

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген
ISSN 2224 – 5561

№5-6 (123) 2018
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» АҚ

«Нархоз Университеті» АҚ Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

Бас редактор
С.А. Святков – *э.ғ.д., профессор, Директорлар кеңесінің төрағасы, «Нархоз Университеті» АҚ*

Редактордың орынбасары
С.С. Арыстанбаева – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Халықаралық кеңес

Ласло Ланг – *Халықаралық бизнес мектебі, PhD (Будапешт, Венгрия)*

А.В. Сидорович – *Еуразиялық университеттер қауымдастығының атқарушы комитетінің төрағасы, э.ғ.д., профессор (Ресей Федерациясы)*

А.И. Татаркин – *Экономика институтының Урал бөлімшесінің директоры, РFA академигі (Ресей Федерациясы)*

Б. Леонтьев – *Зияткерлік меншікті және бизнесті сертификаттау және бағалау федеральды институты, сертификатталған бағалаушы, э.ғ.д., профессор (Ресей Федерациясы)*

Милен Балтов – *Бургас еркін университеті ректорының ғылыми-зерттеу және халықаралық әріптестік жөніндегі орынбасары, профессор (Болгария)*

Pierre M. Chabal – *профессор, Гавра университеті (Франция)*

Dr. Manuel Fernandez-Grela – *профессор, Сантьяго-де-Компостела университеті (Испания)*

Редакциялық алқа

Қ.Қ. Нұрғалиева – *э.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ*

А.М. Сейітқазиева – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Ш.А. Смағұлова – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Ұ.А. Текенов – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

С.Ж. Ынтықбаева – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

Г.А. Таспенова – *э.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ*

Е.А. Абенова – *п.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ*

М.Ж. Жарылқасынова – *э.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ*

Л.М. Байтенова – *э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ*

М.М. Рысқұлова	–	<i>э.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Р. Елшібаев	–	<i>э.ғ.к., доцент, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Ш.М. Қаңтарбаева	–	<i>э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
К. Молдашев	–	<i>профессор-зерттеуші, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Е. Өскенбаев	–	<i>профессор-зерттеуші, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Ф. Аминжонов	–	<i>профессор-зерттеуші, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Д. Ким	–	<i>профессор-зерттеуші, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Н. Үсенбаев	–	<i>профессор-зерттеуші, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
А.С. Сейдахметов	–	<i>э.ғ.д., профессор, «Нархоз Университеті» АҚ</i>
Г.Ж. Таяуова	–	<i>э.ғ.к., профессор, «Тұран» Университеті</i>
А.Ж. Сәрсембаева	–	<i>жауапты редактор, «Экономика» баспасы» ЖШС-ның Бас директоры</i>

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан
ISSN 2224 – 5561

№5-6 (123) 2018
Издается с 1996 года
Учредитель
АО «Университет Нархоз»

Редакционный совет Central Asian Economic Review АО «Университет Нархоз»

Главный редактор
С.А. Святлов

д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»

Заместитель редактора
С.С. Арыстанбаева

д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»

Международный совет

Ласло Ланг	–	<i>PhD, Международная бизнес-школа (Венгрия, Будапешт)</i>
А.В. Сидорович	–	<i>д.э.н., профессор, председатель исполкома Евразийской ассоциации университетов (Российская Федерация)</i>
А.И. Татаркин	–	<i>академик РАН, директор Института экономики Уральского отделения (Российская Федерация)</i>
Б. Леонтьев	–	<i>д.э.н., профессор, сертифицированный оценщик, Федеральный институт сертификации и оценки интеллектуальной собственности и бизнеса (Российская Федерация)</i>
Милен Балтов	–	<i>профессор, заместитель ректора по научно-исследовательской деятельности и международному сотрудничеству, Бургасский Свободный университет (Болгария)</i>
Pierre M. Chabal	–	<i>профессор, Университет Гавра (Франция)</i>
Dr. Manuel Fernandez-Grela	–	<i>профессор, Университет Сантьяго-де-Компостела (Испания)</i>

Редакционная коллегия

К.К. Нургалиева	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
А.М. Сейткадиева	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
Ш.А. Смагулова	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
У.А. Текенов	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
С.Ж. Интыкбаева	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
Г.А. Таспенова	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
Е.А. Абенова	–	<i>к.п.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
М.Ж. Жарылкасинова	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>

Л.М. Байтенова	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
М.М. Рыскулова	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
Р. Елшібаев	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
Ш.М. Кантарбаева	–	<i>д.э.н. профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
К. Молдашев	–	<i>профессор-исследователь, АО «Университет Нархоз»</i>
Е. Оскенбаев	–	<i>профессор-исследователь, АО «Университет Нархоз»</i>
Ф. Аминжонов	–	<i>профессор-исследователь, АО «Университет Нархоз»</i>
Д. Ким	–	<i>профессор исследователь, АО «Университет Нархоз»</i>
Н. Усенбаев	–	<i>профессор-исследователь, АО «Университет Нархоз»</i>
А.С. Сейдахметов	–	<i>д.э.н., профессор, АО «Университет Нархоз»</i>
А.К. Танкиева	–	<i>к.э.н., доцент, АО «Университет Нархоз»</i>
Л.А. Байбулекова	–	<i>к.э.н., АО «Университет Нархоз»</i>
Г.Ж. Таяуова	–	<i>к.э.н., профессор, Университет «Туран»</i>
А.Ж. Сарсембаева	–	<i>ответственный редактор, ген. директор ТОО «Издательство «Экономика»</i>

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic
of Kazakhstan

ISSN 2224 – 5561

Volume 5-6 No. 123, 2018

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
JSC «Narxoz University»

Editorial Board Central Asian Economic Review JSC «Narxoz University»

Chief Editor

S.A. Svyatov – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

Deputy Editor

S.S. Arystanbayeva – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

International Board

Laszlo Lang – *PhD, International Business School (Hungary, Budapest)*

A.V. Sidorovich – *Doctor of Economic Sciences, Professor, Chairman of the Board of the Eurasian Association
of Universities (Russian Federation)*

A.I. Tatarkin – *Academician of Russian Academy of Science, Director of Economic Institute of Ural Branch
(Russian Federation)*

B. Leontiev – *Doctor of Economic Sciences, Professor, Certified Appraiser, Federal Institute of Certification
and Appraisal of Intellectual Property and Business (Russian Federation)*

Milen Baltov – *Professor, Vice-Rector of Research and International Cooperation, Burgas Free University
(Bulgaria)*

Pierre M. Chabal – *Professor of political sciences / I.R., Le Havre University (France)*

Dr. Manuel Fernandez-Grela – *Professor, University of Santiago de Compostela (Spain)*

Editorial Board

K.K. Nurgaliyeva – *Candidate of Economic Sciences, JSC «Narxoz University»*

A.M. Seitkazyieva – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

Sh.A. Smagulova – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

U. A. Tekenov – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

S. Zh. Intykbaeva – *Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»*

G. A. Taspenova – *Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»*

E. A. Abenova – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»*

M.Zh. Zharylkasinova – *Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»*

L. M. Baitenova	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
M. M. Ryskulova	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
R. Elshibayev	–	<i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC «Narxoz University»</i>
Sh. M. Kantarbayeva	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
K. Moldashev	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
E. Oskembayev	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
F. Aminzholov	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
D. Kim	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
N. Usenbayev	–	<i>Professor Researcher, JSC «Narxoz University»</i>
A.S. Seidakhmetov	–	<i>Doctor of Economic Sciences, Professor, JSC «Narxoz University»</i>
G. Tayauova	–	<i>PhD, Professor, Turan University</i>
A. Zh. Sarsenbayeva	–	<i>Executive editor, Director of “Economics” Publishing house</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

ОЦЕНКА РЕАЛИЗАЦИИ КАРЬЕРНОЙ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В КАЗАХСТАНЕ.....	11
СМАГУЛОВА Ш.А., НАУҚАНБАЙ Л.Н. МЕТОДИКА АНАЛИЗА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ.....	22
КУЛУСТАЕВА А.М. ТЕОРИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА	33
АДАМБЕКОВА А.А., КОКЕЕВА С.Э. STATISTICS OF SCIENCE: STATUS, PROBLEMS AND PRO-SPECTS	44
RAKHIMOVA S.A., BELYAEVA G.N. ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТЫНА (16-IFRS) СӘЙКЕС ЛИЗИНГ ЕСЕБІНЕ АРНАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК КӨЗҚАРАС	52
НУРКАШЕВА Н.С., АЙДЫНОВ З.П. EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF PROGRAMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (A CASE OF “EMPLOYMENT ROADMAP – 2020” STATE PROGRAM)	62
DYUSSEMBEKOVA GULSARA, SULTANOVA ZAMZAGUL ECONOMIC-MATHEMATICAL ANALYSIS OF THE MAIN FACTORS OF PROVIDING THE COMPETITIVENESS OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY MARKET.....	73
МЕКЕБАҒАЕВА З.А.	

ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ТАЛДАУ
ФИНАНСЫ И АНАЛИЗ

REGIONAL ASPECTS OF ESTIMATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS	84
AMIROVA M.A., KAIDAROVA S.E., SOLTANGAZINOV A.R. THE INTERNAL CONTROL OVER FINANCIAL REPORTING AND BANK PERFORMANCE: A PILOT STUDY OF US BANKS.....	96
AIGUL KALMETOVA, BALZHAN ZHUSSUPOVA БАНКОВСКИЙ СЕКТОР КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	108
ДОЛДИНА А.Н. ИНВЕСТИЦИОННЫЕ РИСКИ ПОГРАНИЧНЫХ И РАЗВИВАЮЩИХСЯ ФОНДОВЫХ РЫНКОВ.....	116
АСЫЛБЕКОВ А.П., АСЫЛБЕКОВА Б.С. БАНКТІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖӘНЕ БАНКТІК ҚАДАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША ЖАҢА ТАЛАПТАР	130
АДАМБЕКОВА А.А., ҚАЗБЕКОВА Қ.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАНЫ ТҮРАҚТАНДЫРУ САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	146
БАЙШОЛАНОВА К.С., САРТАНОВА Н.Т., ЖАНИБЕКОВА Г.К.	

БИЗНЕС ЖӘНЕ КОРПОРАЦИЯЛЫҚ БАСҚАРУ
БИЗНЕС И КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

ШАҒЫН КӘСІПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫ....	155
РАХМЕТУЛИНА Ж.Б., АУЕЛБЕКОВА А.К. ANALYSIS OF FEATURES AND TYPES OF ECONOMIC STRATEGY, FACTORS OF BUSINESS DIVERSIFICATION.....	163
СHEMIRBAYEVA M.B. РОСТ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИКИ.....	169
БЕРМУХАМЕДОВА Г.Б.	

**ҒАЛАМДАНДЫРУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И КАЗАХСТАН**

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ НА ОСНОВЕ КОНВЕРГЕНЦИИ: ОПЫТ КОРЕИ	180
БАЛКИБАЕВА А.М., АЙКУПЕШЕВА Д.М., БУЛХАЙРОВА Ж.С.	
TENDENCIES AND FEATURES OF INNOVATIVE POLICY OF FOREIGN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE U.S., JAPAN AND EUROPEAN UNION)	191
DANA BEKNIYAZOVA	
ЭКОНОМИКАНЫ КЛАСТЕРЛІК ДАМУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	200
МАКЕНОВА Г.У.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ЕЛДЕРІ БОЙЫНША ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ	210
САГИДОЛДА НАГИМА	

**ЭКОНОМИКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЭКОНОМИКАСЫ**

DEVELOPING INTERNATIONAL BUSINESS STRATEGIC APPROACHES FOR AGRICULTURAL SECTOR IN MYANMAR	221
ONYUSHEVA I.V., SAN SAN SU	
РОЛЬ СТАНДАРТИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ	231
ЗЕЙНОЛЛА САУЛЕ, ТЛЕППАЕВ АРСЕН	
SIGNIFICANT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF FIRST LEVEL CITY AGGLOMERATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	243
SANSYZBAYEVA GALIYA, BIBATYROVA IZTILEU, NURGALIEVA KURALAI	
ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ	255
ЧЕЙРХАНОВА А.	
АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ	265
ЛУХМАНОВА Г.К., АБАЕВА Г.И., БЕДЕЛБАЕВА А.Е.	
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА	277
СЕЙТКАЗИЕВА А.М., АРЫСТАНБАЕВА С.С., ЖУНИСБЕКОВА Г.Е., ТАЗАБЕКОВА А.Ч.	

**ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
ИННОВАЦИАЛЫҚ ЭКОНОМИКА**

АГРАРЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ	287
СЕЙТОВА В.Н., ТАМЕНОВА С.С.	
АНАЛИЗ РЫНОЧНОЙ СРЕДЫ ОТРАСЛИ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	295
ЧИВАЗОВА А.З., СЕРИКБАЕВА Ж.Д., ДЖАКСЫБЕКОВА Г.Н.	
РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	303
ЧЕРЕЕВА БАХЫТГУЛЬ	
ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІН РЕФОРМАЛАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	314
ОСПАНКУЛОВ Е.Е.	
КАЗАХСТАНСКИЙ РЫНОК ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА: ПРОБЛЕМЫ ЕГО РАЗВИТИЯ	324
АЙМУРЗИНА Б.Т., КАМЕНОВА М.Ж., ОМАРОВА А.Т., ШОКАН Р.	

CONTENT

THEORY AND METHODOLOGY

ASSESSMENT OF THE IMPLEMENTATION OF THE CAREER MODEL OF PUBLIC SERVICE IN KAZAKHSTAN.....	11
SMAGULOVA SHOLPAN, NAUKANBAY LAURA	
METHOD OF ANALYSIS OF OBLIGATIONS OF INSURANCE COMPANIES	22
KULUSTAYEVA A.M.	
THE THEORY OF CAPITAL STRUCTURE	33
ADAMBEKOVA A.A., KOKEYEVA S.E.	
STATISTICS OF SCIENCE: STATUS, PROBLEMS AND PRO-SPECTS	44
RAKHIMOVA S.A., BELYAEVA G.N.	
PRACTICAL CONSIDERATIONS TO ACCOUNT FOR THE LEASE IN ACCORDANCE WITH IFRS 16.....	52
NURKASHEVA N.S., AIDYNOV Z.P.	
EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF PROGRAMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (A CASE OF “EMPLOYMENT ROADMAP – 2020” STATE PROGRAM)	62
DYUSSEMBEKOVA GULSARA, SULTANOVA ZAMZAGUL	
ECONOMIC-MATHEMATICAL ANALYSIS OF THE MAIN FACTORS OF PROVIDING THE COMPETITIVENESS OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY MARKET.....	73
MEKEBAYEVA ZH.A.	

FINANCE AND ANALYSIS

REGIONAL ASPECTS OF ESTIMATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS	84
AMIROVA M.A., KAIDAROVA S.E., SOLTANGAZINOV A.R.	
THE INTERNAL CONTROL OVER FINANCIAL REPORTING AND BANK PERFORMANCE: A PILOT STUDY OF US BANKS.....	96
AIGUL KALMETOVA, BALZHAN ZHUSSUPOVA	
THE BANKING SECTOR OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS	108
DOLDINA A.N.	
INVESTMENT RISKS OF FRONTIER AND EMERGING STOCK MARKETS	116
ASSYLBEKOV A.P., ASSYLBEKOVA B.S.	
NEW REQUIREMENTS FOR BANKING RISK MANAGEMENT AND ORGANIZATION OF BANKING SUPERVISION.....	130
ADAMBEKOVA A.A., KAZBEKOVA K.M.	
THE EFFECTIVENESS OF THE POLICY OF STABILIZATION OF THE NATIONAL CURRENCY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	146
BAISHOLANOVA K.S., SARTANOVA N.T., ZHANIBEKOVA G.K.	

BUSINESS AND CORPORATE MANAGEMENT

STRATEGIC PROGRAM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISE	155
RAKHMETULINA ZH.B., AUELBEKOVA A.K.	
ANALYSIS OF FEATURES AND TYPES OF ECONOMIC STRATEGY, FACTORS OF BUSINESS DIVERSIFICATION.....	163
CHEMIRBAYEVA M.B.	
GROWTH OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE POTENTIAL OF ECONOMY	169
BERMUKHAMEDOVA G.B.	

GLOBALIZATION AND KAZAKHSTAN

RURAL DEVELOPMENT ON THE BASE OF CONVERGENCY: KOREAN EXPERIENCE.....	180
BALKIBAYEVA A., AIKUPESHEVA D.M., BULKHAIROVA ZH.	

TENDENCIES AND FEATURES OF INNOVATIVE POLICY OF FOREIGN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE U.S., JAPAN AND EUROPEAN UNION).....	191
DANA BEKNIYAZOVA	
FOREIGN EXPERIENCE OF THE CLUSTER ECONOMY DEVELOPMENT.....	200
MAKENOVA G.	
COMPARATIVE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES.....	210
SAGIDOLDA NAGIMA	

THE ECONOMY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

DEVELOPING INTERNATIONAL BUSINESS STRATEGIC APPROACHES FOR AGRICULTURAL SECTOR IN MYANMAR	221
ONYUSHEVA I.V., SAN SAN SU	
THE ROLE OF STANDARDIZATION OF ENERGY EFFICIENCY IN ACHIEVING SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT	231
ZEINOLLA SAULE, TLEPPAYEV ARSEN	
SIGNIFICANT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF FIRST LEVEL CITY AGGLOMERATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	243
SANSYZBAYEVA GALIYA, BIBATYROVA IZTILEU, NURGALIEVA KURALAI	
WAYS OF AGRICULTURAL COOPERATION DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN.....	255
CHEIRKHANOVA A.	
EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON THE EXAMPLE OF ALMATY REGION	265
LUKHMANOVA G.K., ABAEYVA G.I., BEDELBAYEVA A.E.	
INTELLECTUAL POTENTIAL AS A KEY FACTOR OF THE REGION'S COMPETITIVENESS	277
SEITKAZIYEVA A.M., ARYSTANBAYEVA S.S., ZHUNISBEKOVA G.E., TAZABEKOVA A.CH.	

INNOVATIVE ECONOMY

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATION IN THE AGRARIAN SECTOR	287
SEYTOVA V.N., TAMENOVA S.S.	
ANALYSIS THE MARKET ENVIRONMENT OF CIVIL AVIATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	295
CHIVAZOVA A.Z., SERIKBAYEVA ZH.D., JAXYBEKOVA G.N.	
RESTRUCTURING OF RAILWAY INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	303
CHEREYEVA BAKHITGUL	
FOREIGN EXPERIENCE IN REFORMING RAILWAY TRANSPORT	314
OSPANKULOV E.E.	
KAZAKHSTAN MARKET OF ENTRANCE TOURISM: THE PROBLEMS OF ITS DEVELOPMENT	324
AIMURZINA B.T., KAMENOVA M. ZH., OMAROVA A.T., SHOKHAN R.	

УДК (UDC): 330.342.3/4 / МРПТИ: 06.39.31

JEL classification: O38

ASSESSMENT OF THE IMPLEMENTATION OF THE CAREER MODEL OF PUBLIC SERVICE IN KAZAKHSTAN

Smagulova Sholpan,

Doctor of Economics, Professor

Narxoz University,

Almaty, The Republic of Kazakhstan

Naukanbay Laura,

Master Student

Narxoz University,

Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose – is to conduct a reasonable assessment of the degree of preparation and professionalism of the staff on the basis of meritocracy in the new conditions of creating a career model of public service in Kazakhstan.

Methodology – in preparing the article used a mathematical approach, statistical, comparative, systems and analytical methods of research.

The value of the work – is presented by statistical analysis and substantiation of economic factors affecting the efficiency of the civil service apparatus, as well as by conducting a comparative assessment of certification of public servants and the practical development of the conditions of meritocracy in the Kazakhstani system of government.

The main results – obtained include the provisions: currently the active process of reforming the civil service and the structure of the state apparatus continues; the use of meritocracy allowed to increase the transparency of management decisions; a review of foreign literature highlighted the appropriateness of harmony, transparency and fair remuneration of the best civil servants; economic and statistical evaluation justified the improvement in the quality of systemic training and vocational education of state employees in Kazakhstan; proved the effectiveness of the functioning of the career model of public service in the country.

Keywords – public administration, meritocracy, career model of civil service, composition of civil servants, Kazakhstan.

ОЦЕНКА РЕАЛИЗАЦИИ КАРЬЕРНОЙ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В КАЗАХСТАНЕ

Смагулова Шолпан Асылхановна
Доктор экономических наук, профессор
АО Университет Нархоз,
Алматы, Республика Казахстан
Науқанбай Лаура Нұргелдіқызы
Магистрант
АО Университет Нархоз,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – состоит в проведении обоснованной оценки степени подготовки и профессионализма кадрового состава на основе меритократии в новых условиях создания карьерной модели государственной службы в Казахстане.

Методология – при подготовке статьи применялись - математический подход, статистический, сравнительный, системный и аналитический методы исследования.

Ценность работы – представлена статистическим анализом и обоснованием экономических факторов, воздействующих на эффективность деятельности аппарата государственной службы, а также проведением сравнительной оценки аттестации государственных служащих и практическом развитии условий меритократии в казахстанской системе государственного управления.

К основным полученным результатам – относятся положения: в настоящее время продолжается активный процесс реформирования госслужбы и структуры госаппарата; использование меритократии позволило увеличить прозрачность управленческих решений; обзор зарубежной литературы обозначил целесообразность применения гармонии, прозрачности и справедливого вознаграждения лучших государственных служащих; экономико-статистическая оценка обосновала повышение качества системной подготовки и профессионального образования государственных сотрудников в Казахстане; доказана эффективность функционирования карьерной модели государственной службы в стране.

Ключевые слова – государственное управление, меритократия, карьерная модель государственной службы, состав государственных служащих, Казахстан.

ВВЕДЕНИЕ

На сегодняшний день в сфере государственного управления одним из ключевых, важных факторов считается эффективность. Единство и целостность государства, обеспечивающая национальную безопасность и высокий уровень благосостояния народа – это итог эффективного управления страны. Без повышения системы государственной службы вряд ли возможно рассчитывать на успех – в том числе закономерно установленных приоритетов и стратегических программ развития страны, которые обеспечат экономический и социальный рост государства.

Немаловажным фактором успешности государственного управления является стабильный и профессиональный кадровый состав. На сегодняшний день, при жесткой конкуренции стран на мировой арене необходимо, чтобы сфера государственного управления могла дать ответы не только на сегодняшние, но и на перспективные вызовы, сформированные внутренним и внешним развитием. Иначе говоря, нужна власть, обладающая необходимым набором способностей, способная творчески и безошибочно определять приоритеты, и умеющая альтернативно в сжатые сроки принимать решения.

Казахстан со дня обретения независимости поэтапно проводит реформу государственного управления, способствующую росту результативности работы госорганов, предоставление ими государственных услуг и качества реализации ими государственных функций.

Так, в 2015г. был введен новый Закон «О государственной службе Республики Казахстан», где были определены современные подходы к формированию профессионального госаппарата и внедрены критерии меритократии на государственной службе. Отметим, меритократия – это признание собственных достижений и заслуг госслужащего, дальнейшего его продвижения по службе согласно профессиональным умениям, способностям и навыкам [1].

Устройство на госслужбу берет начало с низовых должностей, чтобы препятствовать протекции, необъективности и непрозрачности приема новых кадров [2].

На наш взгляд, переход на новую модель госслужбы с учетом основ меритократии был продиктован такими предпосылками: бесперспективность планирования профессиональных целей и карьерного роста, наличие коррумпированности сотрудников, недоверие населения к государственным чиновникам, низкие профессиональные качества штата персонала госаппарата, невысокий уровень зарплаты, отсутствие объективности при проведении конкурсного тестирования кадров и др.

Президент Казахстана в своем ежегодном Послании в октябре 2018г. особо подчеркнул, что переход государственной службы на новую модель основан на изменении госаппарата. Прежде всего, речь идет о качестве подготовки и профессиональном опыте государственного служащего. На основе оптимизации штата персонала госслужбы и экономии средств уровень оплаты труда сотрудников вырос до 2,5 раза. Предполагается, что это увеличит эффективность работы государственных органов в стране [3].

В последнее время очень большое внимание уделяется развитию и совершенствованию сферы государственной службы. Например, в Стратегии «Казахстан-2050» были определены основные идеи реформирования новой модели и профессионализации государственной службы, которые ориентированы на достижение наиболее качественной и результативной системы управления государства [4].

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

В мировой практике, многие зарубежные исследователи поддерживают принцип меритократии во многих сферах, в том числе в государственном управлении. Так, например Chang-Hee Kim, Yong-Beom Choi дают определение меритократии – что это средство социальной мобильности и поощрения людей делать все возможное для достижения конечных целей общества. Кроме того, это снижает коррупцию в организациях посредством прозрачного управления, и люди объективно вознаграждаются за счет получения того, что они посеяли, исходя из их достоинств и таланта [5].

Au подчеркнул, что равенство возможностей является доминирующей ценностью для создания гармонии в меритократическом обществе. Для меритократического общества существуют две предпосылки: прозрачность и беспристрастность. Те, у кого больше талантов и заслуг, чем другие, должны сопровождаться «noblesse oblige», учитывая их социальное положение и экономический класс. Руководители общества, безусловно, должны признать, что развитие происходит только там, где беспристрастная и прозрачная услуга одинаково относится к каждому члену общества [6].

Успех является действенным индикатором личных усилий и производительности. Ученый Imbroscio с этой точки зрения подчеркивает идею меритократии как идеологии и системы, в которой вознаграждения беспристрастно распределяются по индивидуальному таланту, получившее поддержку от людей на дне социальной лестницы в данном обществе [7].

В современном обществе меритократия позволила членам группы с низким статусом мечтать об улучшении своего социального статуса, экономического класса и места в иерархии, внедряя идеологию, в которой у каждого есть шанс преуспеть, если они воспитывают необходимые способности. В этом ключе меритократия служила двигателем меритократической восходящей мобильности для поддержания общественного порядка и успокоения социальных волнений. В качестве руководящего принципа меритократия также проникла в ряд азиатских стран, как Сингапур, Корея и Китай, которые в значительной степени влияют на конфуцианство, отмечает Wiederkeh [8].

Newman утверждал, что меритократическое общество должно обеспечивать «равенство возможностей» каждому члену общества независимо от того, социального положения, экономического класса, пола и расы [9].

Ректор Школы госполитики К. Махбубани подчеркивает, что меритократия – это система раннего отбора и государственной опеки над самыми талантливыми и перспективными представителями молодежи вне зависимости от социального положения, для пополнения чиновников госслужбы. В своей книге «Новое азиатское полушарие» на основании эмпирических данных убедительно показано, что успехи азиатских стран объясняются тем, что они наконец поняли, усвоили и реализовали семь главных принципов, лежавших в основе успеха Запада, а именно: свобода рынка, упор на развитие науки и технологий, меритократия, прагматизм, культура мирного существования, верховенство права и ценность образования [10].

Меритократия основывается на эмпирических исследованиях того, как люди интуитивно думают о справедливости, считает Миллиган. Исследования в области социальной психологии и экспериментальной экономики показывают, что люди просто не думают, что социальные товары должны распределяться одинаково, и они не отвергают идею социальной справедливости. По идеологическим и культурным направлениям люди считают, что награды должны отражать заслуги [11].

Изменения в системе государственной службы рассматриваются не как самоцель, а как средство решения задач социально-экономического развития. По словам Г.А. Борщевского, внедрение элементов нового государственного менеджмента в систему государственной кадровой политики можно считать главной трансформацией категории человеческого капитала в последние десятилетия [12].

По мнению Peggy J.L. можно отметить 3 фактора мотивации: зарплата плюс «немонетизированные» блага и социальные гарантии; карьерный рост; специфическая мотивация в виде участия в решении общественных вопросов и разработки государственной политики [13].

Приведенный обзор литературы показал, что вопросы государственной службы, условий меритократии, формирование эффективной кадровой политики, материального вознаграждения госслужащих представляются достаточно актуальными на современном этапе.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология исследования. С целью оценки численности госслужащих была использована количественная методология. Такой математический подход дал возможность провести анализ воздействия экономических факторов на эффективность деятельности штата государственных чиновников. В частности, на основе статистических методов был проведен анализ динамики. Так, для расчета темпов роста и прироста количества государственных служащих были использованы такие формулы:

$$Tr = \frac{T_{п}}{Б_{п}} \times 100\% \quad (1)$$

$$Tpr = \frac{T_{п}-Б_{п}}{Б_{п}} \times 100\% \quad (2)$$

где, Tr – показатель темпа роста;
Tpr – показатель темпа прироста;
Тп – текущий период;
Бп – базисный период.

Вместе с тем, была использована методология экономического, системного и факторного анализа. Это позволило исследовать влияние некоторых факторов на стаж и возраст казахстанских госслужащих. В определенной мере. Этот экономический анализ представил основу для вскрытия проблем и предложения рекомендаций по рассматриваемой теме исследования.

Практически уже больше 25 лет в системе государственного управления Казахстана происходят изменения в части использования собственной модели госслужбы. Это дает возможность проводить экономические реформы и усилить роль государства.

В настоящее время в мире происходят процессы реализации четвертой промышленной революции на основе использования современных инновационных технологий. При этом уделяется акцент созданию качественного государственного аппарата и профессионального штата госслужащих.

От государственных сотрудников зависит объективное исполнение законов и нормативных актов, преодоление бюрократизма, качественное предоставление услуг гражданам и пр. Это значит, что применение принципов результативности и меритократии предоставляется двигателем конкурентоспособности модели управления страны [14].

Главным направлением реализации модели госслужбы представляется использование конкурсов на базе продвижения стажа и уровня образования сотрудников по карьерной лестнице [15].

К примеру, первоначально осуществляется внутренний конкурс госслужащих, который публикуется на электронном сайте. В конкурсе могут принимать участие кандидаты из числа государственных служащих, а также среди работников частных компаний и предприятий.

Низовые должности госслужащих будут проходить только с учетом участия в конкурсе по 3-этапному отбору (рисунок 1).

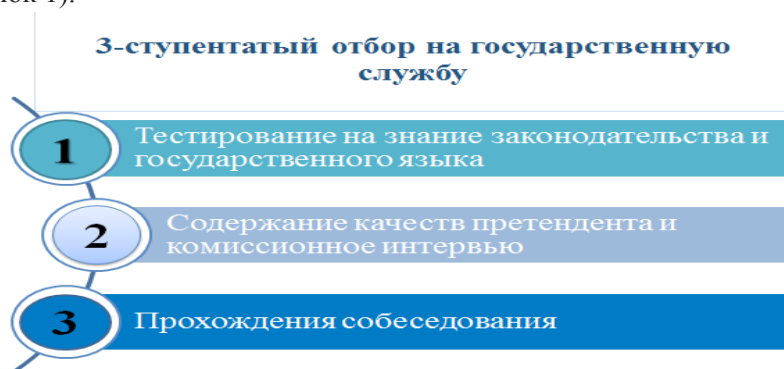

Рисунок 1 – Этапы и процедура отбора кандидатов на основе карьерной модели.

Примечание - составлено авторами на основе [2]

Лицам, поступающим в первый раз на госслужбу определяется период от трех до шести месяцев. Вместе с тем, они проходят спецпроверку на основе установленных правил и процедур. При этом, активное участие здесь принимают, так называемые – эксперты и наблюдатели. Они независимо отслеживают оценки конкурсных комиссий и при необходимости дают собственное заключение. После этого за принятым на работу специалистом закрепляется опытный кадровый сотрудник-наставник, который следит и помогает ему адаптироваться в практической деятельности.

Так, например, в городе Алматы в местных исполнительных органах с 2017 году 98% конкурсов проведено с участием наблюдателей (таблица 1). Можно сказать о прозрачности и справедливости собеседований.

Таблица 1. Прозрачность конкурсных процедур в Местных исполнительных органах по г. Алматы

Мероприятия	2016 год	2017 год	Динамика
Доля конкурсов с участием наблюдателей и экспертов	62%	98%	в 1,6 раз
Доля конкурсов с участием сотрудников Департамента Агентства по делам госслужбы и противодействию коррупции по г. Алматы	4%	6%	в 1,5 раз
Обжалование результатов конкурса	2	2	
Примечание - составлено авторами на основе [16]			

Законом предписаны внеконкурсные назначения, чтобы не допустить «командных перемещений» сотрудников. В итоге, это привело к уменьшению с 6500 человек в 2015г. - до 348 человек в 2017г., т.е. снизилось почти в 19 раз.

Для профилактики нарушений в стране был создан институт по этике. В ходе исследования выявлено, что в данный институт обратился за разъяснениями почти в 8 раз больше казахстанцев в 2017г. по

отношению к 2016г. На наш взгляд, это стимулировало уменьшение коррупции и незаконных деяний со стороны государственных чиновников. К примеру, Советами по этике в 2014г. были определены 1313 вопросов, в том числе 1015 дисциплинарных дел, в то время как в 2017г. было рассмотрено 545 дисциплинарных дел. Это характеризует определенный спад нарушений в сфере государственной службы.

Кроме того, была осуществлена аттестация государственных служащих корпуса «Б» (около 67 тысяч человек) на основе «Единой рамки компетенций». Аттестационная комиссия оценила заслуги и достижения госслужащих, что выразилось в повышении по карьерной лестнице 4851 человек. Правда, при этом 887 человек были рекомендованы к увольнению и понижению по должности. Это говорит о прозрачности и объективности проведенных мероприятий конкурсной аттестации кадров.

Проведем анализ численности государственных служащих за последние 6 лет (таблица 2).

Таблица 2. Штатная численность госслужащих РК, 2013-2018 (на 01 января, человек)

Показатель	Годы							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Темп роста 2018г. к 2013г.	Темп прироста 2018г. к 2013г.
Численность населения	16910246	17160855	17415715	17669896	17918214	18412742	108,9	8,9
Численность госслужащих	91077	97831	99318	98886	98705	98499	108,1	8,1
из них:								
Политические госслужащие	3272	439	406	422	433	436	13,3	- 86,7
Госслужащие Корпуса "А"	87805	539	513	493	519	279	0,3	- 99,7
Госслужащие Корпуса "Б"		96853	98399	97971	97753	97784	111,4	11,4
Примечание - составлено авторами на основе [16, 17]								

По таблице 2 мы можем сделать анализ ряда динамики, применив темп роста и темп прироста. В ходе анализа видно, что темп роста численности населения и государственных служащих за 6 лет положительный. Но рост численности населения повышается быстрее – 8,9%, а рост госслужащих увеличивается медленнее – 8,1%. Рост государственных служащих хотя и увеличивается, но не пропорционально росту населения. То есть, можно сказать о необходимости увеличения государственных служащих при росте динамики населения страны.

Прослеживается снижение политических государственных служащих в сравнении с 2013г., т.к. в рамках совершенствования государственной службы было запланировано снижение числа политических госслужащих. В частности, акимы осуществляют функции не мэров, как в западных странах, а городских управленцев. Во многих случаях они выполняют управленческие решения, чем политические [18]. И в этой связи, было аргументированно 8-ое сокращение численности политических госслужащих. В целом, реформа вертикали власти реализуется для увеличения эффективности управления страны, поступательного и оптимального развития сферы госслужбы, качественной подготовки кадров для госорганов.

В 2013 году государственные служащие делились на политические и административные, со следующего года было решено поделить административных госслужащих так: корпус «А» и корпус «Б». Если сравнивать 2014г. и 2018г., то, очевидно, отмечается отрицательная динамика. Отсюда, служащих корпуса «А» почти в 2 раза (1,93) стало меньше. Здесь можно говорить об эффективности проводимой модернизации государственной службы с позиции качественной стороны.

Из корпуса «А» были исключены должности, которым не свойственны управленческо-распорядительные функции. Во многом, новая модель предполагает оптимизацию многих государственных

должностей. И за счет оптимизирования, предполагается увеличение оплаты труда с использованием факторно-балльной шкалы оценки государственных должностей.

Как указано на таблице 2 – величина госслужащих в основном на уровне порядка больше 90000 человек, или почти - 1,1% от экономически активного населения. В государствах ОЭСР аналогичный показатель 18%, потому что к ним также относятся доктора, преподаватели и полицейские. А в таких государствах, как – Норвегия, Швеция и Дания – около 30%; в Азиатских странах – примерно 6-8%, в частности, Южная Корея – 7,6%, Япония – 6%.

С одной стороны, кажется, что в нашей стране меньше государственных служащих, чем в государствах ОЭСР. Однако, если к казахстанским госслужащим включать еще и персонал правоохранительных органов и сотрудников государственных организаций (это в сумме приблизительно 1,7 млн. человек), то тогда этот показатель приблизится к отметке 20-21%.

Как показано на таблице 3, штатная и фактическая численность отличаются в действительности. По данным исследования, выявлено, что это объясняется низкой заработной платой на государственной службе, загруженностью работой, отсутствие достаточного уровня компетентности у государственных служащих (в частности, только пришедшие на госслужбу, уходят даже не получив результаты специальной проверки или в течение года), недостаточный уровень мотивации, например когда даются премии государственным служащим, или даже заработная плата, все госслужащие одной категории получают одинаковую плату, хотя из всех эффективно работают лишь малая часть. В этих условиях честный профессионал разочаровывается и лишается мотивации.

Таблица 3. Оценка штатной и фактической численности государственных служащих в органах власти РК, 01 января 2018г.

Показатели	Штатная численность госслужащих	Фактическая численность госслужащих	%-ное соотношение (%)
Общая численность госслужащих	98 499	91 830	93,2 %
В центральных государственных органах	52 409	48 735	92,9%
в том числе:			
в центральных аппаратах	10 233	9 397	91,8%
в территориальных подразделениях	42 176	39 338	93,3%
В местных государственных органах	46 090	43 095	93,5%
в том числе:			
административных госслужащих корпуса А	216	210	97,2%
административных госслужащих корпуса Б	45 764	42 776	93,5%
Примечание - составлено авторами на основе [15]			

Согласно поручению администрации президента от 20 июля 2017г., число покинувших госслужбу не должно превышать 6% от общего штата, однако в реальности процент намного выше. Например, только по аппарату акима Астаны за 1-ое полугодие 2018г. уволено 4 человека, что составляет 4,4%. Сменяемость в Инспекции транспортного контроля по Астане - 36,4%. Это в 6 раз выше максимально допустимого уровня. Ушедших с Администрации судов г. Астаны – 7,3%. Подчеркнем и о чистой сменяемости госслужащих, которые вообще ушли с госслужбы.

Следует отметить, что численность женщин – 50 491 или 55% от фактической численности государственных служащих, из них на руководящих должностях – 39,5% (9 569 из 24 209). Доля женщин среди политических государственных служащих – 9,3%, среди административных госслужащих корпуса А – 4,1%, корпуса Б – 55,3%.

Отметим, средний возраст госслужащих – 38,6 лет, при этом, средний возраст политических госслужащих – 47,3 лет (таблица 4), средний возраст административных госслужащих корпуса «А» – 47,8 лет, служащих корпуса «Б» – 38,5 лет. Количество госслужащих по возрасту: до 23 лет – 1305 человек (1,4%), с 23 до 30 лет – 22296 (24,3%), с 30 до 40 лет – 29655 (32,3%), с 40 до 50 лет – 19842 (21,6%), 50 лет и выше – 18732 человек (20,4%).

Таблица 4. Средний возраст госслужащих в РК, 2008-2017, (лет)

Показатели	годы									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Средний возраст политических государственных служащих	47	47	48	47,7	47,6	47,7	48,2	48,3	47,5	47,3
Средний возраст административных государственных служащих	38	38	39	39,1	39,1	41,9	42,5	42,7	43,1	43,2
Средний возраст всех госслужащих	39	38	39	39,3	39,4	39,2	39	38,9	38,7	38,6
Примечание - составлено авторами на основе [15]										

На наш взгляд, рост среднего возраста категории административных госслужащих вызван отделением корпуса «А», где высокие по рангу должности занимают профессиональные кадры.

Карьерная модель госслужбы предполагает, что попасть на высокий пост извне государственной службы практически невозможно. Прием на государственную службу осуществляется только на рядовые должности, впоследствии перемещение и карьерный рост обеспечивается путем поэтапного подъема вверх по карьерной лестнице.

Таблица 5. Численность госслужащих в разрезе стажа госслужбы (чел./годы)

Численность служащих в разрезе стажа государственной службы										
до 1 года	1-2 лет	2-3 лет	3-5 лет	5-7 лет	7-9 лет	9-11 лет	11-14 лет	14-17 лет	17-20 лет	свыше 20 лет
9 360	6 555	6 511	9 182	7 262	7 803	7 358	10 152	8 411	6 093	13 143
10,2%	7,1%	7,1%	10 %	7,9%	8,5%	8 %	11,1%	9,2 %	9,2 %	14,3 %
Примечание: составлено авторами на основе [15]										

Средний стаж на государственной службе – 10,3 года, при этом средний стаж политических государственных служащих – 18,5 лет, средний стаж административных госслужащих корпуса «А» – 17,1 года, корпуса «Б» – 10,2 года. Средний стаж в занимаемой должности – 3,5 года, у политических госслужащих – 2,7 года, административных госслужащих корпуса «А» – 2 года, у служащих корпуса «Б» – 3,5 года (таблица 5).

Качественный состав государственной службы характеризуется такими параметрами. Из всего контингента государственных служащих высшее образование имеет 91,8% или 84 310 человек. Доля госслужащих, получивших среднее и среднее профобразование – 8,2% или 7 520 человек.

Большинство государственных служащих имеет образование в области экономики и бизнеса (31 638 или 37,5% от всего количества госслужащих, имеющих высшее образование), права (21 307 или 25,3%), технических наук и технологий (7 836 или 9,3%) и образования (6 343 или 7,5%). Вместе с этим, 15 614 (17%) госслужащих имеют свыше одного высшего образования, также 4 231 (4,6%) имеют послевузовское образование.

Кроме того, в настоящее время на государственной службе работает 740 выпускников Академии государственного управления при Президенте Казахстана и 505 выпускников программы «Болашак».

Это характеризует увеличение интеллектуального и образовательного уровня госслужащих. Так, например 5 лет назад в 2013 году доля чиновников с высшим образованием составляла 89,2% это на 2,6% ниже, чем в 2018 году. Также увеличилась доля госслужащих, окончивших Академию госуправления (2013г.- 408 человек, в 2015г. – 518 человек и 740 человек в текущем году, т.е. за 5 лет увеличилась в 1,8 раз).

Такую же тенденцию можно отметить о выпускниках программы «Болашак». В частности, если в 2013г. их количество было 277 из общей величины государственных служащих, то в 2018г. этот показатель увеличился в 1,8 раз и составил 505 госслужащих.

ВЫВОДЫ

Существенным фактором государственного управления представляется профессиональный состав государственных чиновников.

В РК идет активный и поступательный процесс реформирования государственной службы и совершенствования структуры госаппарата.

Введение принципа меритократии стимулирует профессионализм, прозрачность принятых решений власти, высокий уровень личностных качеств сотрудников государственной службы.

Приведенный обзор современных источников доказал доминирование в мировой экономике гармонии в обществе на основе меритократии, прозрачности, материального поощрения лучших и достойных государственных кадров, которые в итоге улучшают содержательный уровень государственного управления.

На базе методологии статистического, системного и факторного анализа проведены расчеты и определены показатели: качества прозрачности и объективности конкурсных процедур, количества и степень профессиональной подготовки, темп роста, средний возраст, уровень образования и стаж государственных сотрудников в Казахстане за последние 10 лет.

С целью эффективного осуществления в Казахстане карьерной модели госслужбы предполагается внедрение карьерных карт для госслужащих. Сущность карьерных карт заключается в том, что будут выделены 2-3 должности, которые чиновник хочет занять в перспективе. Здесь же будут классифицированы будущие умения и навыки в рамках повышения квалификации и индивидуальных стажировок.

В целом, проведенная оценка создания и внедрения карьерной модели государственной службы показала в определенной степени свою эффективность. Это подтверждается повышением качественного уровня кадрового потенциала государственного аппарата, реформированием структуры и мотивации профессионализации сферы государственной службы, основанных на условиях меритократии. Полученные результаты научной работы подтверждают определенный прогресс и доказывают необходимость продолжения совершенствования развития карьерной модели госслужбы в Казахстане.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК. О государственной службе Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (дата обращения: 25.08.2018)
- 2 Национальный доклад о противодействии коррупции в Республике Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-protivodeystvii-korruptcii> (дата обращения: 01.09.2018)
- 3 Назарбаев Н.А. Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни // Послание Президента народу Казахстана. – Астана: Акорда, 2018. – 24с.
- 4 Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства // Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана [Электрон.ресурс]. – 2012. – URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novy-politicheskii (дата обращения: 25.08.2018)
- 5 Kim, C. H., Choi, Y. B. How Meritocracy is Defined Today?: Contemporary Aspects of Meritocracy // *Economics and Sociology*. – 2017. – Vol. 10, No. 1, pp. 112–121.
- 6 Au, W. Meritocracy 2.0: High-Stakes, Standardized Testing as a Racial Project of Neoliberal Multiculturalism // *Educational Policy*. – 2016. – Vol. 30, No. 1, pp. 39–62.
- 7 Imbroscio, D. Urban Policy as Meritocracy: A Critique // *Journal of Urban Affairs*. – 2016. – Vol. 38, No. 1, pp. 79–104.
- 8 Wiederkehr, V., Bonnot, V., Krauth-Gruber, S., & Darnon, C. Belief in School Meritocracy as a System-Justifying Tool for Low Status Students // *Frontiers in Psychology*. – 2015. – Vol. 6, p. 1053–1061.
- 9 Newman, B. J., Johnston, C. D., & Lown, P. L. False Consciousness or Class Awareness? Local Income Inequality, Personal Economic Position, and Belief in American Meritocracy // *American Journal of Political Science*. – 2015. – Vol. 59, No.2, pp. 326–340.

- 10 Из выступления Ректора Школы государственной политики имени Ли Куан Ю Национального университета Сингапура К. Махбубани в Академии государственного управления при Президенте РК «Три принципа прогресса» //Analytic. – 2007. – № 1 (37). с. 90–106
- 11 Thomas Mulligan. Justice and the meritocratic state. New York, NY: Routledge, 2018. – 226 p.
- 12 Борщевский Г.А. Оценка тенденций развития государственной службы: вопросы и методологии // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2017. – № 1. – с.103–128
- 13 Perry J.L. Civil Service Systems and Public Service Motivation in Frits. Ed. by M. van der Meer and als. // Comparative Civil Service Systems in the 21st: Palgrave Macmillan. – 2015. – 384p.
- 14 Сансызбаева Г.Н., Мухтарова К.С., Аширбекова Л.Ж. Теория государственного управления // Учебное пособие. Изд-во: «Қазақ университеті». – Алматы, 2015 г. – С. 104.
- 15 Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-sostoyanii-gosudarstvennoy-sluzhby-v-respublike-kazahstan> (дата обращения: 01.09.2018)
- 16 Официальный сайт Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvary-a-2018-goda> (дата обращения: 02.09.2018)
- 17 Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: http://stat.gov.kz/faces/homePage/homeDinamika.pokazateli?_afzLoop=3922284674484278%40%3F_afzLoop%3D3922284674484278%26_adf.ctrl-state%3D2dn58vg4v_144 (дата обращения: 02.09.2018).
- 18 Граждан В.Д. Государственная гражданская служба: учебник для академического бакалавриата / В. Д. Граждан. — 6-е изд., пер. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2018. — 468 с. — (Серия: Бакалавр. Академический курс).

REFERENCES

- 1 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 23 noyabrya 2015 goda № 416-V ZRK. O gosudarstvennoi sluzhbe Respubliki Kazakhstan [Elektron.resurs]. – 2015. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (data obrashcheniya: 25.08.2018)
- 2 Natsional'nyi doklad o protivodeistvii korruptsii v Respublike Kazakhstan [Elektron.resurs]. – 2017. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-protivodeystvii-korruptcii> (data obrashcheniya: 01.09.2018)
- 3 Nazarbaev N.A. Rost blagosostoyaniya kazakhstantsev: povyshenie dokhodov i kachestva zhizni // Poslanie Prezidenta narodu Kazakhstana. - Astana: Akorda, 2018. – 24s.
- 4 Nazarbaev N.A. Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyi politicheskii kurs sostoyavshegosya gosudarstva // Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera natsii N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstana [Elektron.resurs]. – 2012. – URL: http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-strategiya-kazakhstan-2050-novyi-politicheskii- (data obrashcheniya: 25.08.2018)
- 5 Kim, C. H., Choi, Y. B. How Meritocracy is Defined Today?: Contemporary Aspects of Meritocracy // Economics and Sociology. – 2017. – Vol. 10, No. 1, pp. 112–121.
- 6 Au, W. Meritocracy 2.0: High-Stakes, Standardized Testing as a Racial Project of Neoliberal Multiculturalism // Educational Policy. – 2016. – Vol. 30, No. 1, pp. 3–62.
- 7 Imbroscio, D. Urban Policy as Meritocracy: A Critique // Journal of Urban Affairs. – 2016. – Vol. 38, No.1, pp. 79–104.
- 8 Wiederkehr, V., Bonnot, V., Krauth-Gruber, S., & Darnon, C. Belief in School Meritocracy as a System-Justifying Tool for Low Status Students // Frontiers in Psychology. – 2015. – Vol. 6, p. 1053–1061.
- 9 Newman, B. J., Johnston, C. D., & Lown, P. L. False Consciousness or Class Awareness? Local Income Inequality, Personal Economic Position, and Belief in American Meritocracy // American Journal of Political Science. – 2015. – Vol. 59, No. 2, pp. 326–340.
- 10 Iz vystupleniya Rektora Shkoly gosudarstvennoi politiki imeni Li Kuan Yu Natsional'nogo universiteta Singapura K. Makhbubani v Akademii gosudarstvennogo upravleniya pri Prezidente RK «Tri printsipa progressa» //Analytic. – 2007. – № 1 (37). s. 90–106

- 11 Thomas Mulligan. Justice and the meritocratic state. New York, NY: Routledge, 2018. –226 r.
- 12 Borshchevskii G.A. Otsenka tendentsii razvitiya gosudarstvennoi sluzhby: voprosy i metodologii // Voprosy gosudarstvennogo i munitsipal'nogo upravleniya. – 2017. – № 1. – s.103–128
- 13 Perry J.L. Civil Service Systems and Public Service Motivation in Frits. Ed. by M. van der Meer and als. // Comparative Civil Servise Systems in the 21st: Palgrave Macmil-lan. – 2015. – 384r.
- 14 Sansyzbaeva G.N., Mukhtarova K.S., Ashirbekova L.Zh. Teoriya gosudarstvennogo upravleniya // Uchebnoe posobie. Izd-vo: «Қазақ universiteti». – Almaty, 2015 g. – S. 104.
- 15 Natsional'nyi doklad o sostoyanii gosudarstvennoi sluzhby v Respublike Kazakhstan [Elektron. resurs]. – 2018. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nacionalnyy-doklad-o-sostoyanii-gosudarstvennoy-sluzhby-v-respublike-kazakhstan> (data obrashcheniya: 01.09.2018)
- 16 Ofitsial'nyi sait Agentstva po delam gosudarstvennoi sluzhby i protivodeistviyu korruptsii [Elektron. resurs]. – 2018. – URL: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/monitoring-sostoyaniya-kadrov-gosudarstvennoy-sluzhby-po-sostoyaniyu-na-1-yanvarya-2018-goda> (data obrashcheniya: 02.09.2018)
- 17 Ofitsial'nyi sait Komiteta po statistike Ministerstva natsional'noi ekonomiki Respubliki Kazakhstan [Elektron.resurs]. – 2018. – URL: http://stat.gov.kz/faces/homePage/homeDinamika.pokazateli?_afLoop=3922284674484278#%40%3F_afLoop%3D3922284674484278%26_adf.ctrl-state%3D2dn58vg4v_144 (data obrashcheniya: 02.09.2018).
- 18 Grazhdan V.D. Gosudarstvennaya grazhdanskaya sluzhba: uchebnyk dlya akademicheskogo bakalavriata / V. D. Grazhdan. — 6-e izd., per. i dop. — M.: Izdatel'stvo Yurait, 2018. — 468 s. — (Seriya: Bakalavr. Akademicheskii kurs).

ТҮЙІН

Ғылыми жұмыс мемлекеттік қызметтің жаңа мансаптық үлгісін қалыптастырудың практикалық аспектілеріне арналған. Зерттеудің мақсаты Қазақстандағы мемлекеттік қызметтің мансап үлгісін ұйымдастыру негізінде меритократия қағидатын ескере отырып, кадрларды даярлау және кәсібилігі дәрежесін практикалық талдауына арналған. Елді басқарудың тиімділігі мемлекеттік қызметті ұйымдастыру деңгейіне байланысты екендігі анықталды. Мемлекеттік басқару реформаларын кезең-кезеңмен жүзеге асыру Қазақстандағы мемлекеттік органдардың қызметін құқықтық және материалдық негіздерін және тиімділігін қайта қарауға негізделген. Меритократияның критерийлерін енгізу: сыбайлас жемқорлықты төмендетуге, жеке қасиеттерін және жалақысын көтеруге, мемлекеттік қызметкерлердің әлеуметтік мәртебесін арттыруға мүмкіндік берді. Мансаптық модель негізінде кандидаттарды іріктеудің жаңа тәртібін қолдану бұзушылықтарды азайтуға және мемлекеттік қызметтегі кәсіби қасиеттерді жақсартуға ықпал етеді. Авторлар гендерлік, жасы, қызмет ету мерзімі мен білім беру контекстінде қызметкерлердің өсу қарқынын және азаматтық қызметшілердің нақты санының экономикалық-математикалық бағалауын жүргізді. Мансап моделінің ережелерін пайдалану азаматтық қызметтің тиімділігін арттыруға және ел халқына сапалы қызмет көрсетуге ықпал етеді.

SUMMARY

The scientific work is devoted to the practical aspects of the formation of a new career model of the civil service. The purpose of the study is devoted to a practical analysis of the degree of preparation and professionalism of the staff, taking into account the principle of meritocracy based on the organization of a career model of public service in Kazakhstan. It was determined that the efficiency of the country's management depends on the level of organization of the civil service system. The phased implementation of public administration reforms is based on a rethinking of the legal and substantive foundations of the activities and effectiveness of government agencies in Kazakhstan. The introduction of criteria for meritocracy allowed: to reduce corruption, improve personal qualities and salary, increase the social status of state personnel. The application of a new procedure for the selection of candidates based on a career model contributes to the reduction of violations and the improvement of professional qualities in the sphere of public service. The authors carried out an economic-mathematical evaluation of determining the growth rates of the staff and actual number of civil servants in the context of gender, age, length of service, and education. It is proved that the use of the provisions of the career model contributes to improving the performance of the civil service and providing quality services to the population of the country.

УДК 657.1.012.1

МЕТОДИКА АНАЛИЗА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Кулустаева А.М.
Докторант PhD
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – разработка методики комплексного анализа обязательств страховой компании с учетом особенностей функционирования страховых компаний.

Методология – исследование проведено с использованием методов коэффициентного и сравнительного анализа, описательного метода и обобщения. Источниками исследования послужили научные статьи по проблемам государственного регулирования страховой деятельности, анализу деятельности страховых компаний. В представленной работе использованы финансовые отчеты страховых компаний, размещенных в депозитарии финансовой отчетности для организаций публичного интереса.

Оригинальность/ценность – авторами представлена методика комплексного анализа страховых компаний. На основе изучения исследований ученых в области анализа разработан методический подход управления обязательствами страховой компании. По мнению авторов, система государственного регулирования выполнения страховыми компаниями своих обязательств должна рассматриваться в качестве минимально допустимых значений.

Выводы – представленная в рамках данной работы методика финансового анализа, основанная на данных финансовой отчетности, подлежащей обязательной публикации, позволит получить информацию об общей оценке финансового состояния страховых компаний. Анализ дает возможность определить способность страховой компании выполнять свои обязательства в настоящее время и в перспективе. Дать оценку степени финансовой устойчивости можно посредством рассчитываемых фактических коэффициентов и их сравнения с нормативными.

Ключевые слова – обязательства, активы, платежеспособность, ликвидность, коэффициенты, финансовая устойчивость

JEL classification: Y, Y8

METHOD OF ANALYSIS OF OBLIGATIONS OF INSURANCE COMPANIES

Kulustayeva A.M.
PhD Student
Narxoz University,
Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the study – is to develop a methodology for the comprehensive analysis of insurance company's obligations, taking into account the peculiarities of functioning of insurance companies.

Methodology – the study was conducted using the methods of coefficient and comparative analysis, descriptive method and generalization. Sources of research were scientific articles on the problems of state

regulation of insurance activities and analysis of the activities of insurance companies. In the current work, the financial reports of insurance companies placed in the financial statements depository for public interest organizations are used.

Originality / value – the authors presented a method of integrated analysis of insurance companies. Based on the studies in the field of analysis methodical approach to managing the obligations of the insurance company was developed. According to the authors, the system of state regulation of the fulfillment by insurance companies of their obligations should be considered as the minimum acceptable values.

Conclusion – the method of financial analysis presented in the framework of this work based on data from financial statements subject to mandatory publication, will provide information on the overall assessment of the financial condition of insurance companies. The analysis makes it possible to determine the ability of the insurance company to fulfill its obligations now and in the future. It is possible to assess the degree of financial stability calculating actual coefficients and their comparison with normative ones.

Keywords – liabilities, assets, solvency, liquidity, ratios, financial stability.

ВВЕДЕНИЕ

Анализ обязательств играет ведущую роль в определении финансового состояния страховых компаний и тесно связан с понятием платежеспособности. Поскольку показатель, который характеризует финансовое состояние компании, отражающий ее способность отвечать по обязательствам, называют платежеспособностью. Две основные характеристики должны соответствовать выполнению обязательств - своевременность и полный объем.

Управление выполнением обязательств, а значит и платежеспособностью, в страховом бизнесе требует раскрытия особенностей характера возникновения страховых обязательств, вызванных организацией процесса страхования. Для выполнения своих обязательств, носящих вероятностный характер, страховые компании должны иметь не только резервы в нужном объеме и ликвидной форме, но и обладать собственным капиталом, который покрывал бы все обязательства компании.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Вероятностный характер возникновения обязательств и особенность финансовых отношений накладывают определенный отпечаток на понятие «обязательства» в страховом бизнесе. Обязательства в страховом бизнесе — это юридическое требование компенсировать потери лицу или имуществу понесенные в результате страхового случая [1, с.15]. Особенность его выражается в специфике реализации страхового продукта и организации самого процесса страхования (Рисунок 1).

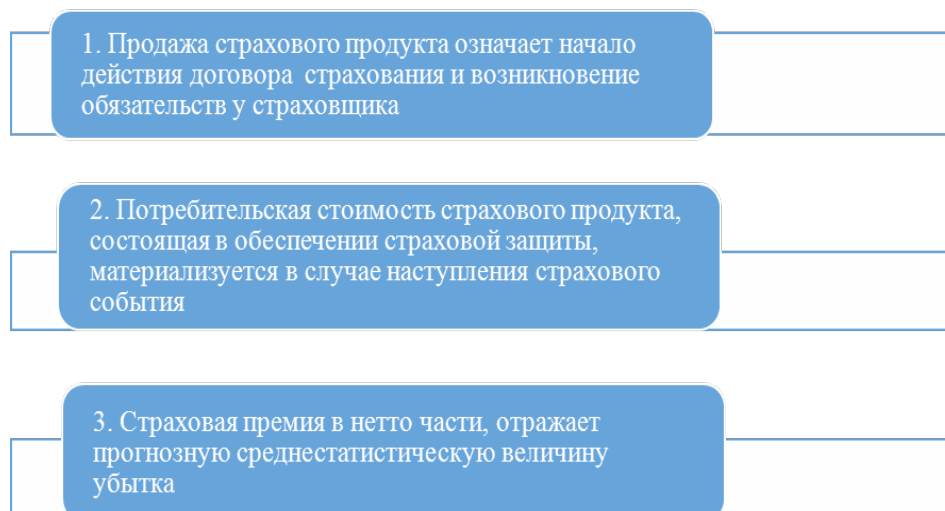

Рисунок 1 – Особенности организации процесса страхования

Примечание: Рисунок составлен автором с использованием на основе источника [2].

При покупке страхового продукта страхователь уплачивает страховой компании страховую премию в начале действия договора страхования. Тогда как обязательства у страховой компании по страховой выплате возникнут только при наступлении страхового события у конкретного страхователя.

Финансирование потенциальных расходов осуществляется за счет страховой премии, которая предназначена именно для этого, а не для возмещения фактических расходов страховой компании. Страховые резервы предназначены для обеспечения процесса страхования и формируются за счет страховых премий.

«Обязательства перед страхователями теоретически должны выполняться за счет средств страховых резервов, так как расчет страховой премии базируется на принципе равенства обязательств» [2, с.4]. Следовательно, страховые резервы могут быть направлены на выполнение обязательств, которые были учтены при расчете страховой премии.

Страховая компания, в отличие от других участников рынка, всегда должна иметь некоторое количество ликвидных активов для выполнения своих обязательств, поскольку ей заранее неизвестны ни величина, ни время, ни само наступление обязательств. Международные стандарты Solvency II также рекомендуют диверсификацию рисков в портфелях, но именно этот вопрос считается спорным в среде современных исследователей и обозначается одной из ключевых проблем оценки обязательств страховых компаний [3, с.48].

Из этого следует, что специфика страхового бизнеса и особенность возникновения обязательств в нем требует дополнительных финансовых гарантий - наличия собственных ликвидных активов.

Способность расплачиваться по обязательствам приравнивают к понятию платежеспособности. В научной литературе встречается следующее определение платежеспособности: это способность «...выполнять все свои обязательства по страховым выплатам...» [4, с.31].

Анализ данного определения показывает, что оно учитывает только часть обязательств, которые возникают у страховой компании. Не учитываются обязательства, которые возникают в результате ведения хозяйственной деятельности компании. Бесспорно, важнейшее внимание страховая компания должна обращать на обязательства перед своими клиентами, между тем также нельзя не обращать внимания на другие обязательства. А это обязательства перед инвесторами, бюджетом, персоналом. Они могут оказать значительное влияние на финансовое положение компании, если занимают значительный удельный вес в структуре обязательств.

Мнения ученых, относительно выполнения страховых обязательств, сводятся к следующему: «возможности страховщика по выполнению страховых обязательств в целом определяются его финансовым потенциалом» [5, с.15]. При этом под финансовым потенциалом страховой компании понимаются финансовые ресурсы страховой компании, находящиеся в хозяйственном обороте.

Мы считаем, что выполнение страховых обязательств находится в тесной взаимосвязи с осуществлением страховой, инвестиционной и финансовой деятельности, порождающих прочие обязательства, которые также требуют своего погашения.

Как отмечалось выше, выполнение обязательств тесно связано с показателем платежеспособности. Одно из наиболее полных определений платежеспособности дал Д. Хэмптон: «Платежеспособность компании определяется как способность покрывать все финансовые обязательства, оплачивать все иски и страховые пособия по различным полисам, выданные страховой компанией» [6, с.120].

При изучении научных работ в сфере страхования установлено, что выполнение обязательств страховыми компаниями трактуется в широком и узком смысле.

Выполнение обязательств в широком смысле означает способность страховой компании выполнять все возложенные на нее обязательства в полном объеме и в установленные сроки. В этом понимании выполнение обязательств близко понятию финансовой устойчивости компании. Если быть более точным, то это перспективная возможность расплатиться по обязательствам. Главной чертой этого понятия является готовность компании выполнить свои обязательства перед всеми контрагентами своевременно и в полном объеме. Важнейшим условием обеспечения перспективного выполнения обязательств является наличие ликвидных активов в достаточном количестве.

Выполнение обязательств страховой компании в узком смысле означает способность отвечать по страховым обязательствам, также своевременно и в полном объеме.

Отталкиваясь от изложенных трактовок, мы считаем, что страховая компания может выполнить принятые на себя обязательства, если она имеет ликвидные активы в достаточном количестве для выполнения страховых и прочих обязательств, которые возникают в процессе осуществления страховой, инвестиционной и финансовой деятельности.

Достоверность и полнота исходной информации влияют на качество оценки выполнения обязательств страховыми компаниями. Несоблюдение страховыми компаниями требований надзорных органов влечет за собой отзыв лицензии, а, следовательно, и запрет осуществления операций страхования. Поэтому показатели системы государственного регулирования платежеспособности страховых компаний при принятии решений, направленных на выполнение обязательств, нужно рассматривать в качестве минимально допустимых.

Наблюдение за развитием государственного регулирования страхового бизнеса показало, что с 1990 года наблюдается последовательное расширение

состава элементов, которые воздействуют на выполнение обязательств страховыми компаниями, повышается их качественное содержание и нормативная величина [7].

Проведенный в ходе исследования анализ причин невыполнения обязательств страховыми компаниями показал, что для внутреннего управления нельзя ограничиваться требованиями и методами государственного регулирования. Поскольку регулирование осуществляется только в части выполнения страховых обязательств. Государственный надзор не дает возможности учесть особенности развития конкретной страховой компании. Он ограничивается усредненной, относительной оценкой деятельности компании. И последнее, требования органов надзора зачастую утрачивают актуальность в быстро изменяющихся условиях рынка.

На основе этого сделан вывод о необходимости проведения финансового анализа. Основной целью его проведения является выявление способности страховой компании обеспечить свою платежеспособность в любой момент времени.

На Рисунке 2 систематизированы элементы законодательного регулирования платежеспособности.

Рисунок 2 – Система законодательного регулирования платежеспособности страховых компаний РК
Примечание: Рисунок составлен автором с использованием на основе источника [7].

Основным источником информации для анализа финансового состояния компании является «Отчет о финансовом положении» (бухгалтерский баланс). Также используется «Отчет о совокупном доходе» («Отчет о прибылях и убытках») и данные текущего бухгалтерского учета.

Анализ финансового состояния строится на понимании принципов бухгалтерского учета и правилах формирования финансовой отчетности. Он основан на применении специальных приемов анализа, которые дают возможность изучить наиболее значимые аспекты для получения аргументированных выводов. На основании анализа можно сделать выводы относительно работы компании, скорректировать деятельность, если наблюдаются отклонения, устранить выявленные недостатки в управлении компанией, определить пути совершенствования деятельности.

Основное направление деятельности страховой компании сопровождается оказанием страховых услуг. Они в свою очередь вызывают появление страховых обязательств и создают предпосылки для осуществления других направлений деятельности страховой компании – инвестиционной и финансовой. Это проиллюстрировано в представленной схеме взаимодействия основных видов деятельности страховых компаний на Рисунке 3.

Рисунок 3 – Виды деятельности страховой компании, участвующие в формировании финансового результата

Примечание: Рисунок составлен автором с использованием на основе источника [8].

Источниками формирования активов страховой компании являются собственные средства и заемные средства, при этом заемные средства в значительной степени преобладают над собственными. Это связано с отраслевой деятельностью страховых компаний. Поступившие страховые премии являются основой для создания денежного фонда в страховой компании, которые находятся в распоряжении страховой компании и предназначены для осуществления страховых выплат [8].

Через рассмотрение страховой, инвестиционной и финансовой деятельности видно, что финансовые ресурсы, привлеченные в результате их осуществления, преобразовываясь, формируют результат ее деятельности и ее способность расплачиваться по обязательствам.

Заслуживает внимания высказывание ученых относительно способности страховой компании выполнить свои обязательства: «Формирование капитала страховой организации представляется как процесс привлечения финансовых ресурсов в страховое производство, управление их движением, трансформацией в конкретные формы капитала, способные профинансировать обязательства страховщика, т.е. обеспечить его платежеспособность в любой момент времени». [9, с.175–179].

В результате изучения существующих методик финансового анализа страховых компаний нами выделены показатели, наглядно характеризующие возможность выполнения принятых страховой компанией обязательств (таблица-1).

В таблице-1 представлены коэффициенты и их рекомендуемые значения, на основании которых предлагается оценивать финансовое состояние страховых компаний. При выборе коэффициентов были учтены международные и казахстанские нормативно правовые документы и данные предыдущих исследований в области анализа в страховых компаниях [10, 11,12]. Рекомендуемые значения показателей выработаны на основе суждений о величине данных показателей аналитиков современного страхового дела, а также на основе требований законодательства, регулирующего страховую деятельность [13,14,15].

Таблица–1. Показатели финансовой устойчивости страховой компании

№п/п	Наименование показателя	Формула расчета	Примечание
1	Абсолютная величина собственных оборотных средств	$COC = A_k - O_k$	A_k - краткосрочные активы; O_k - краткосрочные обязательства.
2	Коэффициент автономии	$K_a = CK/A$	CK - собственный капитал, тенге; A - активы организации, тенге Нормативное значение - больше или равно 0,5.
3	Коэффициент обеспечения собственными средствами	$K_{oc} = COC/A_k$	COC - собственные оборотные средства, тенге; A_k – краткосрочные активы, тенге Нормативное значение - 0,1.
4	Коэффициент оборачиваемости краткосрочных активов	$K_{ок} = B/A_{кр}$	B - выручка, тенге; $A_{кр}$ - средняя сумма краткосрочных активов за период, тенге Нормативное значение - 1
5	Уровень страховых резервов	$УР = CP/A$	CP - страховые резервы; A - активы компании Нормативное значение - 0,7 и более.
6	Коэффициент финансовой зависимости	$K_{фз} = ЗС/СС$	$ЗС$ - заемные средства; $СС$ - собственные средства Нормативное значение - меньше 0,7
7	Коэффициент соотношения суммы страховых премий и страховых резервов	$K_{пр} = СП/CP$	$СП$ - страховые премии по всем видам страхования; CP - страховые резервы
8	Коэффициент соотношения краткосрочных и долгосрочных активов	$K_{ов} = A_k / A_d$	A_k - сумма краткосрочных активов, тенге; A_d - сумма долгосрочных активов
9	Уровень инвестированного капитала	$У_{ик} = (ФВ_d + ФВ_k)/A$	$ФВ_d$ - долгосрочные финансовые вложения; $ФВ_k$ - краткосрочные финансовые вложения; A - активы компании

10	Уровень перманентного капитала	$Y_{пк} = CK + CP + O_d / A$	СК - собственный капитал; СР - страховые резервы; О _д - долгосрочные обязательства; А - активы организации Нормативное значение – 0,9
11	Коэффициент общей ликвидности	$K_{ол} = A_k / (O_k + CP)$	А _к - сумма краткосрочных активов; О _к - краткосрочные обязательства; СР - страховые резервы Нормативное значение - 1
12	Коэффициент текущей ликвидности	$K_{тл} = (A_k - ДЗ_d) / (O_k + CP)$	А _к - сумма оборотных активов, тенге; ДЗ _д - долгосрочная дебиторская задолженность, тенге; О _к - краткосрочные обязательства, тенге; СР - страховые резервы, тенге Нормативное значение - не менее 1
13	Коэффициент «критической» ликвидности	$K_{кл} = (ДС + ФВ_k + ДЗ_k) / (O_k + CP)$	ДС - денежные средства; ФВ _к - краткосрочные финансовые вложения; ДЗ _к - краткосрочная дебиторская задолженность; ФВ _к - краткосрочные обязательства; СР - страховые резервы Нормативное значение - не менее 1
14	Коэффициент ликвидности денежных резервов	$K_{лдр} = (ДС + ФВ_k) / (O_k + CP)$	К _{лдр} - коэффициент ликвидности денежных резервов; ФВ _к - краткосрочные финансовые вложения; ДС - денежные средства; О _к - краткосрочные обязательства; СР - страховые резервы
15	Коэффициент срочной ликвидности компании.	$K_{сл} = (ДС + ФВ_k) / O_k$	ДС - денежные средства; ФВ _к - краткосрочные финансовые вложения; О _к - краткосрочные обязательства. Нормативное значение - более 0,8.
16	Коэффициент абсолютной ликвидности	$K_{ал} = ДС / O_k$	К _{ал} - коэффициент абсолютной ликвидности; ДС - денежные средства; О _к - краткосрочные обязательства. Нормативное значение - 0,5-1,0.
Примечание: таблица разработана автором с использованием на основе источников [13-15]			

Используя приведенную методику анализа, рассчитаем коэффициенты страховых компаний РК по результатам деятельности на конец 2017 года (таблица–2).

Таблица–2. Показатели финансовой устойчивости страховых компаний РК на конец 2017 года, тыс. тенге

№п/п	Наименование показателя	АО «Страховая компания «Альянс полис»	АО «Страховая компания «Аманат»	АО «Страховая компания «Аско»	АО «Страховая компания «Казахмыс»
1	Краткосрочные Активы	2 906 015,00	6 752 806,00	4 883 497,00	12 126 018,00
2	Долгосрочная дебиторская задолженность	10 100,00	665 265,00	106 869,00	716 223,00
3	Краткосрочная дебиторская задолженность	0,00	0,00	0,00	790 587,00
4	Долгосрочные активы	425 011,00	2 765 995,00	656 155,00	19 681 737,00
5	Денежные средства	19 300,00	1 472 526,00	22 951,00	19 323,00
6	Краткосрочные Обязательства	2 232 845,00	1 782 709,00	102 751,00	1 119 863,00
7	Долгосрочные обязательства	21 515,00	3 559 702,00	2 365 782,00	21 468 914,00
8	Выручка	61 139,00	8 941 659,00	4 787 718,00	1 190 028,00

9	Средняя краткосрочных активов	3 428 272,50	9 208 718,00	5 350 161,00	31 422 184,50
10	Итого актив	3 331 026,00	9 518 801,00	5 539 652,00	31 807 755,00
11	Страховые резервы	2 151 974,00	3 559 702,00	2 340 364,00	21 454 872,00
12	Итого обязательств	2 254 360,00	5 342 411,00	2 468 533,00	22 588 777,00
13	Собственный капитал	1 076 666,00	4 176 390,00	3 071 119,00	9 218 978,00
14	Страховые премии	61 132,00	8 941 659,00	4 787 718,00	39 463 009,00
15	Финансовые вложения	439 306,00	429 958,00	195 749,00	8 541 549,00
16	СОС	673 170,00	4 970 097,00	4 780 746,00	11 006 155,00
17	Коэффициент автономии	0,32	0,44	0,55	0,29
18	Коэффициент обеспечения собственными средствами	0,23	0,74	0,98	0,91
19	Коэффициент оборачиваемости краткосрочных активов	0,02	0,97	0,89	0,04
20	Уровень страховых резервов	0,65	0,37	0,42	0,67
21	Коэффициент финансовой зависимости	2,09	1,28	0,80	2,45
22	Коэффициент соотношения суммы страховых премий и страховых резервов	0,03	2,51	2,05	1,84
23	Коэффициент соотношения краткосрочных и долгосрочных активов	6,84	2,44	7,44	0,62
24	Уровень инвестированного капитала	0,13	0,05	0,04	0,27
25	Уровень перманентного капитала	0,98	1,19	1,40	1,64
26	Коэффициент общей ликвидности	0,66	1,26	2,00	0,54
27	Коэффициент текущей ликвидности	0,66	1,14	1,96	0,51
28	Коэффициент «критической» ликвидности	0,10	0,36	0,09	0,41
29	Коэффициент ликвидности денежных резервов	0,51	0,61	0,05	0,05
30	Коэффициент срочной ликвидности компании	0,21	1,07	2,13	7,64
31	Коэффициент абсолютной ликвидности	0,01	0,83	0,22	0,02

Примечание: показатели рассчитаны автором с использованием финансовых отчетов страховых компаний, размещенных на сайте <https://opi.dfo.kz/p> [16]

Из представленного в таблице-2 расчета можно увидеть, что АО «Страховая компания «Казахмыс» обладает наибольшей величиной собственных оборотных средств. Этот показатель характеризует ту часть собственного капитала компании, которая является источником покрытия краткосрочных активов.

По коэффициенту автономии, характеризующему в какой степени использованные в компании активы сформированы за счет собственных средств, норматив выдерживает только АО «Страховая компания «Аско».

По коэффициенту обеспечения собственными средствами, показывающему наличие собственных краткосрочных активов, необходимых для финансовой устойчивости страховой компании, норматив выдерживают все представленные в расчете компании.

Коэффициент оборачиваемости краткосрочных активов характеризует насколько эффективно компания использует инвестиции в краткосрочные активы и как это влияет на рост продаж. Наилучшее положение обстоит в АО «Страховая компания «Аманат».

По уровню страховых резервов, который показывает долю страховых резервов в капитале страховой организации, норматив не выдерживается ни в одной из представленных в расчете компаний. АО «Страховая компания «Альянс полис» и АО «Страховая компания «Казахмыс» имеют показатели уровня страховых резервов, наиболее близкие к нормативному значению.

Наилучшее положение по коэффициенту финансовой зависимости, принадлежит АО «Страховая компания «Аско». Этот коэффициент характеризует возможность погашения кредиторской задолженности компании при ликвидации ее активов. Он также показывает в какой степени компания зависит от внешних источников финансирования, т.е. сколько заемных средств привлекла компания на 1 тенге собственного капитала.

Самый высокий коэффициент соотношения суммы страховых премий и страховых резервов принадлежит АО «Страховая компания «Аманат». Он показывает зависимость роста или уменьшения величины страхового фонда непосредственно от страховой деятельности (суммы страховых премий). Рост коэффициента при увеличении объема страховых резервов показывает тенденцию к повышению доверия страхователей к страховщику.

Высокое соотношение между краткосрочными и долгосрочными активами наблюдается в компаниях АО «Страховая компания «Альянс полис» и АО «Страховая компания «Аско». Оно показывает изменение структуры капитала в разрезе активов, имеющихся в наличии у компаний. Этот коэффициент зависит от срока деятельности страховой компании на рынке и в целом от экономической ситуации в стране. Если в стране наблюдается улучшение экономической ситуации, у хорошо работающих компаний числовое значение коэффициента будет уменьшаться. Такая ситуация наблюдается в АО «Страховая компания «Казахмыс».

По уровню инвестированного капитала определяют долю активов страховой компании, которая направлена на долгосрочные и краткосрочные инвестиции. Если происходит расширение страховой деятельности, коэффициент растет. Все зависит от стратегии страховой компании, которую она ведет в направлении повышения финансовой устойчивости и ликвидности. Наибольшая доля активов вложена в инвестиции АО «Страховая компания «Казахмыс».

Если рассматривать финансовые возможности и надежность страховой компании, то среди представленных в расчете компаний наиболее выгодное положение занимает АО «Страховая компания «Казахмыс». Между тем, как показывают расчеты, все представленные компании выдерживают необходимое соотношение между капиталом компании и ее активами.

По способности страховой компании выполнять свои краткосрочные обязательства, выражающиеся в коэффициенте общей ликвидности, норматив выдерживают АО «Страховая компания «Аманат» и АО «Страховая компания «Аско».

Погашать краткосрочные обязательства, за счет имеющихся в наличии краткосрочных активов, могут вышеназванные АО «Страховая компания «Аманат» и АО «Страховая компания «Аско».

Ни одна из представленных в расчете страховых компаний не обладает достаточным количеством ликвидных активов для погашения срочных страховых обязательств.

Одним из важнейших показателей платежеспособности страховой компании является коэффициент ликвидности денежных резервов. Он позволяет выявить влияние краткосрочной дебиторской задолженности на ликвидность баланса страховой компании. Наиболее высокий коэффициент в АО «Страховая компания «Аманат».

Срочная ликвидность показывает какая часть краткосрочных обязательств может быть погашена за счет денег, находящихся на различных счетах компании, в краткосрочных ценных бумагах. В расчет берутся также поступления от дебиторов. Наилучшим коэффициентом обладает АО «Страховая компания «Казахмыс».

Коэффициент абсолютной ликвидности - отношение денежных средств к краткосрочным обязательствам. Посредством этого коэффициента определяют долю краткосрочных обязательств, которую способна оплатить самая ликвидная часть краткосрочных активов в кратчайшие сроки. Наилучшим показателем обладает АО «Страховая компания «Аманат».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разработанная в результате проведенного исследования методика анализа страховой компании основана на применении программы Excel. Методика позволит определить возможность страховой

компании выполнить взятые на себя обязательства посредством исчисления набора коэффициентов. Выбор коэффициентов базируется на мнении ученых аналитиков, проводящих исследования в страховом бизнесе. Информационной базой методики являются финансовые отчеты страховых компаний, размещенных на сайте Dfo.kz

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Marsden E. Risk regulation, liability and insurance. Literature review of their influence on safety management. Number 2014-08 of the Industrial Safety Cahiers, Foundation for an Industrial Safety Culture, Toulouse, France. (ISSN 2100-3874). Available at www.FonCSI.org.
- 2 Орланюк-Малицкая Л.А. - Отв. ред., Янова С.Ю. - Отв. ред. Страхование. // М.:Издательство Юрайт, Учебник для вузов 2011 г.- стр.4.
- 3 Duverne D. and Le Douit J. IFRS* Phase II and Solvency II: Key Issues, Current Debates. // The Geneva Papers, 2009, 34, (47–55)
- 4 Скамай Л. Г. Страхование // М.: Издательство Юрайт, Учебник 2011г. – стр.31.
- 5 Чернова Г.В. Основы экономики страховой организации по рисковому видам страхования // Издательский дом Питер. 2005г.- стр.15.
- 6 Хэмптон Д.Д. Финансовое управление в страховых компаниях: Пер. с англ. - М.: Издательский центр "АНКИЛ", 1995г. – стр.120.
- 7 Берикболова У.Д. Государственное регулирование страхового рынка Республики Казахстан // Экономические науки №15, 2011г.
- 8 Шахов А.М. Финансовые стратегии обеспечения конкурентоспособности страховых организаций // Упр. экон. системами: электрон. научный журнал №2(26) – 2011г.
- 9 Слепухина Ю. Э. Казак А. Ю., Финансовый потенциал страховой организации // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета, № 4- 2009г., стр.175-179.
- 10 Asimakopoulou I., Samitas A., Papadogonas Th., Firm specific and economy wide determinants of firm profitability: Greek evidence using panel data", Managerial Finance, Vol. 35 Issue: 11, 2009, с.930-939 Доступно на <https://doi.org/10.1108/03074350910993818>
- 11 Badea I. 2017 Literature Review on the Determinants of Insurers' Financial Performance. Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series, Special Issue, vol. I. Url: http://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2017-01.Volumul_1_Special/29_Badea.pdf (Date of access: 21.12.2017)
- 12 Barua, B., Barua, S. and Rana, R. (2018) Determining The Financial Performance of Non-Life Insurers: Static and Dynamic Panel Evidence from An Emerging Economy. The Journal of Developing Areas Volume 52 No. 3. Url: <https://ideas.repec.org/a/jda/journal/vol.52year2018issue3pp153-167.html> (Date of access: 26.04.2018)
- 13 Шеремет, А.Д., Сафиуллин Р.С., Негошев Е.В. Методика финансового анализа. // Учебное пособие 3-е изд., перераб. и доп., М.: ИНФРА-М. 2014г.
- 14 Калинин Д. В., Полякова А. А. Финансовое состояние страховой компании и основные методики его оценки (на примере АО АСК «Инвестстрах») // Молодой ученый. №12(5) - 2016г.
- 15 Давыдова М.С. Совершенствование подхода к оценке платежеспособности страховых компаний // Научные записки молодых исследователей №1 -2015г.
- 16 Официальный интернет-ресурс Министерство Финансов РК Депозитарий финансовой отчетности [Электрон. ресурс]. 2017 - URL: <https://opi.dfo.kz/p> (дата обращения: 01.10.2018) Финансовые отчеты страховых компаний за 2017 год: АО «Страховая компания «Альянс полис», АО «Страховая компания «Аманат», АО «Страховая компания «Аско», АО «Страховая компания «Казахмыс».

REFERENCES

1. Marsden E. Risk regulation, liability and insurance. Literature review of their influence on safety management. Number 2014-08 of the Industrial Safety Cahiers, Foundation for an Industrial Safety Culture, Toulouse, France. (ISSN 2100-3874). Available at www.FonCSI.org.
2. Orlanyuk-Malitskaya L.A. - Otiv. red., Yanova S.Yu. - Otiv. red. Strakhovanie. // M.: Izdatel'stvo Yurait, Uchebnik dlya vuzov 2011 g.- str.4.

3. Duverne D. and Le Douit J. IFRS* Phase II and Solvency II: Key Issues, Current Debates. / The Geneva Papers, 2009, 34, (47–55)
4. Skamai L. G. Strakhovoe delo // M.: Izdatel'stvo Yurait, Uchebnik 2011g. – str.31.
5. Chernova G.V. Osnovy ekonomiki strakhovoi organizatsii po riskovym vidam strakhovaniya // Izdatel'skii dom Piter. 2005g.- str.15.
6. Khempton D.D. Finansovoe upravlenie v strakhovykh kompaniyakh: Per. s angl. - M.: Izdatel'skii tsentr "ANKIL", 1995g. – str.120.
7. Berikbolova U.D. Gosudarstvennoe regulirovanie strakhovogo rynka Respubliki Kazakhstan // Ekonomicheskie nauki №15, 2011g.
8. Shakhov A.M. Finansovye strategii obespecheniya konkurentosposobnosti strakhovykh organizatsii // Upr. ekon. sistemami: elektron. nauchnyi zhurnal №2(26) – 2011g.
9. Slepukhina Yu. E. Kazak A. Yu., Finansovyi potentsial strakhovoi organizatsii // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsial'no ekonomicheskogo universiteta, № 4- 2009g., str.175-179.
10. Asimakopoulos I., Samitas A., Papadogonas Th., Firm-specific and economy wide determinants of firm profitability: Greek evidence using panel data", Managerial Finance, Vol. 35 Issue: 11, 2009, c.930-939
Доступно на <https://doi.org/10.1108/03074350910993818>
11. Badea I. 2017 Literature Review on the Determinants of Insurers' Financial Performance. Annals of the „Constantin Brâncuși” University of Târgu Jiu, Economy Series, Special Issue, vol. I. Url: http://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2017-01.Volumul_1_Special/29_Badea.pdf (Date of access: 21.12.2017)
12. Barua, B., Barua, S. and Rana, R. (2018) Determining The Financial Performance of Non-Life Insurers: Static and Dynamic Panel Evidence from An Emerging Economy. The Journal of Developing Areas Volume 52 No. 3. Url: <https://ideas.repec.org/a/jda/journal/vol.52year2018issue3pp153-167.html> (Date of access: 26.04.2018)
13. Sheremet, A.D., Safiullin R.S., Negoshev E.V. Metodika finansovogo analiza. Uchebnoe posobie. // A.D. Sheremet, R.S. Safiullin, E.V. Negoshev, 3-e izd., pererab. i dop., M.: INFRA-M. 2014 – 209pp.
14. Kalinin D. V., Polyakova A. A. Finansovoe sostoyanie strakhovoi kompanii i osnovnye metodiki ego otsenki (na primere AO ASK «Investstrakh») // Molodoi uchenyi. №12(5) - 2016g.
15. Davydova M.S. Sovershenstvovanie podkhoda k otsenke platezhеспособности strakhovykh kompanii // Nauchnye zapiski molodykh issledovatelei №1 -2015g.
16. Ofitsial'nyi internet-resurs Ministerstvo Finansov RK Depozitarii finansovoi otchetnosti [Elektron. resurs]. 2017 - URL: <https://opi.dfo.kz/p> (data obrashcheniya: 01.10.2018) Finansovye otchety strakhovykh kompanii za 2017 god: AO «Strakhovaya kompaniya «Al'yans polis», AO «Strakhovaya kompaniya «Amanat», AO «Strakhovaya kompaniya «Ask», AO «Strakhovaya kompaniya «Kazakhmys».

ТҮЙІН

Берілген мақала негізіне мідетті түрде баспаға шыққан қаржылық есептемелерге, талдау әдістелеріне сүйене отырып сақтандыру мекемелерінің жағдайы туралы мағлұмат алу арқыллы зерттеу әдісі қолданылған. Бұл әдістер сақтандыру мекемелерінің қазіргі және келешектердегі өз мідеттемелерін орындалуын қадалауға мүмкіндік береді. Нақты коэффициент жене оны нормативпен салыстыру арқылы компанияларының қаржылық тұрақтылығын анықтауға болады.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of developing the method of financial analysis of insurance companies. Based on a previous study on existing methods of financial analysis of insurance companies, the author highlighted indicators that clearly illustrate the ability to fulfill the obligations assumed by the insurance company. The technique is implemented by calculating the coefficients, with which the financial condition of the insurance company can be assessed. The value of the recommended coefficients is determined on the basis of the requirements of the legislation and the opinions of analysts of the insurance business.

JEL Classification: G32: Financing Policy Capital and Ownership Structure G34: Corporate Governance

THE THEORY OF CAPITAL STRUCTURE

Adambekova A.A.

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Kokeyeva S.E.

PhD student,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to discuss the various theories that help to explain the definition of optimal capital structure. Give a brief overview of each type of models and their relationship with each other. Summarize and discuss the results obtained by the researchers, compare them with the available evidence.

Methodology – general scientific and general economic methods of analyses were used to solve the problems of the study.

Originality/value – the paper analyzes the scientific and theoretical views on the choice and optimization of capital structure. Paper surveys capital structure theories based on agency costs and asymmetric information. For each type of model, a brief overview of the papers surveyed and their relation to each other is provided. The central papers are described in some detail, and their results are summarized and followed by a discussion of related extensions.

Findings – many researchers have approached the study of optimal corporate capital structure. Unfortunately, there has been little consensus among researchers on what the optimal capital structure is. However, it is important to synthesize the literature on capital structure and where possible, to relate the literature to known empirical evidence. In recent years, SMEs are one of the major contributors of growth in developing countries. A comprehensive study on capital structure determinants of SMEs must be provide insightful knowledge in this area.

Keywords – Capital Structure models, Financial Leverage, Structure Decisions, Corporate Governance.

УКД 336.64

JEL Classification: G32: Financing Policy Capital and Ownership Structure G34: Corporate Governance

ТЕОРИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА

Адамбекова А.А.

Доктор экономических наук, профессор,
АО «Университет Нархоз»,
г. Алматы, Казахстан

Кокеева С.Э.

Докторант PhD,
АО «Университет Нархоз»,
г. Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – обсудить различные теории, которые позволяют объяснить определение оптимальной структуры капитала. Привести краткий обзор каждого типа моделей и их взаимосвязи друг с другом. Обобщить и обсудить полученные исследователями результаты, сопоставить их с имеющимися доказательствами.

Методологию исследования – для решения задач исследования использовались общенаучные и общэкономические методы анализа.

Оригинальность/ценность работы – проведен анализ научно-теоретических воззрений о выборе и оптимизации структуры капитала. Рассматриваются теории структуры капитала, основанные на агентских издержках и асимметричной информации. Для каждого типа моделей приводится краткий обзор исследованных работ и их взаимосвязь друг с другом.

Результаты исследования – несмотря на доказательства, представленные в отношении теорий структуры капитала, не существует модели, которая убедительно проверяла бы многие конкурирующие теории по оптимальной структуре капитала. Теории в основном базировались на исследованиях по решениям о структуре капитала на крупномасштабных отраслях промышленности. В связи с чем, необходимо провести комплексное исследование действия данных теорий на примере малых и средних предприятий, для получения более глубоких знаний в этой области.

Ключевые слова – кредитное плечо, структура капитала, стоимость компании, модели структуры капитала.

ВВЕДЕНИЕ

Концепция структуры капитала получила большое внимание после знаменитой работы в 1958г. Модильяни и Миллера «Издержки по привлечению капитала, корпоративные финансы и теория инвестирования» [1], которые продемонстрировали, что выбор между долгом и собственным капиталом не оказывает существенного влияния на стоимость фирмы. Эта теория действует при условии идеальных рынков капитала, на котором нет трений, таких как транзакционные издержки и издержки банкротства. Однако, в реальном мире, не все рынки капитала совершенны. Как отметил Страбулаев [2], последовательное устранение этих предположений может привести к большим изменениям в структуре капитала. Модильяни и Миллер [3] впоследствии исправили свое предложение: поскольку проценты по долгу не подлежат налогообложению, фирма, используя больше долгов, эффективно уменьшает свои затраты на налоги. По мере увеличения отношения долга к собственному капиталу рыночная стоимость фирмы увеличивается на текущую стоимость процентного налогового щита. Высокий уровень задолженности побуждает рынки реагировать на это, требуя более высоких норм прибыли. Поэтому, чтобы минимизировать средневзвешенную стоимость капитала, фирмы будут избегать чистой долговой позиции и

искать оптимальное сочетание долга и собственного капитала. Высокий уровень долга может привести к вероятности неспособности выплачивать проценты по кредиту, что в свою очередь приведет к банкротству[4]. В связи с этим, компании стремятся к такому уровню финансирования, при котором максимальны экономия от налогов и минимальна вероятность банкротства. Многие исследователи, изучая этот вопрос выдвинули различные модели по оптимизации структуры капитала, однако несмотря на то, что с начала активного изучения данной проблемы прошло более пол века, ученые до сих пор не пришли к единому мнению. Историю развития концепций в области структуры капитала и исследователей, внесших вклад в развитие данного вопроса, можем увидеть из Схемы 1.

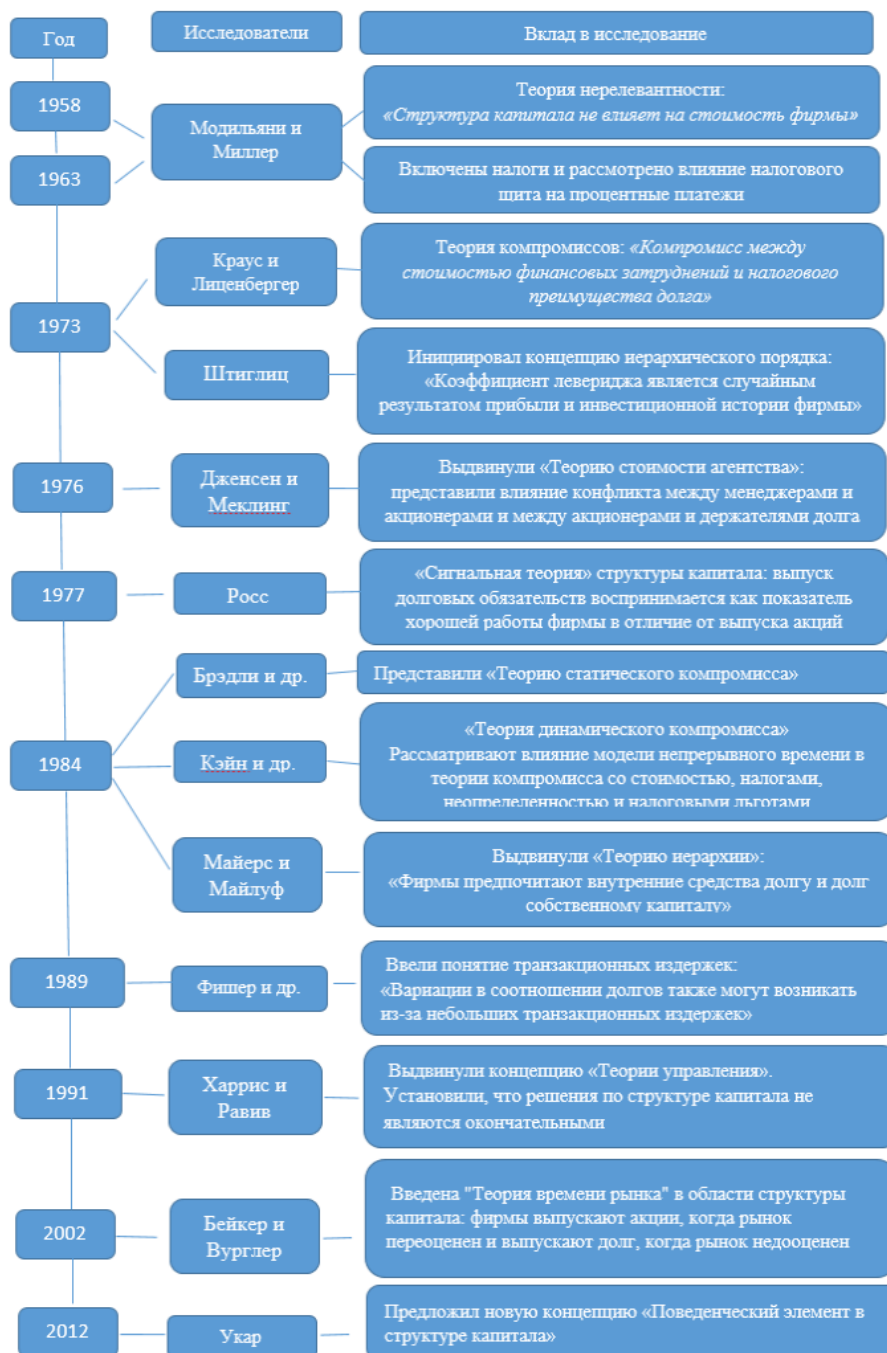
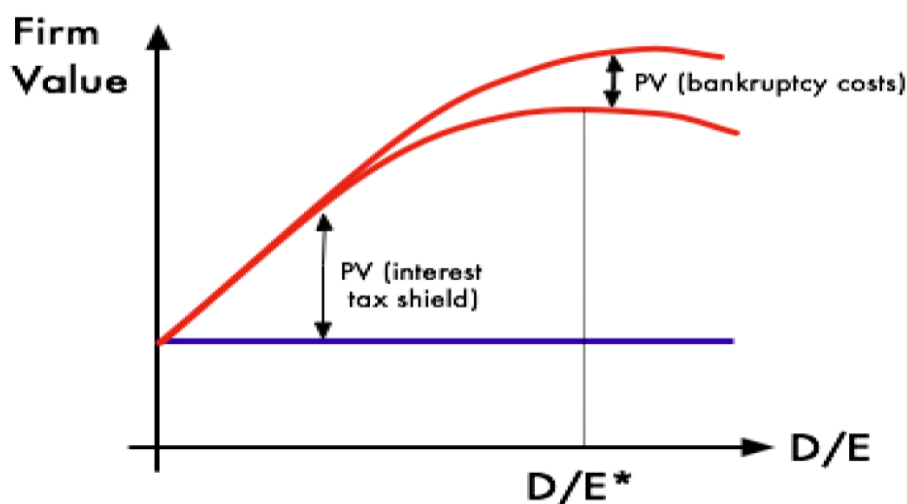

Схема 1. Появление новых концепций в структуре капитала

Ряд исследований подтвердили существование оптимального соотношения заемного и собственного капитала. Это основано исключительно на существовании рыночных недостатков, таких как транзакционные издержки и потенциальные издержки банкротства. Например, Баумоль и Малкейл демонстрируют с помощью кривых безразличия, что введение транзакционных издержек в уравнение нерелевантности стоимости приводит к дисбалансу, в котором акционер ищет оптимальную точку в соотношении долга и капитала [5]. Штиглиц рассматривает последствия банкротства для стоимости фирмы и утверждает, что при определенных предположениях существует оптимальная структура капитала. Он основывается на том, что при отсутствии банкротства номинальные ставки по долгу не зависят от отношения долга к собственному капиталу. Однако, когда есть возможность банкротства, номинальные ставки по долгу увеличиваются, что делает долги более рискованными. Следовательно, даже не принимая во внимание транзакционные издержки, рыночная стоимость фирмы будет зависеть от возможности банкротства [6].

Теория компромисса возникла в результате исследования Крауса и Лиценбергерга в 1973 году [7]. В своей модели стационарного соотношения, они вводят корпоративные налоги и издержки возможного банкротства в модель государственного предпочтения оптимальной финансовой структуры и подтверждают существование оптимальной структуры капитала. Согласно теории компромисса структуры капитала, менеджеры пытаются сбалансировать выгоды от налога на проценты с текущей стоимостью возможных издержек финансового кризиса [8], по данной теории должна существовать некоторая форма оптимальной структуры капитала, и соответствие с балансом между текущей стоимостью процентных налоговых щитов и стоимостью банкротства. Хотя, использование этой модели на практике ограничено, она содержит общие рекомендации для принятия решения по оптимизации структуры капитала. Бреннан и Шварц [9] утверждают, что возможность затрат на банкротство увеличивает неопределенность будущих экономий на налогах, и показывают, что эта неопределенность служит причиной для создания оптимальной структуры капитала. Брэдли, Джаррелл и Ким [10] также учитывают влияние издержек возможного банкротства и налоговых щитов на структуру капитала компании.

На Рисунке 1 показан компромисс между приведенной стоимостью налоговой субсидии, связанной с увеличением кредитного плеча, и текущей стоимостью затрат на банкротство. В этом случае, фирмы будут искать оптимальную структуру капитала. Это тот уровень, на котором максимизируют налоговые льготы при минимизации риска банкротства, возникающего в результате использования чрезмерной задолженности.

Рисунок–1. Теория компромисса

Источник: *Brealey, Myers and Allen [11]*

Раджан и Зингалес (1995), Фрэнк и Гоял (2009), Кю и Ла (2010) также подтвердили в своих эмпирических исследованиях, что теория компромиссов предсказывает, что фирмы с относительно безопасными материальными активами в меньшей степени подвержены издержкам финансового кризиса, и поэтому они будут занимать больше. Фирмы с рискованными нематериальными активами будут в большей степени подвержены финансовым издержкам и будут занимать меньше. Фама и Френч [12] используют перекрестные регрессии для определения влияния налогообложения на стоимость фирм. Они не находят доказательств того, что налоговые защиты способствуют рыночной стоимости фирмы. Если это так, то у фирм могут не быть стимулов для увеличения задолженности, чтобы воспользоваться налоговыми защитами. Исследователи делают вывод о том, что налоги играют умеренную роль в объяснении структуры капитала фирмы. Согласно этой теории компании, имеющие надежные материальные активы и значительные объемы налогооблагаемой прибыли, требующей защиты, должны планировать высокие коэффициенты долговой нагрузки, а компании, имеющие рискованные нематериальные активы, вынуждены осуществлять финансирование главным образом за счет собственного капитала [13]. Поэтому для того, чтобы воспользоваться налоговыми щитами по процентам, фирмы, которые имеют долги, позволяющие сэкономить на выплате налогов, должны брать больше. И наоборот, фирмы имеющие долги, которые не позволяют сэкономить на налогах, должны иметь меньше долгов в своей структуре капитала. Хотя, Брэдли, Джаррелл и Ким [10] находят противоположные доказательства этому предсказанию. Другие исследователи подтверждают данную теорию.

Модели агентских издержек определяют влияние агентских проблем, овеществленных в агентских издержках на структуру капитала. Исследования в этой области были инициированы Дженсеном и Меклингом [14] на основе более ранних работ Фамы и Миллера. Теория базируется на том, что менеджеры не всегда действуют в интересах акционеров. Они определяют два основных конфликта между сторонами компании: во-первых, между менеджерами и акционерами, и во-вторых, между акционерами и кредиторами. Менеджеры стремятся ради собственной выгоды, достичь такого уровня, при которой фирма, которой они управляют, получит максимальную прибыль. Долг дает акционерам стимул инвестировать эффективно. Харрис и Равив [15] утверждают, что если доходность инвестиций превышает номинальную стоимость долга, то акционеры получают выгоду. И наоборот, в случае неудачного инвестирования акционеры несут ограниченную ответственность, осуществляя свое право уйти. Удерживая на постоянном уровне абсолютные инвестиции управляющего в фирму, увеличение доли фирмы, финансируемой за счет долга, увеличивают долю управляющего в капитале и смягчают потери от конфликта между менеджерами и акционерами. Кроме того, как указал Дженсен [16], поскольку долг обязывает фирму выплачивать наличные деньги, он уменьшает количество "свободных" наличных денег, доступных менеджерам для участия в вышеупомянутых видах деятельности. Такое смягчение конфликтов между управляющими и держателями ценных бумаг является преимуществом долгового финансирования. Таким образом, стоимость стимулирования инвестиций в проекты по снижению стоимости, создаваемые долгом, покрывается акционерами, которые выпускают долг. Этот эффект, обычно называемый "эффектом замещения активов", представляет собой агентскую стоимость долгового финансирования [15].

Myers [17] отмечает, что когда фирмы находятся на грани банкротства, у акционеров нет стимула инвестировать больше собственного капитала, даже при наличии положительных проектов NPV. Так как стоимость, полученная от проектов, будет начисляться главным образом держателям долга. Увеличение долга уменьшает сумму "свободных денежных средств" и увеличивает долевое владение управляющим остаточным требованием. Штульц [18] утверждает, что выплаты по долгам могут повлиять на акционеров как положительно, так и отрицательно. С положительной стороны, платежи по долгам заставляют менеджеров выплачивать проценты, тем самым уменьшая потенциальную проблему переинвестирования. С отрицательной стороны, чрезмерная задолженность может привести к высоким процентным выплатам, что может привести к отказу от прибыльных проектов, что приведет к проблеме недофинансирования. Таким образом, структура капитала определяется компромиссом между выгодами и издержками задолженности. Согласно модели Харриса и Равива, фирмы с более высокой ликвидационной стоимостью, будут иметь больше долга, но также будут иметь высокую рыночную стоимость,

чем аналогичные фирмы с более низкой ликвидационной стоимостью. Причиной этому является то, что ликвидация является лучшей стратегией. Поэтому информация является более полезной и требует более высокого уровня задолженности. Увеличение долга приводит к более высокой вероятности дефолта. Харрис и Равив, используя предположение о постоянной доходности по шкале, показывают, что уровень долга относительно ожидаемого дохода фирмы, вероятность дефолта, доходность облигаций и вероятность реорганизации не зависят от размера фирмы [15].

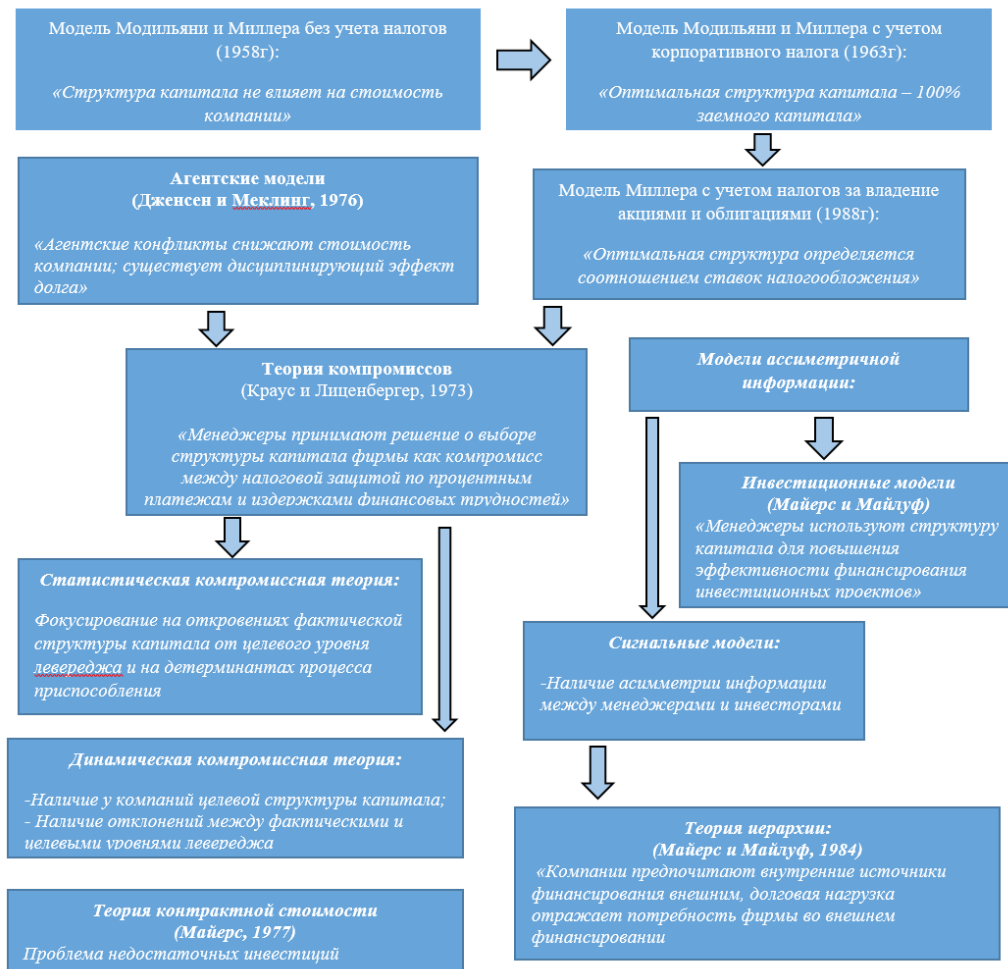
Согласно *модели ассиметричной информации*, на рынке существуют значительные информационные асимметрии, а менеджеры организации являются операторами, владеющими инсайдерской информацией. Рыночные цены не отражают всей информации. Информация не является общедоступной, и менеджеры могут давать сигналы рынку через принятие финансовых решений (выбор структуры капитала или дивидендной политики). Модели ассиметричной информации делятся на инвестиционные модели и сигнальные модели. Согласно инвестиционной модели Майерса и Майлуфа [19], структура капитала используется менеджерами для повышения эффективности финансирования инвестиционных проектов. В модели предполагается, что менеджеры действуют в интересах акционеров, существовавших на момент принятия решений. Согласно модели, если инвесторы на рынке имеют ошибочную информацию об оценке компании, то финансирование хороших инвестиционных проектов с помощью эмиссии акций сделает эти проекты невыгодными для старых акционеров. Другие источники финансирования, как обязательства, позволят принять положительное решение по проекту.

Согласно *сигнальной модели*, которые рассматривали исследователи как Росс, Леленд и Пайл, менеджеры используют структуру капитала в качестве своеобразного информационного передатчика. В модели Росса предполагается возможность финансовыми решениями менеджера повлиять на восприятие риска инвесторами. Реальный уровень риска денежных потоков может не меняться, но менеджеры, как монополисты на информацию о будущих денежных потоках, могут выбирать сигналы о перспективах развития [20]. Предполагается, что менеджеры получают вознаграждение по результатам работы, как определенную долю от рыночной оценки всей компании. Концепция выбора источников финансирования, построенная на сигнальной модели, позволяет объяснить выбор структуры капитала в различных компаниях.

Теорию иерархии в 1984 г. С. Майерс и С. Майлуф сформулировали на основе модели структуры капитала при ассиметричности информации, которая основывается на выборе менеджерами источников финансирования. Он доказывает, что внутренние источники, как нераспределенная прибыль занимает предпочтительное место среди источников финансирования. Эмиссия акций негативно воспринимается инвесторами, так как менеджеры выпускают акции по завышенной цене. Это подтверждают и эмпирические исследования крупных компаний США, а также эмпирические исследования, проводимые в последние годы среди Азиатских стран [21]. Согласно теории иерархии для того, чтобы избежать информационных последствий новых выпусков акций, фирма с большей вероятностью выпустит долг, чем капитал. Этот прогноз обусловлен тем, что менеджеры полагают, что ценные бумаги их фирм недооценены. Теория иерархии подразумевает, что менеджеры будут следовать по пути наименьшего сопротивления, и что они выпустят самую дешевую форму финансирования. В этом случае фирмы будут выбирать нераспределенную прибыль, поскольку у нее нет проблем с выбором. Когда нераспределенная прибыль исчерпана, фирма может выпустить долг. Когда больше нет смысла выпускать больше долгов, капитал может быть выпущен в качестве источника финансирования последней инстанции. Фирмы с ограниченными инвестиционными возможностями и высокими свободными денежными потоками будут иметь низкие коэффициенты задолженности. И наоборот, фирмы с высокими темпами роста с низкими свободными денежными потоками будут иметь высокие коэффициенты задолженности [19]. Ряд исследований подтвердили существование теории иерархии. Результаты исследований Б. Атиета [22], основанная на методике, предложенной Л. Шиямом-Сандером и С. Майерсом, и базирующаяся на анализе 88 французских компаний, входящих в индекс SBF, за период с 1999 по 2005 г. подтверждают теорию. Б. Атиет заключает, что дивидендные платежи, капитальные затраты, чистое изменение оборотного капитала и операционного денежного потока на 81% объясняют изменение долговой нагрузки компаний. Раджан и Зингалес [23] используют набор данных из семи промышленно развитых

стран, и они находят доказательства теории иерархии в виде отрицательной связи между рычагами и прибыльностью. Однако некоторые исследователи, как Хелвеге и Лян [24] считают, что использование внешнего финансирования не соответствует теории иерархии. Чиринко и А. Сингха [25] также ставят под сомнение выдвинутую гипотезу Л. Шиямом–Сандером и С. Майерсом, доказывая, что графическая интерпретация не соответствует гипотезе, реализуемую через построение регрессий. Работа ученых выявляет ряд существенных моментов, необходимых для оптимизации структуры капитала, и предлагает аргументированные замечания к выводам, полученным Л. Шиямом–Сандером и С. Майерсом. Но большинство исследователей как Фрэнк и Гоял (2003), Фланнери и Ранган (2006), Лири и Робертс (2010) подтверждают теорию иерархии. Выводы авторов говорят о том, что теория иерархии играет важную роль в объяснении финансовых решений. Сейферт и Гоненс в 2010 году [26] исследовав фирмы в двадцати трех странах с развивающейся рыночной экономикой, пришли к выводу, что финансирование по теории иерархии преобладает только на тех развивающихся рынках, где существуют проблемы асимметричной информации и значительных агентских затрат. Г. Вера и В. Нгансо [27] осуществляет сравнительный анализ действия теории иерархии в Канаде и Колумбии. Применяя методику, предложенную Л. Шиямом–Сандером и С. Майерсом, ученые приходят к выводу, что межстрановые различия существуют: если в Канаде теория работает для всех компаний, независимо от их размера, то в Колумбии – теория работает только для крупных фирм. Исследователи связывают это с неразвитым рынком капитала и не проведенными официально займами, и искажениями в отчетности. Этот вывод подтверждает теорию о том, что финансовые решения зависят от преобладающих рыночных условий, где работают фирмы. Из вышесказанного, можно сделать вывод, что данные по теории иерархии неоднозначны и финансовые решения зависят от ряда факторов, которые могут по-разному влиять на структуру капитала.

Теории контрактной стоимости зависят от проблемы недостаточных инвестиций, предложенной Майерсом в 1977 году. Проблема недофинансирования можно объяснить тем, что у фирм, имеющих большие займы больше шансов пройти инвестиционные возможности из-за риска дефолта. Эта проблема еще более усугубляется более высокими издержками акционерного капитала, связанными с перспективой дефолта фирм. Это может привести к трудному финансовому положению фирм, и стать причиной отказа от капитальных и инвестиционных возможностей. Прогнозирование гипотезы о стоимости контрактов заключается в том, что фирмы, стоимость которых состоит главным образом из приведенной стоимости нематериальных инвестиционных возможностей, будут выбирать более низкие коэффициенты задолженности. Такой консервативный подход к выпуску долговых обязательств используется для минимизации негативных последствий проблемы недостаточных инвестиций. И наоборот, крупные зрелые фирмы с меньшими инвестиционными возможностями будут выбирать высокие коэффициенты задолженности из-за меньшей вероятности финансовых трудностей. Этот прогноз противоречит теории иерархии, которая утверждает, что фирмы с высоким ростом и относительно меньшим количеством денежных потоков будут иметь более высокие коэффициенты. Несколько исследований проверили гипотезу о контрактных издержках, используя волатильность доходов, рост активов, рост продаж в качестве показателя возможностей роста. Гипотезу стоимости контрактов исследовали Баркли и Смиф (1996), Абор и Бикпи (2005), Френк и Гоял (2009) и др. Так как ученые использовали в качестве показателя роста различные показатели, полученные ими выводы, были разными. Когда соотношение рынка к балансу используется в качестве показателя для инвестиционных возможностей, обычно выявляется отрицательная взаимосвязь. Однако при использовании роста продаж и активов обычно обнаруживается положительная связь. Это можно объяснить следующим образом: рост в базе активов фирмы обеспечивает финансистам некоторую форму залога для продвижения кредита. С другой стороны, соотношение рынка к балансу может составлять значительную долю нематериальных инвестиционных возможностей. Следовательно, такие фирмы будут выбирать более низкий долг [28].

Рисунок–2. Схема теорий структуры капитала

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение следует отметить, что литература, посвященная обсуждению структуры капитала, прошла путь от предложений Модильяни и Миллера до контраргументов, основанных на более реалистичных предположениях, которые проиллюстрированы на Рисунке 2.

Введение налогов и издержек банкротства предполагают существование оптимальной структуры капитала, хотя финансовые теоретики не смогли ее определить из-за отсутствия точных моделей структуры капитала. Несмотря на доказательства, представленные в отношении теорий структуры капитала, Баркли и Смит [29] утверждают, что не существует модели, которая убедительно проверяла бы многие конкурирующие теории структуры капитала. Трудно отказаться от одной теории в пользу другой, так как, теории не являются взаимоисключающими. Следует отметить, что нелегко измерить множество переменных, влияющих на оптимальную структуру капитала. Исследования в различных странах в некоторых случаях показывают различные результаты, поэтому, чтобы понять фактические различия между финансовыми решениями развитых и развивающихся стран, необходимо провести дальнейшие исследования, чтобы внести вклад в существующую литературу по теории и детерминантам структуры капитала. Теории по структуре капитала в основном базировались на исследованиях по решениям о структуре капитала на крупномасштабных отраслях промышленности. Поэтому необходимо провести комплексное исследование действия данных теорий на примере с малыми и средними предприятиями, для получения более глубоких знаний в этой области.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Modigliani F., Miller M.H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // *Am. Econ. Rev.* 1958. Vol. 48, № 3. P. 261–297.
- 2 Do Tests of Capital Structure Theory Mean What They Say? - STREBULAEV - 2007 - The Journal of Finance - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.2007.01256.x> (accessed: 16.10.2018).
- 3 Modigliani F., Miller M.H. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction // *Am. Econ. Rev.* 1963. Vol. 53, № 3. P. 433–443.
- 4 Hol S., Wijst N.V. der. The financial structure of nonlisted firms // *Appl. Financ. Econ.* 2008. Vol. 18, № 7. P. 559–568.
- 5 Baker M., Wurgler J. Market Timing and Capital Structure // *J. Finance.* 2002. Vol. 57, № 1. P. 1–32.
- 6 Brinckmann J., Kim S.M. Why We Plan: The Impact of Nascent Entrepreneurs' Cognitive Characteristics and Human Capital on Business Planning // *Strateg. Entrep. J.* 2015. Vol. 9, № 2. P. 153–166.
- 7 Kraus A., Litzenberger R.H. A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage // *J. Finance.* 1973. Vol. 28, № 4. P. 911–922.
- 8 Myers S.C. Capital Structure // *Journal of Economic Perspectives.* 2001. Vol. 15, № 2. P. 81–102.
- 9 Brennan M., Schwartz E. Corporate income taxes, valuation, and the problem of optimal capital structure // 1978. *J. Bus.* 51, 103–114.
- 10 Bradley M., Jarrell G.A., Kim E.H. On the Existence of an Optimal Capital Structure: Theory and Evidence // *J. Finance.* 1984. Vol. 39, № 3. P. 857–878.
- 11 Salawu. An Empirical Analysis of the Capital Structure of Selected Quoted Companies in Nigeria [Electronic resource]. 2007. URL: <http://scialert.net/fulltext/?doi=ijaef.2007.16.28> (accessed: 11.01.2018).
- 12 Fama E.F., French K.R. Taxes, Financing Decisions, and Firm Value // *J. Finance.* 1998. Vol. 53, № 3. P. 819–843.
- 13 DeAngelo H., Masulis R.W. Optimal capital structure under corporate and personal taxation // *J. Financ. Econ.* 1980. Vol. 8, № 1. P. 3–29.
- 14 Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure // *J. Financ. Econ.* 1976. Vol. 3, № 4. P. 305–360.
- 15 The Theory of Capital Structure - HARRIS - 1991 - The Journal of Finance - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.1991.tb03753.x> (accessed: 19.10.2018).
- 16 Jensen M.C. Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers // *Am. Econ. Rev.* 1986. Vol. 76, № 2. P. 323–329.
- 17 Determinants of corporate borrowing - ScienceDirect [Electronic resource]. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0304405X77900150> (accessed: 19.10.2018).
- 18 Stulz R. Managerial discretion and optimal financing policies // *J. Financ. Econ.* 1990. Vol. 26, № 1. P. 3–27.
- 19 Myers S.C., Majluf N.S. Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have: Working Paper 1396. National Bureau of Economic Research, 1984.
- 20 Ross S. The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach // *Bell J. Econ.* 1977. Vol. 8, № 1. P. 23–40.
- 21 Kumar S., Colombage S., Rao P. Research on capital structure determinants: a review and future directions // *Int. J. Manag. Finance.* 2017. Vol. 13, № 2. P. 106–132.
- 22 The Pecking Order Theory and the Static Trade Off Theory: Comparison of the Alternative Explanatory Power in French Firms - ProQuest [Electronic resource]. URL: <https://search.proquest.com/openview/f4997efe7a3172385813e626a7578209/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1056382> (accessed: 19.10.2018).
- 23 What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data - RAJAN - 1995 - The Journal of Finance - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.1995.tb05184.x> (accessed: 19.10.2018).

- 24 Helwege J., Liang N. Is there a pecking order? Evidence from a panel of IPO firms // *J. Financ. Econ.* 1996. Vol. 40, № 3. P. 429–458.
- 25 Chirinko R.S., Singha A.R. Testing static tradeoff against pecking order models of capital structure: a critical comment // *J. Financ. Econ.* 2000. Vol. 58, № 3. P. 417–425.
- 26 Pecking Order Behavior in Emerging Markets* - Seifert - 2010 - *Journal of International Financial Management & Accounting* - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-646X.2009.01034.x> (accessed: 19.10.2018).
- 27 Vera G.B., Tatiana V., Nganso Y. Comparative Evidence between two differentiated countries.
- 28 Abor J., Biekpe N. How do we explain the capital structure of SMEs in sub-Saharan Africa?: Evidence from Ghana // *J. Econ. Stud.* 2009. Vol. 36, № 1. P. 83–97.
- 29 Barclay M.J., Smith C.W. The Capital Structure Puzzle: Another Look at the Evidence // *J. Appl. Corp. Finance.* 1999. Vol. 12, № 1. P. 8–20.

REFERENCES

- 1 Modigliani F., Miller M.H. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment // *Am. Econ. Rev.* 1958. Vol. 48, № 3. P. 261–297.
- 2 Do Tests of Capital Structure Theory Mean What They Say? - STREBULAEV - 2007 - *The Journal of Finance* - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.2007.01256.x> (accessed: 16.10.2018).
- 3 Modigliani F., Miller M.H. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction // *Am. Econ. Rev.* 1963. Vol. 53, № 3. P. 433–443.
- 4 Hol S., Wijst N.V. der. The financial structure of nonlisted firms // *Appl. Financ. Econ.* 2008. Vol. 18, № 7. P. 559–568.
- 5 Baker M., Wurgler J. Market Timing and Capital Structure // *J. Finance.* 2002. Vol. 57, № 1. P. 1–32.
- 6 Brinckmann J., Kim S.M. Why We Plan: The Impact of Nascent Entrepreneurs' Cognitive Characteristics and Human Capital on Business Planning // *Strateg. Entrep. J.* 2015. Vol. 9, № 2. P. 153–166.
- 7 Kraus A., Litzenberger R.H. A State-Preference Model of Optimal Financial Leverage // *J. Finance.* 1973. Vol. 28, № 4. P. 911–922.
- 8 Myers S.C. Capital Structure // *Journal of Economic Perspectives.* 2001. Vol. 15, № 2. P. 81–102.
- 9 Brennan M., Schwartz E. Corporate income taxes, valuation, and the problem of optimal capital structure // 1978. *J. Bus.* 51, 103–114.
- 10 Bradley M., Jarrell G.A., Kim E.H. On the Existence of an Optimal Capital Structure: Theory and Evidence // *J. Finance.* 1984. Vol. 39, № 3. P. 857–878.
- 11 Salawu. An Empirical Analysis of the Capital Structure of Selected Quoted Companies in Nigeria [Electronic resource]. 2007. URL: <http://scialert.net/fulltext/?doi=ijaef.2007.16.28> (accessed: 11.01.2018).
- 12 Fama E.F., French K.R. Taxes, Financing Decisions, and Firm Value // *J. Finance.* 1998. Vol. 53, № 3. P. 819–843.
- 13 DeAngelo H., Masulis R.W. Optimal capital structure under corporate and personal taxation // *J. Financ. Econ.* 1980. Vol. 8, № 1. P. 3–29.
- 14 Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure // *J. Financ. Econ.* 1976. Vol. 3, № 4. P. 305–360.
- 15 The Theory of Capital Structure - HARRIS - 1991 - *The Journal of Finance* - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.1991.tb03753.x> (accessed: 19.10.2018).
- 16 Jensen M.C. Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers // *Am. Econ. Rev.* 1986. Vol. 76, № 2. P. 323–329.
- 17 Determinants of corporate borrowing - ScienceDirect [Electronic resource]. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304405X77900150> (accessed: 19.10.2018).
- 18 Stulz R. Managerial discretion and optimal financing policies // *J. Financ. Econ.* 1990. Vol. 26, № 1. P. 3–27.

- 19 Myers S.C., Majluf N.S. Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have: Working Paper 1396. National Bureau of Economic Research, 1984.
- 20 Ross S. The Determination of Financial Structure: The Incentive-Signalling Approach // *Bell J. Econ.* 1977. Vol. 8, № 1. P. 23–40.
- 21 Kumar S., Colombage S., Rao P. Research on capital structure determinants: a review and future directions // *Int. J. Manag. Finance.* 2017. Vol. 13, № 2. P. 106–132.
- 22 The Pecking Order Theory and the Static Trade Off Theory: Comparison of the Alternative Explanatory Power in French Firms - ProQuest [Electronic resource]. URL: <https://search.proquest.com/openview/f4997efe7a3172385813e626a7578209/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1056382> (accessed: 19.10.2018).
- 23 What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from International Data - RAJAN - 1995 - *The Journal of Finance* - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6261.1995.tb05184.x> (accessed: 19.10.2018).
- 24 Helwege J., Liang N. Is there a pecking order? Evidence from a panel of IPO firms // *J. Financ. Econ.* 1996. Vol. 40, № 3. P. 429–458.
- 25 Chirinko R.S., Singha A.R. Testing static tradeoff against pecking order models of capital structure: a critical comment // *J. Financ. Econ.* 2000. Vol. 58, № 3. P. 417–425.
- 26 Pecking Order Behavior in Emerging Markets* - Seifert - 2010 - *Journal of International Financial Management & Accounting* - Wiley Online Library [Electronic resource]. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-646X.2009.01034.x> (accessed: 19.10.2018).
- 27 Vera G.B., Tatiana V., Nganso Y. Comparative Evidence between two differentiated countries.
- 28 Abor J., Biekpe N. How do we explain the capital structure of SMEs in sub-Saharan Africa?: Evidence from Ghana // *J. Econ. Stud.* 2009. Vol. 36, № 1. P. 83–97.
- 29 Barclay M.J., Smith C.W. The Capital Structure Puzzle: Another Look at the Evidence // *J. Appl. Corp. Finance.* 1999. Vol. 12, № 1. P. 8–20.

ТҮЙІН

Мақалада автор капитал құрылымы бойынша негізгі теориялар қарастырыған. Модельдің әр түріне қысқаша шолу жасалынып, алынған нәтижелер салыстырылып, талданады. Капитал құрылымы бойынша бәсекелес теориялар бойынша тесттер сенімді нәтижелер бермеуінің бірнеше себептері келтірілді. Болашақ зерттеулер бойынша бағдар берілді.

SUMMARY

The main theories of capital structure have been discussed. For each type of model, a brief overview of the papers surveyed and their relation to each other is provided. Several reasons have been suggested on why the tests of the competing theories of capital structure fail to yield conclusive results. Suggestions for future research are provided.

UDC 311:001.12/.18

JEL classification: C4, Econometric and Statistical Methods: Special Topics

STATISTICS OF SCIENCE: STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS

Rakhimova S.A.,

Candidate of Economic Sciences, Professor,
S.Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

Belyaeva G.N.,

Leading Researcher,
JSC “National Center for Scientific and Technical Information”,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – on the basis of research and analysis of the state of science statistics, to identify problems and suggest the ways to eliminate them and the prospects for their development.

Methodology – the theoretical method of research, in particular the analysis of the legislative base of the Republic of Kazakhstan, the system of indicators, the use of methodologies, as well as the method of information synthesis, the comparative approach, deduction, the dialectical-logical approach, the study and analysis of international experience, synthesis, and others were used in writing the article.

Originality / Value – the assessment of the formation of the system of indicators of science statistics of the Republic of Kazakhstan was carried out, the quality was analyzed in comparison with the similar system of indicators of the Countries of Independent States (CIS) countries, as well as the reasons why the existing statistical information does not provide the needs of the interested society in complete, reliable, official statistics about the processes related to scientific activity in the Republic of Kazakhstan.

Findings – Unfortunately, until statistical observation on science does not provide objective initial data for assessing the scientific potential of the republic; its content, functioning and development. The survey program is limited in functionality and unrepresentative in content. The system of indicators of dynamic series is chaotic and does not reflect either the properties or trends of processes occurring in domestic science. Eurostat's experience in engaging users in the development of statistical monitoring programs is one of the main ways to improve the quality of statistics in the domestic science. This is especially relevant, because science becomes the main engine and strategic factor of economic growth.

Keywords – research and development (R&D), methodology, legislation, specialists, users, indicators, series of dynamics.

INTRODUCTION

Developed countries have achieved positive results, have entered the technological core, thanks to a timely choice of innovative direction of economic development.

The European Economic Union (EEU) conducts an active policy in determining the ways and key priorities for further development.

In the Republic of Kazakhstan, the formation of an innovative economy is considered today as one of the priority areas of development. President of the Republic of Kazakhstan, N.A. Nazarbayev, in his message to the people of Kazakhstan “Kazakhstan-2030” – “Prosperity, security and improving the welfare of all Kazakhstanis”, outlined his vision for the future of Kazakhstan’s society and the mission of the republic. One of the key priorities of the “Kazakhstan-2030” Strategy is economic growth based on the balanced development of the economy, the gradual replacement of the raw material component in the Gross National Product (GNP) with high-tech products, including export products and effective use of the country's scientific and technical potential.

In the Strategic Plan of the Republic of Kazakhstan until 2020, one of the priority areas of development is to ensure sustainable economic growth by accelerating diversification through industrialization. The main goal in this case is to change the economic model and the transition from an extensive type to an intensive, industrial-innovative development of the economy. In this case, an economic environment is created, where much attention should be paid to building a national innovation system, including improving the system of scientific research and development.

The Concept of Long-Term Social and Economic Development of the Russian Federation for the period until 2020 adopted by the Government of the Russian Federation in 2008 determined that the transition of the country and its regions to an innovative development path is impossible without widespread introduction of advanced achievements in science, technology and high technologies in all spheres of human activity.

Focusing on the innovative type of economic development, it is important to highlight the development of science and technology as a key factor.

This circumstance objectively assumes the presence of a powerful and dynamically developing scientific and technical potential.

Main part of the study

The starting point for a detailed study and further design of possible directions for its development and effective use is the evaluation, that is, the process of determining the real state of the object with respect to the desired state or other object.

The analysis of the state of the object is carried out using statistical data, in our case on the basis of statistics of science. In this regard, it is important that statistics, both as an independent object and as a science reflecting priority development trends, meet all the requirements that objectively reflect the entire real picture in the process, since all subsequent decisions are built on the basis of the statistical research method, an algorithm and a development scenario are built.

The Law of the Republic of Kazakhstan "On State Statistics" states that the tasks in the field of state statistics are:

- 1) the formation of statistical methodology;
- 2) implementation of statistical activities in compliance with the principles of state statistics;
- 3) meeting the needs of society, the state and the international community in official statistical information [1].

The principle of significance, objectivity and accessibility is one of the fundamental principles of official statistics adopted by the European Economic Commission and recognized by Kazakhstani statisticians.

According to the source [2] "Official statistics are an indispensable element of the information system of a democratic society, providing the government, economic circles and the public with data on the economic, demographic, social and environmental situation. To this end, official statistical data of practical value are prepared and disseminated on an objective basis by state statistical agencies to ensure respect for the citizens' right to public information. "

The word "statistics" comes from the Latin word status - the state of things. Originally it was used in the sense of "political state". Hence the Italian word stato ~ state and statista - the connoisseur of the state. In the scientific use of the word "statistics" came in the XVIII century. and was originally used in the meaning of "government" [3].

Statistics, how government should represent such a set of information that would allow to see the processes occurring in the state, trace their development, direction and speed.

However, the Law on State Statistics, approved by the President of the Republic of Kazakhstan on March 19, 2010, No. 257-IV, specifies Article 1. P.16, that the object of statistical observation is a socio-economic object and (or) a phenomenon or their totality, which should be quantitative and (or) qualitative characteristics are collected, and statistical observation itself is a scientifically organized collection of primary statistical data on the object of statistical observation [1].

An analysis of the laws on the statistics of the post-Soviet republics shows that in most countries statistics are aimed at collecting information about an object or phenomenon and does not involve monitoring the

development of the process. In general, this gives only general information, making it impossible to monitor the processes that are taking place. In most countries, new statistics are formed under the influence of consultants from international organizations, for which the minimum sufficient level of information is formed at the level of the state as a whole.

However, in view of the large inertia in most of the republics, the formation of statistical data on the principles that were laid down in the Soviet times continues.

At the same time, in a number of countries, such as Armenia, the Russian Federation and Uzbekistan, it is clearly defined that the main purpose of statistical observation is the collection and presentation of information on processes.

For example, in the Federal Law of the Russian Federation in Art. 1 it is written that the purpose of the law on statistics is the creation of legal bases for the implementation of a unified state policy in the field of official statistical recording aimed at providing information needs of the state and society in full, reliable, scientifically sound and timely provided official statistical information on social, economic, on demographic, environmental and other social processes in the Russian Federation. Further, in article 2, paragraph 3, it is determined that the official statistical information is the consolidated documented information on the quantitative side of mass social, economic, demographic, environmental and other social processes in the Russian Federation [4].

One of such socio-economic processes that require statistical observation is scientific and technical activities in the state.

In the Russian Federation, this activity is described in such areas as the availability and development of fixed assets, the costs of science from all sources of financing, the amount of work by type of work and services, internal costs for individual, state programs or promising areas of science, as well as for research and the development of new and improving existing products, technological processes, as well as the number of part-time workers, which allows you to determine the involvement in science of teachers of higher educational establishments and other workers. Such a survey provides the most complete information about the object of the survey and the process of development of the phenomenon from one source of information.

The Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan also conducts annual statistical supervision of organizations engaged in the implementation of scientific and technical work. The indicators on which this observation is conducted are summarized in the form of statistical observation with the index 1-science, whose system of indicators, unlike similar statistical surveys of the Countries of Independent States (CIS) countries, characterizes only the implementation of R & D, and not the scientific and technical activities of both the organization and the science of Kazakhstan in whole.

During the formation of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019, an increase in the share of domestic expenditure on research and development from gross domestic product to 2% is planned in the section "Goals, objectives and target indicators in innovation sectors" [5].

The Program also says that innovative sectors of the economy represent all the sectors of the so-called "new economy", the development of which is largely determined by the results of research and development. The development of new innovative sectors and the creation of science-intensive industries cannot be solved without the development of domestic science. Therefore, it is so important to have complete information about the scientific potential, which represents the totality of its intellectual, institutional and material resources in all branches of science and types of scientific research.

In accordance with the International Frascati Manual for Statistics on Research and Development, two main input indicators are measured: the costs of R & D and personnel involved in their implementation. However, it is important to know and consider that these are recommendations. Considering the fact that the statistics is not only cognitive, but also applied, the narrowness of the indicators is fraught with the fact that in the case of referring to other statistical surveys, the range of surveyed organizations engaged in scientific research and development may not coincide with the circle of technical surveys of the latter. As a result, the basic principle is violated and incomplete or distorted information appears, unable to reflect the desired in full and in the process.

In order to characterize such a phenomenon as scientific and technical activity, two main input indicators are offered by statistics, but to describe the process, this information is not enough. It is impossible to determine the conditions under which the process of science formation and R & D performance takes place. There is no description of the availability, condition and development of the fixed assets of the organization engaged in R & D. It is impossible to plan scientific research without knowing the material base of the objects involved in the works.

It is not possible to obtain information on the costs of scientific work in the priority areas of science, technology and technology development or socio-economic goals, government programs, which are usually financed from the state budget. There is no possibility to control the process of using budget funds by statistical methods, which generates such phenomena as corruption, theft or misuse of funds.

From the statistical observation, such sections of scientific and technical activities as scientific and technical services fell out, as a result, entire scientific organizations with a volume of work for hundreds of millions were not considered, or their activities were classified incorrectly, which led to a distortion of the results of the information provided.

To determine the domestic policy and to identify its effectiveness, it is important to improve the system of indicators of state statistics by internal forces, which must be of an integral, holistic, systemic nature, reflecting the entire process.

Kazakhstan, like most CIS countries, improves the system of indicators of state statistics with the involvement of international consultants whose main purpose is to provide objective and reliable information at the state level to international organizations such as the World Bank, Eurostat or UNESCO, respectively, the question of how the internal statistics go into the background, or even does not matter. As a result, the statistics of Kazakhstan, existing at the expense of the state budget, is aimed at satisfying only the needs of these international organizations.

The methodology developed by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) for the formation of key indicators on science statistics (Frascati management) is recommended as a standard practice for assessing R & D by the international community.

In Kazakhstan, this technique has been used since the organization of this statistical observation, embodied in the form 1-science.

The Committee on Statistics was ashamed of the consultants from the statistical office of Finland to audit the existing form. As a result of joint efforts, the "Methodology for Forming Indicators of R & D and Innovation Statistics" dated 20.12.2013 for No. 36 [6] was approved.

In fact, this is a truncated version of Frascati's leadership, which not only does not take into account the national legislation, but some provisions of this Methodology contradict the normative and legal acts of the Republic of Kazakhstan.

So, for example, in accordance with the Methodology, as well as instructions for completing the statistical survey form 1-science, the number of employees performing scientific research and development (ie, researchers) - refers to the number of workers directly involved in R & D, with account managers, managers and administrators.

The list of specialties of research and development organizations that belong to the category of specialists of researchers is legislatively enshrined in such documents as the classifier of occupations of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan 01-2005 (1237), having the status of the State Standard, the Qualification Reference Book for positions of managers, specialists and other employees, developed on the basis of this standard, in which the whole section is devoted to the list and qualification characteristics of the posts of employees employed in the research scientist engineering, technological, design and survey organizations. For administrative officers, a list of the names of the positions of employees belonging to administrative personnel has been developed and approved, in which all administrative posts relating to research specialists are listed. In none of these documents do managers and administrators treat scientists.

In each organization, a staffing table is being prepared with job descriptions and qualification requirements for the employee in accordance with the listed documents. Therefore, there is no need to find out who, how

much and what did, as required in the approved Methodology. This approach to determining the category of personnel is also recommended in the Frascati manual (paragraph 325).

To characterize the workforce both in the manual and in the Methodology, the following age categories are proposed:

- up to 25 years;
- 25 - 34 years;
- 35 - 44 years;
- 45 - 54 years;
- 55 - 64 years;
- 65 years and over

Such an age breakdown does not carry any practical information.

The following age categories are defined in the relevant legislative acts of the Republic of Kazakhstan:

- up to 29 years - youth; a young specialist - social relations in this age group are regulated by a special law on state youth policy [7];
- up to 35 years old - young scientist - is regulated by the Law on science [8];
- up to 58 years - women - age of retirement (before 01.01.2018);
- up to 63 years - men - retirement age [9].

For evaluation and planning, these age characteristics must necessarily be present when characterizing scientific personnel.

In order to characterize the financial costs, the Frascati management [10, paragraph 237] recommends that only current expenses be allocated to R & D types, financial means invested in the reporting year for the purchase of machinery and equipment, or other capital investments can not constitute an overhead charge for only one year. However, in statistical reporting, the total volume of all internal costs is distributed, including the costs of fixed assets (machinery, equipment, buildings, etc.) that are capital costs. Based on this, the indicator of internal costs by types of R & D is not representative, that is, it does not give an objective idea of how costs were allocated by types of R & D or by branches of science.

In statistical form there is no indicator for the number of part-time workers and persons who performed work on R & D under civil law contracts. Instead, data are given on the amount of hours worked by them for R & D work. These data, without taking into account the number of employees, do not carry any analytical component.

Data on the number of part-time workers and persons working under civil-law contracts are necessary to determine the involvement of workers in the research process, especially scientific and pedagogical workers. in accordance with the law "On Science" the main type of activity carried out by a higher educational institution, along with the educational one is scientific, scientific and technical and innovative.

In the statistical bulletin there is no data on higher education institutions that submitted a report on the implementation of scientific and technical work (not the sector of higher professional education), although according to the law, statistics are obliged to collect and aggregate information on both scientific and pedagogical workers and in terms of volume, carried out by universities work.

One of the important tasks facing statistics is to study the changes in the analyzed indicators over time. To solve this problem, chronological series (series of dynamics or time series) are constructed.

The correct construction of the series of dynamics obeys a number of requirements, one of which is that the indicators of a number of dynamics should be comparable in content, i.e. are calculated according to the same methodology in the same way. When the methodology is changed, a number of previous periods are recalculated using the new calculation method.

However, the dynamic series on the statistics of science are simply interrupted and there is no question of any recount of speech.

The current state statistical reporting on science from the form of the state survey has become a form for obtaining an array of internationally comparable data.

At the same time, as international statistics work, in particular, Eurostat statistics are clearly visible from the report of the European Statistical System for 2014.

Here are just two examples of how the statistical system in Eurostat is formed.

How does the ESS function?

Eurostat, together with the representatives of the relevant national statistical offices, develops proposals for new or updated data collections and prepares new statistical methodologies. Years of intensive discussion and refinement may be required to ensure that the views of all member States are taken into account and to find the best solution for the entire European statistical system.

Once agreed, the proposals are submitted to the European Committee on the statistical system (ESCC), which is the highest body of the ESS. It consists of the heads of NSIS of the member States and is headed by the Director General of Eurostat. Liechtenstein, Iceland and Norway, within the framework of the agreement on the European economic area (EEA) and Switzerland, within the framework of the agreement between the EU and the Swiss Confederation on cooperation in statistics, participate fully in the ESCC without the right to vote. Other participants are observers. The ESCC meets four times a year and its task is to provide professional guidance for the development, production and dissemination of European articles and to discuss strategic issues for the development of the ESS.

What is the involvement of data users?

Statisticians strive to produce statistics that meet the needs of their users. Regular dialogues with data users in the production of statistics at the national and European level. The European Statistical Advisory Committee (ESAC) was established in 2008 and represents users and other stakeholders of European statistics, such as the scientific community, social partners and civil society, as well as institutional users such as the EU-rope Confederation of business, the Committee of regions and the European Parliament. The role of the Committee is to ensure that user needs are taken into account in the development of statistical programs within the ESS.

CONCLUSION

The development of new technologies, innovative activity is becoming a determining factor in the development of the real sector of the economy, which has an impact on science-intensive industries. In this regard, the main task is to stimulate scientific activity, and as a result to obtain new knowledge and new technologies that are the foundation of innovation activity.

The scientific potential, in all sources of information, is understood to mean the totality of its intellectual, institutional and material resources that facilitate the creation and dissemination of new knowledge. Qualitative assessment of scientific potential is a guarantee of effective development of innovations in the social, economic and industrial spheres [12].

Unfortunately, until statistical observation on science does not provide objective initial data for assessing the scientific potential of the republic; it is content, functioning and development. The survey program is limited in functionality and unrepresentative in content. The system of indicators of dynamic series is chaotic and does not reflect either the properties or trends of processes occurring in domestic science.

Eurostat's experience in engaging users in the development of statistical monitoring programs is one of the main ways to improve the quality of statistics in the domestic science. This is especially relevant, because science becomes the main engine and strategic factor of economic growth.

REFERENCES

- 1 Zakon Respubliki Kazahstan "O gosudarstvennoj statistike" ot 19 marta 2010 goda № 257-IV.
- 2 Osnovopolagajushhie principy oficial'noj statistiki Prinjaty 47-j sessiej Ev-ropejskoj jekonomicheskoy komissii Organizacii Ob#edinennyh Nacij, vo Dvorce Nacij, Zheneva, 15 aprelja 1992 g.
- 3 Eliseeva I.I., Juzbashev M.M. E51 Obshhaja teorija statistiki: Uchebnik / Pod red. I.I. Eliseevoj. — 5-e izd., pererab. i dop. — M.: Finansy i statistika, 2004. — 656 s: il. ISBN 5-279-02414-7.
- 4 Federal'nyj Zakon Rossijskoj Federacii ot 29 nojabrja 2007 goda №282-FZ "Ob ofi-cial'nom statisticheskom uchete i sisteme gosudarstvennoj statistiki v Rossijskoj Federacii".

- 5 Gosudarstvennaja programma industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazah-stan na 2015 – 2019 gody. Utv. ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 avgusta 2014 goda № 874.
- 6 «Metodologija po formirovaniju pokazatelej statistiki NIOKR i innovacij» 20.12.2013g. za №36.
- 7 Zakon Respubliki Kazahstan "O gosudarstvennoj molodezhnoj politike" ot 09.02.2015g. № 285-V.
- 8 Zakon Respubliki Kazahstan "O nauke" ot 18 fevralja 2011 goda № 407-IV.
- 9 Zakon Respubliki Kazahstan "O pensionnom obespechenii v Respublike Kazahstan" ot 21 ijunja 2013 goda № 105-V.
- 10 Frascatimanual 2002 – ISBN 92-64-19903-9 – © OECD 2002 // OECD publications 2, rue Andre-Pascal, 75775 Paris Cedex 16 // Printed in France /(92 2002 08 1 P) ISBN 92-64-19903-9 – No. 52703 2002.
- 11 The ESSREPORT 2014 // Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015 // KS-FN-15-001-EN-N ISSN 2363-3395.
- 12 Averchenkov, V.I. Ocenka nauchnogo potenciala / V.I. Averchenkov, V.M. Kozhuhar, A.S. Sazonova // Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta. - 2009. - № 2 (22). - S. 123-129.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Закон Республики Казахстан "О государственной статистике" от 19 марта 2010 года № 257-IV.
- 2 основополагающие принципы официальной статистики Приняты 47-й сессией Европейской экономической комиссии Организации Объединенных Наций, во Дворце Наций, Женева, (дата обращения 15 апреля 1992 г).
- 3 Елисеева И.И., Юзбашев М.М. Е51 Общая теория статистики: Учебник // Под ред. И.И. Елисеевой. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Финансы и статистика, // 2004. — 656 с: ил. ISBN 5-279-02414-7.
- 4 Федеральный Закон Российской Федерации от 29 ноября 2007 года №282-ФЗ "Об официальном статистическом учете и системе государственной статистики в Российской Федерации".
- 5 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015 – 2019 годы. Утв. указом Президента Республики Казахстан от 1 августа 2014 года № 874.
- 6 «Методология по формированию показателей статистики НИОКР и инноваций» 20.12.2013г. за №36.
- 7 Закон Республики Казахстан "О государственной молодежной политике" от 09.02.2015г. № 285-V.
- 8 Закон Республики Казахстан "О науке" от 18 февраля 2011 года № 407-IV.
- 9 Закон Республики Казахстан "О пенсионном обеспечении в Республике Казахстан" от 21 июня 2013 года № 105-V.
- 10 Frascatimanual 2002 – ISBN 92-64-19903-9 – © OECD 2002 // OECD publications 2, rue Andre-Pascal, 75775 Paris Cedex 16.// Printed in France /(92 2002 08 1 P) ISBN 92-64-19903-9 – No. 52703 2002.
- 11 The ESSREPORT 2014 // Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015 // KS-FN-15-001-EN-N ISSN 2363-3395.
- 12 Аверченков, В.И. Оценка научного потенциала / В.И. Аверченков, В.М. Кожухар, А.С. Сазонова // Вестник Брянского государственного технического университета. – 2009. – № 2 (22). - С. 123-129.

РЕЗЮМЕ

Поставленные в статье вопросы весьма актуальны для удовлетворения потребностей всех слоев общества в получении репрезентативной статистической информации. Статья посвящена оценке формирования системы показателей статистики науки Республики Казахстан, их качество в сравнении с аналогичной системой показателей стран СНГ; использование международных рекомендаций при сборе и публикации данных НИОКР, гармонизация с законодательной базой Республики Казахстан, изучение причин, по которым имеющаяся статистическая информация не обеспечивает потребности заинтересованного общества в полной, достоверной, официальной статистике по процессам, связанным с научной деятельностью в Республике Казахстан. При написании статьи использован теоретический метод исследования, в частности анализ законодательной базы Республики Казахстан, системы

показателей, использование методик, а также метод обобщения информации, сравнительный подход, дедукция, диалектико-логический подход, изучение и анализ международного опыта, синтез и др. При существующем подходе к формированию статистической информации в области науки государственная статистика не в состоянии удовлетворить потребности пользователей. Без тесного сотрудничества с пользователями данных в деле подготовки официальной статистики она останется информацией для общего развития без практического применения внутри страны.

ТҮЙІН

Мақаладағы көтеріліп жатқан сұрақтар өкілетті статистикалық ақпаратты алуға қоғамның барлық топтарын қанағаттандыру үшін өзекті болып табылады. Мақала Қазақстан Республикасының ғылым статистикасы көрсеткіштерінің жүйесін қалыптастыру, олардың сапасы ТМД елдерінің ұқсас жүйесімен салыстырғанда сапасын бағалауға арналған; ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар туралы мәліметтерді жинау және жариялау бойынша халықаралық ұсыныстарды пайдалану, Қазақстан Республикасының заңнамалық базасымен үйлестіру, қолданыстағы статистикалық ақпараттың мүдделі қоғамның Қазақстан Республикасында ғылыми қызметке қатысты процестер туралы толық, сенімді және ресми статистикаға қажеттілігін қамтамасыз етпейтін себептерін зерттеуге арналған. Мақала жазған кезде теориялық зерттеу әдісі, оның ішінде Қазақстан Республикасының заңнамалық базасын талдау, индикаторлар жүйесі, әдіснамаларды пайдалану, сондай-ақ ақпарат жинау әдісі, салыстырмалы тәсіл, шегерім, диалектикалық-логикалық тәсіл, халықаралық тәжірибені зерделеу және талдау, синтездеу және т.б. пайдаланған. Ғылым саласындағы статистикалық ақпаратты қалыптастыруға қатысты қолданыстағы көзқараспен, мемлекеттік статистика пайдаланушылардың сұраныстарын қанағаттандыра алмайды. Ресми статистиканы қалыптастыру үшін деректерді пайдаланушылармен тығыз ынтымақтастықта болмаса, ол ел ішінде іс жүзінде қолданусыз жалпы даму үшін ақпарат болып қала береді.

JEL H83: Public Sector Accounting and Audits

**PRACTICAL CONSIDERATIONS TO ACCOUNT FOR THE LEASE IN ACCORDANCE
WITH IFRS 16**

Nurkasheva N.S.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of
the Accounting, Audit and Evaluation Department
Narxoz University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Aidynov Z.P.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of
Management Department
KazATU named after S.Seifullin
Astana, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research – for organizations that do not have the opportunity to acquire property necessary for conducting business, one of the ways to get out of the situation is to rent the property. According to the new international financial reporting standard for leases (IFRS 16), from 2019, all companies that prepare their financial statements under IFRS must reflect in their financial statements lease agreements, recognizing as new assets and liabilities.

The purpose of the scientific article is to consider the characteristics of organizations of accounting and evaluation of the object of obligations and assets associated with the lease.

Methodology – in this scientific article, the authors conducted a comparative analysis of the accounting for leases in accordance with IFRS 16 «Leases» and IFRS (IAS) 17 «Leases». The features of accounting of the rental object from the tenant and from the lessor are investigated. A new methodology for estimating liabilities and assets associated with leases has been identified.

Originality – the peculiarity of the scientific work lies in the descriptions of the provisions of the new standard IFRS 16 «Leases» and its impact on the key financial indicators of the company.

Summary – the changes in IFRS 16 will affect, to a greater extent, those companies that have a significant share of leases in their financial portfolio.

IFRS 16 requires extended disclosures in financial statements by both the lessee and the lessor. The purpose of this disclosure is to provide users of financial statements with information to assess the impact of leases on the financial position, financial results and cash flows of the company. In addition, the tenant will disclose more information about his rental activity, and the lessor will disclose the operating lease and the residual value risks.

Keywords – (IFRS) 16, rent, leasing, asset in the form of the right of use, the obligation to pay rental payments, profit, loss.

ӘОЖ 657.1

ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІКТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТЫНА (16-IFRS) СӘЙКЕС ЛИЗИНГ ЕСЕБІНЕ АРНАЛҒАН ТӘЖІРИБЕЛІК КӨЗҚАРАС

Нуркашева Н.С.,

Экономика ғылымдарының кандидаты, «Нархоз Университеті» «Бухгалтерлік есеп, аудит және
бағалау» кафедрасының доценті
Алматы, Қазақстан Республикасы

Айдынов З.П.,

Экономика ғылымдарының кандидаты, С.Сейфуллин атындағы ҚазАТУ, «Менеджмент»
кафедрасының доценті
Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Бизнесті жүргізу үшін қажетті мүлікті сатып алуға мүмкіндігі жоқ ұйымдар үшін жағдайдан шығудың бірден бір жолы - мүлікті жалға алу. Халықаралық қаржылық есептілік стандартына сәйкес (16 ХҚЕС) 2019 жылдан бастап қаржылық есептілікті халықаралық стандарттарға сәйкес дайындайтын барлық компаниялар өздерінің қаржылық есептілігінде жалдау келісім шарттарын жаңа активтер мен міндеттемелер ретінде мойындауы тиіс.

Ғылыми мақаланың мақсаты жалға алушы мен жалға берушідегі жалдауға алынған немесе берілген объектінің есепке алу ерекшеліктерін қарастырып, лизингке қатысты міндеттемелерді және активтерді бағалаудың жаңа тәсілін зерттеу.

Әдістеме – 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап пайдалануға енетін 16 (IFRS) «Жалдау» және бұрынғы 17 (IAS) «Жалдау» стандарттарының талаптарына сай жалдау есебін ұйымдастыру ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Жалға берілетін объектіні жалгер мен жалға берушіде есепке алудың ерекшеліктері қарастырылды. Жалдау бойынша міндеттемелер мен бірігейлендірілген активтерді бағалаудың жаңа әдістемесі анықталды.

Ерекшелігі – ғылыми жұмыстың ерекшелігі сол 16-«Жалдау» (IFRS) стандартының жаңа сипаттамалары мен ерекшеліктерін ашып көрсету және оның компанияның негізгі қаржылық көрсеткіштеріне әсерін анықтау болып саналады.

Қорытынды – 16-шы «Жалдау» (IFRS) стандартының өзгерістері көбіне, қаржы портфеліндегі жалдаудың айтарлықтай үлесіне ие компанияларға әсер етеді. 16 ҚЕХС (IFRS) жалгер мен жалға берушінің қаржылық есептілігінің кеңейтілген ашылуын талап етеді. Осы ашып көрсетудің мақсаты қаржылық жалдау туралы ақпаратты пайдаланушыларға қаржылық жағдайға, қаржылық нәтижелерге және компанияның ақша қаражатының қозғалысына әсерін бағалау үшін ақпарат беру болып табылады.

Кілтті сөздер – 16 «Жалдау» ҚЕХС, лизинг, пайдалану құқығындағы актив, жалдау төлемдерін төлеу бойынша міндеттеме, пайда және залал.

КІРІСПЕ

16-«Жалдау» қаржылық есептіліктің халықаралық стандартына сәйкес, қаржы есептілігін ХҚЕС сәйкес дайындайтын ұйымдар жалдау міндеттемелерін өз бетінше бағалайды және компанияның балансында амортизацияланатын объектілер ретінде есепке қабылдайды [1].

Табысты танудың трансформациялық және ынталандырушы стандартына байланысты жаңа стандарт мемлекеттік және жеке компаниялардың қаржылық есептілігіне елеулі өзгерістердің пайда болу мүмкіндіктерін тудырады. Бұл жаңа нұсқа лизинг алушыларға үшін «операциялық жалдау» бойынша баланстан тыс тұжырымдаманы жояды. Бастапқыда жалға алушы мерзімі бір жылдан астам барлық жалдау бойынша келісім шартты «қаржылық» немесе «операциялық жалдау» ретінде жіктеуі тиіс

және олардың екеуі де белгілі бір «пайдалану құқығын» және баланста жалдау бойынша міндеттемелерді мойындауға әкеліп соқтырады. Басқаша айтқанда, жалдаушылар жалға алынған объектіні бір жағынан баланста пайдалану құқығына қатысты «материалдық активті», ал екінші жағынан жалгерлік төлемдерді төлеу бойынша «міндеттемені» есепке алады.

Осылайша, «бухгалтерлік есеп» портфеліндегі жалдаудың айтарлықтай үлесін иемденетін ұйымдардың қаржылық есептілік көрсеткіштері мен негізгі экономикалық көрсеткіштері айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды.

Ғылыми мақаланың мақсаты жалға алушы мен жалға берушідегі жалдауға алынған немесе берілген объектінің есепке алу ерекшеліктерін қарастырып, лизингке қатысты міндеттемелерді және активтерді бағалаудың жаңа тәсілін зерттеу.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

2016 жылдың мамырында «PwC» аудиторлық компаниясымен жүргізілген «жалдауды капиталдандыру бойынша жаһандық зерттеулерге» сәйкес 16-Жалдау» стандартының жаңа талаптары экономиканың көптеген салаларындағы, соның ішінде телекоммуникациялық компаниялар мен ойынсауық индустриясынан бастап дүкендерді жалға беретін бөлшек сауда кәсіпорындарына дейін әсер етеді [2].

16-«Жалдау» стандарты бойынша лизингтің жаңа анықтамасы бұрын «қызмет көрсету туралы келісімшарттар» деп қарастырылып келген кейбір келісімшарттар енді «жалдау шарттары» ретінде қарастырылуы тиіс. Сонымен қатар жалға алушының қаржылық есептілігінде жалға алу есебі өзгеріске ұшырайды, яғни жалға алушылар жекелеген келісімшарттар бойынша жалдау деп жіктемейді, керісінше, олар жалдау шарттарының бәрін бірдей түрде қарастыруы керек.

Демек, 16-«Жалдау» стандартының мақсаты есепте жалдау келісім шартын мойындау мен бағалау ережелерін бекіту және қаржылық есептілікте акпараттарды ұсыну мен ашып көрсету болып саналады.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары бойынша Кеңес не үшін 16-«Жалдау» ҚЕХС дайындады деген сұраққа жауап іздейтін болсақ, онда бұрынғы 17-ҚЕХС (IAS) сәйкес жалға алушылар жалдаудан туындайтын белгілі бір міндеттемелерді жасыруға мүмкіндік алатын және оларды қаржылық есептілікте ұсынбайтын еді [

1 сурет – 16-«Жалдау» ҚЕХС сәйкес жалдау түсінігі

Ескерту – сурет авторлармен құрастырылды

Лизингтің бұл анықтамасы 17-«Жалдау» ҚЕХС-на қарағанда әлдеқайда кең және ұйым жалға алудың әлеуетті элементтері үшін барлық келісімшарттарды бағалауы қажет.

Демек, ұйым мынадай сұрақтарға мұқият ден қоюы тиіс: негізгі активтерді бірегейлендіруге болады ма? Яғни ол физикалық объект болып санала ма? Клиент активті пайдалану туралы шешім қабылдай алады ма? Клиенттің осы активті пайдаланудан пайдасы бар ма?

Егер, осы сұрақтардың барлығына ұйым «ия» деп жауап алатын болса, онда оның келісім шартты жалдау ретінде мойындай алады.

Сонымен қатар, жаңа 16 ҚЕХС-на сәйкес, осы келісімшарттарда жалгерлік сипаттамға ие екендігін бағалау қажет. Егер жалға алынған жылжымайтын немесе жылжымайтын базалық мүліктерді жалгер бірігейлендіруге жатқыза алатын болса, онда мұндай келісім шарт «жалдау келісім шарты» болып саналады және жалгер өзінің қаржылық есептілігінде мұндай мүліктерді активтер және жалдау бойынша міндеттемелер ретінде мойындайды.

Жалға алушыдағы жал есебі. 16-«Жалдау» ҚЕХС сәйкес жалға алушылар жалдауды қаржылық және операциялық ретінде жіктемейді [4]. Оның орнына жалға алушылар жалгерлік акылардың бәрін бірдей тәртіппен есептейді.

Лизингтің басында жалгер екі элементті ескеруі қажет:

1. Пайдалану құқығындағы актив («right-of-use asset»). Бастапқыда есепке алынған кезде активтің құны жалдау міндеттемесінің және бастапқы тікелей шығындардың сомасы бойынша бағаланады.

Содан кейін жалдаудан түскен экономикалық пайда мен объектіні қалпына келтіруге арналған кез-келген болжанған шығындарды алғанға дейін немесе одан кейінгі жалдау төлемдерінің мөлшеріне түзгіледі [5].

2. Жалдау бойынша міндеттеме. («lease liability»). Жалдау міндеттемесі жалдау шартынан туындайтын енгізілген пайыздық мөлшерлемені пайдалана отырып, жалдаудың басталу күнінде төленбеген барлық төлемдер болып табылады.

Бұл төлемдерге тұрақты төлемдер, айнымалы төлемдер, кепілдік берілген қалдық құны бойынша төлемдер және т.б. қосылады.

Төмендегі 1-кесте бойынша жалгердегі бухгалтерлік операциялардың мазмұны берілген.

1 кесте – Жалгердегі бухгалтерлік операциялардың мазмұны

№	Шаруашылық операциялары	Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Жалдау келісім шарты бойынша жалгер мүлікті жалға алғанда	2410, 2310 «Пайдалану құқығындағы активтер»	3360, 4150
2	Жалдау келісім шартын жасау бойынша шығындарды жалгер мойындаған кезде	2410, 2310 «Пайдалану құқығындағы активтер»	1030, 3310, 3390
3	Қалдық құнына дейінгі дисконтталған активтің бағаланған жойылу құны	2410, 2310 «Пайдалану құқығындағы активтер»	Пайдаланудан шығару бойынша резерв
Ескерту – кестені авторлар құрастырды			

Жалдаудың басталу күнінен кейін жалға алушы бастапқыда танылған жалдаудың барлық элементтеріне аса назар аударуы керек:

1. *Пайдалану құқығындағы активтер.* Жалға алушы, әдетте, жалға алынған мүліктерді 16-«Негізгі құралдар» (IAS) ҚЕХС бойынша бастапқы құнының моделі арқылы активтерді бағалауы тиіс. Негізінен, бұл активке жалдау мерзімі ішінде амортизацияны есептеуді білдіреді [6]:

Дебет 8410 Кредит 2420, 2320;

Дебет 5610 Кредит 8410;

Дебет 2420, 2320 Кредит 2410, 2310.

Егер жалгердің жалға алынған активі инвестициялық меншік болып табылса, онда ол 40-«Инвестициялық жылжымайтын мүлік» (IAS) стандарты бойынша әділ құн бойынша есеп үлгісін қолдана алады [7].

2. *Жалдау бойынша міндеттемелер.* Жалға алушы жалдау келісім шарты бойынша сыйақыны таңуы тиіс:

Дебет 7320 Кредит 3380, 4160;

Дебет 5610 Кредит 7310;

Дебет 3380, 4160 Кредит 1030.

Жалдау мерзімі, жалдау төлемдері, дисконттау ставкалары немесе кез келген басқа жағдай өзгерген жағдайда жалдау бойынша міндеттемелер барлық өзгерістерді көрсету үшін қайта есептелуі тиіс.

16-«Жалдау» ҚЕХС-ның 5-7 тармақтарына сәйкес егер ұйымның жалға алған активтері төменгі құнға ие болып және 12 ай мерзімнен аз уақытқа алынған болса, онда мұндай активтерді жалгер үшін активтер немесе жалдау бойынша міндеттемелер ретінде мойындаудың қажеті жоқ.

Бұл жағдайда, жалгер сызықтық әдісті немесе басқа жүйелік есептен шығару әдісін пайдалана отырып, тікелей пайда немесе залал есебінен жалгерлік төлемдердің барлығын есептен шығара алады.

Жалға берушідегі жал есебі. Жалгерден айырмашылығы жалға берушілер жалдауды олар бойынша есеп басталмас бұрын жіктеп алуы тиіс.

16-«Жалдау» ҚЕХС-да анықталғандай жалдау келісімдерінің екі түрі бар:

- қаржылық жалдау «finance lease» - жалгерге базалық активті ие болуымен байланысты барлық тәуекелдер мен сыйақыларды дерлік беріледі;
- операциялық жалдау «operating lease» - қаржылық жалдаудан өзге жалдау болып табылады.
- Қаржылық жалдау сипаттамасы [8]:
- жалға беруші жалдау мерзімінің соңында активті иеленушіге жалгерге береді.
- жалгердің активті сатып алу опционын орындау күніндегі әділ құннан жеткілікті деңгейде күтілетін бағамен активті сатып алуға мүмкіндігі бар;
- активтің меншік құқығы берілмесе де, жалдау мерзімі активтің пайдалы ресурстарының негізгі бөлігін құрайды;
- жалдаудың басында жалдау төлемдерінің дисконтталған құны кемінде жалданған активтің толық әділ құнын білдіреді;
- жалға алынған активтерде тек қана жалгер оларды елеулі түрлендірулерсіз пайдалана алады.

Жалдау мерзімі басталған кезде жалға беруші жалдау бойынша дебиторлық берешектерді қаржылық жағдай туралы есепте тануы тиіс. Дебиторлық берешек сомасы жалға салынған таза инвестицияның құнына тең болуы керек.

Жалға салынған таза инвестиция «net investment in the lease» - жалдаудың басталу күніне төленбеген төлемдерге (жалгердің есебінде де мойындалған төлем) және бастапқы тікелей шығындарға тең сома [9].

Төмендегі 2-кесте бойынша жалгердегі бухгалтерлік операциялардың мазмұны берілген.

2 кесте – Жалға берушідегі бухгалтерлік операциялардың мазмұны

№	Шаруашылық операциялары	Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Жалдау келісім шарты бойынша жалгерге берілген активтердің құнына	1260, 2160	2410, 2310, 6130
2	Жалдау бойынша кірістер қаржылық нәтижеге апарылғанда	6130	5610
3	Жалдау бойынша дебиторлық берешектердің төлену сомасына	1010, 1030	1260, 2160
Ескерту – кестені авторлар құрастырды			

Операциялық жалдау бойынша жалға беруші де жалға берілген активтерін өзінің қаржылық есептілігінде көрсете береді.

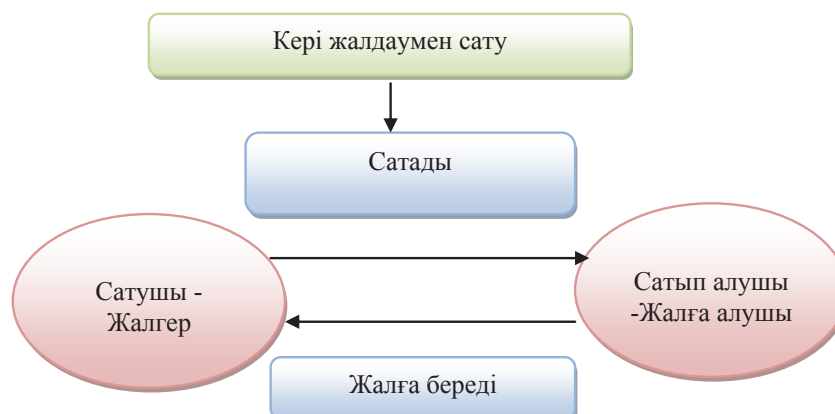
Кері жалдау бойынша сату операциялары. Кері жалдаумен сату - «sale and leaseback» активті бұрынғы иесіне сатуды немесе бұрынғы иеленушінің осы активті кейіннен жалдауын білдіреді.

Бұл жағдайда активтің сатушысы жалгер болып, сатып алушы жалға беруші болады. Мұны төмендегі 2-сурет арқылы көрсете аламыз.

Кері жалдаумен сату операциялардың бухгалтерлік есебі 15-«Сатып алушылармен келісімшарттар бойынша түсімдер» ҚЕХС-на сәйкес активтерді беру сату операцияларына жатқызылуына байланысты ұйымдастырылады [10].

1. Егер активтерді беру сату болып табылса:

Сатушы (жалгер) активке осы активтің бұрынғы баланстық құны бойынша есебін жүргізеді. Пайда немесе залал жалға берушіге берілетін құқықтарға қатысты ғана танылады [11].

2 сурет – Кері жалдаумен сату операциясының үлгісі

Ескерту – сурет авторлармен құрастырылған

Сатып алушы (жалға беруші) активті қолданыстағы стандарттар бойынша есепке алады және ал кері жалдаудың өзін 16-«Жалдау» стандартына сәйкес мойындайды.

2. Егер активті беру сату болып табылмаса:

Сатушы (жалгер) кері өткізуге активті және ол үшін алынған ақша қаражаттарын сатып алушының міндеттемесі ретінде 9 «Қаржы құралдары» ҚЕХС-на сәйкес таниды.

Сатып алушы 9 «Қаржы құралдары» ҚЕХС-на сәйкес қаржы активін ол үшін төленген ақшалай қаражат мөлшерінде мойындайды [12].

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР

Жаңа 16-ҚЕХС-ның сәйкес орындалуы тиіс жаңа талаптың тағы бір ерекшелігі, егер бұрынғы 17-ҚЕХС бойынша жалға беруші жалгерге активтерді жалға бере отырып, қосымша қызметтерді (активтерді жөндеу, күтіп ұстау, тазалау сияқты) бірге ұсынатын. Бұл жағдайда жалгер мұндай қызметтер бойынша төлемдерді 17-ҚЕХС-на (IAS) сәйкес, жалға алу шартына сәйкес пайда немесе залал ақылы есептен шығарып отырды [13].

Жаңа 16-ҚЕХС-на сәйкес жалдау төлемдерін жалдау элементін қамтитын және жалдауды қамтымайтын элементтерге бөлу қажет, себебі жалгер өзінің қаржылық есептілігінде [14, 15]:

1) 16-ҚЕХС-ның талаптарына сәйкес жалдау элементін ажыратып көрсетуі тиіс;

2) Пайда немесе залал арқылы есептен шығарылатын қызмет көрсету элементтерін анықтап алуы тиіс.

Енді 16-ҚЕХС-на сәйкес жалдау келісім шарты бойынша жал есебінің ерекшеліктерін нақты мысалмен көрсетейік.

Мысалы: Жалгер қойма алаңын жылына 10000 мың теңге төлеу арқылы жалға алды. Бұл төлемге аптасына бір рет жалдау алаңын тазалау бойынша шығындар да қосылады.

Мұндай жағдайда жалгерге 10000 мың теңге жалдау элементіне және бөлек келісім шарт арқылы қосымша қызмет көрсету элементіне бөлу қажет болады.

Жалгер осындай алаңды басқа жерден жылына 9000 мың теңге төлеу арқылы қосымша қызметтерсіз жалға алуға болатынын анықтады. Ал жалға алынған алаңды тазалау бойынша қызметтерге төлем жылына 1500 мың теңге бөлек төлеуге тура келетіні анықталынды.

Осыдан кейін жалгер 10000 мың теңге жалдау элементіне және қызмет көрсету элементіне таратуы қажет:

1) Жалдау элементі: $10000 * (9000 / (9000 + 1500)) = 8571$ мың тг.

2) Қызмет көрсету элементі: $10000 * (1500 / (9000 + 1500)) = 1429$ мың тг.

Енді осы мәліметтерді әрі қарай кеңейту арқылы 16 ҚЕХС және 17 ҚЕХС бойынша жалдау операцияларының ерекшеліктерін көрсетейік.

Демек, жыл сайынғы жалдау төлемдері жылына 10000 мың теңге, соның ішінде тазалау қызметтері бойынша шығындар да көрсетілген. Жалдау төлемдерін төлеу бойынша міндеттемелер жылдың соңында қалыптасады. Яғни, дисконттау мөлшерлемесі - 5%, жалдау мерзімі - 3 жыл.

17-«Жалдау» ҚЕХС (IAS) бойынша есепке алу тәртібі:

Біріншіден, 17- «Жалдау» ҚЕХС (IAS) сәйкес жалдауды жіктеу керек.

Қойманы пайдаланудан алынатын экономикалық тиімділікке, төленетін жалдау төлемдеріне және басқа да факторларға байланысты жалгер мұны операциялық жалдауға жатқызады. Сондықтан, мұның есебі өте қарапайым, яғни жылдың басында ешқандай операциялар есепте көрсетілмейді, тек жылдың соңында жалгер 10000 мың теңге жалдау төлемін пайда немесе залал құрамында шығын ретінде көрсетеді және сол арқылы есептен шығарады.

16-«Жалдау» ҚЕХС (IFRS) бойынша есепке алу тәртібі:

Бұл жерде жалдау бойынша барлық келісімшарттарға есепті жүргізудің бір моделі болғандықтан, жалдауды жіктеудің қажеттілігі болмайды. Бірақ, төмендегі 3 тәртіптің орындалуы тиіс:

1) 16-«Жалдау» ҚЕХС бойынша келісім шарт жалдауға жата ма? Ия.

2) Жалдау келісім шартында жалдау элементінен басқа өзге де элементтер бар ма? Ия. 8571 мың теңге жалдау элементі; 1429 мың теңге қызмет көрсету элементі.

3) Осы элементтерді жалгер есепте қалай мойындау керек?

Біріншіден, жалға алынған мүлікке пайдалану құқығын жалдау бойынша міндеттемелердің мөлшерінде, ал қалған операциялар бойынша төлемдерді тікелей шығындар ретінде мойындауы тиіс.

Жалдау міндеттемелері жалдау мерзімі бойы келтіріліген құн бойынша есептеледі. Біздің мысалымыз бойынша жалгердің дисконттау мөлшерлемесі - 5%, ал жалдау мерзімі - 3 жыл жалға алынған актив бойынша келтіріліген құн сомасы $8751 \text{ мың теңге} \times 2,7232 = 23341 \text{ мың теңгені}$ құрайтын болады.

Демек, жалгерде осы операция бойынша мынадай бухгалтерлік жазу орын алады:

Дебет 2410, 2310 «Активті пайдалану құқығы» Кредит 3360, 4150 «Жалдау бойынша міндеттемелер» - 23341 мың теңге.

Екіншіден, жалгер есепті мерзімнің соңында жалдау міндеттемелерімен есеп айырысу кезінде жалға алынған актив бойынша амортизацияны есептеуі тиіс ($23341/3 \text{ жыл}$) – 7780 мың теңге.

Сонымен бірге жалгер жалдау бойынша пайыздарды қосу, төленген сомаларды шегеріп отыру үшін жалдау бойынша міндеттемелерге қайта бағалау жүргізуі қажет. Демек, жоғарыда айтылғандарды үлгі ретінде жинақтап төмендегі 3-кесте арқылы көрсетуге болады.

3 кесте – 16-«Жалдау» ҚЕХС бойынша жалдау төлемдерін есептеу

№	Жылдар	Жылдың басына жалдау төлемдері, мың теңге	Қосылатын 5% дисконт	Жалдау сомасының азаюы, мың теңге	Жылдың соңындағы жалдау төлемдері, мың теңге
1	2	3	4	5	6
1	1 жыл	23341	1167	- 8571	15937
2	2 жыл	15937	797	- 8571	8163
3	3 жыл	8163	408	- 8571	0
		-	2372	- 25713	-

Ескерту – кестені авторлар құрастырды

4 кесте – 16-«Жалдау» ҚЕХС бойынша бухгалтерлік өткізбелер

№	Шаруашылық операциялары	Уақыты	Сомасы	Дебет	Кредит
1	2	3	4	5	6
1	Жалдау келісім шарты бойынша жалға алынған базалық активтер құны бойынша құқықтардың ауысуы	Бастапқы есеп	23341	2410, 2310 «Активтер»	3360, 4150 «Жалдау бойынша міндеттемелер»
2	Жалдау бойынша есепке алынған пайыздар және олардың есептен шығарылуы	1-ші жылдың соңында	1167	7320 «Жалдау бойынша пайыздар»	3380, 4160 «Сыйақылар бойынша міндеттемелер»

3	Төленген жалдау төлемдері	1-ші жылдың соңында	8571	3360, 4150	1030
4	Жалдау бойынша көрсетілген қосымша қызметтердің құны	1-ші жылдың соңында	1429	7470 «Қызмет көрсету бойынша шығыстар»	3310, 3390 «Қызметтер бойынша міндеттемелер»
5	Төленген пайыздар	1-ші жылдың соңында	1167	3380, 4160	1030
6	Жалдау бойынша пайыздардың есептен шығарылуы	1-ші жылдың соңында	1167	5610 «Қорытынды пайда/залал»	7320 «Жалдау бойынша пайыздар»
7	Көрсетілген қызметтер бойынша төлемдердің есептен шығарылуы	1-ші жылдың соңында	1429	5610 «Қорытынды пайда/залал»	7470 «Қызмет көрсету бойынша шығыстар»
8	Жалға алынған базалық актив бойынша есептелген амортизация сомасы	1-ші жылдың соңында	7780	8410	2420, 2320
9	Амортизация сомасы есептен шығарылған кезде	1-ші жылдың соңында	7780	5610 2420, 2320	8410 2410, 2310
Ескерту – кестені авторлар құрастырды					

Енді алынған нәтижелерді салыстыратын болсақ, онда 17-«Жалдау» стандарты бойынша жалгердің қаржылық нәтижесіне әсер еткен жалдау төлемі 10000 мың теңге, себебі бұл жерде жалдау төлемдері бірден пайда немесе залал құрамында мойындалып отыр.

16-«Жалдау» ҚЕХС бойынша жалдау төлемдерінің ұйымның қаржылық нәтижесіне әсер ету былайша болады: Пайыздар+Амортизация+Қосымша қызметтер бойынша шығыстар – (1167+7780+1429) = 10376 мың теңге.

Демек, 16-«Жалдау» стандарты бойынша бірінші жылы жалдау шығындары жоғары болып отыр. Яғни, бұл жерде жалдауды есептеудің жаңа моделіне сәйкес шығындардың құрамы да өзгереді. Жалпы алғанда екі модельдің нәтижесі жалдау мерзімінің ішінде ұйымның пайдасы мен залалына бірдей әсер етеді. Оның үлгісін төмендегі 5-кесте арқылы көрсете аламыз.

5 кесте – 16 және 17-ҚЕХС бойынша жалдау шығындарының ұйымның пайдасы немесе залалына әсері

№	Шығын түрлері	17-IAS	16-IFRS	Ескерту *
1	2	3	4	5
1	Жалдау бойынша шығыстар	30000	-	3 * 10000
2	Пайыздар бойынша шығыстар	-	2372	3-кестеден
3	Амортизация	-	23341	3*7780
4	Қосымша қызмет көрсету бойынша шығыстар	-	4287	3*1429
5	Барлығы	30000	30000	
Ескерту – кестені авторлар құрастырды				

ҚОРЫТЫНДЫ

Демек, зерттеу жұмысын қорытындылай келе, жаңа 16-«Жалдау» стандарты бойынша жалгер жалға алынған активтерді базалық актив ретінде және жалдау төлемдерін міндеттемелер ретінде қаржылық есептілігінде мойындайды. Екі стандарт бойынша да ақша ағыны өзгермейді.

Жаңа стандарт бойынша жалға берушідегі жал операцияларының есебі өзгеріссіз қалады.

16-«Жалдау» қаржылық есептіліктің халықаралық стандарты құрамында операциялық жалдаудың жоғары үлесін алатын компаниялардың қаржылық нәтижесіне елеулі әсер ететін болады, өйткені жалгер бұрын операциялық жалдау бойынша сомаларды тек пайда немесе залал құрамында көрсеткен болса, енді бұл жалдау түрі бойынша бірігейлендірілген активтер және жалдау міндеттемелері жалгердің баласында мойындалу тиіс. Сонымен қатар, көптеген жалгерлер үшін жалдау бойынша ақпараттарды жинақтау және талдау көп жұмыс пен уақытты қажет ететін болады.

Сонымен бірге 16-«Жалдау» ҚЕХС компанияның қызметіне ғана емес, оның негізгі мүдделі ұйымдарына, яғни өз ақша қаражаттары мен капиталын инвестициялайтын ұйымның қызметіне үлкен әсерін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Insight and analysis on the impact of IFRS 16 «Leases» [Электрондық ресурс]. – URL: https://www.translate.google.com_New_leases_standard_Introducing_IFRS_16 (дата обращения: 15.10.2018).
- 2 Robert McCracken. IFRS 16: are you ready for the change to leases? [Электрондық ресурс].-URL: <https://www.icas.com> (дата обращения: 21.09.2018).
- 3 Беззатеева Т.А. МСФО-16 «Аренда» [Электронный ресурс] //Журнал «Актуальная бухгалтерия». – 2016. – №10. – URL: <http://www.gaap.ru> (дата обращения:19.10.2018).
- 4 Вакарюк Е.Г. МСФО (IFRS) 16 «Аренда» [Электронный ресурс] //Вестник АССА.-2016.-№2.- URL: <http://www.accaglobal.com/russia/ru/research-and-insights/vestnik-2016/ifrs16.html> (дата обращения: 15.10.2018).
- 5 Suer A.Z. The recognition of provisions: Evidence from BIST100 Non-financial Companies [Электронный ресурс] //Журнал Procedia Economics and Finance. –2014. –Vol. –№9. –Pp. –391–401.
- 6 Калденберггер А. Учет основных средств [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id_31666258_pos=7; – 58 (дата обращения: 16.10.2018).
- 7 Bashar S., Husam A. Risk relevance of fair value income measures under IAS 39 and IAS 40 // Journal of Accounting in Emerging Economies. –2016. –Vol. –№1. –Pp.9–32.
- 8 Goksel Y., Burcu A. Where are these hidden liabilities? IFRS 16 – a case of operating lease //International Journal of Management and Applied Science. –2016. – Vol. –№2. –Pp.71–76.
- 9 FRS 16 – «Аренда» – Определение «низкой стоимости» объектов аренды // Журнал «Финансовый учет», 9 апреля, 2018, [Электронный ресурс] // <http://www.fin-acountg.ru> (дата обращения: 16.10.2018).
- 10 Плотников В.С. Принципы учета выручки по договорам с клиентами, формируемые в МСФО (IFRS) 15 «Выручка по договорам с покупателями» [Электронный ресурс] // Журнал «Международный бухгалтерский учет». –2015. – №9. – URL: (дата обращения:18.09.2018).
- 11 МСФО: Точка зрения KPMG. Практическое руководство по Международным стандартам финансовой отчетности, подготовленное KPMG, 12-е издание, М.: Альпина Паблишерз, 2016, в трех частях.
- 12 Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 9 «Финансовые инструменты». – URL: <https://www.online.zakon.kz> (дата обращения: 01.10.2018).
- 13 «17-Жалдау» ҚЕХС [Электронный ресурс]. – (IAS). – URL: <https://www.online.zakon.kz> (дата обращения: 01.10.2018).
- 14 МСФО (IFRS) 16 Изменение стандарта по учету аренды: Вы готовы? [Электронный ресурс].– URL: <https://www.pwc.kz> (дата обращения: 15.09.2018).
- 15 МСФО (IFRS) 16 «Аренда» Более прозрачный бухгалтерский баланс: Серия «Первый опыт применения» МСФО [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.assets.kpmg.com> (дата обращения:18.10.2018).

REFERENCES

- 1 Insight and analysis on the impact of IFRS 16 «Leases» [Electronic resource]. – URL:https://www.translate.google.com_New_leases_standard_Introducing_IFRS_16 (data obrashcheniya: 15.10.2018).
- 2 Robert McCracken. IFRS 16: are you ready for the change to leases? [Electronic resource]. – URL: <https://www.icas.com> (data obrashcheniya: 21.09.2018).
- 3 Bezzatayeva T.A. MSFO-16 «Arenda» [Electronic resource] // Zhurnal «Aktualnaya bukhgalteriya». – 2016. – №10. – URL: <http://www.gaap.ru> (data obrashcheniya:19.10.2018).
- 4 Vakaryuk Ye.G. MSFO (IFRS) 16 «Arenda» [Electronic resource] // Vestnik ASSA. – 2016. – №2. – URL: <http://www.accaglobal.com/russia/ru/research-and-insights/vestnik-2016/ifrs16.html> (data obrashcheniya: 15.10.2018).

- 5 Suer A.Z. The recognition of provisions: Evidence from BIST100 Non-financial Companies [Electronic resource] // Zhurnal Procedia Economics and Finance. – 2014. – Vol. – №9. – Pp. –391– 401.
- 6 Kaldenberger A. Uchet osnovnykh sredstv [Electronic resource] URL: [https:// www. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id_31666258_pos=7](https://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id_31666258_pos=7); –58 (data obrashcheniya: 16.10.2018).
- 7 Bashar S., Husam A. Risk relevance of fair value income measures under IAS 39 and IAS 40 // Journal of Accounting in Emerging Economies. – 2016. –Vol. –№1. –Pp.9–32.
- 8 Goksel Y., Burcu A. Where are these hidden liabilities? IFRS 16 – a case of operating lease //International Journal of Management and Applied Science. –2016. – Vol. –№2. –Pp.71–76.
- 9 IFRS 16 – «Аренда» - Opredeleniye «nizkoy stoimosti» obyektov arendy //Zhurnal «Finansovyy uchet», 9 aprelya, 2018, [Electronic resource] URL:[http:// www.fin-acincountg.ru](http://www.fin-acincountg.ru) (data obrashcheniya: 16.10.2018).
- 10 Plotnikov V.S. Printsipy ucheta vyruchki po dogovoram s kliyentami, formiruyemye v MSFO (IFRS) 15 «Vyruchka po dogovoram s pokupatelyami» [Electronic resource] //Zhurnal «Mezhdunarodnyy bukhgalterskiy uchet». – 2015. – №9. – URL: [https://www. https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-ucheta-vyruchki-po-dogovoram-s-klientami-formiruemye - v - msfo - ifrs-5-vyruchka-po-dogovoram-s-pokupatelyami](https://www.https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-ucheta-vyruchki-po-dogovoram-s-klientami-formiruemye-v-msfo-ifrs-5-vyruchka-po-dogovoram-s-pokupatelyami) (data obrashcheniya: 18.09.2018).
- 11 MSFO: Tochka zreniya KPMG. Prakticheskoye rukovodstvo po Mezhdunarodnym standartam finansovoy otchetnosti, podgotovlennoye KPMG, 12-ye izdaniye, M.: Alpina Publisherz, 2016, v trekh chastyakh.
- 12 Mezhdunarodnyy standart finansovoy otchetnosti (IFRS) 9 «Finansovyye instrumenty». – URL:<https://www.online.zakon.kz> (data obrashcheniya: 01.10.2018).
- 13 «17-Zhaldau» KEHS [Electronic resource].– (IAS). – URL: [https://www. online.zakon.kz](https://www.online.zakon.kz) (data obrashcheniya: 01.10.2018).
- 14 MSFO (IFRS) 16 Izmeneniye standarta po uchetu arendy: Vy gotovy? [Elektrondyk- resurs].– URL: <https://www.pwc.kz> (data obrashcheniya: 15.09.2018).
- 15 MSFO (IFRS) 16 «Аренда» Boleye prozrachnyy bukhgalterskiy balans: Seriya «Pervyy opyt primeneniya» MSFO [Electronic resource]. –URL: [https:// www.assets.kpmg.com](https://www.assets.kpmg.com) (data obrashcheniya:18.10.2018).

РЕЗЮМЕ

В этой научной статье авторы провели сравнительный анализ учета аренды в соответствии с МСФО (IFRS) 16 «Аренда» и МСФО (IAS) 17 «Аренда». Рассмотрены особенности учета объекта аренды у арендатора и у арендодателя. Выявлена новая методика оценки обязательств и активов, связанных с арендой.

SUMMARY

In this scientific article, the authors conducted a comparative analysis of the accounting for leases in accordance with IFRS 16 «Leases» and IFRS (IAS) 17 «Leases». The features of accounting of the rental object from the tenant and from the landlord are considered. A new methodology for estimating liabilities and assets associated with leases has been identified.

UDC 338:24:336.1 (574)

JEL classification: O22

EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF PROGRAMS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (A CASE OF “EMPLOYMENT ROADMAP – 2020” STATE PROGRAM)

Dyussebekova Gulsara

PhD

S.Toraighyrov Pavlodar State University
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

Sultanova Zamzagul

Candidate of Economic Sciences

Non-profit Joint Stock Company “Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian-Technical University”, Uralsk,
The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

By order of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, the Government approved a completely new Employment program “Employment roadmap – 2020”. It includes three important tasks: creation of the efficient system of training and support in employment; support of business development in villages; increase of labor resources mobility, priority employment in the centers of economic activity of Kazakhstan. One of more important tasks is the employment of the citizens of Kazakhstan. With this regard, the article evaluates economic efficiency of state programs of the Republic of Kazakhstan (at the example of “Employment roadmap – 2020” program) to identify problems of employment of the population.

Purpose – to evaluate economic efficiency of state programs of the Republic of Kazakhstan (at the example of “Employment roadmap – 2020” program) for the purpose of revealing the problems of the population employment and determining possible ways to solve them.

Methodology – synthesis, content-analyze, accommodation, monographic method, factor analysis, economic-statistical research method.

Originality/value – in his Address to the Nation of Kazakhstan “Social and economic modernization is the main vector of development of Kazakhstan” in 2012, the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev defined the employment of Kazakh people as the first set of tasks for development of Kazakhstan. At the same time, an important aspect is Evaluation of economic efficiency of state programs of the Republic of Kazakhstan in the labor sphere, which allows to identify problems of population employment and to identify possible solutions to them, which is a vector in the development of the labour market in the country’s regions.

Findings – according to the evaluation, the following target program indicators are considered as the final results of the program: the unemployment rate – 5% in 2015 (the planned value is not more than 5%); poverty level – 2,5% in 2015 (the planned value is not more than 6%); the share of employed people in the total number of self-employed population reached 77,6% in 2015 (the planned value is 64,5%).

The author also calculated relative indicators such as specific weight of participants, who completed training (on professional training direction), specific weight of employed for the permanent workplace, specific costs for employment of one participant of the youth practice for the permanent workplace and other indicators in the article, which are absent in official reports.

Keywords: unemployment rate of the population, labor market, professional education, socio-economic development, economic activity of the population

INTRODUCTION

Modern trends in the development of the world and domestic economy put forward certain requirements for the regulation of the labor market and the promotion of employment and the reduction of unemployment

by the active implementation of the state programs in the field of the population employment in order to maintain the existing workplaces or to create new jobs, to train and to retrain the specialists in the labor market [1, 2]. One of the methods for adapting state regulation to meet these requirements in the Republic of Kazakhstan is the state program of the Republic of Kazakhstan "Employment roadmap – 2020" (hereinafter referred to as the Program), which is a logical continuation of the pilot Roadmaps of Kazakhstan of 2009 and 2010, the Employment Program 2020 and the Employment roadmap 2020 in the Republic of Kazakhstan implemented in 2013–2014. The aim of the program is to promote productive employment of the population through training, subsidizing jobs for target groups (youth and disabled people), providing jobs at infrastructure facilities, micro crediting for doing own business. From the point of view of forms of employment, it can be said that the program is aimed at creating the conditions for the acquisition of permanent employment by the program participants and conclusion of employment contracts for at least one year. Therefore, in the process of implementation of "Employment roadmap – 2020" Program for 2013-2015, it is planned to achieve the following expected results (by 2016):

- unemployment level will not exceed 5%;
- poverty level will not exceed 6%;
- the share of effectively employed in the total number of independently employed population will increase up to 64,5%.

At present, the Program is actualized taking into account the instructions of the Head of the State given at the expanded meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan on February 11, 2015. To evaluate the efficiency of this program implementation, the author based on:

1. Methodological support of the activity of the Employment Centers, including the development of the key performance indicators [3].

2. Reports on the implementation of the activities of the current year of the strategic plan of the central government body (Ministry of Health and Social Development) [4, 5].

3. Methods for evaluation of efficiency of management of budgetary funds of the state body of the Republic of Kazakhstan [6].

It should be noted that the application of these techniques is difficult and in the final reports there are no indicators of effectiveness evaluation. Thus, the methodological support of the activity of the Employment Centers, which should include the development of key performance indicators, is only mentioned in the Information and Methodological Provision of the "Employment roadmap 2020" program, but the effectiveness indicators themselves are not presented.

When drawing up the reports on the implementation of the "Employment roadmap – 2020", only absolute indicators are used, for example, indicators of the utilization of funds allocated for the implementation of area of the "Employment roadmap – 2020". Performance indicators are not calculated or analyzed. Also, the existing methodology for assessing the effectiveness of management of budgetary funds of the state body of the Republic of Kazakhstan does not allow to evaluate the effectiveness of the "Employment roadmap – 2020". According to this methodology, the efficiency analysis of the central state/local executive body is carried out according to the following evaluation criteria:

1. Assimilation of allocated funds for the relevant fiscal year.
2. Absence of violations of budgetary and other legislation following the results of inspections of the bodies of state financial control.

3. Measures taken (implemented) to enforce the introduced acts of response of the state financial control authorities.

4. The activities of the internal control services of the state body for managing budget funds and measures to implement their recommendations.

5. The amount of redistributed funds of the administrator of budget programs to the approved amount of expenditures.

- 6 Organizational measures for budget execution.

7. Achievement of direct results of the budget program.

8. Dynamics of the direct result of budget programs.

9. Quality of planning of performance indicators of budget programs.
10. Efficiency of budget program execution.
11. Absence of accounts receivable.
12. Lack of accounts payable.

The proposed criteria do not allow to evaluate the effectiveness of the work of such a body as an employment center, and, accordingly, the effectiveness of the “Employment roadmap – 2020” program.

Criterion No. 10 – “Efficiency of budget program implementation” includes the ratio of the direct result of the budget program to the development of allocated funds for the relevant fiscal year.

In this study, the evaluation of efficiency of “Employment roadmap – 2020” program (hereinafter “ERM–2020”) will include:

1. Evaluation of the dynamics of the main indicators of the labor market of the Republic of Kazakhstan, as a result of the implementation of the directions of the “Employment roadmap – 2020”.

2. Study of the dynamics of the program financing volume and coverage of the employment program of the population.

3. Evaluation of the results of the program “Employment roadmap – 2020”, including comparative characteristics of specific costs per participant in the program areas.

1. Evaluation of the dynamics of the main indicators of the labor market in Kazakhstan. The employment promotion measures implemented under the Roadmap 2020 had a positive impact on the overall labor market situation and a decrease in the number of the unemployed people in the country, as shown in table 1.

Table 1 – The main indicators of the labor market in the Republic of Kazakhstan in 2010–2015

№	Indicators	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Abs. deviation 2015/2010
1	Economically active population, thousand people	8610,7	8774,6	8981,9	9041,3	8962,0	9074,9	464,2
2	Employed population, thousand people	8114,2	8301,6	8507,1	8570,6	8510,1	8623,8	509,6
3	Employees, thousand people	5409,4	5581,4	5813,7	5949,7	6109,7	6294,9	885,5
4	Self-employed, thousand people	2704,8	2720,2	2693,4	2621,0	2400,4	2328,9	-375,9
5	Unemployed population, thousand people	496,5	473,0	474,8	470,7	451,9	451,1	-45,4
6	Unemployment rate, %	5,8	5,4	5,3	5,2	5,0	5,0	-0,8
7	The level of youth unemployment, % (aged 15-24 years) ¹	5,2	4,6	3,9	3,9	3,8	4,1	-1,1
8	The level of youth unemployment, % (aged 15-28 years) ²	6,6	6,3	5,4	5,5	4,2	4,3	-2,3
9	Long-term unemployment rate, %	2,2	2,1	2,5	2,5	2,4	2,4	0,2
10	Employed under the program ERM_2020 for permanent jobs, people				73 806	151 580	142 264	
11	Ratio of the number of employed to a permanent job after participating in the program ERM-2020 and the number of unemployed, %*	-	-	-	15,6	33,54	31,53	-
Note – Compiled and calculated by the author by source [7] * The indicator is calculated as the ratio of values in line 10 and line 5, in percentage.								

Thus, according to the Committee on Statistics of the Republic of Kazakhstan, the number of unemployed in 2015 was 451,1 thousand people, or 5,0% of the economically active population. Compared with 2010, the number of unemployed decreased in absolute terms by 45,4 thousand people. And vice versa, the number of

economically active population in comparison with 2010 increased by 464,2 thousand people, making 9074,9 thousand people in 2015. As for “Employment roadmap – 2020” program, the ratio of the number of people employed in a permanent job after participating in the program and the number of unemployed people shows that the number of unemployed could be more. At the same time, a more accurate impact assessment requires the calculation of other economic indicators, including evaluating the effectiveness of the program.

2. *Dynamics of the program financing volume and coverage of the employment program.* 197,45 billion KZT were allocated from the republican budget in 2013-2015 for implementation of “Employment roadmap – 2020” Program (table 2).

Table 2 – Funding amount and coverage by “Employment roadmap – 2020” program in 2013–2015

№	Indicators	2013	2014	2015	Total for 2013-2015
Amount of funding the program directions					
1	1 st direction “Ensuring employment at the expense of development of the infrastructure and housing and utilities sector”, bn. KZT	52,9	51,9	13,7	118,5
2	2 nd direction “Creation of the workplaces through the development of entrepreneurship and supporting villages”, bn. KZT	24,3	20,89	10,4	55,59
3	3 rd direction “Assistance in employment through training and resettlement within the needs of the employer”, bn. KZT	10,96	9,1	3,3	23,36
Total by the program directions (bn. KZT)		88,16	81,89	27,4	197,45
Coverage by the employment program					
5	Submitted application	107 566	195552	136009	439 127
6	Became participants	106 397	194417	136009	436 823
7	Costs for one participant of the program, thous. KZT	828,6	421,2	201,4	452,01
8	Total employed people, including	134 093*	167 217	155 746	457 056
	for permanent workplaces	73 806	151 580	142 264	367 650
	for infrastructure projects	12 430	12 721	4 490	29 641
	for social workplaces	24 334	18 719	10 431	53 484
	for youth practice	23 523	17 523	10 276	51 322
9	Received microcredit	11 181	9 607	4 385	25 173
10	Passed professional training, including	23 425	22 151	13 323	58 899
	Employment after training	18 661	17 152	10 422	46 235
11	Moved, people	4 579	3 456	1 020	9 055
	Including capable to work	2446	1 586	506	4 538
Note – Compiled and calculated by sources [8, 9, 10, 11, 12]					
* Employed program participants of the last periods are taken into account					

By the data provided in table 2.2, the number of the program participants increased from 2013–2015. Thus, if in 2013 the program participants amounted to 106397 people, then in 2014 – 194417 people, that is by 82,73% greater than the indicator of 2013, in 2015 - 136009 participants, that is by 27,8% greater than the indicator of 2013. It is obvious that in 2015, the funding amounts for all directions were 3,8 times reduced due to the economic crisis by the first direction, by the second – 2,3 times, by the third – 3,3 times. Totally, during the specified period, 436823 people has become the program participants – 452,01 thous. KZT of the budget cost are allocated for each of them.

According to the structure of costs for participants in the Program directions, the most part of the program costs falls on the 1st direction – 60% of all costs (on average over the period). The shares of the participants in the second and third directions were 28% and 12%, respectively.

1. *Evaluation of the process and results of “Employment roadmap – 2020” Program implementation.* In order to evaluate the process and results of implementation of “Employment roadmap – 2020” Program, the author performed separate analysis on each direction.

The first direction: “Ensuring employment due to development of the infrastructure and housing and utility services” is focused on ensuring the population employment by implementing infrastructure projects in rural settlements, with the medium and high potential of socio-economic development in small cities.

By this direction, 4258 projects on rural infrastructure development were implemented in 2013–2015, within this totally 55969 workplaces were created. 29641 program participants are employed to these positions, their specific weigh is 52,9% of the total number of employees at the constructed facility. In average, 7 people are employed to none project. This direction is interdepartmental, as the initiative for implementing infrastructure projects comes from other ministries and allows creating workplaces on construction of infrastructural projects of healthcare, culture, education etc. Evaluation of these costs efficiency is difficult due to the fact that the effect from the construction and launch of these facilities is observed not only in the field of employment but also in other areas (culture, education etc.)

The second direction: “Creation of the workplaces through the development of entrepreneurship and supporting villages” is aimed at increase of the economic activity of the citizens through organization of own business. The Program participants may be the citizens, wishing and having opportunity to organize own business. The priority is given to those who wishes doing business in the village. Supporting measures by this direction include: provision of consulting services, studying the fundamentals of entrepreneurship; provision of microcredits; development and arrangement of missing engineering and communication infrastructure.

Generally, by the republic, the main areas of development of entrepreneurship of the Program are cattle breeding and crop growing (mainly production of meat, growing vegetables and melons), processing of the products of cattle breeding and crop growing, that is over 80% of all issued credits. About 20% of projects are own businesses in the field of services provision (opening of tailor and repair shops, baths, hairdressing salons) and processing (baking, meat and milk processing).

In the context of the effect for employment, expenses for one employed workplace by direction are defined in amount of 2,14 mln. KZT. There is a positive trend of reduction of costs in dynamics for 2013–2015.

Here it should be noted that in the materials of the official report on direction this indicator is not provided, as well as the information demonstrating the following is not provided: specific weight of the people who completed training from the number of those who started and successfully implemented the obtained training in the form of doing own business; share of those who recovered and started planned recovery of credits of the number of end borrowers; number of business projects, functioning for not less than 1 year.

In other words, end results of performed activities and “expenses-benefits” evaluation are not evaluated on this direction.

Third direction: “Assistance in employment through training and movement within the employer’s needs” is aimed at ensuring sustainable and effective employment of citizens by assistance in employment at the place of residence and will cover self-employed, unemployed and financially disadvantaged citizens. Priority opportunities of participation in the Program are provided to the rural youth.

Participants of the third direction “Assistance in employment through training and movement within the employer’s needs” are provided with such types of state support as (sub-direction types):

- 1) direction for free professional training, retraining and development courses – “Coverage by professional training” (1st project);
- 2) provision of subsidies for the transportation to the place of training and accommodation; search of appropriate vacancies and assistance in employment, including social workplaces – “Providing subsidies for the social workplaces (SWP) (2nd project);
- 3) passing youth practice (subsidizing the remuneration of educational organization graduates), subsidizing of movement, provision of standard accommodation for rental – “Subsidizing of the workplaces for youth practice (YP)” (3rd project).

Over 23,3 bn. KZT (table 3) are allocated for organization of professional training (1st project) from the republican budget in 2013–2015. The author calculated the range of indicators on this direction which are not available in the official statements, but should be applied as the program effectiveness and efficiency evaluation indicators.

Table 3 – Economic indicators of the 1st project “Coverage by professional training” within “Employment roadmap – 2020” program in the Republic of Kazakhstan, for 2013–2015

№	Indicators	2013	2014	2015	Total for 2013–2015
1	Expenses on direction, bn. KZT/	10,9	9,1	3,3	23,3
2	Covered by professional training, total, thous. people, including:	48,6	35,7	14,1	98,4
	- Training, thous. people	37,6	27,3	12,5	77,4
	- Retraining, thous. people	8,9	6,6	1,4	16,9
	- Professional development, thous. people	2,1	1,8	0,06	3,96
3	Completed training, thous. people	23,4	22,1	13,3	58,8
4	Employed persons, thous. people	18,7	17,1	10,7	46,5
					In average for the period
5	Expenses for professional training per one participant of the 1 st sub-direction, thous. KZT*	224,28	254,90	234,04	237,74
6	Specific weight of those who completed training, in percentage*	49,1	61,9	94,3	59,8
7	Specific weight of employed people from the number of those who completed training, in percentage*	79,9	77,4	80,5	79,1
8	Specific weight of employed from the total number of people covered by the training, in percentage*	38,48	47,9	75,9	47,3
9	Expenses for professional training of one employed person, thous. KZT*	587,6	532,2	308,4	476,1
Note – Compiled and calculated by the author by the sources [8, 9, 10, 11, 12]					
* Indicators calculated by the author					

By the data of the calculations, over 3 years of the program implementation 58,8 thous. people (59,8%) completed training of the number of people covered by professional training, 79,1% of them or 46,5 thous. people were employed and regarding the participants covered by the program, the employment percentage was 47,3%. Characterizing the dynamics of the relative indicators by years, it can be noted that the indicators of completion of training and employment are improving, and the indicator of specific expenses is decreasing. Certainly, these trends evidence the increase of effectiveness and efficiency of the program. For the period of from 2013–2015, the average indicator of employment of the number of participants covered by the training remains below 50% and the specific weight of participants who completed the training is 59,8%, i.e. 40,2% are dismissed from the program during the training. The reasons (which may be divided into objective and subjective) for exit of 40,2% of participants from the program at the training stage are:

A) Subjective reasons: incompatibility of studies with self-employment and as a result – the loss of the habitual level of revenues from the self-employed participant; low basic level of knowledge of the program participants that restricts retraining.

B) Objective reasons: lack of selection of the educational institution by the program participants (as the selection is performed by the employer based on his interests, that sometimes provides the possibility of agreement between him and the educational institution). Concerning the expenses per one employed person after the professional training, they were 476,1 thous. KZT in average.

It should be noted that after professional training the employment fact is not evaluated from the positions of the type concluded after preparation of the employment contract (temporary/continuous; full/part working time). Post program employment is not monitored. Additional opportunities of temporary employment were created at the expense of opening social workplaces (table 4).

Table 4 – Economic indicators of the 2nd project “Subsidizing of the social workplaces” (SWP) within the “Employment roadmap – 2020” program in the Republic of Kazakhstan for 2013–2015

№	Indicators	2013	2014	2015	Total for 2013–2015
1	Financing the organization of social workplaces, bn. KZT	3,7	2,6	1,3	7,6
2	Number of employed people from the number of unemployed citizens referred to the target groups of the population, thous. people	24,3	18,7	10,4	53,4

3	Number of employed people for permanent workplaces, thous. people	18,5	13,5	7,8	39,8
					Average for the period
4	Specific weight of employed for permanent workplaces, in percentage*	76	72	75	74,4
5	Specific expenses for employment of one participant for SWP, thous. KZT*	152,2	137,8	125,0	138,3
6	Specific costs per one employed for permanent workplaces after SWP, thous. KZT*	200,0	190,9	160,0	183,6
Note – Compiled and calculated by the author by the sources [8, 9, 10, 11, 12]					
* Indicators calculated by the author					

According to the table, the organization of social workplaces under the Program annually allocated funds decreased from KZT 3,7 billion in 2013 to KZT 1.3 billion in 2015. As for the costs per one employed person for permanent jobs after the CPM, in 2013 they amounted to 200 thousand KZT, in 2015 – 160,0 thous. KZT. Total costs on the 1st and the 2nd project of the Program decreased from 787,6 thous. KZT in 2013 to 468,4 thousand KZT per person in 2015. Despite the decrease in specific costs, the amount of funding for employment through vocational training and employment to a permanent workplace after SWP remains significant.

Youth practice: to solve the problems of the graduates of educational organization in obtaining initial experience, the opportunities of youth practice were actively used. In its format, in the last three years 51,3 thous. people were employed (table 5).

Table 5 – Economic indicators of the 3rd project “Subsidizing of the workplaces for the youth practice” (YP) within the “Employment roadmap – 2020” program in the Republic of Kazakhstan for 2013-2015

№	Indicators	2013.	2014	2015	Total for 2013-2015
1	Financing of youth practice, billion KZT	3,1	2,4	1,6	7,1
2	Number of people employed according to the plan, thousand people	17,3	16,8	6,9	41
3	Actual number of employed people, thousand people	23,5	17,5	10,3	51,3
4	Employed for permanent work of the number of employees who completed their participation in youth practice, thousand people	6,4	8,8	6,5	21,7
5	Share of people employed for a permanent job after youth practice (YP), in percentage*	27,2	50,3	63,1	42,3
					Average for the period
6	Specific costs for one employed for the YP, thousand KZT*	131,9	137,2	155,3	138,4
7	Specific costs for one employed for permanent work after the end of the YP, thousand KZT*	484,4	272,7	246,2	334,4
Note – Compiled and calculated by the author by the sources [13, 14]					

7,1 bn. KZT are allocated for youth practice organization in 2013–2015 and 21,7 thous. people were employed. As the percent of the permanent employment after the youth practice is sufficiently low (42,3%), then the specific costs in the actual employment for the permanent job by the program were 484,4 thousand for person in 2013, 246,2 thous. KZT – in 2015. Thus, the final result – the average costs for one employed young man by the program are 334,4 thous. KZT.

Comparing the specific costs for employment for the permanent job in three variants, it can be noted that the major specific costs are created by the 1st and 3rd projects of the Program – the professional training and youth practice program. And the most significant specific costs are caused by the combination of these two types of support, i.e. the combination of the professional training and the youth practice (810,5 thous. KZT).

Thus, the analysis of implementation of “Employment roadmap 2020” program and its previous similar programs allows to make the following conclusions.

According to the terms accepted in the methodology of result-based management [15], the Program produced the following “products”:

- employment for all types of jobs – about 457056 people, 367650 people of which were directed to the permanent jobs;

- more than 20 thous. people were trained on the basics of entrepreneurship;
- over 25 thous. people obtained microcredits and opened over 26,0 thous. additional new workplaces;
- 4258 projects on rural infrastructure development were initiated, in this connection over 55,0 thous. workplaces were created;

- 58899 people passed professional training;
- 51322 people obtained opportunity to get work experience within the youth practice;
- 53484 people obtained opportunity to work at the social workplace.

In addition, within the 3rd direction “Assistance in employment through training and movement within the employer’s needs” of “ERM–2020” Program, over 9 thous. people obtained opportunity to leave economically unfavorable villages and were provided with accommodation at new location.

Performance of the program directions. The ratio of the program directions by its performance, i.e. the ability to pass the participants is provided in the table 6.

Table 6 – Comparison of “Employment roadmap – 2020” program directions and projects in the Republic of Kazakhstan by the specific costs per 1 participant for 2013–2015

№	Indicators	2013	2014	2015	Average for the period
The 1 st direction “Ensuring of employment due to the development of infrastructure and housing and utilities”					
1	Employment through construction of infrastructure and housing and communal services, mln. KZT per 1 participant	4,26	4,08	3,05	4,00
The 2 nd direction “Creation of workplaces through the development of entrepreneurship and support villages”					
2	Employment in the workplaces created by the recipients of microcredits, mln. KZT per 1 participant	2,65	1,95	1,70	2,14
The 3 rd direction “Assistance in employment through the training and movement within the employer’s needs”					
3.1	Coverage by vocational training, thousand KZT per 1 participant	587,6	532,2	308,4	476,1
3.2	Subsidizing of social work places, thousand KZT per 1 participant	200,0	190,9	160,0	183,6
	SWP plus vocational training, thousand KZT per 1 participant	787,6	723,1	468,4	684,7
3.3	Subsidizing of jobs for youth practice, thousand KZT per 1 participant	484,4	272,7	246,2	334,4
Note – Compiled and calculated by the author based on the sources [8, 9, 10, 11, 12]					

High costs for the 1st direction of the Program, as the author specified above, is subject to the fact that the facilities construction is funded within this direction. The 2nd direction – micro crediting also has higher level of costs, as extension or start of own business is undoubtedly capital-intensive, than on the 1st and 2nd projects (subsidizing the salary or professional training) of the 3rd direction.

Efficiency evaluation of the program directions. The third direction projects are more efficient, but the range of problems are identified further in evaluation of their efficiency based on the specific costs. The problems of “Employment roadmap – 2020” program directions identified by the author based on its quantitative evaluations and expert opinions are its following characteristics:

1) By the 3rd direction “Assistance in employment through the training and movement within the employer’s needs”:

- Low specific weight of participants who completed professional training (the 1st project): in average for 2011–2015 is 59,8%, this decreases the level of employment towards the total number of participants involved in the 1st direction “Coverage by professional training”. Thus in 2015, the specific weight of employed persons of the total number of participants covered by the training was 75,9%, in average for the period– 47,3%. As the result, the costs for professional training of one employed participant are 476,1 thousand KZT in in average for the period. The subjective reasons, which cause the exit of participant from the program during the training is low start level of knowledge, that makes it difficult to retrain the participant, and incompatibility of studies with self-employment that defines the loss of the habitual level of revenues for the self-employed participant.

- Specific costs for the social workplaces (2nd project) in average for the period are 183,6 thousand KZT, and for the youth practice (the 3rd project) – 334,4 thousand KZT. Within this, the average sum of these specific costs with the costs for professional training (with the 1st sub-direction) for the period will be 994,1 thous.

KZT. The author has performed the specific costs analysis without taking into account the costs for functioning of the Employment Centers, as the required information is not available. Calculation of complete costs for provision of the state service and their comparison with the alternative costs (for instance, for education at university or college) is the significant part of the program evaluation.

2) By the 2nd direction “Creation of workplaces through the development of entrepreneurship and support villages” (micro crediting), the significant problem is the lack of entrepreneurship capacities at some participants who wish to take a loan, required for the project completion. Also, the information of the reports by this direction does not show: how many people completed the training on the fundamentals of entrepreneurship and successfully implemented the obtained education in the form of doing own business, as well as the share of participants who started to recover the loans of the number of end borrowers; number of projects functioning for at least 1 year.

3) By the 1st direction “Ensuring employment due to development of infrastructure and housing and utilities” (construction of infrastructure facilities), by the author, the problem is the lack of data on employment of participants to the permanent workplaces after the launch of facilities to the functional field, that does not allow to evaluate the sustainability of the results of this direction in the population employment field.

CONCLUSION

In general, following the results of the implementation of “Employment roadmap – 2020” program for 2013–2015, one can note the effectiveness of the program due to the achievement of the following indicators (based on the results of 2015):

- unemployment rate – 5% (planned value – not more than 5%);
- poverty level – 2,5% (planned value – not more than 6%);
- share of people employed in the total number of self-employed people reached 77,6% (planned value – 64,5%).

However, it should be noted that the current evaluation of state programs does not objectively evaluate the effectiveness of the state program of the Republic of Kazakhstan “Employment roadmap – 2020”. Thus, according to the analysis of official reports on the implementation of “Employment roadmap – 2020” Program of the Republic of Kazakhstan for the period under study, it was revealed that end results analysis in the relative form, specific costs (economic efficiency – efficiency evaluation/cost-benefit analysis) and satisfaction of beneficiaries (social efficiency – effectiveness evaluation) was not performed, in addition the obtained results are not provided in official reports. As for another one type of evaluation, that is also absent in the report of the *social impact evaluation*, then it may be performed based on the ration in the results of the temporary and permanent employment program, as the latter is the sustainable result of the program for society.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ammons, D. N., Municipal Benchmarks: Assessing Local Performance and Establishing Community Standards, Oxfordshire, England; New York: Routledge, 2015. – P. 14–36.
- 2 Unemployment statistics. Eurostat – 2017. – URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics (accessed: 24.08.2017).
- 3 Официальный Интернет-ресурс Международной Сети «Оценка программ», 2000, принцип Г.3. – statistics [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://www.eval-net.org/index.php?id=3> (дата обращения: 25.11.2016).
- 4 Кузьмин, А., Принципы оценки программы. В кн. Оценка программ: методология и практика. / Под ред. А.И. Кузьмина, Р. О'Салливан, Н.А. Кошелевой. – Москва: Издательство «Престо-РК», 2009. – С. 228–234.
- 5 Официальный сайт Американской ассоциации оценки [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: <http://www.eval.org/Publications/GuidingPrinciples.asp> (дата обращения: 15.03.2017).
- 6 Issel, M. L. Health Program Planning and Evaluation: A Practical, Systematic Approach for Community Health. 3rd ed. – Burlington: Jones&Bartlett Learning, 2014. – P. 516–518.

7 Официальный Интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: [http:// www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) (дата обращения: 20.02.2017).

8 Отчет о реализации Стратегического плана Министерства труда и социальной защиты Республики Казахстан за 2013 год. – Астана, Министерство труда и социальной защиты Республики Казахстан, С. 28 [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <http://www.enbek.gov.kz/ru/node/302878> (дата обращения: 28.11.2015).

9 Отчет о реализации Стратегического плана Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан на 2014–2018 годы за 2014 год. – Астана, Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <http://pda.enbek.gov.kz/ru/node/323137> (дата обращения: 30.10.2016).

10 Отчет о реализации Стратегического плана Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан на 2014–2018 годы за 2015 год. – Астана, Министерство здравоохранения и социального развития Республики Казахстан, 2016. – С. 28–29.

11 Доклад для Мажилиса Парламента Республики Казахстан «О ходе реализации Программы занятости 2020 за 2011–2013 гг.». – Астана: Министерство труда и социальной защиты Республики Казахстан, С. 6–7 [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <file:///C:/Users/Домашний/Desktop/Доклад%20пус..pdf> (дата обращения: 15.03.2016).

12 Заключение по мониторингу реализации правительственной программы «Дорожная карта занятости 2020» за 2015 год. Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Астана [Электрон. ресурс]. – 2016. – URL: <http://economy.gov.kz/ru/pages/zaklyuchenie-po-monitoringu-realizacii-pravitelstvennoy-programmy-dorozhnaya-karta-zanyatosti> (дата обращения: 25.02.2017).

13 Программа «Дорожная карта занятости – 2020». Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2013 года № 636 [Электрон. ресурс]. – 2013. – URL: <http://dkz.mzsr.gov.kz/> (дата обращения: 18.11.2014).

14 Цвикилевич, А. В. Управление развитием муниципального образования на основе программно-целевого метода: автореф. канд. экон. наук: 08.00.05. – Пермь, Институт экономики Уральского отделения РАН, Пермский филиал, 2005. – С. 16–19.

15 Орлова, И. В. Экономико-математические методы и модели. Практикум. – Москва: Финстатинформ, 2010. – С. 189–191.

REFERENCES

1 Ammons, D. N. (2015), “Municipal Benchmarks: Assessing Local Performance and Establishing Community Standards”, Oxfordshire, England; New York: *Routledge*. – P. 14–36.

2 Unemployment statistics (2017). *Eurostat – 2017*, available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics (Accessed August, 24, 2017).

3 Oficial'nyj Internet-resurs Mezhdunarodnoj Seti «Ocenka programm», 2000, princip G.3. (2016), available at: <http://www.eval-net.org/index.php?id=3> (Accessed November, 11, 2016) (In Russian)

4 Kuz'min, A. (2009), “Principy ocenki programmy”. V kn. Ocenka programm: metodologiya i praktika. / Pod red. A.I. Kuz'mina, R. O'Sullivan, N.A. Koshelevoj. – Moskva: Izdatel'stvo «Presto-RK». – S. 228–234 (In Russian)

5 Oficial'nyj sayt Amerikanskoj asociacii ocenki (2017), available at: <http://www.eval.org/Publications/GuidingPrinciples.asp> (Accessed March, 15, 2017) (In Russian)

6 Issel, M. L. (2014) *Health Program Planning and Evaluation: A Practical, Systematic Approach for Community Health*. 3rd ed. – Burlington: *Jones&Bartlett Learning*. – P. 516–518.

7 Oficial'nyj Internet-resurs Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazahstan (2017), available at: [http:// www.stat.gov.kz](http://www.stat.gov.kz) (Accessed February, 20, 2017) (In Russian)

8 Otchet o realizacii Strategicheskogo plana Ministerstva truda i social'noj zashchity Respubliki Kazahstan za 2013 god. – Astana, Ministerstvo truda i social'noj zashchity Respubliki Kazahstan, S. 28 (2014), available at: <http://www.enbek.gov.kz/ru/node/302878> (Accessed November 28, 2015) (In Russian)

9 Отчет о реализации Strategicheskogo plana Ministerstva zdravooхранeniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2014-2018 gody za 2014 god. – Astana, Ministerstvo zdravooхранeniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazakhstan (2015), available at: <http://pda.enbek.gov.kz/ru/node/323137> (Accessed October, 30, 2016) (In Russian)

10 Отчет о реализации Strategicheskogo plana Ministerstva zdravooхранeniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2014-2018 gody za 2015 god. – Astana, Ministerstvo zdravooхранeniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazakhstan, 2016. – S. 28-29 (In Russian)

11 Doklad dlya Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazakhstan «O hode realizacii Programmy zanyatosti 2020 za 2011-2013 gg.». – Astana: Ministerstvo truda i social'noj zashchity Respubliki Kazakhstan, С. 6-7 (2014), available at: <file:///C:/Users/Домашний/Desktop/Доклад%20рус..pdf> (Accessed March, 15, 2016) (In Russian)

12 Zaklyuchenie po monitoringu realizacii pravitel'svennoj programmy «Dorozhnaya karta zanyatosti 2020» za 2015 god. Ministerstvo nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazakhstan. Astana (2016), available at: <http://economy.gov.kz/ru/pages/zaklyuchenie-po-monitoringu-realizacii-pravitel'svennoy-programmy-dorozhnaya-karta-zanyatosti> (Accessed February, 25, 2017) (In Russian)

13 Programma «Dorozhnaya karta zanyatosti – 2020». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 19 iyunya 2013 goda № 636 (2013), available at: <http://dkz.mzsr.gov.kz/> (Accessed November, 18, 2014) (In Russian)

14 Cvikilevich, A.V. (2005), “Upravlenie razvitiem municipal'nogo obrazovaniya na osnove programmno-celevogo metoda”: avtoref. ... kand. ehkon. nauk: 08.00.05. – Perm', Institut ehkonomiki Ural'skogo otdeleniya RAN, Permskij filial. – S. 16–19 (In Russian)

15 Orlova, I.V. (2015), “Ekonomiko-matematicheskie metody i modeli”. Praktikum. - Moskva: Finstatinform, 2015. – S. 189–191 (In Russian)

РЕЗЮМЕ

В своем Послании народу Казахстана Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» в 2012 году первым комплексом задач для развития Казахстана определил занятость казахстанцев. При этом немаловажным аспектом является оценка экономической эффективности государственных программ Республики Казахстан в сфере труда, позволяющий выявить проблемы занятости населения и определить возможные пути их решения, что представляет собой вектор в развитии рынка труда в регионах страны.

ТҮЙІН

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің 2012 жылғы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның дамуына қажетті міндеттердің бірінші кешені – қазақстандықтардың жұмыспен қамтылуы деп атап көрсетеді. Бұл жердегі маңызды аспекті – Қазақстан Республикасындағы халықтың жұмыспен қамтылуы мәселесін анықтауға және оларды шешудің түрлі жолдарын анықтауға мүмкіндік беретін қазіргі заманғы жұмыссыздықтың ерекшеліктерінің талдауы болып табылады, ол ел аймақтарындағы еңбек нарығының дамуының бағыты болып саналмақ.

JEL R32

**ECONOMIC-MATHEMATICAL ANALYSIS OF THE MAIN FACTORS OF PROVIDING THE
COMPETITIVENESS OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY MARKET**

Mekebayeva Zh.A.,
PhD student,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – an economic and mathematical analysis of the article is aimed at determining the competitiveness of the construction sector, studying factors of quality of apartments, reliability of construction works and the attractiveness of consumers. As a result of research of factors of ensuring competitiveness made a forecast for the future.

Methodology – analysis of prices for second-degree apartments by district of Almaty in Gretl program

Originality/value – factor analysis performed data on actual statistics of Almaty. According to the research, the prices for apartments in Almaty are estimated by the area.

Findings – two factors identified to ensure the competitiveness of the city of Almaty. They are: the apartment is located area and euro repair. Identified two factors directly proportional to the value of the apartment revealed. Correlation and regression analysis were performed to the market value of one-room apartments in Almaty.

Keywords – construction, competitiveness, price, economic and mathematical analysis, correlation, regression, forecast.

МРНТИ 06.35.51

**ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫ НАРЫҒЫНДАҒЫ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТЕТІН НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ТҮРҒЫДАН
ТАЛДАУ**

Мекебаева Ж.А.,
PhD докторанты,
Нархоз Университеті,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – мақала құрылыс саласындағы бәсекеге қабілеттілікті анықтау мақсатында, пәтер сапасы, құрылыс жұмыстарының сенімділігі және тұтынушылар тарапынан тартымдылығы факторларын зерттеп, экономикалық-математикалық талдау жүргізу. Бәсекеге қабілеттілікті анықтайтын факторларды зерттеу арқылы келешекке болжау жасау.

Әдіснама – Gretl – бағдарламасы арқылы Алматы қаласының аудандары бойынша екінші дәрежелі тұрғын үй пәтерлерінің бағасына талдау жүргізу.

Ерекшелігі/құндылығы – Алматы қаласы бойынша нақты статистикалық мәліметтер негізінде факторлық талдау жүргізілді. Зерттеу негізінде Алматы қаласының пәтер бағасына аудандар бойынша болжамдар жасалған.

Қорытындылар – Алматы қаласы бойынша бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін екі фактор айқындалды. Олар: пәтер орналасқан аудан мен еуро жөндеудің болуы. Яғни, анықталған екі фактор пәтер құнына тура пропорционалды екені анықталды. Алматы қаласындағы бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасына корреляциялық, регрессиялық талдау жүргізілді.

Түйін сөздер – құрылыс, бәсекеге қабілеттілік, баға, экономикалық-математикалық талдау, корреляция, регрессия, болжам.

КІРІСПЕ

Құрылыс саласы кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін факторларды зерттеу кезінде келесі негізгі қағидалар негізінде жүзеге асырылады: иерархиялық – бәсекеге қабілеттілік жүйесі құраушы факторлардың ішкі жүйесін құрайды; біртұтастық – анықтаушы факторлардың бәсекеге қабілеттілігінің бөлінбеушілігі; құрылымдық – құрамдас факторларды талдау жолымен бәсекеге қабілеттіліктің құрылымдылығы [1].

Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілік деңгейі сыртқы ортаның қызмет ету шарттарына тікелей байланысты болады. Сондықтан аталған факторды бірінші қарастыруымыз қажет.

Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін зерттеу бірнеше жылдар бойы шет ел ғалымдары зерттеулерінің өзекті мәселелерінің бірі. Кореялық құрылыс компанияларының әлемдік нарықта өзінің бәсекелестігін көтеру мақсатында инвестициялық жобаларды анықтап оларды бағалау мақсатында (Seung-Wan Ju and Lee-Sang Jung, 2016) табыстылығы жоғары жобаларға тиімді инвестициялау экономикаға айтарлықтай әсер етеді [2]. Бұл мақалада орын алған зерттеулерде тиімді жобаларды талдап олардың жалпы орындалу процестеріне шолу жасалынған.

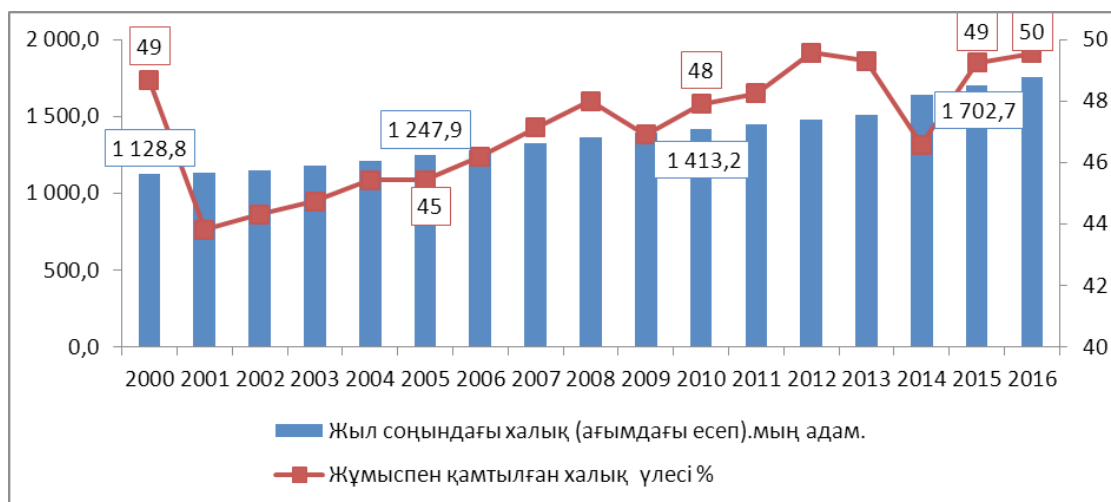
Канадалық құрылыс компанияларының бәсекелестік қабілетіне және нарықтың тартымдылығына әсер ететін факторларды анықтау үшін зерттеулер жүргізген. Зерттеу жұмыстары құрылыс нарығын толық талдау арқылы және әдебиеттік шолулар арқылы жүзеге асқан. Осы зерттеудің алдында негізгі мақсат бәсекелестік пен нарыққа әсер ететін факторларды анықтау. Бәсекелестік деңгейін анықтау үшін қолданылған өлшеуіштер (осылардың өзгерісі бәсекелестікке әсер етеді): қызмет ортасы, өндіріс қуаты, корпоративті басқару, жабдықтаушылардың ұйымға әсері, қызметкерлердің қабілеттері, компания клиенттері, компания жетістіктері. Нарық тартымдылығын өлшеу үшін табылған факторлар: нарыққа ену және шығу кедергілері, нарық ортасы, бәсеке, сегменттің өмірлік циклі, сегмент мөлшері және табыстылығы (T.E.EI-Diraby, J.Costa. and S.Singh, 2006) [3].

Жаһандық тұрғыдан алғанда, экономикалық субъектінің экономикалық потенциалының негізгі сипаттамалары нарықтық жағдайда, атап айтқанда, өтпелі экономикасы жағдайында түбегейлі өзгеретініне байланысты. Нарықтағы белгілі бір кәсіпорынның экономикалық әлеуеті абсолютті сипатта болмайды: ол бәсекелестік орта жағдайында, саланың бәсекеге қабілеттілігіне, макроэкономиканың жай-күйіне байланысты [4].

Мәселені анықтау. Бәсекеге қабілеттілікті анықтаушы макроэкономикалық факторлардың ішінде тұрғын үй бағасы мен тұрғын үйге сұраныс деңгейін анықтау маңызды болып саналады.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасына 2000-2016 жылдар аралығындағы мәліметтер бойынша корреляциялық, регрессиялық талдау жүргізу арқылы жүзеге асты. Статистикалық мәліметтер Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті сайтынан алынған [5]. Алматы қаласы климатына, табиғатына, экономикалық және халықтың әлеуметтік жағдайына байланысты екінші дәрежелі тұрғын үй пәтер бағасына деген сұраныстың әр қашан жоғары деңгейде болатыны анық. Сондықтан мақалада Алматы қаласы бойынша нақты статистикалық мәліметтер негізінде төмендегі факторлық талдау жүргізілді.

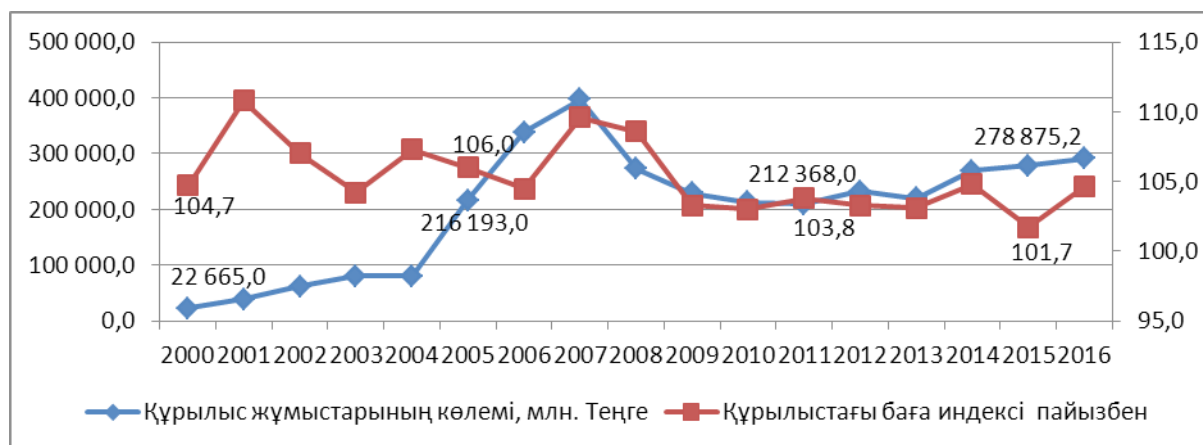

Сурет 1. 2000–2016 жылдар арасындағы Алматы қаласының халық саны мен жұмыспен қамтылған халық үлесінің динамикасы.

Ескерту: сурет автормен құрастырылған

Диаграммада көрсетілгендей, Алматы қаласының халық саны өсіп жатқанын байқаймыз. 2000 жылы 1128,8 мың адам болса 2005 жылы 1247,9 мың адам құрап 1,1 есеге өссе, 2010 жылы 2000 жылға қарағанда 1,25 есеге артып 1413,2 мың адам болды. 2016 халық саны 1751,3 мың адам, 2000 жылмен салыстырғанда 1,55 есеге өскен. Пәтерлер бағасын реттейтін басты факторлардың бірі халық санын ескере отырып оның динамикасының өсіп жатқанына байланысты пәтерге деген сұраныстың өсетіндігі айқын.

Сұраныс бар жерде бағаның өсетіндігі белгілі. Оның ішінде жұмыспен қамтылған халықтың үлесін ескерсек, 2000 жылы 49% болса 2005 жылы 45%, 2010 жылы 48%, ал 2016 жылы 50% жеткен. Бұл көрсеткіште пәтер бағасын реттеуде үлкен роль атқарады.

Сурет 2. 2000–2016 жылдар арасындағы құрылыс жұмыстарының көлемі мен баға индексі динамикасы.

Ескерту: сурет автормен құрастырылған

Графикте көрсетілгендей Алматы қаласының Құрылыс жұмыстарының көлемі 2000 жылы 22665 млн. тенге құраса 2005 жылы 216193 млн. тенге құрап 9,5 есеге өссе, 2010 жылы 2000 жылға қарағанда 9,3 есеге артып 212368 млн. тенге болған. 2016 жылы құрылыс жұмыстарының көлемі 278875 млн. тенге, 2000 жылмен салыстырғанда 12,8 есеге өскен. Баға индексіне келетін болсақ, 2000 жылы 104,7 %,

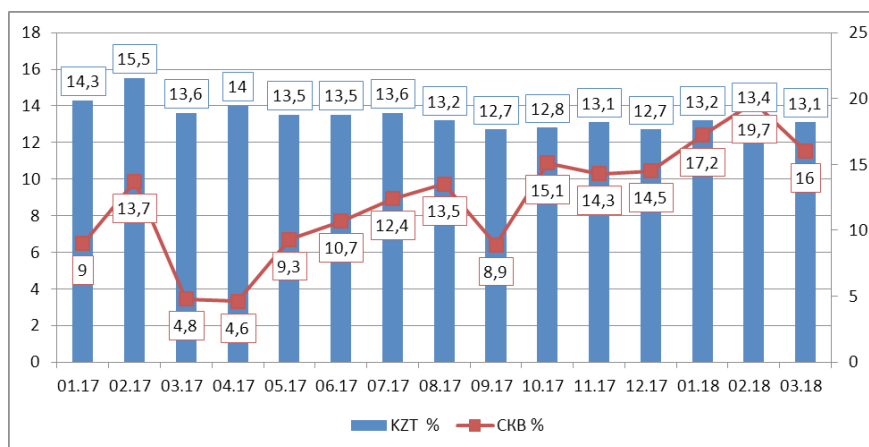
2005 жылы 106 %, 2010 жылы 103 %, ал 2016 жылы 104,6 % болғанын көреміз. Жалпы, Алматы қаласы бойынша баға индексі бір қалыпты жағдайда деуге болады.

Сурет 3. 2000–2016 жылдар арасындағы тұрғын үй қоры мен баспанамен қамтамасыз ету көрсеткіштері.

Ескерту: дайындаған автор

Диаграммадан көретініміз, Алматы қаласының тұрғын үй қоры 19,2 млн. шаршы метрді 2000 жылы құраса 2005 жылы 20,3 млн. шаршы метрді құрап 1,05 есеге өссе, 2010 жылы 2000 жылға қарағанда 1,14 есеге артып 21,9 млн. шаршы метр болған. Ал 2016 жылы тұрғын үй қоры 44,1 млн. шаршы метр болса, 2000 жылмен салыстырғанда 2,3 есеге өскен. Халықты бір адамға баспанамен қамтамасыз ету факторына келетін болсақ, 2000 жылы 17,5 шаршы метр 2005 жылы 18,5 шаршы метр, 2010 жылы 20,3 шаршы метр, ал 2016 жылы 27,6 шаршы метр болғанын көреміз. Атап айтқанда, Алматы қаласы бойынша халықты бір адамға баспанамен қамтамасыз ету 2016 жылы 2000 жылмен салыстырғанда 1,6 есеге өскені пәтер бағасына деген сұраныстың артып отыратындығына әкеледі.

Сурет 4. 2017–2018 жылдардағы ай сайынғы банктердің берген кредиттері бойынша сыйақы ставкалары (мерзімдері мен валюта түрлері бойынша).

Ескерту: сурет автормен құрастырылған

Диаграммдан байқағанымыздай, банктердің берген кредиттері бойынша сыйақы ставкалары тенге бойынша 2017 жылы орта есеппен 13,5% болса 2018 жылдың қантар 13,2%, ақпан 13,4%, ал наурыз айында 13,1% болғанын айта келіп, банктердің тенге бойынша ставкалары төмендеп ипотекалық кредит алуға біршама жеңілдегенін байқаймыз. Керісінше шетел валютасы бойынша ставкалардың өсіп жатқанын байқаймыз. Банк ставкаларының тенге бойынша төмендеуі пәтерге деген сұранысты арттыратыны айқын [6].

Алматы қаласы бойынша екінші дәрежелі тұрғын үй пәтерлерінің бағасын талдау үшін жылжымайтын мүліктер ұсыныс қорындағы бір бөлмелі пәтерлер бағасын жинақтаудан басталды. Пәтерлер сату бағасына әсер ететін факторлар да осы деректер көзіне алдынды [7].

Мақалада деректер көзінен 2018 жылғы сәуір айында ұсынылған 47 бір бөлмелі екінші дәрежелі пәтерлер мәліметтері кездей соқ таңдаумен алынған. Зерттелетін фактор ретінде негізгі Y-бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы млн.тенгемен алынған, ал оған әсер ететін факторлар ретінде:

X1- Пәтер құрылымы шартты айнымалылар арқылы белгіленді

X1- 1 егер пәтер құрылымы кірпіш немесе монолит болса
0 егер пәтер құрылымы панелді т.б

X2- Тұрғызылған жылы

X2- 1 егер пәтер құрылымы кірпіш немесе монолит болса
0 егер пәтер құрылымы панелді т.б

X3- Пәтер қабаты

X3- 1 егер пәтер қабаты бірінші және соңғы болса
0 егер пәтер қабаты басқа болса

X4- Пәтердің жалпы ауданы, шаршы метр;

X5- Пәтердің тұрғын алаңы, шаршы метр;

X6- Ас бөлме алаңы, шаршы метр;

X7- Пәтер орналасқан аудан

X7- 1 егер пәтер Медеу, Бостандық және Әуезов аудандарында
0 егер пәтер басқа аудандарда орналасса

X8-Пәтер жағдайы

X8- 1 егер пәтер евро әрленген болса
0 егер пәтер әрленген болмаса

Бір бөлмелі пәтер бағасын бағалауға жан-жақты толық мүмкіншілік бар екенін түсіндіре келе талдауды пәтер бағасына корреляциялық талдау жүргіземіз.

Негізгі фактор Y -Бір бөлмелі пәтер бағасын тәуелді айнымалы ретінде қарастырып, ал оған әсер ететін X1, X2, X3, X4, X5, X6, X7, X8 факторларды тәуелсіз айнымалы ретінде аламыз.

Факторлар арасындағы байланыс тығыздығын, бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасына қандай тәуелсіз факторлардың әсері бар екендігін және модельге енетін тәуелсіз факторлардың әсер ету үлесін анықтау үшін біз корреляциялық талдау жүргіземіз. Ол үшін факторлар арасындағы корреляциялық матрицасын тұрғызамыз. Корреляциялық матрица EXCEL де «Анализ данных» пакетімен есептелініп тұрғызылды [8]. Кестеде қарастырылып отырған барлық факторлар арасындағы бір-бірі арасындағы корреляция коэффициенті есептелініп экономикалық мағанасы түсіндірілді.

Кесте 1. Факторлар арасындағы корреляциялық матрица.

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	R ²
Y	1									
X1	-0,10	1,00								0,01
X2	-0,53	0,37	1,00							0,11
X3	0,51	-0,21	-0,37	1,00						0,26
X4	0,59	0,14	-0,36	0,18	1,00					0,35
X5	0,51	0,23	-0,24	-0,02	0,69	1,00				0,26

Кестенің жалғасы

X6	0,10	0,03	-0,47	0,14	0,46	0,04	1,00			0,01
X7	-0,55	0,17	0,26	-0,31	-0,33	-0,36	0,05	1,00		0,30
X8	-0,50	0,22	0,06	-0,30	0,02	-0,05	0,06	0,31	1,00	0,25
Ескерту: кесте арнайы бағдарламаның көмегімен құрастырылған										

Корреляциялық матрицадан байқағанымыз Y- Бір бөлмелі пәтер бағасына тәуелсіз факторларымыздың әсері бар. Нақтылап көрсетсек X2- Тұрғызылған жылы, X3- Пәтер қабаты, X4- Пәтердің жалпы ауданы, X5- Пәтердің тұрғын алаңы, факторларының әсері орташа оң байланыс болса, ал X7- Пәтер орналасқан аудан, X8- Пәтер жағдайы факторларының әсері теріс байланыс және X1- Пәтер құрылымы шартты айнымалылар арқылы белгіленді, X6- Ас бөлме алаңы факторларының әсері жоқ екендігін көреміз.

$r_{yx1} = -0,10$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X1- Пәтер құрылымы арасында байланыс жоқ екендігін көреміз, ол дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтер құрылымына тәуелсіз екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,01$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы өзгеруі 1%-ға Пәтер құрылымы өзгеруіне тәуелді, ал қалған 99% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx2} = -0,53$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X2- Тұрғызылған жылы факторларының арасында байланыс әлсіз байланыс бар екендігін көрсетсе, ол дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен Тұрғызылған жылына тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,11$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының өзгеруі 11%-ға Тұрғызылған жылы өзгеруіне тәуелді, ал қалған 89% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx3} = 0,51$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X3- Пәтер қабаты факторларының арасында байланыс тығыз оң екендігін көрсетеді, яғни бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтер қабатына тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,26$ бұл бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы өзгеруі 26%-ға Пәтер қабатының өзгеруіне тәуелді, ал қалған 74% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx4} = 0,59$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X4- Пәтердің жалпы ауданы арасында байланыс оң екендігін көрсетеді, яғни бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтердің жалпы аудан көлеміне тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,35$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының өзгеруі 35%-ға Пәтердің жалпы аудан көлемінің өзгеруіне тәуелді, ал қалған 65% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx5} = 0,51$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X5- Пәтердің тұрғын алаңы арасында байланыс орташа оң екендігін көрсетеді, ол дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтер тұрғын алаңы көлеміне тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,26$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының өзгеруі 26%-ға Пәтер тұрғын алаңы көлемінің өзгеруіне тәуелді, ал қалған 76% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx6} = 0,10$ Y- бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X6 - Ас бөлме алаңы арасында байланыс жоқ екендігін көрсетеді, яғни бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Ас бөлме алаңына тәуелсіз екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,01$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы өзгеруі 1%-ға Ас бөлме алаңы өзгеруіне тәуелді, ал қалған 99% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx7} = -0,55$ Y - бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X7- Пәтер орналасқан аудан арасында байланыс кері әлсіз екендігін көрсетеді, яғни бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтердің орналасқан ауданына тәуелді екендігін көрсетеді. Пәтер тұрғын алаңы көлеміне тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,30$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының өзгеруі 30%-ға Пәтердің орналасқан ауданына тәуелді, ал қалған 70% ескерілмеген факторлар үлесінде.

$r_{yx8} = -0,50$ Y - бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы мен X8 - Пәтер жағдайы арасында кері байланыс бар екендігін көрсетеді, ол дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы, Пәтер жағдайына тәуелді екендігін көрсетеді. $R^2 = 0,25$ дегеніміз бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының өзгеруі 25%-ға Пәтер жағдайына тәуелді, ал қалған 75% ескерілмеген факторлар үлесінде.

Корреляциялық талдау толық талдап аяқтаған соң көптік регрессиялық талдауға көшеміз.

Көптік регрессиялық талдауды Y - бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасын статистикалық талдаудан бастайық. Статистикалық сипаттамалар GRETЛ программасында есептелінді [9].

Описательная статистика, наблюдения 1 – 47 для переменной 'Y' (использовано 47 наблюдений)	
Среднее	14,806
Медиана	13,500
Минимум	4,8000
Максимум	29,000
Стандартное отклонение	6,0475
Вариация	0,40845
Асимметрия	0,38145
Экссесс	-0,64925
5% перцентиль	5,8556
95%-перцентиль	26,000
Interquartile range	9,1000
Пропущенные наблюдения	0

Сурет 5. Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының статистикалық сипаттамасы.

Ескерту: дайындаған автор

Бесінші суретте көрсетілгендей, бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы орта шамасы 47 бақылау ішінде 14,806 млн.теңге болатын болса, Медиана 13,5 млн.теңге құрады. Ол дегеніміз бақылау мәндерін екіге бөлгендегі мәні. Ең аз пәтер бағасы 4,8 млн.теңге болса, ал ең қымбат пәтер бағасы 29 млн.теңге болып отыр. Стандартты ауытқуы 6,04 млн.теңгені көрсетсе, Вариациясы 0,4 млн.теңге екендігін көреміз.

Распределение частот для Y, наблюдения 1-47 Количество столбцов = 7, среднее = 14,8061, ст. откл. = 6,04747					
интервал	середина	частота	отн.	инт.	
< 6,8167	4,8000	5	10,64%	10,64%	***
6,8167 – 10,850	8,8333	6	12,77%	23,40%	****
10,850 – 14,883	12,867	15	31,91%	55,32%	*****
14,883 – 18,917	16,900	8	17,02%	72,34%	*****
18,917 – 22,950	20,933	6	12,77%	85,11%	****
22,950 – 26,983	24,967	6	12,77%	97,87%	****
>= 26,983	29,000	1	2,13%	100,00%	

Сурет 6. Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының жиілік бөліну сипаттамасы.

Ескерту: дайындаған автор

Алтыншы суреттен байқағанымыздай, 47 бақылау саны 7 жиілікке бөлуге болатындығын көрсетеді. Бірінші жиілік 6,81 млн.теңгеден төмен пәтерлер саны бес, ал орта бағасы 4,8 млн.теңге және 10,64% құрайды. Екінші жиілік 6,81-10,85 млн.теңге арасында алты пәтер, орта бағасы 8,83 млн.теңге және 12,77% болды. Үшінші жиілік пәтерлер санына ең үлкені болып табылады ол 10,85-14,883 млн.теңге арасындағы пәтерлер саны 15 пәтер ал орта бағасы 12,867 млн.теңге 31,9% алады.

Регрессиялық талдау негізінде келесі ақпараттарды анықтаймыз.

$Y(X_3, X_4)$ X_3 - Пәтер қабаты ал X_4 - Пәтер жалпы ауданы, (шаршы метр) факторлар арасындағы регрессиялық талдауды GRETЛ бағдарламасында [10] жүргізіп келесі ақпараттарды алдық.

Модель 1: МНК, использованы наблюдения 1-47				
Зависимая переменная: Y				
	Коэффициент	Ст. ошибка	t-статистика	P-значение
const	-1,88710	2,97602	-0,6341	0,5293
X3	4,37870	1,56363	2,800	0,0076 ***
X4	0,276605	0,0591338	4,678	2,77e-05 ***
Среднее зав. перемен	14,80606	Ст. откл. зав. перемен	6,047471	
Сумма кв. остатков	930,6086	Ст. ошибка модели	4,598934	
R-квадрат	0,446826	Испр. R-квадрат	0,421682	
F(2, 44)	17,77050	P-значение (F)	2,20e-06	
Лог. правдоподобие	-136,8539	Крит. Акаике	279,7077	
Крит. Шварца	285,2582	Крит. Хеннана-Куинна	281,7964	

Сурет 7. Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының X3,X4 факторларынен тәуелділіктің регрессиялық талдауы.

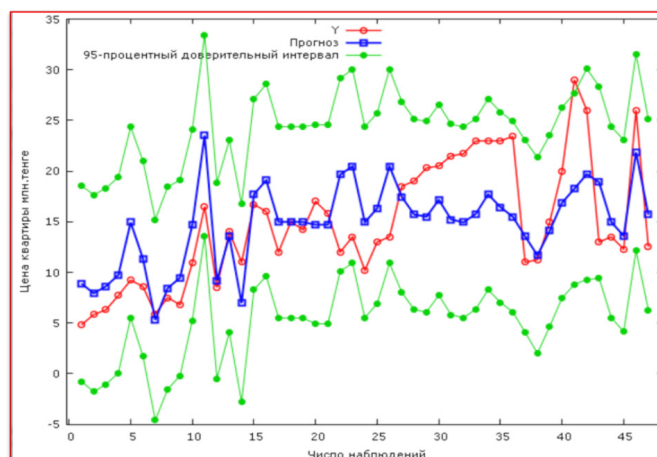
$$Y^* = -1,88 + 4,38X_3 + 0,27X_4$$

Модельдегі регрессия параметрлеріне экономикалық мағанасына тоқтала кететін болсақ: $b_3=4,38$ дегеніміз егер X3- Пәтер қабаты бірінші немесе соңғы этаж болмаса, ал X4 - Пәтер жалпы ауданы тұрақты болған жағдайда Y- Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының, орта шамамен 4,38 млн. теңгеге өзгеруі мүмкін екендігін көрсетеді;

$b_4=0,27$ дегеніміз егер X4- Пәтер жалпы ауданы шаршы метр өзгеріп, ал X3- Пәтер қабаты тұрақты болған жағдайда Y- Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының, орта шамамен 0,27 млн.теңгеге өзгертіндігін көрсетеді. Регрессиялық талдауды жалғастыра келе, $Y^*=-1,88+4,38X_3+0,27X_4$ регрессиялық тендеуіміздің адекваттылығын тексереміз. Тендеудің адекваттылығы F- Фишер критерийі арқылы тексереміз. Фишер критерийі бойынша $F_{нақты} 17,7 > F_{кесте} 3,63$ шарты орындалғандықтан көптік регрессия модельіміз адекватты сапасы жоғары.

Келесі кезең регрессия тендеуінің параметрлерінің статистикалық маңыздылығын тексереміз. Параметрлерінің статистикалық маңыздылығын t-Стюдент критерийі арқылы тексеру арқылы жүзеге асырамыз. Стюдент критерийі бойынша $t_{b_3} = 2,8 > t_{к} 2,11$ және $t_{b_4} = 4,6 > t_{к} 2,11$ шарты орындалып отыруына байланысты көптік регрессия параметрлері b_3 және b_4 статистикалық маңызды екенін растаймыз.

$Y^*=-522006+1,06X_1+2994,1X_2$ Регрессия тендеу маңызды адекватты, параметрлері статистикалық болғандықтан біз модельді болжауға қолдана аламыз.

Сурет 8. Бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының болжамдық көрсеткіштері.
Ескерту: дайындаған автор

Диаграммада 47 бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасының болжамдық мәндерінің 95% -тік сенімділік аралығы анықталды олар төменгі және жоғарғы шегінен шектелген жасыл сызықпен көрсетілген. Осыған қарай әр пәтердің болжамдық аралығы табылды. 95% -тік сенімділік аралығы кестелік мәні келесі суретте көрсетілген.

Для 95% доверительных интервалов, $t(44, 0,025) = 2,015$

	Y	Предсказание	Ст. ошибка	95% доверительный интервал	
2	4,800	8,901	4,8000	-0,773	18,574
3	5,826	7,932	4,8199	-1,781	17,646
4	6,300	8,624	4,8048	-1,060	18,307
6	7,700	9,730	4,7901	0,077	19,384
7	9,225	14,939	4,6727	5,522	24,356
36	8,600	11,343	4,7811	1,707	20,979
37	5,900	5,305	4,9174	-4,606	15,215
38	7,500	8,439	4,9547	-1,547	18,424
39	6,800	9,454	4,7927	-0,205	19,113
8	10,900	14,662	4,6766	5,237	24,087
9	16,500	23,514	4,9153	13,607	33,420
10	8,500	9,177	4,7960	-0,489	18,843
11	14,000	13,556	4,6998	4,084	23,028
1	11,000	6,964	4,8485	-2,807	16,736
12	16,700	17,705	4,6744	8,284	27,126
14	16,000	19,088	4,7032	9,609	28,567
15	12,000	14,939	4,6727	5,522	24,356
16	15,000	14,939	4,6727	5,522	24,356
17	14,200	14,939	4,6727	5,522	24,356
18	17,000	14,709	4,8678	4,899	24,520
19	15,800	14,709	4,8678	4,899	24,520
20	12,000	19,641	4,7199	10,129	29,154
21	13,500	20,471	4,7503	10,897	30,045

Талдаулар негізінде бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы Х3- пәтер қабатына тәуелді екенін, яғни бірінші және соңғы этаждан басқа этаждағы пәтерлер бағасын шамамен 4,83 млн. теңгеге өсіретіндігін, ал Х4- пәтер жалпы ауданы бір шаршы метр 0,27 млн.теңгеге арттыратындығын көрсеткенін байқадық.

Регрессиялық талдау негізінде келесі $Y(X_7, X_8)$ Х7- пәтер орналасқан аудан, ал Х4- пәтер жағдайы факторлар арасындағы регрессиялық талдауды GRETЛ бағдарламасында [11] жүргізіп келесі ақпараттарды алдық.

Зерттеу нәтижесі. Регрессиялық талдау нәтижесінде $Y^* = 19,8 - 5,65X_7 - 3,29X_8$ регрессиялық теңдеуіміздің адекваттылығын тексереміз. Теңдеудің адекваттылығы F - Фишер критерии арқылы тексереміз. Фишер критерийі бойынша $F_{нақты} 17,7 > F_{кесте} 3,63$ шарты орындалғандықтан көптік регрессия моделіміз адекватты сапасы жоғары. Келесі этап регрессия теңдеуінің параметрлерінің статистикалық маңыздылығын тексереміз. Параметрлерінің статистикалық маңыздылығын t-Студент критерийі арқылы тексеру арқылы жүзеге асырамыз. Студент критерийі бойынша $t_{b7} = 3,74 > t_k 2,11$ және $t_{b8} = 2,01 > t_k 2,11$ шарты орындалып отыруына байланысты көптік регрессия параметрлері b_7 және b_8 статистикалық маңызды екенін растаймыз.

Қорытындылай келе, бір бөлмелі пәтерлердің нарықтық бағасы Х7- Пәтер орналасқан ауданы Медеу, Бостандық және Әуезов аудандары болмаса пәтер бағасын 5,65 млн.теңгеге төмендететінін ал Х8-Пәтер жағдайы еуро жөндеуден өтпеген болса, пәтер бағасын 3,29 млн. теңгеге төмендететінін айқындадық.

Зерттелген модель нәтижесінен келесі тұжырымдама жасай аламыз:

1. Алматы қаласында халық санының өсуіне байланысты тұрғын үйге деген сұраныс жоғары;
2. Тұрғын үй пәтерлеріне деген сұраныстың артуы Алматы қаласы тұрғындарының тұрмыс деңгейінің басқа аймақтармен салыстырғанда жоғары екенін көрсетеді;
3. Құрылыс компанияларының бәсекеге қабілеттілігінің артуы пәтер орналасқан ауданға, еуро жөндеуге және пәтердің жалпы ауданына тәуелді екенін ескеру ұсынылады.

Әдебиеттер ТІЗІМІ

- 1 Шепелев А.В., Ашмарина С.И. Основные факторы обеспечения конкурентоспособности предприятий строительной отрасли. Вестник СамГУ. 2010. №7 (81).
- 2 Seung-Wan Ju and Lee-Sang Jung. Global Market Competitiveness of Korea Construction Company. International Journal of u- and e- Service, Science and Technology Vol.9, No. 5 (2016), pp.343-352.
- 3 T.E.El-Diraby. J.Costa. and S.Singh. How do contractors evaluate company competitiveness and market attractiveness? The case of Toronto contractors. Can.J.Civ. Eng.33:596–608. 2006.
- 4 Симионов Р.Ю. Стоимостная оценка экономического потенциала строительного предприятия: подходы и методы. Экономический потенциал предприятия. 2007. №2 (83). 14-196.
- 5 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті ресми сайты. – URL.: <http://www.stat.gov.kz>.
- 6 Қазақстан Республикасы www.nationalbank.kz деректер көзі.
- 7 Қазақстан Республикасы www.krisha.kz деректер көзі.
- 8 Рахметова Р.У. Эконометрика. – Алматы: Экономика, 2015. – 217б.
- 9 Рудинского И. Д. Эконометрика. Решение задач с применением пакета программ GRETL. – Москва: 2007. – 200с.
- 10 Малова А.С. Основы эконометрики в среде Gretl. –Москва.: Проспект, 2016. – 390с.
- 11 Куфель Т. Эконометрика. Решение задач с применением пакета программ Gretl – Москва: 2007. – 200с.
- 12 Чайникова Л.Н., Чайников В.Н. Конкурентоспособность предприятия. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос.техн.ун-та, 2007. – 192с.
- 13 Елшібаев Р.Қ. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Т.Рысқұлов атындағы Қазақ экономикалық университеті. – Алматы: ТОО «Эвро», 2008, 15–19б.
- 14 Әмірбекұлы Е. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі. – Алматы: Экономика, 2009. – 120б.
- 15 Мокроносов А.Г., Маврина И.Н. Конкуренция и конкурентоспособность. – Екатеринбург: Изд-во Урал ун-та, 2014. – 194с.
- 16 Рахметова Р.У., Дуброва Т.А. Прикладные модели эконометрики. –Алматы: Экономика, 2011.
- 17 Тұрғанбаева А.Н. Ұлттық компаниялардағы инновациялық қызметті басқару: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013.

REFERENCES

- 4 Shepelev A.B., Ashmarina C.I. (2010). Osnovnye factory obespecheniya konkurentosposobnosti predpriyati stroitel'noi otrasly. Vestnik CamGU. №7 (81).
- 5 Seung-Wan Ju and Lee-Sang Jung. Global Market Competitiveness of Korea Construction Company. International Journal of u- and e- Service, Science and Technology Vol.9, No. 5 (2016), pp.343–352.
- 6 T.E.El-Diraby. J.Costa. and S.Singh. How do contractors evaluate company competitiveness and market attractiveness? The case of Toronto contractors. Can.J.Civ. Eng.33:596–608. 2006.
- 7 Simionov R.U. Stoimostnaya otsenka ekonomicheskogo potentsiala stroitel'nogo predpriyatiya: podkhody i metody. Ekonomicheskiy potentsial predpriyatiya. 2007. №2 (83). 14–19с.
- 8 Kazakhstan Respublikasy Ukttyk ekonomika ministrigi Statistika komiteti resmi saity (2018). – URL.: <http://www.stat.gov.kz>.
- 9 Kazakhstan Respublikasy www.nationalbank.kz derekter kozi.
- 10 Kazakhstan Respublikasy www.krisha.kz derekter kozi.
- 11 Rakhmetova R.O. (2015). Econometrika, Ekonomika, Almaty.– 217p.
- 12 Rudninskogo I.D. (2007). Econometrika. Reshenie zadach s primeneniem paketa program GRETL. – Moscow: – 200p.
- 13 Malova A.S. (2016). Osnovy econometriki v srede Gretl. –Moskow.: Prospect. – 390p.
- 14 Kufel' T. (2007). Econometrika. Reshenie zadach s primeneniem paketa program GRETL. – Moskow: – 200p.

- 15 Chainikova L.N., Chainikov V.N. (2007). Konkurentosposobnost' predpriyatya. – Tambov: Isd-vo Tamb.gos.texn.un-ta. –192p.
- 16 Elshibaev R.K. (2008). Kasiporynnyn basekege kabilettiligin arttyru. T.Ryskulov atyndagy Kazakh Economicalyk University. Almaty: TOO «Evro». 15–19p.
- 17 Amirbekuly E. (2009). Onimnin basekege kabiletilygi. – Almaty: Ekonomika. – 120p.
- 18 Mokronosov A.G. Mavrina I.N. (2014). Konkurensiya i konkurentosposobnost'. – Ekaterinburg: Izd-vo Ural. – 194p.
- 19 Rakhmetova R.O., Dubrova T.A. (2011). Prikladnye modeli econometriki. Ekonomika, Almaty.
- 20 Turgynbaeva A.N. (2013). Ulttyk kompaniyalardagy innovatsiyalyk kyzmetti baskaru, Kazak Universiteti, Almaty.

ТҮЙІН

Автормен Қазақстан Республикасындағы соның ішінде Алматы қаласындағы бір болмелі пәтердің аудандар бойынша құны анықталып, нәтижесінде эконометрикалық модель жасалынды.

SUMMARY

The author determined the cost of a one-room apartment in the Republic of Kazakhstan, including Almaty, as a result of which an econometric model was developed.

JEL classification: E2: Macroeconomics: Consumption, Saving, Production, Employment, and Investment; E22: Capital; Investment; Capacity

REGIONAL ASPECTS OF ESTIMATION OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Amirova M.A.,

Doctor PhD, Associate Professor
Innovative University of Eurasia
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

Kaidarova S.E.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Innovative University of Eurasia
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

Soltangazinov A.R.,

Doctor PhD, Associate Professor
Innovative University of Eurasia
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

Annotation

Purpose – evaluate the investment attractiveness of the industrial region and, on this basis, identify the reserves to increase its level.

Methodology – the study was conducted using general scientific methods of analysis and synthesis, dialectical method, system approach, comparison, statistical groupings and forecasting.

Originality/value – the authors analyzed the investment activities of the Pavlodar region, assessed the current state of the investment attractiveness of the industrial region. Based on the analysis carried out by the authors, the authors proposed the possibilities for increasing the investment attractiveness of the region.

Conclusions – the results of the study showed that positive changes are observed in the investment area of the region. This concerns both its resource component and its performance characteristics, in particular, attracting additional capital inflows that contribute to economic growth, as well as efficient use of regional competitive advantages, which are a combination of conditions prevailing in the region that distinguish it from other regions and determine its long-term development prospects.

Keywords – investments, investment attractiveness, investment potential, investors, industry.

INTRODUCTION

The Government faces such vital tasks as technical modernization of industry, transition to a new model of economic growth based on innovative development, increasing the efficiency and competitiveness of industries in the context of Kazakhstan's accession to the WTO, increasing the share of manufacturing products. To solve all these problems, it is necessary to increase the investment activity of enterprises in all industries.

In modern conditions, when developing measures to attract investment, we have to analyze the diverse external and internal factors that affect the investment attractiveness of the regions. High heterogeneity of the investment space of Kazakhstan is one of the features of its economy.

The processes taking place at the macroeconomic level predetermined the need for the formation of a new state investment policy, where the management of investment activities should be systemic in character and reflect the economic situation, taking into account the interests of all participants in the reproduction process and their potential opportunities [1].

In this regard, management in terms of using the potential of its participants is a system of investment interests in the basic sectors of the economy, where the main role should be played by the state. It is from this point of view that the economic role of the state in its potential opportunities to regulate investment activity under market conditions is highlighted [2].

The quality and character of the dynamics of economic growth depends on the level of improvement of the management of investment activity. All these factors make it necessary to investigate the problem of improving the management of investment activities for the purpose of accelerating industrialization and diversification of the region's economy, and attracting foreign investments to solve strategic tasks for the country's entry into a number of 30 competitive regions of the world [3].

THE MAIN PART OF THE STUDY

Pavlodar region, rich in natural resources and a developed infrastructure, is one of the most investment-attractive, economically developed regions of Kazakhstan. About 40% of Kazakhstan's total energy capacity is concentrated in the region, six electricity generation enterprises operate, of which three are in Pavlodar, two are in Ekibastuz and one in Aksu. Nonferrous metallurgy is one of the dominant industries of the region. JSC Aluminum Kazakhstan is the only plant in Kazakhstan producing alumina. The Pavlodar Electrolysis Plant functions. Ferrous metallurgy is represented by a ferroalloy plant in Aksu. Ferroalloy plant produces ferrosilicochrome, ferrochromium, ferrosilicomanganese – high quality products that are in demand in the world market.

The machine-building complex is represented by Pavlodar Machine-Building Plant JSC. Petrochemical branch of the region is represented by Pavlodar Petrochemical Plant JSC. Starting from 2007, there is a seamless pipe plant for the oil and gas sector of the republic - PF LLP "KSPSteel", which is a unique enterprise, which has no analogues in the world pipe industry [4].

Analyzing the competitive advantages of the Pavlodar region and its economic potential, the following can be noted.

The region is a transit center with the newest geopolitical conditions for the development of international trade and economic relations, as well as allowing to service foreign economic relations of other regions of Kazakhstan, countries of near and far abroad. It borders the Omsk region from the north, the Novosibirsk region of the Russian Federation from the north-east, the Altai region and the East Kazakhstan region from the east, the Karaganda region from the south, and the Akmola and North-Kazakhstan regions from the west.

The territory of the region is 124.8 thousand square kilometers. The favorable location of the region allows you to communicate with other states and regions of Kazakhstan along the South Siberian and Central Siberian railways, as well as by automobile, aviation, electronic, pipeline and river transport. This largely determines multilateral economic ties with many regions of the republic and Russia. Between the Pavlodar region and the border regions of the Russian Federation, measures are being taken to strengthen the relationship between the border territories [5].

Pavlodar region is included in the group of regions where the country's largest economic potential is concentrated. The volume of the gross regional product produced (GRP) in the region in 2017 as compared to 2013 increased in real change by KZT 447.1 billion or 129.2%, and in comparison with the previous period the growth was KZT 115.0 billion or 106.2% . At the same time, the position of the Pavlodar region in the group of leaders is stable, the share of the region in the republican volume on the average for the last five years was 4.6% according to the data of Table 1. It is worth noting that the share of GRP in 2017 decreased compared to 2013 by 0.4% [6].

Table 1. Dynamics of GRP of Pavlodar region.

Indicators	2013 year	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year	change, +/-
1	2	3	4	5	6	7
Gross regional product, billion tenge	1528,4	1539,1	1751,9	1860,5	1975,5	447,1
Gross regional product per capita of the population, thousands of tenge	2043,2	2049,7	2245,6	2462,6	2606,9	563,7
Share of regional GRP in the republican volume, %	5,0	4,5	4,4	4,5	4,6	-0,4
Note - compiled by the authors on the basis of [4]						

According to the results of the rating assessment of socio-economic development of the regions of Kazakhstan (according to the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics) Pavlodar region entered the group of regions with an average development dynamics in 2017, taking the sixth position among other regions of the country [7].

The GRP trend repeats the republic-wide focus of the main macroeconomic indicator. The growth rate of GRP volume is invariably higher than the 100% level, while the growth rate of GRP in the Pavlodar region is quite stable. The prevalence in industry of GRP, which accounted for 62.7% of the total volume in 2010, testifies to the industrial orientation of the Pavlodar region [8]. The industrial structure of GRP is presented in Table 2.

Table 2. Sectoral structure of GRP of Pavlodar region, %.

Indicators	2013 year	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year
1	2	3	4	5	6
GRP of Pavlodar region - total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Including:					
Agriculture	5,8	4,5	6,0	6,9	7,7
Industry	39,8	42,2	62,6	55,4	62,7
Building	3,9	4,8	6,3	9,3	8,5
Trade	9,9	8,9	13,9	13,6	13,4
Transport and communication	18,7	14,9	7,3	6,9	4,7
Other services	21,9	24,7	3,9	7,9	3,0
Note - compiled by the authors on the basis of [4]					

In the Pavlodar region there is sufficient potential for the development of enterprises of machine-building and metalworking industries. In addition, the region has a raw material base and production capacities for processing agricultural products. The main performance indicators of the industry of Pavlodar region are presented in Table 3.

Table 3. The main economic indicators of the industry of Pavlodar region for 2013-2017.

Indicators	2013 year	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year
1	2	3	4	5	6
The volume of industrial production, billion tenge	1202,4	1330,4	1096,4	1031,3	1369,7
Indices of the physical volume of industrial products, %	103,0	99,8	96,1	95,8	101,3
The share of products in the total volume of industrial production, %	6,1	7,1	5,9	6,9	7,2
Number of industrial enterprises and manufactures - total	995	993	798	880	905
Number of personnel in core business, thousands of people	65,8	74,1	82,3	90,3	96,0
Note - compiled by the authors on the basis of [4]					

The growth of industrial production in 2017 increased compared to 2013 by 167.3 billion tenge or 113.9%. The share of production in the total volume of industrial production is reflected in the positive trend, and growth for the analyzed period was 1.1%.

The number of industrial enterprises and industries in the Pavlodar region is not stable. For example, in 2015, there was a decrease in the number of 197 in comparison with 2013, and in 2016 an increase in the number of enterprises was again observed.

The structure of industry in the Pavlodar region has a strong resource base. In general, the structure is characterized by the predominance of raw materials industries, that is, enterprises that produce intermediate products (coal, alumina, ferroalloys). Their share in the average is 60%. A high proportion of electric power

(25.2%), whose products have an intermediate position between raw materials and consumer goods. The sectoral structure of industry in the region is clearly illustrated in Figure 1.

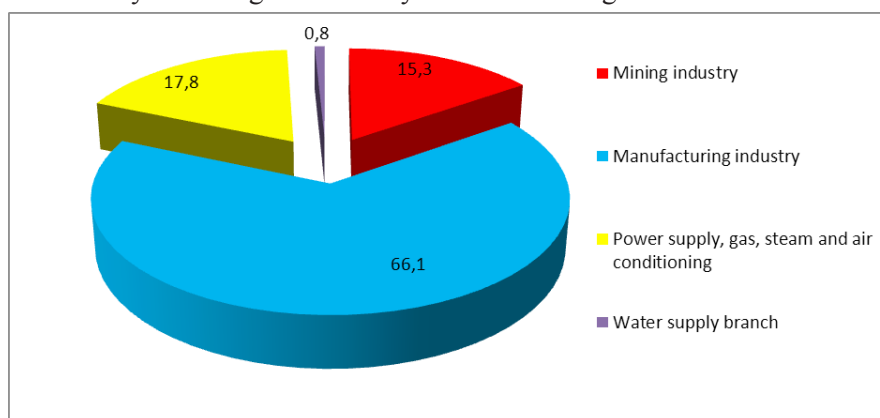

Figure 1 – Branch structure of industry in Pavlodar region for 2017.

The metallurgical complex of the Pavlodar region is dominant in the region's economy, which produces about half of the region's industrial output. The sector is represented by ferrous and non-ferrous metallurgy. About 3.5% of the volume of manufacturing production in the region's economy falls to the share of the oil refining industry.

The petrochemical industry faces the task of increasing the volume of oil refining. In the analyzed period, the volume of oil refining increased from 4.8 million tons of oil to 5.1 million tons, including petrochemicals, paint and varnish products, fertilizer production, and occupies only about 1.0% of the manufacturing output. The volume of production of chemical products rose from 4.9 billion tenge to 13.7 billion tenge. The share of the industry in the manufacturing industry has almost doubled in the past two years: 1.67% in 2013 to 2.47% in 2017.

The chemical complex of Pavlodar region is also represented by JSC "Kaustik", which is based on the Pavlodar chemical plant. The main activity of the enterprise is the production of chemical products. The project "Construction and organization of production of chlorine and caustic soda by a membrane method with the capacity of 30 thousand tons per year in the city of Pavlodar" was implemented in the region. This new modern production of caustic soda and chlorine with the use of the latest world-class production technologies for membrane technology, environmentally friendly as compared to other existing ones, does not exist in the Republic of Kazakhstan. The implementation of this project allows to increase the stability of the chemical industry, to meet the domestic market needs for its own chemical raw materials by caustic by 80%, chlorine, hydrochloric acid and sodium hypochlorite by 100%.

The share of machine building in the region is 8.5% in manufacturing. The machine-building sector is represented by Pavlodar Machine-Building Plant JSC, Peschansky Repair and Mechanical Plant JSC, Kazakhstan Rail Car Building Company LLP and small enterprises. At the end of 2017, products worth KZT 53.3 billion were produced and the volume index of 2017 by 2016 was 90.4%.

Currently in the region there are more than 30 enterprises of the construction industry of various forms of ownership. They produce soft roofing materials, heat-insulating materials, reinforced concrete products and structures, metal structures, paint and varnish products, silicate and ceramic bricks. In the construction industry, the volume index in 2017 amounted to 111.2% (9.7 billion tenge). The industry of building materials of Pavlodar region has an initial raw material base for perspective development. In the region there are more than 80 deposits of raw materials, which require development. Given the large reserves of explored deposits of construction materials, as well as the available facilities for their extraction and processing, the region can fully provide itself with these materials.

The development of housing and industrial construction will make it possible to form a market for orders, which, accordingly, will serve the development of enterprises in the construction industry, the expansion of

the range of products and the introduction of modern technologies. Light industry is represented by small and medium-sized businesses. The share of light industry in the structure of the manufacturing industry in the region is 0.5%.

Further development of industries is possible with the expansion and development of new types of consumer goods, which requires significant working capital necessary to purchase modern equipment and raw materials. The coal industry of the region is represented by enterprises that produce coal at the Ekibastuz coal deposit, as well as brown coal (lignite) from the Maikuben basin (Gamma LLP, Maikuben West LLP). The coal industry has a high concentration of coal reserves. The main influence on the indices of the entire industry is provided by the enterprise Bogatyr Komir LLP, the share of which in the mining industry is 55.5%.

Electric power industry is the basic branch of the economy of the region. Energy enterprises of the region produce about 45% of the country's electrical energy. The volume of production of the electric power industry in 2017 amounted to 226.1 billion tenge.

In general, it should be noted that the positive trends in the development of industry in the Pavlodar region were facilitated by the intensification of investment activity in the framework of the State Program for the Development of the Republic of Tajikistan for 2015-2019 [9].

In addition to the above, among the general positive factors that contribute to the effective implementation of the investment potential of the Pavlodar region, to ensure economic growth and improve the living standards of the population, it should be noted:

- sufficiently high availability of resources for the development of agricultural production, contributing to the achievement of self-sufficiency in the food products of the population of the region;
- the availability of wide opportunities for vertical integration of industries based on the development of local raw materials and the organization of their deep processing;
- great opportunities for broad cooperation with neighboring regions, countries of near and far abroad, expansion of the geography of shipments of products of enterprises;
- Presence of scientific and innovative potential for creation of new science-intensive high-tech industries that bring quick returns;
- the presence of compact industrial ranges for the formation of industrial and territorial complexes;
- availability of unique advanced technologies in a number of industrial sectors; significant scale of accumulation of fixed productive assets in industry: real opportunities for production of the cheapest electric energy – the basis of scientific and technical progress;
- preservation of demand in world commodity markets for products of metallurgy;
- large-scale production of export and import-substituting products and other factors [10].

The investment potential characterizes the region's potential in attracting and using the funds of domestic and foreign investors, entrepreneurs, the population to solve regional problems [11].

Pavlodar region as a whole is characterized as a potentially positive region with an increasing trend of investment attractiveness, which is determined by a number of key factors presented in Figure 2.

As noted above, the degree of investment attractiveness of the regions can be characterized by various socio-economic indicators. The results of the assessment of the investment attractiveness of the regions of the Republic of Kazakhstan indicate that the Pavlodar region in the republican rating of investment attractiveness in the context of the main socio-economic indicators is in the second group as can be seen from the data of Table 4 [12].

Table 4. The place of Pavlodar region in the ranking of regions.

Indicators	Group	Units
1	2	3
Gross regional product	Second group	Thousand tenge per capita
Availability of fixed assets	Second group	Thousand tenge per capita
Volume of industrial products	Second group	Thousand tenge per capita
Export volume	Third group	Thousand US dollars per capita

Entrepreneurial Activity	Second group	Number of enterprises per 1000 people
Volume of agricultural products	Second group	Thousand tenge per capita
Average monthly income of the population	Second group	Thousand tenge per capita
The volume of retail turnover	Second group	Thousand tenge per capita
Infrastructural security	First group	Conventional units
Investments in fixed assets	Second group	Thousand tenge per capita
Note - compiled by the authors on the basis of [10]		

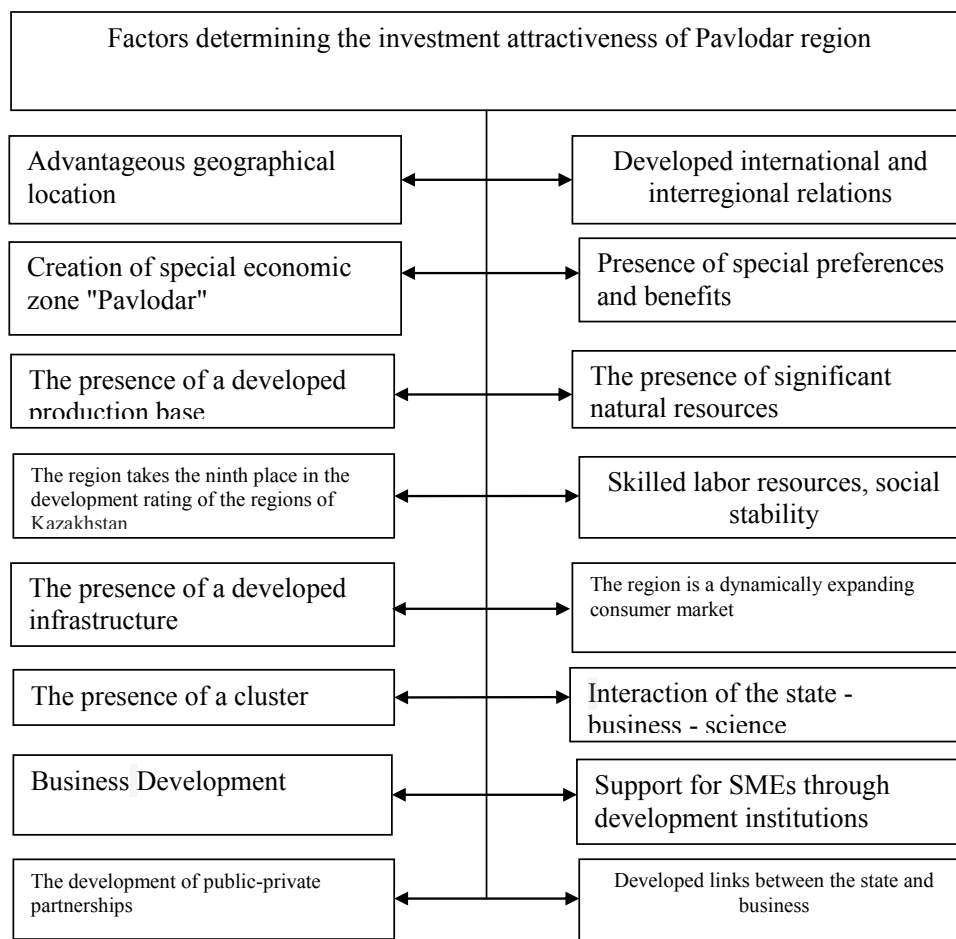

Figure 2 – Factors of investment attractiveness of Pavlodar region.

An exception is the indicator "Infrastructural security", according to which the region is included in the first group of leaders and the indicator "Export volume", according to which the positions of the region deteriorated (the region is included in the third group). In addition, the negative impact on the integrated investment potential of the Pavlodar region was exacerbated by the significance of the labor potential. The balance of movement of labor for 2017 was positive, amounting to 639 people, but it was one of the minimum in the country. The latter allows us to conclude that the region was one of the least attractive for work. However, despite this, the region managed to achieve nominal growth in GRP due to an increase in the output of coal and energy industries, as well as an increase in the volume of logistics services. At the same time, the share of the region in the republican value of the gross output in accordance with the data of the above table 1 was increased by 0.1% in 2017 as compared to 2016.

According to the rating agency "Expert RA Kazakhstan" conducted by the survey, as noted earlier, the Pavlodar region specializing in the metallurgical industry, along with the South Kazakhstan and Kostanay regions in 2017, is part of a group of regions with average investment potential and moderate risk (see table 5).

Table 5. Distribution of the regions of Kazakhstan by the investment climate rating in 2017.

№	Options	Region
1	2	3
1	High potential - minimal risk	Astana city
2	High potential - moderate risk	Almaty city Atyrau region East Kazakhstan region
3	High potential - high risk	Karaganda region
4	Average potential - minimum risk	Aktobe region Alma-Ata's region
5	Medium potential - moderate risk	South-Kazakhstan region Pavlodar region Kostanay Region
6	Medium potential - high risk	West-Kazakhstan region Mangistau region
7	Low potential - moderate risk	Kyzylorda Region
8	Low potential - high risk	Akmola region Jambyl region North-Kazakhstan region

Note - compiled by the authors on the basis of [10]

In the rating of investment attractiveness, it is important not only the position of the regions in the "risk-potential" coordinates, but also the changes in the position of the regions occurring over time, as well as an analysis of the reasons that lead to these changes.

In order to track the change in the position of the regions in terms of the level of investment attractiveness, we will group them into groups based on the principle of geographical proximity and the similarity of economic structures. Since often the same causes of a sectoral nature affect the socioeconomic status of a number of regions, it makes sense to consider them together. In a generalized form, the grouping of the regions of Kazakhstan according to the level of investment potential is presented in Figure 3.

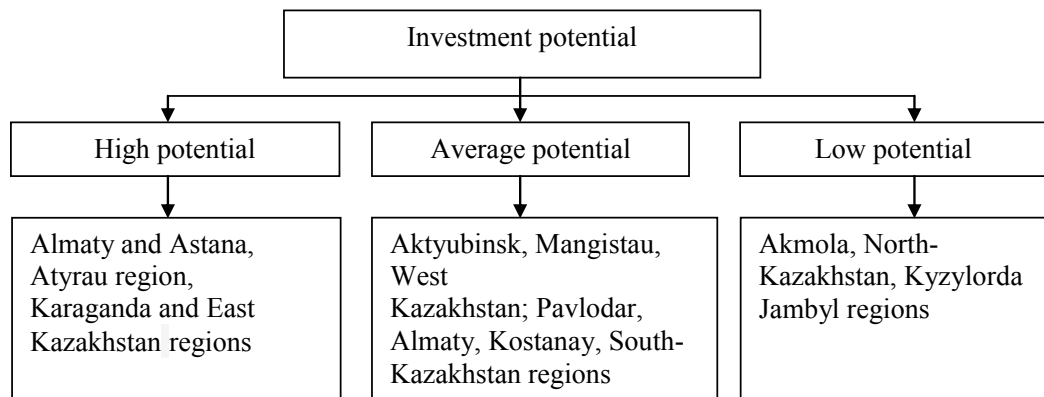

Figure 3 – Grouping of the regions of the Republic of Kazakhstan in terms of investment potential.

In recent years, the dynamics of the volume of investments attracted to the Pavlodar region has a positive trend. One of the main indicators of investment activity are fixed investment, representing investments in buildings and structures, machinery and equipment; cattle; plantations; exploration of minerals; computer and software; originals of literary and artistic works; new information, special knowledge, the use of which in production is limited to units [12].

The main indicators of investment activity for 2013-2017 are presented in Figure 4.

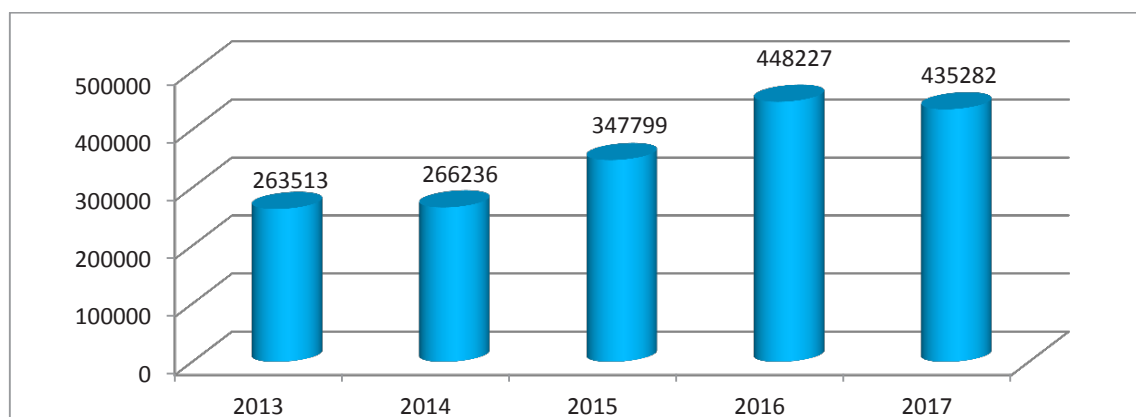

Figure 4 – Main indicators of investment activity
Pavlodar region.

In 2017, 435282 million tenge was invested in the fixed capital of the Pavlodar region and in comparison with 2013 the growth was 171769 million tenge or 165.2%, and in comparison with 2016 the negative trend was observed and the reduction was 12945 million tenge or 97.1%.

The share of the Pavlodar region in the republican volume of investments in fixed assets is insignificant – 5.3% on average for the analyzed period, see table 6.

Table 6. Investments in fixed assets for 2013-2017.

Indicators	2013 year	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year
1	2	3	4	5	6
Republic of Kazakhstan - one million tenge	5473161	6052906	6591482	7024709	7762303
Pavlodar region	263513	266236	347799	448227	435282
Share in the national indicator, %	4,8	4,4	5,3	6,4	5,6
Note - compiled by the authors on the basis of [4]					

According to the sources of financing, the Pavlodar region belongs to the regions with a high share of investment in fixed assets at the expense of the enterprises' own funds, which indicates a sufficiently high level of efficiency of their functioning. This trend indicates that the direction of capital investments is increasingly not by the state or local authorities, but by independent investment decisions of economic entities. This concerns the problem of technical re-equipment and reconstruction, expansion of existing enterprises, as well as the state of the production base and the degree of its deterioration [13].

The structure of sources of investment financing is dominated by the enterprises' own funds, which accounted for 63.4% in 2017. In 2017, there was a decrease in the share of borrowed funds of enterprises, organizations and the population in the total volume of investments by 1.7 percentage points. The dynamics of the share of equity for the period under review is uniform. The size of the budget appropriations is reflected in the positive dynamics and financing from the republican budget has increased by 3.9%, and from the local budget – 2.7%.

Not only domestic but also foreign investors take part in the development of the regional economy. The participation of foreign investors is not marked by stable dynamics. In the structure of investment in fixed assets in the areas of use, the largest share belongs to the metallurgical industry. Investments in this production caused a rapid growth of capital investments in the economy of Pavlodar region as a whole. This is due to the commissioning of the production of aluminum. This indicator is uneven spasmodic.

Investments in the fixed capital of manufacturing industry are not uniform, and in 2017 it was 32.5%. The traditional branch of specialization of the Pavlodar region - the electric power industry during the period under review has consistently attracted increasing volumes of capital investments. There was an increase

in the share of investments in fixed assets in the analyzed period by 5.7% and in 2016 it was 36.9%. The gradual reorientation of investment in the fuel and energy sector and metallurgy could be considered a progressive trend if the process were not accompanied by a small amount of capital investments in the most important fund-creating industries: engineering, construction, the share of these branches in the total volume of investments remains insignificant - less than 1% of the total volume investment resources.

Annual growth in investments is observed in the industry of the region. The tendency of a noticeable growth in investments in manufacturing and energy, compared to the mining industry, is related to the measures taken to diversify the economy in the framework of GPIIR for 2015-2019.

In terms of investment in the manufacturing industry in 2017, the region ranks 1st in the republic (the share in the republic is 30.0%), data are presented in Figure 5. In comparison with the previous period, the increase in investments in the manufacturing industry in the Pavlodar region amounted to 0.9% item.

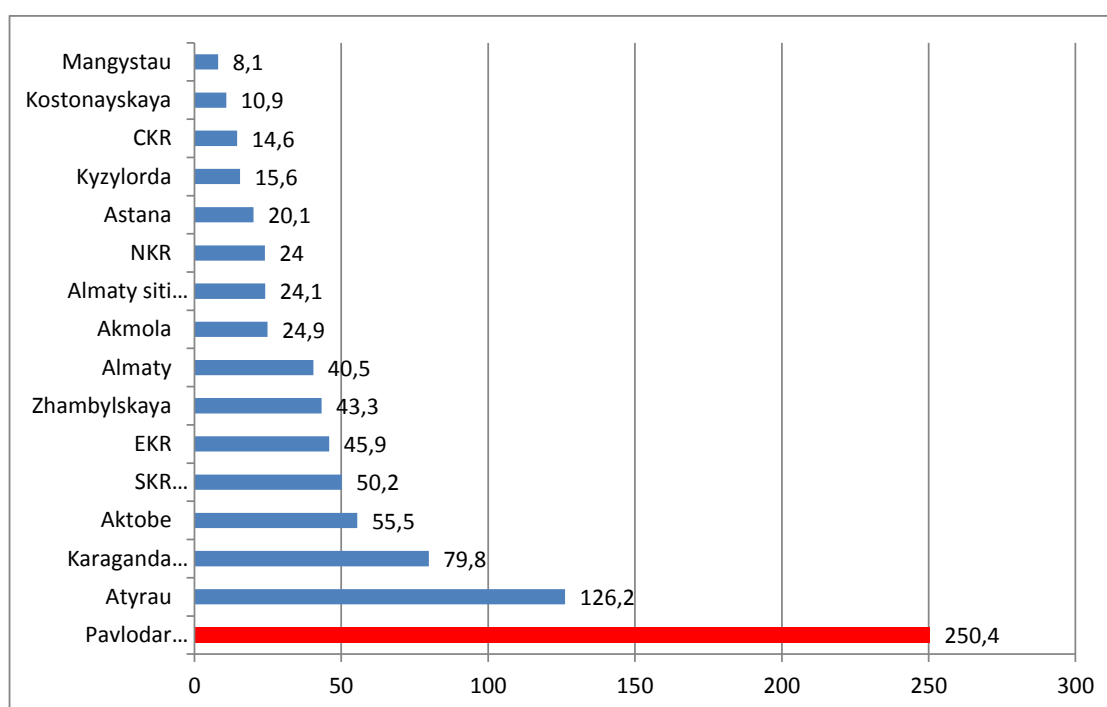

Figure 5 – Investments in the manufacturing industry
Pavlodar region for the year 2017.

The opportunities for accelerated attraction of investments are already confirmed today by a multitude of initiatives and projects that are generated in the region. Over 150 investment projects are implemented in Pavlodar region with a total investment volume of KZT1202.6 bn., Number of jobs – 13833. Of these, 36 projects of the Industrialization Map with the volume of investments – KZT567.35 bn., the number of jobs - 6287. Including 13 projects of the Republican industrialization card with the volume of investments - 520.4 billion tenge, the number of jobs - 5253 [14].

In the analyzed period, 23 projects of the Regional Industrialization Map with the volume of investments - 47.0 billion tenge were implemented in the region. As a result of the implementation of these projects, 1,034 new jobs were created. In addition, 76 projects were implemented, which are on the monitoring of the Regional Coordination Council with the volume of investments - KZT 305.8 billion. The result of the implementation of these projects was the creation of 2,142 new jobs [15].

In the Pavlodar region, 30 projects with an investment volume of 95.1 billion tenge were put into operation during the analyzed period. The number of created jobs is 2577. Including, five projects of the Republican Industrialization Map with the volume of investments – 65.8 billion tenge. As a result, 2170 new jobs were created. In addition, 13 projects of the regional industrialization map with an investment of KZT 27.6 billion.

Also, 12 projects were implemented, which are on the monitoring of the Coordination Council of the region with an investment of 9.4 billion tenge.

Along with the positive results in the implementation of investment projects, there are also problems such as:

- backlog from the schedule due to non-delivery of materials;
- protracted nature of public procurement;
- later financing of works;
- Suspension of work due to an error in the project;
- making changes to design decisions;
- default by contractors;
- delay in the delivery of equipment;
- a sharp drop in temperature;
- backlog from the work schedule (including weather conditions);
- untimely submission of acts of work performed.

In general, in the investment sphere of the region, according to the analysis, positive changes are observed. This applies to both its resource component and performance characteristics. However, their level is mainly in the zone of crisis and even unsatisfactory state. That is, the innovation potential, both in terms of capacity and degree of readiness, can be characterized as insufficient to form an innovative and active economy of the region.

CONCLUSION

The increase in the investment potential of the Pavlodar region largely depends on the effective use of regional competitive advantages, which are a set of conditions that have developed in the region, distinguishing it from other regions and determining the long-term prospects for its development.

Strengthening of investment potential in the region is possible on the basis of solving the following interrelated tasks:

- in the activation of resource opportunities for the development of investment potential (in the first place - the financial component, in essence, determining all its other components);
- in increasing the effective indicators of investment development, including through the reduction of significant differences in the spatial development of investment (both sectoral and territorial) [16].

In the Pavlodar region, the activation of investment in industry is directly related to the stimulation of the creation of new industries, the activation of industrial development of scientific and technical developments. One of the tasks facing modern society is to create the necessary and favorable conditions for intensification of economic growth, improving the quality of life of the population. Achieving this goal is possible by attracting investments in the real sector of the economy. The volume and growth rate of investments in fixed assets are indicators of the region's investment attractiveness.

Increased investment attractiveness contributes to an additional inflow of capital, economic recovery. The investor, choosing a region to invest his funds, is guided by certain characteristics: investment potential and the level of investment risk, the interrelation of which determines the investment attractiveness of the region [17].

At present, the Pavlodar Special Economic Zone (FEZ) created in the Pavlodar region will contribute to an increase in investment attractiveness in the region. The main goal of creating the FEZ Pavlodar is the introduction of new export-oriented productions, including the deep processing of chemical and petrochemical products.

To attract investment resources, it is possible to use the following mechanisms:

- formation of a favorable investment climate and a positive image of the region;
- state support of investors;
- assistance in the development of the financial and credit sector;
- development of public-private partnership;

- creation of an industrial zone; creation of cluster development;
- development of a special economic zone in the region.

To date, the development of SEZ uses a cluster approach with a high level of redistribution and the production of high value-added products, chemical and petrochemical clusters are formed, as well as a cluster of non-ferrous metallurgy. The cluster structure optimally takes into account the raw and energy potential of Kazakhstan and the Pavlodar region, as well as the needs of the country's domestic market, taking into account the forthcoming accession to the WTO. The creation of a cluster will build a chain of enterprises with high added value. For example, at a salt price of \$ 25 per ton, the cost of the final product (inhibited hydrochloric acid) is about \$ 400 [18, 19].

The industrial complex, in connection with the implementation of the Strategy of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan, on the basis of modernization of production, creation of conditions for sustainable economic growth through economic diversification, acquires special significance. From this position, the provision of an effective mechanism for managing the national economy will allow achieving higher end results in the social and economic development of Kazakhstan.

In general, in the Pavlodar region, the main areas of investment strategy in terms of maximum efficiency will be:

- implementation of regional strategies for socio-economic and industrial development;
- support of priority regional clusters and implementation of priority projects;
- provision of modern and competitive infrastructure of industrial enterprises;
- development of human resources and the education system;
- attraction of foreign investments;
- stimulating entrepreneurship and the development of small and medium businesses.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Исследование инвестиционной привлекательности Казахстана, 2013 год. Раскрывая потенциал. www.ey.com/attractiveness
- 2 Александров И. Факторы инвестиционной привлекательности страны <http://ref.by/refs/1/39557/1.html>
- 3 Литвинова В. В. Теоретические и методологические аспекты оценки инвестиционного климата региона [Текст] / В. В. Литвинова // Молодой ученый. - 2011. - №4. Т.1. - 161-169 с.
- 4 Павлодарской области 75 лет. Управление статистики Павлодарской области. Павлодар, - 2013.
- 5 www.pavlodar.gov.kz. Официальный интернет-ресурс Акимата Павлодарской области.
- 6 www.stat.gov.kz. Департамент статистики Павлодарской области.
- 7 www.stat.gov.kz. Агентство Республики Казахстан по статистике.
- 8 Стратегия инновационно-индустриального развития Павлодарской области до 2015 года.
- 9 Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2015-2019 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957.
- 10 Сапарова Б.С., Сапарова А.А. Оценка регионов Казахстана по интегральному рейтингу инвестиционной привлекательности//Социально-экономическое развитие государств Евразии.
- 11 Мырзалиев Б.С. Государственное регулирование экономики. – Алматы: «Нур-Пресс», 2007.- 522 с.
- 12 www.gaexpert.kz. Инвестиционный рейтинг регионов Казахстана.
- 13 Кадрова Н.Н. Финансирование и кредитование инвестиций. - Алматы, 2008. – 623 с.
- 14 Республиканская карта индустриализации на 2015-2019 годы.
- 15 Информационно-аналитическая система управления проектами КИРИ. Список проектов карты индустриализации на 2010-2020 годы.
- 16 Национальные экономические интересы и отношения собственности в условиях глобализации / отв. Ред. А.К. Кошанов. – Алматы, ИЭ МОН РК, 2005. – 336 с.
- 17 Спесивцева А.А. Методики оценки инвестиционной привлекательности региона. Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова.

18 www.innovations.pavlodar.gov. Управление индустриально-инновационного развития Павлодарской области.

19 Постановление Правительства Казахстана от 11 октября 2013 года № 1092. Об утверждении Концепции формирования перспективных национальных кластеров Республики Казахстан до 2020 года.

REFERENCES

- 1 Issledovanie investitsionnoy privlekatelnosti Kazahstana, 2013 god. Raskryivaya potentsial. www.ey.com/attractiveness
- 2 Aleksandrov I. Faktoryi investitsionnoy privlekatelnosti strany <http://ref.by/refs/1/39557/1.html>
- 3 Litvinova V. V. Teoreticheskie i metodologicheskie aspekty otsenki investitsionnogo klimata regiona [Tekst] / V. V. Litvinova // Molodoy ucheniy. - 2011. - #4. T.1. - 161-169 s.
- 4 Pavlodarskoj oblasti 75 let. Upravlenie statistiki Pavlodarskoj oblasti. Pavlodar, - 2013.
- 5 Oficial'nyj internet-resurs Akimata Pavlodarskoj oblasti [Elektron. resurs]. – 2018. – www.pavlodar.gov.kz (data obrashheniya 15.09.2018)
- 6 Departament statistiki Pavlodarskoj oblasti [Elektron. resurs]. – 2018. - www.stat.gov.kz (data obrashheniya 18.09.2018)
- 7 Agentstvo Respubliki Kazahstan po statistike [Elektron. resurs]. – 2018. - www.stat.gov.kz (data obrashheniya 18.09.2018)
- 8 Strategiya innovacionno-industrial'nogo razvitiya Pavlodarskoj oblasti do 2015 goda.
- 9 Gosudarstvennaya programma industrial'no-innovacionnogo razvitiya RK na 2015-2019 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda № 957.
- 10 Saparova B.S., Saparova A.A. Ocenka regionov Kazahstana po integral'nomu rejtingu investicionnoj privlekatel'nosti//Social'no-ehkonomicheskoe razvitie gosudarstv Evrazii.
- 11 Myrzaliev B.S. Gosudarstvennoe regulirovanie ehkonomiki. – Almaty: «Nur-Press», 2007.- 522 s.
- 12 Investicionnyj rejting regionov Kazahstana [Elektron. resurs]. – 2018. - www.raexpert.kz (data obrashheniya 12.09.2018).
- 13 Kaderova N.N. Finansirovanie i kreditovanie investitsiy. - Almatyi, 2008. – 623 s.
- 14 Respublikanskaya karta industrializacii na 2015-2019 gody.
- 15 Informacionno-analiticheskaya sistema upravleniya proektami KIRI. Spisok proektov karty industrializacii na 2010-2020 gody.
- 16 Nacional'nye ehkonomicheskie interesy i otnosheniya sobstvennosti v usloviyah globalizacii / otv. Red. A.K. Koshanov. – Almaty, IEN MON RK, 2005. – 336 s.
- 17 Spesivceva A.A. Metodiki ocenki investicionnoj privlekatel'nosti regiona. Belogorodskij gosudarstvennyj tekhnologicheskij universitet im. V.G. Shuhova.
- 18 Upravlenie industrial'no-innovacionnogo razvitiya Pavlodarskoj oblasti Kazahstana [Elektron. resurs]. – 2018. - www.innovations.pavlodar.gov (data obrashheniya 10.09.2018)
- 19 Postanovlenie Pravitel'stva Kazahstana ot 11 oktyabrya 2013 goda № 1092. Ob utverzhdenii Konceptcii formirovaniya perspektivnyh nacional'nyh klasterov Respubliki Kazahstan do 2020 goda.

ТҮЙІН

Мақалада Павлодар облысының инвестициялық қызметінің ағымдағы жағдайына талдау жасалынды, аймақтың инвестициялық тартымдылығына баға берілді және жүргізілген талдау негізінде оның деңгейін жоғарылату үшін резервтер айқындалды.

РЕЗЮМЕ

В статье был проведен анализ текущего состояния инвестиционной деятельности Павлодарской области, дана оценка инвестиционной привлекательности региона и на основе проведенного анализа выявлены резервы для повышения ее уровня.

JEL classification: 21

**THE INTERNAL CONTROL OVER FINANCIAL REPORTING AND BANK PERFORMANCE:
A PILOT STUDY OF US BANKS**

Aigul Kalmetova,
Bang College of Business
KIMEP University
Almaty, Kazakhstan
Balzhan Zhussupova,
PhD, Assistant Professor
Bang College of Business
KIMEP University
Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the purpose of this study is to analyze the relationship between the quality of internal control and performance of commercial banks in the U.S.

Methodology – the paper analyses the reports on internal control over financial reporting of 30 U.S. largest publicly traded banks during the period 2013-2017. The study also examines social media for any news related to the banks internal control issues. The research applies the COSO Internal Control Framework for classifying identified control deficiencies. It uses a regression analysis to investigate whether there is a relationship between identified deficiencies and banks' performance.

Findings – overall, the study finds a negative impact of identified deficiencies in risk management and information and communication components of internal control system on bank performance.

Originality/value – the study contributes to a limited research on the impact of internal control system on bank performance. Moreover, the research focuses on a recent performance period. The majority of existing studies focuses on earlier post-Sarbanes-Oxley Act period. The issue is particular important for Kazakhstan, where a regulatory requirement to report on quality of banks' internal control systems' quality is absent.

Keywords – internal control system effectiveness, bank performance, bank regulation.

INTRODUCTION

The internal control system of the company is an essential component of corporate governance. The purpose of the internal control system is to help firms to achieve their objectives relating to operational efficiency and effectiveness, reliability of financial reporting and compliance with internal and external regulatory standards. Internal control is defined as a process determined by an entity's board of directors, management and other personnel, designed to provide reasonable assurance regarding the effectiveness and efficiency of operations, reliability of financial reporting and compliance with applicable laws and regulations [5].

The importance of internal control was highlighted in the Sarbanes-Oxley Act of 2002 enacted by the US Congress after a series of large corporate scandals. These scandals involved the largest US companies by market capitalization like WorldCom and Enron among others that fraudulently falsified the financial results of their performance. This act requires publicly held corporations provide a year-end report on internal control system. The report should contain companies' assessment of the effectiveness of their internal control system and the action plans to remedy identified deficiencies. Reporting on internal control was expected to have a positive impact on fraud prevention and performance [3,4].

This paper analyzes the reports on internal control system of 30 US largest publicly traded banks for the period 2013-2017. The ordinary least squares regression was used to determine the relationship between deficiencies in internal control systems and the financial performance of banks. The study uses the COSO

Internal Control – Integrated Framework [17] to classify deficiencies identified in the banks' reports. This framework is widely used and globally recognized. It suggests the internal control system of a firm consists of five essential elements: control environment, risk assessment, control activities, information and communication, and monitoring. Each of these components itself consists of several principles that the companies are advised to follow in order to establish an adequate internal control system.

In line with existing literature, this study finds that deficiencies in several internal control variables have negative impact on bank performance. Moreover, the results show that larger banks may have more deficiencies in risk assessment and disseminating information about controls than smaller banks. To the contrary, solvency of banks is positively associated with these variables and control activities variable. It suggests that financially stronger banks have more deficiencies in those areas than weaker banks. In addition, the banks with more severe deficiencies in risk assessment and information and communication tend to be more exposed to credit risk.

BACKGROUND

The agency theory states see a firm as a center of contracts between the owners of assets and the managers having fiduciary responsibilities over those assets (Jensen and Meckling, 1976). The theory states that between the owners (the principals) and the managers (the agents) there is an information asymmetry that negatively affect the principals' ability to monitor the agents' actions. This informational asymmetry can be reduced via different contracts through the firm as an organizational form of contractual relationships. The principal-agent relationship can be further improved by the owner employing experts and systems such as auditors and internal control systems (Jussi and Petri, 2004)

In accounting and auditing literature, the concept of "internal control system" is widely illustrated. In accordance with ISA 400 internal control system is a "set of policies and procedures adopted by management to ensure the orderly and efficient conduct of business, including strict compliance with management policies, assets safety, prevention and detection of fraud and error, the accuracy and completeness of accounts" (International standard on auditing 400, "Risk Assessments and Internal Control" [2]).

Another definition of internal control of a company is a process effected by an entity's board of directors, management, and other personnel, designed to provide reasonable assurance regarding the achievement of objectives relating to operations, reporting, and compliance. This definition was suggested by the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO Committee)¹ in the late 80th. The COSO Committee comprising of representatives of professional accountants, auditors, investors and corporate executives developed a document "Internal Control Integrated Framework" (the Framework) that set main principles for designing effective internal control system of companies [5].

In 1992, the Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) released a framework called as the "Internal Control – Integrated Framework" to assist companies across all industries and sizes measure the effectiveness of their internal controls. While the COSO model was released in 1992, its real necessity came with a subsequent launch of the Sarbanes-Oxley Act in 2002.

According to the Framework, internal control system of a company comprises of five integrated components, namely: (1) control environment, (2) risk assessment, (3) control activities, (4) information and communication, and (5) monitoring activities [5]. Working together these components should operate together to support the risk management mission, strategy and all related business objectives for the company. The control environment establishes the foundation for other components. It is the set of standards, processes, and structures that provide the basis for carrying out internal control across the organization. The board of directors and senior management establish the tone at the top regarding the importance of internal control including expected standards of conduct. Risk assessment component allows management properly to identify

¹ The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO) consists of five sponsoring organizations jointly formed in 1985. These five organizations include the American Accounting Association, American Institutions of CPAs, Financial Executives International, The Association of Accountants and Financial Professionals in Business and the Institute of Internal Auditors. These organizations have been assigned to generate a framework that would make business operations and governance better, aimed on reducing deficiencies and prevent fraud activities in organizations and ensuring sound leadership in the fields of internal control, enterprise risk identification and management [17].

and evaluate relevant risks of not achieving objectives. For example, risk assessment procedures can help companies identify and evaluate the risk of fraud or technical errors in preparing financial statements. The third component of internal control is control activities that enable to mitigate or reduce identified risks to an acceptable level. Typical control activities include segregation of duties, approval and authorization procedures, and reconciliations. The fourth component is information and communication which emphasizes the necessity to obtain and collect quality information about internal control function and timely disseminate it among internal and external users. In addition, communication is a key tool to motivate and coordinate employees in terms of activities and company's plans. Since it ensures that employees within the company are aware of the company's objectives and their responsibilities with respect to their achievement. Finally, the fifth component is monitoring, whose aim is to assess effectiveness of internal controls and suggest recommendations for their improvement. The company can use continuous or periodic monitoring to evaluate function of internal control system. Often periodic monitoring procedures are implemented through external and internal audits, while continuous monitoring is performed by internal controllers, compliance and risk management functions.

LITERATURE REVIEW

Empirical studies have been extensively discussing the impact of internal controls on performance of different types of companies. Majority of them demonstrate the positive impact of internal controls on firm performance. Several studies specifically analyses the internal reports of publicly traded companies and regress against various independent variables with an aim to assess the impact of the Sarbanes-Oxley Act in US.

For example, analyzing the importance of the Sarbanes-Oxley Act of 2002 the research by Patterson and Smith (2007) confirmed that strong internal controls reduce fraud in US companies. Roberts (2006) in his article indicates that in the first year after introduction of the Act, 16 percent of 3,900 internal control reporting companies showed that internal control systems were not effective, including 1,500 companies, which reported material deficiencies in internal control. In the second year, the number of companies with ineffective internal controls diminished twice, only up to 7 percent of the 3,000 companies with 400 companies that reported material deficiencies.

Chan et al. (2008) examined if firms which reported material deficiencies in internal control reports have more efficient management in earnings. The research covered 1, 057 firms within 20 industries listed on New York Stock Exchange, American Stock Exchange, and NASDAQ National Market. Using four-year averages over 2001-2004 the research provides an evidence that firms reporting material deficiencies demonstrated high level of accruals in terms of total assets that allow to manage earnings effectively and influence positively on profitability in further years.

However, analyzing 330 unaudited firms and 383 audited firms Beneish et al. (2008) stated that under the Sarban-Oxley Act firms do not face an increase of cost of capital and there is a low market response to material disclosures made in the reports. The study constitutes that the Act has requirements in terms of firm size, the materiality of weakness disclosures, thus these requirements might create information uncertainty for market participants.

The research by Ashbaugh-Skaife et. al. (2009) found that firms, which report internal control deficiencies have higher cost of equity capital relative to those firms that do not report deficiencies. The study suggests that reporting of internal control deficiencies demonstrate greater information risk to market participants. The research conducted data analysis of 1,053 publicly traded firms operated under the Act.

Wang (2012) carried out assessment of internal control performance over financial reporting. The study asserts that that internal control weakness reporting is positively correlated to the companies' external financing choices and it has an effect on the quality improvement of financial reporting, that enhance investor confidence in the reliability of financial statements. The research proposes a conclusion that internal control reporting decreases the information problems between management and outside investors.

Shanmugam et al. (2012) highlighted the relationship between internal control and financial performance among SMEs in Malaysia is not as strong because of other factors, such as the country's political situation and economic growth. Hence, the study pays attention to the economic opportunities where the firm operates.

Ayom (2013) states that when it comes to matters concerning effectiveness of internal control system in

non-governmental organizations, it is necessary to set up follow-up policy system involving internal auditors and procurement manager. He argues that budgetary control as one of the components of internal control must be in place.

Cheng et al. (2014) examining a sample of firms that reported internal control under the Act during 2004-2011 found that operational efficiency is weaker in firms, that do not disclose weaknesses in internal control reports. With this reference, the authors also provide insights that the Act there is a high compliance costs that cannot be handed by small firms, however the study informs that regulatory affairs are currently considering to extend exemptions from compliance costs for firms with market capitalization between \$75 million and \$250 million.

According to Channar et al. (2015) findings internal control activities are truly effective in private and public banks in comparison to Islamic banks. In the following research five components of internal control were tested, whereas financial performance was measured by Return on Asset (ROA), Return on Equity (ROE), Profit expense ratio (PER). The components include such components as control environment, risk assessment, control activity, information and communication, monitoring. The research paper proved that mentioned components namely define internal control, which had a strong positive relationship with private banks' performance in Pakistanian private and public banks.

The research conducted by Magu and Kibati (2016) assesses internal control in farmers association and its performance. The research paper concludes that the organization had serious problems with internal control effectiveness in terms of control environment, control activities and risk assessment. The research paper argues that IT adoption, and monitoring process that were necessary to improve its influence on the financial performance. The study identified that weak internal control system enhanced organization's liquidity problem.

It is recommended to set the tone of internal control through obligatory operational, financial, and compliance-related information reports in the publications of Abdullahi and Muturi (2016). The study argues that the quality of internal control must be adequately monitored by management, and staff should be trained periodically to strengthen their competencies. The study demonstrates the significant positive relationship between internal control system (Information and Communication systems, internal audit and monitoring) with financial performance. However, in terms of information and communication, which is one of the components of internal control there was no significant dependence found in relation to financial performance.

Furthermore, the discussions of internal control and performance suggest implications in the study of Muthusi (2017). In consistent with abovementioned main features of internal control it was found that employees ranked their banks' internal control system as uncertain in relation to financial performance, which helps to draw a conclusion that staff does not recognize the given responsibility in performing everyday work, therefore they are uncertain about material harm they could bring.

Ibrahim S. et al. (2017) also found a corresponding relationship of internal control with financial performance among 5 health institutions in the Upper West Region of Ghana. Findings from the study suggest that most of the health institutions faced deficiencies such as, management inability to interpret internal audit reports, small number of internal audit staff and lack of investment in modern technologies. The study discovered that periodic departmental budget reviews of most health institutions were not performed and there were no communication channels established to report suspected deficiencies.

RESEARCH METHODOLOGY

Sample

The main source of data is secondary information – financial statements and reports on internal control of 30 largest publicly traded banks in the U.S. The sample period is 5 years from 2013 till 2017. Since its introduction in 2002, the Sarbanes-Oxley Act requires publicly traded companies to issue reports on internal control system annually. These reports are subjected to assessment of external auditors.

The list of top banks by total assets as of end of 2017 was taken from the US Federal Reserve Statistical Release. Then the study collected the banks' financial statements and reports on internal control from through EDGAR system of the Securities and Exchange Commission. The study also searched for news in social media for serious control violations of the sample banks e.g. issues concerning violations on anti-money-laundering

controls, putting on probation period by the Federal Reserve, opening fake accounts by the employees to meet targets, settling charges on sale of toxic mortgage-backed securities, lawsuits related to manipulations of the foreign exchange market and so on. The search results were also aggregated into a dataset.

Model and Variables

The study uses the Ordinary Least Square Regression to analyze the impact of the internal control quality on banks' performance. The dependent variables are defined as Return on Assets (ROA) and Return on Equity (ROE), measured by dividing banks' annual earnings by year-end total assets and equity, respectively. Independent variables are the components of internal control system. To collect data on the components, the study reads through the reports on internal control system of banks. The banks describe deficiencies in their internal control system in the reports. The research collected the deficiencies and classified them into distinctive categories: 1) control environment, 2) risk assessment, 3) control activities, 4) information and communication, and 5) monitoring. The nature of categories is defined by COSO Internal Control Framework. Depending on severity, a deficiency under each category was given a rating from 1 to 3. A rating 1 was given to less severe deficiency, while rating 3 was given to the most severe deficiency.

To control for other factors that have direct effects on bank performance the study includes the following control variables: the size of banks (log of Total assets), a size of loan portfolio in relation to the total assets (Total loans to total assets) and proxy of capital ratio (total equity to total assets). The description of the variables is given in Table 1.

Table 1. Description of variables

Variables	Definition / Measurement statements	Measurement scale
ROA	Return on assets (ROA) is an indicator of how profitable a company is relative to its total assets. ROA gives a manager, investor, or analyst an idea as to how efficient a company's management is at using its assets to generate earnings.	ROA = Net Income / Total Assets
ROE	Return on equity (ROE) measures a corporation's profitability by revealing how much profit a company generates with the money shareholders have invested.	ROE = Net Income/Shareholder's Equity
TA	Total assets	Nominal values
TL	Total loans	Nominal values
TE	Total equity	Nominal values
Control environment (<i>X_{Contenviron}</i>)	There is a code of ethics / code of conduct	Rating of deficiencies 1-3
	Management demonstrate commitment to integrity and ethical values	
	Management timely corrects identified internal controls deficiencies	
	The company has a risk management framework that is established through written rules and policies	
Risk assessment (<i>X_{Riskassmnt}</i>)	Establishment of risk identification policy	
	Running of risk identification policy using measurement tools	
Control activities (<i>X_{Contactivities}</i>)	Segregation of duties exists	
	Approvals, Authorizations, and verifications: Management authorizes employees to perform certain activities and manages employee accountability control	
	There is no negative extraordinary events driven by non-material fines	
Information and Communi- cations (<i>X_{Infor&Com}</i>)	New technology implementations	
	E-learning of employees and employees awareness	
Monitoring (<i>X_{Monitoring}</i>)	Monitoring systems with further action plans to avoid bad loans	
Note – inserted by authors in accordance with [10] and [14].		

The model is determined as follows;

$$1) ROA = \alpha + \log TA_{t-1} + \left[\frac{TL}{TA} \right]_{t-1} + \left[\frac{TE}{TA} \right]_{t-1} + \beta_1 x_{Contenviron} + \beta_2 x_{Riskasmnt} + \beta_3 x_{Contactivities} + \beta_4 x_{Info\&Com} + \beta_5 x_{Monitoring} + \dots \beta_n x_n$$

$$2) ROE = \alpha + \log TA_{t-1} + \left[\frac{TL}{TA} \right]_{t-1} + \left[\frac{TE}{TA} \right]_{t-1} + \beta_1 x_{Contenviron} + \beta_2 x_{Riskasmnt} + \beta_3 x_{Contactivities} + \beta_4 x_{Info\&Com} + \beta_5 x_{Monitoring} + \dots \beta_n x_n$$

Hypotheses

The purpose of this study is to analyze the relationship between the quality of internal controls and performance for a sample of US commercial banks. The five-component internal control model of COSO Framework is used to design independent variables. The quality is defined as the nature of deficiencies reported by banks in their respective reports on internal control system. Therefore, the study expects a negative impact of identified deficiencies on banks performance.

FINDINGS AND ANALYSIS

Descriptive statistics

Table 2 provides descriptive statistics for the variables. The statistics show that the banks, on average, during the period had overall good internal control. Information and Communication variable has the highest mean value of 1.39 with the standard deviation of 0.63. Control environment variable component has the smallest mean value of 1.17 with the standard deviation of 0.46.

Table 2. Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
TA	150	4791.17	2834318.00	680003.7475	842092.70656
TL	150	3314.13	1112135.00	300021.0765	355383.64650
TE	150	632.53	267146.00	64972.1327	76174.68598
Year	150	2013	2017	2015.00	1.419
logTA	120	3.68	6.43	5.4397	.63560
TE (t-1)	120	632.53	266195.00	64026.9490	75491.54809
TE/TA (t-1)	149	.05	.64	.1223	.09947
ROA	150	-2.75	3.52	1.0266	.68152
ROE	150	-15.82	37.55	9.2168	5.50068
Monitoring	150	1.00	3.00	1.1800	.50594
Contenviron	150	1.00	3.00	1.1733	.45974
Infocom	150	1.00	3.00	1.3867	.63231
Controlactivities	150	1.00	3.00	1.3267	.53716
Riskmngmnt	150	1.00	3.00	1.3133	.59231
TL/TA (t-1)	120	.05	.92	.5552	.21206
TA (t-1)	120	4791.17	2671318.00	670906.9573	835759.32338
TL (t-1)	120	3314.13	1112135.00	294594.2137	351072.79408
Valid N (listwise)	120				

Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

The results show that the mean of performance measures Return on Equity and Return on Assets of the sample banks are 9.22 and 1.03, respectively. The lowest ROE and ROA are 15.82 and 2.75, while the highest values are 37.55, and 3.52, respectively. The mean for the total equity to total assets is 0.0985.

Correlation analysis

Pearson's coefficient analysis was used to assess relationship between selected variables. Table 3 illustrates correlation of the dependent variable ROA and independent variables. It shows that ROA is negatively correlated

with Control activities and Monitoring variables. However, their relationships are not statistically significant.

In turn, ROA is positively associated with Information and Communication components of internal control at 10% confidence level. It also shows that the size of banks, measure by log of Total assets is negatively correlated with Risk assessment ($r=-0.434$) and Information and Communication ($r=-0.33$) variables implying that larger banks may have more deficiencies in risk assessment and disseminating information about controls than smaller banks. To the contrary, Total equity to total assets ratio measuring solvency of banks is positively associated with these variables and Control activities variable. It suggests that financially stronger banks have more deficiencies in those areas than weaker banks. Total loans to total assets measuring the credit risk of banks is positively related to Risk assessment ($r=0.27$) and Information and communication variables ($r=0.22$) suggesting that the banks with more severe deficiencies in those areas tend to be more exposed to credit risk.

In addition, there are also significant correlations found between several internal control variables, such as between Control Environment and Risk Management and Information and Communication, as well as between and Control Activities with Monitoring which is expected under the COSO Internal Control Framework.

Table 3. Pearson Correlation table with ROA

		Pearson Correlation								
		ROA	logTA	TETA	TLTA	Conten- viron	Risk- mngmnt	Controlac- tivities	Infocom	Monitoring
Pearson Correlation	ROA	1.000	-.525	.109	.481	.034	.105	-.037	.138	-.009
	logTA	-.525	1.000	-.200	-.584	.009	-.434	.064	-.330	.006
	TETA	.109	-.200	1.000	.175	.135	.631	.198	.080	.685
	TLTA	.481	-.584	.175	1.000	.082	.271	-.033	.217	.089
	Contenviron	.034	.009	.135	.082	1.000	.374	.005	.005	.354
	Riskmngmnt	.105	-.434	.631	.271	.374	1.000	.127	.117	.611
	Controlactivities	-.037	.064	.198	-.033	.005	.127	1.000	.062	.314
	Infocom	.138	-.330	.080	.217	.005	.117	.062	1.000	.076
	Monitoring	-.009	.006	.685	.089	.354	.611	.314	.076	1.000
Sig. (1-tailed)	ROA	.	.000	.119	.000	.356	.128	.344	.066	.460
	logTA	.000	.	.014	.000	.463	.000	.243	.000	.474
	TETA	.119	.014	.	.028	.070	.000	.015	.191	.000
	TLTA	.000	.000	.028	.	.185	.001	.362	.009	.166
	Contenviron	.356	.463	.070	.185	.	.000	.478	.479	.000
	Riskmngmnt	.128	.000	.000	.001	.000	.	.083	.101	.000
	Controlactivities	.344	.243	.015	.362	.478	.083	.	.249	.000
	Infocom	.066	.000	.191	.009	.479	.101	.249	.	.204
	Monitoring	.460	.474	.000	.166	.000	.000	.000	.204	.
Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)										

Correlation between the dependent variable ROE and independent variables is presented in Table 4. It indicates that there are no strong correlations between ROE and internal control variables.

Table 4. Pearson Correlation table with ROA

		ROE	logTA	TETA	TLTA	Conten- viron	Risk- mngmnt	Controlac- tivities	Info- com	Moni- toring
Pearson Corre- lation	ROE	1.000	-.399	-.068	.314	.010	.064	.025	.027	-.016
	logTA	-.399	1.000	-.200	-.584	.009	-.434	.064	-.330	.006
	TETA	-.068	-.200	1.000	.175	.135	.631	.198	.080	.685
	TLTA	.314	-.584	.175	1.000	.082	.271	-.033	.217	.089
	Contenviron	.010	.009	.135	.082	1.000	.374	.005	.005	.354
	Riskmngmnt	.064	-.434	.631	.271	.374	1.000	.127	.117	.611
	Contro- lactivities	.025	.064	.198	-.033	.005	.127	1.000	.062	.314
	Infocom	.027	-.330	.080	.217	.005	.117	.062	1.000	.076
	Monitoring	-.016	.006	.685	.089	.354	.611	.314	.076	1.000
Sig. (1-tailed)	ROE	.	.000	.231	.000	.458	.244	.394	.386	.432
	logTA	.000	.	.014	.000	.463	.000	.243	.000	.474
	TETA	.231	.014	.	.028	.070	.000	.015	.191	.000
	TLTA	.000	.000	.028	.	.185	.001	.362	.009	.166
	Contenviron	.458	.463	.070	.185	.	.000	.478	.479	.000
	Riskmngmnt	.244	.000	.000	.001	.000	.	.083	.101	.000
	Contro- lactivities	.394	.243	.015	.362	.478	.083	.	.249	.000
	Infocom	.386	.000	.191	.009	.479	.101	.249	.	.204
	Monitoring	.432	.474	.000	.166	.000	.000	.000	.204	.
Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)										

Testing regression assumptions

The study tested key regression assumptions in order to avoid biased estimates of regression coefficients of a chosen model (Chatterjee & Hadi, 2012). These assumptions include normality, linear relationship, multicollinearity and homoscedasticity (Cohen et al., 2013; Mason & Perreault Jr, 1991). The tests performed with SPSS software checked the assumptions and confirms no violations.

Regression analysis

The regression results in Table 4 show how the internal control variables influence profitability of banks, measured by ROA ratio. It shows that deficiencies in risk assessment have negative impact on the banks' performance measured by ROA ratio (standardized $\beta = -0.337$, $p\text{-value} = 0.009$). It suggests that the more severe the deficiencies in internal control related to risk assessment, the lower ROA ratio of the banks.

Table 5. Coefficients with Dependent Variable: ROA

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	3.394	.697		4.867	.000
	logTA	-.474	.103	-.528	-4.612	.000
	TETA	.696	.664	.121	1.048	.297
	TLTA	.653	.254	.243	2.568	.012
	Contenviron	.203	.165	.107	1.227	.222
	Riskmngmnt	-.368	.138	-.337	-2.657	.009
	Controlactivities	.009	.086	.008	.102	.919
	Infocom	-.063	.079	-.065	-.797	.427
	Monitoring	.072	.152	.060	.472	.638

Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

Table 5 also shows that other control variables do not show statistically significant influence on the bank's performance.

Table 6 illustrates the model regressing ROE against the internal control components. It shows mixed results. Information and Communication has negative significant influence on ROE ($\beta = -1.160$ and $p = 0.095$). The more severe the deficiencies in Information and Communication component of internal control, the lower financial performance of banks, measured by ROE ratio. At the same time, the regression coefficient of Monitoring variable is positive and statistically significant ($\beta = 2.252$ and $p = 0.091$).

Table 6. Coefficients with Dependent Variable: ROE

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	28.613	6.056		4.725	.000
	logTA	-3.635	.892	-.511	-4.074	.000
	TETA	-11.061	5.768	-.243	-1.918	.058
	TLTA	2.542	2.206	.119	1.152	.252
	Contenviron	.318	1.435	.021	.222	.825
	Riskmngmnt	-1.554	1.202	-.180	-1.293	.199
	Controlactivities	.571	.743	.068	.768	.444
	Infocom	-1.160	.690	-.149	-1.682	.095
	Monitoring	2.252	1.322	.236	1.704	.091

Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

The overall significance of the relationship between ROA, ROE and independent variables are tested using ANOVA table. The results of the tests are presented in Table 7 for ROA and Table 8 for ROE ratios. Tests for both ratios show that the model fits the data well.

Table 7. Return on assets and internal control (ANOVA)

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	14.151	8	1.769	8.007	.000 ^b
	Residual	24.522	111	.221		
	Total	38.673	119			

Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

Table 8. Return on equity and internal control (ANOVA)

ANOVA^a

	Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	584.935	8	73.117	4.388	.000 ^b
	Residual	1849.655	111	16.664		
	Total	2434.590	119			

Note – inserted by authors through Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)

CONCLUSION AND LIMITATIONS

This study attempted to assess the impact of internal control variables on financial performance of 30 US banks for the period of 2013-2017. Financial performance was measured using accounting ratios namely return on assets and return on equity. Overall, the results are mixed. The research finds a negative effect of Risk assessment and Information and Communication deficiencies and performance and a positive influence of Monitoring deficiencies. The study did not find statistically significant influence of Control environment and Control activities of the sample banks. These tentatively may be explained by the fact that by 2013 the publicly traded companies in US should have established proper internal control systems with strong control environment and control activities. These systems were subjected to assessment by external audit since 2003 after the passage of the Sarbanes-Oxley Act of 2002.

An explanation for mixed results and at the same time the main limitation of the study is a sample size. Further research will apply the same methodology on a larger sample of banks. Moreover, there is need to fine-tune the internal control variables. Finally, the stock market data can be integrated to analyze the impact of internal controls on banks stocks' performance.

REFERENCES

- 1 Vorotilov, A. (2017, August). Kazhastanskim kompanijam ugrozhajut sobstvennye sotrudniki, available at https://forbes.kz/process/vnutrennyaya_ugroza_1501765856. (Accessed January 29, 2018)
- 2 International standard on auditing 400, «Risk Assessments and Internal Control».
- 3 Sarbanes-Oxley Act 2002. "Sarbanes-Oxley Act Summary and Introduction". Retrieved January 17, 2018 from <http://www.soxlaw.com/introduction.htm>
- 4 Bumgardner, Larry. "Reforming Corporate America: How does the Sarbanes-Oxley Act impact American business?" Graziadio Business Report. Vol. 6, no. 1, 2003, available at: <http://gbr.pepperdine.edu/031/sarbanesoxley> (Accessed January 20, 2018)
- 5 Coso.org. (2017). *Welcome to COSO*, available at: <https://www.coso.org/Pages/default.aspx> (Accessed January 17, 2018)
- 6 Graham, L. (2015). *Internal control audit and compliance*. 1st ed. Hoboken, New Jersey: Wiley, pp.4-5, 9.
- 7 Robertson, J. C. (1988). *Auditing*. Business Publications, Incorporated. 1-2.
- 8 Eighme, J., Cashell, J. (2002). Internal auditors' roles in overcoming the financial reporting crisis. *International Auditing*. 3-10.
- 9 Khorokhordin D.N. (2009). *Audit and financial analysis*. 34pp.
- 10 Terekhova O.E. (2007). Internal audit as a tool for monitoring and evaluation of the control environment of the enterprise. *Thesis for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.12 - "Accounting, statistics"*, Ekaterinburg.
- 11 Overview of AICPA Membership Requirements (2016), available at: <https://www.aicpa.org/Membership/Requirements/Pages/membership-CPE-requirements.aspx> (Accessed January 18, 2018)
- 12 Manoukian, J. (2016). *What's the Difference Between Internal Audit & Internal Control? - Enablon*. Enablon, available at: <https://enablon.com/blog/2016/05/05/whats-the-difference-between-internal-audit-internal-control> (Accessed January 18, 2018)
- 13 Eikelenboom B.L. (2005). Organizational capabilities and bottom line performance. *The relationship between organizational architecture and strategic performance of business units in Dutch headquartered multinationals*. 110-116.

- 14 Basel Committee membership. Available at: <https://www.bis.org/bcbs/membership.htm> (Accessed January 20, 2018)
- 15 The Norwegian Corporate Governance Board, available at: <http://nues.no/english/> (Accessed January 20, 2018)
- 16 UK corporate governance and banking regulation: the regulator's role as stakeholder, available at: <http://www.stetson.edu/law/lawreview/media/uk-corporate-governance-and-banking-regulation-the-regulators-role-as-stakeholder.pdf> (Accessed January 21, 2018)
- 17 COSO framework creates opportunity for effective internal controls, available at: <https://rsmus.com/our-insights/newsletters/financial-institutions-insights/coso-framework-creates-opportunity-for-more-effective-internal-c.html> (Accessed September 05, 2018)
- 18 Jia P. (2011). Comparison of Internal Control Systems in Japan and China. *International Journal of Business Administration*. Vol. 3, No. 1; January 2012. Beijing, China.
- 19 Evelyn R., Patterson J., Reed Smith. (2007). The Effects of Sarbanes-Oxley on Auditing and Internal Control Strength. *The Accounting Review*, Vol. 82, No. 2 (Mar., 2007), pp. 427-455, USA.
- 20 Roberts, C. R. (2006). Under the spotlight of SOX. *Knight Ridder Tribune Business News* (July 23): 1.
- 21 Chan K.C. Farrell B., Lee P. (2008). Earnings Management of Firms Reporting Material Internal Control. Vol.27, №2 (Nov., 2008), pp. 161-179. USA.
- 22 Bierstaker J.L. (2006). The effect of format and experience on internal control evaluation. *Managerial Auditing Journal*. Vol. 21 No. 9, 2006, pp. 877-891. USA.
- 23 Ashbaugh-Skaife H., Collins D.W., Kinney W.R., Lafond R. (2009). *Journal of Accounting Research*, Vol. 47, No. 1, pp. 1-43. USA.
- 24 Channar Z.A., Khan M., Shakri I.H. (2015). Internal control effectiveness & its relationship with financial performance. *IBT Journal of Business Studies (Formerly Journal of Management & Social Sciences)*. Vol. 11, No. 2, (Fall2015) 92-107.
- 25 Beneish M.d., Billings M.B., Hodder L.D. (2008). *The Accounting Review*, Vol. 83, No. 3, pp. 665-703. USA.
- 26 Magu J.K., Kibati P. (2016). Influence if internal control systems on financial performance of Kenya Farmer's Association Limited. *International Journal of Economics, Commerce and Management*. Vol. IV, Issue 4, April 2016, United Kingdom.
- 27 Abdullahi M.H., Muturi Willy (2016). Effect of internal control systems on financial performance of higher education institutions in Puntland. *International Journal of Economics, Commerce and Management*. Vol. IV, Issue 12, December 2016, United Kingdom.
- 28 Njeri K.C. (2014). Effect of internal control on the financial performance of manufacturing firms in Kenya. A research project submitted in partial fulfillment of the requirement for the award of the degree of Master of Science in finance, university of Nairobi.
- 29 Wang W.S.W. (2012). *Dynamic Internal Control Performance over Financial Reporting and External Financing*. Department of Accounting, Hong Kong University of Science and Technology, Clear Water Bay, Kowloon, Hong Kong.
- 30 Ngozi (1992). Impact of internal control system on profit performance of commercial banks ("a case study of orient bank of Nigeria plc and united bank for Africa plc"). Department of banking and finance faculty of Business Administration. Reg NoPG/MBA/91/11382.
- 31 Ayom A.A. (2013). Internal controls and performance in non-governmental organizations: a case study of management sciences for Health South Sudan. Business administration of Cavendish University Uganda. Reg No 002/0315/12352.
- 32 Cheng Q., Goh B.W., Kim J.B. (2015). Internal control and operational efficiency. *European Accounting Association Annual Congress 2015*, April 28-30. Research Collection School Of Accountancy. Available at: http://ink.library.smu.edu.sg/soa_research/1392 (Accessed March 23, 2018)
- 33 Muthusi D. (2017). Internal controls and financial performance of commercial banks in Kenya. *Thesis for the degree of candidate of master of science degree in finance of Kenyatta university, Kenya*.

- 34 Eniola, Akinselure O.J., Philip O. (2016) Effect of Internal Control on Financial Performance of Firms in Nigeria. A Study of Selected Manufacturing Firms. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, e-ISSN: 2278-487X, p-ISSN: 2319-7668. Volume 18, Issue 10. Ver. IV (October. 2016), PP 80-85.
- 35 Shanmugam J.K., Haat M.H., Ali A. (2012). The Impact of Internal Control on the Performance of Small and Medium Enterprise: Malaysian Evidence. *Business and Economics Research*, 7th-9th June 2012, Bangkok.
- 36 Ibrahim S., Diibuzie G., Abubakari (2017). The impact of internal control systems on financial performance: the case of Health Institutions in Upper West Region of Ghana. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 2017. Vol. 7, No. 4.
- 37 Beneish, M. Billings, M. & Hodder, L. (2008), "Internal control weaknesses and information uncertainty," *The Accounting Review*, Vol. 83 №3, pp.665-703.
- 38 Putra, L.D. (2015), —[Internal] Control Frameworks and Their Components, Accounting, financial and tax for the rest of us, available at <http://accountingfinancial-tax.com/category/financial/internal-control-financial/> (Accessed September 03, 2018)
- 39 Zhang Sh., Fever H.L. (2013). "An Examination of the Practicability of COBIT Framework and the Proposal of a COBIT-BSC Model", *Journal of Economics, Business and Management*, Vol. 1, No. 4, pp. 392-393.
- 40 Chatterjee, S, & Hadi, A.S (2012). *Regression analysis by example* (5th ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- 41 Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., & Aiken, L. S. (2013). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences*. Routledge.
- 42 Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage: London
- 43 Chatterjee, S, & Hadi, A.S (2012). *Regression analysis by example* (5th ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- 44 Jensen, M. C and Meckling, W. H. (1976). *Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency*.
- 45 Jussi, N and Petri, S. (2004). Does Agency Theory Provide a General Framework for Audit Pricing?" *International Journal of Auditing*, 8 (2), 253-262

ТҮЙІН

Бұл зерттеу АҚШ-тың 30 банкіндегі 2013-2017 жылдар аралығындағы ішкі бақылау компоненттерін талдайды. Ішкі бақылаудың құрамдас бөліктері АҚШ банктерінің қаржылық көрсеткіштеріне әсер ететін мәселені шешу үшін корреляциялық талдау және ең кіші квадрат үлгісі (OLS) пайдаланылды. Зерттеудің нәтижелері Қазақстандағы банктерге және фирмаларға қолданылуы мүмкін, сондықтан ішкі бақылаудың халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, ұйымдардың ішкі бақылаудың қаржылық көрсеткіштеріне әсерін тексеру ұсынылады.

РЕЗЮМЕ

Данное исследование анализирует компоненты внутреннего контроля в 30 банках США за период с 2013 по 2017 годы. Для решения вопроса о том, какие компоненты внутреннего контроля влияют на финансовые показатели банков США, использовались корреляционный анализ и модель наименьших квадратов (OLS). Результаты исследований могут быть применены к банкам и фирмам в Казахстане, в связи с чем предлагается проверить влияние внутреннего контроля на финансовые показатели организаций с точки зрения эффективности на основе международного опыта.

UDC 336.719
JEL classification G 21

THE BANKING SECTOR OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Doldina A.N.,
PhD Student,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the study has two main objectives. The first goal is to assess the current status of the banking sector through analysis the activities of commercial banks in Kazakhstan, the second is to consider the problems of the functioning of commercial banks that is the reason of the bankruptcy of commercial banks. Also, to determine the prospects for the development of the banking sector in Kazakhstan.

Methodology – this study was conducted in program R. The quantitative approach includes a cluster analysis of the concentration of banks. The research is based on key data from regulatory financial statements of banks and disclosed information, obtained mainly from sources such as the National Bank of the Republic of Kazakhstan (NBRK) and Kazakhstan Stock Exchange (KASE). The survey covers 35 banks in 2013 from 32 banks through 2017, accounting for 99% of the banking system assets of the country.

Originality/value – the last five years for the financial market of Kazakhstan, especially for the banking sector have been heavy and accompanied by a deterioration in the activities of leading banks, as well as the merger and acquisition of systemically important banks. Despite GDP growth and rising oil prices, Kazakhstani banks are still vulnerable. The problems of the activities of commercial banks have become nationally significant aspects for the government, which is evidence of the infusion of the regulator into the banking sector. In this study, we attempted to review and analyze the activities of commercial banks through clustering and grouping of banks depending on the activity and key financial indicators.

Findings – According to the survey and analysis of the banking sector, the authors found a trend in the deterioration of the activity of commercial banks despite state support and programs for improving the banking sector. The main source of decline in profitability and the emergence of default from banks is the level of non-performing loans in the loan portfolio.

Keywords – commercial banks, NPL, mergers and acquisitions, loan portfolio.

UDC 336.719
JEL classification G 21

БАНКОВСКИЙ СЕКТОР КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Долдина А.Н.,
докторант PhD,
Университет Нархоз,
Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – исследование направлено на две цели. Первая цель, дать оценку текущего состояния банковского сектора путем анализа деятельности коммерческих банков Казахстана, вторая

цель рассмотреть проблемы функционирования коммерческих банков, которые влекут за собой банкротство коммерческих банков и определить перспективу развития банковского сектора Казахстана.

Методология – данное исследование проводилось в программе R. Количественный подход включает в себя – кластерный анализ концентрации банков. Исследование основано на ключевых данных из регулятивной финансовой отчетности банков и раскрываемой информации, полученными главным образом из таких источников, как Национальный банк Республики Казахстан (НБРК) и Казахстанская фондовая биржа. Обзор охватывает 35 банков с 2013 года из 32 банков по 2017 год, на которые приходится 99% активов банковской системы страны.

Оригинальность/ценность – последние пять лет для финансового рынка Казахстана, в особенности для банковского сектора были тяжелыми и сопровождались ухудшением деятельности ведущих банков, а также слиянием и поглощением системообразующих банков. Несмотря на рост ВВП и повышения цены на нефть, казахстанские банки еще уязвимы. Проблемы деятельности коммерческих банков стали национально значимыми аспектами для государства, чему свидетельство вливания регулятора в банковский сектор. В данном исследовании мы попытались провести обзор и анализ концентрации банковского сектора путем кластеризации и группировки банков в зависимости от деятельности и основных финансовых показателей.

Выводы – согласно проведенному обзору и анализу банковской сферы авторы выявили, тенденцию ухудшения деятельности коммерческих банков несмотря на государственную поддержку и программы оздоровления банковской сферы. Основным источником снижения доходности и появления дефолта у банков является уровень неработающих кредитов в ссудном портфеле.

Ключевые слова – коммерческие банки, NPL, слияние и поглощение, ссудный портфель.

ВВЕДЕНИЕ

Несколько лет назад экономика страны динамично и стабильно развивалась. Причиной этого был стабильный рост цен на нефть, стимулирование национальной экономики за счет налогово-фискальной политики. Был рост потребительского кредитования, которое помогало поддерживать спрос у населения. Но на текущий момент наша национальная экономика претерпевает не лучшие времена, и это связано с нашей импортозависимостью. Цены на нефть упали и, следовательно, замедлился рост государственных доходов, которое привело к обесценению национальной валюты. Произошел дефицит тенговой ликвидности и НБРК ограничил потребительское кредитование. Совокупный спрос снизился. Вследствие этих событий замедлился рост ВВП страны и замедление наблюдалось во всех отраслях экономики. Самый большой показатель падения наблюдается в промышленной отрасли страны. После истечения времени данный спад начал наблюдаться во всех секторах экономики, от которых зависят доходы населения и бизнеса.

Полученные внешнеэкономические кризисные шоки оказали влияние не только на частный сектор, но и на государственные средства, которые финансировались большей степени за счет нефтяных накоплений.

Когда нефтяные котировки были на высоком уровне, нефтяной профицит бюджета сужался, а не нефтяной дефицит расширялся. Государство привлекло иностранных заимствований в размере 2,5 млрд долларов. Таким образом, результативность стимулирования развития экономики продолжает снижаться, а фискальная политика ограничивается только трансфертами из национальных фондов страны.

Определенные решения НБРК привели к снижению кредитования за счет валютных ограничений и ограничений скорости. Подобная политика может привести к снижению количества коммерческих банков и к консолидации мелких банков.

Также проблемой банковского сектора был высокий процент неработающих кредитов. НБРК обязал коммерческие банки сократить объем неработающих кредитов, что не было реализовано большинством банков, и к текущему времени, банки не смогли должным образом снизить этот процент.

Были предоставлены налоговые послабления, которые простимулировали банки очистить баланс от нехороших займов, но у банков появилась нехватка капитала для проведения реструктуризации данных займов.

Проведенная девальвация национальной валюты усилила торговый баланс и немного улучшила ценовую рентабельность отечественных предприятий, но все это исчезло после повышения заработных плат и их индексирования. Однако проведенная девальвация не решила проблем монетарной политики страны и привела к увеличению недоверия к денежно-кредитной политике регулятора. В итоге произошли негативные последствия, долларизация обязательств, отсутствие длинных денег в тенге, кризисы ликвидности, и конечно же потеря доверия к тенге.

Национальная денежно-кредитная политика стала зависимой и даже привязанной к обменному курсу тенге. Волатильность курса не наблюдалась.

В середине 2015 года НБРК начал осуществлять выдачу валютных свопов банкам второго уровня, сроком до одного в залог валюты под 3 процента годовых. Это было временной мерой устранения дефицита ликвидности, а проблема недоверия к тенге осталась. Обменный курс был очень хрупким, информативность НБРК ухудшилась и отсутствовала прозрачность информативности.

Как отмечает агентство Fitchratings в 2016 году ситуация на рынке тенговой ликвидности будет хуже и долларизация депозитов только увеличиться.

Банковский сектор играет важную роль в экономическом развитии страны. Данная роль определяется возможностью наладить канал бесперебойного перемещения временно свободных средств в реальный сектор экономики, который нуждается в существенных капиталовложениях для модернизации основных фондов, а также с целью преодоления кризисных явлений и выхода на траекторию устойчивого экономического роста.

Благодаря банкам осуществляется организация потока денежных средств и оборота, обеспечиваются дополнительными средствами все участники рынка, в результате чего совершается обмен продуктами труда и процесс кругооборота капиталов в экономике. Наличие банковских услуг и продуктов является необходимым условием прогресса современного общества, рычагом повышения эффективности экономической деятельности и социального развития страны. Говоря о роли банковского сектора в экономике страны, необходимо отметить значительное снижение доли кредитов банков в ВВП страны. По итогам 2017 года данный показатель составляет 50,1%, в 2016 году 57,6%. Снижение обусловлено со многими внешними и внутренними факторами, к которым можно отнести девальвационные процессы, дефицит фондирования, ухудшение качества портфеля, внешние обязательства и многие другие экономические и политические факторы. К качественным показателям снижения доли кредитного портфеля можно отнести слабую диверсификацию и несбалансированное кредитование экономики.

Последние пять лет для банковского сектора страны оказались насыщенными и полны событиями, слияние и поглощение системообразующих банков, снижение качества портфеля и вливание государственных средств от регулятора с целью сбалансировать ситуацию на финансовом рынке. За пять лет изменилось и количество коммерческих банков, из 38 коммерческих банков сейчас осталось 32.

Таблица 1 – Банковский сектор Казахстана по состоянию на 2012–2018 годы.

Наименование показателя	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018
Кол-во БВУ, в т.ч.	38	38	38	35	33	32
– БВУ со 100% участием гос-ва.	1	1	1	1	1	1
–БВУ с иностранным участием	19	17	16	16	15	13
–дочерние БВУ	16	14	14	13	11	11
Примечание: составлено автором на основании источника [1]						

По сравнению с 2013 годом из банковского сектора были исключены или подверглись слиянию такие банки как, БТА Банк (слияние с Казкоммерцбанком), Дельта Банк (прекратил свою деятельность в связи с отзывом лицензии), Темирбанк в результате слияния, ныне Fortebank), Казинвестбанк (прекратил свою деятельность в связи с отзывом лицензии), Альянсбанк (в результате слияния, ныне Fortebank), HSBC банк (был приобретен Народным банком, Банк Позитив (был приобретен Евразийским банком. Согласно данным регулятора по состоянию на 1 января 2018 года активы банков состави-

ли 24 220 млрд.тенге, по сравнению с 2017 годом спад на 5,2%, в течении пяти лет пик роста пришелся на начало 2017 года. После ипотечного кризиса 2008 года, динамичное развитие банковского сектора наблюдалось с конца 2012 года в результате огромной поддержки со стороны государства. Активы коммерческих банков сдерживаются на одном уровне экономике в интересах страны, однако несмотря на это показатели кредитов к экономике идет к спаду, а показатели качества ссудного портфеля ухудшаются с каждым годом.

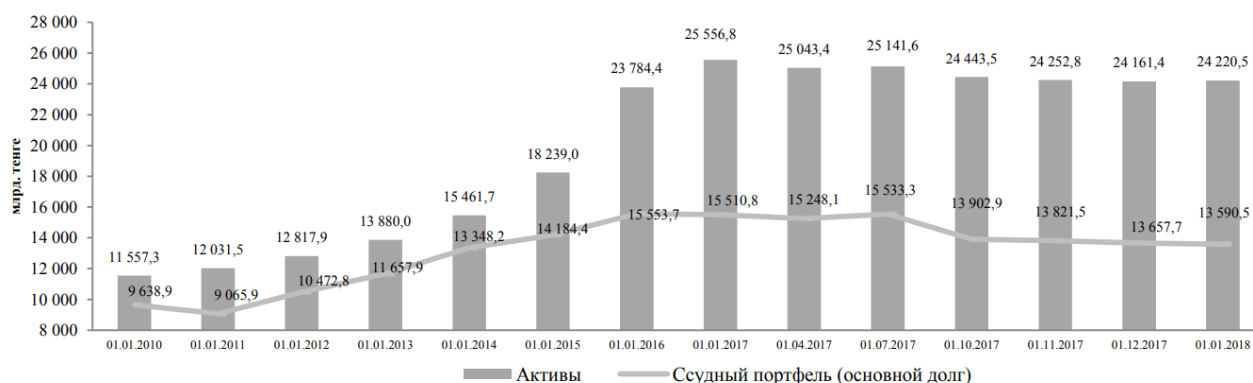

Рисунок 1 – Динамика активов и ссудного портфеля банковского сектора с 2010–2017 годы.
*Источник [1]

Ключевыми событием для банковского сектора в последние пять лет стало, слияние системообразующих банков, которые оказали существенное влияние на общее состояние не только финансового рынка, но и экономики страны. Это слияние Казкоммерцбанка и БТА банка, однако данная процедура повлекла за собой ухудшение состояние Казкоммерцбанка, и привели к увеличению токсичных займов в ссудном портфеле, ухудшив состояние платежеспособности. Во избежание состояния дефолта системообразующего банка в процессе последующее слияние Казкоммерцбанка с уже единственно оставшимся системообразующим банком страны– Народный банк.

По данным второго квартала 2018 года банковский сектор представлен следующим образом в таблице 2.

Таблица 2 – Активы банков второго уровня за 2 квартал 2018 года в сравнении с 2017 годом.

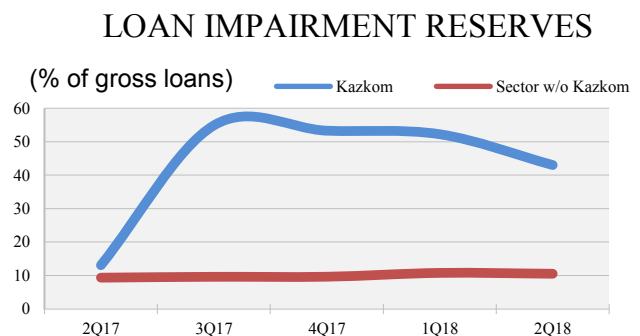
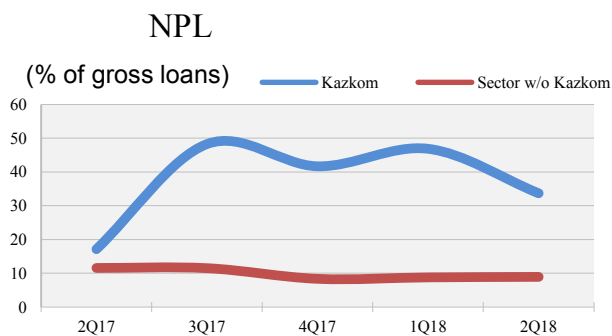
№	Banks	Total assets (KZTbn)	Changes (%)	
			12 months	3 months
1.	Halyk Bank of Kazakhstan	5 055,00	7,3	8
2.	Kazkommertsbank	3 223,00	-29,9	-2,9
3.	Tsesnabank	2 109,50	-2,8	2,1
4.	SB Sberbank of Russia	1 713,60	2,4	1,5
5.	Forte Bank	1 498,90	12,9	-0,3
6.	Kaspi Bank	1 457,70	13,6	-0,3
7.	Bank Centercredit	1 408,30	14,7	2,6
8.	ATF Bank	1 334,60	2,6	5,7
9.	Eurasian Bank	977,9	-5,5	2
10.	House Construction Savings Bank	850,6	22,7	3,2
11.	SB Citibank	733,8	19	18,2
12.	Bank RBK	547,8	-45,1	6,1

Продолжение таблицы

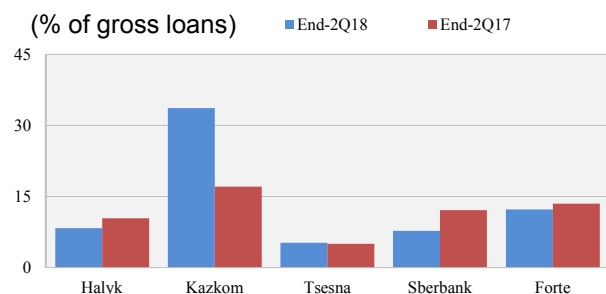
13.	Nurbank	407,3	10,9	-0,3
14.	SB Alfa-Bank (Kazakhstan)	399,6	5,7	-1,1
15.	Altyn Bank	399,2	-13,2	-3,9
16.	SB Home Credit and Finance Bank	272,9	70,2	14,3
17.	Bank of Astana	267,5	-18,7	-23,1
18.	SB Bank of China (Kazakhstan)	256,8	13,8	26,7
19.	Qazaq Banki	224,7	-46,7	-33,6
20.	Bank ExpoCredit	158	n.a.	3,8
21.	ICBC Almaty	147,7	74,6	-5,6
22.	AsiaCredit Bank	144,3	-12,5	-12
23.	SB VTB Bank (Kazakhstan)	137	-12	-0,5
24.	Tengri Bank	132,4	45,5	1,3
25.	Kassa Nova	117,8	11,9	2,1
26.	Capital Bank Kazakhstan	75,3	-13,4	6,6
27.	Eximbank Kazakhstan	63,7	-18,5	-16,2
28.	KZI Bank	60,6	17,3	14,6
29.	Al Hilal Islamic Bank	24,7	19,5	-10
	Total	24 200,30	-3,5	2

Примечание: составлено автором на основании источника [3]

Согласно таблице 2 представлены 29 банков из 32 в виду отсутствия данных у трех банков за 2 квартал 2018 года. Лидеров по активам является Народный банк, на втором месте Казкоммерцбанк, но по результатам уже 3 квартала 2018 года он будет в составе Народного банка. Сильное снижение по активам по сравнению с 2017 годом отмечаются у Казкоммерцбанка, Qazaq Banki, и Банка РБК. Указанные банки претерпевают нехватку в ликвидности и ограничение деятельности в связи с отзывом ряда лицензий от регулятора. Рейтинги большинства банков были снижены на позиции «негативный» и прогнозы международных рейтинговых агентства на текущий момент неутешительные. В 2017 году государство выделило 3 трлн. тенге на поддержку банковского сектора и предотвращения состояния дефолта, однако оздоровление портфеля Казкоммерцбанка после слияния с БТА банком 2,4 трлн. тенге не дали должного результата. Основным определяющим фактором деятельности банковской сферы является показатель качества ссудного портфеля.

TOP5: NON-PERFORMING LOANS

TOP-5: LOAN IMPAIRMENT RESERVES

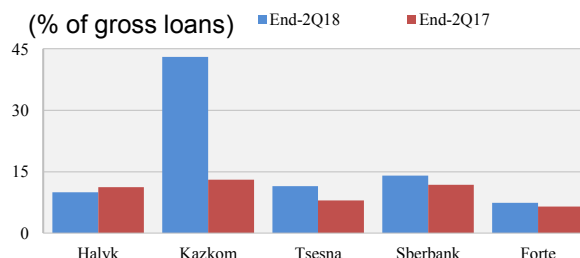
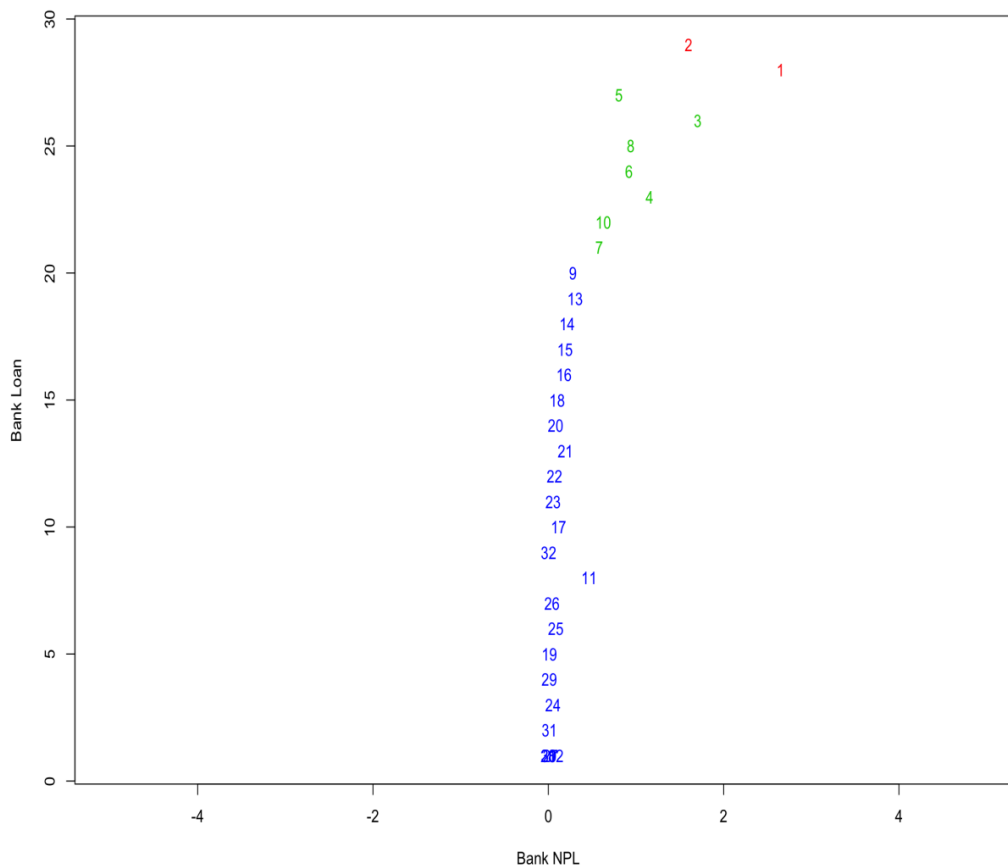

Рисунок 2 – Показатели качества ссудного портфеля банковского сектора за 2 квартал 2018 года.

*Источник [1]

Согласно данным NPL по банковскому сектору, увеличение показателя обусловлено ухудшением качества портфеля Казкоммерцбанка и данный анализ доказывает, что системообразующий банк ухудшает состояние всего банковского сектора. В топ 5 банков по наихудшим показателям качества ссудного портфеля относятся Народный банк, Казкоммерцбанк, Цеснабанк, Сбербанк и Fortebank.

По результатам кластеризации были использованы данные по ссудному портфелю и показатель качества портфеля NPL, наблюдений 32 банка. Как показано на рисунке 3 по уровню NPL Казкоммерцбанк и Народный банк составляют один кластер, во второй кластер отмеченный зеленым цветом вошли Цеснабанк, Сбербанк, Fortebank, БанкЦентрКредит и Евразийский банк, в третий кластер вошли более мелкие по размеру активов и ссудного портфеля банки.

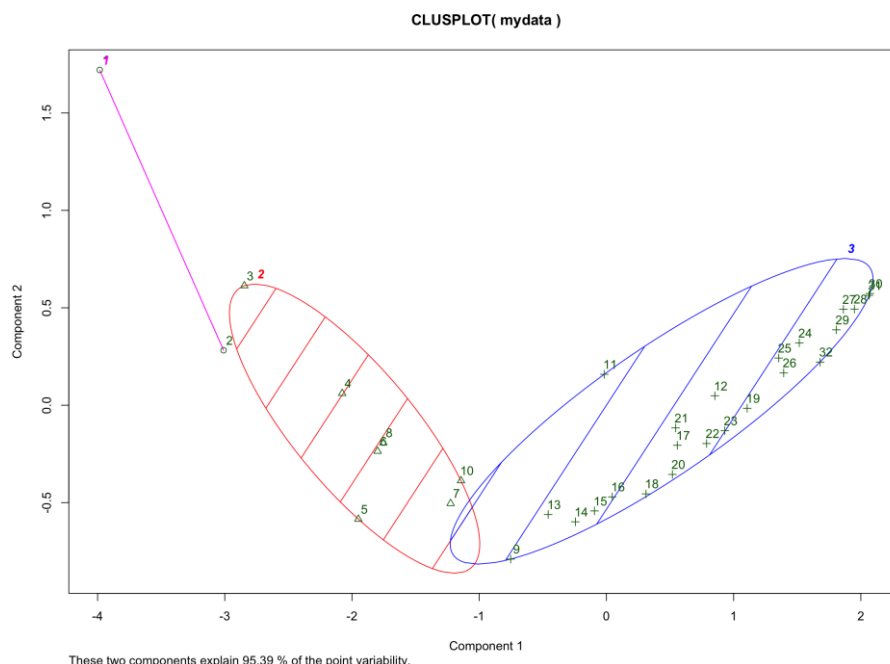

Рисунок 3 – Концентрация банковского сектора путем кластеризации в R.
*Составлено автором на основе источника [4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По результатам обзора банковского сектора и анализа показателей, характеризующих качество деятельности коммерческих банков, можно сделать следующие выводы и прогнозы на перспективу:

1. Состояние банковского сектора последние пять лет ухудшается стремительно, количество банков снижается, государственные программы по оздоровлению и принудительному слиянию и поглощению не работают. Банковский сектор в Казахстане является единственным основным источником фондирования, и ухудшение состояния банков приводит к снижению активности и в реальном секторе. Учитывая современную тенденцию развития банков, в перспективе банковский сектор будет представлен в лице одного или более системообразующими банками и не больше десяти банками.

2. Показатель качества ссудного портфеля, уровень неработающих кредитов NPL растет, и слияние здорового портфеля с токсичным портфелем, как показывает казахстанская практика приводит к неутешительным результатам. Необходимо ужесточить меры раннего реагирования и искоренить токсичные кредиты в портфеле банков на раннем этапе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Статистика Национального Банка РК [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.nationalbank.kz> (дата обращения 01.07.2018)
- 2 Аналитическая служба Рейтингового Агентства РФЦА [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <http://rfcaratings.kz/> (дата обращения 05.06.2018)
- 3 База данных рейтингового агентства Fitch Ratings 2018. – URL: fitchratings.com (дата обращения 15.06.2018)
- 4 Johannes Ledolter (2013) Data mining and business analytics with R.
- 5 Святов С.А. «Системообразующие банки в банковском секторе: тенденции развития и механизм регулирования», Налоги и Финансы, 10 (71) 2013 г.
- 6 Financial times. "G20 to press ahead with plans for two-tier bank risk rating, Financial Times, November 10, 2010.

- 7 Financial Stability Board. "Update of group of global systemically important banks (G-SIBs) 2010.
- 8 "Domestic systemically important banks in Australia – December 2013" (PDF). Australian Prudential Regulation Authority. 23 December 2013.
- 9 "Designation of Domestic Systemically Important Authorized Institutions (D-SIBs)" (PDF). Hong Kong Monetary Authority. Retrieved 7 April 2016.
- 10 Domestic Systemic Importance and Capital Targets – DTIs". Office of the Superintendent of Financial Institutions. March 2013.
- 11 Banking Information & Regulation: Resolution Plans". Federal Reserve. 2 October 2014.
- 12 EU ministers seek resolution on who pays if banks fail". Reuters. 24 June 2013.
- 13 "Who is too big to fail? GAO's assessment of the financial stability oversight council and the office of financial research" (PDF). U.S. Government. 14 March 2013.
- 14 IAIS (June 2010) International Association of Insurance Supervisors (IAIS) position statement on key financial stability issues
- 15 Brownlees, C.T., Engle, R.F., 2010. Volatility, correlation and tails for systemic risk measurement

REFERENCES

- 1 Statistics of the National Bank of Kazakhstan [Electronic resource] .– 2018. –URL: <http://www.nationalbank.kz> (appeal date 01.07.2018)
- 2 Analytical service of the RFCA Rating Agency [Electronic resource] .– 2018.–URL: <http://rfcaratings.kz/> (appeal date 05.06.2018)
- 3 Database of Fitch Ratings 2018 rating agency.–URL: fitchratings.com (appeal date 15.06.2018)
- 4 Johannes Ledolter (2013) Data mining and business analytics with R
- 5 Svyatov S.A. "Backbone Banks in the Banking Sector: Development Trends and Regulatory Mechanism", Taxes and Finance, 10 (71) 2013
- 6 Financial times. "Financial Times, November 10, 2010."
- 7 Financial Stability Board. "Update of group of global systemically important banks (G-SIBs) 2010.
- 8 "Domestic systemically important banks in Australia – December 2013" (PDF). Australian Prudential Regulation Authority. 23 December 2013.
- 9 "Designation of Domestic Systemically Important Authorized Institutions (D-SIBs)" (PDF). Hong Kong Monetary Authority. Retrieved 7 April 2016.
- 10 Domestic Systemic Importance and Capital Targets – DTIs". Office of the Superintendent of Financial Institutions. March 2013.
- 11 Banking Information & Regulation: Resolution Plans. Federal Reserve. 2 October 2014.
- 12 EU ministers seek resolution on banks fail. "Reuters. 24 June 2013.
- 13 "GAO's assessment of financial stability" (PDF). U.S. Government. 14 March 2013.
- 14 IAIS (June 2010) International Association of Insurance Supervisors (IAIS) position statement on financial stability issues
15. Brownlees, C.T., Engle, R.F., 2010. Volatility, correlation and tails for systemic risk measurement

ТҮЙІН

Кез келген қызмет істейтін жүйе секілді, тұрақсыз экономикаға ұшыраған банк жүйесі тұрақсыздандырылған. Сондықтан, экономикалық тәуекелдерден қорғаныс болмаған жағдайда, банкрот болуға және қаржы институттарының қызметін тоқталуына ұшырайды. Банк қызметтерінің нашарлауының негізгі факторы несие портфелінің сапасының төмендеуі болып табылады, осыған байланысты жұмыс істемейтін қарыздар деңгейі бойынша алдын алу шараларының қажеттілігі артып келеді.

SUMMARY

As with any functional system, the banking system in the case of an unstable economy faces decentralization. Thanks to the economic risks of bankruptcy and bankruptcy of the financial institutions. The main factor of escape from bankruptcy is the relief of debt relief, which is the result of the lack of repayment of loan repayment in the part of unrecognized credit.

JEL classification: G12

INVESTMENT RISKS OF FRONTIER AND EMERGING STOCK MARKETS

Assylbekov A.P.,

Candidate of Economic Sciences, Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Assylbekova B.S.,

PhD Student,
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the aim of the study is to increase the investment attractiveness of the Kazakhstan Stock Exchange.

Methodology – when measuring the autonomous risks of individual markets, indicators were used: average market yield, portfolio variance, standard deviation and coefficient of variation; correlation and regression analyzes was used to determine the relationship between stock indexes. The observations were carried out on 15 stock markets, the study period is 10 years from 2008 to 2017 (120 monthly observations). Calculations were performed using the GRET software. In the models, the following statistical indicators were used: T-statistics, P-value (F), Schwartz criteria, Akaike and others.

Originality / value – (i) integration with specific stock exchanges will lead to an improvement in the position of Kazakhstani investors in both increasing profits and reducing risks; (ii) in the obtained scientifically-based conclusions about the investment characteristics of the Kazakhstan Stock Exchange in terms of profitability, which is greatly underestimated, due to the systematic devaluation of the national currency and in the long term (excluding dividend yield); (ii) placing Kazakhstan shares at the stock exchanges of developed countries, including the London (London Stock Exchange) and Paris (Euronext Paris) stock exchanges, is not scientifically justified, this practice leads to a decrease in the value of shares.

Findings – as a result of the study, the authors identified that: (i) integration is preferable to be carried out by outputting the relevant indices at KASE: this will create an additional tax effect for Kazakhstani investors; (ii) in order to increase the value of companies, capitalization of the stock market, it is necessary to place companies at KASE, with large investments in intellectual capital.

Keywords – stock market, stock indices, investment risks, intellectual capital

УДК: 336.761

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ РИСКИ ПОГРАНИЧНЫХ И РАЗВИВАЮЩИХСЯ ФОНДОВЫХ РЫНКОВ

Асылбеков А.П.

Кандидат экономических наук,
Университет Нархоз,
Алматы, Республика Казахстан

Асылбекова Б.С.

Докторант,
Университет Нархоз,
Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Целью исследования является повышение инвестиционной привлекательности Казахстанской фондовой биржи.

Методология – при измерении автономных рисков отдельно взятых рынков использовались показатели: средняя доходность по рынку, дисперсия портфеля, стандартное отклонение и коэффициент вариации, для определения взаимосвязи между фондовыми индексами использованы корреляционный и регрессионный анализы. Наблюдения проводились по 15 фондовым рынкам, период исследования 10 лет с 2008 по 2017 годы (120 ежемесячных показателей). Данные рассчитаны с помощью программы GRET. В моделях определены статистические показатели, такие как: Т-статистика, Р-значение (F), критерии Шварца, Акаике и другие.

Оригинальность/ценность исследования заключается (i) в полученных научно-обоснованных выводах об инвестиционных характеристиках казахстанской фондовой биржи в части доходности, которая сильно занижена, вследствие систематической девальвации национальной валюты и в долгосрочной перспективе является отрицательной (без учета дивидендной доходности). (ii) вывод казахстанских акций на фондовые биржи развитых стран, в т.ч. на Лондонскую (London Stock Exchange) и Парижскую (Euronext Paris) биржи, научно не обоснован, такая практика приводит к снижению стоимости акций.

Выводы – в результате проведенного исследования, авторы утверждают следующее: (i) интеграция с конкретными фондовыми биржами приведет к улучшению позиции казахстанских инвесторов как по увеличению прибыли, так и снижению рисков; (ii) интеграцию предпочтительнее проводить путем вывода соответствующих индексов на KASE: при этом образуется дополнительный налоговый эффект для казахстанских инвесторов; (ii) с целью повышения стоимости компаний, капитализации фондового рынка, на KASE необходимо выводить компании, с большими инвестициями в интеллектуальный капитал.

Ключевые слова – фондовый рынок, фондовые индексы, инвестиционные риски, интеллектуальный капитал

ВВЕДЕНИЕ

Посредством либерализации и глобализации многие развивающиеся рынки начали становиться более интегрированными с глобальными рынками, что привело к повышению информационной прозрачности и впоследствии степени эффективности. Изучая эффективность азиатского фондового рынка, Цзянь и Чжоу [1] обнаружили, что масштабные показатели большой волатильности близки к 0,5. Это предполагает высокий уровень эффективности среди рынков. Напротив, исследование по Эстонии и Литве показало только сильные и средние долгосрочные автокорреляции, предполагающие низкую и среднюю эффективность [2].

Развивающиеся рынки часто подвергаются опасениям относительно роста спекулятивного капитала при повышении неустойчивости. Однако Бекаерт и Харви [3] утверждают, что спекулятивная активность является положительным явлением, поскольку это обогатит информационные и распределяющие роли рынков активов. Это было доказано на примере роста эффективности турецкой фондовой биржи (использовались как параметрические, так и непараметрические тесты [4]. Ciner и Karagozoglu [5] далее подтвердили это, утверждая на том же фондовом рынке, что у иностранных трейдеров есть информационное преимущество благодаря лучшему опыту и таланту, и в то же время, местные агенты усиливают свою торговлю, тем самым повышая эффективность рынка.

По классификации международного рейтингового агентства MSCI [6], фондовый рынок Казахстана относится к группе пограничных рынков – frontier market. Это предпоследнее место в классификации, и Казахстан на ней находится длительное время, без какого-либо прогресса. Такое положение однозначно отображается на страновом риске государства и положении казахстанских инвесторов.

Первичный, разведочный анализ, проведенный по данным НБ РК [7] свидетельствует о том, что основной объем сделок на KASE с негосударственными ценными бумагами, в последнее время, проводится по сектору «репо» (см. рисунок 1). Такая ситуация больше говорит о мерах по увеличению краткосрочной ликвидности участников фондового рынка, нежели о ее развитии.

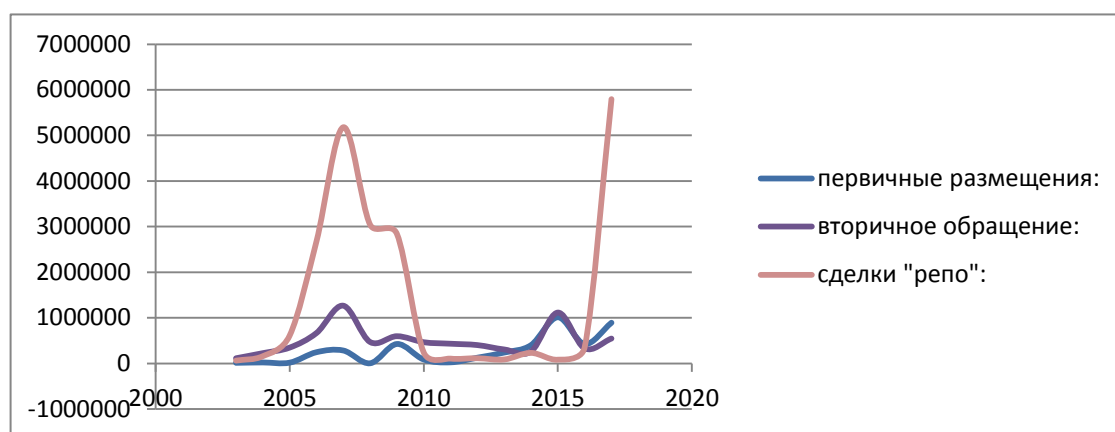

Рисунок 1 – Объемы сделок на KASE с негосударственными ценными бумагами, млн. тенге.

По объемам сделок на KASE с негосударственными ценными бумагами при первичном размещении можно сделать вывод, что рост капитализации в целом по рынку происходит за счет облигационных эмиссий.

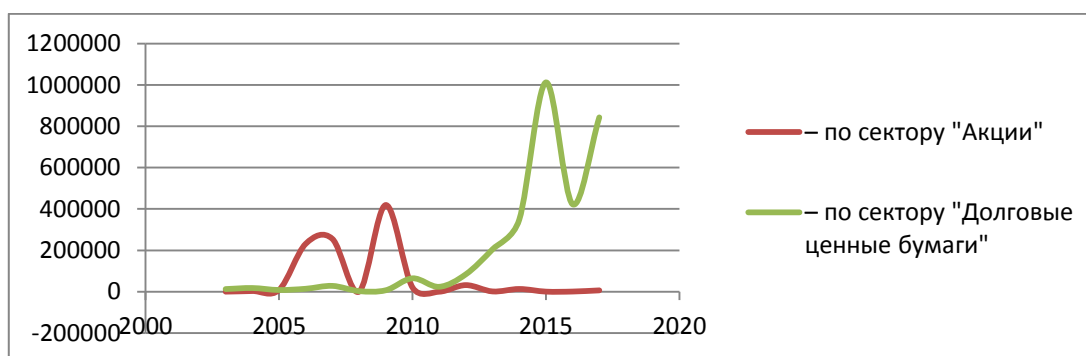

Рисунок 2 – Объемы сделок на KASE с негосударственными ценными бумагами, первичное размещение, млн. тенге.

Сам сектор «репо» также развивается за счет сделок по облигациям (см. рисунок 3).

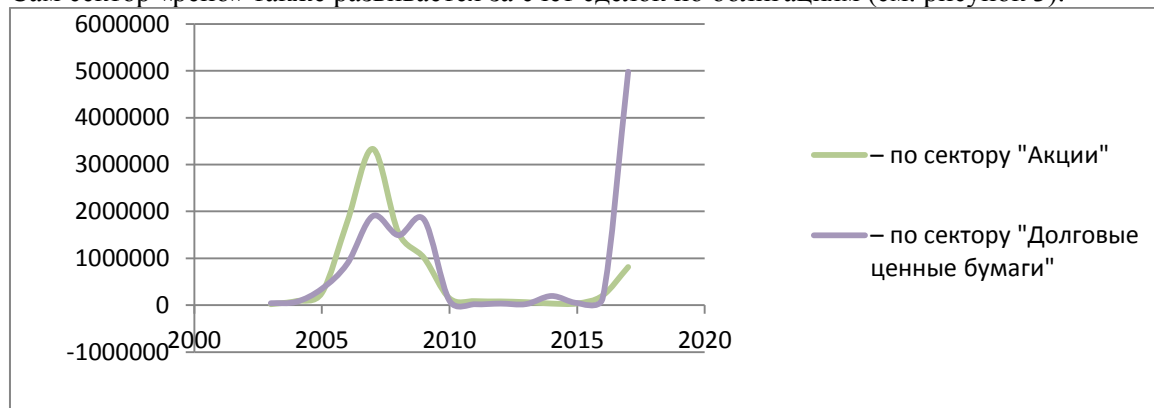

Рисунок 3 – Объемы сделок на KASE с негосударственными ценными бумагами, сектор «репо», млн. тенге.

На основании вышеизложенного, можно сделать предварительное заключение: казахстанский фондовый рынок по части акционерного капитала не развивается, основные операции проводятся на долговом рынке. Но именно состояние рынка акций определяет развитие фондового рынка в целом. Интересы долгосрочных, институциональных инвесторов прежде всего ориентированы на акционерный рынок: какая доходность, какие риски связаны с определенным активом, насколько эти риски оправданы. Данная работа является логическим продолжением исследований, проведенных авторами ранее [8].

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

При измерении автономных рисков отдельно взятых рынков использовались следующие показатели:

$$r_{avg} = \bar{r} = \frac{\sum_{t=1}^n r_t}{n}; \quad (1)$$

где r_{avg} – средняя доходность по рынку

σ_p - стандартное отклонение портфеля, рассчитывается по формуле:

$$\sigma_p = [\sigma_p^2]^{\frac{1}{2}}, \quad (2)$$

где σ_p^2 - дисперсия портфеля, рассчитывается по формуле:

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{t=1}^n (r_t - r_{avg})^2}{n-1}; \quad (3)$$

Коэффициент вариации рассчитан по формуле:

$$CV = \frac{\sigma}{\bar{r}}; \quad (4)$$

При измерении коэффициента линейной корреляции между фондовыми индексами применяется следующая формула:

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i - \bar{x} * (y_i - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n x_i - \bar{x}^2 * \sum_{i=1}^n y_i - \bar{y}^2}^{0.5} \quad \text{где,} \quad (5)$$

$i = 1, n$ – порядковый номер наблюдения
 x_i -значения, принимаемые переменной X,
 y_i -значения, принимаемые переменной Y,
 $\bar{x}$ -средняя по X,
 $\bar{y}$ -средняя по Y.

Регрессионный анализ (на примере лондонской и казахстанской фондовых бирж) основан на следующих формулах:

$$KASE = \alpha + \beta \cdot FTSE + \xi, \quad (6)$$

$$\text{где } \beta = \frac{Cov(FTSE, KASE)}{Var(FTSE)} = \frac{\sigma_{FTSE, KASE}}{\sigma_{FTSE}^2}; \quad (7)$$

$$\alpha = Avg(KASE) - \beta \cdot Avg(FTSE); \quad (8)$$

ξ – случайный элемент

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Наблюдения проводились по 15 фондовым рынкам [9]: 5 – пограничным и автономным (далее по тексту – авто-пограничным, Frontier and standalone markets), 5 – развивающимся (формирующимся, Emerging markets), 5 – развитым (Developed markets). Период – 10 лет (120 ежемесячных показателей). Перечень рынков и соответствующих индексов приводится в таблице 1.

Таблица 1. Наблюдаемые фондовые рынки и индексы.

Тип рынка	Наименование индекса	Страна
Frontier and standalone markets	KASE	Казахстан
	RON	Румыния
	MERV	Аргентина
	Sofix	Болгария
	PFTS	Украина
Emerging markets	IMOEX	Россия
	Shangh	Китай
	IndBSE	Индия
	BVSP	Бразилия
	Mexico	Мексика
Developed markets	CAC	Франция
	FTSE	Великобритания
	DED_Germ	Германия
	NIKKEI	Япония
	ZHC5	Гонконг

Для измерения автономных рисков, на основе полученных данных по 15 фондовым рынкам, рассчитана ежемесячная доходность индексов – r_m за период с 2008 по 2017 год, значения средней доходности представлены в таблице 2.

Таблица 2. Среднее значение доходности индексов за период с 2008 по 2017г.

Наименование индекса	r_m (%)
<i>MERV</i>	2,93%
<i>BSE</i>	0,80%
<i>NIKKEI</i>	0,62%
<i>IMOEX</i>	0,59%
<i>BVSP</i>	0,52%
<i>ZHC5</i>	0,47%
<i>DED Germ</i>	0,47%
<i>RON</i>	0,42%
<i>KASE</i>	0,38%
<i>FTSE</i>	0,28%
<i>CAC</i>	0,22%
<i>Mexico</i>	0,22%
<i>Shangh</i>	0,13%
<i>Sofix</i>	-0,23%
<i>PFTS</i>	-0,34%

Согласно таблице 2, наибольшую доходность имеют индексы MERV (Аргентина), BSE (Индия), NIKKEI (Япония), IMOEX (Россия) и BVSP (Бразилия). Наименьшую (отрицательную) доходность за десятилетний период имеют индексы Sofix (Болгария) и PFTS (Украина). Далее, для измерения автономного риска рассчитаны показатели дисперсии, стандартного отклонения и коэффициента вариации.

Индексы и ее первая производная – доходность, величины безразмерные, но сами индексы рассчитываются через национальную валюту каждой страны. Поэтому, необходимо произвести корректировку полученных результатов на девальвацию национальной(местной) валюты. При корректировке были учтены изменения валюты каждой страны по отношению к доллару США, вследствие чего был определен критерий девальвации. Курсы валют к доллару США и рассчитанные ежемесячные темпы девальвации представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Курсы валют к доллару США.

	на 01.01.2008г.	на 01.01.2018г.	Девальвация
Тенге	120,23	323,15	0,83%
Румынский лей	2,51	3,75	0,33%
Аргентинское песо	3,16	19,64	1,53%
Болгарский лев	1,32	1,58	0,15%
Украинские гривны	5,06	27,79	1,43%
Российский рубль	24,23	56,21	0,70%
Китайский юань	7,18	6,85	-0,04%
Индийская рупия	39,28	69,10	0,47%
Бразильский реал	1,76	3,19	0,50%

Мексиканское песо	0,05	0,05	0,01%
Евро	0,86	0,89	0,03%
Фунты стерлинги	1,28	1,28	0,00%
Йена	106,36	109,19	0,02%
Гонконгский доллар	0,13	0,13	0,00%

Доходности фондовых индексов скорректированные на критерий девальвации $-r_m^d$, приведены в таблице 4. В этой таблице также приведены, рассчитанные по формулам (2), (3) и (4): стандартное отклонение, дисперсия портфеля фондовых индексов и коэффициент вариации, который показывает риск на одну единицу доходности.

Нетрудно увидеть зависимости, между доходностью, риском и развитостью фондового рынка. Чем более развитой рынок, тем больше доходность и меньше риски в долгосрочной перспективе.

Мы в своем исследовании предлагаем и другое объяснение таким зависимостям. Нам представляется; показатели лучше на рынках с преобладанием интеллектуального капитала, с большими инвестициями в нематериальные активы. Согласно гипотезе, которой мы придерживаемся, существует прямая связь между интеллектуальным капиталом и различными формами ее проявления: раскрытыми (учтенными) нематериальными активами, нераскрытой стоимостью, гудвиллом и т. д.

В качестве довода в пользу такой гипотезы, можно привести данные по странам с наибольшим удельным весом инвестиций в нематериальные активы (см. рисунок 4).

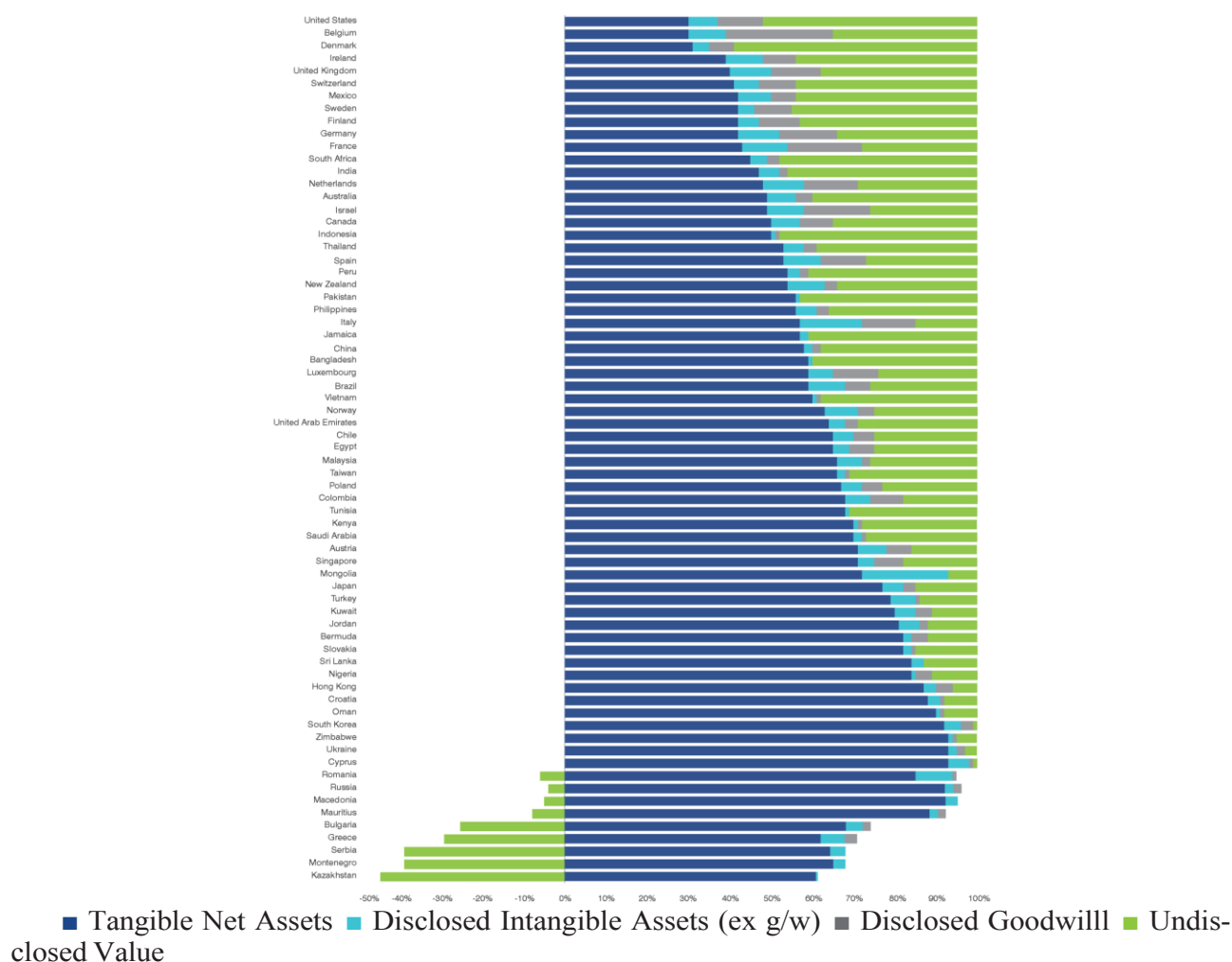

Рисунок 4 – Ранжирование стран по удельному весу нематериальных активов [10]

На основании этих данных, нами были проставлены рейтинги фондовых рынков и внесены в таблицу 4. Была выявлена статистически значимая зависимость (коэффициент корреляции -0,58), между доходностью и удельным весом нематериальных активов. Исследования авторов, о влиянии интеллектуального капитала на результаты деятельности, стоимость компаний, проведенные в других отраслях, также дают положительную и значимую корреляцию [11].

Таблица 4. Описательная статистика портфеля фондовых индексов.

Наименование индекса	r_m^d	СКО	Дисперсия	CV	Рейтинг рынков по нематериальным активам
<i>MERV</i>	1,39%	0,1014	0,0103	7,27	Данные отсутствуют
<i>NIKKEI</i>	0,60%	0,0583	0,0034	9,78	46
<i>ZHC5</i>	0,48%	0,0614	0,0038	12,88	54
<i>DED_Germ</i>	0,44%	0,0532	0,0028	12,14	10
<i>BSE</i>	0,32%	0,0635	0,0040	19,53	13
<i>FTSE</i>	0,28%	0,0398	0,0016	14,01	5
<i>Mexico</i>	0,21%	0,0700	0,0049	33,51	7
<i>CAC</i>	0,19%	0,0495	0,0025	25,58	11
<i>Shangh</i>	0,17%	0,0782	0,0061	47,00	27
<i>RON</i>	0,09%	0,0859	0,0074	99,68	60
<i>BVSP</i>	0,02%	0,0657	0,0043	347,07	30
<i>IMOEX</i>	-0,12%	0,0727	0,0053	-62,45	62
<i>Sofix</i>	-0,38%	0,0790	0,0062	-20,81	65
<i>KASE</i>	-0,45%	0,0952	0,0091	-21,18	69
<i>PFTS</i>	-1,76%	0,1140	0,0130	-6,46	59

В результате проведенных расчетов [12], согласно данным таблицы 4, первая пятерка фондовых индексов с наибольшей средней доходностью с учетом девальвации имеют индексы: MERV (Аргентина), NIKKEI (Япония), ZHC5 (Гонгконг), DED_Germ (Германия) и BSE (Индия). Наименьшую (отрицательную) доходность с учетом девальвации за десятилетний период имеют индексы: IMOEX (Россия) [13], Sofix (Болгария), KASE (Казахстан) [14] и PFTS (Украина) [15]. Касательно аргентинского фондового рынка, необходимо отметить, что на сегодня финансовая система страны в целом находится в очень сложном положении. Произошла девальвация местной валюты, требуется помощь МВФ. Но, все это не должно элиминировать характеристики, какими обладает данный рынок в длительной перспективе.

Следует отметить, при расчете учитывались неполные доходности, т.е. не учитывалась дивидендная доходность фондовых рынков. Вполне возможно, при таком подходе по KASE можно получить положительную ежемесячную доходность. Если предположить, что при этом по всем рынкам произойдет равный сдвиг (равное покрытие по дивидендам) то рейтинг в целом не изменится.

Результаты измерений по корреляции авто-пограничных рынков приведены в таблице 5. Наиболее интересными в этом секторе, для интеграции с KASE, являются рынки Аргентины, затем Румынии. При составлении портфеля с данными рынками, слабая корреляция способствует существенно снижению риска для инвестора.

Таблица 5. Корреляция авто-пограничных рынков.

Frontier and standalone markets					
KASE	RON	MERV	Sofix	PFTS	
1	0.4769	0.1396	0.7276	0.6214	KASE
	1	0.6901	0.6737	-0.0004	RON
		1	0.2068	-0.4615	MERV
			1	0.2584	Sofix
				1	PFTS

Результаты измерений по корреляции формирующихся и авто-пограничных рынков приведены в таблице 6. В данном секторе, привлекательными для интеграции с KASE, являются рынки стран, в следующей последовательности: Индии, Мексики и России.

Таблица 6 – Корреляция формирующихся и авто-пограничных рынков.

Emerging markets					
IMOEX	Shangh	IndBSE	BVSP	Mexico	
0.355	0.4281	0.022	0.7473	0.0034	KASE
0.8148	0.6113	0.7703	0.4112	0.362	RON
0.7449	0.4446	0.8955	0.2921	-0.0418	MERV
0.3275	0.4549	0.1565	0.2655	0.0763	Sofix
-0.0233	0.1763	-0.3753	0.4882	0.1684	PFTS
1	0.5448	0.7905	0.534	0.3077	IMOEX
	1	0.4821	0.3517	-0.1254	Shangh
		1	0.2667	0.2681	IndBSE
			1	0.2343	BVSP
				1	Mexico

Результаты измерений по корреляции развитых и авто-пограничных рынков приведены в таблице 7. Наиболее интересными в этом секторе, для интеграции с KASE, являются рынки стран, в следующей последовательности: Японии, Германии и Англии.

Таблица 7 – Корреляция развитых и авто-пограничных рынков.

Developed markets					
CAC	FTSE	DED_Germ	NIKKEI	ZHC5	
0.357	0.0994	0.0726	0.0615	0.4257	KASE
0.9439	0.8378	0.8653	0.8252	0.8393	RON
0.7721	0.7709	0.8552	0.8667	0.6473	MERV
0.6097	0.2859	0.3371	0.3734	0.4155	Sofix
-0.1601	-0.2861	-0.3716	-0.457	0.058	PFTS
0.7448	0.7999	0.7919	0.6984	0.7489	IMOEX
0.6438	0.3392	0.4904	0.5526	0.5625	Shangh
0.8117	0.8966	0.9358	0.8981	0.779	IndBSE

0.2753	0.3119	0.1849	0.081	0.6099	BVSP
0.1961	0.5239	0.3101	0.1222	0.5223	Mexico
1	0.8219	0.919	0.9159	0.7985	CAC
	1	0.9371	0.8368	0.8358	FTSE
		1	0.9512	0.7919	DED_Germ
			1	0.7084	NIKKEI
				1	ZHC5

В заключении корреляционного анализа следует отметить, что здесь рассматривался аспект снижения риска владения портфелем. И с этой позиции определены другие фондовые рынки, при интеграции с которыми, инвесторы KASE получили бы дополнительные преимущества.

Поскольку доходности других рынков, за исключением украинского, превышают доходность казахстанского, то априори можно утверждать, что при всех предлагаемых вариантах интеграции, инвесторы KASE получат и большую доходность.

В данном исследовании, мы также провели регрессионный анализ фондовых рынков (методом линейной регрессии). Регрессионный анализ фондовых рынков дает возможность два наиболее важных параметра: α – взаимный сдвиг доходностей рынков, β – меру систематического (рыночного) риска отдельно взятого фондового рынка. Результаты регрессионного анализа более понятны и допускают графическую визуализацию. Результаты моделирования приведены в таблице 6 и рисунках 4-7.

Таблица 6 – Модель 1: МНК, использованы наблюдения 2008:02-2018:01 (T = 120).

Зависимая переменная: индекс KASE

	<i>Коэффициент</i>	<i>Ст. ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значение</i>	
const	-0.000218	0.007062	-0.0309	0.9754	
Индекс FTSE	1.40783	0.177081	7.9502	<0.0001	***
Среднее зав. перемен	0.003778		Ст. откл. зав. перемен	0.095224	
Сумма кв. остатков	0.702670		Ст. ошибка модели	0.077168	
R-квадрат	0.348806		Испр. R-квадрат	0.343288	
F(1, 118)	63.20574		P-значение (F)	1.25e-12	
Лог. правдоподобие	138.1489		Крит. Акаике	-272.2979	
Крит. Шварца	-266.7229		Крит. Хеннана-Куинна	-270.0338	
Параметр rho	0.130193		Стат. Дарбина-Вотсона	1.725924	

Примечание: В оцениваемой модели существенные параметры при уровне значимости 1% обозначены ***, 5%-**, 10% - *

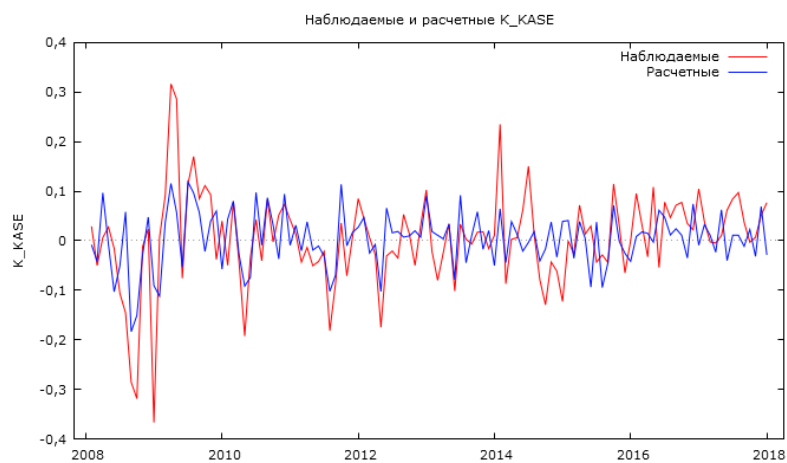

Рисунок 4 – Наблюдаемые и расчетные показатели KASE в зависимости от времени.

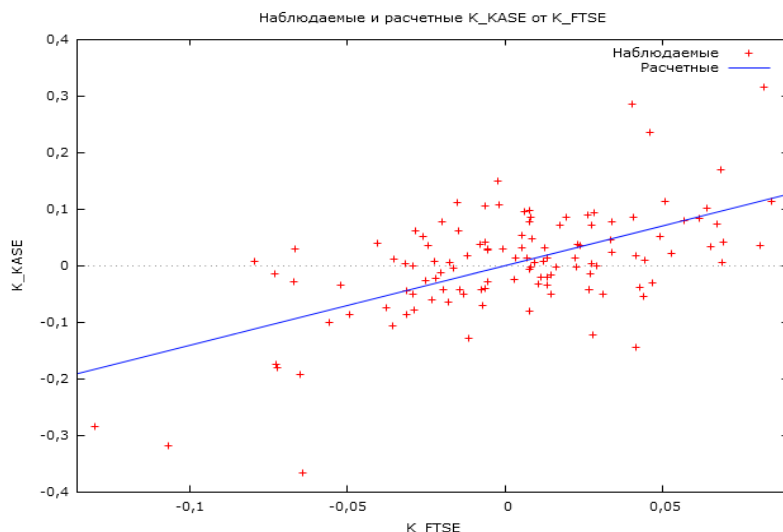

Рисунок 5 – Наблюдаемые и расчетные показатели KASE в зависимости от предиктора.

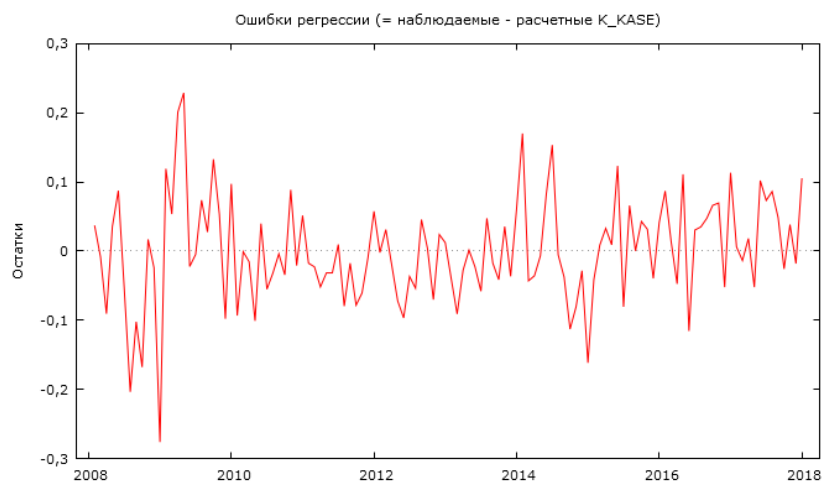

Рисунок 6 – График остатков в зависимости от времени.

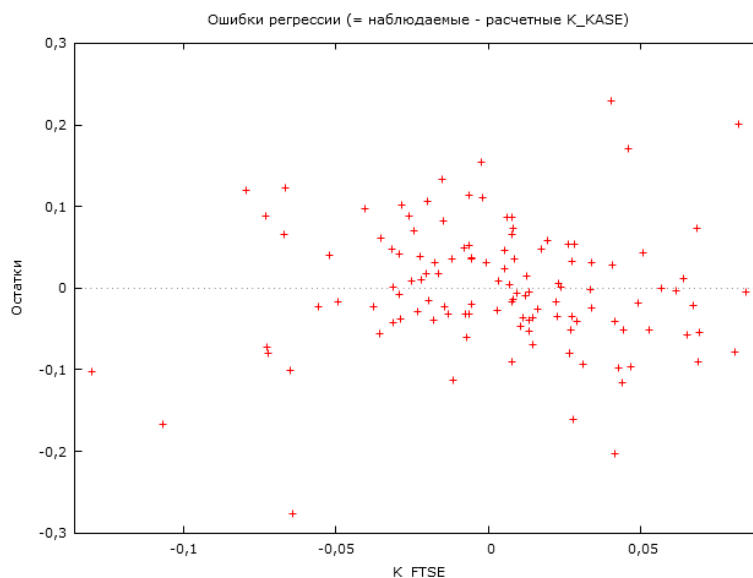

Рисунок 7 – График остатков в зависимости от предиктора.

Полученные критерии и визуальные характеристики свидетельствуют об отсутствии существенной связи между ошибками моделирования (автокорреляции) и статистической значимости результатов.

Сводные данные, по мере рыночного риска казахстанского фондового рынка, относительно других площадок приведены в таблице 7. Ранжирование проводилось по β .

Таблица 7 – Меры рыночного риска казахстанского фондового рынка.

	α	β	R^2	P-значение(F)	T-статистика	Значимость
<i>Shangh</i>	0,0033	0,34	0,08	0,0018	3,19	***
<i>MERV</i>	-0,009	0,45	0,24	1,39E-08	6,09	***
<i>PFTS</i>	0,0057	0,57	0,48	3,04E-18	10,34	***
<i>BSE</i>	-0,002	0,73	0,24	1,62E-08	6,07	***
<i>Sofix</i>	0,0055	0,76	0,4	7,21E-15	8,92	***
<i>IMOEX</i>	-0,0007	0,76	0,34	2,66E-12	7,8	***
<i>RON</i>	0,0005	0,77	0,49	4,65E-19	10,69	***
<i>Mexico</i>	0,002	0,79	0,34	2,00E-12	6,807	***
<i>BVSP</i>	-0,0004	0,81	0,31	2,88E-11	7,35	***
<i>NIKKEI</i>	-0,0012	0,81	0,25	5,79E-09	6,82	***
<i>DED_Germ</i>	-0,0006	0,95	0,28	3,20E-10	6,87	***
<i>ZHC5</i>	-0,0009	0,99	0,41	1,70E-15	9,18	***
<i>CAC</i>	0,0015	1,017	0,28	4,41E-01	6,8	***
<i>FTSE</i>	-0,0002	1,4	0,35	1,25e-0,12	7,95	***

Полученные результаты репрезентативны при длительных сроках инвестиций. Тесты на гетероскадастичность показали бы значимые колебания внутри временных интервалов. При краткосрочных инвестициях динамика не столь однозначна [3].

Согласно полученным данным, выводить казахстанские акции на Лондонскую и французскую фондовые биржи нецелесообразно. Поскольку, систематический риск KASE выше, чем у вышеназванных индексов, то к ним будут предъявляться повышенные требования по доходности. В резуль-

тате, при прочих равных показателях, акции казахстанских компаний будут торговаться ниже, чем у конкурентов из развитых и развивающихся рынков.

ВЫВОДЫ

Казахстанский фондовый рынок по части акционерного капитала не развивается, основные операции проводятся на долгом рынке. Сам тип основных сделок – репо, носит краткосрочный характер. Учитывая, что интересы долгосрочных, институциональных инвесторов прежде всего ориентированы на акционерный рынок, необходимо развивать этот сегмент. По доходности KASE, среди исследованных рынков, находится на предпоследнем месте, опережая Украину.

В ходе исследования нами сформулирована и обоснована следующая гипотеза: показатели как по риску, так и по доходности лучше на рынках с преобладанием интеллектуального капитала, с большими инвестициями в нематериальные активы. Согласно нашей точки зрения, существует прямая связь между интеллектуальным капиталом и различными формами ее проявления: раскрытыми (учтенными) нематериальными активами, нераскрытой стоимостью, гудвиллом и т. д.

В результате проведенных регрессионного, корреляционного анализов: исследований автономных рисков, нами сформулированы следующие выводы и рекомендации:

- с целью повышения доходности инвестиций, при одновременном снижении рисков владения, казахстанской фондовой бирже необходимо интегрироваться с другими площадками;
- приоритетными площадками являются (по убывающей): индийский, мексиканский, японский и немецкий,
- существующая ориентация на Лондонскую фондовую биржу, где в основном торгуются акции казахстанских компаний, не имеет научного обоснования;
- интеграцию предпочтительнее проводить путем вывода соответствующих индексов на KASE; при этом образуется дополнительный налоговый эффект для казахстанских инвесторов;
- с целью повышения стоимости компаний, капитализации фондового рынка, на KASE необходимо выводить компании, с большими инвестициями в интеллектуальный капитал.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

- 1 Jiang, Z-Q, and Zhou, W-Z (2010). Complex Stock Trading Network Among investors. *PhysicaA*, 389(21), pp., 4929-4941.
- 2 Jagric, T., Podobnik, B., and Kolanovic, M., (2005), Does the Efficient Market Hypothesis Hold? :Evidence from Six Transition Economies. *Eastern European Economics*, 43(4), pp.79-103.
- 3 Bekaert, G., and Harvey, C.R., and Lundblad, C. (2001). Does Financial Liberalization Spur Growth? NBER Working Paper No. W8245
- 4 Odabasi, A., Aksu, C., and Akgiray, V. (2004). The statistical evolution of prices on the Istanbul stock exchange. *European Journal of Finance*, 10, pp. 510–525.
- 5 Ciner, C., and Karagozoglu, A. K. (2008). Information asymmetry, speculation and foreign trading activity: Emerging market evidence. *International Review of Financial Analysis*, 17, pp.664–680.
- 6 Сайт MSCI <https://www.msci.com/market-classification>
- 7 Сайт <http://nationalbank.kz>
- 8 Асылбеков А. П. Поведение развивающихся фондовых рынков в условиях глобального финансового кризиса. / ЕВРАЗИЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ЭКОНОМИКА, ПРАВО, ПОЛИТИКА. Издательство: Межпарламентская Ассамблея Евразийского экономического сообщества (Санкт-Петербург), 2013. №13, стр. 104-109. <https://elibrary.ru/item.asp?id=20957967>
- 9 Сайт Investing.com
- 10 Global Innovation Index 2017/ Innovation Feeding the World. Author(s): Cornell University, INSEAD, WIPO | Publication year: 2017
- 11 Б.С. Асылбекова. Оценка эффективности интеллектуального капитала в гражданской авиации. Вестник КазАТК № 3 (106), 2018, стр.191-198. www.kazatk.kz/content/nauka/vestnik2018-3.html
- 12 GRETL - GNU Regression, Econometrics and Time-series Library — прикладной программный пакет для эконометрического моделирования
- 13 Финансовый портал РБК Quote [Электронный ресурс]. - www.quote.rbc.ru (дата обращения 02.05.2018).
- 14 Фондовый рынок РК [Электронный ресурс]. - www.kase.kz (дата обращения 03.05.2018).

15 Агентство Интерфакс [Электронный ресурс]. - www.e-disclosure.ru (дата обращения 02.05.2018).

REFERENCES

- 1 Jiang, Z-Q, and Zhou, W-Z (2010). Complex Stock Trading Network Among investors. *PhysicaA*, 389(21), pp., 4929-4941.
- 2 Jagric, T., Podobnik, B., and Kolanovic, M., (2005), Does the Efficient Market Hypothesis Hold?: Evidence from Six Transition Economies. *Eastern European Economics*, 43(4), pp.79-103.
- 3 Bekaert, G., and Harvey, C.R., and Lundblad, C. (2001). Does Financial Liberalization Spur Growth? NBER Working Paper No. W8245
- 4 Odabasi, A., Aksu, C., and Akgiray, V. (2004). The statistical evolution of prices on the Istanbul stock exchange. *European Journal of Finance*, 10, pp. 510–525.
- 5 Ciner, C., and Karagozoglu, A. K. (2008). Information asymmetry, speculation and foreign trading activity: Emerging market evidence. *International Review of Financial Analysis*, 17, pp.664–680.
- 6 MSCI website <https://www.msci.com/market-classification>
- 7 Site <http://nationalbank.kz>
- 8 Assylbekov A. P. Behavior of emerging stock markets in the context of the global financial crisis. / EURASIAN INTEGRATION: ECONOMICS, LAW, POLITICS. Publisher: Inter-Parliamentary Assembly of the Eurasian Economic Community (St. Petersburg), 2013. No. 13, pp. 104-109. <https://elibrary.ru/item.asp?id=20957967>
- 9 Website Investing.com
- 10 Global Innovation Index 2017 / Innovation Feeding the World. Author (s): Cornell University, INSEAD, WIPO | Publication year: 2017
- 11 B.S. Assylbekov. Evaluation of the effectiveness of intellectual capital in civil aviation. *Bulletin of KazATK number 3 (106)*, 2018, pp. 191-198. www.kazatk.kz/content/nauka/vestnik2018-3.html
- 12 GRETL - GNU Regression, Econometrics and Time-Series Library - application software package for econometric modeling
- 13 Financial portal RBC Quote [Electronic resource]. - www.quote.rbc.ru (application date 02/05/2018).
14. Stock market of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. - www.kase.kz (application date 03/05/2018).
- 15 Agency Interfax [Electronic resource]. - www.e-disclosure.ru (application date 02/05/2018).

ПРИМЕЧАНИЕ

Статья подготовлена в рамках грантового проекта ИРН AP05135054 «Позиционирование, генезис и оптимизация фондового рынка Республики Казахстан в условиях интеграции и глобализации».

ТҮЙІН

Зерттеу Қазақстан қор биржасының инвестициялық тартымдылығын арттыруға, қазақстандық инвесторлардың ұстанымын жақсартуға, пайдалар мен тәуекелдер тұрғысынан жақсартуға мүмкіндік беретін шараларды ғылыми негіздеуге мүмкіндік береді.

SUMMARY

The study provides an opportunity to scientifically substantiate measures that will lead to an increase in the investment attractiveness of the Kazakhstan Stock Exchange, improve the position of Kazakhstan investors, in terms of profits and risks.

JEL Classification: G2: Financial Institutions and Services G21: Banks; Other Depository Institutions; Micro Finance Institutions; Mortgages

**NEW REQUIREMENTS FOR BANKING RISK MANAGEMENT AND ORGANIZATION OF
BANKING SUPERVISION**

Adambekova A.A.,

Doctor of Economic Science. Professor
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Kazbekova K.M.,

PhD student
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research – is to influence prompt decision-making on the financial market in case of risk management of the bank. The banking sector is usually undergoing a serious reform phase. The bank's risk leads to the loss of credit institutions and deterioration of liquidity, due to adverse events occurring, depending on internal and external factors. Investigating the bank's risk management basics using modern approaches to risk assessment and management in banking.

Methodology – the article discusses the organization of the bank risk management system, methods of risk management, quantitative and qualitative risk assessment. Banks use various methods to reduce their risk. Quality of the bank's management, especially the risk management process, are the key factors that ensure stability and security of banks and the banking system as a whole. The main types of risks, risk management system, ways of managing bank risks and ways to reduce them were considered. Common methods of scientific research have been developed.

Original / Value – it is necessary to pay special attention to the risks of banks on the financial market. The deterioration of the situation in the financial market was associated with problems accumulated over many years, and some problems were solved, which in turn led to risks.

Findings – the structure of the bank's risk management mechanism is presented, the characteristics of its elements are identified and the key objectives of the management mechanism are identified. In the study, all banks in the financial market were analyzed using the models in Gretl, with the major risk factors being analyzed.

Conclusion – the mechanism of risk protection of banks consists of current methods of risk management and methods of its reduction. The roles, responsibilities and powers of regulatory bodies in the creation of an effective system of legal norms regulating the peculiarities of the risks taken by the bank are risk management as an element of the internal control system of banks. In the conditions of instability of the modern economy, the banking market can not be risky. The risk is in any bank activity, but it can be at different levels. In addition, the current risk management is to monitor important indicators and timely adopt operative decisions on banking transactions.

Keywords – bank risks, credit organization, profitability, stability, equity, risk management, competition, instability, financial markets, active transactions, internal control, bank system, banking supervisor authorities, executive management.

УДК 336.71; 336.72; 347.732; 336.77; 368

БАНКТІК ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖӘНЕ БАНКТІК ҚАДАҒАЛАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША ЖАҢА ТАЛАПТАР

Адамбекова А.А.,
э.ғ.д., профессор
Нархоз университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
Қазбекова Қ. М.,
PhD докторант,
Нархоз университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – банктің тәуекелдерін басқару тұрақсыздық жағдайда қаржы нарығында болып жатқан өзгерістерге оперативті түрде шұғыл шешім қабылдауына әсерін тигізу қажет. Банктік сектор, әдетте елеулі реформалар кезеңінен өтуде. Банк тәуекелі ішкі және сыртқы факторларға байланысты қолайсыз оқиғалардың пайда болуына байланысты несие мекемелерінің жоғалуына және өтімділіктің нашарлауына алып келеді. Банк тәуекелдерін реттеу негіздерін ұсынып банктік тәуекелдерді бағалауда және басқаруда заманауи тәсілдерді қолдануды зерттеу болып табылады.

Әдістеме – мақалада банк тәуекелдерін басқару жүйесін ұйымдастыру, тәуекелдерді басқару әдістері, тәуекелдерді сандық және сапалық бағалау әдістері қарастырылды. Банктер тәуекелін төмендету үшін түрлі әдістерді пайдаланады. Банк менеджментінің сапасы, әсіресе тәуекелдерді басқару процесі банктердің және тұтастай алғанда банк жүйесінің тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі факторлар болып табылады. Тәуекелдердің негізгі түрлері, тәуекелдерді басқару жүйесі, банктік тәуекелдерді басқару тәсілдері және оларды азайту жолдары қарастырылды. Ғылыми зерттеулердің жалпы әдістері жасалды.

Түпнұсқа/құндылық – қаржы нарығындағы банктердің тәуекелдеріне аса назар аудару қажет. Қаржы нарығындағы банктердегі ахуалдың нашарлауы көптеген жылдар бойы жинақталған проблемалармен байланысты болып, біраз мәселелер шешімін таппады, ол өз кезегінде тәуекелдерге әкеліп соқты.

Авторлық зерттеу – банк тәуекелдерін басқару механизмінің құрылымы ұсынылып, оның элементтерінің сипаттамалары келтіріліп, басқару тетігінің негізгі міндеттері анықталды. Зерттеуде қаржы нарығындағы барлық банктерге талдау жасалынып, тәуекелге әсер ететін негізгі факторларды ала отырып Gretl ішіндегі модельдерді қолдана отырып талданды.

Қорытынды – банктерді тәуекелдерден қорғау механизмі тәуекелдерді басқарудың ағымдағы және оны азайту әдістерінен тұрады. Банк қабылдайтын тәуекелдердің ерекшеліктерін реттейтін құқықтық нормалардың тиімді жүйесін құрудағы реттеуші органдардың рөлі, міндеттері және өкілеттіктері, банктердің ішкі бақылау жүйесінің элементі ретінде тәуекелдерді басқару болып табылады.

Қазіргі экономиканың тұрақсыздық жағдайында банктік нарық тәуекелсіз болу мүмкін емес. Тәуекел кез келген банк қызметінде болады, тек ол әртүрлі деңгейде болуы мүмкін. Қаржы нарығындағы орташа банктердің проблемалары, ол капиталдандырудың және агрессиялық несие саясатын төмендетумен байланысты тәуекелдер. Сонымен бірге ағымдағы тәуекелдерді реттеу маңызды көрсеткіштерді қадағалау және осы негізде банк операциялары бойынша жедел шешімдерді дер кезінде қабылдау болып табылады.

Түйінді сөздер – банктік тәуекелдер, несиелік ұйым, рентабельділік, тұрақтылық, капитал, тәуекелдерді басқару, бәсекелестік, құбылмалылық, қаржы нарығы, ішкі бақылау, банк жүйесі, банктік супервайзерлер.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Банк секторында тәуекелдердің маңыздылығы тек несие ұйымы тарапынан ықтимал шығындармен ғана емес, сондай-ақ оның қызметіндегі клиенттердің ақшасын және активтерін, тұтастай алғанда банк жүйесінің элементі ретінде оның рөлін пайдалану арқылы анықталады. Банк секторындағы тәуекелдерді басқару саясаты - бұл тәуекелдерді басқарудың жалпы стратегиясын, бағыттарын және тәуекелдерді басқару тәсілдерін, сондай-ақ тәуекелдерді басқару жүйесін дамыту стратегиясын айқындайтын құжат.

Нұрсұлтан Назарбаев жыл сайынғы Жолдауында елдің қаржы секторын «қайта қалпына келтіру» қажет екендігіне аса көңіл аударып, айтқан болатын. Мемлекет басшысы банктік портфельді «нашар» кредиттерден тазартуды аяқтау қажет екенін атап өткен болатын [1].

Қазақстанның қаржы нарығында төл теңгемізге 25 жылдың көлеміде болып қалды, бірақта нарықта болып жатқан өзгерістер өз әсерін тигізуде, әлі де төл теңгеміз нақты қадам басып нық тұра алмай жатыр, теңгеміздің валютаға қатысты курсы күн сайын өзгеруде. Теңге ширек ғасырға айналды. Нарықтық экономикада банктің сәтсіздігі - банк секторын қалпына келтіруге ықпал ететін табиғи процесс.

Банктердің тәуекелдерге аса мән бермегенін ескере отырып, тәуекелді басқару саясатының олқылық жағдайларының қайталанбауын болдырмау мақсатында 2018 жылдың шілдесінде Ұлттық Банктің қадағалау мандатын күшейту үшін заңнамалық шаралар қабылдаған болатын.

Ал ол түзетулер заңды түрде 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енеді. Ұлттық Банктің басшылығы SREP (Supervisory Review and Evaluation Process), (Қадағалауды қарау және бағалау үдерісі) негізінде тәуекелге бағдарланған қадағалау жүйесін енгізді.

Бұл, сөзсіз банк секторына жағымды әсер етеді және оның тиімділігін арттырады. Жаңа жүйені енгізуде Ұлттық Банк қаржы секторының үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және ең маңызды проблемаларға уақтылы жауап беруін көздейді. Жаңа жүйе заманауи нарықтар дамыған сайын күрделі болып келе жатқан қаржылық тәуекелдердің өзгеретін сипатына бейімделуге мүмкіндік береді. Ұлттық банк пен Қазақстанның Қаржыгерлер қауымдастығы бірлесіп өткізген Қазақстан қаржыгерлерінің VIII съезі ең маңызды шаралардың бірі болып табылады. Когресте ұлттық валютаның қолданылуы, қаржы қадағалауындағы тәуекелге негізделген тәсілдерді енгізу және қолдану, ақшалай қаражаттардың қозғалысы перспективалары, қаржы қызметтерін тұтынушылардың құқықтарын қазіргі заманда қорғау сияқты мәселелерге қатысты шешімдер қабылданған болатын.

Қазақстан банктерінің жоғары тәуекелдік саясатына қатысты жағдайды болдырмау үшін 2019 жылдың қаңтарынан бастап тәуекелге бағдарланған қадағалау тәсілі енгізіледі. Банктерді капиталдандыру талаптары мен тәуекелдерді басқару жүйесі қатаңдатылады. Банк секторын сауықтыру үрдістері және реттеу мен қадағалаудың жаңа тәсілдерін енгізу банк салымшылары үшін тәуекелдерді айтарлықтай азайтады. Сонымен қатар, нашар қарыздардың баланстары мен капиталдандырудың өсуіне байланысты банктер несиелендіру бойынша талаптарды күшейтеді.

Зерттеу тақырыбының маңыздылығы Бүгінгі күні уақтылы қабылданған және іске асырылған бағдарлама жаңа несиелер беру үшін серпін беріп қана қоймай, банктердің несие портфелін жақсартуға мүмкіндік беретініне сенімді болуымызға болады, бұл өз кезегінде банк секторына жағымды әсер етеді.

Зерттеу тақырыбы бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстары банктік тәуекелдердің өзектілігін алдын ала анықтаған, банктің несие портфеліндегі жүйедегі несие тәуекелдерін талдау мен бағалауға арналған кешенді теориялық және аналитикалық әзірлемелер маңызды болып табылады. Токталып кететін болсақ Лисак Б.И., Исаков У.М., Мақыш С.Б., Исаев И.И., Нургалиева А.М., Коммерциялық банктің несие портфелін қалыптастыру мен басқарудың теориялық және практикалық мәселелерін ресейлік ғалымдар А.С. Бржников, С.М.Ильясов, О.Н.О.Л. Лаврушина, А.В. Малеева, Г.С.Панова, Т.А. Пустовалова, Н.Е.Соколинская, Е.В.Тихомирова, Э.Б. Ширинская, сондай-ақ шетелдік экономистердің жұмысы: Дж. С. Ван Хорн, Р. Котлер, Э.Морсман, (Э. Рид), Дж Синки, С Финли, (В. Bratanovich), (D. Mac-Noton), (F. Night), (M. Higgins) және басқалар. Экономикалық талдау және тәуекелді талдау әдіснамасын әзірлеу бойынша еңбектердің авторлары М.И.Баканов, С.Б. Брингольц, М.В. Грачева, Г.Б. Клейнер, Д.А. Лапченко, М.В. Мельник, В.В. В.С.Софонов, Н.П.Тихомиров, Т.М.Тихомирова, А.Шапкин, А.Ш.Шеремет, А.Г.Шоломицкий және басқалар.

Жұмыстың мәні Нарықтық өзгерістердің салдарынан банк қызметі үлкен тәуекелге ұшырап отырады. Банк функционалдық функциядан басқа, қоғамдық маңызы бар функцияларды да атқарады және ақша-несие саясатын жүргізеді. Банк тәуекелдерінің көрінісі - кірістіліктің азаюы, өтімділіктің жоғалуы, активтерді жоғалту және т.б. Бірақ жалпы алғанда олар кредиттік мекемелердің қаржылық сенімділігіне және тұтастай алғанда банк жүйесінің тұрақтылығына әсер етеді, сондықтан оларды басқаруға және алдын алу қажет[2]. Кейбір банктерде тұрақсыз кепілмен қамтамасыз етілмеген кредиттердің үлесі олардың несие портфелінің 80% -нан асты. Бұл өте жоғарғы тәуекел болып саналады. Осыған байланысты, өткен жылы Ұлттық Банк екінші деңгейдегі банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыру бағдарламасын іске асырды. Қазақстан банктерінің жоғары тәуекелдік саясатына қатысты жағдайды болдырмау үшін 2019 жылдан бастап тәуекелге негізделген тәсіл енгізіледі.

Оның басты мақсаты - банк секторын жұмыс істемейтін несиелердің деңгейін төмендету және экономиканы кредиттеудің одан әрі өсуіне жағдай жасау үшін белсенділікті арттыру арқылы банк секторын жетілдіру болып табылады [3]. Мемлекеттің бағдарламасы аясында бес ірі банкке («Еуразиялық банк» АҚ, «АТФ Банк» АҚ, «Цеснабанк» АҚ, «Банк ЦентрКредит» АҚ және «Bank RBK» АҚ) көмек көрсетілді. Бұл елдегі экономикалық өсімге негізгі қолдау көрсетті. Олар бүкіл банк жүйесінің несие портфелінің 30% -ын және халықтың барлық депозиттері мен мемлекеттік секторының 25% -ын құрады.

Екінші деңгейдегі банктер - бағдарламаға қатысушылардың нашар қарыздардың басым бөлігін шығарып, экономикаға кредит беруді бастады. Бағдарлама аясында банктер қарыз алушылардың қайта құрылымдауын шамамен 865,4 млрд. теңгеге және 775,5 млрд. теңгеге жуық сомаға есептелген проблемалық несиелерді есепке ала отырып 2018 жылдың басынан бастап несие берді. Бұдан басқа, жұмыс істемейтін қарыздарды 2017 жылдың басында 25% -дан бастап 2018 жылдың 1 қарашасына дейін 50% -ға дейін екі еседен артық ұлғайуына да аса назар аудару керек.

Өз кезегінде, банктердің акционерлері бес жыл ішінде 421 млрд. теңге мөлшерінде банкті қайта капиталдандыру және активтердің сапасын (қарыз алушыларды оңалту, қосымша кепілдікті қамтамасыз ету, қарыздарды жинау) 1,2 трлн теңгеден астам сома мөлшерінде қажетті шараларды қабылдауға тиіс.

Зерттеудің негізгі бөлігі

Зерттеудің негізгі ережелері Ұлттық Банктің қадағалау мандатын күшейту шеңберінде нормативтік-қадағалау мандатын заңнамалық тұрғыда нығайтып және банктердің нақты қаржылық жағдайына қадағалау туралы шешім қабылдап, сондай-ақ банктердің активті және пассивті операцияларын шекті деңгейге дейін алдын-алу шараларын қолдана отырып банктер тәуекелге бағдарланған қадағалау принциптеріне көшті.

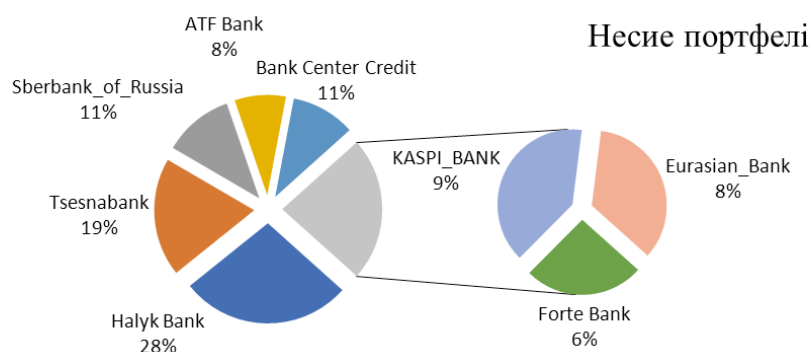
Бұл шаралар, орта мерзімдік перспективада банк секторын тұрақтандыруға және экономиканы кредиттеуде банктердің рөлін арттыруға мүмкіндік беретін, банктік операцияларды жүзеге асыруда банктердің жағымсыз тәжірибесін жоюға мүмкіндік береді. Жалпы 2018 жылдың 9 айында инфляция 3,3% -ды құрады. Жылдық инфляция 2018 жылдың қыркүйегінде өткен жылдың аяғында 7.1% салыстырғанда 6.1% -ға дейін төмендеді. Инфляцияның өсу тәуекелін төмендету үшін 15 қазанда базалық ставка 9% -дан 9,25% -ға дейін өсті. Негізгі бағамның жаңа деңгейі теңге активтеріне деген сұранысты арттырып, қолайлы ақша жағдайларын сақтайды. Проблемалық активтерді есептен шығарудың тиімділігін арттыру үшін заңнамалық деңгейде проблемалық кредиттер нарығы үшін жағдайлар жасалды, жұмыс істемейтін активтерді арнайы еншілес ұйымдарға беру үшін салық жеңілдіктері ұсынылды.

Зерттеу көрсеткіштері Өткен жылы қабылданған банк секторының қаржылық тұрақтылығын арттыру бағдарламасы 2018 жылдың қаңтарынан қыркүйек айына дейін шамамен 794,3 млрд т болды. Банктер міндеттемелерді 1,2 трлн теңгеге жуық «жаман» активтерді азайтуға міндеттелді. Банктердің банкроттығы немесе дефолтқа ұшырауы экономикалық жағдайға, тәуелсіз рейтингіге немесе саяси жағдайға да кішкене болса да байланысты болып келеді. Мысалы, 2017 жылы АҚШта сегіз банк банкрот деп танылды. Ресейде 2017-2018 жылдары 82 банкке қатысты сақтандыру төлемдері орын алды, ал өткен үш жылда 310 банк болды. Қазақстанда 2017 жылы «Delta Bank» АҚ-дан лицензиядан айырылды, 2018 жылы төрт банк дефолтқа ұшырады, олардың үшеуі - «Банк Астана» және «Qazaq Banki» АҚ, «Эксимбанк» АҚал «Казкоммерцбанк» АҚ «Халық банк» АҚ иелігіне өтті. Ол банктердің нарықта өз үлесі

елеулі болды, әсіресе алпауыт «Казкоммерцбанк» АҚ айтып кетсек болады. Қаржы нарығындағы үлесін ескерсек, «Qazaq Banki» - 0,9%, «Эксимбанк - 0,3%», «Астана Банкі» - 1%, болатын, сондықтан олар қаржы нарығына айтарлықтай қауып тудырған жоқ, бірақ та бірнеше жыл қаржы нарығында өз үлесін қоса, банктік қызметтерін көрсете білген банктердің алдын ала болжап, басқара алмайтын тәуекелдерді жіберіп алуы осындай жағдайға әкеліп отыр десек те болады. Дағдарыс жағдайында банктердің проблемаларын тек мемлекет қана шеше алады, сонымен қатар қаржы қатынастарын қалпына келтіру және тұтастай алғанда елдің экономикасын одан әрі дамыту үшін барлық жағдайларды жасай алады [4]. Мұндай мемлекеттік қолдау тек ерекше елеулі жүйелік дағдарыс кезінде қолданылады.

Қолданбалы зерттеу әдістері ҚР екінші деңгейдегі банктердің несиелік портфелінің жағдайын қарастыратын болсақ, «Казкоммерцбанк» АҚ қаржылық қиындықтарға төтеп бере алмай, ішкі тәуекелін дер кезінде шеше алмай биылғы жылы «Халық банк» АҚ еншісіне өтті. Қазір топты «Халық банк» АҚ бастап тұр. Қазақстандағы топ сегіз банк секторларына талдау жасау барысында ел экономикасын ЕДБ арасында несиелеу, несиелік беру қарқынының баяу дамып жатқандығын байқаймыз. Қаржы нарығындағы ірі сегіз банктің несиелік портфелін қарастыратын болсақ [5].

1. Халық банк АҚ несиелік портфелі 28% құрады.
2. Цеснабанкте АҚ 19% құрады.
3. Сбербанк АҚ 11% құрайды.
4. Банк Центр Кредит АҚ 11% құрады.
5. Каспий банк АҚ 9% құрады.
6. АТФ банк АҚ 8 % құрады.
7. Еуразиялық банкі 8 % құрады.
8. Форте банк АҚ 9% құрады.

1 – сурет – 2017 жылдардағы ҚР-ның кейбір ЕДБ-нің несиелік портфелінің көлемі % берілген. Ескерту: [5] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Қаржы нарығында несиелік портфелінің банк арасындағы үлесін қарастыратын болсақ бөлшек несиелік ұсынатын, яғни тұтынушы несиелер көп көңіл бөлетін, көбінесе жеке тұлғаларға қызмет көрсететін банктер Каспий банк АҚ 9%, Еуразиялық банкі 8 %, Форте банк АҚ 9% болып барлығы нарықтың 23 % құрап отыр .

Банк функционалдық функциядан басқа, қоғамдық маңызы бар функцияларды да атқарады және ақша-несиелік саясатын жүргізеді. Нарықтық өзгерістердің салдарынан банк қызметі үлкен тәуекелге ұшырап отырады.

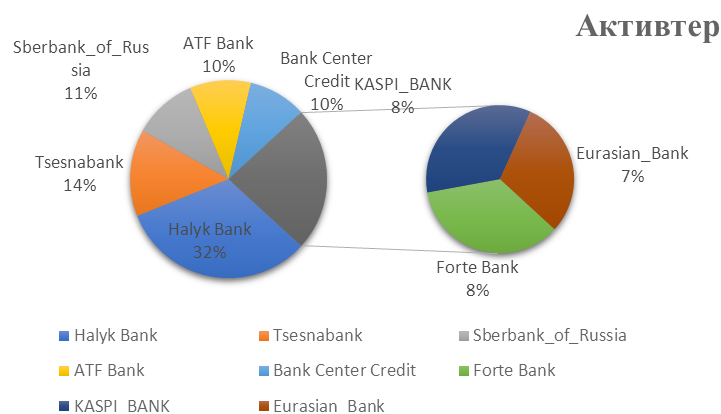
Банк тәуекелдерін анықтау және бақылау тараптардың көпшілігіне қызығушылық тудырады.

Банктің нақты қауіп-қатер деңгейін бағалау екі тәсілден тұрады.

- a) қауіп-қатер көрсеткіштерінің деңгейін бағалау.
- b) активтердің қауіп-қатер топтары бойынша жіктеу.

Тәуекелдің көрсеткіштерін жіктеу тәуекелдің көлемі мен индикатор түріне негізделуі мүмкін. Өзінің бағалау объектісімен байланысты тәуекелдер көлеміне байланысты, банктің портфельдік тәуекелін, жеке тәуекелді және күрделі тәуекелді бағалау әдісі анықталған [6].

Банк активтерінің сапасы банк операцияларының барлық аспектілеріне әсер етеді. Егер заемшылар несиесі бойынша пайыздар төлемесе, банктің таза пайдасы төмендейді. Өз кезегінде, төмен кірістер (таза табыс) өтімділіктің болмауына әкелуі мүмкін. Ақшалай қаражаттың жеткіліксіз болған жағдайда банк өз міндеттемелерін әкімшілік шығыстарды және оның қолданыстағы несиелері бойынша пайыздарды төлеуге ғана ұлғайтуға міндетті. Тұрақсыз (төмен) таза пайда банк капиталын ұлғайтуға мүмкіндік бермейді [6]. Нашар активтердің сапасы капиталға тікелей әсер етеді. Егер қарыз алушылар қарыздың негізгі сомасын төлемейтін болса, активтер олардың құнын талап етеді және капитал азаяды, өте көп қарыздар қазіргі кезде несиелік тәуекел деңгейін бодыруда. Қаржы нарығындағы ірі сегіз банктің активтерін қарастыратын болсақ

2 – сурет –2017 жылдардағы ҚР-ның кейбір ЕДБ-нің активтер көлемі % берілген.
Ескерту: [5]дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Берілген диаграмма бойынша талдау жасасақ Халық банк АҚ 32 %, Цеснабанкте АҚ 14%,Сбербанк АҚ 11%, Банк Центр Кредит АҚ 10%, АТФ банк АҚ 10 %, Каспий банк АҚ 8%, Форте банк АҚ 8%,, Еуразиялық банкі 7 % құрап отыр.

Негізгі нәтижелер. Талдауға алынған айнымалылар бойынша статистикалық сипаттамалар 1-кестеде көрсетілген. Банктердің көрсеткіштері негізінде жасалған. Тәуелді айнымалы ретінде банктердің (Assets)активтері алынды.Банк (Assets)активтеріне міндеттемелер,ROA,NPL,ROEбайланысы бар екені аңғарылады. Алған факторларды X1 ден X14 GRETЛ бағдарламасы арқылы маңызды екенін тексере аламыз.Модель 1:МНК кіші квадраттар әдісі (метод наименьших квадратов)

1 – кесте .Модель 1: Gretl// МНК, алынған көрсеткіштер 1-32 (n = 31)

Тәуелді айнымалы: Assets (Актив)

	Коэффициент	Ст. ошибка	t-статистика	Р-значение
const	37,1610	7,69979	4,826	0,0002 ***
Liabilities	-0,234111	0,0973366	-2,405	0,0295 **
Growth_of_capital	0,139726	0,0978570	1,428	0,1738
Loans_90d	6,23238e-08	4,24799e-08	1,467	0,1630
Equity	2,36734e-08	3,53929e-08	0,6689	0,5137
Size	0,0128938	0,0872006	0,1479	0,8844
ROA	1,40032	0,593173	2,361	0,0322 **
Credit_portfolio	-2,20859e-09	5,37361e-09	-0,4110	0,6869
Portfolio	0,0653407	0,0572242	1,142	0,2714
Loans	0,111953	0,138105	0,8106	0,4302
NPL	-1,82326e-07	8,52823e-08	-2,138	0,0494 **
NPL1	0,00272259	0,00810237	0,3360	0,7415

Продолжение таблицы

Deposits	-9,26334e-09	7,14746e-09	-1,296	0,2146
Deposits1	0,0241578	0,0358259	0,6743	0,5104
ROE	-0,396898	0,153341	-2,588	0,0206 **
CIR	-0,0891888	0,0473814	-1,882	0,0793 *
Среднее зав. перемен	16,80645	Ст. откл. зав. перемен	9,371657	
Сумма кв. остатков	275,0365	Ст. ошибка модели	4,282028	
R-квадрат	0,895615	Испр. R-квадрат	0,791231	
F(15, 15)	8,579961	P-значение (F)	0,000077	
Лог. правдоподобие	-77,82230	Крит. Акаике	187,6446	
Крит. Шварца	210,5884	Крит. Хеннана-Куинна	195,1237	

Исключая константу, наибольшее р-значение получено для переменной 3 (Size)

Бұл модельде қаржы нарығындағы банктердің көрсеткіштері алынды, оның ішінде Assets (Активтер), Liabilities(міндеттемелер), Loans_90d (90 күннен асқан күмәнді несиелер), Equity(капитал), Credit_portfolio, (Несие портфелі) Loans (несиелер) ді Gretl моделі бойынша есептелінді [7].

Талдай отырып, біз болжамды X4, оның мультиколинеарлы болмағанына қарамастан, оның Р-мәні 0,05-ден жоғары болғандықтан, тендеудің үлгісіндегі маңыздылығын растайды. Яғни біздің модель мынадай тендеу күйінде шығады ($y = a_0 + a_1 x_1$). Біздің жағдайымыздағы тәуелсіз фактор X1 маңызды болып тұр, өйткені оның Р-мәні $P = 0,05$ -ден әлдеқайда аз екенін көреміз, яғни нөлдік гипотеза қабылданбайды және баламалы гипотеза расталды. Сондай-ақ, біз оны мәндер арқылы тексере аламыз t-статистика

Алынған мәліметтер негізінде көптік регрессиялық тендеу жазылуы мүмкін. Бірақ біз өзіміздің моделіміз маңызды деп есептегеннен кейін ғана сенімді бола аламыз:

а) Стьюдентт-критериясын көмегімен көп регрессиялық тендеу коэффициенттерінің статистикалық маңыздылығын бағалау.

б) Жасалған модельдің статистикалық маңыздылығын және зерттеу объектісін талдау және болжау үшін оны қолданудың орындылығын сипаттайтын Фишер критерийінің көмегімен тұтастай алғанда регрессиялық модельдің сапасы бағаланады.

Корреляциялық-регрессиялық талдау барысында біз Активтің міндеттемелерге, ROA, ROE, NPL айнымалыларға елеулі түрде индикатор болатынын анықтадық. 1-кестеден R-квадрат = 0.89 және көбінесе R корреляциялық коэффициентінің емес екенін, бірақ оның көпше (жалпы) анықтау коэффициенті деп аталатын R2 квадраты екенін көреміз.

$R^2 = 0.89$ коэффициенті тиімді индикатордың ауытқуының 89% моделіне енгізілген факторлармен түсіндіріледі, ал 11% біз модельге кірмеген басқа факторлармен түсіндіріледі.

Мемлекет ел экономикасына маңызды рөл атқаратын жүйелі банктерге көмек көрсетуге мүдделі. Мысалы, біздің елімізде бір немесе бірнеше стратегиялық маңызыбар банктердің банкроттығы ел экономикасы үшін салдары қиынболуы мүмкін, өйткені қарапайым депозиторлар, кәсіпкерлер субъектілері (кәсіпорындар, банктердегі шоттары бар фирмалар) мүдделері зардап шегеді. Ірі банктерді мемлекеттік қолдаудың тағы бір маңызды факторы, олардың банктік бизнесті дамытудағы ұзақ мерзімді стратегиялық мүдделері болып табылады. Тәуекелді зерделеу кезінде екі негізгі бағытты бөліп көрсету қажет [8].

- қауіп деңгейін анықтау,
- тәуекелдерді азайту бойынша шешімдер қабылдау.

Банктердегі тәуекелдерді басқару жүйесін қоса алғанда, корпоративтік басқарудың төмен деңгейін, сондай-ақ басқарушы органдардың жауапкершілігінің төмен деңгейін атап көрсетуге болады [9]. Мемлекет экономикамыз үшін ірі банктердің жүйелік маңыздылығын ескере отырып, банктерді капиталдандыру бойынша, банктердің акционерлерін белсенді тарту арқылы қайтарымды негізде мемлекеттік қолдау көрсету туралы шешім қабылдаған болатын. Банк секторындағы тоқыраудың салдарынан үкімет бұл саланы қолдау жөніндегі шараларды жалғастыруда.

Осыған орай, орташа банктерге қатысты, Ұлттық Банк болашақта алынған несиелер мен мүлікке қатысты тараптармен жұмыс істемейтін қарыздарды жаппай берудің теріс тәжірибесін жою жөнінде шаралар қабылдады.

Банкілік дағдарыстар өндірістік дағдарыстарға қарағанда ауыр болады, себебі олар ақша ағыны тізбегі арқылы байланыстырылған қатысушылар үшін көптеген қаржылық шығындарға алып келеді. Банктің стратегиясын таңдаған кезде банктік қызметтер нарығы және оның жеке сегменттері зерттеледі [10].

Ең қауіпті стратегиялардың ішінде: көшбасшының стратегиясы және жаңа нарықта жаңа қызметтерді сатумен байланысты стратегия [11]. VIP-клиенттермен жұмыс істеу стратегиясында кем емес, бұл қызметтерді жекелендіруді көздейді.

Барлық банктер үшін бірдей болатын ішкі департаменттар қатарына мыналар жатады:

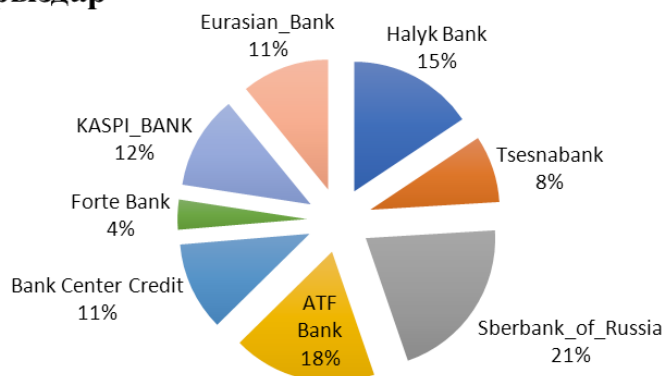
- 1) банк менеджменті;
 - 2) комитеттер;
 - 3) банк филиалы;
 - 4) функционалдық бірліктер;
 - 5) аналитикалық бөлімдер;
 - 6) ішкі аудит және бақылау қызметі;
- заң бөлімі.

Қолайсыз оқиға болған кезде, яғни тәуекелдің пайда болуы, банкте ғана емес, сонымен қатар банк клиенттерінде де болып жатады, немесе керісінше клиентте болып жатқан мәселелер тәуекел тудырса ол да банкке әсерін тигізеді.

Зерттеу нәтижелері Банктердің қаржылық жағдайына көбінесе 90 күннен асқан несиелер, яғни проблемалы күмәнді несиелер қатты әсер етеді. Банктік ортада ол несиелер портфеліндегі мерзімді және мерзімі өткен берешектің жалпы сомасын көрсететін NPL болып табылады.

Осы NPL-дің күрт өсуінен биылдың өзінде бірнеше банк дефолтқа ұшырады. Банк қарыз алушылары өздерінің ауыртпалықтарын жеңуді қиындатады. Респонденттердің сұрауы бойынша 43% қаржылық қиындықтарға яғни (жылына екі есе) тап болады екен. ҚР банктерінің NPL көз жүгіртсек, жағдай төменгідей, яғни сегіз банктің нарықтағы NPL көлемі% берілген.

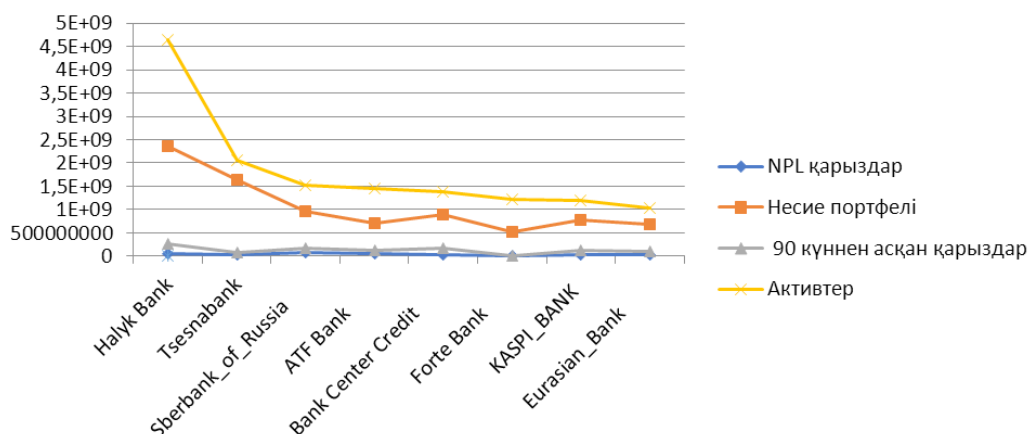
NPL қарыздар

3-сурет—2017 жылдардағы ҚР-ның кейбір ЕДБ-нің NPL деңгейі % берілген.

Ескерту: [5] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

NPL- жұмыс істемейтін қарыз, негізгі қарыздар 90 күн немесе одан артық мерзімі өтіп кеткен несиелер немесе төлемдердің толық көлемде орындалатынына күмәнданудың басқа себептері бар несиелер, несиелер бойынша бастапқы шарттың талаптары орындалмаған заемдар. Көптеген мерзімі өткен несиелер банкті банкротқа ұшыратуы мүмкін.

4-сурет–2017 жылдардағы ҚР-ның кейбір ЕДБ-нің NPL,несие портфелі,90 күннен асқан қарыздар, активтер деңгейі % берілген.

Ескерту: [5] дерек көзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Алғашқы тоғыз айдың қорытындысы бойынша, банктің қарызын беру өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 42%-ға артты.Соңғы бірнеше жылда рекордтық 30% өсім байқалды, әрбір төртінші қолма-қол ақша несиесі проблемалы болып табылады. GRETl бағдарламасын пайдалана отырып келесі есепті шығарамыз:

2 – кесте. Модель 2: Gretl // МНК, алынған көрсеткіштер 1-32 (n = 31)

Тәуелді айнымалы: : NPL(жұмыс істемейтін қарыз)

	Коэффициент	Ст. ошибка	t-статистика	P-значение	
Assets	-577721	254828	-2,2671	0,0327	**
ROA	109521	1,43442e+06	0,0764	0,9398	
Liabilities	265249	70619,1	3,7560	0,0010	***
Equity	-0,0786939	0,036191	-2,1744	0,0398	**
ROE	-164751	342988	-0,4803	0,6353	
Credit_portfolio	0,00296448	0,00993649	0,2983	0,7680	
Loans_90d	0,292296	0,0640243	4,5654	0,0001	***
Среднее зав. перемен	20355959	Ст. откл. зав. перемен	29276781		
Сумма кв. остатков	2,62e+15	Ст. ошибка модели	10452510		
R-квадрат	0,931998	Испр. R-квадрат	0,914997		
F (7, 24)	46,98981	P-значение (F)	1,75e-12		
Лог. правдоподобие	-541,0531	Крит. Акаике	1096,106		
Крит. Шварца	1106,144	Крит. Хеннана-Куинна	1099,378		

Бұл Gretl моделінде алдында алынған байланысы жоқ көрсеткіштер алып тастап,байланысы бар тәуелді айнымалы көрсеткіштер ғана қалды.Оның ішінде Assets (Активтер), Liabilities (міндеттемелер), Loans_90d (90 күннен асқан күмәнді несиелер), Equity (капитал), Credit_portfolio (несие портфелі) алынды.Айнымалы көрсеткіш NPL - (жұмыс істемейтін қарыз). Айнымалы көрсеткіш NPL ге Liabilities(міндеттемелер), Assets(Активтер), Equity(капитал), Loans_90d арасында қатты байланыс бар екені байқалады. F = 46.9, яғни F = 4.057 кестеден үлкен.

Демек, біздің модель өзекті және маңызды болып табылады және әрі қарай болжау үшін пайдаланылуы мүмкін деп айтуға болады. 2-кестеден R-квадрат = 0.91 және көбінесе R корреляциялық

коэффициентінің емес екенін, бірақ оның көпше (жалпы) анықтау коэффициенті деп аталатын R^2 квадраты екенін көреміз. Fisher (Фишер критерии) өлшемі бойынша.

$R^2 = 0.91$ коэффициенті тиімді индикатордың ауытқуының 91% моделіне енгізілген факторлармен түсіндіріледі, ал 9% біз модельге кірмеген басқа факторлармен түсіндіріледі.

Корреляциялық-регрессиялық талдау барысында біз Активтер, міндеттемелер, 90 күннен асқан күмәнді несиелер, капитал NPL ге елеулі түрде индикатор болатынын анықтадық.

Корреляциялық-регрессиялық талдау барысында біз NPL дің басқа айнымалыларға елеулі түрде индикатор болатынын анықтадық.

Ағымдағы тәуекелдерді реттеу маңызды көрсеткіштерді қадағалау және негізде банк операциялары бойынша жедел шешімдерді қабылдау болып табылады. Банктерді тәуекелдерден қорғау механизмі тәуекелдерді басқарудың ағымдағы және оны азайту әдістерінен тұрады [12].

Тәуекелдерді қадағалау жүйесіне келесі элементтер жатады:

- тәуекелдерді анықтау әдістері,
- тәуекелдерді бағалау әдістері,
- тәуекелдерді бақылау механизмі.

Тәуекелдерді басқару саясаты- банктік қызмет көрсету нарығында банктің қызметінің тиімділігі мен масштабына сәйкес келуін қамтамасыз етуге арналған [13].

Тәуекелдерді басқару саясатының негізгі мақсаттары:

- a) жоғары сапалы активтер портфелін құру қағидаттарын қалыптастыру;
- b) банк капиталына тән тәуекелдерді жабу үшін олардың қауіпсіздігін ескеру, активтер портфелін қалыптастыру;
- c) тәуекелдердің қолайлы деңгейін ұстап тұру арқылы операциялар көлемін ұлғайту;
- d) тәуекелдерді басқару жүйесін дамыту;
- e) қолданыстағы жаңғырту және тәуекелдерді басқарудың жаңа тәсілдерін құру; банктегі тәуекелдерді басқару мәдениетін дамыту.

Банктің банкроттығының теріс салдарынан тұтынушыларды қорғаудың рөлі 140 елдің, оның ішінде Қазақстан аумағында жұмыс істейтін депозиттерге кепілдік беру жүйесі жатады. Депозиттерді кепілдендіру - бұл қауіпсіздік жастығының бір түрі және банк секторының қаражаты есебінен халықтың жинақ ақшасын жоғалтуға қарсы бірлескен сақтандыру әрекеті ретінде саналады [14]. Сонымен қатар, соңғы бірнеше жылда ішкі қаржы нарығында қиындықтарға қарамастан ашылған оқиғалар оң өзгерістерді енгізе бастады. Қазақстан инфляцияға бағытталған және еркін өзгермелі айырбас бағамына ауысты, қоғамда көптеген келіспеушіліктер мен келіспеушіліктер болды. Тәуекелді сәйкестендіру қауіп-қатерді анықтайтын бағыттардан тұрады [15]. Тәуекелді анықтау қауіпті аймақтарды анықтаумен қатар, осы салалармен байланысты банктің практикалық пайдасы мен ықтималдың теріс салдарын да қамтиды. Тәуекелді, сондай-ақ оның басқару жүйесінің басқа элементтерін анықтау үшін, тиісті ақпаратты жою және өңдеуден тұратын жақсы ақпараттық базаға ие болу өте маңызды [16].

Тиісті ақпараттың рөлі кез-келген тәуекел үшін өте маңызды.

Тәуекелдің дәрежесін бағалау үшін сапалы және сандық талдау жүргізіледі.

– *Сапалы талдау* – факторлармен анықталған тәуекел деңгейі мен ықтималы қауіпті аймақтарды талдау.

Осы негізде сапалы талдау банк тәуекелінің әрбір түріне тән факторлардың нақты анықталуына негізделген. Сапалық талдаудың моделі банктің несиелік портфелін талдау мысалында айқын көрінеді [17].

– *Сандық талдау* – тәуекел дәрежесін ресімдеуге бағытталған.

Сандық талдауда шартты түрде бірнеше блокты ажыратуға болады: тәуекел дәрежесін бағалау өлшемдерін таңдау;

- 1) банк үшін қолайлы тәуекелдердің жекелеген түрлерінің деңгейін анықтау;
- 2) жеке әдістерге негізделген тәуекелдің нақты дәрежесін анықтау;
- 3) болашақта тәуекелдің жоғарылау немесе азайту мүмкіндігін бағалау.

Тәуекелдерді бағалау көрсеткіштері ретінде: факторлар; болжамды жоғалту; банктің портфельдерін сегменттеу көрсеткіштері (активтер портфелі, кредит, депозиттік ресурстар, инвестициялар, сауда портфельдері және т.б.).

Тәуекелдерді бақылау – бұл тәуекел түрлері бойынша тәуекелдерді индикаторларды жүйелі талдауға және оның пайда болу деңгейін сақтай отырып, тәуекелдерді барынша азайтуға бағытталған шешімдер қабылдау.

Тәуекелдерді бақылау үдерісі мыналардан тұрады: тәуекелге мониторинг жүргізу үшін жауапкершілікті бөлу, тәуекелдер менеджменті әдістерін анықтау [18].

Мониторинг тәуекелдерінің жауапкершілігі банктің функционалдық бөлімшелеріне, оның мамандандырылған комитеттеріне, ішкі бақылауына, аудитіне және талдауына жүктеледі. Ереже банк тәуекелдерін қорғауға бағытталған әдістер жиынтығымен анықталады. Тәуекелдікті бақылау оны азайту немесе жою үшін тәуекелді уақтылы анықтауға бағытталған шараларды қамтиды [19].

Тәуекелді басқарудың үш тәсілі бар:

- 1) ішкі аудит;
- 2) сыртқы аудит;
- 3) ішкі бақылау.

Ішкі аудитті банктің ішкі құрылымдық бөлімшесі жүзеге асырады, ол банктің жеткіліктілігі мен тиімділігін тәуелсіз бағалауды қамтиды. Ішкі аудит банктің мүддесінде қалыптасады және оның ішкі құжаттарымен реттеледі. Ішкі аудит институттары банктің иелері тағайындаған аудиторларды, аудиторлық комиссияларды, ішкі аудиторларды немесе ішкі аудиторлардың топтарын қамтиды [20]. Тәуекелдерді бақылау және қадағалау банктің ішкі бақылау жүйесі шеңберінде жүзеге асырылады. Сыртқы аудиттен өзгеше, ішкі аудит мақсаттары басқару талаптарына сәйкес өзгертіледі. Сыртқы аудитордың негізгі мақсаты – банктің қаржылық есептілігінің сенімділігі туралы және ҚР заңнамасына есеп беру рәсімінің сәйкестігі туралы пікірдің көрінісі арқылы анықталады. Аудитор қаржы есептілігінің барлық елеулі аспектілері бойынша өз пікірін көрсетеді. Ол бастапқыда ішкі аудит қызметінің қаншалықты тиімді екендігін бағалауы керек. Тәуекелдерді басқару жүйесін ішкі бақылауды тәуекелдерді басқару жөніндегі бас ұйымның өкілі жүзеге асырады [21]. Тәуекелдерді басқару жүйесінің ішкі бақылауы тәуекелдің алдын алудың тиімді әдісі болып табылады және тәуекелдерді басқару саясатының тиімділігін бағалау және мониторинг жүргізу болып табылады [22]. Зияндардың себептерін зерттеу, тәуекелдерді барынша азайту мақсатында бизнес-процестерді оңтайландыру бойынша шараларды әзірлеу, жаңа өнімдердің тәуекелін бақылау және тәуекелді операцияларды жасау болып табылады.

Тәжірибелік ұсыныстар Кредиттік тәуекелді басқару үдерісіне ерекше назар аудару қажет, өйткені оның сапасы оның сапасына байланысты.

Тиімді басқарудың негізгі элементтері: жақсы дамыған несие саясатының болуы, несие портфелін басқаруы, қарыздарды тиімді бақылауы және, ең бастысы, осы жүйеде жұмыс істеу үшін білікті қызметкерлердің болуы. Банктер экономиканы несиелендіру арқылы ақша қаражатын қайта бөлудің негізгі функциясын орындайды, кәсіпкерлікті қолдауға арналған түрлі мемлекеттік бағдарламалар бойынша несиелер береді [23]. Банк жүйесінің жалпы несие портфелінің 33% -ы проблемалық несиелерді құрауда. Атап айтқанда, кейбір банктерде оңды солды, несиелік қабілетті талдамай, тәуекелін бағаламай несие беріліп, олардың басым бөлігі қайтарылмады.

Тәуекелдерді басқарудың жалпы көзқарасы мыналар болып табылады:

- тәуекел жағдайында мүмкін болатын салдарларды зерттеу;
- зиянды болдырмау немесе азайту жөніндегі шараларды әзірлеу;
- теріс нәтижелер бейтараптандырылуы мүмкін қауіп-қатерді бейімдеу жүйесін енгізу.

Алайда, ақша нарығындағы жағдайды тұрақтандыру үшін көп жұмыс атқарылды [24]. Қазіргі уақытта қазақстандық ақша рыногының конъюнктурасы қалыпты болып қалып отыр, бұл жүйеде өтімділіктің құрылымдық профицитінің жалғасуы есебінен 3,5 триллион теңгені құрады.

Қысқа мерзімді перспективада нарықтағы ставкалар базалық ставкалардың төменгі шегінде, ол мерзімді түрде валюта нарығындағы құбылмалылық кезеңдеріне ықпал жасайды. Саладағы қадағалау бір уақытта либералды болғандықтан, мемлекет банктерге өтімділікпен бірнеше рет көмек көрсетуге тура келді. Сондықтан, Ұлттық Банктің қадағалау функцияларын өзгерткеннен кейін бұрынғы қадағалау салдарын болдырмау мүмкін болды. Бірақ шын мәнінде, банктерге көмек қажет болды -

жүйеде жинақталмаған жұмыс істемейтін несиелердің үлкен саны және бұл мәселені шешуді бастаған Ұлттық Банктің қазіргі басшылығының пайдасына 2017 жылдың сәуір айында реттеуші банк секторын сауықтыру бағдарламасын іске қосты. Жалпы сомасы 653 млрд. Теңгеге «АТФ Банк», «Еуразиялық банк», «Цеснабанк Банк», «ЦентрКредит» және «Bank RBK» банкі көмек көрсетті. Сарапшылар қаржы секторындағы оқиғаларды мұқият бақылап отырады, сондықтан зейнетақы активтерін басқару өте теңдестірілген болуы керек. Соңғы екі жылда шетелдік эмитенттердің қаржы құралдарына салынған инвестициялардың көлемі зейнетақы активтерінің 6,5% -дан 22,5% -на дейін ұлғайтылғанын атап өту қажет. Портфельді әртараптандыру үшін шет елдердің эмитенттерінің өтімді қаржы құралдарына валюталық бөлікті инвестициялау қажет [25]. Сонымен қатар, мұндай инвестицияның үлесі 22,5% -ды құрайды, өйткені қалған зейнетақы активтері басқа салаларға инвестицияланады. Тәуекелдерді әртараптандыру неғұрлым белсенді болса, соғұрлым жақсы. Үстіміздегі жылда қордың инвесторлары үшін БЖЗҚ зейнетақы активтерінің портфелінің кірістілігі 7,75% болды, инфляция деңгейі 3,3% болды.

Қаржыгерлер съезінің қарсаңында сарапшылар қазақстандық қаржы секторының жағдайын теріс бағалады. Биылғы жылы Қазақстанның банк секторы үшін күш сынағы болды. 2018 жылы екі банк қашықтыққа жетуге үлгерді. Сонымен қатар, мысалы, «Банк Хоум Кредит» АҚ нарықта сенімді. Банктегі «улы» кредиттердің үлесі аз болғанына қарамастан, қаржы институты биыл қарыз алушыларды таңдау процесін жақсартты. Банк өз бизнесін тиімді дамытуды жалғастырып келеді, бұл біздің қаржылық көрсеткіштеріміз дәлелдейді. Жыл басынан бері банктің активтері 20% -ға, несие портфелі - 12,6% -ға өсті. Мұндай нәтижелерге қол жеткізу сату арналарының белсенді жұмысымен, елдегі ең ірі бөлшек сатушылармен, сондай-ақ нарыққа тұжырымдамалық жаңа өнімдерді енгізумен қамтамасыз етілді. Мысалы, жақсы несие тарихымен және тұрақты табыстары бар клиенттер төменгі мөлшерлеме бойынша қарыз алу мүмкіндігіне ие. Банктің адал клиенттері үшін 60 айдың ең жоғарғы несие сомасы 2 млн. теңгеге дейін ұлғайтылды. «SB Home Bank» АҚ (Қазақстан) «Хоум Кредит» халықаралық қаржы тобының құрамына кіреді, бұл тәуекелдерді басқарудың жоғары тиімді моделіне негізделген.

Банк қарыз алушының төлем қабілеттілігін бағалау кезінде пайдаланылатын жоғары технологиялық скорингтік үлгілерді қолданады [26]. Заемшының кредиттік қабілеттілігін бағалау процестері үнемі жетілдіріліп отырады, соның арқасында банктің қызметі сапалы түрде өсуде. Банк жыл сайын тәуекелдерді басқару жүйесін дамыту және жаңарту үшін елеулі қаржы бөледі.

Әдетте, бұл модель үлкен деректер массивімен ғана тиімді жұмыс істейді. Банкте қазіргі уақытта белсенді клиенттер базасы 29 миллион клиентке жетеді. Осыны ескере отырып, скоринг үлгісі қысқа мерзімде төленеді деп есептейді. Бірақ жасанды интеллект негізінде скорингтік модельді енгізгендіктен, несие портфелінің сапасы үш есе жақсарды.

Қазір бұл тақырып белсенді талқыланып жатыр, электрондық цифрлық қолтаңбаны (ЭЦҚ) пайдалану бойынша белгілі бір бастамалар қарастырылуда. Эксперимент ретінде жобаның шеңберінде банктерге ЭЦҚ-ны дербес шығаруға мүмкіндік беріледі деп болжануда. Яғни, клиент банкке алғаш рет келгенде дереу ЭЦҚ алады. Кейінгі банктік операцияларда қарыз алушы банкпен тікелей байланыса алмайды. Банк үшін ең бастысы - клиенттердің қауіпсіздігі. Банк терминалдары биометриямен жабдықталады. Биометрияда банк клиенттің карточкаларды пайдаланушылардың саусақ іздерін алады. Бұл технология клиенттерді алаяқтардан қорғайды, себебі саусақ іздері бірдей емес. Үндістанда Home Credit Group несие ұсынады, торларды сканерлеу арқылы өз тұтынушыларын анықтайды. Үндістанда халық санағы да сканерден өткізіледі [27]. Егер Қазақстан Республикасының Үкіметі осы бағытта қадам жасаса, үміткерлерге несие беретін алаяқтық схемалар толығымен жойылып, несие желісін онлайн тәртібінде бекіту тез және қауіпсіз болады. Әлемде көптеген банктер филиалдарын кесіп, интернет-компанияларға айналады. Қазіргі кезде банктер негізінен депозиттерден қаражат тартады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Еліміздің банк секторы тұтынушылар сұранысы бойынша өзгеріп отырады. Уақыттың талабы - өмірдің барлық салаларын цифрландыру. Банктің өндірістігі оның негізгі бәсекелік артықшылығы болып табылады және өзгеруге қадам жасамаған қаржы мекемесі мәңгілікке нарықтан ығыстырылады. 2018 жылдың басынан бастап, Қазақстанның ірі банкі, «Цеснабанк» АҚ, стратегиялық міндеттерді бірінші

нөмірге ауыстыру туралы жариялады. Экономика жағдайын талдау, зерттеу статикалық мәліметтерсіз болмайды. «Цеснабанк» АҚ сондай-ақ әлемнің және банк экономиканың басым секторларын қолдауға, шағын және орта бизнесті қолдауға және елдің елеулі инфрақұрылымдық және индустриалдық жобаларын іске асыруға арналған мемлекеттік бағдарламалардың қатысушысы болып табылады. Қазақстанның өңірлерін дамытуға және біздің отандастарымыздың жалпы әл-ауқатын арттыруға ықпал етеді. Банктің тиімді жұмысының негізгі көрсеткіштері реттеушінің талаптарын сақтау және үздіксіз табысты қалыптастыру болып табылады, ал 25 жыл ішінде Цеснабанк Ұлттық Банкке, клиенттерге және резервтегі серіктестерге өз міндеттемелерін орындады. Банк жаһандық экономикадағы және басқа да тәуекелдердегі болжанған ауытқулармен бетпе-бет келіп отыр. Банктің бүкіл тарихында негізгі бөлігі ешқашан өзгермеген акционерлер, таяудағы уақытта қайтадан капиталдандыруға ниетті. Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету жөніндегі іс-шаралар жоспарына сәйкес Банктің міндеттемелерін мерзімінен бұрын орындау жоспарлары бар. Бұл шешімдер әрбір акционердің клиенттерге жеке жауапкершілігін және нарықтық тәуекелдерді және нормативтік талаптарды болжауға дайын екенін көрсетеді.

Банктің дербес жоспарлары Digital-платформаларды және Интернет-банкингті одан әрі дамыту. Банк өз клиенттері үшін ыңғайлы экожүйені құруға тырысады - бизнесті басқару және дамыту үшін қажетті барлық қызметтер бір жерде шоғырланатын болады және клиенттерге тәулік бойы қол жетімді болады. Жылдың бірінші жартысында Ұлттық Банктің қосымша капиталдандыру бағдарламасына қатысатын бес банктің көрсеткіштері несиелендіру мен активтердегі нарықтағы үлестердің күрт төмендеуін көрсетпеді. Банк тәуекелдерін басқару жүйесі - банктің қызметкерлері жұмысының әдістерін, тәсілдерін үйлестіреді, бұл оң қаржылық нәтижені қамтамасыз етуге, тәуекелді оқиғалардың пайда болуын болжауға және оның теріс салдарын жоюға немесе азайтуға бағытталған шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл басқару жүйесі түрлі критерийлерге негізделген. Банк тәуекелдерінің түрлеріне сүйене отырып, бұл жүйе несие тәуекелін басқару, борыштық өтімділік тәуекелдігі, пайыздық мөлшерлеме, операциялық тәуекел, кірістіліктің жоғалуы, сондай-ақ кредиттік мекеменің жеке бизнес жолдарында туындайтын тәуекелдерге байланысты күрделі блоктарға бөлуге болады. Басқа қауіп-қатерді жіктеу кезінде, тәуекелдерді басқарудың жеке кіші және Тәуекелдерді басқарудың жиынтық бірлігі тәуелсіз бірліктер ретінде бөлінеді [28]. Бірінші блок кредиттік операциялардың және банктік операциялардың басқа түрлерінің тәуекелін басқаруды қамтиды, екіншісі - әртүрлі банктік портфельдер - несие, сауда, инвестиция, тартылған ресурстар және т.б. тәуекелдерін басқарады. Біздің көз алдымызда еліміздің банк секторы тұтынушылар сұранысы бойынша өзгеріп отыр. Тәуекелді сәйкестендіру қауіп-қатерді анықтайтын бағыттардан тұрады.

Жаңа жүйені енгізуде Ұлттық Банк қаржы секторының үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз етуде және ең маңызды проблемаларға уақтылы жауап беруін көздейді. Тәуекелді анықтау қауіпті аймақтарды анықтаумен қатар, осы салалармен байланысты банктің практикалық пайдасы мен ықтималдың теріс салдарын да қамтиды. Сонымен қатар, жаңа жүйе заманауи нарықтар дамыған сайын күрделі болып келе жатқан қаржылық тәуекелдердің өзгеретін сипатына бейімделуге мүмкіндік береді. Тәуекелді, сондай-ақ оның басқару жүйесінің басқа элементтерін анықтау үшін, тиісті ақпаратқа қол жеткізу және өңдеуден тұратын жақсы ақпараттық базаға ие болу өте маңызды. Тәуекелдерді басқару жүйесінің мазмұнын ашуға негізделген банктік тәуекелдерді басқару тетіктерін жетілдіру бағыттары зерттеуде ұсынылды. Зерттеудің өзін статистикалық мәліметтерді қолдана отырып заманауи модельдерді қолданусыз талдау жасау мүмкін болмайтыны анық. Мақалада қаржы нарығындағы банктердің ең басты ішкі тәуекелдеріне аса мән беруі көрініс тапты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 3 Н.Назарбаевтің «Қазақстан халқына жолдауы» //Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі табыспен тұрмыс сапасын арттыру//.05.10.2018 ж.
- 4 Лисак Б. И. Интегрированный риск-менеджмент в банках: учебник. – Алматы: Издательство «Экономика», 2013.
- 5 Исаков У.М. Банк ісі. //Оқулық.- Алматы: «Экономика баспасы», 2013.
- 6 Банковские риски: учебное пособие / кол. авторов; под ред. д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н.И. Валенцевой. — М.: КНОРУС, 2016. — 232 с.

- 7 Қазақстан Ұлттық Банкі ресми интернет ресурсы [Электрон. ресурс]. 2018. – URL: www.nationalbank.kz
- 8 Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала. Базельский комитет по банковскому надзору. М.: Банк международных расчетов. 2004.
- 9 Официальный сайт Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. www.stat.gov.kz 2018
- 10 Рогачев А.Ю. Современная роль коммерческих и региональных банков // Экономика и экономические науки. – 2016. – №4. – С. 21–28
- 11 Леонтьев В.Е., Привалова С.Г. К вопросу о сущности и классификации банковских рисков // Управленец. 2014. № 1/47. С. 26-35.
- 12 Мақыш С.Б. Ақша, несие, банктер теориясы. Оқулық.— Алматы: 2006—
- 13 Коновалова О.М. методика(стандарт)оценки эффективности управления банковскими рисками // Банковское дело. – 2014. – № 3. – С. 12-20.
- 14 Кузьмичева И.А., Подколзина Э.А. Система управления банковскими рисками // Фундаментальные исследования. - 2015. - №2-25. - С5635-563
- 15 Пименов Н.А. Управление финансовыми рисками. М.: Юрайт, 2016. с 93
- 16 Материалы Базельского соглашения // Бизнес и банки. 2005.
- 17 Энциклопедия финансового риск-менеджмента / под ред. А.А. Лобанова, А.В. Чугунова. М.: Альпина Паблишер, 2003г
- 18 Евдокимова С.С. Специфика оценки средневзвешенной стоимости капитала кредитной организации и методы ее оптимизации // Финансы и кредит. 2017. №14. С.18–19.
- 19 Приступ Н.П., Сенчукова А.С. Теоретические аспекты управления банковскими кредитными рисками // Современные научные исследования и инновации 2015. № 6.
- 20 Белозеров С. Страхование и управление рисками. Проблемы и перспективы / С. Белозеров, Н. Кузнецова. СПб.: Проспект, 2017. 528 с.
- 21 Тарасов А. Методы оценки параметров риска и доходности инвестиций / Тарасов А., Шлячков Н. – М.: Эконом, 2014. – 109 с.
- 22 Гасанова М.М. Роль коммерческих банков в современной экономике и перспективы его развития // Концепт. – 2016.
- 23 Волков А.А. Управление рисками в коммерческом банке. М.: Омега-Л, 2015. 156 с.
- 24 Мануйленко В. В Реализация концепции доходности капитала с учетом риска // 2016. №2.
- 25 Zaytseva A.V. // Insurance of bank risk legal construction. main directions and importance in banking activities // Banking Law 2016. № 5. P. 62-65.
- 26 Karen Schnatterly., Brent B. Clark., John Howe Michael L // Regulatory and governance impacts on bank risk-taking, 2017
- 27 Sovereign Capacity During a Financial Crisis: A.C.Santos A Cross-Country Analysis // Journal of Credit Risk, 2018
- 28 The Strategic Underreporting of Bank Risk // Taylor A. Begley R
- 29 Funding liquidity and bank taking // Muhammad Saifuddin, Haral Scheule
- 30 Do Higher Bank Capital Requirements Really Decrease Systemic Risk // P. Teodora

REFERENCES

- 3 N. Nazarbayev // Strategy: Growth of welfare of Kazakhstan by improving quality of life and income // 05.10.2018 year. //
- 4 Lisak BI Integrated risk management in banks: a textbook. - Almaty: Publishing House "Economics", 2013.
- 5 Iskakov UM, Banking: Textbook - Almaty: Economics, 2013. - 776p
- 6 Banking risks: textbook / stake. authors; by ed. Dr. Econ. sciences, prof. O.I. Lavrushina and Dr. Econ. sciences, prof. N.I. Valentsova. - M.: KNORUS, 2016. - 232 p.
- 7 web-site of the National Bank of Kazakhstan [Electronic. resource]. - 2018. - URL: www.nationalbank.kz

- 8 International convergence of capital measurement and capital standards. Basel Committee on Banking Supervision. M.: Bank for International Settlements. 2004.
- 9 The official website of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [Electron. resource]. - 2018. - URL: www.stat.gov.kz (2018)
- 10 Rogachev A.Yu. The modern role of commercial and regional banks // Economics and economic sciences. - 2016. - №4. - p. 21–28
- 11 Leontiev V.E., Privalova S.G. To the question of the nature and classification of banking risks // Manager. 2014. No. 1/47. Pp. 26-35
- 12 Makysh S.B. Аққа, Nesie, Bankter Theories. Textbook. – Almaty: 2006–
- 13 Konovalova OM method (standard) of assessing the effectiveness of banking risk management // Banking. - 2014. - № 3. - p. 12-20.
- 14 Kuzmicheva IA, Podkolzina E.A. Bank risk management system // Basic research. - 2015.-№2-25.- P5635-563
- 15 Pimenov N.A. Financial risk management. - M.: Yurayt, 2016. – P 416
- 16 Materials Basel Agreement // Business and banks. 2005.
- 17 Encyclopedia of financial risk management / ed. A.A. Lobanova, A.V. Chugunova. M.: Alpina Publisher, 2003
- 18 Evdokimova S.S. The specifics of assessing the weighted average cost of capital of a credit institution and methods for its optimization // Finance and Credit 2017. №14. P.18–19.
- 19 Prictup NP, Senchukova A.S. Theoretical aspects of bank credit risk management // Modern scientific research and innovation. 2015. № 6.
- 20 Belozеров S. Insurance and risk management. Problems and prospects / S. Belozеров, N. Kuznetsova. - SPb.: Prospect, 2017. - 528 p.
- 21 Tarasov A. Methods for estimating risk and return on investment parameters / Tarasov A., Shlyachkov N. - Moscow: Ekonom, 2014. - 109 p.
- 22 Hasanova M.M. The role of commercial banks in the modern economy and the prospects for its development // Concept. - 2016.
- 23 Volkov A.A. Risk management in a commercial bank. M.: Omega-L, 2015.
- 24 Manuilenko V. In the implementation of the concept of return on capital, taking into account risk //
- 25 Zaytseva A.V. // Insurance of bank risk legal construction. main directions and importance in banking activities // Banking Low 2016. № 5. P. 62-65.
- 26 Karen Schnatterly., Brent B.Clark.,John Howe Michael L//Regulatory and governance impacts on bank risk-taking, 2017
- 27 Sovereign Capacity During a Financial Crisis: A.C.Santos A Cross-Country Analysis//Jornal of Credit Risk, 2018
- 28 The Strategic Underreporting of Bank Risk//Taylor A. Begley R
- 29 Funding liquidity and bank taking//Muhammad Saifuddin, Haral Scheule
- 30 Do Higher Bank Capital Requirements Really Decrease Systemic Risk// P. Teodora Banking risks: a tutorial

РЕЗЮМЕ

На фоне усиливающихся кризисных явлений и роста конкуренции на рынке банковских услуг, создание эффективных систем управления банковскими рисками становится наиболее актуальной проблемой. Усиление конкуренции и нестабильность на финансовых рынках ставят банки перед новыми рисками и требуют постоянного обновления процесса управления бизнесом и связанных с ним рисков для сохранения конкурентоспособности.

В этих условиях каждый банк должен иметь собственную систему управления рисками и придавать ей должное значение. В статье рассматривается необходимость организации системы управления банковскими рисками, методов управления рисками, количественных и качественных методов оценки

рисков. Подробно раскрываются роль, задачи и полномочия органов управления в создании эффективной системы правовых норм, регулирующих особенности принимаемых банком рисков, управление рисками как элемент системы внутреннего контроля в банках.

RESUME

Against the ever-increasing crisis phenomena and growth of the competition in the market of banking services creation of effective management systems bank risks becomes the most actual problem of bank management.

The increased competition and instability of the financial markets put banks at new risks and require fixed updating of a business management process and related risks, for preserving competitiveness. In these conditions each bank shall have own risk management system and give it the proper importance. In article need of the organization of a management system by bank risks, risk management methods, quantitative and high-quality evaluation methods of risks is considered.

In detail the role, tasks and powers of regulating boards in creation of the effective system of precepts of law regulating specific features of the risks assumed by bank, risk management as an element of an internal control system in banks reveal.

E52: Monetary Policy

**THE EFFECTIVENESS OF THE POLICY OF STABILIZATION OF THE NATIONAL CURRENCY
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Baisholanova K.S.,

Doctor of Economics

Acting Professor at Al-Farabi Kazakh National University

Almaty, Kazakhstan

Sartanova N.T.,

Ph.D., Associate Professor at Kostanay State University named after A.Baitursynov

Kostanay, Kazakhstan

Zhanibekova G.K.,

PhD, Acting Associate Professor at Caspian University

Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – Study of the effectiveness of the monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan and suggest directions for its improvement. The study of the theoretical and methodological foundations of monetary policy, the mechanism for implementing monetary policy in the Republic of Kazakhstan, determining the importance of the exchange rate as a regulatory tool, identifying monetary policy problems and proposing ways to improve it.

Methodology – when writing the article, were used the following methods of economic analysis: a synthesis of theoretical concepts, methods of expert, mathematical and economic analysis.

Originality – the results and proposals presented in the article can be used in the preparation of the monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan and in the implementation of the monetary policy of commercial banks.

Findings – the effectiveness of the monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan was evaluated and ways for its improvement were proposed.

Keywords – monetary policy, exchange rate, currency regulation, monetary policy, stabilization

ӘОК 336.02
ҒТАМИ 06.73.07

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАНЫ ТҰРАҚТАНДЫРУ САЯСАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Байшоланова К.С.,

э.ғ.д., профессор м.а.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы, Қазақстан

Сартанова Н.Т.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті

Қостанай, Қазақстан

Жанибекова Г.К.,

PhD, қауымдастырылған профессор (доцент) м.а.

Каспий университеті

Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюталық саясатын жүзеге асырудың тиімділігін зерттеу және оны жетілдіру бағыттарын ұсыну. Сонымен қатар, валюталық саясат ұғымының теориялық-әдістемелік негіздерін зерделеу, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюта саясатын жүзеге асыру механизмін зерттеу, валюталық бағамның реттеу құралы ретінде маңызын анықтау, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюталық саясатын әзірлеу мәселелерін анықтап, оны жүзеге асырудың бағыттарын жетілдіру бойынша ұсыныстар жасау міндеттері қойылды.

Әдіснама – мақаланы жазу барысында экономикалық талдаудың келесі әдістері қолданылады: теориялық концепцияларды жалпылау, салыстырмалы және сараптамалық, математикалық-экономикалық талдау әдістері.

Түпнұсқалық/құндылық – мақалада жүргізілген талдау жұмыстарын, берілген ұсыныстар мен қорытындыларды Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюталық саясатын әзірлеуде, коммерциялық банктердің валюталық саясатты жүзеге асыруда қолдануға болады.

Қорытындылар – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюталық саясатының тиімділігі бағаланып, оны жүзеге асыру жолдарын жетілдіру бағыттары ұсынылды.

Түйін сөздер – валюталық саясат, валюта бағамы, валюталық реттеу, ақша-несие саясаты, тұрақтандыру.

КІРІСПЕ

Бүгінгі күні валюталық қатынастарды жетілдіру үшін көптеген түрлі жағдайлар жасалында. Қазақстан Республикасында (бұдан ары - ҚР) нарықтық экономиканы дамыту және екі деңгейлі банктік жүйені белгілеу еліміздің валюта нарығындағы проблемаларының алғашқы міндеттерінің шешімін, жаңа валюталық саясаттың қалыптасуын талап етті. Осы қатынастарды реттеу нарықтық механизм арқылы, сондай-ақ мемлекеттің валюталық қатынастарға араласуы арқылы жүзеге асырылады. Валюта қатынастарын мемлекеттік реттеу валюта операциялары мен халықаралық есеп айырысуларды жүргізу тәртібін регламенттеу арқылы жүзеге асырылуда.

Көпшілік елдерде валютаны шетелге әкету лимиті бекітілген, шетелдік заңды тұлғаларға несие беруге рұқсаттың арнайы жүйелері енгізілген [1]. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюталық реттеудің көмегімен валюталық операцияларды, шетелдік заңды және жеке тұлғаларға несиелер мен

заемдар беруді, валютаны шетелге әкетуді, одан әкелуді және аударуды мемлекет бақылауына алуға, және сонымен қатар, төлем балансының тепе-теңдігі мен валютаның тұрақтылығын ұстап тұруға тырысады.

Валюталық бағамның өзгеру перспективасы бойынша мәселеге байланысты экономист-ғалымдар және көптеген сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар арасында қызу пікірталастар ұдайы жалғасуда [2]. Осы тұрғыда валюталық саясат және ұлттық валютаны тұрақтандыру мәселесін зерттеудің өте өзекті екені айқын.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазақстан Республикасының валюталық саясаты ұлттық валютаның және ұлттық экономиканың тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Нарық экономикасына өту жағдайында және экономикалық дағдарысты жоюда, макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуде ҚР Ұлттық Банкі маңызды рөл атқарады.

Соңғы жылдары ақша-несие саясаты түбірлі өзгерістерге ұшырады: Ұлттық Банк айырбастау бағамын басқарудан бас тартты және инфляцияны таргеттеуге кірісті. Ақша және валюта нарықтарын дамыту ақша-несие эволюциясынан және бағам айырмасынан ажырамай өтті. Айырбастау бағамының икемділігі бағамдық күтулердің бір бағыттылығын жоя отырып, теңгеге деген сенімділікті қалпына келтірді. Айырбастау бағамына қысымның әлсіреуіне байланысты пайыздық мөлшерлемелерді басқару және тұрақтандыру үшін мүмкіндік ашылды. Нәтижесінде, теңгелік өтімділік нарығында талаптар жақсарды, мөлшерлемелер, әсіресе репо нарығында барынша тұрақты болды, алдын ала болжау шегі бір жыл шегінен тыс кеңейді, кредиттік ұйымдардың өтімділікті басқару міндеті айтарлықтай жеңілдеді және банк жүйесі үшін өтімділік тәуекелдері төмендеді [3].

2017 жылы ақша және валюта нарықтарының тарапынан қаржы жүйесі үшін тәуекелдер айтарлықтай төмендеді. Ұлттық Банктің валюта нарығында өктемдіктерден бас тартуына қарай айырбастау бағамының дислокациясы анық әрі жүйелік сипатын жоғалтты, бірақ құрылымдық және институционалдық факторлар нарықта баға белгілеудің тиімділігін тежеуін жалғастыруда және белгісіздіктің маңызды факторлары болып қалуда. Айырбастау бағамы режимінің ауысуы ақша нарығында пайыздық мөлшерлемелердің тұрақтануына және қысқа мерзімді болашақта күтулерді қалыптастыру процесін оңтайландыруға мүмкіндік берді. Нарыққа қатысушылар үшін қалған тәуекелдер Ұлттық Банктің бастапқы өтімділік ұсынысын басқаруы үшін пайдаланатын активтер мерзімінің қысқа болуымен байланысты [4].

2013-2017 жылдар аралығында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қысқа мерзімді теңгемен өтімділікті беру және алу бойынша ақша-кредит саясатының құралдар жүйесін кеңейтіп, сондай-ақ өзінің ішкі ақша нарығына қатысуды ұлғайтуды жүзеге асырып келді.

1-кестеде ішкі валюта нарығындағы операциялар бойынша 5 жылдық талдаулар жүргізілген, 3 елдің валютасының ішкі нарықта алатын орны қарастырылған [5].

Кесте 1. Ішкі валюта нарығындағы операциялар.

жыл- дар	USD (валютаның млн.бірлігі/			EUR (валютаның мыңдық бірлігі/			RUB(валютаның млн.бірлігі/		
	KASE	ББВР / ВМВР	АО / ОП	KASE	ББВР / ВМВР	АО / ОП	KASE	ББВР / ВМВР	АО / ОП
	Сауда-саттық көлемі	Банк-резидент мәміле көлемі	Нетто-операц.	Сауда-саттық көлемі	Банк-резидент мәміле көлемі	Нетто-операц.	Сауда-саттық көлемі	Банк-резидент мәміле көлемі	Нетто-операц.
2013	70 498	22 003	12 414	299 400	548 443	800 625	5 197	5 094	14 028
2014	55 296	18 324	12 895	12 000	519 312	675 969	8 273	4 020	18 382
2015	57 513	12 435	12 219	12 500	400 231	954 695	4 239	2 439	30 100
2016	89 006	8 120	14 239	82 600	101 347	1 317 888	11 636	7 404	76 057
2017	55 826	4 121	7 690	38 200	39 642	612 551	18 319	12 045	176 428

Ескерту - Ұлттық Банктің ресми басылымдары және жарияланымдары негізінде авторлармен құрастырылған.

1-кестеден байқағанымыздай, ішкі валюта нарығындағы сауда саттық көлемі бойынша жүргізілетін ең көп операцияны АҚШ доллары алады екен. 2017 жылы доллармен жасалған сауда саттықтағы операция 55 826 млн.доллар болған. Одан кейінгі орында EUR 38200 мыңдық бірлікпен жауып отырса, Ресей ақшасымен 18 319 млн.рубль көлемінде сауда саттық операциялары жүргізілген [5].

Кесте 2. ЕУРО-ның айырбас бағамдары/ теңге 1 EUR-ге.

жылдар	Ресми айырбастау бағамдары/		Биржалық айырбастау бағамдары/	
	Кезеңге орташа	Кезеңнің соңына	Кезеңге орташа	Кезеңнің соңына
2011	204,11	191,36	204,05	191,80
2012	191,67	199,49	191,96	198,58
2013	202,09	211,17	202,31	211,30
2014	238,10	221,97	239,69	223,70
2015	245,80	371,31	245,79	371,10
2016	378,63	348,94	379,51	351,35
2017	368,32	395,29	369,17	396,45

Ескерту - Ұлттық Банктің ресми басылымдары және жарияланымдары негізінде авторлармен құрастырылған.

2-кестеден байқағанымыздай, 2017 жылы ресми айырбастау бағамдары жыл соңына 395,29теңгені құраған болса, 2016 жылы сол көрсеткіш 348,94 болып, артып отыр[5].

Кесте 3. АҚШ долларының айырбас бағамдары/теңге 1 АҚШ \$.

жылдар	Ресми айырбастау бағамдары		Биржалық айырбастау бағамдары	
	Кезеңге орташа	Кезеңнің соңына	Кезеңге орташа	Кезеңнің соңына
2011	146,62	148,04	146,64	148,40
2012	149,11	150,29	149,08	150,74
2013	152,13	153,61	152,15	154,06
2014	179,19	182,35	179,49	182,35
2015	221,73	321,47	222,51	339,01
2016	342,16	333,28	342,17	333,29
2017	326,00	331,31	325,95	332,33

Ескерту - Ұлттық Банктің ресми басылымдары және жарияланымдары негізінде авторлармен құрастырылған.

3-кестеден байқағанымыздай, 2016 жылы доллар бағамы -1,98 кемісе, 2017 жылы бағам өзгерісі 0,29 көрсетіп отыр. Бұл валюта саясатының дұрыс бағытта жүргізілуінің бірден-бір айғағы [5].

Жоғары долларланудың мынадай себептерін атап көрсетуге болады: макроэкономикалық тұрақсыздық, ол нақты пайыздық мөлшерлемелердің және ЖІӨ-нің өсу қарқынының жоғары ауытқуын білдіреді және құрылымдық экономикалық проблемаларды да атап кеткен жөн [6].

Ұлттық Банк Үкіметпен бірлесіп Қазақстан экономикасын долларландыру деңгейін төмендету жөніндегі іс-шаралар жоспарын әзірлеген болатын. Жоспар үш негізгі стратегиялық бағытты қамтиды: макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету, қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамыту және көлеңкелі айналымды қысқарту, ұлттық валютаның шетел валютасынан басымдығын қамтамасыз ету.

Бірінші бағыт бойынша, Жоспарда экономиканы әртараптандыру және өндірілетін тауарларда, жұмыстарда және көрсетілетін қызметтерде қазақстандық қамтуды арттыру жөніндегі шаралар көзделген.

Екінші бағыт бойынша, қолма-қол ақшасыз төлемдерді дамыту жөніндегі шаралар көзделген.

Үшінші бағыт бойынша, халықтың ұлттық валютадағы депозиттері бойынша кепілдік беру мөлшерін 5 млн.теңгеден 10 млн.теңгеге дейін ұлғайту, халықтың шетел валютасындағы депозиттері бойынша сыйақы мөлшерлемесін жылдық 3%-ға дейін төмендету, банктерге өтімділік беру және банк секторын сауықтыру, бағаны шетел валютасында (оның ішінде шартты бірліктермен) көрсетуге тыйым салуды белгілеу көзделген.

Алайда, экономиканы долларландыру деңгейін төмендету - ұзақ үдеріс [7]. Оны Үкімет пен Ұлттық Банктің ғана емес, экономиканың барлық субъектілерінің тұрақты әрі жоспарлы жұмысының нәтижесінде ғана табысты іске асыру мүмкін.

Кесте 4. Екінші деңгейдегі банктердің қолма-қол шетел валютасын әкелу-әкетуі туралы мәліметтер, валютаның мыңдық бірлігі.

жылдар	USD			EUR		
	Әкелу	Әкету	Әкелу-әкету сальдосы	Әкелу	Әкету	Әкелу-әкету сальдосы
2013	4 230 171	15 645	4 214 526	435 986	39 134	396 852
2014	6 178 171	14 647	6 163 524	445 985	39 135	38 690
2015	6 199 170	14 677	6 184 493	456 986	39 235	417 751
2016	6 757 910	84 679	6 673 231	739 731	795	738 936
2017	4 031 402	23 420	4 007 982	329 955	8 066	321 889

Ескерту - Ұлттық Банктің ресми басылымдары және жарияланымдары негізінде авторлармен құрастырылған.

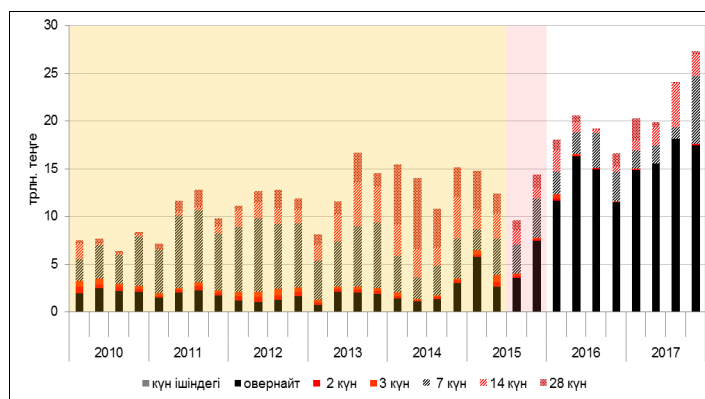
4-кестеден байқағанымыздай, екінші деңгейдегі банктердің қолма-қол шетел валютасын әкелу-әкетуі туралы мәліметтер 2013 жылы әкелу-әкету сальдосы АҚШ доллары бойынша 4 214 526 мың бірлікті құраса, ЕУРО 396 852 мың бірлікті құраған. 2017 жылы АҚШ доллары бойынша әкелу-әкету сальдосы 4 007 982 мыңдық бірлікті құраса, ЕУРО бойынша, 321 889 мыңдық бірлікті құраған [8].

Қазіргі таңда, ел ішіндегі валюта нарығындағы сауда саттық көлемі бойынша ең көп операцияны АҚШ доллары алып отыр. 2017 жылы доллармен жасалған сауда саттықтағы операция 55 826 млн. доллар, екінші орынды EUR 38200 мыңдық бірлікпен жауып отырса, Ресей ақшасымен 18 319 млн. рубль көлемінде сауда саттық операциялары жүргізілген. ҚР бойынша екінші деңгейдегі банктердің активтері 2017 жылды 2013 жылмен салыстырғанда активтер 85,5%-ға өскен. ҚР екінші деңгейдегі банктерінің міндеттемелері 01.01.2018 жылды базистік 01.01.2014 жылмен салыстырғанда өсім 84,9% көрсетіп отыр [8].

2016-2017 жылдары тұрақтану кезеңінде Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлемелерді басқару саясатына түпкілікті көшті және айырбастау бағамын бақылаудан бас тартты. Кезең теңгелік активтерге деген сұраныстың қалпына келуімен, пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуімен және тұрақтануымен, айырбастау бағамына қысымның азаюымен, айырбастау бағамының құбылмалылығын айырбастау бағамын еркін қалыптастыру саясатымен үйлестіретін деңгейде тұрақтандырумен сипатталады.

Айырбастау бағамын басқарудан бас тарту ақша нарығында ахуалды қалпына келуі үшін жағдайлар жасады. 2016 жылдың басынан бері Ұлттық Банк ақша нарығына оралды және пайыздық мөлшерлемелерге бақылау жасауды күшейтті. Қаңтардың басында мөлшерлемелер 70% деңгейінде болды, одан кейін 10 пайыздық тармақпен біртіндеп төмендеді. Қаңтардың соңында мөлшерлемелер 25%-ға дейін төмендеді [9].

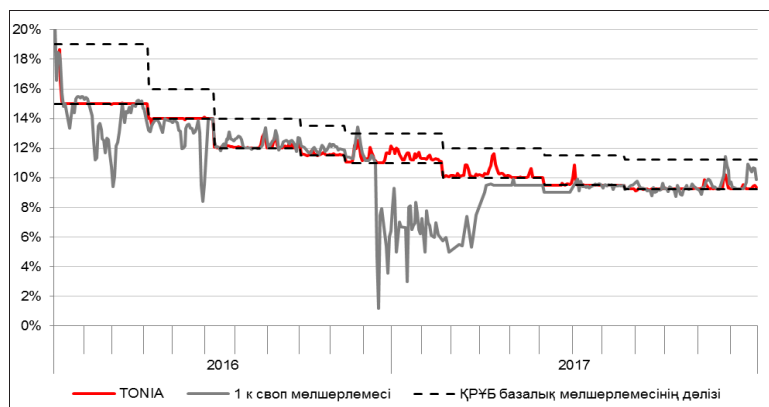
Ақша және валюта нарығындағы тұрақтануға қарай Ұлттық Банк іргелі факторлардың серпініне байланысты емес теңгенің айырбастау бағамының күрт өзгеруін реттеу үшін өктемдік жүргізу құқығын өзінде қалдыра отырып, бірте-бірте өзінің қатысуын қысқарта бастады (1-сурет).

Сурет 1 – Ұлттық Банктің ҚҚБ-да шетел валютасын нетто сатып алуы

Ескерту – ҚР ҰБ 2012-2017жж. қаржылық тұрақтылық туралы есебі негізінде құрастырылған.

2016 жылғы ақпанда үш айлық үзілістен кейін Ұлттық Банк базалық мөлшерлемесі 17% деңгейінде, бірақ TONIA нысаналы мөлшерлемесі үшін $\pm 2\%$ неғұрлым тар дәлізбен белгіледі. Бұдан былайғы екі жыл ішінде Ұлттық Банк базалық мөлшерлемесі бірте-бірте төмендетті және TONIA-ны нысаналы дәлізде ұстап тұрды (2-сурет).

Сурет 2 – Ұлттық Банктің базалық мөлшерлемесі төмендетуі

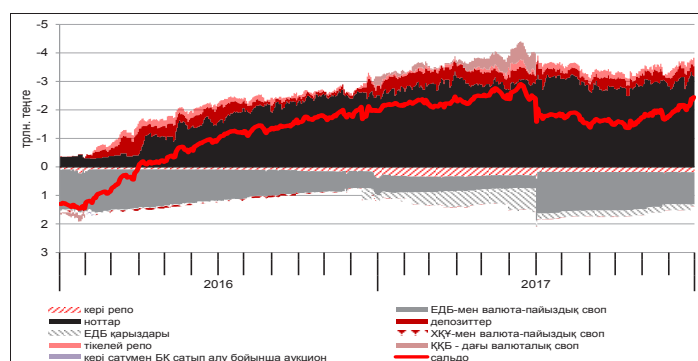
Ескерту – ҚР ҰБ 2012-2017жж. қаржылық тұрақтылық туралы есебі негізінде құрастырылған.

Оған қоса, автономдық факторлар тарапынан, яғни Ұлттық Банктен тікелей байланысты емес факторлар әсерінен өтімділіктің ұсынысы айтарлықтай өсті. Бюджеттің тапшылығын қаржыландыру үшін сыртқы жинақтарды айырбастау нәтижесінде Ұлттық Банктің балансында үкіметтік шоттардың өсуі теңгемен өтімділіктің автономды ұсынысының негізгі көздерінің бірі болды. Ішкі мемлекеттік борышты орналастыру көлемі шамалы болды. Резиденттер алдындағы мемлекеттік борышты өтеу сол сияқты өтімділік ұсынысын ұлғайтты. Өтімділіктің үлкен көлемі бюджеттік арна арқылы келіп түсті, трансферттер 2016 жылы 2,9 трлн. теңге және 2017 жылы 4,4 трлн. теңге болды.

Теңгенің күшеюі кезеңінде 2016 жылдың бірінші жартысында өте тез болған банктік салымдарды долларсыздандыру екінші фактор болды. Теңгеге деген сенімнің артуы нәтижесінде салымшылар салымдарын валютадан теңгеге айналдыруды жүргізді. Соның нәтижесінде банктер нарықтағы түскен валютаны теңгемен өтімділіктің орнына сатты. Жалпы алғанда 2016 жылы салымдарды долларсыздандыру шеңберінде банктердің салымшылар алдындағы теңгемен міндеттемелері 3,2 млрд. теңгеге, 2017 жылы тағы да 0,7 млрд. теңгеге ұлғайды [11].

Салымдарды долларсыздандырудың Ұлттық Банктің және банктердің шоттарына әсері Ұлттық Банк банктерге берген ұзақ мерзімді валюталық своптарды жабумен ішінара өтелді.

Нәтижесінде, Ұлттық Банк алуға тиіс өтімділіктің көлемі 2016 жылдың соңына қарай шамамен 3,2 трлн. теңгені және 2017 жылдың соңына қарай 3,8 трлн. теңгені құрады (3-сурет).

Сурет 3 – Ұлттық Банк операциялары бойынша ашық позиция

Ескерту – ҚР ҰБ 2012-2017жж. қаржылық тұрақтылық туралы есебі негізінде құрастырылған.

Өтімділік ұсынысын басқару міндеті пайыздық мөлшерлемелер саясатына бағынысты болды. Алғаш рет Қазақстанның ақша-несие саясаты тарихында Ұлттық Банк мөлшерлемелер дәлізінің төменгі шегін қорғау үшін өтімділікті алу бойынша операциялар жүргізді. Пайыздық мөлшерлемелер саясатын жүргізудегі табандылық және бірізділік оған үлкен сенімділік берді. Базалық мөлшерлемені енгізу және шешімдерді негіздеудің тұрақты байланысы нарыққа қатысушыларға қорландыру құны бойынша мөлшерлеме бойынша келесі шешімге дейін қысқа мерзімді болашақта бағдар беріп қана қоймай, сол сияқты неғұрлым ұзақ уақытқа күтулерді қалыптастыру үшін негіз болды.

2017 жылы валюталық бақылаудың тиімділігін және капиталды елден шығаруға қарсы іс-қимылды күшейтуге қажетті шараларды әзірлеу бойынша жұмыс жалғастырылды. Атап айтқанда, «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» Кодекстің жобасын жаңа редакцияда келісу шеңберінде Ұлттық Банктің ұсынысы бойынша Ұлттық Банк пен Қаржы министрлігіне банк және салық құпиясы жөнінде ақпарат алмасуды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін нормалар қарастырылды.

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес валюталық реттеу саласында Ұлттық Банктің лицензиясы қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметті (валюта айырбастау пункттерінің қызметі) жүзеге асыру үшін ғана қажет. Қолма-қол шетел валютасы нарығын реттеудің бұдан былайғы бағыттарын айқындау мақсатында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру бойынша, оның ішінде операциялардың көлемі, айырбастау пункттерінің орын ауыстыруы, нарық субъектілері түрлерінің ерекшеліктері жөніндегі қызметке талдау жүргізілді, нарық өкілдерімен бірқатар кездесулер өткізілді. Жүргізілген жұмыс нәтижесі бойынша қызметтің аталған түрін реттеуді жетілдіруге қатысты негізгі тәсілдер айқындалды. Мысалы, Салық кодексінің 2017 жылғы 25 желтоқсандағы жаңа редакциясы шеңберінде банктік емес айырбастау пункттеріне корпоративтік табыс салығының орнына белгіленген салықты уақытша (2020 жылғы 1 қаңтарға дейін) енгізу көзделді, сондай-ақ жергілікті атқару органдары белгілейтін салықтық мөлшерлеме шеңберіндегі мөлшерлемелер дәлізі айқындалды.

Сонымен қатар айырбастау пункттерінің айналымдары жөніндегі деректерді талдау негізінде қаржы нарығының аталған субъектілерінің жарғылық капиталының ең төменгі мөлшерін ұлғайту туралы шешім қабылданды:

- Астана және Алматы қалаларында әрбір қосымша айырбастау пункті үшін 5 млн.теңгеден және 1 млн.теңгеден әрбір жеке пункт үшін 30 млн.теңгеге дейін;
- облыс орталықтарында әрбір қосымша айырбастау пункті үшін 5 млн.теңгеден және 1 млн.теңгеден әрбір жеке пункт үшін 20 млн.теңгеге дейін;
- өзге жерлерде әрбір қосымша айырбастау пункті үшін 3 млн.теңгеден және 600 мың теңгеден әрбір жеке пункт үшін 10 млн.теңгеге дейін.

2017 жылы қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметті лицензиялау шеңберінде жаңа уәкілетті ұйымдарға (банктік емес заңды тұлғаларға) 51 лицензия берілді, өз еркімен 46 лицензия қайтарылды. 2017 жылы 566 уәкілетті ұйымның қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға қолданыстағы лицензиялары бар, республикада 3011 айырбастау пункті, оның ішінде 1847 банктік айырбастау пункті, уәкілетті ұйымдардың 974 айырбастау пункті және «Қазпочта» АҚ-тың 190 айырбастау пункті жұмыс істеді.

2018 жылы айырбастау пункттерінің жалпы саны 112-ге ұлғайды, бұл ретте уәкілетті банктердің айырбастау пункттерінің саны 6-ға ұлғайды, уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің саны 2-ге қысқарды және «Қазпочта» АҚ-тың айырбастау пункттерінің саны 108-ге көбейді[12].

Ұлттық Банк банктік емес айырбастау пункттері қызметінің айқындылығын арттыру және олардың жұмысына банк стандарттарын қолдану бойынша жұмысты жалғастырды. Атап айтқанда, уәкілетті ұйымдарды «Фискалдық деректер операторы» жүйесіне ерікті негізде қосу жұмысы жүргізілді. Бұл жүйенің міндеті мемлекеттік кірістер органдарына нақты уақыт режимінде қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізу кезінде әрбір операция бойынша жеке-жеке деректер жіберу болып табылады. 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша «Фискалдық деректер операторы» жүйесіне 25 айырбастау пункті (Астана, Алматы және Тараз қалаларында) бар 19 уәкілетті ұйым өз еркімен қосылды.

2017 жылы валюталық бақылау шеңберінде Ұлттық Банк валюталық заңнама саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтарды анықтап, әкімшілік құқық бұзушылық туралы 1 287 іс қозғады. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 1 255 іс бойынша жаза қолданылды, олардың ішінде ескерту түрінде – 570, әкімшілік құқық бұзушылық туралы 655 іс бойынша Ұлттық Банк (460 іс) және соттар (195 іс) салған айыппұлдар сомасы шамамен 341 млн теңгені құрады. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 49 іс бойынша іс жүргізу тоқтатылды, 13 іс қарау үстінде (2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша).

Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасының талаптарын бұзғаны үшін уәкілетті банктен мен уәкілетті ұйымдарға қатысты 82 шектеулі ықпал ету шарасы қолданылды.

Валюталық бақылау мәселелері бойынша инспекциялау тәуекелге бағдарланған тәсіл негізінде жүзеге асырылады. 2017 жылы Ұлттық Банк Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасын сақтау мәселелері бойынша 288 тексеру жүргізді, оның ішінде 264 тексеру субъектісі тәуекел дәрежесін бағалау негізінде айқындалды.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Еркін өзгермелі айырбастау бағамына көшу валюта нарығының тепе-теңдік баға анықтауда тиімділігінің жеткіліксіз болуы мүмкін [13]. Айырбастау бағамының қатты өзгеруі еркін өзгермелі айырбастау бағамына деген бейімділікті көрсетеді, оның сенімділігін арттырады, валютаға қатысты қысымды әлсіретеді және пайыздық мөлшерлемелерді төмендетуге мүмкіндік береді [14].

Бірақ тепе-теңдік бағаны анықтаудың нарықтық процесі әлі де тиімсіз болып қалуда және нарықтық баға қаржы нарықтарында қандай да бір өзгерістерсіз теңгерімнен ұзақ уақыт ауытқи алады [15]. Бұл мәселе Ұлттық Банк тарапынан жетілдіру бағыттарын әзірлеуді талап етеді.

Осылайша, Ұлттық Банктің валюта саясаты Қазақстан экономикасының ішкі және сыртқы бәсекеге қабілеттілігінің арасында теңгерімділікті қамтамасыз етуге бағытталған. Атап айтқанда, Ұлттық Банктің ішкі валюталық нарықтағы сауда-саттықтарға қатысуы валюта нарығындағы ахуалды тұрақсыздандыруы және қаржы жүйесінің тұрақтылығына теріс ықпал етуі мүмкін болатын айырбастау бағамының күрт және айтарлықтай құбылмалылығын реттеу қажеттілігімен байланысты. Осылайша, Қазақстан экономикасының дамуына әлемдік қаржы және тауар нарықтарындағы құбылмалылықты және онымен байланысты капиталдың тұрақсыз ағындарын қоса алғанда, қолайсыз сыртқы факторлар әсер ететінін байқадық. Бұл жағдайда Қазақстан Республикасының ақша-кредит саясаты баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Никитинская Ю.В., Нечаева Т.В. Международные расчеты и валютные операции. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 215 с.
- 2 Гилберт М. В поисках единой валютной системы. – М.: Прогресс, 2017. – 349 с.
- 3 Лухманова Г.К. Денежно-кредитная политика как приоритетная задача Национального банка Республики Казахстан в обеспечении стабильности цен. Вестник Университета «Туран». – №2 (62). – 2014. – С. 54-59.
- 4 Лухманова Г.К. Денежно-кредитная политика Республики Казахстан. Учебное пособие. Талдықорған: Жетісу университеті, 2014. – 129 с.
- 5 Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы // <http://www.nationalbank.kz>
- 6 Isaac Oluwatayo. Banking the unbanked in rural southwest Nigeria: Showcasing mobile phones as mobile banks among farming households. Journal of Financial Services Marketing. – 2013. – №18, 98 p.
- 7 Holland, Niklas Kreander. Establishing bank–corporate relationships and building competitive advantages. Journal of Financial Services Marketing – 2013. – №19, pp.274–393.
- 8 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің ресми сайты // <http://www.stat.gov.kz/>
- 9 Лухманова Г.К. Банк секторын қаржылық сауықтырудың қазіргі жағдайы: артықшылықтары мен кемшіліктері. І. Жансүгіров атындағы ЖМУ Хабаршысы. – № 4. – 2017. – Б. 87-93.
- 10 Калиева Г.Т. Коммерческие банки в Казахстане проблемы устойчивости. Экономика Казахстана. – 2013. – №2. – Б.67–73.
- 11 Каменева Е.А. Банк для страны. National Business. – 2011. – №7. – 118с.

- 12 Казахстан в цифрах: стат. сб. — Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. — 19 с.
- 13 Шалашов, В.П. Валютные расчеты и бухгалтерский учет валютных операций в РФ / В.П. Шалашов, Н.Т. Шалашова. — М.: Интел-Синтез; Издание 3-е, перераб. и доп., 2015. — 640 с.
- 14 Abdou H.A., Pointon J. (2015). «Credit scoring, statistical techniques and evaluation criteria: a review of the literature». *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, Vol. 18, No. 2–3, pp. 59–88.
- 15 Crook J., Edelman D., Thomas L. (2016). «Recent developments in consumer credit risk assessment». *European Journal of Operational Research*, Vol. 183, No. 3, pp. 1447–1465.

REFERENCES

- 1 Nikitinskaya YU.V., Nechaeva T.V. *Mezhdunarodnye raschety i valyutnye operacii*. — М.: INFRA-M, 2017. — 215 s.
- 2 Gilbert, M. *V poiskah edinoy valyutnoy sistemyi*. — М.: Progress, 2017. — 349 s.
- 3 Luhmanova G.K. Denezhno-kreditnaya politika kak prioritnaya zadacha Natsionalnogo banka Respubliki Kazahstan v obespechenii stabilnosti tsen. *Vestnik Universiteta «Turan»*. — №2 (62). — 2014. — S. 54–59.
- 4 Luhmanova G.K. Denezhno-kreditnaya politika Respubliki Kazahstan. *Uchebnoe posobie*. Taldykorgan: Izdatelskiy otdel «ZhetIsu universiteti», 2014. — 129s.
- 5 Kazakstan Respublikasy Ulttyk Bankinin resmi internet-resursy // <http://www.nationalbank.kz>
- 6 Isaac Oluwatayo. Banking the unbanked in rural southwest Nigeria: Showcasing mobile phones as mobile banks among farming households. *Journal of Financial Services Marketing*. — 2013. — №18, 98p.
- 7 Holland, Niklas Kreander. Establishing bank–corporate relationships and building competitive advantages. *Journal of Financial Services Marketing* — 2013. —19, pp.274–393.
- 8 Kazakstan Respublikasy Ulttyk ehkonomika ministrliги Statistika komitetinin resmi sajty // <http://www.stat.gov.kz/>
- 9 Luhmanova G.K. Bank sektoryn karzhylyk sauyktyrudyn kazirgi zhagdajy: artykshylyktary men kemshilikteri. *I.ZHansugirov atyndagy ZhMU Habarshysy*. — № 4. — 2017. — B. 87–93.
- 10 Kalieva G.T. Kommercheskie banki v Kazahstane problemy ustojchivosti. *EHkonomika Kazahstana*. — 2013. — №2. — B.67–73.
- 11 Kameneva E.A. Bank dlya strany. *National Business*. — 2011. — №7. —118s.
- 12 Satkeev, O. Valyuty mira tret'ego tysyacheletiya. *The world currencies of the third millennium*. — М.: Bishkek, 2013. — 776 s.
- 13 SHalashov, V.P. Valyutnye raschety i buhgalterskiy uchet valyutnyh operacij v RF / V.P. SHalashov, N.T. SHalashova. — М.: Intel-Sintez; Izdanie 3-e, pererab. i dop., 2015. — 640 s.
- 14 Abdou H.A., Pointon J. (2015). «Credit scoring, statistical techniques and evaluation criteria: a review of the literature». *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*, Vol. 18, No. 2–3, pp. 59–88.
- 15 Crook J., Edelman D., Thomas L. (2016). «Recent developments in consumer credit risk assessment». *European Journal of Operational Research*, Vol. 183, No. 3, pp. 1447–1465.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме стабилизации национальной валюты и эффективности валютной политики, проводимой Национальным Банком Республики Казахстан. Авторами статьи проанализированы показатели валютных операций за последние пять лет. В заключении оценена эффективность денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of stabilization of the national currency and the effectiveness of the monetary policy pursued by the National Bank of the Republic of Kazakhstan. The authors analyzed the indicators of foreign exchange transactions over the past five years. In conclusion, the effectiveness of the monetary policy of the National Bank of the Republic of Kazakhstan is assessed.

JEL classification: O: Economic Development, Technological Change, and Growth

STRATEGIC PROGRAM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SMALL ENTERPRISE

Rakhmetulina Zh.B.,

Candidate of Economic Sciences, Professor
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, The Republic of Kazakhstan

Auelbekova A.K.,

Candidate of Economic Sciences
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to develop an algorithm for drawing up a strategic program for innovative development.

Methodology – general scientific methods are used: synthesis, analysis, comparison, generalization.

Originality/value – the article examines the types and principles of production, management and labor potential of small innovative enterprises. The measures for potential formation with regard to the strategic direction of potential development of an innovative small enterprise were considered.

Research results could be useful for managers of small business enterprises when introducing innovations and for those who are engaged in research in the field of small business potential, innovation and strategic management.

Conclusions – it is necessary to form the potential of an innovative small enterprise, based on the strategic direction of its development.

Keywords – small business, innovative potential, innovative development, innovations

УДК 338.312

**ШАҒЫН КӘСПОРЫННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ
БАҒДАРЛАМАСЫ**

Рахметулина Ж.Б.

экономика ғылымдарының кандидаты, профессор
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан Республикасы

Ауелбекова А.К.

экономика ғылымдарының кандидаты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – инновациялық дамудың стратегиялық бағдарламасын құрудың алгоритімін әзірлеу.

Әдіснама – жалпы ғылыми әдістер қолданылады: синтез, талдау, салыстыру, жалпылау, сандық және сапалық әдістер.

Тұпнұсқалылық / құндылығы—мақалада шағын инновациялық кәсіпорындардың өндірістік, басқарушылық және еңбек әлеуетінің түрлері мен принциптері зерттелді. Шағын кәсіпорынның инновациялық әлеуетінің дамуын стратегиялық бағытын есепке ала отырып әлеуетін қалыптастыруға іс-шаралар қарастырылды.

Зерттеу нәтижелері инновациялар ендіру барысында шағын кәсіпорын басшыларына, инновациялық және стратегиялық менеджмент, шағын кәсіпорын әлеуетінің аясында зерттеулермен айналысатындарға пайдалы болуы мүмкін.

Қорытынды — кәсіпорынның стратегиялық даму бағытын негізге ала отырып инновациялық шағын кәсіпорынның әлеуетін қалыптастыру қажет.

Түйін сөздер — шағын бизнес, инновациялық әлеует, инновациялық белсенділік, инновациялық даму, инновациялар.

КІРІСПЕ

Тұтынушылардың өнімге деген талаптарының өсуі өндірушілерді өзгеріп отырған сыртқы орта жағдайларына бейімделуге итермелейді. Болып отырған өзгерістерге қайсыбірі жылдам әрекет етсе, сол ұтады және қажетті инновацияларды (жаңа өнім, технология немесе басқару әдісі) уақтылы ендірсен. Оларсыз еңбек өнімділігінің өсуін қамтамасыз ету және шағын өндірісті тиімді дамыту үшін жағдай жасау мүмкін емес. Ірі кәсіпорынға қарағанда шағын бизнес нарық өзгерістеріне икемді жауап береді. Инновациялар өндіріліп отырған өнімнің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді және сапасын арттырудың негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі ЖІӨ-ні ұлғайту мақсатында инновацияларды дамытуды ынталандыруға көп көңіл бөледі.

Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан–2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағытында қарастырылды: «Отандық кәсіпкерлік жаңа экономикалық бағыттың қозғаушы күші болып табылады. Шағын және орта бизнестің экономикадағы үлесі 2030 жылға қарай, ең аз дегенде, екі есөсетіні» [1]. Демек, заң жүзінде ҚР Үкіметі бәсекеге қабілеттіліктің өсуіне, инновацияларды енгізуге ықпал етеді және инновациялық бағдарланған шағын кәсіпорындарды қолдайтын болады.

Қазақстандық шағын кәсіпорындардың көптеген басшылары инновациялық бағдарлы позицияға ие болу үшін тиісті әлеуетке ие болу қажеттігін атап өтті.

Зерттеудің негізгі бөлімі

Шағын кәсіпорындардың инновациялық әлеуетінің мәселесі келесі шетелдік ғалымдармен зерттелді П.Кокка, М.Саунила, Л.Ти, С.Терджесен, А.Фороуди, Н.Фосс [2–7] және басқалары маңызды үлес қосқан. Соңғы онжылдықта бүкіл әлем бойынша компаниялардың бас директорлары мен менеджменті арасында халықаралық консалтингтік компаниялар өткізетін сауалнамалар ұйымның қызметіндегі немесе технологиялық дамуындағы инновацияның ешқандай басқа факторлары бизнес-модельдегі инновация сияқты пайданың ұлғаюына әкелмейтіндігін көрсетеді [4]. Өнімділікті тиімді басқару үшін жүйе динамикалық және икемді болуы тиіс, бизнестің өзгеріп жатқан шарттарына жауап беру үшін және тек бірнеше ұйымдар бес элементтен тұратын өз жүйелерінің мониторингі үшін процестерді пайдаланады: адамдар, рәсімдер, деректер, бағдарламалық қамтамасыз ету және жабдықтар [2]. С. Терджесеннің пікірінше, үдерістік инновациялар фирманың өнімділігін арттыру үшін шешуші мәнге ие және ЖІӨ-нің тиімділігін арттыруға және өсуіне ықпал етеді [7], техникалық инновациялық мүмкіндіктерді (жаңа қызметтер, сервистік операциялар мен технологиялар) және техникалық емес инновациялық мүмкіндіктерді (басқару, сату және маркетинг) пайдалану қажет [3] және банк секторы инновациялық қызметті қолдауда маңызды рөл атқарады [6].

Инновациялық әлеуеттің мәнін талдаудың теориялық және қолданбалы негіздері қазақстандық және ресейлік ғалым-экономистерде Б.Бекбенбетова, С.Н.Глаголев., Н.Есмагулова, Р.Исмаилова, А.А.Крупанин, И.Павленко, М.Н.Чечурина, О.Н.Юдина [8–15] және басқалар белгілі бір үлес қосты және қосуда. Бұл еңбектерді зерттеу авторларға инновациялық дамудың стратегиялық бағдарламасын құру алгоритмін жасауға мүмкіндік берді.

Нәтижелері және талқылануы

Инновациялық шағын кәсіпорынның инновацияларды жүзеге асыру мүмкіндігі шағын кәсіпорынның инновациялық әлеуеті ретінде айқындалуы мүмкін.

Инновациялық әлеуетті инновациялық шағын кәсіпорынның стратегиясына сүйене отырып, мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту қажет. Шағын кәсіпорындағы инновациялық қызмет мәні бойынша оперативті емес стратегиялық болып табылады. Сондықтан шағын кәсіпорынның инновациялық әлеуетін қалыптастыру мен дамытуды басқару саласында экономикалық ғылымда жетіспейтін ғылыми негізделген әдістемелік шешімдерді, сондай-ақ оларды тұрақты басқару практикасына енгізу тәртібін әзірлеу талап етіледі [8].

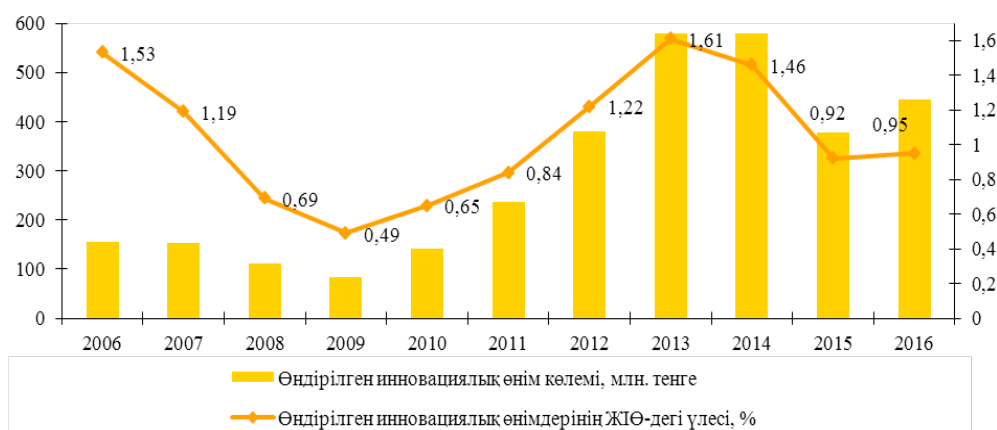
Қазақстандағы кәсіпорындардың инновациялық қызметін талдап көрейік. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректеріне сәйкес 2017 жылы кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі 9,6%-ға жетті, бұл 2010 жылмен салыстырғанда 4,4%-ға жоғары. Инновациялық белсенділіктің шағын өсуі 2017 жылға қарай ҚР кәсіпорындары бәсекеге қабілеттілікті арттырудың өзге құралдарының пайдасына инвестицияларды артық көреді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді (1-кесте).

Кесте 1 – Кәсіпорындардың инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштері, 2010–2017жж.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кәсіпорындардың саны, бірлік, одан:	10 937	10 723	21 452	22 070	24 068	31 784	31 077	30 854
инновацияның барлық түрлері бойынша инновациясы барлар, бірлік	572	762	1 622	1 774	1 940	2 585	2 879	2 974
инновацияның барлық түрлері бойынша инновация саласындағы белсенділік деңгейі, %	5,2	7,1	7,6	8,0	8,1	8,1	9,3	9,6

Ескерту: [16]

ҚР-дағы инновациялық өнім көлемінің өсу серпініне келетін болсақ, мұнда тұрақты өсу үрдісі байқалады. 2006 жылдан бастап 2016 жылға дейін инновациялық өнім көлемі 2,8 есе, 156039,9–н 445775,7 млн.теңгеге дейін өсті. Айта кету керек, бұл жерде өндірілген инновациялық өнімдерінің ЖІӨ-дегі үлесі 1,53–тен 0,95% төмендеді (1 сурет).

Сурет 1 – Кәсіпорындардың инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштері, 2006–2016жж.
Ескерту: [16]

Жүргізілген талдау көрсеткендей, Қазақстанда аздаған шағын кәсіпорындар жоғары инновациялық мүмкіндіктерге ие, бар болса да оны толық қолданбайды. Осылайша, шағын кәсіпорынның әлеуетін зерттеу өзекті міндет болып табылады.

Инновациялық шағын кәсіпорынның әлеуетінің түрлері

Ұйымның әлеуеті – ұйымның мақсаттарына қол жеткізу үшін қолда бар барлық мүмкіндіктердің жиынтығы. Өндірістік, басқарушылық және еңбек әлеуетін бөліп көрсетуге болады [15].

Өндірістік әлеуеті – шағын кәсіпорынның бәсекеге қабілетті өнім шығару мүмкіндігі [9]. Басқарушылық әлеуеті – басшылардың шағын кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін басқару әдістерін пайдалану мүмкіндігі [10]. Еңбек әлеуеті – жеке қызметкердің немесе шағын кәсіпорын қызметкерлерінің түрлі топтарының еңбек мүмкіндіктері.

Әлеуеттің барлық осы түрлері өзара байланысты ғана емес, сонымен қатар өзара тәуелді. Басқарушылық әлеует жоғары болған сайын, өндірістік және еңбек әлеуетінің өсуі үшін мүмкіндіктер соғұрлым көп [12]. Өндірістік әлеует жоғары болған сайын, инновациялық шағын кәсіпорынның басқарушылық және еңбек әлеуетін арттыруға мүмкіндіктері мол. Еңбек әлеуеті жоғары болған сайын, басқарушылық және өндірістік әлеуеттерді ұлғайту үшін мүмкіндіктер соғұрлым көп.

Инновациялық шағын кәсіпорынның инновациялық әлеуетін басқарудың негізі [11] – қазіргі стратегиялық басқарудың принциптері (кесте 2) мен тәсілдері, өйткені олар тұтастай алғанда инновациялық қызметтің негізі болып табылады.

Кесте 2 – Өндірістік, басқарушылық және еңбек әлеуеттерінің принциптері

ӘЛЕУЕТ ПРИНЦИПТЕРІ		
Басқарушылық	Өндірістік	Еңбек
– икемділік – өндірісті тез өзгертін сыртқы жағдайларға бейімдей білу; – жеделдік – өзгерістерге тез жауап бере білу; – стратегиялық басқаруға негізделу – ұзақ мерзімді жоспарларды қою; – әлеуетті ұтымды пайдалану – еркін әлеуетті тұрақты іздеу; – жүйелілік – шағын кәсіпорынның дәстүрлі және инновациялық қызметінің өзара байланысын құру; – инновациялық белсенділікті арттыру – инновациялық қызметті ынталандыру; – білімнің өсуі – басшыларды үнемі оқыту; – басқару жүйесін үнемі жетілдіру – басқарушы қызметкерлердің инновациялық әдістерін пайдалануы; – маркетингтік зерттеулерге (стратегиялық сегменттеу, сыртқы ортаны талдау, сұраныс) көңіл бөлу; – инновациялық топтардың ынталандыру (инновациялық топтың бірегейлігін және оның қызметінің ерекшелігін сезіну)	– кәсіпорында негізгі құралдар мен технологияларды барынша пайдалану; – өндіріс жабдықтары мен технологияларын жетілдіру; – өндірістік үдерістердің ұтқырлығы; – дәстүрлі және инновациялық қызметті ақылға қонымды ажырату; – инновацияларды құру үшін өндірістік базаның болуы; – өндірістік персоналдың жоғары біліктілігі; – ғылым мен өндірістің интеграциясы.	– еңбек әлеуетінің серпінділігі (кадрлардың құрамы мен құрылымын уақтылы өзгерту); – еңбек әлеуетін икемді пайдалану; – қызметкерлердің еңбек әлеуетінің өсуі мен дамуы үшін жағдайлардың болуы; – еңбектің жоғары нәтижелілігі; – қақтығыстардың болмауы.
<i>Ескерту:</i> авторлармен құрастырылған		

Стратегия – ұйымның әлеуетін дамыту бойынша мақсатқа жетудің ұзақ мерзімді жоспары [14].

Шағын кәсіпорын келешегі бар мақсаттардың маңыздылығын түсінуі, оның не екенін (әлеуетін) бағалай білуі және даму бағытын таңдай білуі тиіс. Мүмкін, ол әлеуетті қажетті деңгейге көтеріп, оны сол деңгейде ұстап тұру немесе оған азаймау керек. Инновациялық шағын кәсіпорынның стратегиялары 3–кестеде көрсетілген.

Шағын кәсіпорын әлеуетін инновациялық дамытудың стратегиялық бағдарламасын әзірлеу

Инновациялық өнімнің қасиеттері, оның негізгі сипаттамалары инновациялардың өмірлік циклін қалыптастырады. Осылайша, қажетті инновациялық әлеуетті және инновацияларды жасауға арналған шығындар көлемін есептеу кезінде тапсырыс берушілердің инновациялық шағын кәсіпорын өнімдерімен қанағаттану дәрежесін, оның моральдық тозуын және жаңартудың маңыздылығын айқындау қажет. Сұранысты, ішкі және сыртқы нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті, өзгерістердің салдарын талдау қажет.

Кесте 3 – Инновациялық шағын кәсіпорынның әлеуетін қалыптастыру жөніндегі іс–шаралар

		ИННОВАЦИЯЛЫҚ ШАҒЫН КӘСІПОРЫННЫҢ СТРАТЕГИЯЛАРЫ		
		Әлеуетті қажетті деңгейге көтеру	Әлеуетті сол деңгейге ұстап тұру	Әлеуеттің төмендеуіне жол бермеу
ӘЛЕУЕТ ТҮРЛЕРІ	Өндірістік	Инновацияларға үлкен инвестициялар. Өндірістік құрылымның күрделенуі.	Бәсекелестік позицияларды қолдау үшін өндіріске тұрақты қайта инвестициялау	Инновацияға мерзімді инвестициялар
	Еңбектік	Кәсіпорынның экономикалық жағдайын жақсарту көздерін іздейтін инженерлік–экономикалық білімі бар мамандарды экономикалық қызметтерге қосу жолымен экономикалық қызметтердің талдамалық функцияларын күшейту. ҒЗТҚЖ бөлімдерін құру.	Белгіленген тәртіп бойынша жүру	Ресурстарды үнемдеуді қамтамасыз ететін ресурс үнемдеуші технологиялық инновацияларды әзірлейтін қызметті дамыту. Технологиялық тәртіптің сақталуын талдайтын және ақаудың себептерін анықтайтын ТББ қызметінің дамуы.
	Басқарушылық	Ұйымдастыру құрылымының күрделенуі. Шектеу минимумы, ең көп шығармашылық, сыртқы байланыстарды кеңейту. Өткізу нарықтарын іздеу.	Жүйенің ұйымдық құрылымының ұтымдылығын арттыру	Бейресми қарым–қатынас, қақтығысқа жоқ, достық осы жағдайлар қолдау табатын психологиялық климат құру
Ескерту: авторлармен құрастырылған				

Маркетингтік зерттеулер жүргізу қажет, атап айтқанда:

- бәсекелестік ауқымын бағалау, отандық және шетелдік бәсекелестердің болуы;
- негізгі бәсекелестер арасында нарық үлестерін бөлуді бағалау, жағдайларды талап ететін көшбасшы кәсіпорындардың болуын анықтау, еркін тауашаны табу;
- инновациялық өнім өндірісінің орындылығы мен өзектілігін бағалау, оған әлеуетті тұтынушылардың әрекетін болжау;
- инновацияның дифференциалды бағаларына нарық әрекетінің болжамы;
- мемлекеттің зерттелетін саланы қолдау деңгейін бағалау (гранттар, салықтық жеңілдіктер, қолдау бағдарламаларының мазмұны);
- алдағы шығындарды талдау (жаңа технологияларды сатып алу немесе құру, маркетингтік іс–шаралар) және қаржы ресурстарының жеткіліктілігі.

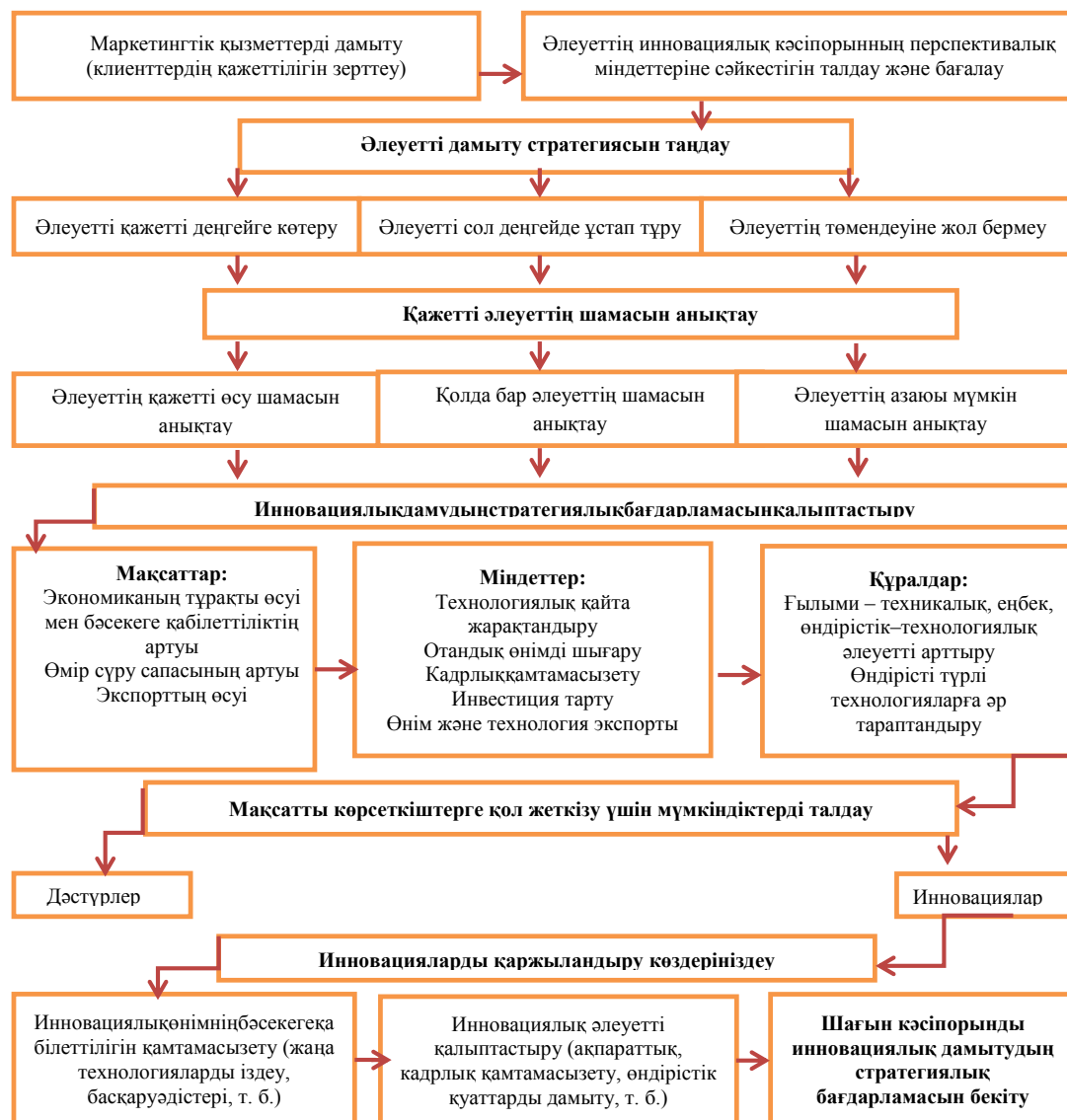
Талдау нәтижелері өндірістің стратегиялық мамандануы үшін база болып табылады. Одан әрі әлеуеттің шағын кәсіпорынның перспективалық міндеттеріне сәйкестігі қарастырылады.

Күрделі салымдардың көлемін, яғни негізгі өндірістік қорларға, айналым қаражаттарына, жұмыс күшіне арналған шығындарды есептеу, бөгде ұйымдарды тарту, қосымша қаржыландыру қажеттілігі мәселесін қарау қажет.

Инновациялық шағын кәсіпорынның әлеуетін дамыту стратегиясы анықталғаннан кейін 2–суретте көрсетілген алгоритм бойынша шағын кәсіпорынның әлеуетін инновациялық дамыту бағдарламасын әзірлеу қажет.

Бағдарламада инновациялық шағын кәсіпорынның әлеуетін қалыптастыру жөніндегі іс–шараларды оларды іске асыру мерзімдері мен күтілетін нәтижелерді көрсете отырып көрсету қажет.

Инновацияларды әзірлеу және оларды енгізу өте үлкен уақыт алады және қосымша әлеуетті талап етеді. Сыртқы ортадағы жылдам өзгерістер инновацияны тәуекел аймағы ретінде және коммерциялықтабыстар күтілгеннен айтарлықтай төмен болуы мүмкін.

Сурет 2 – Шағын кәсіпорынның инновациялық дамуының стратегиялық бағдарламасын жасау алгоритмі

Ескерту: авторлармен құрастырылған

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, шағын инновациялық кәсіпорынның басшылары перспективалық мақсаттардың маңыздылығын түсінуі, оның не екенін (әлеуетін) бағалай білуі және даму бағытын таңдай білуі тиіс. Дәстүрлі өндірістің болуы және инновацияларды дамытуға бағыттауға болатын әлеуеттің болуы қажет. Тәжірибелі мамандарды инновациялық бөлімшеге ауыстырады, бұл олардың жаңа орында жұмысын қосымша ынталандыра отырып, оларды арттыру ретінде қабылдайды.

Оқиғаларды алдын ала көру және оны дамытудың стратегиялық бағытына сүйене отырып, шағын инновациялық кәсіпорынның әлеуетін қалыптастыру үшін қабылданатын шешімдерді әрдайым экономикалық бағалау қажет.

Зерттеу нәтижелері инновацияларды енгізу кезінде шағын кәсіпорындардың басшыларына және шағын кәсіпорынның әлеуеті, инновациялық және стратегиялық менеджмент саласында зерттеулермен айналысатын адамдарға пайдалы болуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. – 2012. – URL: http://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs
- 2 Cocca, P. and Alberti, M. A framework to assess performance measurement systems in SMEs // *International Journal of Productivity and Performance Management*. – 2010. – №59(2). – pp. 186–200.
- 3 Foroudi, Pantea&Jin, Zhongqi& Gupta, Suraksha &Melewar, T.C. &Foroudi, Mohammad Mahdi. Influence of innovation capability and customer experience on reputation and loyalty// *Journal of Business Research, Elsevier*.–2016.– № 69(11). – pp. 4882–4889.
- 4 Foss N., Saebi T. Business models for open innovation: Matching heterogeneous open innovation strategies with business model dimensions // *European Management Journal*. — 2015. — №33(3). – pp. 201–213.
- 5 Saunila, M. and Ukko, J. Intangible aspects of innovation capability in SMEs: impacts of size and industry // *Journal of Engineering and Technology Management*. – 2014. – №.33. – pp. 32.46.
- 6 Tee, L.T., Low, S.W., Kew S.R.&Ghazali, N.A. Financial development and innovation activity: Evidence from selected East Asian countries// *Prague Economic Papers*. – 2014. – №2. – pp.162–180.
- 7 Terjesen, S., Patel, P.C. In search of process innovations: the role of search depth, search breadth, and the industry environment // *Journal of Management*. –2015.– №43(5). – pp.1421–1446.
- 8 Глаголев С.Н., др. Стратегический менеджмент: теория, методология, практика: Монография. – Белгород: Издательство БГТУ им. В.Г. Шухова, 2013.
- 9 Yesmagulova, N.The problems of innovative development of the manufacturing industry and innovative capacity of manufacturing enterprises in Kazakhstan // *Actual problems of economics*. – 2014. – №10 (160).–pp. 128–137.
- 10 Ismailova, R., Yesmagulova, N., Japarova, K. Assessment of innovations effectiveness in the manufacturing industry of Kazakhstan // *Actual problems of economics*. –2016. – № 9 (183). – pp. 54–59.
- 11 Крупанин А.А.Стратегические основы малого бизнеса: Монография. – СПб: Астерион, 2009. – 347 с.
- 12 Pavlenko, I., Shibaykin, V., Tverdova, I., Marakova, A. Business mechanism of innovation–driven development of the agricultural market infrastructure // *Economic Annals–XXI*. – 2018. –№169(1–2). – pp. 57–61.
- 13 Рахметулина Ж.Б., Бекбенбетова Б.Б., Кулмаганбетова А.С. Кәсіпорындардың инновациялық әлеуетін бағалау әдістері// *Экономика и статистика*. – Астана, 2017. – №4. – С.108–113.
- 14 Чечурина М.Н.Управление инновационным процессом в многоуровневой экономической системе: Монография. – СПб: Издательство СПбГУЭ, 2010. – 214 с.
- 15 Юдина О.Н. Формирование потенциала инновационно ориентированного малого предприятия с учетом стратегического направления его развития // *Креативная экономика*. – 2016. – Т. 10. – № 3. – С. 359–368.
- 16 <http://stat.gov.kz>

REFERENCES

- 1 Official site of President of the Republic of Kazakhstan (2012).available at: http://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs
- 2 Cocca, P. and Alberti, M. (2010), "A framework to assess performance measurement systems in SMEs", *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol.59, №2, pp.186–200.
- 3 Foroudi, Pantea & Jin, Zhongqi & Gupta, Suraksha &Melewar, T.C. &Foroudi, Mohammad Mahdi (2016), "Influence of innovation capability and customer experience on reputation and loyalty", *Journal of Business Research, Elsevier*, Vol. 69(11), pp. 4882–4889.
- 4 Foss, N.J., Saebi, T. (2015), "Business models for open innovation: Matching heterogeneous open innovation strategies with business model dimensions", *European Management Journal*, Vol.33(3), pp.201–213.
- 5 Saunila, M. and Ukko, J. (2014), "Intangible aspects of innovation capability in SMEs: impacts of size and industry", *Journal of Engineering and Technology Management*, Vol.33, pp. 32.46.

- 6 Tee, L. T., Low, S. W., Kew, S. R., (2014). "Financial development and innovation activity: Evidence from selected East Asian countries", *Prague Economic Papers*, Vol. 2, pp.162–180.
- 7 Terjesen, S., Patel, P.C. (2015), "In search of process innovations: the role of search depth, search breadth, and the industry environment", *Journal of Management*, Vol.43(5), pp.1421–1446.
- 8 Glagolev S.N. (2013), *Strategicheskij menedzhment: teoriya, metodologiya, praktika*, Monografiya, Belgorod: Izdatel'stvo BGTU im. V.G.Shuhova. (in Russian)
- 9 Yesmagulova, N. (2014). "The problems of innovative development of the manufacturing industry and innovative capacity of manufacturing enterprises in Kazakhstan", *Actual problems of economics*, Vol.10 (160), pp. 128–137.
- 10 Ismailova, R., Yesmagulova, N., Japarova, K. (2016), "Assessment of innovations effectiveness in the manufacturing industry of Kazakhstan", *Actual problems of economics*, Vol.9 (183), pp. 54–59.
- 11 Krupanin A.A. (2009). *Strategicheskie osnovy malogo biznesa*, Monografiya, SPb: Asterion. (in Russian).
- 12 Pavlenko, I., Shibaykin, V., Tverdova, I., Marakova, A. (2018). "Business mechanism of innovation-driven development of the agricultural market infrastructure", *Economic Annals–XXI*, Vol.169(1–2), pp. 57–61.
- 13 Rahmetulina ZH.B., Bekbenbetova B.B., Kulmaganbetova A.S. (2017). "Kasiporyndardin innovaciya-lyk aleuetin bagalau adisteri", *Ekonomika i statistika*, Astana, Vol.4, pp.108–113 (in Kazakh).
- 14 Chechurina M.N. (2010). *Upravlenie innovacionnym processom v mnogourovnevoj ekonomicheskoy sisteme*, Monografiya, SPb: Izdatel'stvo SPbAUEH. (in Russian).
- 15 Yudina O.N. (2016). "Formirovanie potentsiala innovacionno orientirovannogo malogo predpriyatiya s uchetom strategicheskogo napravleniya ego razvitiya", *Kreativnaya ehkonomika*, T.10, Vol.3, pp.359–368. (In Russian)
- 16 <http://stat.gov.kz>

РЕЗЮМЕ

В работе изучены виды и принципы производственного, управленческого и трудового потенциала малых инновационных предприятий, рассмотрены мероприятия по инновационному развитию и формированию потенциала с учетом стратегического направления.

SUMMARY

In this paper, the types and principles of production, management and labor potential of small innovative enterprises were studied, and measures for innovative development and capacity formation with regard to the strategic direction were considered.

UDC 332.6

ANALYSIS OF FEATURES AND TYPES OF ECONOMIC STRATEGY, FACTORS OF BUSINESS DIVERSIFICATION

Chemirbayeva M.B.,
PhD Student
Narxoz University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the article considers the theory of economic strategy, types and types of strategy, the possibility of diversifying a business under the influence of external and internal factors. The strategy is presented as a system of interrelated rules and techniques. With their help, achieved competitive advantage in the market. Therefore, the objectives of an economic strategy are, as a rule, increasing competitive advantages, making a profit and expanding (diversifying) a business.

Methodology – the influence of external and internal factors on the results of the strategy implementation is considered in the course of the analysis, the main methods of which are presented in this article.

Originality/value – in accordance with the goals set objectives of economic strategy. Depending on the goals and objectives, distinguish the main types of strategies. The article presents the most essential features of the classification of strategies and stages of its implementation. The author has developed the basic principles of evaluation and methods for monitoring the implementation of the strategy. And determined the dominant strategy of enterprise development in the context of globalization. Using various methods of analysis and diversification tools is aimed at finding and finding the optimal strategy for further business development. The strategy is presented as a system of interrelated rules and techniques. With their help, achieved competitive advantage in the market. Therefore, the objectives of an economic strategy are, as a rule, increasing competitive advantages, making a profit and expanding (diversifying) a business. In accordance with the goals set objectives of economic strategy. Depending on the goals and objectives, distinguish the main types of strategies. The article presents the most essential features of the classification of strategies and stages of its implementation. The author has developed the basic principles of evaluation and methods for monitoring the implementation of the strategy. And determined the dominant strategy of enterprise development in the context of globalization.

Findings – using various methods of analysis and diversification tools is aimed at finding and finding the optimal strategy for further business development. The presented strategy levels, strategy development stages show the importance of developing a strategy for an enterprise.

Keywords – economics, strategy, diversification, analysis, factors.

INTRODUCTION

An economic strategy is a system of interrelated rules and methods by which a company's competitive advantage in the market is achieved [1]. As a rule, the strategy is developed for a long period and includes forecast planning with the definition of mission, goals and objectives. Economic strategy has features, including [1]:

1. The development of an economic strategy does not involve taking immediate action and establishes a general direction for moving towards a goal in accordance with the company's mission.
2. The adopted provisions of the strategy are variants of the development of events; therefore, the tasks and the ways of their solution may change when the external or internal environment changes.
3. It is intended to strengthen the role of feedback for revising the goals, depending on the factors determining the company's position in the competitive environment.

4. In developing and revising strategies, not only quantitative (absolute, quantified) indicators that can be measured, but also qualitative indicators of strategic utility, which can be presented in points, are used.

The objectives of an economic strategy are, as a rule, increasing competitive advantages, making a profit and expanding (diversifying) a business. In accordance with the goals set, the tasks of the economic strategy are determined, the main of which can be:

- Research of competitors and from financial and economic indicators.
- Prediction of maximum profit in accordance with available resources, level of liquidity and risks.

Depending on the goals and objectives, there are four main types of strategies that have been identified by authors such as Ansoff H. Igor and others [2]:

1. The strategy of integrated growth, which involves strengthening positions in the market, the development of products (goods, services).
2. The strategy of integrated growth, due to the development of reverse and ongoing vertical integration.
3. Diversification strategy through the development of centered and horizontal diversification.
4. Reduction strategy by eliminating, reducing production or reducing costs.

		Level III	Level IV
Level I	Level II	functional	linear
corporate	of business		

Picture 1 – Levels of strategy in the organization

Note: compiled by the author

The levels of the organization's strategy presented in Figure 1 show the position of the management or organization at which strategic decisions or business are made in accordance with the adopted strategy [3].

At the first corporate level are companies operating in various areas of business. At this level, decisions are made on the sale, closure or reprofiling of individual areas of business and diversification plans are being developed.

At the second level, the work of the top management of non-diversified companies or independent developers of business strategy is shown. Here a strategy based on the corporate strategic plan is prepared and implemented, the main goal of which is to increase the competitiveness or competitive potential of the company.

At the third functional level, the activities of the heads of functional services are considered, including marketing, production, finance, personnel, and others.

At the fourth linear level, the role of heads of departments, representative offices or branches working in other regions is presented.

When classifying strategies, the most significant features are the following:

- the basic concept of improving competitiveness;
- relative position of the company in the industry;
- stage of the life cycle of the company, its products or services;
- behavioral position of the company in a competitive environment;
- degree of management decision making.

The classification of strategies is proposed by the authors Zabelin P.V. and N.K. Moiseyev in the following form [4]:

- global strategy, showing belonging to the five strategies to achieve competitive advantages;
- portfolio strategy, representing belonging to portfolio management strategies by business area;
- functional strategy applied depending on external and internal factors.

The implementation of the strategy is carried out in several stages, the main of which are the following [5]:

1. The preliminary stage, during which the study of the external and internal environment of the company, the main goal and main objectives.

2. The implementation stage at which strategic decisions are made on the efficient use and allocation of resources.

3. A correction stage at which changes in the organizational structure and other positions for the implementation of the strategy are possible.

4. The verification stage in which a strategy can be changed due to newly arisen circumstances.

5. The evaluation stage, during which the analysis and evaluation of the implementation of the strategy is carried out with the subsequent adjustment of the previous steps.

Evaluation and monitoring of the implementation of the strategy, in the opinion carried out in accordance with the following principles [6]:

1. Strategic control should focus on cost recovery, not on controlling budget execution.

2. Estimation of cost recovery should be made throughout the product life cycle. If the payback is below the control level, the possibility of correction or termination of production should be reconsidered

The dominant strategy of enterprise development in the context of globalization is becoming a diversification strategy [7].

This is due to the fact that in modern conditions of economic development, the effectiveness of diversification programs manifests itself most clearly. As a basic criterion of the need for diversification, a synergistic effect can be considered, according to which synergistic and conglomerate diversification is distinguished.

You can also highlight related and unrelated, direct and indirect diversification. Direct diversification develops with the presence of additional conditions for the expansion of production, while indirect diversification develops under certain restrictions,

Associated diversification involves the development and expansion of products and markets related to the core business of the enterprise. Unrelated diversification involves the development of products or markets that are not related to the main business of the enterprise.

Depending on the territorial scope distinguish between narrow and wide diversification. Narrow diversification takes place within a country or region. Broad diversification is characterized by the expansion of activities in the global space.

There are also horizontal, vertical and concentric diversification.

Horizontal diversification involves the production of various goods that are homogeneous in terms of production-technological and supply-marketing conditions within the framework of the existing potential of the enterprise.

Vertical diversification is a differentiation of the product range and product markets.

Concentric diversification is based on the modernization of production for the release of new products or the creation of new activities.

To select a specific diversification strategy, research is conducted based on an analysis of various factors, including:

- analysis of global factors;
- analysis of regional factors;
- analysis of country factors;
- analysis of local factors and so on.

For analysis, various types and methods of analysis are used depending on the objectives and type of diversification strategy, including PEST analysis and SNW analysis [5].

PEST analysis consists of considering the political (Political), economic (Economical), social (Social) and technological (Technological) environmental factors affecting the business of an enterprise. This analysis is supposed to be considered in the context of «factor – enterprise» in a matrix form. The factors of the macroenvironment and the strength of their influence is estimated in points, rankings and other non-quantitative units of measurement.

SNW analysis is a more in-depth form of SWOT analysis and involves consideration of the strengths (Strength), neutral (Neutral) and weak (Weakness) of the parties to the enterprise.

The main types of analysis are based on the calculation of strategic indicators under the influence of certain factors, including the analysis of V (F) and U (F).

Analysis of V (F) is a complex system (V), that is, everything that is inside the system and is changed by the influence of factor (F). Analysis of V (F) provides for systematic and multi-factorial character, as well as strategic analysis with a breakdown into subsystems and synthesis during the development of a strategy.

The second indicator U (F) is calculated by the formula (1):

$$U(F) = U1 + U2 \quad (1)$$

Where,

U (F) is an indicator of changes in the competitive environment of a business under the influence of a factor (F);

U1 is a strategic analysis subsystem characterizing the product sales environment;

U2 is a strategic analysis subsystem characterizing financial positions.

The U (F) analysis can be calculated for U1 (near medium) and U2 (far medium), which implies both the time range and the environment. When conducting this type of analysis, one should take into account the logical sequence of operations with division into subsystems and business processes. An important factor in the diversification strategy is the analysis of work with counterparties, personnel and the efficiency of the use of available resources. All models of strategic analysis, discussed above, are based on economic non-formalized analysis. The model in which the formalized approach in strategic analysis (selection) is implemented is called PIMS (the Profit Impact of Market Strategy).

This type of analysis represents the impact of marketing strategy on the profits of an enterprise. Within the regression model, not only the factors that are most closely associated with profitability are defined and show the degree of their influence as variables on the objective function [8]. With the development of information technology and e-business, the role and functions of a business diversification strategy are changing. So, Kombe M. considered the features of strategic management in e-business [9]:

- infrastructure changes of the information and communication system;
- involvement of programmers and system engineers in the construction of business processes;
- changes in product differentiation, due to the emergence of new technologies and products;
- increasing importance of customers, their requests and needs, including in the rational price-quality ratio;
- expansion of the market of offers at decrease in demand in the market;
- increased competition, requiring constant innovation.

CONCLUSIONS

A diversification strategy involves the expansion of differentiated components of a business, which may include products (goods, services), markets, customers, manufacturing, technology, business lines, and many others. In general, diversification is an important principle of a modern market economy.

Using various methods of analysis and diversification tools is aimed at finding and finding the optimal strategy for further business development.

In this way, consideration of the issues of strategy, diversification and analysis of the influence of factors on the performance of enterprises characterizes the need and importance of a diversification strategy and shows the possibilities of expanding types of business, production of products and sales markets.

REFERENCES

- 1 Скобкин С. С. Стратегический менеджмент в индустрии гостеприимства и туризма. Учебник. 2-е издание, М.: Юрайт, 2017. – 442 с. // <https://en.ppt-online.org/138955>
- 2 Ансофф И. Стратегический менеджмент. Классическое издание. СПб.: 2009. - 344 с. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat // <http://www.dissercat.com/content/razrabotka-strategicheskikh-orientirov-razvitiya-organizatsii-v-usloviyakh-neopredelennosti-#ixzz5U3qzsR5k>
- 3 Стратегическое управление маркетингом предприятия // <https://xreferat.com/53/3825-1-strategicheskoe-upravlenie-marketingom-predpriyatiya.html>. 2015.
- 4 Забелин П. В., Моисеева Н. К. Основы стратегического управления. - М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2000. – 320 с.

5 Дихтяр В.И. Стратегический менеджмент. Российский университет дружбы народов. Институт гостиничного бизнеса и туризм // <http://www.myshared.ru/slide/643109/> 2012.

6 Теория и практика принятия управленческих решений: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / В. И. Бусов, Н. Н. Лябах, Т. С. Саткалиева, Г. А. Таспеннова; под общ. ред. В. И. Бусова. — М.: Издательство Юрайт, 2018. — 279 с. — (Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс). — ISBN 978-5-534-03859-0.

7 Полиди А.А. Диверсификация как доминирующая базовая стратегия развития российской промышленности в условиях глобализации экономических отношений // диссер.на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05, Краснодар, 2005. — 315 с. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/diversifikatsiya-kak-dominiruyushchaya-bazovaya-strategiya-razvitiya-rossiiskoi-promyshlenno#ixzz5TykJkhsv>

8 Моргачев, Р.В. Разработка стратегических ориентиров развития организации в условиях неопределенности внешней среды // диссер.на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05, Москва, 2011. — 232 с. // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/razrabotka-strategicheskikh-orientirov-razvitiya-organizatsii-v-usloviyakh-neopredelennosti-#ixzz5ULvvgr00>

9 Combe M. Introduction to e-business; Management and strategy. Boston, MA.: Routledge. 2013. — 380 p.

REFERENCES

1 Skobkin S. S. Strategicheskiy menedzhment v industrii gostepriimstva i turizma. Uchebnik. 2-e izdaniye. M.: Yurayt. 2017. — 442 s. // <https://en.ppt-online.org/138955>

2 Ansoff, H. Igor Strategicheskiy menedzhment. Klassicheskoye izdaniye. SPb.: 2009. - 344 s. // Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov disserCat // <http://www.dissercat.com/content/razrabotka-strategicheskikh-orientirov-razvitiya-organizatsii-v-usloviyakh-neopredelennosti-#ixzz5U3qzsR5k>

3 Strategicheskoye upravleniye marketingom predpriyatiya // <https://xreferat.com/53/3825-1-strategicheskoe-upravlenie-marketingom-predpriyatiya.html>. 2015.

4 Zabelin P. V. Moiseyeva N. K. Osnovy strategicheskogo upravleniya. - M.: Informatsionno-vnedrencheskiy tsentr «Marketing». 2000. — 320 s.

5 Dikhtyar V.I. Strategicheskiy menedzhment. Rossiyskiy universitet druzhby narodov. Institut gostinichnogo biznesa i turizm // <http://www.myshared.ru/slide/643109/> 2012.

6 Teoriya i praktika prinyatiya upravlencheskikh resheniy: uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury / V. I. Busov. N. N. Lyabakh. T. S. Satkaliyeva. G. A. Taspenova ; pod obshch. red. V. I. Busova. — M.: Izdatelstvo Yurayt. 2018. — 279 s. — (Seriya: Bakalavr i magistr. Akademicheskii kurs). — ISBN 978-5-534-03859-0.

7 Polidi A.A. Diversifikatsiya kak dominiruyushchaya bazovaya strategiya razvitiya rossiyskoy promyshlennosti v usloviyakh globalizatsii ekonomicheskikh otnosheniy // диссер.на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05. Krasnodar. 2005. — 315 s. // Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/diversifikatsiya-kak-dominiruyushchaya-bazovaya-strategiya-razvitiya-rossiiskoi-promyshlenno#ixzz5TykJkhsv>

8 Morgachev. R.V. Razrabotka strategicheskikh oriyentirov razvitiya organizatsii v usloviyakh neopredelennosti vneshney sredy // диссер.на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05. Moskva. 2011. — 232 s. // Nauchnaya biblioteka dissertatsiy i avtoreferatov disserCat <http://www.dissercat.com/content/razrabotka-strategicheskikh-orientirov-razvitiya-organizatsii-v-usloviyakh-neopredelennosti-#ixzz5ULvvgr00> (In Russian)

9 Combe M. Introduction to e-business; Management and strategy. Boston. MA.: Routledge. 2013. — 380 p.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена теория экономической стратегии, виды и типы стратегии, возможности диверсификации бизнеса под влиянием факторов внешней и внутренней среды. Стратегия представлена как система взаимосвязанных правил и приемов. При их помощи достигается конкурентное преимущество предприятия на рынке. Поэтому целями экономической стратегии являются, как правило, увеличение конкурентных преимуществ, получение прибыли и расширение (диверсификации) бизнеса. Влияние факторов внешней и внутренней среды на результаты реализации стратегии рассматривается в ходе анализа, основные методы которых представлены в данной статье.

ТҮЙІН

Мақала экономикалық стратегия теориясын, стратегияның түрлері мен түрлерін, сыртқы және ішкі факторлардың әсерінен бизнесті әртараптандыру мүмкіндігін қарастырады. Стратегия ұсынылған жүйе ретінде өзара байланысқан ережелері мен тәсілдерін. Олардың көмек қол жеткізіледі бәсекелестік артықшылығы кәсіпорын нарығында. Сондықтан, мақсаты экономикалық стратегиясы болып табылады, әдетте, бәсекелестік артықшылығын арттыру, пайда алу және кеңейту (әртараптандыру). Methodology Стратегияны іске асыру нәтижелері бойынша сыртқы және ішкі факторлардың әсер етуі осы мақалада негізгі әдістері келтірілген талдау барысында қарастырылады.

JEL classification: A1

**GROWTH OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF
IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE POTENTIAL OF ECONOMY**

Bermukhamedova G.B.,

Candidate of Economic Sciences

Caspian State University of Technologies and Engineering named after Sh.Yessenov,
Aktau, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the author analyzed the main problems that determine the insufficient level of innovation activity in Kazakhstan. We consider the difficult tasks of forming a base for building an innovative economy, with their focus not only and not so much on the current and even medium-term, but also on the long-term.

Methodology – proposals are made on possible measures of real progress in terms of the implementation of key areas for creating a national system and a mechanism for enhancing innovation and commercializing its results.

Originality / Value – is to intensify innovation in the conditions of commercialization of intellectual property of both public and private enterprises and enter them into the market.

Findings – the solution of the large-scale task of forming an innovation-oriented system, an integral part of which should be the subsystem of commercialization of the results of innovative intellectual activity, should be based on the joint efforts of state bodies, scientific research institutes, expert and business communities, manufacturing enterprises. The tasks and the issues they define in terms of creating conditions for the development of the innovation system and the commercialization of research results determine the objective need not only for further comprehensive research in the direction of improving theoretical, methodological and methodological approaches, but also taking concrete steps in a practical way.

Keywords – innovation, national innovation system, objects of intellectual property, commercialization of the results of intellectual activity.

УДК 330.42:347.778+332.053.22

**РОСТ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ
ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИКИ**

Бермухамедова Г.Б.,

кандидат экономических наук,

Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова,
Актау, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – автором проанализированы основные проблемы, определяющие недостаточный уровень инновационной деятельности в Казахстане. Рассматриваются непростые задачи формирования базы для построения инновационной экономики, с их ориентированностью не только и не столько на текущую и даже среднесрочную, но сколько на долгосрочную перспективу.

Методология – вносятся предложения по возможным мерам реального продвижения в части реализации ключевых направлений создания национальной системы и механизма активизации инновационной деятельности и коммерциализации ее результатов.

Оригинальность/ценность – заключается в активизации инновационной деятельности в условиях коммерциализации интеллектуальной собственности как государственных, так и частных предприятий, и ввода их в рыночный оборот.

Выводы – решение масштабной задачи по формированию инновационно ориентированной системы, органичной частью которой и должна стать подсистема коммерциализации результатов инновационной интеллектуальной деятельности, должно строиться на базе совместных усилий государственных органов, научных научно-исследовательских институтов, экспертного и бизнес сообществ, производственных предприятий. Задачи и определяемые ими вопросы в части создания условий для развития инновационной системы и коммерциализации результатов научных исследований определяют объективную необходимость не только дальнейшего всестороннего их исследования в направлении совершенствования теоретико-методологических и методических подходов, но и предприятия конкретных шагов в практической плоскости.

Ключевые слова – инновация, национальная инновационная система, объекты интеллектуальной собственности, коммерциализация результатов интеллектуальной деятельности.

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня трудно переоценить значение интеллектуальной собственности как многоуровневого инструмента современной мощной экономики. В сфере международных отношений все экономически развитые государства интеллектуальную собственность используют, прежде всего как инструмент с зарубежных рынков в бюджеты своих стран и корпораций, продавая нам свои наукоемкие товары, где в цене этого товара более 50, а иногда и 90% приходится на стоимость интеллектуального капитала [1].

Необходимость глубокого анализа сущности и закономерностей роста интеллектуального производства вызвана реалиями современного периода. Среди них Э. Агабабян отмечает переход экономики, в первую очередь в развитых странах, на режим интенсивного развития, повышения производительности, прежде всего за счет наукоемкого производства, его организации и предельно рационального управления. Из сказанного можно сделать вывод, что исходный импульс к обновлению технологий и товарной номенклатуры заложен в сфере интеллектуального производства, которое приобрело качество катализатора непрерывного роста мировой экономики [2].

В этом отношении интересно мнение Г. Родиной о том, что переход от старой к новой экономике выявил углубляющееся функциональное расслоение прав собственности, каждое из которых становится относительно самостоятельным объектом присвоения и рыночного оборота, - процесс, который можно обозначить как виртуализацию традиционной собственности.

В эффективных экономических системах эти ресурсы работают в среде, обуславливающей практическое применение и распространение новых знаний в виде новых товаров, технологий и услуг. Эта среда, с одной стороны, работает на экономический рост, а с другой – стимулирует инновационность экономики и общества в целом [3].

Некоторые исследователи считают первостепенной задачей доведение до завершения процессы создания единой системы управления интеллектуальной собственностью. При этом они предлагают систему, включающую четыре уровня управления, в том числе выделение патентоспособных научных результатов, имеющих практическое значение, обеспечение защиты интеллектуального продукта и оформление патента на него, определение объема и источников необходимых дополнительных инвестиций (чтобы разработка стала интересной для потенциальных инвесторов), нахождение адекватного способа коммерциализации [4].

Высокую рыночную оценку предприятий можно было бы отнести на счет их позиционирования на быстро растущих рынках. Однако более тщательный анализ показывает, что только принадлежностью к перспективной отрасли объяснить это нельзя. В одной и той же отрасли инвесторы за определенными предприятиями признают наличие различных способностей. Теория ресурсов, применяемая в

исследованиях стратегического менеджмента, уделяет большое внимание значимости нематериальных ресурсов, особенно организационных, для конкурентоспособности и рентабельности предприятий [5].

Более конкретно имеется в виду ресурсный подход на базе знания. В этом понимании с начала 90-х годов многие специалисты по теории ресурсов стали активно заниматься выяснением релевантности знания для конкурентных преимуществ предприятий. Некоторые исследователи уже говорят об ориентации в большей степени на знание, а не на ресурсы. Д. Тис в этой связи констатирует, что «сущностью фирмы является ее способность создавать, передавать, агрегировать, интегрировать и эксплуатировать актив «знание» [6].

В частности, по мнению Ю. Князева, «если речь идет о трансформации общества, то по вопросу экономики знаний существуют различные точки зрения, сводящиеся в основном к двум противоположным позициям: ряд экспертов считает, что экономика знаний существенно отличается от экономики индустриального общества, когда накопление богатства было связано с материальными активами. По их мнению, благосостояние зависит от нематериальных активов (опыта, ноу-хау, знаний и др.).

По мнению других, считающих, что это всего лишь следующая фаза эпохи индустриального развития, благосостояние зависит от производственных процессов, а нематериальные активы повышают конкурентоспособность» [7].

Наряду с этим, при адаптации проблемы на микроуровне предприятий и организаций логика все ближе соотносится с пониманием роли персонала как носителя человеческого капитала. Так, например, Т. Синявец пишет, что «с начала XXI века менеджеры нередко обращаются к проблемам эффективного использования одного из важнейших ресурсов компании – ее персонала.

Но их желание использовать его как можно результативнее сталкивается с непониманием влияния результатов управления персоналом на конечные показатели деятельности компании. Все чаще в периодической литературе возникают публикации на эту тему и ведутся споры по оценке бизнеса с учетом стоимости нематериальных активов, интеллектуальной собственности или человеческого капитала» [8].

В. Наумов и Э. Рагельс, утверждая, что «управление интеллектуальной собственностью представляет собой сложный предмет для научного анализа и практической реализации». Однако, при этом эксперты уверены, что в сфере использования интеллектуальной собственности (в экономических категориях – нематериальных активов) руководство или собственники компании могут определять различные приоритеты. Например, увеличивать стоимость активов группы компаний за счет существующей интеллектуальной собственности, использовать ИС в финансовых и налоговых целях, привлечь инвестиции, заложить объекты ИС, сократить затраты на администрирование и защиту нематериальных активов, извлечь максимальную единовременную прибыль за счет их уступки или организовать регулярное поступление платежей за счет лицензий или концессий [9].

Необходимо согласиться с этими казахстанскими экспертами в том, что выбор того или иного режима исчерпания прав на товарный знак во многом определяется экономической целесообразностью, защитой интересов собственных производителей и целевым уровнем конкуренции на рынке.

Между тем, - отмечают эти эксперты, - «международный опыт предусматривает возможность установления и смешанного принципа исчерпания прав. В странах, где предусмотрен международный принцип исчерпания прав, экономическая политика направлена на развитие малого и среднего бизнеса, а также обеспечение внутренней конкуренции среди различных производителей. В целом, существует общее мнение, что развитые страны являются противниками параллельного импорта, в то время как развивающиеся страны наоборот, заинтересованы в продвижении такового» [10].

Конечной целью любого производственного предприятия является получение дохода от произведенной продукции. Однако, решение этой задачи во многом зависит от множества условий, формирующихся под воздействием как внутренних факторов развития самого предприятия, так и внешних факторов, зачастую определяющих ограничения по ресурсам и технологиям и барьеры доступа и реализации на рынках сбыта.

Другими словами, современное предприятие может иметь прочную базу своего расширенного воспроизводства, приносящего растущие доходы лишь в условиях своего включения в цепочку отношений

«инновационная экономика – новые инновационные продукты – оценка объектов интеллектуальной собственности предприятия – стоимость нематериальных активов предприятия – рост рыночной стоимости предприятия – рост конкурентных преимуществ – рост доходов – расширение масштабов производства».

Подобный ракурс приводит к пониманию необходимости системно решать непростые задачи формирования базы для построения инновационной экономики, с их ориентированностью не только и не столько на текущую и даже среднесрочную, но сколько на долгосрочную перспективу:

- предпринятие мер по актуализации казахстанской науки и усиление государственной поддержки НИОКР, как фундаментальных, так и прикладных;

- выработка эффективных механизмов и инструментов реальной интеграции науки с производством на базе последовательного формирования такого важного в мировой практике индустриально развитых стран инструмента как Национальная инновационная система (НИС), обеспечивающая эффективное и согласованное функционирование научно-исследовательской и опытно-конструкторской инфраструктуры, университетов, отраслевых академий и ассоциаций, инновационных фондов, и других субъектов инновационной деятельности;

- организация стабильной базы подготовки научных кадров и специалистов инновационной направленности, имея в виду всю систему образования и подготовки кадров – от общеобразовательных школ до высших учебных заведений, послевузовской профессиональной подготовки и подготовки высших научных кадров;

- совершенствование нормативно-правовой и законодательной базы обеспечения НИС и инновационной деятельности предприятий.

Также должно быть понятным, что без создания подобной основы для активизации инновационной деятельности не может быть и речи об условиях и для коммерциализации интеллектуальной собственности как государственных, так и частных предприятий, и ввода их в рыночный оборот.

В этом отношении можно вполне согласиться с российскими экспертами Н. Комковым и Н. Бондаревой, что «в планово-директивной экономике коммерциализация инноваций практически отсутствовала. Потребность в инновациях определялась каждой отраслью, исходя из выгоды развития производства продукции именно для нее самой. Это фактически исключало из рассмотрения технологию потребления продуктов и услуг, что приводило к искаженному ценообразованию на инновационную продукцию, без учета эффекта и затрат. Решение этих задач требует создания новой, комплексной технологии коммерциализации инноваций. Такая технология невозможна без формирования новой инновационной инфраструктуры взамен распавшегося отраслевого сектора науки» [11].

Безусловно, поднять весь этот комплекс мер в одночасье, в условиях многолетней запущенности ситуации, – задача не из легких и масштабность проблемы можно представить, если просто посмотреть на достигнутые результаты за почти 15-летний период реализации политики диверсификации на инновационной основе.

Не углубляясь в аналитику, можно констатировать – в целом на сегодня серьезные отечественные эксперты, и авторитетные международные рейтинговые и экспертные агентства отмечают недостаточный уровень развития инноваций в Казахстане. И это несмотря на то, что за этот период реализовано две госпрограммы – Стратегия индустриально-инновационного развития РК на 2004-2015 гг. (СИИР) и Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию РК на 2010-2014 гг. (ГПФИИР), – и находится на стадии реализации Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2015-2019 гг.

В частности, по информации Национального агентства по технологическому развитию, за последние пять лет практически не отмечается рост доли инновационных предприятий, остающейся на уровне 8%, в то время как еще в рамках СИИР планировалось достичь в 2015 г. уровня 11-12%. При этом, при росте в десять раз финансирования со стороны государства этого агентства, до 80% расходов приходится на трансфер импортных технологий, что не может являться желаемым результатом инновационного пути развития [12]. Объем произведенной продукции инновационно ориентированных предприятий составляет лишь около 0,2% от ВВП.

В основе этих результатов лежат недоработки в отношениях с предприятиями и бизнес-сообществом:

- в части стимулирования взаимоотношений с наукой. В Казахстане бизнес исключительно слабо заинтересован в разработках отечественных ученых;
- в части налогового стимулирования. В Казахстане нет налоговых льгот для предприятий (организаций), внедряющих инновации. Более того, правительство последовательно расширяет налогооблагаемую базу предприятий таким образом, что речь может идти лишь о выживании, а не о внедрении новых технологий. Тем более, что инновационная деятельность всегда сопряжена с немалыми рисками;
- в части доведения государственных средств на цели инновационного развития до потребителей. Сложилась практика, когда немалая часть выделяемых государством средств на гранты изобретателям вкладывается на депозиты в банках, в то время как казахстанские разработчики длительное время не могут дождаться обещанного финансирования;
- в части эффективности освоения государственных средств, выделенных на развитие инноваций. К примеру, только в инфраструктуру СЭЗ ПИТ вложено из бюджета более 20 млрд тенге, а привлечено за все время его действия всего 22 млрд тенге частных инвестиций, в то время как стояла задача привлечь не менее 250-350 млн. долларов иностранных инвестиций [13].

Справедливости ради, надо отметить, что подобное положение дел характерно не только для Казахстана. В частности, вышеуказанные эксперты отмечают, что «необходимость перехода к инновационной экономике, реализованного в широких масштабах развитыми странами, постепенно признается и в России как на государственном уровне, так и бизнесом. Однако темпы перехода крайне медленны. Это во многом объясняется внешними для науки причинами: невостребованностью инноваций и новых технологий формирующейся рыночной экономикой, отсутствием достаточной государственной поддержки науки и инноваций, низкой привлекательностью сферы науки для молодежи и др.» [11].

По нашему мнению, одна из ключевых управленческих проблем заключается в том, что в Казахстане так и не сформировался командный подход – в лучшем смысле этого слова – к решению фундаментальной задачи инновационного прорыва.

В результате провалов в управлении индустриально-инновационной политикой сегодня в Казахстане отсутствует единая платформа и мощный интегратор для объединения усилий государства, науки и предприятий для перехода на рельсы инновационного развития на основе создания и реализации продуктивной НИС.

Надо прямо сказать, что формирование действенного НИС – это задача не одного ведомства, пусть и наделенного полномочиями по проведению политики диверсификации экономики на инновационной основе. Трудно ошибиться, если сказать, что это кропотливая, многотрудная работа всех ведомств в согласованном режиме действий. Однако ключевые ведомства устранились от этой работы, пойдя по легкому пути грантового финансирования отдельных проектов и научных коллективов, причем в отсутствии четких критериев и правил, что приводит к нарушениям принципов равного доступа к этим ресурсам.

Именно отсутствие системности в управлении приводит к тенденциям все большей «размытости» целей и задач диверсификации от программы к программе, не говоря уже об инструментах и механизмах проведения взвешенной индустриальной политики.

В целом понятно, что необходимо существенно трансформировать систему регулирования взаимоотношений науки с производством в направлении формирования реального механизма диверсификации экономики на индустриально-инновационной основе.

При этом необходимо отдавать отчет тому факту, что инновационная политика в Казахстане до сих пор решается на макроуровне госуправления, когда Правительство стремится развить инновации в основном через государственные институты. Это и понятно, поскольку позитивно отражается в международных рейтингах, где у Казахстана сильные позиции именно по государственным институтам.

И меньше внимания уделяется микроуровню управления, что имеет объективные причины субъективного характера. Действительно, микроуровень – это предприятия, включая малые и средние, и вовсе мелкие, но инновационно потенциальные, всевозможные фонды, приводящие к дроблению финансо-

вых потоков, научные организации и учебные заведения, и многое другое, что на несколько порядков усложняет процессы управления.

Поэтому неудивительно, что по остальным параметрам глобального рейтинга Казахстан находится где-то в конце списка второго эшелона стран мира.

Однако, как показывает опыт ключевых стран мира, без решения этих проблем на микроуровне не будет и выстроенной инновационной экономики на основе формирования и использования НИС. На наш взгляд, для качественного инновационного развития Казахстана необходимо предпринять ряд мер.

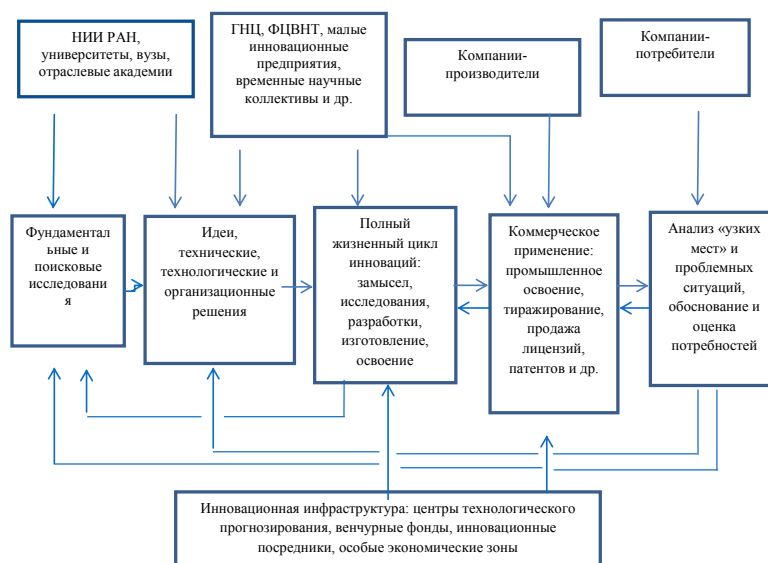
Во-первых, необходимо усилить системность подхода в управлении инновационной политикой. В казахстанском законодательстве ранее имел место Закон о господдержке инновационной деятельности, однако в процессе внесения изменений и дополнений он вошел в состав Предпринимательского комплекса, что, на наш взгляд, не только не усилило, но, скорее, ослабило позиции системного принципа государственного управления. Действительно, в подобных условиях фактически часть функций системного оператора переходит к Национальной палате предпринимателей «Атамекен», со всеми вытекающими последствиями, поскольку НПП не обладает достаточным потенциалом регуляторного воздействия на центральные и местные государственные органы [14].

В этом плане показателен опыт Японии по непосредственному руководству наукой со стороны Кабинета министров. И в особенности Франции, где обеспечен межведомственный программный подход к обеспечению инновационного развития, позволяющий предприятиям, университетам, исследователям и разработчикам работать в связке в различных отраслях экономики.

Во-вторых, необходимо повысить роль науки в решении задач инновационной трансформации экономики.

В этих целях, на наш взгляд, целесообразно на государственном уровне обеспечить:

– полноценное формирование НИС. При этом, в отличие от всех предыдущих и действующей госпрограмм диверсификации экономики, задачу формирования и реализации НИС наиболее целесообразно заложить в качестве приоритетной непосредственно в следующую госпрограмму, исходя из понимания, что без этого инструмента невозможно будет реализовать и концепцию Индустрии. При этом считаем возможным подчеркнуть, что и российская НИС как эффективный механизм коммерциализации технологий только создается. В качестве основы инновационной системы предполагается использовать схему взаимодействия институтов, организаций, предприятий и компаний при коммерциализации инноваций, представлено на рисунке 1.

Источник: [11]

Рисунок 1 – Схема взаимодействия институтов, организаций, предприятий и компаний при коммерциализации инноваций (ГНЦ – государственные научные центры; ФЦВНТ – федеральные центры высоких наукоемких технологий).

Большинство ее элементов, сложившееся еще в условиях планово-директивной системы, подлежит структурному и функциональному реформированию с учетом требований внутреннего и мирового рынков, а также новых реалий в форме евразийского интеграционного процесса.

Последнее определяет особую значимость задачи формирования НИС и для Казахстана.

– участие научного сообщества на начальных стадиях разработки государственных и отраслевых программ в целях повышения уровня их научно-методической обоснованности с точки зрения их конечной реализуемости.

В этой связи нелишне будет напомнить, что во времена плановой экономики действовали в согласованном режиме три ветви науки – отраслевая, вузовская и академическая: научные институты системы Госплана Казахстана принимали самое непосредственное участие в разработках таких сложных и важнейших проектов как Схемы развития и размещения производительных сил Казахстана на средне- и долгосрочный период, которые обсуждались и утверждались в Госплане СССР. Академические институты разрабатывали теоретико-методологические основы развития страны, а вузовские лаборатории устанавливали связь научных исследований с процессами обучения студентов.

Сегодня же, по мере развития рыночных отношений, можно вполне обосновано сказать, что научная среда была полностью разрушена, без которой «завяли» и эти три научные ветви, включая и академическую, которую сегодня в лице общественной организации трудно воспринимать в качестве научного штаба науки в Казахстане, коим в былые времена и являлась Академия наук;

– участие научного сообщества в проведении экспертизы проектов, в том числе и инновационных, рассматриваемых для внесения в республиканскую и областные карты индустриализации.

Надо сказать, что практически до настоящего времени система обоснований проектов не предусматривала предъявления жестких требований к оценщикам, в связи с чем немалым числом проекты Карты не внедряются в производство по полным заявленным программам. В этой связи можно считать целесообразным на государственном уровне предъявлять более жесткие требования к научным организациям.

В-третьих, необходимо существенно усилить действенность системы государственной поддержки научных исследований.

Безусловно, господдержка должна осуществляться в рамках мер Национальной инновационной системы. Вместе с тем, до создания полноценно работающей НИС, следует применять действующую систему поддержки науки на грантовой основе, однако на условиях обеспечения прозрачности и максимальной объективности не только в отборе, но и на стадии предварительной оценки проектов в так называемых национальных научных советах (ННС). В особенности это важно для инновационных проектов в сфере производства.

Наряду с этим, казахстанские эксперты предлагают внедрить грантовую систему возмещения затрат на опытное внедрение новых технологий на базе действующих производственных предприятий, суть которой сводится к следующему:

– заявителем должен будет выступать разработчик технологий, бенефициаром – производственное предприятие;

– основным условием для участия будет заключенный договор между разработчиком и бенефициаром о внедрении новой технологии на базе бенефициара проекта;

– в договоре должны будут прописаны гарантии разработчика по внедрению новых технологий. Например, на сколько процентов разработчик гарантирует при соблюдении технологии сокращение расхода электроэнергии на технологический процесс, на сколько увеличится производительность, какова будет экономическая эффективность и т.п.;

– также в договоре должны будут прописаны гарантии бенефициара проекта, что при достижении гарантированных экономических или технических показателей бенефициар гарантирует заключить лицензионное соглашение с разработчиком по приобретению технологий [15].

Можно вполне согласиться с утверждением Н. Комкова и Н. Бондаревой о том, что ставка только на механизмы конкурсного распределения бюджетных финансовых средств между инновационными проектами в условиях непрозрачности финансовых потоков и наличия коррупции среди чиновников,

организующих конкурсы, во многом ошибочна. По мнению этих экспертов, более предпочтительна двухэтапная схема конкурсного отбора проектов, суть которой заключается в следующем.

Известно, что цель конкурса состоит в выборе лучшего исполнителя проекта с учетом ряда критериев: гарантированного выполнения требований технического задания (ТЗ), экономии финансовых затрат и снижения рисков неудачного завершения проектов. Однако обоснование замысла проекта и подготовка ТЗ на проект, выполняемые в настоящее время чиновниками госорганов, естественным образом требуют высокой квалификации, наличия опыта и креативного подхода к делу.

Вполне логично, что на первом этапе подобную работу следует поручать на условиях конкурса самим исследователям либо независимым экспертам. На втором этапе Победитель конкурса получает возможность согласования условий выполнения проекта (ТЗ, стоимость, длительность) с заказчиком. Он также распределяет средства между участниками проекта и имеет возможность, в случае оплаты стоимости подготовки альтернативных проектов, привлекать претендентов, проигравших конкурс, но имеющих реальный потенциал для исследования.

Участие в организации конкурсов независимых экспертов и открытая информация об итогах их проведения могут содействовать более полному использованию отечественного научного потенциала.

Эффективное распределение финансовых средств между проектами и их исполнителями также предполагает согласованное, а значит справедливое распределение ожидаемых доходов между заказчиком, исполнителем и потребителем результатов проектов. Существует ряд подходов к построению механизмов согласованного распределения ожидаемых доходов: на основе взвешенных с учетом уровня интеллектуальности затрат труда участников проекта, распределение на основе согласованной рентабельности и др. Их совершенствование с учетом реалий сформировавшейся рыночной экономики и опыта развитых стран может послужить основой построения эффективных механизмов.

По мнению этих экспертов, такой двухэтапный механизм позволит существенно повысить качество подготовки и реализации инновационных проектов [11].

Думается, в принципе полезным может оказаться опыт Японии в сфере господдержки науки и НИОКР, где организация научно-исследовательских работ, а также сотрудничества бизнеса, науки и государственных структур лежит на плечах японского правительства.

При этом государство усиливает свою ответственность за стимулирование инновационной активности в частном секторе и основными элементами механизма поддержки служат государственные закупки высокотехнологичной продукции, международная стандартизация, поддержка венчурного предпринимательства, меры бюджетной, налоговой, амортизационной и таможенной политики.

В-четвертых, создание контактных диалоговых площадок (ДП) для продвижения в практической плоскости идей и задумок отечественных инноваторов.

Подобный опыт в Казахстане имеет место на базе АО «НЦНТИ», которое в 2015-2016 годы начало оказывать новый для себя вид услуг – проведение диалоговых площадок между наукой и бизнесом, являющийся в определенном смысле новым для Казахстана инструментом коммерциализации научно-технических достижений.

Диалоговая площадка – по мнению Ж. Каналина и Е. Голиковой, - исполняет роль своеобразной конструкторско-технологической биржи. Она заключается в том, что в условиях низкой концентрации специализированной информации или других специфических ресурсов появляется структура, периодически дающая возможность сосредоточения в одном месте значительной части объемов данного ресурса, имеющегося в обществе. Производство (бизнес) на таких диалоговых площадках получает целевую аудиторию, которой можно непосредственно озвучить свои конкретные потребности в научно-технических и инженерно-конструкторских решениях.

Следует отметить, что ДП отличается от постоянно действующих структур тем, что она способствует «продаже» научно-технических, конструкторских и технологических разработок конкретным заказчикам и установлению тесных контактов между ними, а не созданию условий для внедрения уже существующих разработок, на которое нацелены другие аналогичные постоянно действующие структуры. Таким образом, диалоговая площадка выполняет функцию координации и согласования действий между наукой и производством, являющуюся в передовых в технологическом плане странах преро-

гативой крупных корпораций, а постоянно действующие органы осуществляют научно-техническую политику. Данное разделение функций приведет к тому, что функции ДП и постоянно действующих госорганов будут взаимно дополнять друг друга [16].

В принципе контактные площадки должны формироваться с максимально доступными и благоприятными условиями для всех сторон научно-технологического диалога. Управляющая компания должна располагать достаточными ресурсами для размещения и поддержки новаторов, желающих реализовать инновационные идеи. Также необходимо создать условия для инвесторов и венчурных фондов в целях удобств по вложениям финансовых средств в реализацию инновационных идей. При этом, здесь же могут решаться и вопросы финансирования НИОКР в части разделения ответственности между производителями (бизнесом), научными организациями и государством.

В этом плане можно сослаться на опыт Китая и Сингапура, где основным источником финансирования НИОКР является государство (59%), вторым по величине – собственные средства научных организаций (37%), а другие источники (иностранные инвестиции, заемные средства, средства предприятий) составляют всего 5%. В Южной Корее и Японии доля частных инвестиций достигает 75% [13].

Наряду с этим, практика использования ДП позволит искоренить распыление финансовых средств на поддержку разных инновационных проектов без какой-либо конкретной практической привязки.

В-пятых, необходимо реально решать вопросы с налоговым стимулированием инновационных исследований.

Может иметь место дилемма: либо государство будет предоставлять налоговые стимулы, либо откажется от таковых и будет покрывать расходы на НИОКР путем предоставления все более возрастающих финансовых средств, что само по себе не является эффективным инструментом с точки зрения интересов государства, поскольку определяет нагрузку на госбюджет.

Как известно, в Казахстане отсутствуют налоговые стимулы для нивелирования предпринимательского риска при внедрении инновационных технологий с неопределенными перспективами коммерциализации. Тем не менее, по нашему мнению, эксперименты предприятий для повышения своей конкурентоспособности всегда должны поощряться государством путем предоставления всевозможных стимулов, а также гарантии в форме страхования рисков.

В Китае, например, на предприятии с инновациями ставка налога на прибыль в размере 25% может быть уменьшена сразу до 15%. Также можно получить налоговые каникулы от двух до пяти лет после первого получения дохода, другими словами - не платить налоги, ограничившись социальными отчислениями.

Также государство разрешило применять супервычеты до 150% от квалифицированных затрат на проведение НИОКР, отменило или сократило вдвое налог на прибыль на доходы от трансфера технологий.

Закключение. Таким образом, на основе вышеизложенного можно сделать определенные выводы:

- решение масштабной задачи по формированию инновационно ориентированной системы, органичной частью которой и должна стать подсистема коммерциализации результатов инновационной интеллектуальной деятельности, должно строиться на базе совместных усилий государственных органов, научных НИИ, экспертного и бизнес сообществ, производственных предприятий;
- безусловно, задачи и определяемые ими вопросы в части создания условий для развития инновационной системы и коммерциализации результатов научных исследований определяют объективную необходимость не только дальнейшего всестороннего их исследования в направлении совершенствования теоретико-методологических и методических подходов, но и предпринятия конкретных шагов в практической плоскости.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Леонтьев Б. Интеллектуальная собственность – генетическая основа высокотехнологического бизнеса // Проблемы теории и практики управления. – 2007. - № 2. – с. 26-32.
- 2 Агабабян Э. Мировая экономика интеллектуальных услуг: состояние, тенденции и регулирование // Проблемы теории и практики управления. - 2003. - № 6 – с. 25-30.

- 3 Миндели Л., Пипия Л. Концептуальные аспекты формирования экономики знаний // Проблемы прогнозирования. – 2007. - № 3. – с. 115-136.
- 4 Регулирование оборота интеллектуальной собственности: актуальные проблемы // Вестник российской академии наук. – 2005. -Том 75. - № 9. – с. 816-817.
- 5 Бурманн К. Нематериальные организационные способности как компонент стоимости предприятия // Проблемы теории и практики управления. – 2003. - № 3. – с. 99-104.
- 6 Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // Strategic Management Journal. – 1997, vol. 18. – Pp. 509-533.
- 7 Князев Ю. Как определить современное общество: постиндустриальное, информационное, общество знаний, научно-инновационное? // Общество и экономика. – 2006. – № 10. – с. 131-154.
- 8 Синявец Т. Роль системы управления персоналом в увеличении рыночной стоимости компании // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – №12. – с. 92-101.
- 9 Наумов В., Рагельс Э. Взгляд на управление интеллектуальной собственностью // ИС. Промышленная собственность. - № 9. – 2005. – с. 23-28.
- 10 Шалабаев Р., Кусиденова Ж. Принципы исчерпания прав на некоторые объекты промышленной собственности на территории Евразийского экономического союза // Интеллектуальная собственность Казахстана. - 2016. - №3. – с. 31-33.
- 11 Комков Н., Бондарева Н. Проблемы коммерциализации научных исследований и направления их решения // Проблемы прогнозирования. – 2007. - № 1. – с. 4-28.
- 12 Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы [Электрон.ресурс]. - www.akorda.kz/upload/media/files/3a1b3f3bf71946f0739f4de2b8de9f3a. (дата обращения :16.11.2018)
- 13 Почему в Казахстане не внедряются инновации [Электрон.ресурс]. - <https://centre1.com/kazakhstan/pochemu-v-kazahstane-ne-vnedryayutsya-innovatsii/>
- 14 О государственной поддержке индустриально- инновационной деятельности [Электрон. ресурс]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3111237 (дата обращения :16.11.2018)
- 15 Омаров К. Предложения по повышению инновационной активности в Казахстане // Интеллектуальная собственность Казахстана. – 2016. - №3. – с. 5-9.
- 16 Каналин Ж., Голикова Е. Диалоговые площадки между наукой и бизнесом – новый динамичный инструмент коммерциализации результатов интеллектуальной деятельности // Интеллектуальная собственность Казахстана. – 2016. - №4. – с. 23-26.

REFERENCE

- 1 Leont'yev B. Intellektual'naya sobstvennost' – geneticheskaya osnova vysokotekhnologicheskogo biznesa // Problemy teorii i praktiki upravleniya. – 2007. - № 2. – с. 26-32.
- 2 Agabab'yan E. Mirovaya ekonomika intellektual'nykh uslug: sostoyaniye, tendentsii i regulirovaniye // Problemy teorii i praktiki upravleniya. - 2003. - № 6 – с. 25-30.
- 3 Mindeli L., Pipyia L. Kontseptual'nyye aspekty formirovaniya ekonomiki znaniy // Problemy prognozirovaniya. – 2007. - № 3. – с. 115-136.
- 4 Regulirovaniye oborota intellektual'noy sobstvennosti: aktual'nyye problemy // Vestnik rossiyskoy akademii nauk. – 2005. -Том 75. - № 9. – с. 816-817.
- 5 Burmann K. Nematerial'nyye organizatsionnyye sposobnosti kak komponent stoimosti predpriyatiya // Problemy teorii i praktiki upravleniya.– 2003. - № 3. – с. 99-104.
- 6 Teece D., Pisano G., Shuen A. Dynamic Capabilities and Strategic Management // Strategic Management Journal. – 1997, vol. 18. – Pp. 509-533.
- 7 Knyazev YU. Kak opredelit' sovremennoye obshchestvo: postindustrial'noye, informatsionnoye, obshchestvo znaniy, nauchno-innovatsionnoye? // Obshchestvo i ekonomika. – 2006. – № 10.– с. 131-154.
- 8 Sinyavets T. Rol' sistemy upravleniya personalom v uvelichenii rynochnoy stoimosti kompanii // Problemy teorii i praktiki upravleniya. - 2008. – №12. – с. 92-101.

- 9 Naumov V., Ragel's E. Vzglyad na upravleniye intellektual'noy sobstvennost'yu // IS. Promyshlennaya sobstvennost'. - № 9. – 2005. – s. 23-28.
- 10 Shalabayev R., Kusidenova ZH. Printsipy ischerpaniya prav na nekotoryye ob'yekty promyshlennoy sobstvennosti na territorii Yevraziyskogo ekonomicheskogo soyuza // Intellektual'naya sobstvennost' Kazakhstana. - 2016. - №3. – s. 31-33.
- 11 Komkov N., Bondareva N. Problemy kommersializatsii nauchnykh issledovaniy i napravleniya ikh resheniya // Problemy prognozirovaniya. – 2007. - № 1. – s. 4-28.
- 12 Gosudarstvennaya programma industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2015-2019 gody [Elektron.resurs]. - www.akorda.kz/upload/media/files/3a1b3f3bf71946f0739f4de2b8de9f3a.(data obrashcheniya :16.11.2018)
- 13 Pochemu v Kazakhstane ne vnedryayutsya innovatsii [Elektron.resurs].- <https://centre1.com/kazakhstan/pochemu-v-kazakhstane-ne-vnedryayutsya-innovatsii/>
- 14 O gosudarstvennoy podderzhke industrial'no- innovatsionnoy deyatel'nosti [Elektron.resurs].https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3111237 (data obrashcheniya :16.11.2018)
- 15 Omarov K. Predlozheniya po povysheniyu innovatsionnoy aktivnosti v Kazakhstane // Intellektual'naya sobstvennost' Kazakhstana. – 2016. - №3. – s. 5-9.
- 16 Kanalin ZH., Golikova Ye. Dialogovyye ploshchadki mezhdu naukoy i biznesom – novyy dinamichnyy instrument kommersializatsii rezul'tatov intellektual'noy deyatel'nosti // Intellektual'naya sobstvennost' Kazakhstana. – 2016. - №4. – s. 23-26.

SUMMARY

The article analyzes the main problems that determine the insufficient level of innovation in Kazakhstan. Proposals are made on possible measures of real progress in the implementation of the key areas of the national system and the mechanism for enhancing innovation and commercialization of its results.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстандағы инновациялық қызметтің жеткіліксіз деңгейін анықтайтын негізгі проблемалар талданады. Ұлттық жүйені құрудың негізгі бағыттарын іске асыру және инновацияны жетілдіру және оның нәтижелерін коммерцияландыру механизмі тұрғысынан нақты прогреске қол жеткізудің ықтимал шаралары туралы ұсыныстар жасалды.

JEL R5

RURAL DEVELOPMENT ON THE BASE OF CONVERGENCY

Balkibayeva A.,

c.e.s., Associate Professor, Management Department
S.Seifullin Kazakh Agro-Technical University
Astana, The Republic of Kazakhstan

Aikupesheva D.M.,

c.e.s., Senior Lecturer, Management Department
S.Seifullin Kazakh Agro-Technical University
Astana, The Republic of Kazakhstan

Bulkhairova Zh.,

PhD, Senior Lecturer, Management Department
S.Seifullin Kazakh Agro-Technical University
Astana, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of research – to identify the state approach to the integrated sustainable development of rural areas of Korea and propose ways for Kazakhstan's rural development.

Methodology – a monographic method was used on the example of the Munkyoung's Omija case, as well as the method of analysis and synthesis. The essence, features of the reform of the accelerated development of rural areas of Korea called the 6th industrialization is considered.

Originality – the proposed mechanisms for integrated business integration, government, science to increase the income of the rural population, creating jobs through value added from agricultural production.

Conclusions – in the course of studying the experience of Korea in rural development, the following conclusions can be drawn: the reform of the 6th industrialization is the convergence of production with processing and marketing, the formation of an ecosystem, including tourism or the creation of jobs in the region; for the implementation of the 6th industrialization, the budgets of the national and local levels, the investments of public organizations were attracted; subsidies within the framework are allocated, using a hard screening of participants so that those who are worthy of it receive funding.

Keywords – 6th industrialization, Korea, alliance, convergence, horizontal diversification, vertical diversification, rural territories, agriculture, government support.

УДК: 339.187
МРНТИ 06.81.00

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ НА ОСНОВЕ КОНВЕРГЕНЦИИ: ОПЫТ КОРЕИ

Балкибаева А.М.,

к.э.н, доцент кафедры «Менеджмент»
Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина
Астана, Республика Казахстан

Айкупешева Д.М.,

к.э.н, ст.преподаватель кафедры «Менеджмент»
Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина
Астана, Республика Казахстан

Булхаирова Ж.С.,

доктор PhD, ст.преподаватель кафедры «Менеджмент»
Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина
Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – выявить государственный подход к комплексному устойчивому развитию сельских территорий Кореи и предложить пути для казахстанского сельского развития.

Методология – были использованы монографический метод на примере кейса Munkyoung's Omija, а также метод анализа и синтеза. Рассмотрены сущность, особенности реформы ускоренного развития сельских территорий Кореи под названием 6-ая индустриализация.

Оригинальность – предлагаются механизмы интегрированного объединения бизнеса, государства, науки для повышения дохода сельского населения, создания рабочих мест за счет добавленной стоимости от сельскохозяйственного производства.

Выводы – в ходе изучения опыта Кореи по развитию сельских территорий можно сделать следующие выводы: реформа 6-ой индустриализации заключается в конвергенции производства с переработкой и сбытом, в формировании экосистемы, включающей туризм или создание рабочих мест в регионе; для реализации 6-ой индустриализации были привлечены бюджеты национального и местного уровней, инвестиции общественных организаций; субсидии в рамках выделяются, используя механизм жесткого скрининга участников для того чтобы финансирование получили действительно те, кто достоин его.

Ключевые слова – 6-ая индустриализация, Корея, альянс, конвергенция, горизонтальная диверсификация, вертикальная диверсификация, сельские территории, сельское хозяйство, государственная поддержка.

ВВЕДЕНИЕ

Сельское хозяйство является важным сектором экономики многих стран. Проблемы старения сельского населения, отток трудовых ресурсов в город, снижение доходов в сельском хозяйстве и другие явились причиной принятия азиатскими странами (Корея, Китай, Япония) коренных мер. Такой мерой является реформа под названием «6-ая индустриализация сельского хозяйства». Эта программа преследует цель – повышение доходов сельчан, устойчивое развитие села, создание рабочих мест за счет добавленной стоимости от сельскохозяйственного производства [1,2].

Будущее развитие продовольственных рынков в значительной степени зависит от дифференцированной способности продовольственных цепей восстановить доверие потребителей и создать новые институциональные меры, гарантирующие качество продуктов питания заслуживающими доверия способами [3].

Десять уровней для принятия решений и действий в области развития определены по образцу теории центральных мест в развитии сельских территорий. Три из них считаются «местными» или «низовыми» из-за их коллективных возможностей действий. Затем выделяются три сектора вместо обычных двух. Неправительственные организации являются частью сектора коллективных действий, который теоретически отличается от государственного и частного секторов [4].

Один из главных механизмов преодоления депрессивной природы территории – маневрирование факторов размещения и имеющихся ресурсов, движение финансовых потоков в соответствующие точки пространства, в сохранение которого заинтересовало общество.

Социально-экономическая политика по отношению к сельской местности на современном этапе должны быть особенно сбалансированными, принимая во внимание конкуренцию двух групп факторов (торможение и ускорение) в социально-экономическом пространстве, а также нелинейные эффекты обратные связи, способствующие саморазвитию (или самоослаблению) положительного (или отрицательного) процессы в социальной и экономической сферах на селе [5].

Теории конвергенции были рассмотрены в отношении получения образования, распределения занятости, зарплаты сельских работников по отношению к городским в Индии в период значительного роста 1993-2010 гг. [6].

Анализ эволюции политики сельского развития Европы показал смену от сельскохозяйственной политики к сельской политике. Уровни внедрения инструментов политики менялись от поддержки товаров, диверсификации, сельского развития, развития местного сообщества [7].

До 1970-х годов развитие сельских районов было синонимом развития сельского хозяйства, так как промышленное развитие рассматривалось как усилия по развитию, при этом сельское хозяйство играет (вторичная) роль обеспечения капитала, продовольствия и рабочей силы для индустриального развития. Одним из рекомендаций Комиссии по развитию сельских территорий было поощрять различные институциональные и системы управления, отвечающие за разработку и реализация сельской политики для совместной работы и обеспечить согласованность отдельных политик и сходятся в последовательной стратегии. Это может быть достигается за счет специальных совместных межведомственного высокого уровня координация через рабочие группы, официальные контракты и подтверждение политики, для например, сравнительного анализ среди коллег [8].

Один из новых методов называемый «rural web» может быть полезным при планировании политики развития сельских районов, а также при оценке и сравнении процессов развития села, которые уже были реализованы [9]. Эта модель может стать ценным инструментом, потому что она позволяет нам думать о развитии сельских районов как междисциплинарное явление, зависящее от множества различных факторов и не предлагает никаких «волшебных формул» [10].

Одной из причин для внедрения 6-ой индустриализации была свободная торговля, результатом которой стал возросший импорт продовольствия. Учитывая этот опыт для Казахстана, в связи с его вступлением в ВТО и с момента, когда правила свободной торговли вступят в силу в полной силе, такая же проблема будет актуальной.

Развитие сельских территорий в Казахстане осуществляется централизованно через государственные органы. Программа развития сельских территорий была разработана на период 2004–2010 гг. Министерством сельского хозяйства РК. Следующая государственная программа называлась «Программа развития регионов до 2020 года» утвержденная в 2014 г. Министерством регионального развития РК созданного в 2013 г., и затем упраздненного в 2014 г. Его полномочия перешли к Министерству национальной экономики РК [11].

Целью этой программы являлось создание условий для развития социально-экономического потенциала регионов через формирование рациональной территориальной организации страны, стимулирование концентрации населения и капитала в центрах экономического роста [11].

В 2018 г. утверждена Государственная программа развития регионов до 2020 г. разработанная Министерством национальной экономики. Целью текущей программы является повышение конкурентоспособности регионов через управляемую урбанизацию и улучшение качества жизни населения. В данной программе прогнозируется дальнейшее увеличение уровня урбанизации, удовлетворенности

населения питьевой водой, чистым воздухом, услугами образования. Урбанистические процессы в Казахстане, как и во всем мире, содействуют инновационному развитию экономики и улучшению качества жизни отмечается в программе. Программы развития территорий (областей, городов областного значения, районов) предусматривают решение проблем регионов и населенных пунктов в экономической и социальной сферах, инфраструктуры, экологии и другие вопросы также с учетом особенностей макрорегионов [12].

По итогам мониторинга социально-экономического развития наблюдается системное снижение количества сельских населенных пунктов. В 2017 году насчитывалось 6 561 сельских населенных пунктов, с сокращением на 99 сел по сравнению с 2016 г. 53% сел являются малочисленными до 500 чел. и менее. Искусственное сдерживание населения на селе не продуктивно, поскольку в настоящее время доля сельского населения в общей численности населения составляет 43%, что значительно больше, чем в странах ОЭСР [13].

На 1 октября 2018 года численность населения Казахстана составила 18 334,3 тыс. человек. Прирост населения наблюдается в 11 регионах республики. Вместе с тем, наибольшее сокращение численности населения наблюдается в Туркестанской области на 8 127 человек, сокращение численности связано с внутренней миграцией населения [14].

Однако снижение доли сельского населения в развитых странах наблюдается на фоне развитого сельского хозяйства, сопровождающегося высокой механизацией и автоматизацией технологических процессов, вследствие чего спрос на рабочую силу сокращается. В Казахстане же миграция сельского населения происходит на фоне снижения развития и сельского хозяйства, что предстает угрозой и продовольственной безопасности страны и потере традиций и обычаев, культурного образа жизни на селе.

Низкий уровень производительности труда в отрасли, несовершенство используемых технологий, мелкотоварность производства не позволяют вести сельхозпроизводство на интенсивной основе, обеспечивать наиболее полное использование материальных, трудовых и других ресурсов, соблюдать экологические требования. Эти факторы снижают конкурентоспособность отечественного аграрного сектора, что в условиях ВТО и ТС может привести к доминированию импорта зарубежной продукции, вытеснению местных производителей с рынков сбыта.

Таким образом государство ведет макрорегиональную политику развития страны, где сельскому развитию не уделено усиленное внимание, оставляя развитие сельских территорий местным органам управления.

Суть рассматриваемой в данной статье международного опыта реформы 6-ой индустриализации в соединении производства с переработкой и сбытом, в формировании экосистемы, включающей туризм или создание рабочих мест в регионе, что является для развития сельских регионов Казахстана значительным и критическим. В Казахстане сельское развитие и развитие сельского хозяйства являются двумя направлениями, слабо интегрированными друг с другом. Об этом говорит и разработанные двумя разными государственными органами Государственная программа развития регионов до 2020 г. (Министерство национальной экономики) и Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 – 2020 годы «Агробизнес – 2020» (Министерство сельского хозяйства), а также упразднение существовавшей ранее государственной программы развития сельских территорий. Целью второй программы является – создание условий для повышения конкурентоспособности субъектов агропромышленного комплекса [15]. Сельское хозяйство, ведущееся субъектами АПК неразрывно связано с сельской территорией, на которой оно расположено и соответственно их развитие предусматривается не в разрыве, а в тесной связи друг с другом.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

6-ая индустриализация предполагает объединение первичной, вторичной и третичной отраслей ($6=1+2+3$) путем их объединения и интеграции в одной сети, которая будет усиливать их взаимодействие. На рисунке 1 схематично представлена данная реформа. Эти отрасли включают не только сельское хозяйство, но и переработку сельскохозяйственной продукции, и сферу продаж для более эффективного распространения технологий и информации. Такая структура идеальна для налаживания крупно-

масштабного производства и основа для креативной экономики для формирования цепочки ценностей через экономию связей между отраслями.

6-ая индустриализация состоит из различных типов: сообщества в селах, франшиза, сетевая структура (альянсы между сельским хозяйством, промышленностью и коммерческими организациями).

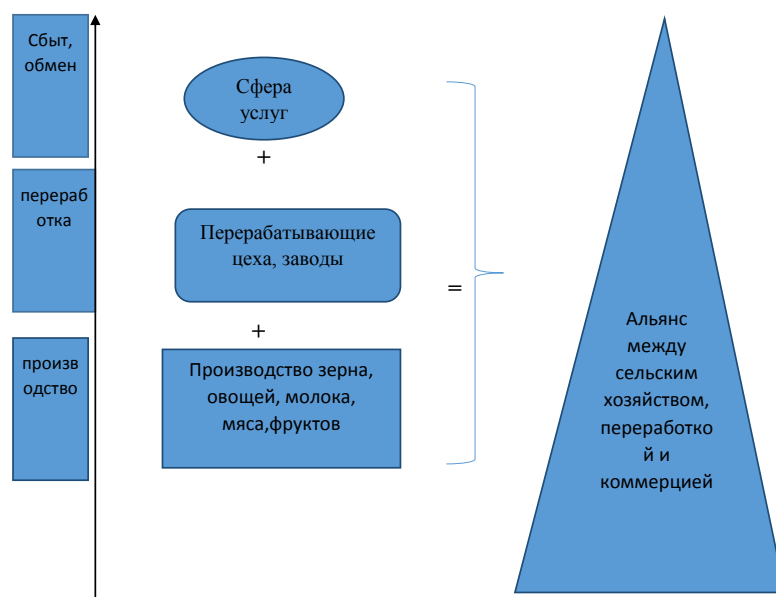

Рисунок 1 – Направления 6-ой индустриализации [1,2].

Примечание – рисунок составлено авторами на основе источников [1,2]

Эта программа напоминает формирование и функционирование агропромышленного комплекса советских времен, когда все отрасли, необходимые для сельскохозяйственного производства были интегрированы в одной системе.

Вместе с тем, есть и отличия. В 6-ой индустриализации основной упор делается на комплексное развитие села, сопровождение сельскохозяйственного производства на протяжении жизненного цикла сельскохозяйственной продукции (от производства до сбыта), включая не только налаживание производства сырья, но и развитие услуги, связанной с этим процессом.

6-ая индустриализация состоит из различных типов: сообщества в селах, франшиза, сетевая структура (альянсы между сельским хозяйством, промышленностью и коммерческими организациями).

Согласно рисунку 1 направления 6-ой индустриализации включают 3 уровня. Первый – горизонтальная диверсификация. Этот уровень включает сельскохозяйственных производителей сырья. Второй – вертикальная диверсификация. Она подразумевает наличие горизонтальной диверсификации производителей сельскохозяйственной продукции. Третий – объединение двух типов производителей. Фермеры, разработчики –технологи перерабатывающей отрасли и торговли кооперируются используя преимущества торговой сети.

Стратегия 6-ой индустриализации разделена на стадии формирования предпринимательской среды, бизнеса и стадию роста с подобным описанием в деталях.

На первой стадии создается система для инициирования бизнеса и торговли, результатом которой является стратегия разработка бизнес-плана села в процессе обсуждения жителями села, предпринимателями и созданием пилотного продукта – перерабатывающего центра сельскохозяйственной продукции. Для более успешной реализации этой стадии нужна система консультирования и поддержки со стороны ветеранов и экспертов сельского хозяйства и система финансирования бизнеса.

На втором этапе рост производится сертификация предпринимателей, проведении исследований и разработок, финансовой поддержке, помощь в сбыте и экспорте, развитие рынка, фондирование фондов и интегрированная маркетинговая поддержка.

На третьей стадии – расширение местной сети (сообщества). Для облегчения местной сети рекомендуется стимулировать альянсы между субъектами бой индустриализации, помогать созданию местных объединений, создавать зоны 6-ой индустриализации, диверсифицировать использованные ресурсы.

Таким образом, 6-ая индустриализация состоит из семейства проектов, таких как пилотные проекты, направленные на развитие сельскохозяйственного производства, администрирование развитием сельских территорий, поддержка технологий по переработке сельскохозяйственного сырья, поддержка лесных продуктов, туризм и логистика продукции (сельские тематические парки и гостевые дома на селе) и др.

Источниками финансирования были грантовые финансирования бюджетов высшего и низового уровней, инвестиции общественных организаций.

В Казахстане основная доля инвестиций из бюджета на реализацию программы развития регионов до 2020 г составила 48%, остальная часть – внебюджетные средства.

В числе основных причин миграции населения село-город в Казахстане были отмечены: бытовые условия жизни, медицинское обслуживание, возможность для самореализации, близость культурно-развлекательных мест, образование для детей [16].

Особенностью многих проектов под эгидой 6-ой индустриализации является то, что они направлены на изменение подхода «сверху-вниз» на «снизу-вверх», заинтересовывая власти регионов заниматься политикой регулирования развития своих регионов самостоятельно.

Также за счет инноваций возможности регионов расширяются. Это будет реализовываться через внедрение умных компьютерных программ, тренинги, посещение пилотных проектов. Немаловажной особенностью программы также является то, что проекты помогают оживить приоритетные и дополнительные отрасли производства в регионе. В частности, сближение первичной, вторичной и третичной отраслей для коммерциализации используя специфичные местные сельскохозяйственные продукты, местные ресурсы и региональные ресурсы. Проекты в рамках 6-ой индустриализации были под руководством главы соответствующего города или региона что не было эффективным, так как проекты пространственно пересекались, охватывая при этом одно направление.

Рассмотрим один из проектов в рамках 6-ой индустриализации- Munkyoung's Omija. Munkyoung – город с населением 75 тыс.чел. Omija – ягода с пятью различными вкусами. Государство запустило этот проект в 2006 г. В результате в 2013 г. Производство omija достигло 42% от общего уровня производства страны. Доходы фермеров выросли в 15 раз. Количество производителей увеличилось от 1 до 55. Также увеличение затронуло доходы перерабатывающих omija предприятий. Была создана добавленная стоимость за счет запуска различных продуктов основанных на omija, был создан бренд rediM, город получил финансовую помощь в виде инвестиций, субсидий из различных общественных фондов [1,2].

В отрасли промышленности была создана инфраструктура, общий бренд, информационная и маркетинговая деятельность. Созданы объединения производителей, переработчиков.

В части исследований проведены исследования и разработки, оценка, консалтинг, новые проекты. Привлечены университеты и консультанты. Создан центр поддержки переработки.

Государство обеспечило стратегию и администрирование, субсидии, тренинги персонала. Был создан экстеншн центр.

Фермеры распределяли произведенную omija следующим образом (рисунок 2).

Министерство сельского хозяйства, продовольствия и сельских вопросов является в Корее основным координатором 6-ой индустриализации. При этом, эта программа помогает объединить усилия центральных органов с местными органами, а также соответствующими министерствам потому, что 6-я индустриализация не может быть эффективно реализована без активного вовлечения местного общества [1,2].

Фермеры распределяли произведенную продукцию следующим образом (рисунок 2).

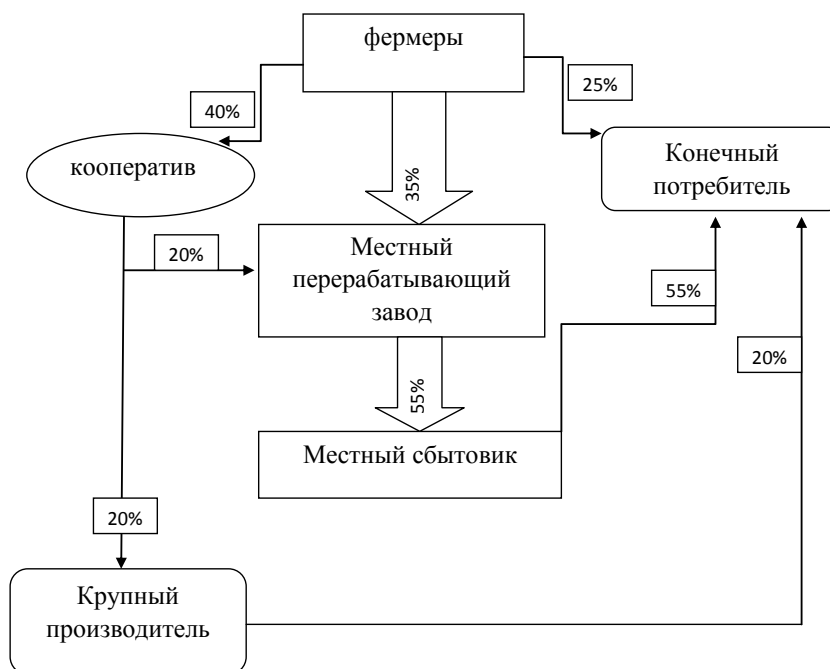

Рисунок 2 – Сбытовые каналы сельскохозяйственной продукции [1,2]

Примечание – рисунок составлено авторами на основе источников [1,2]

Результаты внедрения программы 6-ой индустриализации в Корею впечатляют. Как отмечает Ким Янг-Лоул из общего количества фермеров Кореи 13,8 % стали участниками программы в 2010 г. [1]. Количество фермеров, присоединившихся за 2005–2010 гг. составило 58 000 (рост на 56%). В том числе рост участников, вовлеченных во вторичную сферу, составил 32%, тогда как в третичной сфере увеличение достигло 58%. Вторичная сфера включает переработчиков сельскохозяйственной продукции, третичная сфера — это услуги, такие как рестораны, туризм, поставки сельскохозяйственной техники.

Из общего числа сельскохозяйственных корпораций (12 981) 65,4% или 8493 в 2012 г. были вовлечены в программу.

Средние продажи сельскохозяйственных производственных корпораций–участников программы увеличились в 2 раза, тогда как в не сельскохозяйственном секторе рост превысил более чем в 3 раза. Из 54 пилотных примеров участников программы большая часть объединяли первую и третичную сферу (производство + продажи). На втором месте были 49 примеров участников объединившие первичную и вторичную сферы (производство + переработка). 11 пилотных примеров представлены рекреационными услугами [1,2].

При рассмотрении кооперации между участниками программы примечательно, что 47,4% были объединения фермеров. Кооперация между фермерами и государством в лице местных органов власти составило 28,4%. 11,6% респондентов составили объединения сельского хозяйства, промышленности и торговли. Однако наибольший средний объем продаж был получен кооперацией промышленность, университетами и государственными структурами. Так как организация и управление такими кластерами (бизнес проектами) осуществляется не одной организацией, а несколькими, входящими в эти объединения.

В случае если это магазин фермерских продуктов он должен быть универсальным и продавать широкий спектр сельскохозяйственных товаров, выступая в качестве дистрибьюторского центра.

По рекомендациям зарубежных экспертов, в странах применивших программу 6-ой индустриализации (Япония, Корея, Китай) прежде, чем начать подобную программу необходимо иметь информацию

о том, кто, как и где использует местные ресурсы для производства сельскохозяйственной продукции. Затем важно также определить целевых потребителей и содержание планируемых видов деятельности по использованию местных ресурсов (сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыбоводство, перерабатывающая промышленность, местная история, природа, традиции и культура). Интересна обратная связь от участников программы 6-ой индустриализации, вовлеченных в нее. 15% опрошенных участников программы подтвердили ее безоговорочную эффективность и 30,1% ответили, что программа очень эффективна и 36% дали ответ, что она эффективна [1,2].

По рекомендациям опрошенных экспертов были предложены следующие рекомендации. Субсидии в рамках программы должны выделяться, используя механизм жесткого скрининга участников для того, чтобы финансирование получили действительно те, кто достоин его. Для этого комиссия по выделяемым субсидиям должна быть представлена не учеными и государственными чиновниками, а опытными бизнесменами, специализирующимися в конкретной сфере. Обязательными членами должны быть финансовые эксперты, которые оценят управленческий потенциал участника, его бизнес модель, возможность успешного стартапа. [1,2].

Немаловажным является наличие стандартов оценки эффективности бизнеса соответствующей структурой. Такого рода оценка позволяет оценивать эффективность финансирования. Проверка на эффективность необходима и на промежуточном этапе, например через 3 года после запуска проекта чтобы перемещать финансирование от неплатежеспособных проектов к наиболее устойчивым.

Процентная ставка должна быть ниже рыночной. Система гарантирования должна быть смягчена для успешности внедрения проектов. Можно ограничиться процедурой скрининга через оценочную комиссию, сформированную по рекомендуемым выше критериям.

Прежде чем запустить полный проект необходимо проверить его на примере инкубатора. Консультации и сопровождение в период инкубирования имеет критическое значение. Финансирование и поддержка более эффективна, когда она осуществляется постепенно нарастающим темпом. То есть сумма финансирования выделяется от этапа к этапу по мере продвижения проекта [1,2].

Приветствуется наличие коммуникативной площадки в виде форума или чата для взаимобмена между начинающими и опытными участниками программы.

Поддержка особенно необходима на этапах инициализации Программы и инкубирования проектов. Поддержка предполагает работу с управленцами участников Программы в зонах, определенных для реализации Программы в части налогов, текущего управленческого консультирования, исследований и разработок [1,2].

Сертификация участников программы (бизнес операторов) не менее важная часть для успешной реализации программы. В этом вопросе необходима помощь со стороны государственных органов в области сертификации в целях разъяснения требований и облегчения понимания производителей по их обеспечению.

Организация промежуточной поддержки – содействие развитию сел, например обучение человеческих ресурсов.

Таким образом, мерами по реализации программы 6-ой индустриализации были финансовая поддержка, тренинги и обучение персонала, исследования и разработка, маркетинг. Маркетинг является одним из приоритетных среди этих мер. Следующий момент — это обеспечить стабильность менеджмента малых структур, созданных на селе. Иными словами, поддержка по реализации программы 6-ой индустриализации должна учитывать как потенциал сел, так и потенциальные возможности операторов программы.

Центральным и местным органам власти необходимо создать систему поддержки, которая определяет цели программы и методы и будет применять на практике поддержку в гибкой форме. Это должно сопровождаться конкретными проектами.

По опыту Кореи рекомендуем Казахстану:

1) перейти к смешанному грантовому финансированию проектов развития кооперативов, а также других предпринимательских инициатив в сельском хозяйстве с пропорциональным участием средств республиканского и местного бюджетов.

2) В качестве финансовой помощи считаем возможным предоставление грантового финансирования проектам, прорывных по своему значению и масштабам для развития сельской экономики, в которых будут задействованы как сельскохозяйственные товаропроизводители, кооперативы, так и остальные организации, участвующие в цепочке «исследования – производство - сбыт».

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

В ходе изучения опыта Кореи по развитию сельских территорий можно сделать следующие выводы:

- 1) реформа 6-ой индустриализации заключается в конвергенции производства с переработкой и сбытом, в формировании экосистемы, включающей туризм или создание рабочих мест в регионе.
- 2) Для реализации 6-ой индустриализации были привлечены бюджеты национального и местного уровней, инвестиции общественных организаций
- 3) Субсидии в рамках выделяются, используя механизм жесткого скрининга участников для того, чтобы финансирование получили действительно те, кто достоин его.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Kim Young Lyoul, Kim Tae-gon, Heo Joo-nyung. The 6th industrialization of agriculture. 10 th Anniversary FANEA joint research report. 2014
- 2 Song Soo Lim. Agribusiness and Agricultural Coops in a local level: cases and lessons learned from Korea. 2016
- 3 Henk Renting et al. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. Environment and Planning A 2003, volume 35, pages 393 – 411
- 4 Norman Uphoff. Grassroots organizations and NGOs in rural development: Opportunities with diminishing states and expanding markets. World Development Volume 21, Issue 4, April 1993, Pages 607-622
- 5 Margarita Afonasyova. The Concept of Convergent Development of Rural Areas of the Russian Federation. - European Research Studies Journal Volume XX, Issue 3A, 2017- pp 14-38
- 6 Viktoria Hnatkovskay and Amartya Lahiri. Urban Sprawl and Rural Development: Theory and Evidence from India. 2016. pp 1-40
- 7 Ian Hodge et Peter Midmore. Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making. <https://journals.openedition.org/economierurale/406>
- 8 The model of rural development underpinning FFC Recommendations. Part 1. Chapter 2. 2017/18.
- 9 Van der ploeg, j.d. and Marsden, T. (2008): Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development. Assen. Royal Van Gorcum
- 10 Eloi Guinjoan Anna Badia Antoni F. Tulla. The new paradigm of rural development. theoretical considerations and reconceptualization using the ‘rural web’. Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles N. 71 - 2016, págs. 495-500
- 11 Указ «О реформе системы государственного управления Республики Казахстан» от 6 августа 2014 г. http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/ukaz-o-reforme-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazakhstan
- 12 Программа развития регионов до 2020 г. от 28 июня 2014 г.
- 13 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000728>
- 14 Государственная программа развития регионов до 2020 г. Утверждена 16 ноября 2018 г. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000767#z12>
- 15 Анализ социально-экономического развития регионов Республики
- 16 Казахстан за январь-сентябрь 2018 года. <http://economy.gov.kz/ru/pages/itogi-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-regionov>
- 17 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 – 2020 годы «Агробизнес – 2020». <http://mgov.kz/ru/programma-agrobiznes-2020-2/>
- 18 Нукешева А.Ж и др. Проблемы развития социальной инфраструктуры села. Проблемы агрорынка № 3.-2018- С. 209-215

REFERENCES

- 1 Kim Young Lyoul, Kim Tae-gon, Heo Joo-nyung. The 6th industrialization of agriculture. 10 th Anniversary FANEA joint research report. 2014
- 2 Song Soo Lim. Agribusiness and Agricultural Coops in a local level: cases and lessons learned from Korea. 2016
- 3 Henk Renting et al. Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and Planning A* 2003, volume 35, pages 393 – 411
- 4 Norman Uphoff. Grassroots organizations and NGOs in rural development: Opportunities with diminishing states and expanding markets. *World Development* Volume 21, Issue 4, April 1993, Pages 607-622
- 5 Margarita Afonsova. The Concept of Convergent Development of Rural Areas of the Russian Federation. - *European Research Studies Journal* Volume XX, Issue 3A, 2017- pp 14-38
- 6 Viktoria Hnatkovskay and Amartya Lahiri. Urban Sprawl and Rural Development: Theory and Evidence from India. 2016. pp 1-40
- 7 Ian Hodge et Peter Midmore. Models of Rural Development and Approaches To Analysis Evaluation And Decision-Making. <https://journals.openedition.org/economierurale/406>
- 8 The model of rural development underpinning FFC Recommendations. Part 1. Chapter 2. 2017/18.
- 9 Van der ploeg, j.d. and Marsden, T. (2008): *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen. Royal Van Gorcum
- 10 Eloi Guinjoan Anna Badia Antoni F. Tulla. The new paradigm of rural development. theoretical considerations and reconceptualization using the 'rural web'. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* N.º 71 - 2016, págs. 495-500
- 11 Указ «О реформе системы государственного управления Республики Казахстан» от 6 августа 2014 г. http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/ukaz-o-reforme-sistemy-gosudarstvennogo-upravleniya-respubliki-kazahstan
- 12 Программа развития регионов до 2020 г. от 28 июня 2014 г.
- 13 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000728>
- 14 Государственная программа развития регионов до 2020 г. Утверждена 16 ноября 2018 г. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000767#z12>
- 15 Анализ социально-экономического развития регионов Республики
- 16 Казахстан за январь-сентябрь 2018 года. <http://economy.gov.kz/ru/pages/itogi-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-regionov>
- 17 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013 – 2020 годы «Агробизнес – 2020». <http://mgov.kz/ru/programma-agrobiznes-2020-2/>
- 18 Нукешева А.Ж и др. Проблемы развития социальной инфраструктуры села. *Проблемы агрорынка* № 3.-2018- С. 209-215

ТҮЙІН

Кореяның ауылдық елді мекендерін жеделдетіп дамытудың 6-шы индустриализациясы деп аталатын реформаның мәні мен ерекшелігі қарастырылады. Бұл бағдарлама ауыл тұрғындарының табысын арттыруға, ауылдық жерлерді орнықты дамытуға және ауыл шаруашылығы өндірісінің қосымша құны мен жұмыс орындарын құруға бағытталған. Munkyoung's Omija жобасының мысалы келтірілген. Ауыл шаруашылық өнімдерінің сату арналарыны және 6-шы индустриализациясы бағдарламасының бағыттары қаралады. 6-шы индустриализация бағдарламасын жүзеге асыру шаралары қаржылық қолдау, оқыту және кадрларды даярлау, зерттеу және дамыту, маркетинг болды. 6-шы индустриализация бағдарламасын жүзеге асырудың нәтижелерін сандар мен көрсетілді. Төменде бағдарламаны жүзеге асыру кезеңдері, сондай-ақ оның шеңберінде жүзеге асырылатын бірқатар жобалар сипатталады.

6-шы индустриализация стратегиясы іскерлік ортаны, бизнес пен даму сатысын қалыптастыру кезеңдеріне бөліп, ұқсас сипаттамамен толықтай сипатталады. 6-шы индустриализацияда ауыл шаруашылығын дамытудың ауыл шаруашылық өнімдерін сүйемелдеуі (өндірістен сатылымға дейін),

соның ішінде шикізат өндірісін құру ғана емес, сондай-ақ, осы процеске байланысты қызметтерді дамыту, ауылдың кешенді дамуына басты назар аударылады.

Кореяның тәжірибесіне сәйкес, кооперативтерді дамыту жобаларын, сондай-ақ республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражаттың барабар қатысуымен ауыл шаруашылығындағы басқа да кәсіпкерлік бастамаларды қаржыландыруға гранттық қаржыландыруға ауысу ұсынылды.

SUMMARY

The essence, features of the reform of the accelerated development of rural areas of Korea called the 6th industrialization is considered. This program aims to increase the incomes of villagers, sustainable rural development, and the creation of jobs through the added value of agricultural production. An example of Munkyoung's Omija project was provided. The paper schematically presents the direction of the 6th industrialization and distribution channels of agricultural products. Measures to implement the program of the 6th industrialization were financial support, training and personnel training, research and development, marketing. The figures show the results of the implementation of the program of the 6th industrialization. The following describes the stages of implementation of the program, as well as some projects implemented in its framework.

According to the experience of Korea, it was recommended to switch to grant funding for projects for the development of cooperatives, as well as other entrepreneurial initiatives in agriculture with proportional participation of funds from the republican and local budgets.

UDC 65.290

JEL classification: O30

TENDENCIES AND FEATURES OF INNOVATIVE POLICY OF FOREIGN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF THE U.S., JAPAN AND EUROPEAN UNION)

Dana Bekniyazova,
PhD, Associated Professor
Innovative University of Eurasia
Pavlodar, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The research shows the tendencies in strengthening state regulation of innovative activity, which are visible in developing innovative systems of several countries (the U.S., Japan and European Union). The paper reviews the features of innovative policy in the U.S., contributing to its activation. The author reveals also the features of innovative policy in Japan, covering the efforts of the state and business in achieving the best results of innovative activity.

It is reported the features of main public regulation measures of innovative activity in the EU member-states, which successfully develop national and regional innovative systems too (Germany, United Kingdom and France). The research presents several recommendations regarding the possible consideration of tendencies in improving regulation measures of innovative activity, created as a result of the research.

Purpose – to assess the features and tendencies of strengthening of innovative policy of foreign countries (on the example of the U.S., Japan and the European Union) for possible its consideration in improving regulation measures of innovative activity in the Republic of Kazakhstan.

Methodology – synthesis, content-analyze, accommodation, monographic method, factor analysis, economic-statistical research method.

Originality/value – in countries that have achieved significant results in the innovative development, along with the direct methods of state regulation, the most important place that takes financing, and also are taken the measures for the diffusion of innovations with an emphasis on stimulating methods. One of the problems to be solved in close combination of these methods is the development of innovative cooperation.

Findings – globalization and regionalization, the growth of high-end technologies, the limited resources of domestic subjects of innovative activity lead to the fact that innovative cooperation has the significant potential for activation of innovative activity, including at the regional level, and the degree of intensity of its use within state regulation of innovative activity is increasing rapidly. This is evidenced by the experience of the EU, U.S. and Japan.

Keywords – state regulation, innovative activity, management by innovations, regional economy, international scientific and technical cooperation

INTRODUCTION

In current competition in the high-end markets benefit countries, regions, companies that not only have the potential for innovation, but also intelligently use it, i.e. Research and Development (R&D) results are converted into competitive products. High-tech production is increasingly formed around the so-called global value chains, the development of which in the last two decades, significantly transforming the character of the world economy.

One of characteristic of the latter becomes a specialization of enterprises and industries of separate countries on specific “link” these chains, in other words, their entry into the interethnic industrial vertical integration. Value added chains include such steps as stage design, production, marketing, sales and after-sales service. Previously, the companies, the states are trying to build them independently, on their territory. However, they

are distributed more often among different companies, concentrated in the separate countries and groups of countries. In this regard, it is increased the share of goods and services, that has the global character. And states become participants of vertical integration compete not only for the production of high-tech products, as for the most favorable places in global value chains [1]. The innovative sector of the world economy is becoming global in its content.

The specific impact of globalization and regionalization processes is shown in the international scientific and technical cooperation. The most important tendency in recent decades has been the development of scientific and technical relations between the countries and their regions, there is the internationalization of R&D and high-tech industry.

The realization of major scientific-research projects due to their complexity, duration and high cost becomes not always possible within the framework of one state [2]. Developments started in one region, often in one or another form adapted and successfully implemented in other regions. The expansion of international integration and cooperation in this sphere is becoming for many industrialized countries the most important strategic growth model [3].

The country's leaders of innovative development have accumulated considerable experience in state regulation of innovation activity. This applies to both developed and newly industrialized countries. In this regard, priority is to research the tendencies and comparison of states experience entered the technological kernel of the world - United States, Japan, European Union [4].

In the development of these innovative systems and possibly other countries it is possible to trace a tendency of strengthening of direct regulation of innovative activity (budget financing, the state assignments, administrative methods and legal methods). At the same time important task of state regulation in the leading countries of innovative development is to create favorable conditions for innovative activity.

It is possible to allocate the following main measures applied in the world within the corresponding innovative policy [5]:

- budget financing of innovative programs and projects (the state's share in the total expenditures on science up to 50%;
- property support innovators and investors;
- tax incentives for promotion of R&D spending and attraction to innovative activity both large, small and medium-sized enterprises;
- formation of the elements of innovative infrastructure at the national and regional levels;
- regulation of internal and external innovative cooperation of subjects of innovative activity and separate sectors of the national innovation system.

In recent decades, high positions in the rankings, encouraged to assess the development of innovative activity, firmly held the U.S., which was accompanied by the evolution of the innovative system of the state. In the past twenty years, the degree of state regulation of innovative activity has increased significantly. Most of the innovations developed within public-private partnership.

The author identifies a number of key directions of innovative policy in the United States of America, promoting to activization of innovative activity (Table 1).

Table 1. Features of directions of the U.S. innovative policy, promoting to activization of innovative activity

Features	Characteristic
The concentration of fundamental and applied R&D in universities	Universities, in addition to owning own considerable resources, carry out R&D, financing by the government, involve the possibilities of technology transfer through venture financing organizations.
The developed system of other research organizations	There are government laboratories, big institutions that specialize in separate applied researches, as well as “factories of thoughts” - research centers bring together experts' efforts to develop specific scientific problems.
The activity of innovative clusters and technology parks	They are designed to stimulate scientific-research organizations and business to the development and commercialization of innovations. It is directed to concentration in separate territory specialized and connected by a technological chain: a) organizations carrying out R&D; b) the high-tech industry; c) providers.

Legislative initiatives	Increasing the commercial importance of research carried out at universities and public-scientific research organizations. In 1980, the Bai-Dole's law was adopted, directed to stimulating of developers to commercialize innovations, the construction of businesses and sale of licenses.
Federal programs directed to assistance to financing of R&D companies (partly financed from the federal budget on the scientific-research activity)	Government programs directed to promotion of R&D financing, carrying out by the enterprises (since 1950). The three main programs within which the financing of small innovative enterprises are: a) the program of companies' creation for investment of small business; b) the program of technologies transfer of small business, directed to expansion of opportunities of R&D state financing and creation of joint enterprises on the basis of small businesses and non-profit research institutes; c) the program of innovative researches of small enterprises, directed to enhancing the role of small innovative enterprises in the state-financing of R&D, creating incentives for the participation of small enterprises which have the commercial potential of researches (through grants), in general, for the technological development of small business.
Venture financing	Recognition of the importance of venture capital for activization of innovative activity is reflected in the fact that stimulating activity of venture capital companies operating since 1950. In scientific literature expressed the point of view according to which growth in the field of venture capital relates to development of the stock markets.
The development of international cooperation in innovative activity	Due to the growth in recent years, the importance of tasks of science and technique at international level, as well as the resulting increase in the activity of participation of the private and public sector in the international scientific and technical cooperation National Science Council (NSC) in the process of the development of strategic documents as one of the most important challenges, facing the U.S., identified the solution to the problems of scientific and technological activity in the international aspect. NSC has formed a special commission on international problems of scientific and technical activity to assess their current role and the needs they create, and postulated the need to create strategies of productive connections' support between research objectives of domestic and foreign policies. According to the formed recommendations for the government should intensify cooperation programs connected with the assessment and financing of international scientific and technical projects; NSF should intensify efforts to stimulate the potential of innovators to obtain within research grants additional financing for attraction of foreign partners from developing countries, to promote the activity of all directorates of NSF in development of special plans and programs for support of international scientific and technical cooperation and the further diffusion of information about them to target audiences. Federal agencies must continuously have own budgets and estimation mechanisms intended for the purposes of realization of the international scientific-technical projects and programs.
Note - developed by the author based on sources [6, 7, 8]	

These state regulation tendencies create opportunities to attract leading experts, achieve leading positions across a wide range of scientific fields. Thus, in the innovative activity of the U.S. the role of state regulation is significant, which is reflected both in direct and in indirect measures. At the junction of these two types of measures significant attention paid to the development of public-private partnership, cooperation of scientific-research institutions and business, as well as international cooperation in innovative activity. The tendency of activization of the last is observed. As a result, the subjects of innovative activity extend the opportunities of the commercialization of R&D results [9].

Results of innovative development of Japan attract attention of researchers of problems of innovative activity. Since the 1990s in national research system of Japan there have been significant structural changes [10]:

1. Increased influence of public authorities, which competence includes questions of a higher level innovative policy, therefore degree of centralization of state regulation of innovative activity generally increased.

2. Influence of state bodies within which competence questions of innovative policy of the highest level therefore degree of centrality of state regulation of innovative activities in general raised are increased.

3. In the mid-1990s it was the beginning of the regular approval of plans of science and technology development up to five years as method of mobilizing the innovative potential of the country, which had a

significant influence on the formation of innovative policy. Among postulated in them an integral element of corresponding policy was the need to high costs for R&D of the state with assignment of the leading role to the state to stimulate fundamental research. Important characteristics of fundamental research, in turn, should be diversified and multi-disciplinary character.

4. It is increased the importance of the tasks of promotion of innovative processes of private enterprises in the system of state regulation of innovative activity. Distribution was gained by initiatives in the field of the budget and tax policy, support of venture entrepreneurship, public procurements of innovative products, the legal sphere.

5. The system of views on the development of innovative cooperation of the authorities and business, science and business in order to improve the effectiveness of innovative activity has been recognized in the innovative policy. It should be noted that similar tendencies may be traced and at the corporate level. These changes can be attributed to the field of R&D, where the prevailing before implementation of innovative activity from own expenses of the enterprises is characterized by a slight decrease of these expenses, as well as expansion of cooperation with domestic and foreign subjects of innovative activity, merging with them. In other words, the dominant emerging paradigm is shift of accent from of constant R&D implementation by own resources to the involvement of the greatest possible part of the spectrum of potential resources of innovative activity (including R&D outsourcing). In the process of placing industrial and other subdivisions abroad, in particular, there is a tendency of R&D implementation in other countries, the purpose of which is to achieve a synergy effect. In comparison with the previously used data strategies are characterized by a significantly higher degree of initiative. In addition, it traces the development of international practices.

It should be noted that the transformation of Japan's innovation system is the integral part of its regional development strategy. In addition, significant in this context is the progressive and relatively new tendency - the signing of international agreements on scientific and technical cooperation at the regional level. Earlier, the state also implemented measures for the development of international innovative cooperation, signing appropriate agreements.

Research of the experience of state regulation in Japan allows formulating a number of generalizations and conclusions that can be interesting and useful for other countries. Although the positioning of market competition as the basic factor of activization of innovative processes in Japan it is recognized that the promotion of innovative activity is the most important task of the state. In Japan it is dominated the integration process, which allows to combine the development of foreign and domestic technology through the realization of direct state control measures for encouragement of innovative activity. In addition, the significant component of the above-mentioned process is innovative cooperation, creating opportunities for more competitive advantages, resources, synergies. In the innovative activity of Japan, it is observed tendencies in the development of public-private partnership, inter-firm cooperation and international cooperation, the important manifestation of which is intensification of efforts to develop innovative international cooperation, including at the regional level.

The research of works of A. Belov, V.A. Zuckerman (Belova, 2012; Zuckerman, 2008) and other scientific literature allows to suggest that the extensive experience in the field of state regulation of innovative activity, including international innovative cooperation, has the European Union as the largest economic and political union, aimed at regional integration, and the EU countries are in the forefront of innovative development [11,12].

The programs of promotion of innovative activity of Western European countries the development of international cooperation is recognized more than two decades. In scales of the EU the leading positions in the field of development cooperation in the innovative activity belong to the UK, Germany, France and the Nordic countries. Key initiatives of the EU program documents intended to turn R&D results in innovative products and services in order to ensure the competitiveness of the EU, which also means an increase in R&D financing in Europe, strengthening of international innovative cooperation (Table 2).

Features of measures of state regulation of innovative activity in the EU countries, which were successfully developing national and regional innovative systems (on the example of Germany, United Kingdom and France), are presented in table 2.

Table 2 – Features of measures of state regulation of innovative activity in the EU countries (on the example of Germany, United kingdom and France)

Measures	Country	Description	Note
Financial	Germany	Large-scale public financing of innovative activity	It reaches 80% in universities. It is the largest measure of support
		Public financing of risk and long-term R&D	Objectives: to attract private investors in projects, to support private investors projects
	United Kingdom	State assignments, programs of financing.	-
	France	The possibility for universities and scientific-research organizations to create commercial innovative enterprises and to participate in them	-
		Support of developers whose copyrights inventions received commercial diffusion	-
Tax preferences	Germany	Tax preferences for venture companies	The law on support of venture capital investments defines the legal bases of their activity
		Creation of support funds	-
	United Kingdom	Tax deductions for income tax in the case of exceeding of established cost of innovative activity	Tax preferences were introduced for small and medium, and later, for large enterprises
		The accelerated amortization for the established fixed assets	-
	France	Tax incentives for enterprises carried out R&D and patenting developments	Development of the Research Code to combine normative and legal acts in the field of innovative activity
Informational support	Germany	Systemic spread of information about innovative activity, the formation of information networks	Including with the participation of patent services
	United Kingdom	The development an active spread of information documents explaining the opportunities of state support available to businesses, carrying out innovative activity	It increases the availability and effectiveness of innovative activity's regulation, activates the cooperation between government and business
		Development of business documents for innovative activity	-
	France	The development of systems of innovative activity's information supporting at the regional level	-
Development of innovative infrastructure	Germany	Creation in all regions of patent-information centers providing consultations in the field of innovative activity	Assistance in establishing partnerships, science-business; assist in the commercialization of patented objects in the country and abroad; control over compliance with the terms of contracts
		Formation of innovation networks participating in international cooperation	-
		The development of science and technology parks	-
	United Kingdom	Creation and support of the companies, university and other centers of services in the field of innovative activity	It includes provision of places and equipment, finding developers and investors
	France	Support of patenting	-
		Active development of clusters	It includes choice of priorities, realization of programs, creation of conditions
Promotion of innovative cooperation	Germany	Attraction of foreign capital in the innovative sphere. Promotion to the internationalization of the scientific-research landscape of the country, increase the attractiveness of the domestic research institutions for external partners. Active creation of technology transfer centers, innovative centers in the regions and their integration into the network	-
	United Kingdom		
	France		
Note - developed by the author based on sources [13, p. 65-6; 14, 15, 16]			

The mechanisms, by which the regional authorities are involving the innovations, have specifics in each country, but there are and general tendencies. The results of the research of the EU experience allow concluding that there is a focus of EU innovative policy in the stimulation of innovative cooperation, which is perhaps more important innovative program in comparison with the financing of innovative projects.

In the regulation which founded the EU's "Horizon 2020" program, noted that the aim of the EU is to strengthen scientific and technological potential through the formation of the European Research Area, in which is freely extended scientific knowledge and technologies, and also through the EU support to the promotion to the knowledge society and creating a more competitive and sustainable industry and the economy as a whole, as well as the fact that to achieve this goal is necessary to implement measures for R&D and innovation realization, to strengthen international cooperation, diffusion and optimization of results, stimulation of training and mobility [17].

Thus, in Europe, activization of international cooperation in innovative activity is carried out continuously for nearly three decades. The considered measures of state regulation are closely related, their action is based on the principle of complementarity in order to achieve the best results of innovative development. It may be noted that the significant number of measures proposes pooling the efforts of subjects of innovative activity, including different countries on the basis of international projects that oriented on achieving maximum efficiency of R&D [18].

In general, the EU countries are characterized by the formation of the three-level innovative policy, including regional, national and supra-national components. The governments of the countries possess a priority in the field fundamental research, training of specialists, and the regions are increasingly carried out a policy of diffusion of innovations. The example of this direction of development of the regional component of the innovative policy is broad participation of certain regions of the UK in EU innovative programs, as well as the development and realization of regional strategies for innovative development of their own territories. Innovative cooperation allows using operational and financial resource, the competitive advantages of companies in other countries, promotes increasing the productivity of labor and the development of capital-intensive products, allowing to realize large projects, which is extremely difficult without synergies.

CONCLUSION

It should be noted that in countries that have achieved significant results in the innovative development, along with the direct methods of state regulation, the most important place that takes financing, and also are taken the measures for the diffusion of innovations with an emphasis on stimulating methods. One of the problems to be solved in close combination of these methods is the development of innovative cooperation. Globalization and regionalization, the growth of high-end technologies, the limited resources of domestic subjects of innovative activity lead to the fact that innovative cooperation has the significant potential for activization of innovative activity, including at the regional level, and the degree of intensity of its use within state regulation of innovative activity is increasing rapidly. This is evidenced by the experience of the EU, U.S. and Japan.

As a result, regional authorities and managing strengthen economic relationships with other countries interested in cooperation with subjects of innovative activity. At the same time, regional tasks are solved through close cooperation between federal and regional authorities and administration, because the latter are better known economic, technical and social needs of the regions. And the degree of convergence of the three levels of formation of regional innovative policy (regional policy, regional components of the federal and the transnational policy) recently tends to increase.

REFERENCES

- 1 Кондратьев В.Б. Глобальные цепочки добавленной стоимости в современной экономике. Сетевое издание Центра исследований и аналитики Фонда исторической перспективы «Перспективы» [Электрон. ресурс] – 2018. – URL: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/globalnyje_cepochki_dobavlennoj_stoimosti_v_sovremennoj_ekonomike_2014-03-17.htm (дата обращения: 10.09.2018)

- 2 Задумкин К.А., Теребова С.В. Международное научно-техническое сотрудничество: сущность, содержание и формы // Проблемы развития территории. - 2009. - № 1. - С. 22-30.
- 3 Наклонов Д.Н. Инновационное развитие государства в условиях глобализации // Креативная экономика. - 2008. - № 6. - С. 40-46.
- 4 Ключкова Н.В., Бердичевская В.О. Развитие инновационной деятельности: обобщение зарубежного опыта / Н. В. Ключкова, // Вестник Ивановского государственного энергетического университета. - 2012. - № 1. - С. 78-82.
- 5 Мантаева Э.И., Слободчикова И.В., Цеденов А.В. Компаративный анализ основных мероприятий национальной и региональной поддержки инновационной деятельности в России и зарубежных странах // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - 2011. - № 36. - С. 27.
- 6 EUREKA. Doing Business through Technology // 25 Year Country Overviews. 1985 - 2011. - Brussels: EUREKA. – 2011. – URL: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/EUREKA/bilgi_gunleri/1-EUREKAEurostarsProgramme.pdf (accessed: 21.08.2018)
- 7 MSTI databases. Organization for Economic Co-operation and Development, 2016. Main Science and Technology indicators. – 2016. – URL: <http://stats.oecd.org/> (accessed: 24.09.2018)
- 8 Eurostat 2015: Innovation Statistics. Statistics Explained. – 2016. – URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics (accessed: 18.09.2018)
- 9 Рыхтик М.И., Корсунская Е.В. Национальная инновационная система США: история формирования, политическая практика, стратегии развития // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. - 2012. - № 6-1. - С. 263-268.
- 10 Edgington D.W. The Japanese Innovation System: University-Industry Linkages, Small Firms and Regional Technology Clusters // Prometheus. – 2008. - Vol. 26. - №1. – P. 19.
- 11 Europe 2020: Europe's growth strategy. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 12 p. – 2013. – URL: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/europe_2020_explained.pdf (accessed: 24.08.2018)
- 12 Цукерман В.А. Использование мирового опыта реализации программ инновационного развития для экономики Севера // Север и рынок. - 2008. - № 1. - С. 84-88.
- 13 Artis M., Nixson F. The Economics of the European Union: Policy and Analysis. - 4th ed. England: Oxford University Press, 2007. – 565 p.
- 14 Калягин В.О., Наумов В.Б., Никифорова Т.С. Опыт Европы, США и Индии в сфере государственной поддержки инноваций // Российский юридический журнал. - 2011. - № 1. - С. 171-183.
- 15 Королев В.И. Инновационные территориальные кластеры: зарубежный опыт и российские условия // Российский внешнеэкономический вестник. - 2013. - № 11. - С. 20-27.
- 16 Filatov V.V. Foreign experience of state regulation of innovative activity // Innovative Management: Theory, methodology, practice. – 2012. - № 1. – P. 206-213.
- 17 Навроцкая Н.А., Сопилко Н.Ю. Трансформация инвестиционно-производственного пространства как условие экономической интеграции // Вопросы региональной экономики. - 2013. - № 2. - С. 63-69.
- 18 Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology – MERIT 2016. European Innovation Scoreboard 2016. Maastricht University. – 2017. – URL: http://www.knowledgetransferireland.com/About_KTI/Reports-Publications/European-Innovation-Scoreboard-2016.pdf (accessed: 14.08.2018)

REFERENCES

- 1 Kondratiev, V. B. (2018), “Global’nye epochki dobavlennoi stoimosti v sovremennoi ekonomike”: setevoe izdanie Centra issledovaniy i analitiki Fonda istoricheskoi perspektivy “Perspektivy”, available at: http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/globalnyje_cepochki_dobavlennoj_stoimosti_v_sovremennoj_ekonomike_2014-03-17.htm (Accessed September, 09, 2018) (In Russian)
- 2 Zадумкин, К.А., Теребова, С. В. Mezhdunarodnoe nauchno-tekhicheskoe sotrudnichestvo: sushchost', sodержание i formy // Problemy razvitiya territorii. - 2009. - № 1. - S. 22-30 (In Russian)

- 3 Naklonov, D. N. Inovacionnoe razvitie gosudarstva v usloviyakh globalizacii // Креативная экономика. - 2008. - № 6. - С. 40-46 (In Russian)
- 4 Klochko, N. V., Berdichevskaya, V. O. Razvitie innovacionnoi deyatel'nosti: obobshchenie zarubezhnogo opyta // Vestnik Ivanovskogo gosudarstvennogo energeticheskogo universiteta. - 2012. - № 1. - С. 78-82 (In Russian)
- 5 Mantayeva, E. I., Slobodchikova, I. V., Cedenov, A. V. Komparativnyi analiz osnovnykh meropriyatiy nacional'noi i regional'noi podderzhki innovacionnoi deyatel'nosti v Rossii i zarubezhnykh stranah // Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyi nauchnyi zhurnal. - 2011. - № 36. - С. 27 (In Russian)
- 6 EUREKA. Doing Business through Technology (2011), 25 Year Country Overviews. 1985 - 2011. - Brussels: EUREKA, available at: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/EUREKA/bilgi_gunleri/1-EUREKAEurostarsProgramme.pdf (Accessed August, 21, 2018)
- 7 MSTI databases (2017), Organization for Economic Co-operation and Development, 2016. Main Science and Technology indicators, available at: <http://stats.oecd.org/> (Accessed September, 24, 2018)
- 8 Eurostat 2015: Innovation Statistics. Statistics Explained (2016), available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics (Accessed September, 18, 2018)
- 9 Rykhtik, M. I., Korsunskaya, E. V. Nacional'naya innovatsionnaya sistema SSCHA: istoriya formirovaniya, politicheskaya praktika, strategiya razvitiya // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. - 2012. - № 6-1. - С. 263-268 (In Russian)
- 10 Edgington, D. W. (2008) The Japanese Innovation System: University-Industry Linkages, Small Firms and Regional Technology Clusters // Prometheus. - Vol. 26. - №1. - P. 19.
- 11 Europe 2020: Europe's growth strategy (2013), Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. - 12 p., available at: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/europe_2020_explained.pdf (Accessed August, 24, 2018)
- 12 Zuckerman, V. A. Ispol'zovanie mirovogo opyta realizacii programm innovatsionnogo razvitiya dlya ekonomiki Severa // Sever i rynek. - 2008. - № 1. - С. 84-88 (In Russian)
- 13 Artis, M., Nixon, F. (2007), "The Economics of the European Union: Policy and Analysis". - 4th ed. England: Oxford University Press, 565 p.
- 14 Kalyagin, V. O., Naumov, V. B., Nikiforova, T. S. Opyt Evropy, SSCHA i Indii v sphere gosudarstvennoi podderzhki innovatsiy // Rossiyskiy yuridicheskiy zhurnal. - 2011. - № 1. - С. 171-183 (In Russian)
- 15 Korolev, V. I. Innovatsionnye territorial'nye klasteri: zarubezhnyi opyt i rossiyskie usloviya // Rossiyskiy vneshneekonomicheskii vestnik. - 2013. - № 11. - С. 20-27 (In Russian)
- 16 Filatov, V. V. Foreign experience of state regulation of innovative activity // Innovative Management: Theory, methodology, practice. - 2012. - № 1. - P. 206-213 (In Russian)
- 17 Navrotskaya, N. A., Sopilko, N. Yu. Transformatsiya investitsionno-proizvodstvennogo prostranstva kak usloviye ekonomicheskoi integratsii // Voprosy regional'noi ekonomiki. - 2013. - № 2. - С. 63-69 (In Russian)
- 18 Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology – MERIT 2016 (2017), European Innovation Scoreboard 2016. Maastricht University, available at: http://www.knowledgetransferireland.com/About_KTI/Reports-Publications/European-Innovation-Scoreboard-2016.pdf (Accessed August, 14, 2018)

РЕЗЮМЕ

Глобализация и регионализация, рост наукоемкости технологий, ограниченность ресурсов отечественных субъектов инновационной деятельности приводят к тому, что инновационная кооперация обладает существенным потенциалом активизации инновационной деятельности, в том числе на региональном уровне, и степень интенсивности ее использования в рамках государственного регулирования инновационной деятельности стремительно возрастает. Об этом свидетельствует опыт ЕС, США, Японии. В связи с этим в статье проведена оценка особенностей и тенденций усиления государственного

регулирования инновационной деятельности в развитых странах (на примере США, Японии и Европейского Союза) для возможного их учета при совершенствовании мер регулирования инновационной деятельности в Республике Казахстан.

ТҮЙІН

Жаһандану мен аймақтандыру, технологиялардың ғылымды қажетсінуінің өсуі, инновациялық қызметтің отандық субъектілерінің ресурстарының шектеулігі мынаған әкеп соғады: инновациялық кооперация инновациялық қызметтің белсенділігінің біршама потенциалына ие болады, сонымен қатар аймақтық деңгейде және инновациялық қызметтің мемлекеттік реттеу шеңберінде оны қолданудың қарқындылығының деңгейі өсіп келеді. Бұл туралы ЕК, АҚШ, Жапония елдерінің тәжірибесінен білуге болады. Осыған байланысты мақалада Қазақстан Республикасындағы инновациялық қызметті реттеу шараларын жетілдіру кезінде оларды есепке алу үшін дамыған елдердегі (АҚШ, Еуропалық Кеңес, Жапония) инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің күшеюі тенденциясы мен ерекшеліктерінің бағасы жүргізілген.

УДК 33. 339

ЭКОНОМИКАНЫ КЛАСТЕРЛІК ДАМУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Макенова Г.У.,

Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты,
Нархоз университетінің оқытушысы
Алматы, Қазақстан республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – экономиканы кластерлік дамытудың шетелдік тәжірибесін ұлттық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторларының бірі ретінде қарастыру. АҚШ, Еуропалық Одақ, Үндістан, Ресей және Қытай сияқты елдердің кластерлік модельдері талданады.

Әдістемесі – зерттеу шетелдік зерттеушілердің еңбектерінің негізінде М. Портер, М.Муро, Б.Кац және басқа да ғалымдардың салыстырмалы талдауымен жүргізілді. Сонымен қатар, өзгермелі факторлардың тәуелділігін анықтайтын корреляция коэффициенті анықталып және экономиканың дамуына әсер етуші айнымалылардың бірінің негізінде диаграмма құрастырылды.

Ерекшелігі/Құндылығы – автор кластерді дамытудың үлгісін сипаттайды және кейбір ұлттық кластерлік саясаттың негізгі артықшылықтары мен әлсіздігін анықтайды.

Қорытындысы – зерттеу қорытындысында инновациялық ортаны қалыптастыратын өзара әрекеттесетін факторлар, аймақтардағы қолайлы инвестициялық климат пен кластерлік қатысушылар үшін инновациялық құрылым қарастырылған.

Түйін сөздері – кластер, ұлттық кластерлік модельдер, өнеркәсіп кластері, артықшылығы, корреляция.

JEL Classification: F02

FOREIGN EXPERIENCE OF THE CLUSTER ECONOMY DEVELOPMENT

Makenova G.,

Doctoral Student of Al-Farabi KazNU,
Lecturer at the University of Narxos
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – consideration of the foreign experience of cluster development of the economy as one of the factors of increasing the competitiveness of national economies. Clustering models of developed and some developing countries, like the USA, some countries of the European Union, India, Russia and China are analyzed.

Methodology – the study was conducted using a comparative analysis of foreign researchers M. Porter, M. Muro, B. Kac and other scientists. The correlation coefficient r is determined, which determines the dependence of the variable factors. And a diagram is constructed on the basis of one of the variables that affects the development of the economy.

Originality / Value – the author describes the model of cluster development and identifies the main advantages and weaknesses of national cluster policies.

Findings – in conclusion of the study, the interacting factors that shape the innovation environment, a favorable investment climate in the regions and an innovative structure for the cluster participants are considered.

Keywords – cluster, national clustering models, industrial cluster, advantage, correlation.

КІРІСПЕ

Кәсіпкерлікті ынталандырудың мемлекеттік саясаты әлеуметтік және экономикалық өсуге жетуге бағытталған көптеген елдерде компаниялардың белсенді өзара іс-қимыл үдерісі жүріп жатыр. Өртүрлі елдерде географиялық тұрғыдан шектелген аумақтарда өндіріс, ғылыми, техникалық және сауда байланыстары негізінде жетекші ірі фирмалардың айналасында топтастырылған шағын және орта кәсіпорындар қауымдастықтарының табысты дамуында өзін көрсететін жалпы заңдылық бар [1].

Кластерлер - белгілі бір саладағы өзара байланысты компаниялар мен мекемелердің географиялық шоғырлануы. Кластерлер бәсекелестік үшін маңызды өзара байланысты салалар мен басқа да объектілерді қамтиды. Оларға, мысалы, компоненттер, механизмдер мен қызметтер сияқты мамандандырылған материалдарды жеткізушілер, сондай-ақ мамандандырылған инфрақұрылымдық жеткізушілер [2].

Сонымен қатар, М.Портер кластерлердің үш қасиетіне назар аударды: географиялық орналасу, кәсіпорындар арасындағы өзара байланыс және өнеркәсіптің технологиялық өзара байланысы [3].

М. Портердің айтуынша, «тиімді жұмыс істейтін кластерлерді дамыту - дамыған экономиканы алға жылжытудың маңызды құралдарының бірі» [4]. М.Муро және Б.Кац АҚШ экономикасындағы кластерлердің рөлін ерекше атап өте отырып, олардың қызметі - Силикон алқабындағы атақты технологиялық кластерден Вермонт ірімшік кластеріне дейін - синергетикалық әсерге негізделген тиімділіктің өсуін атап өтеді [5].

Экономиканы кеңістіктік ұйымдастырудың кластерлік формасына практикалық қызығушылығы кластерлік саясатты әзірлеу және іске асыру маңызды мемлекеттік міндет, инновациялық қызметті ынталандырудың бір жолы және өңірлердің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін көптеген шет елдердің аймақтық дамуының стратегиялық басқаруындағы белгілі бір жетістіктермен түсіндіріледі [6].

Бірақатар дәрежеде кластерлердің шығу тегі мен жұмыс істеуінің белгілі бір принциптері М. Фельдман, Дж Шумпетер, А. Маршалл және басқалардың шығармаларында сипатталған. Олардың зерттеуіне елеулі үлес қосқан Е. Глэйзер, А. Страусс, А. Дюбуа, Г. Бекаттини, Т. Брешнан, А. Бйорг, М. Майлс, М. Хуберман, М. Муро, Б. Кац, Ф. Хубер және басқалары.

Қазіргі уақытта кластерді дамыту тұжырымдамасы бірте-бірте салалық аумақтық көзқарасты халық шаруашылығын басқаруға ауыстырады және ұлттық әлеуметтік-экономикалық жүйенің модернизациялық серпілісін қозғалысқа әкелетін маңызды фактор ретінде қарастырылады деп сеніммен айта аламыз.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Қазіргі уақытта аймақтық экономикалық дамудың стратегиясы мен тактикасын талқылаудағы негізгі мәселелердің бірі - экономиканың кеңістіктік ұйымдастырудың жаңа, одан да алға басатын нысандарының бірі экономикалық кластер болып табылады.

21 ғасырдың басында Ресейдегі кластерлік саясат федералдық деңгейде өнеркәсіптік және аймақтық саясаттың басымдықтарының бірі ретінде айтыла бастады. Ресей экономикасын диверсификациялауға арналған құралдар Ресей Федерациясының Инвестициялық қоры, сыртқы экономикалық қызметі және Даму банкі, Ресейдің венчурлық компаниясы, арнайы экономикалық аймақтар, технопарктер мен басқа да бастамаларды құрудың жаңа бағдарламасы болып табылады [7].

Кластер құра отырып, қатысушылар басқа заңды тұлғалармен салыстырғанда бәсекелестік артықшылықтарды алу үшін заңды тұлға мәртебесін сақтауға және сонымен бірге бір-бірімен ынтымақтасуға мүмкіндік беретін кеңістікте ұйымдастырушылық механизмді құрады. Нарыққа қатысушы заңды тұлға болып қала отырып, кластер резиденттері өз мақсаттарына ұмтылады және өз қызметі барысында өз мүдделері үшін әрекет етеді. Басқа нарық қатысушыларымен ынтымақтастық қосымша жеңілдіктер алу мүмкіндігімен түсіндіріледі [8].

Мемлекет ішінде кластерлер ішкі нарықтың өсуіне әкелуші қызметін атқарады және олардың тауарлар мен қызметтерін халықаралық нарыққа шығаруды қамтамасыз етеді. Кластерлер ұлттық өндірістерге техникалық жағынан дамыған елдерден кем емес, бәсекелестік артықшылықтарын дамытуға және қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Кластердің барлық фирмалары мамандандырылған зерттеулерге, тиісті технологиялар мен инфрақұрылымды дамытуға, ақпарат пен адами ресурстарына инвестициялайды.

Экономикалық өсу нүктелері ретінде кластерлер үкіметтің және жергілікті әкімшіліктердің назарын аударуға бағытталған үлкен инвестициялардың нысанасы болып табылады. Мұндай өндірістік құрылым салаға қарағанда тиімдірек, өйткені кластер ішінде фирмааралық байланыс жақсырақ.

Кластер өндірістің ауқымды әсерін тудырады, оның негізі фирмалардың біреуінің өнімдер мен қызметтердің жаңа түрлерін өндіруді ынталандыратын инновациялық ядросының болуы. Кластердің артықшылығы - өнімнің бірнеше түрін бір мезгілде өндіру. Топталған фирмалардың әртүрлі кәсіпорындарда өндірістік-технологиялық процестерді оңтайландыру және сыртқы өндірістік шығындарды азайту мүмкіндігі бар.

Осылайша, кластердің барлық қатысушылары еңбек өнімділігін арттыруға және өндіріс құнын төмендетуге мүмкіндік беретін кумулятивтік әсер мен мамандандырудың әсерінен қосымша бәсекелестік артықшылықтарға ие болады [9].

Дегенмен, кластер мүшелерінің тығыз ынтымақтастығы тәуелсіздіктің жоғалуына, нарықтағы қызметінің қарқындылығының төмендеуіне және нарыққа жаңа өнімдерді, технологияларды және қызметтерді дамытуды бәсеңдетуге әкеліп соқтырады.

Бұған жол бермеу үшін әлемдік нарықта олардың бәсекеге қабілеттілігін дәлелдеген бизнес орталықтарында құрылған кластерлік стратегиялар қолданылады. Сонымен қатар, негізгі күш нақты кластерлерді қолдауға және бұрын бір-бірімен байланыспаған компаниялар желісін құруға бағытталады. АҚШ-та кластерлік тәсіл аймақтық экономиканы дамыту стратегиясының негізі болып табылады [10]. Калифорниядағы Шарап кластерінің мысалында 680 коммерциялық вино зауыттары, сондай-ақ бірнеше мың тәуелсіз шарапшылар жатады [2].

Аризона, Калифорния, Коннектикут, Флорида, Миннесота, Солтүстік Каролина, Огайо, Орегон және Вашингтон сияқты мемлекеттер өңірлік дамудың бірқатар тиісті бағдарламаларын қабылдады және кластерлерді құруда көшбасшы болды. Штаттарда федералдық зертханалар, ғылыми орталықтар және университеттер жүргізетін аналитикалық тұжырымдар мен ұсынымдар негізінде кластерлер құруды бастау туралы комиссиялар қызмет жасайды. Комиссия болашақ кластерлердің қатысушыларын анықтайды, оларға ұйымдық және қаржылық қиындықтарды еңсеруге көмектеседі, сондай-ақ қолданыстағы кластерлерді нығайтуға және дамытуға үлес қосады. Әдетте бұл мақсаттар үшін бастапқы капиталды мемлекеттік басқару органдары бөледі, содан кейін жеке компаниялардың қаражаттары тартылады.

Бірыңғай модель болмағандықтан, АҚШ-тағы пайда болатын кластердің қажетті және тиісті құрылымын анықтау үшін осы салада ауқымды және терең зерттеулер жүргізілуде. Жүздеген қалалар мен аумақтар өздерінің кластерлік стратегияларын әзірледі. Американдық кластерлердің сипаттамасы олардың қызметі әріптестік принциптеріне негізделген және ғылыми зерттеуді (ҒЗТҚЖ) коммерцияландыруға бағытталған.

Құрама Штаттардағы аймақтық инновациялық кластерлерді қалыптастыру және нығайту міндеті ең маңызды ұлттық басымдықтардың қатарына кірді. Сонымен бірге, ұзақ мерзімді дамуды қамтамасыз ететін инновацияларды анықтауға және қолдауға ерекше көңіл бөлінеді.

Мемлекет федералдық келісім-шарт жүйесі арқылы мердігерлерге (ҒЗТҚЖ-ды орындаушылар) мынадай құқықтарды ұсынады [11]:

- мемлекеттің өндірістік жабдықтары мен ғылыми зертханаларын өтеусіз пайдалану;
- Мемлекеттік органдардан және мемлекеттік қорлардан шикізат сатып алудағы артықшылықтар (оның ішінде шетелде бірегей материалдарды сатып алғанда);
- салық жеңілдіктері (мысалы, ҒЗТҚЖ шығындарын есептен шығару құқығы);
- негізгі құралдардың мерзімінен бұрын амортизациясы;
- мемлекеттік жер учаскесін тегін жалға алу; компаниялардың жеке дамуын субсидиялау;

– кадрларды кәсіби қайта даярлау және өндірісті қайта құрылымдау немесе кәсіпорындарды, Құрама Штаттардың басқа аудандарындағы ғылыми орталықтарды қайта құрумен байланысты барлық шығындарды төлеу арқылы жаңа ғылыми, техникалық немесе әскери-техникалық тәртіпке көшу кезінде өндірісті трансформациялау.

Барлық осы шығындар, тапсырысты орындаушы фирманың немесе университеттің мемлекеттік тапсырыстың жалпы сомасы бойынша «заңды түрде рұқсат етілген» немесе «келісім бойынша келісілген» деп есептен алып тасталады.

АҚШ-тағы кластердің ең танымал мысалы - бірнеше жоғары технологиялар саласындағы дағдарысты басынан кешірген Силикон алқабы.

Осы Силикон алқабының жаңалығы ерекше инфрақұрылымы, арнайы бизнес-мәдениеттің болуы, білім беру және ғылыми мекемелердің шоғырлануы, венчурлық капиталдың дамыған нарығы, жақсы дамыған заңнамалық база және кең ақпараттық және кеңестік жүйенің болуымен түсіндіріледі.

Жоғары бәсекелестік және банкроттық рәсімінің салыстырмалы қарапайымдылығы көптеген компаниялардың ойынан жылдам шығуына әкеледі. Басқалары Силикон алқабында жұмыс істейтін қаржы ресурстарын тартудың тиімді механизміне сүйенеді, яғни ол стратегиялық инвесторды тарту үшін венчурлық капиталдан қосымша эмиссияға дейінгі жұмыстары арқылы жүргізіледі.

Өзара байланысты фирмалардың көп болуы, жаңа туындаған фирмалардың пайда болуы және жұмыс жүргізіп отырған кәсіпорындардың нарықтан кетуі және тұрақты ақпарат алмасуы, сыртқы әсерге қабілетті икемді жүйенің, «желілік экономиканың» пайда болуына алып келеді.

Осылайша, американдық тәсілде, қысқа мерзімдерде тиімсіз болып табылатын көптеген салалар бойынша ресурстарды көбейтуге әкеледі. Бірақ, нақты осы көптеген салалар бойынша бағыттар айналадағы өзгерістерге тез икемді түрде әрекет етеді.

Батыс Еуропа елдері ұсынған тәсілдерді «синтездейді». Мысалы, Германия мен Ұлыбританияда фирмалардың аймақтық орналасуына негізделген биотехнологиялық кластерлер құру бойынша бағдарламалар бар. Норвегияда үкімет теңіз кемелері саласындағы мамандандырылған фирмалар арасындағы ынтымақтастықты ынталандырады.

Финляндияда ағаш өнеркәсібі кластері дамыған, соның арқасында әлемдегі ағаш материалдарының 0,5% -дық әлемдік ағаш қоры арқылы, ағаш өнімдері бойынша әлемдік экспорттаудың 10% -ын қамтамасыз етеді, соның ішінде 25%-ы сапалы қағаз түрінде.

Инновациялық бағдарламаларды әкімшілік реттеуді жеңілдету арқылы ғылыми-зерттеу институттары мен өнеркәсіптік сектор арасындағы байланыстарды дамытуды ынталандырудың мемлекеттік саясаттың маңызды фактор болып табылады.

Мысалы, Австрия Экономикалық зерттеулер институты Ұлттық зерттеу орталығымен бірлесіп жүзеге асырған бағдарлама қажетті ақпаратты жинауға және өндеуге, нәтижесінде технологиялық инновацияларға негізделген кластерлерді құру бойынша ұсыныстарды әзірлеуге бағытталған.

Аталған бағдарламаға келесі модульдер кіреді: ұлттық инновациялық ынталандыру жүйесі, өнімділіктің өсуі, жұмыспен қамтудың өсуі, технологиялық саясатты реттеу және кеңес беру.

Ал Еуропалық Одақ (ЕО) деңгейінде «инновациялық желілер» маңызды рөл атқарады, мысалы, Еуропалық Бизнес Инновациялық Орталықтар (ЕБИО) желісі арқылы жүргізіледі [12].

Еуропалық Комиссияның бастамасы бойынша 1984 жылы коммерциялық емес ұйым ретінде, 160 бизнес-инновациялық орталықты (ЕБИО) және 70 қауымдастықты біріктіреді.

Инкубаторлар, технологиялық парктер, инновациялық және технологиялық орталықтар, ғылыми-зерттеу институттары, ақпараттық жүйелер, технологияларды трансферттеу орталықтары және басқа ұйымдар белсенді түрде жұмыс жасайды [12].

Өнеркәсіптік дамыған елдерге тән инновациялық кластерлер көптеген дамушы елдерде пайда болды. Соңғы онжылдықтарда бағдарламалау, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, фармацевтикалық және электронды өнеркәсіп секілді білімді қажет ететін іс-шараларды дамытуда елеулі жетістікке қол жеткізілген Үндістанның керемет үлгісін мысал ретінде қарастыруға болады.

Нарықтардың жаһандану жағдайында еліміздің қарқынды дамуы үшін 2000 жылдан бастап экспорттық-импорттық саясат арқылы арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) қалыптастырудан

тұратын стратегия жүзеге асырыла бастады. АЭА құрудың басты мақсаты - бәсекеге қабілетті экспорттық өнімдердің кедергісіз өсуіне жағдай жасау және елге валютаның жылдам ағынын жеңілдету.

Кластерлерді дамытудағы салыстырмалы түрде жаңа құбылыс - өз аймақтарынан тыс жерлерге және ұлттық шекарадан тыс жерге шығатын кластерлер санының өсуі, сондай-ақ халықаралық кластерлердің қалыптасуы. Мысалы, кейбір еуропалық кластерлер халықаралық деңгейге жетуге тырысады.

Бұл негізінен трансшекаралық жобаларда қолданылады, бірақ ол ғана емес. Осындай халықаралық кластерлердің мысалы ретінде Францияның кластерлерін біріктіретін және көршілес елдердің, Германия мен Швейцарияға іргелес жатқан Биотехнологиялық алқабын айтуға болады.

Осындай біріктірудің нәтижесінде күшті синергетикалық әсерге қол жеткізілді. Тағы бір мысал - Француз фармацевтикалық кластері, Луи Пастер университеті арқылы Монреальда жұмыс істейтін канадалық «In vivo» кластерімен жұмыс жасайды [13]. Мұндай ынтымақтастықтың өзара мақсаты – жеңілдіктерге қол жеткізу.

Өнеркәсіптік кластер және кәсіпкерлік агломерация - қазіргі әлемдегі жетекші және бәсекеге қабілетті артықшылықтарды индустриалды қайта жаңарту моделі.

Өндірістік кластерді модернизациялау құн тізбегіндегі төменнен жоғары деңгейге дейін жеткізілетін өнімдердің қосылған құнын арттыра отырып, құн тізбегін бақылайды. Өндірістік кластер бір немесе бірнеше жеткізу тізбегінен тұрады [14].

Өндірістік индустрия негізінен Қытай кластеріндегі бай және арзан құнды еңбек ресурстарымен сипатталады, яғни осындай салыстырмалы артықшылықтары бар. Қытай кластерін орташа арзан өңдеу технологиялық желісінде жаһандық құндылық тізбегіне айналдырады, Қытай кластерінің басым бөлігі бұрынғыша арзан жолмен дамудың жолындағы өнеркәсіптік кластерлер болып отыр [15].

Пекин-Тяньцзинь-Хэбэй интеграциясының дамуы ресурстарды интеграциялаудың жаңа кезеңіне өтті және ресурстарды біріктіру арқылы тасымалдау өнеркәсіптік кластердің артықшылығында болып табылады [14].

Ұлттық шекаралардан тыс экономикалық қызметті жүзеге асыруда кластерлердің пайда болуы және халықаралық кластерлердің дамуы, өндіріс пен нарықтың жаһандануы салдарынан қалыптасады. Нарықтар жаһандық сипатқа ие болғанымен, фирмалар арасындағы еңбек бөлінісі біртұтас болып, көп өндірістік, көп секторлы және көпұлтты болып жіктеле бастады.

Экономиканың өсуі, жаһандануы, экономикалық дамудың жаһандық, ұлттық және аймақтық өлшемдері арасындағы жаңа корреляцияны көздейді. Осылайша, болашақта кластерлердің табысты қалыптасуы, соның ішінде экономикалық өмірдің жаһандану үдерістеріне жауап беру қабілетіне байланысты болады [16].

Зерттеу тәжірибесіне сәйкес, жетілген жоғары технологиялық өндіріс ғылыми, инновациялық және әртүрлі типтегі өндірістік кәсіпорындар негізінде ғана жұмыс жасайды.

Ғылыми-технологиялық прогресс бүгінгі таңда жеке кәсіпорындар емес, олардың бірлестіктері, топтары, кластерлері және көлденең, тік және аймақтық байланыстары бар желілер арқылы сақталады.

АҚШ-тан кейін ЕО елдері мен дамушы елдер инновациялық кластерлерді дамытуда маңызды рөл атқаратын бірыңғай ғылыми саясатты қалыптастыру негізінде ресурстарды біріктіру идеясына келді.

Соңғы жылдардағы Үндістан елінің қарқынды бағдарламасы негізінде, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, фармацевтикалық және электронды өнеркәсіп салаларының дамуы айтарлықтай жетістікке жетіп отыр.

Ресей елінің кластерлік дамуы экономиканы кеңістіктік түрде жаңа дамыту тәсілі арқылы жүргізуде, яғни экономикалық кластер негізінде.

Осындай кластерлерді қалыптастыру кеңістіктік-ұйымдастырушылық деңгей арқылы әсер етеді және осы жағдай фирмалар үшін өз заңды тұлға мәртебесін сақтауға және бәсекелестік артықшылықтарына қол жеткізу үшін нарықтың басқа да субъектілерімен қызмет жасайды.

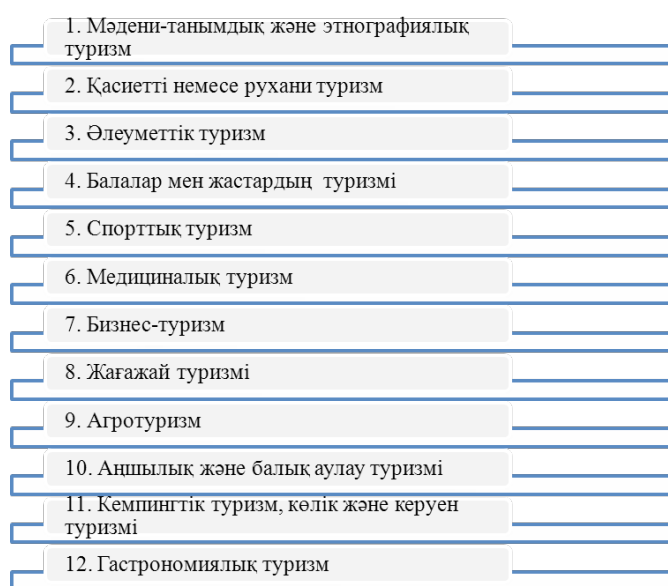
Қазір Қытайда өнеркәсіптік кластерлер дамып келеді. Өндірістік кластер мен кәсіпкерлік агломерацияны дамытуға басымдық үлкен.

Қазақстан Республикасы да кластер түрлерін дамытуға бағыт алып отыр. Шетелдік кластерлік тәжірибе көрсетіп отырғандай, экономиканың қарқынды дамуына осы бағыттардың қажеттілігін туындатып отыр. Қазіргі уақытта туризм саласы - Қазақстан үшін басым бағыттардың бірі болып табылады.

Қазақстан мемлекетінің басшысы Н.Назарбаевтың бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадамының 57 қадамындағы мәселе «Туристік кластерлер құруда үздік тәжірибесі бар стратегиялық инвесторларды тартуға» бағытталған [17].

2023 жылға дейінгі Қазақстандағы туристік саланың даму тұжырымдамасымен байланысты Қазақстан халқы Ассамблеясының «Үлкен ел - үлкен отбасы» атты ауқымды жобасына сәйкес жүретін болады.

2023 жылға дейінгі уақытқа бекітілген Қазақстан Республикасының туристік саласын дамыту тұжырымдамасы қабылданып отыр. Осыған сәйкес, туризмнің негізгі айқындалған түрлері дамитын болады және олардың түрлері келесі суретте берілген [18].

Сурет 1 – Қазақстан Республикасында жүргізілетін туризмнің негізгі түрлері.

1 суреттегі Қазақстан Республикасында жүргізілетін туризмнің негізгі түрлері 2023 жылға дейінгі Қазақстандағы туристік индустрияның дамуын айқындап отыр.

Осы стратегия Қазақстандағы ішкі туризмнің дамуы, сондай-ақ мәдени-туристік кластерлердің өңірлері құрылатындығын білдіреді. Жобаның шеңберінде Қазақстандағы кластерлік аймақтарды дамыту келесі өңірлерде жүзеге асырылады [18].

Сурет 2 – Қазақстандағы кластерлік аймақтарды дамыту.

Кластердің сәтті дамуы бірнеше факторларға әсер етеді және олар инновациялық ортаны қалыптастыруға және елдегі инновациялық инфрақұрылымды тиімді дамытуға мүмкіндік беретін қолайлы инвестициялық климатқа жағымды әсер етеді. Инновациялық кластерлер экспорттық өнімдердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және халықаралық нарыққа шығуға ықпал етеді.

Жыл сайын 12 индикатор бойынша елдердің жаһандық бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіші бойынша Дүниежүзілік Экономикалық Форум нәтижелері жарияланады. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі - жаһандық зерттеу және экономикалық бәсекеге қабілеттілік тұрғысынан әлемдегі мемлекеттер рейтингі болып табылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

1-кестеде елдердің рейтингіне әсер ететін кейбір айнымалылар ұсынылған, бұл факторлар бір-біріне тәуелді. Осы факторлардың көмегімен тәуелді және тәуелсіз айнымалылардың өзара байланысын анықтайтын корреляция коэффициенті (r) есептеледі. R мәндері - 1,0 (қатты теріс байланыс) + 1,0 дейін (күшті оң байланыс) аралығында орналасады. $R=0$ үшін айнымалылар арасында байланыс жоқ.

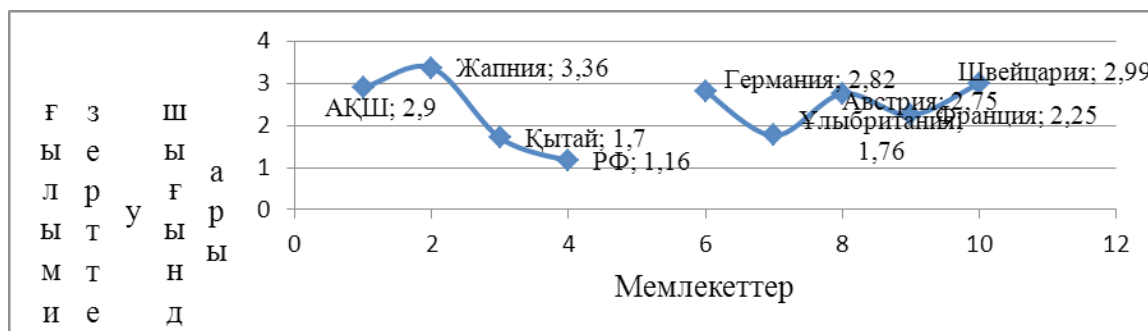
1-кесте. Өзгермелі факторлардың корреляциясының нақты коэффициенті

№	Елдер / индекстер	АҚШ	Жапония	Қытай	Ресей	Үндістан	Германия	Британия	Австрия	Франция	Швейцария
1	Фирманың бәсекеге қабілеттілігі (6-дан)	5,9	5,5	5,0	4,6	4,6	5,7	5,5	5,2	5,2	5,9
2	Инновациялық индекс	61,40	54,72	52,54	38,76	23,72	58,39	60,89	53,10	54,18	67,69
3	Тура шетел инвестициялары, трлн.долл.\$	295	3,8	348	7,7	28,2	52	48,5	13,8	6,5	-
4	ҒЗТҚЖ (%)	2,9	3,36	1,7	1,16	-	2,82	1,76	2,75	2,25	2,99
Ескерту - автордың [19] негізінде жасалған											

Кестедегі деректерге сүйене отырып, бірінші екі фактордың корреляциялық мәні $r=0.89$, яғни өте күшті оң корреляция бар екенін білдіреді. Осы факторлардың өзара жоғары тәуелділігін және мемлекеттің рейтингіне үлкен дәрежеде әсер етуші байланысты көрсетеді.

Мемлекеттік тапсырыстар негізінде ғылымның дамуына, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрастырымдық жұмыстарына (ҒЗТҚЖ) субсидиялардың бөлінуі арқылы экономикалық секторларды инновациялық дамуына мүмкіндік береді.

1-суретте шетелдік елдердің 2016 жылға арналған ҒЗТҚЖ шығындарын көрсетілген [17].

Сурет 1 – Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрастырымдық жұмыстарының шығындары, %.

1-суретте көрсетілгендей, ғаламдық әлемдегі тиімді және инновациялық кластерді дамытуға әсер ететін негізгі факторлардың бірі - ҒЗТҚЖ, осы бағыт бойынша Жапонияда, АҚШ-та, Германияда және Швейцарияда басым.

Кластер инновацияны енгізуді ынталандырады, Швейцария мен АҚШ аталған факторға жетекшілік етеді, АҚШ және Қытай тікелей шетелдік инвестицияларды тартуда (ТШИ), Швейцария мен АҚШ фирманың бәсекеге қабілеттілігінде жетекші орын алу туралы мәліметтері 1-кестеде келтірілген.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Осылайша зерттеу тәжірибесіне сәйкес, экономикасы дамыған және кейбір дамушы елдерде кластердің қызметін және дамуын негіздейтін негізгі факторларға мыналар жатады:

- кластерлік саясат елді жергілікті немесе ұлттық деңгейде дамыта алады және инновацияны енгізудің әлеуетін дамытып, бәсекеге қабілеттілік пен өнімділікті арттырады;
- егер аймақтың негізгі ресурс көздері мен артықшылықтары бар болса, кез-келген өңірде кластер пайда болуы мүмкін;
- кластерді дамыту аймақтың басқа салаларын ынталандыруға итермелейді және мұндай бұл мүмкіндік білімді қалыптастыруға және арттыруды, қосымша жұмыс орындарын ашуға, әлеуметтік-экономикалық факторларды өсіруге мүмкіндік береді;
- кластерді дамыту шетелдік инвестицияларды тартады, бұл компаниялардың халықаралық нарыққа шығуға арттыруға мүмкіндік береді;
- болашақта кластерлердің табысты дамуы өндіріс пен нарықтың жаһандану үдерістеріне жауап беру қабілетіне, олардың құрылтайшылары жаңа білім көздеріне және экзогендікті қоса алғанда, жаңа білім көздеріне бейімделу қабілетіне байланысты болады.

Қазақстан Республикасының кластерлік бағытта дамуы бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі нақты қадамдар арқылы шетел инвесторларын ішкі нарыққа тарту негізінде туризм индустриясының бәсекеге қабілеттілігін көтеруге серпіліс беретіні айта аламыз.

ҚОРЫТЫНДЫ

Болашақта кластерлердің табысты дамуы өндіріс пен нарықтың жаһандану үдерістеріне жауап беру қабілетіне, компания құрамына кірушілердің жаңа білім көздеріне, экзогендікті факторларға бейімделу қабілетіне байланысты болады.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, кластерлік инновациялық бизнестің сәтті жұмысы инновациялық орта мен қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыратын бірқатар факторлар болғанда ғана мүмкін болады.

Ауқымды бюджеттік қаражаттарды қамтитын арнайы мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу және енгізу арқылы инновациялық инфрақұрылымды құрудың барлық әрекеттері сәтті аяқталуы үшін, мемлекеттік немесе шетел қаражаттары қажеттігі туындайды. Себебі, мемлекеттік ресурстар шектеулі. Мұндай жағдайда, әдетте, тек инновациялық ортадағы кейбір факторларға ғана ынталандырушы әсер етуі мүмкін.

Ғылымды дамыту, капитал тарту және барлық факторлардың аралас өзара әрекеттесуіне жағдай жасау арқылы ғана түпкілікті нәтижеге қол жеткізуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Городничная, Е.И. (2010), «Зарубежный опыт государственного стимулирования формирования кластеров», Вестник Московского университета, Серия 06. - Экономика, №2, с. 15-26.
- 2 Porter, M. (1998), «Clusters and the new economics of competition», Harvard business review, November-December, с. 78- 79.
- 3 Шерешева, М.Ю. (2010), «Формы сетевого взаимодействия компаний», М.: ГУ – ВШЭ.
- 4 Porter, M. (2000). «Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy», Economic Development Quarterly, Vol. 14.p. 240.
- 5 Muro, M. and Katz, B. (2010), «The New Cluster Moment: How Regional Innovation Clusters Can Foster the Next Economy», Metropolitan Policy Program at Brookings, September, p. 4.
- 6 Лобова, С.В. и Понькина, Е.В. (2012), «Теоретические аспекты функционирования межрегиональных кластеров», Экономический анализ: теория и практика, №17, май.

- 7 Греб, Г.О. (2006), «От макроэкономической стабильности к инвестиционному росту», II Экономическая политика, №4.
- 8 Пилипенко, И. В. (2005), «Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы», Ойкумена, Смоленск.
- 9 The Institute for Strategy and Competitiveness, International Cluster Competitiveness Project. (2009), 20 September, available at: URL: <http://www.isc.hbs.edu/> (accessed 20.09.2009).
- 10 The Official Business Link to the U.S. Government, (2009), 25 October, available at: <http://www.business.gov/>
- 11 Емельянов, С. (2002), «Стратегия развития науки и технологии в США в XXI веке», Проблемы теории и практики управления, №1
- 12 URL: <http://www.ebn.be/>, available at: 20 September 2009, (accessed 20.09.2009).
- 13 The New Times, (2010), Innovative Clusters // A new way to do business in France, available at: https://nouvelleorleans.consulfrance.org/.../INNOVATIVE_C... (accessed 10.12.2018).
- 14 Zhang, L and Zhang, N., (2015), «The Open Cybernetics &Systemics» Journal, The Development and Research of China Industrial Cluster Based on Supply Chain: A Case of Beijing-Tianjin-Hebei Tourism Destination, №9, p. 1879-1884.
- 15 Xinyan, Z. and Haiyan, S. et al., (2009), «Huang tourism supply chain management: a new research agenda», Tourism Management, V. 30, pp. 345-358
- 16 Рассадина, А.К. (2014), «Роль кластера в современной экономике: зарубежный опыт», Вестник Московского университета, Серия 06. Экономика, №5, с. 99.
- 17 Ұлт жоспары - Н.Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам, (2016). Доступно: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100/links>
- 18 Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 жылға дейінгі тұжырымдамасы, (2017). Доступно: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000406>
- 19 Индекс глобальной конкурентоспособности за 2016- 2017 гг., (2017), URL:<http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-na-puti-v-30-ku-konkurentosposobnyh-stran-mira> (дата обращения: 05.04.2017)

REFERENCES

- 1 Gorodnichnaya, E.I. «Zarubezhnyj opyt gosudarstvennogo stimulirovaniya formirovaniya klasterov», Vestnik moskovskogo universiteta, seriya 06. - ekonomika, (2010), №2, s. 15-26.
- 2 Porter, M. «Clusters and the new economics of competition» //Harvard business review. – 1998. – november-december, с. 78- 79.
- 3 Sheresheva, M. «Formy setevogo vzaimodejstviya kompanij», (2010), М.: GU – VSHE.
- 4 Porter, M. «Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy» // Economic Development Quarterly. – 2000. – Vol. 14.p. 240.
- 5 Muro, M. and Katz, B. «The New Cluster Moment: How Regional Innovation Clusters Can Foster the Next Economy» // Metropolitan Policy Program at Brookings, September. – 2010. – p. 4.
- 6 Lobova, S.V. i Ponkina, E.V. «Teoreticheskie aspekty funkcionirovaniya mezhregionalnyx klasterov», Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika, (2012), №17, mai.
- 7 Gref, G.O. «Ot makroekonomicheskoy stabilnosti k investicionnomu rostu», II Ekonomicheskaya politika, (2006). № 4.
- 8 Pilipenko, I. V. «Konkurentosposobnost stran i regionov v mirovom xozyajstve: teoriya, opyt malyx stran zapadnoj i severnoj evropy», (2005), Ojkumena, Smolensk.
- 9 The Institute for Strategy and Competitiveness // International Cluster Competitiveness Project. – 2009. – 20 September, available at: <http://www.isc.hbs.edu/> (accessed 20.09.2009).
- 10 The Official Business Link to the U.S. Government, –2009. – 25 October, available at: <http://www.business.gov/>

- 11 Emelyanov, S. «Strategiya razvitiya nauki i texnologii v ssha v xxi veke», problemy teorii i praktiki upravleniya, (2002), №1
- 12 URL: <http://www.ebn.be/>, available at: 20 September 2009, (accessed 20.09.2009).
- 13 The New Times, (2010), Innovative Clusters // A new way to do business in France, available at: https://nouvelleurleons.consulfrance.org/.../INNOVATIVE_C...
- 14 Zhang, L and Zhang, N., «The Open Cybernetics &Systemics» Journal // The Development and Research of China Industrial Cluster Based on Supply Chain: A Case of Beijing-Tianjin-Hebei Tourism Destination. –2015. – №9, p. 1879-1884.
- 15 Xinyan, Z. and Haiyan, S. et al., «Huang tourism supply chain management: a new research a-genda» // Tourism Management, –2009. –V. 30, pp. 345-358
- 16 Rassadina, A.K. «Rol klastera v sovremennoj ekonomike: zarubezhnyj opyt», vestnik moskovskogo universiteta, Seriya 06. Ekonomika, (2014), №5, s. 99.
- 17 Ult zhospary - n.nazarbaevtyң bes institucionaldyk reformasyn zhyzege asyruzhonindegi 100 nakty kadam, (2016). Доступно: URL : <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100/links>
- 18 Kazakstan respublikasynyn turistik salasyn damytudyn 2023 zhyлга dejingi tuzhyrymdamasy, (2017). Доступно: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000406>
- 19 Indeks globalnoj konkurentosposobnosti za 2016- 2017 gg., (2017), Доступно: URL:<http://www.adilet.gov.kz/ru/articles/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-na-puti-v-30-ku-konkurentosposobnyh-stran-mira> (дата обращения: 04.2017)

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается зарубежный опыт кластерного развития. Зарубежный опыт показывает, что успешное функционирование кластерного инновационного бизнеса возможно лишь при наличии и взаимодействии ряда факторов, формирующих инновационную среду и благоприятный инвестиционный климат.

SUMMARY

This article considers foreign experience of cluster development. Foreign experience shows that the successful functioning of the cluster innovative business is possible only in the presence and interaction of a number of factors shaping the innovation environment and favorable investment climate.

JEL classification: J. Labor and Population Economics; J1 Population Economics; J18 Public policy

**COMPARATIVE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC POLICY OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES**

Sagidolda Nagima,
PhD Student
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to conduct a comparative analysis of world demographic policy and consider motivational systems to increase the birth rate of the Republic of Kazakhstan with other states around the world.

Methodology – the research is based on methods of comparing the demographic policy of Kazakhstan and other world states and groupings of similar countries and quantitative analysis.

Originality / value – the author analyzed data for the last 60 years and grouped countries with similar demographic problems. The analysis revealed that Kazakhstan's policy in the field of demography is similar to countries that are aimed at increasing the birth rate, and also shows the trend of changes in maternity benefits.

Findings – the results of the study showed that over the past 60 years there have been great changes in the number and composition of the population throughout the world. Worldwide, the population is aging, due to lower fertility rates and an increase in life expectancy. In the countries of the first type of population reproduction, a demographic policy is predominant, aimed at increasing the birth rate and the natural increase of the population. The analysis revealed that the active demographic policy is followed by the countries of Western Europe and Kazakhstan. The article shows effective measures to increase the birth rate of the above countries and analyzes the factors influencing the birth rate.

Keywords – demographic policy, birth rate, family policy, population, average age of marriage, benefits, payment.

УДК 314.335.044

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ӘЛЕМ ЕЛДЕРІ БОЙЫНША ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
САЯСАТТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ ТАЛДАУ**

Сагидолда Нагима
Докторант
Нархоз университеті АҚ
Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасы мен әлем елдері бойынша демографиялық саясатты салыстырмалы түрде талдау және туу көрсеткіштерін жоғарылату бойынша ынталандыру төлемақыларын қарастыру.

Зерттеу әдіснамасы (қолданатын әдістерді сипаттау) – зерттеу барысы Қазақстан мен әлем елдері бойынша ұстанатын демографиялық саясатқа талдау жасау және ұқсас елдерді жіктеу, салыстыру, сандық әдістеріне негізделеді.

Жұмыстың негізгі құндылығы – автор соңғы 60 жылдағы мәліметтерге талдау жасап, демографиялық проблемалары ұқсас мемлекеттерді жіктеген. Талдау барысында Қазақстанның демография саласында ұстанатын саясаты туу көрсеткіштерін көтеруге бағытталған мемлекеттер қатарына кіретінін анықтап, жәрдемақылар үдерісінің тенденциясын көрсеткен.

Зерттеу нәтижесі – зерттеу нәтижесінде соңғы 60 жылда әлем бойынша халық саны мен құрамында үлкен өзгеріс болғаны анықталды. Бүкіл әлем бойынша туу көрсеткішінің төмендеуі мен орташа өмір сүру жасының ұлғаюына байланысты халықтың қартаю үдерісі көрініс алып отыр. Халықтың ұдайы өсуінің бірінші тобына кіретін елдерде туу көрсеткіші мен халық санының табиғи өсуін көтеруге бағытталған демографиялық саясат ұстанылады. Талдау барысында, белсенді демографиялық саясатты ұстанатын елдерге Батыс Еуропа елдері мен Қазақстан кіретіні анықталған. Мақалада жоғарыда көрсетілген елдерде жүргізіліп отырған туу көрсеткішін көтеруге бағытталған тиімді шаралар көрсетіліп, туу көрсеткішіне әсер етуші факторлар талданған.

Кілттік сөздер – демографиялық саясат, туу көрсеткіші, отбасы саясаты, халық саны, неке құрудың орташа жасы, жәрдемақы, төлемақы.

КІРІСПЕ

Демографиялық саясат – туу көрсеткіштеріне мемлекет өзі қалаған бағытта әсер етіп отыратын экономикалық, әкімшілік, насихаттау шаралары кешені. Демографиялық саясат елдің жағдайына байланысты әртүрлі бағытта жүргізілуі мүмкін. Демографиялық күрт өсу байқалатын дамушы мемлекеттерде, көбінесе, контрацепция, стерильдеу, отбасын жоспарлау мәселелері бойынша кеңес беру және тағы басқа әдістермен (бір отбасында бір бала ғана болу қажет деген Қытайдағы саясат сияқты) тууды үдерісін шектеу саясаты іске асырылып отырады. Халықтың қартаю жағдайы көрініс тапқан, дамыған елдерде, әдетте, баласы бар отбасыларға әртүрлі әлеуметтік жеңілдіктер мен қаржылық көмек ұсыну арқылы бала тууға ынталандыру саясаты жүргізіліп отырады.

Демографиялық саясат халықтың ұдайы өсіп-өнуі мен қоныстануын реттеу арқылы қоғамның дамуын және қолайлығын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік шаралар жүйесі. Оған ішкі және сыртқы миграцияны реттеу, урбандану үдерісін тәртіпке келтіру, денсаулық сақтау қызметтерін жетілдіру жолдары арқылы өлім-жітімнің төмен көрсеткіштеріне қол жеткізу сияқты шаралар кешені кіруі мүмкін, бірақ оның негізгі міндеттерінің біріне әртүрлі экономикалық, әлеуметтік, әкімшілік-құқықтық және насихаттау құралдары арқылы туу көрсеткіштеріне әсер ету (ынталандыру немесе шектеу) кіреді. Демографиялық саясаттың экономикалық шараларына бала босануына байланысты төленетін еңбек демалыстары мен әртүрлі жәрдемақылар, балалар санына, жасына, отбасы түріне байланысты жәрдемақылар, жеңілдетілген қарыз бен несие түрлері, салықтық және тұрғын үйге байланысты жеңілдіктер және т.б. жатады. Әкімшілік-құқықтық құралдарға неке, ажырасу, отбасындағы балалардың орны, алименттік міндеттер, ана мен баланы қорғау, аборттар, контрацепция құралдарын қолдану, жұмысқа қабілеттілігі жоқ азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыру, қызметтегі баласы бар аналардың жұмыспен қамтылуы мен еңбек тәртібі шарттары, ішкі және сыртқы көші-қонды жатқызуға болады [1]. Халықтың ұдайы өсіп-өнуінде қоғамдағы демографиялық ахуалды анықтайтын қоғамдық пікір мен демографиялық сипаттың нормалары мен стандарттарын қалыптастыратын насихаттау мен тәрбие беру шаралары үлкен рөл атқарады. Нақты жағдайда тууға әсер етуші құралдарды таңдау қойылған міндеттердің көлемі мен олардың ғылыми дәлелділік деңгейі, қоғамдық жағдай мен мемлекеттің нақты мүмкіндіктеріне байланысты анықталып отырады.

Қазіргі кездегі әлемдегі демографиялық саясатты ұстану ерекшеліктері

Соңғы уақытта көптеген мемлекеттер демографиялық саясатты реттеу мақсатында біраз шаралар кешенін қамтитын әрекеттер арқылы туу көрсеткіштерін көтерумен қатар өлім-жітімді төмендетуге тырысып жатыр.

Халықтың ұдайы өсіп-өнуінің бірінші түріне жататын елдердің көпшілігі туу көрсеткіштерінің төмендеуіне алаң болып отыр, өйткені бұл үдеріс еңбекке жарамды халықтың үлесін азайтып, халықтың қартаюына алып келеді. Сондықтан да, қазіргі кезде дамыған елдер туу көрсеткішін көтеруге бағытталған демографиялық саясатты ұстанып отыр. Еуропалық елдердің көбісі (Түркиядан

басқасы) өздерінің халқының өсу қарқыны төмен дамуда деген тұжырымға келген. Олардың демографиялық саясатында бірнеше бағыттар басымдылық көрсетіп отыр. Соның ішінде, отбасын нығайту арқылы туу көрсеткіштеріне әсер ету шаралары ерекше орын алған. Оларды қолданудағы кейбір мемлекеттердің мақсаты отбасын нығайту болса, басқаларында әлеуметтік дамуды күшейту, ал келесілері демографиялық жағдайды жақсартуды мақсат етіп қойған болатын. Ол үшін іске асатын шаралар түріне босанған әйелдерге арналған материалдық төлемдер (босанғаннан кейін төленетін бір реттік төлемдер), босанғаннан кейін берілетін еңбек демалыстары, бала күтіміне байланысты демалыс, баласы бар отбасыларға салықтарға жеңілдік беру арқылы (жалақыға қосылып есептелінеді) материалдық көмек көрсету, жас баласы бар әйелдің жұмыс уақытын қысқарту, мектепке дейінгі тәрбие беру қызметін ақысыз немесе жеңілдікпен көрсету, тұрғын үйге байланысты жеңілдіктер, бала белгілі бір жасқа толғанға дейінгі ай сайынғы төлемдер жатады [2].

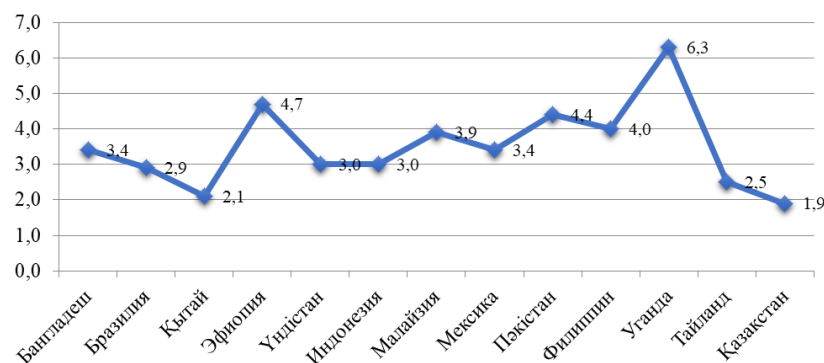
Дамыған елдерде жас отбасыларға тұрғын үй мәселесін шешуге бағытталған жеңілдіктер шарасы қарастырылған. Мысалы, пәтеракысы төмен үйді жалдауға, пәтер сатып алуға немесе өз үйін салып алуға төмен пайызды несиелер беріледі. Батыс Еуропа елдерінің көпшілігінде пәтер несиесі алына-тын болғандықтан, кейбір елдерде қарызды төлеуге мүмкіндік беретін тұрғын үйге арналған ақшалай жәрдемақылар беріледі. Жас отбасыларға көбінесе пайызсыз ұзақ уақытқа арналған несиесі беріледі. Отбасында бала туылғаннан кейін несиесі қарызы жойылып кетуі де мүмкін [3]. Мысалы, Исландияда отбасын құрған жағдайда, жастарға мемлекет тарапынан пәтердің кілті табысталады. Демографиялық дағдарысқа тап болған бірінші мемлекеттердің бірі – Франция болды [4].

Мәліметтерге сай, келе жатқан онжылдықтарда әлем бойынша халықтың ұдайы өсімі дамушы мемлекеттер тарапынан жүзеге асады деп күтілуде. Бұл елдердегі экономикалық мешеулікті жою проблемасын ұлғайта түседі. Сондықтан, туу көрсеткіштерін шектеу саясатын жалпы алғанда шамамен 80 ел ұстанып отыр. Бұл елдердің көпшілігі ашаршылық пен кедейлікті шешу жолдарының бірі деп қарастырады. Халықтың табиғи қозғалысына кейбір мемлекеттер ешбір араласпайды, соның ішінде көбісі мұсылман елдері.

Демографиялық көрсеткіштер мен саясатты салыстырмалы түрде талдау

Демографиялық саясатты іске асыру мысалы ретінде дамушы Азия елдерін алып қарастыруға болады. Бірінші кезекте, бұл халық саны жағынан алдыңғы қатардағылар, яғни Қытай мен Үндістан, сонымен қатар, Индонезия, Пәкістан, Бангладеш, Малайзия, Тайланд, Филиппин елдеріне қатысты. Кейбір Латын Америкасы елдері мен Солтүстік Африканың кейбір елдерінде де белсенді демографиялық саясатты ұстанады. Бірақ, басқа дамушы мемлекеттер, әсіресе, мұсылман елдерінде бұл саясат аз қолданыста болып отыр [5].

Соңғы алпыс жылда әлем халқы саны шамамен 2,6 есеге өскен. Соның ішінде, ең көп көбейген елдерге Уганда (6,3 есе), Эфиопия (4,7 есе), Пәкістан (4,4 есе) және Филиппин (4 есе) жатады. Іске асырылып отырған белсенді демографиялық саясатына қарамастан, әлемдегі халқы жағынан ең көп елдер Қытай (2,1 есе) мен Үндістан (3 есе) халықтары да көбейіп отыр (1 сурет) [6]. Салыстырмалы түрде, алынған кезең бойынша Қазақстан халқы да 2 есеге артқан болатын [7].

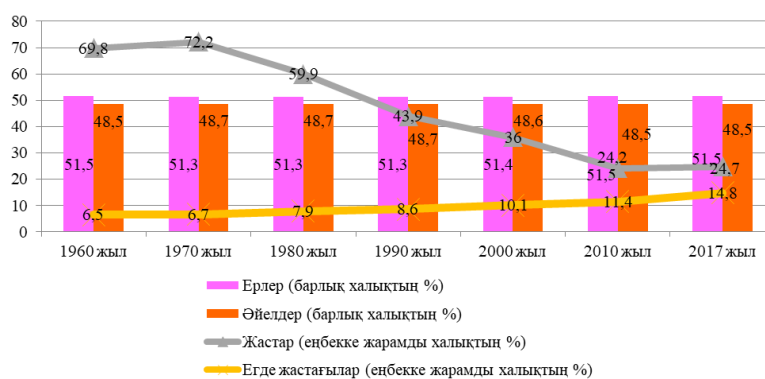

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 1 – 1960 жыл мен 2017 жылды салыстырғандағы әлем бойынша халық санының өзгеруі (есе).

Демографиялық саясаттың ұтымды шараларының бірі ретінде дамушы елдер некеге тұру жасын заңды түрде көтерген болатын. Мысалы, Қытайда некеге тұру үшін ер адамдар 22 жасқа, әйел адамдар 20 жасқа толуы қажет [9], Үндістанда ерлер үшін 21 жас, әйелдер үшін 18 жас [10]. Шындығында, некеге тұру жасы тіпті жоғарылап кеткен, себебі, ол жастардың көпшілігінің бірінші кезекте білім алып, содан кейін, жұмысқа тұрып, кәсіби дайындықтан өтуге тырысуымен байланысты болып шыққан.

Туу көрсеткіш деңгейі жоғары елдерде отбасын жоспарлау саясаты іске асып отырады. Жоғарыда айтылғандай, әлем бойынша халық саны жағынан бірінші орынды Қытай алып отыр. Бұл мемлекетте 25 жылдан астам уақыт бұрын «бір отбасы – бір бала» жүйесі енгізілген болатын, бірақ, туу деңгейін төмендетуге байланысты қатаң шектеулерге қарамастан, халық саны жылдан жылға көбейіп отырған. 2002 жылы Қытайда қазіргі мемлекеттік саясатты заңнамалық тәртіпте бекіткен демография және жоспарлы бала туу туралы бірінші заң қолданысқа енді. Бұл заңнамаға сәйкес, кейбір азаматтарға бірден артық балалы болуға рұқсат берілген. Көпбалалы отбасылар, әдетте, мемлекеттің қолдауынан айырылып ғана қоймай, олардың көпшілігі өздерінің азаматтық құқықтарынан да қол үзетін жағдайлар кездеседі. Отбасында бір бала болған жағдайда, мемлекет тарапынан көптеген жеңілдіктерге ие болады. Оларға жалақыға үстеме қосу, ай сайынғы жәрдемақылар төлеу, ақысыз медициналық қызметтер көрсету, баланы балабақшаға орнықтыру, мектепке орналастыру, жоғарғы оқу орнына түсіру жәнет т.б. артықшылықтар жатады. Екі баласы бар отбасылар бұл жеңілдіктердің барлығынан айырылып ғана қоймай, айыппұл төлеуге міндетті болады. Сонымен қатар, оларды жұмыс орнында қызметте төмендетуге дейін барады. Ал, көп баласы бар отбасылардың ата-аналарының жалақысынан уақыт өткен сайын өсіп отыратын пайыздар алынып отырады. Туу үдерісін бақылауда ұстау, ұлттық дәстүрлік ерекшеліктер мен қазіргі заманғы медициналық технологиялар Қытай халқының жыныстық құрылымының бұзылуына алып келді [11]. Қазіргі уақытта бұл елде қыздардан қарағанда ұл балалар көп дүниеге келеді екен. Бұл ерлер санының тым артуы мен потенциалды қалыңдықтар санының тапшылығына алып келіп, сол елдегі әлеуметтік, саяси, моралды-психологиялық жағдайға кері әсер етіп жатыр. Мұнымен қатар, туудың төмендеуіне байланысты халықтың қартаю құбылыстары да байқалып отыр (2 сурет).

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 2 – Қытайдың 1960-2017 жылдар аралығындағы халық санының өзгеруі (%).

Әртүрлі болжамдар бойынша келесі онжылдықтарда Қытайдың халық саны жаңа тарихи кезеңге өтеді. Туудың төмен деңгейін тұрақты түрде сақтап қалған жағдайда, ел халықтың төмен ұдайы өсімінен нөлдік шамаға дейін жетуі мүмкін [12].

Мұндай жастық-жыныстық құрылымның бұзылуы мен осындай кері әсер жиынтығы қазіргі Үндістанда да байқалып отыр. Үндістанның демографиялық саясаты мемлекеттің ресми саясаты ретінде 1951 жылы тіркелген. Сол уақыттың басты міндеті бала тууға шек қою ғана емес, сол арқылы отбасын қоғам ұяшығы ретінде нығайту болып табылды. Демографиялық саясат дәстүрлі көп балалы отбасынан екі, үш балалы отбасына көшу міндетін алдыға қойған. Туу көрсеткішін бақылау құралдары өзгеріссіз қалды, яғни стерилизация немесе жүктіліктің алдын алу болды. 1976 жылдан бастап ер адамдарды мәжбүрлі түрде стерилдеуге негізделген отбасын жоспарлаудың жаңа және қатаңырақ бағдарламасы

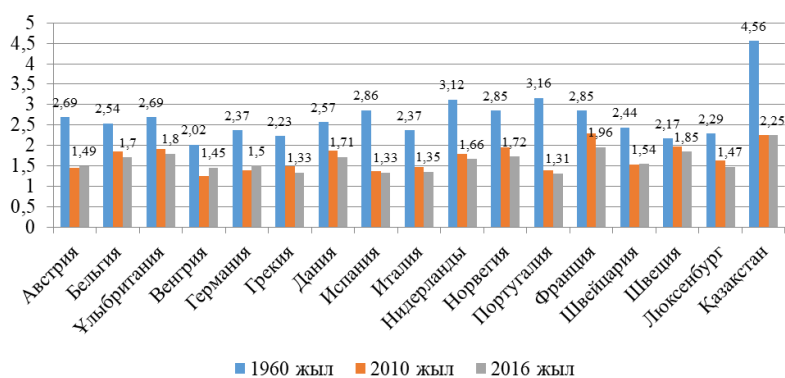
іске аса бастады. Бағдарлама бойынша некеге тұру жасы әйел адамдар үшін 15 жастан 18 жасқа, ер адамдар үшін 22 жастан 23 жасқа көтерілді. 1986 жылдан бастап, Үндістан үкіметі халық саны өсімін азайту мақсатында тағы да жаңа бағдарлама қабылдайды. Бағдарламаға сәйкес норма ретінде бір отбасына екі бала болуы тиіс болатын. 2000 жылдан бастап 2045 жылға дейін халық санын тұрақтандыру мақсатында демографиялық саясаттың жаңа Ұлттық бағдарламасы дайындалған [13].

Туу көрсеткішіне шектеу қою барысында белгілі бір жетістіктерге жеткендердің ішінде Вьетнам мемлекеті бар. Бұл елде де отбасын жоспарлау бойынша саясат жүргізіліп жатқанымен халықтың ұдайы өсімі салыстырмалы түрде жоғары болып отыр [14].

Дамушы мемлекеттердің кейбіреулерінің экономикалық дамуымен қатар, туу көрсеткіші халықтың жай ұдайы өсіп-өнуімен қамтамасыз ету деңгейіне дейін жеткен болатын. Оған бұл елдерде жүргізіліп жатқан отбасын жоспарлау саясаты себептес болды. Бұл жағдайдың айқын дәлелдеушісі ретінде Иран мемлекетін қарастыруға болады. Ирандағы отбасын жоспарлау саясатының алғашқысы 1967 жылы қабылданған. Кейінгі онжылдықтарда туу коэффициентінде көп өзгеріс бола қойған жоқ. Халық саны орташа есеппен 1,3 есеге өскен болатын [7]. 1979 жылғы ислам революциясынан кейін бұл бағдарлама тоқтатылған болатын. 1989 жылы елдің діни қызметкерлері мақұлдаған отбасын жоспарлаудың екінші бағдарламасы қабылданады [15].

Демографиялық дағдарысқа ұшыраған көптеген экономикалық тұрғыдан дамыған мемлекеттер туу коэффициенті мен халықтың ұдайы өсімін көтеруді көздейтін демографиялық саясатты ұстанып отырады. Бірінші кезекте, бұл Еуропа елдеріне қатысты жағдай. Бұл елдердің негізгі демографиялық проблемасына жай халықтың ұдайы өсімімен қамтамасыз ете алмайтын және шартты түрде оның азаюына (депопуляция) алып келетін туу көрсеткішінің төмендігін жатқызуға болады [16]. Дегенмен, олар ресми түрде халықтың репродуктивті жүріс-тұрысына араласпау саясатын жүргізіп отырады. Соған қарамастан, бұл елдердің біраз бөлігі (Бельгия, Германия, Италия, Люксембург, Жапония және т.б.) халықтың өсу қарқыны мен туу деңгейін қанағаттанарлықсыз [7] деп есептейді.

Жалпы Еуропа елдеріндегі туу көрсеткіші 1960 жылдардың өзінде салыстырмалы түрде жоғары болды деп айту қиын, себебі осы жылдың бір әйелге шаққандағы орташа көрсеткішінің өзі 2,6 құраса, бұл жылдағы Қазақстандағы көрсеткіш 4,5 болған. 2010 жылғы көрсеткіш 1,7 болса, 2016 жылы 1,6-ны құраған, ал Қазақстанда 2,7 болған (3 сурет) [7].

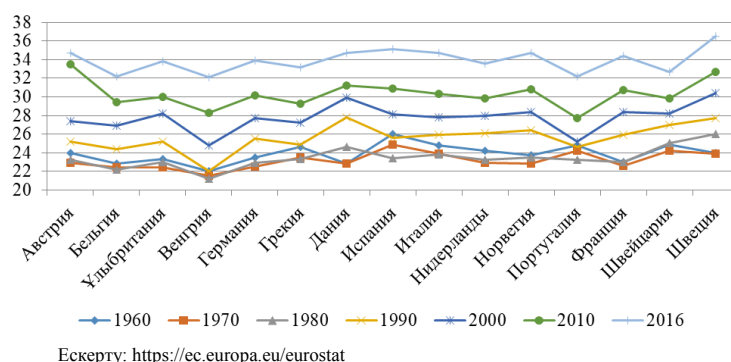

Ескерту: <https://data.worldbank.org>

Сурет 3 – 1960-2016 жылдар аралығындағы Еуропа елдері мен Қазақстанның туу көрсеткіштерінің кзгеруі (бір әйелге шаққандағы).

Өнеркәсіптік дамыған елдер отбасылыққа жақын мемлекеттік саясатты жүргізіп отырады. Бұл елдердің барлығын біріктіретіні бала туу мен оны тәрбиелеу, оларды ересек өмірге дайындау негізгі міндеті болатын отбасын маңызды әлеуметтік институт ретінде мойындау болды. Сонымен қатар, баласы бар отбасына іс жүзінде мемлекеттік көмек көрсету шараларын жүзеге асыра отырып, көптеген елдер отбасы саясатын ресми түрде жария етпейді.

Франция және де басқа да Еуропа елдерінің саясаты бүгінгі күні мәнсап пен отбасылық өмірді қатар алып жүру саласында икемді үлгі қалыптастыруға себептес болған табысты мемлекеттік бағдарламаларды көрсетіп отыр. Бұл саясаттың негізі ретінде бірінші бала дүниеге келген кезде өмір сүру деңгейінің кенеттен түсіп кету қаупінен сақтап қалу арқылы келесі балаларды тууға ынталадыруға болып табылады [17]. Қазіргі кезде Еуропада отбасын құрудың орташа жасы ерлер үшін 32 және әйелдер үшін 29,2 жасты құрады. Еуропа елдеріндегі ерлер арасындағы отбасын құрудың ең жоғарғы жасы Швецияда 36,5 жас болса, екінші орынды 35,1 жасты құрап Испания алып отыр. Дания, Италия және Норвегияда 34,7 жас, Греция, Финляндия және Нидерландыда 33 жастан асады. Швеция мен Испания елдерінде әйелдер үшін 33 жастан жоғары болса, Дания, Италия, Люксембург, Нидерланды, Норвегия елдері үшін орта есеппен 32 жастан асып отыр (4 сурет) [18]. Салыстырмалы түрде, 2018 жылдағы Қазақстандағы неке құрудың орташа жасы ерлер үшін 29,2 жас болса, әйелдер үшін 26,3 жасты құраған [8].

Ескерту: <https://ec.europa.eu/eurostat>

Сурет 4 - Еуропадағы неке құрудың орташа жасы.

Әлем елдері бойынша демографиялық саясатты ұстану ерекшеліктері

Жалпы Батыс Еуропа елдерінің демографиялық саясаты шаралар жүйесі бір-біріне ұқсас болып келеді, айырмашылық тек, төлемдер мен басқа да жеңілдіктер көлемінде болады. Мысалы, 90 жылдардың басындағы бала тууына байланысты бір реттік төлем Германияда – 100 марка, Ұлыбританияда – 25 фунт стерлинг, Францияда – 2600 франк, Испанияда – 3000 песетті құраған. Баланы асыруына байланысты ай сайынғы жәрдемақы көлемі Германияда бірінші балаға 50 марка, екіншісіне 100 марка, үшінші және одан жоғарғыларына 200 марка болса, Нидерландыда бірінші балаға 90 гульден, ал сегізінші балаға 2015 гульденге дейін төленіп отырған. Францияда мұндай ай сайынғы жәрдемақылар екі балаға 500 фактан басталып, алты балаға 3000 франкқа дейін өсе отыра келе, бұл төлемдер балалар 16 жасқа толғанға дейінгі уақытқа дейін төленіп отырады. Швецияда жүктілікке және бала босануға байланысты демалыс 32 аптаны құрап, жалақының 90 пайызын құраған.

Демографтардың ойынша, қазіргі таңда туу мен табиғи өсімді жоғарылатуды ынталадыру саясатын Франция мен Швеция елдері белсенді түрде ұстанып отыр [19].

Франция

Салыстырмалы түрде, қазіргі деректер бойынша, Францияда 2018 жылдың 1 сәуірінген бастап жаңа туған балаға берілетін жәрдемақы көлемі 946,39 еуро болса, 20 жасқа дейінгі баланы асырап алуына байланысты 1892,77 еуро төленіп отырады. Баланы 1 жасқа дейін асырау барысында ата-анасының біреуінің толық жұмысқа шықпауына байланысты ай сайынғы төлем 398 еуро болса, жартылай жұмысқа шығуына байланысты төлем 257,29 еуро, 80 пайызға дейін жұмыс уақытын пайдалануына байланысты 148,41 еуро төленіп отырады. Отбасында 3 баладан артық болатын болса, бұл сомма 650,55 еуроны құрайды. Жалпы, бұл мемлекетте бала тууына және оны бір жасқа дейін асырауына байланысты көптеген жеңілдіктер бар. Оның ішінде 3 тен артық баласы бар отбасыларға жалпы, орта, жоғарғы білім алу жеңілдіктері де қарастырылған [20].

Германия

Германияда бала тууына байланысты жұмысын толық тоқтатқан ата-ана үшін ай сайынғы жәрдемақы көлемі оның жалақысының 67 пайызын құрайды, бірақ бұл сомма 1800 еуродан аспауы қажет. Есептеу барысында төлемақы көлемдері минимум 300 еуродан максимум 1800 еуроға дейін жетеді. Бұл жәрдемақы бала 1 жасқа толғанша төленіп отырады. Сонымен қатар, белгілі бір жағдайларға байланысты бұл кезең 14 айға созылуы мүмкін. Асыраушы ата-ана 3 жылға дейін жұмысқа шықпауына құқығы бар. Бұл уақыт аралығында мемлекет тарапынан төмендетілген жәрдемақы алу заңмен негізделген. Германия мемлекеті тарапынан балаларды тәрбиелеуге байланысты ата-анаға көмек атты жәрдемақы түрі қарастырылған, оның ай сайынғы мөлшері 194 - 225 еуроны құрайды. Бұл жәрдемақы түрі бала 18 жасқа толғанға дейін немесе оқуға түсуіне байланысты 25 жасқа толғанша төленіп отырады. 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап бұл жәрдемақы көлемі бірінші және екінші балаға 194 еуро, үшінші балаға 200 еуро, төртінші және одан көп балаларға 225 еуроны құрады. Егер жан басына шаққандағы табысы 7356 еуродан аспаса, бұл жәрдемақыдан бас тартқан ата-ана, салықтан босатылады [21].

Ұлыбритания

Ұлыбританияда бала босануына байланысты демалыс 39 аптаны құрайды. Босануына байланысты өтемақылардың бір апталық көлемі орташа айлық жалақының 90 пайызын немесе 145,18 фунт стерлингті құрайды. Осыған байланысты автоматты түрде 1 класс бойынша сақтандыру полисі берілдеді. Босанған әйел жұмыс істемеген жағдайда 14 апта бойы 27 фунт стерлинг алып отырады [22].

Испания

Испанияда бала босануына байланысты демалыстан 1 ай бұрын орташа айлық жалақы 100 пайыз көлемінде 16 апта бойы төленеді. Баланы босанғаннан кейін әйел адамның жартылай жұмысқа шығуына мүмкіндік бар, бірақ жалақы толық төленіп отырады. Бала босануына байланысты бір реттік төлемдерге келетін болсақ, екінші балаға 2943,6 еуро, үшінші балаға 5887,2 еуро, төртінші және одан көп балаға 8830,8 еуро төленеді [23, 24].

Швеция

Швецияда болашақ аналарға босану және бала күтіміне байланысты курстар мен жаттығуларға ақысыз баруына болады. Қауіпті аймақтарда немесе ауыр жұмыс істейтін болашақ аналарға жалақының 80 пайызын құрайтын қосымша жәрдемақы түрлері қарастырылған. Көптеген Швед ауруханаларында босанғаннан кейін 2 немес 3 күнге қалуға болатын қонақ үйлерде тегін түрде қажетті медициналық қызмет алуға болады. Швецияда бала босануына немесе асырап алуына байланысты 480 күннен тұратын демалыс алуға болады. Демалыстың алғашқы 390 күнінде жалақының 80 пайызын алып отыру мүмкіндігі бар, ал қалған 90 күндік жәрдемақы тиянақталған мөлшерлемен төленеді. Бұл демалыс бала 8 жасқа толғанға дейін созылып, әр балаға жеке-жеке алынып отырады. Бала 8 жасқа толғанға дейін ата-аналарына 0,25 мөлшерлемеде қызмет жасауына рұқсат беріледі, бірақ жалақы тек жұмыс істеген уақытына байланысты төленеді. Швецияның ерекшелігі бұл демалыс анасына да, әкесіне де тиесілі болып келеді. Әр ата-ана кезегімен төленетін 480 күн демалысты 240 күннен бөліп алуына болады. Төленетін демалыспен қатар, үкімет әр балаға 16 жасқа толғанға дейін ай сайын жәрдемақы төлеп отырады. 2015 жылдың мәліметі бойынша, жәрдемақы көлемі 1050 (101,85 еуро) швед кронын құраған. Егер, отбасында бір баладан артық болатын болса, онда әрбір бала қосылған сайын қосымша жәрдемақы алу мүмкіндігі бар. Сонымен, 6 баласы бар отбасы ай сайын 6300 (611,1 еуро) швед кронын алып ғана қоймай, қосымша 4114 (399,05 еуро) швед кронының иегері болады, себебі, бұл 6 баладан көп баласы бар отбасыларға арналған қосымша жәрдемақы болып табылады. Сонымен қатар, оқу үдерісі мен денсаулық сақтау қызметі тегін көрсетіледі [25].

Қазақстан

Қазақстан жоғарыда көрсетілген халықтың ұдайы өсіп-өнуінің бірінші түріне жататын елдердің қатарына кіреді. Себебі, мемлекеттік саясат жалпы туу көрсеткіштерін көтеруге бағытталған. Балалы

отбасылардың құқығы мен заңды мүдделерін қорғау Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда, Қазақстанда бірнеше мемлекеттік жәрдемақы мен төлемақылардан тұратын балалы отбасыларды қолдаудың ұлттық жүйесі қалыптасқан. Туу деңгейін көтеру мен балаларды отбасында тәрбиелеуге ынталандыру үшін көлемі отбасындағы балалар санына тәуелді (2003 жылдан бастап бала тууына байланысты, ал 2006 жылдан бастап баланы бір жасқа дейін асыруына байланысты) жәрдемақылар тағайындалған болатын. 2018 жылдың мәліметтеріне сәйкес, мемлекет тарапынан жұмыс істемейтін әйелдерге бала тууына байланысты бір реттік төлем бірінші, екінші, үшінші балаға – 38 АЕК (91390 теңге), төртінші және одан кейінгі балаларға 63 АЕК (151515 теңге) тең болды. Бала бір жасқа толғанға дейінгі ай сайынғы мемлекеттік жәрдемақы көлемі бірінші балаға – 5,76 АЕК (13852,8 теңге), екінші балаға – 6,81 АЕК (16378,05 теңге), үшінші балаға – 7,85 АЕК (18879,25 теңге), төртінші және одан кейінгі балаларға – 8,9 АЕК (21404,5 теңге) болып табылады.

Сонымен қатар, 2008 жылдан бастап бала тууына және баланы бір жасқа дейін асырап алуына байланысты табысынан айырылуы бойынша әлеуметтік қауіп-қатерге ұшырау кезіндегі төлемдер жүйесі қолданысқа енді. Бұл төлемдер мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры арқылы төленіп, бір реттік төлемнің көлемі орташа айлық жалақының 40 пайызын құрайды. Бала күтіміне байланысты бір жасқа толық толғанға дейін төленетін ай сайынғы әлеуметтік төлем (Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан жұмыс істейтін әйелдерге) мөлшері әлеуметтік аударымдарды есептеу объектісі ретінде ескерілген табыстың орташа айлық мөлшерін табысты алмастыру коэффициентіне көбейту арқылы есептеледі [26].

ҚОРЫТЫНДЫ

Туу көрсеткіштерін төмендетуді негізгі бағыт ретінде ұстанғандарға көбінесе дамушы мемлекеттер кіреді. Алайда, бұл елдерде медицинаның дамуы мен белгілі салт-дәстүрлер мен ұстанымдарға байланысты жастық-жыныстық құрамның бұзылуы байқалады. Бұл, қазіргі кезде әлемдік деңгейде үлкен мәселеге айналып отыр. Ал, керісінше, туу деңгейін көтеру саясатын ұстанған мемлекеттерге дамыған елдер, яғни, көбінесе Батыс Еуропамен қатар, Қазақстан да кіреді.

Сонымен, халық санының жылдан-жылға өсуі мен халықтың ұдайы өсуінің әртүрлі үлгісіне қарамастан, әлемде жақын болашақта планета халқының санының өсін тоқтатуға алып келетін (егер өркениеттің даму үдісі түбегейлі түрде өзгермесе) туу көрсеткіші деңгейін төмендетудің тұрақты үрдісі қалыптасып, одан әрі дамып келе жатыр. Демографиялық мінез-құлық өмірлік құндылықтар жүйесімен тығыз байланыста бола отырып, мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси факторлардың жиынтығы әсерінен қалыптасады. Адам өркениетінің әр кезеңі өзіне тән демографиялық мінез – құлықтың нақты моделімен сипатталады.

ПРИМЕЧАНИЕ/ ЕСКЕРТУ

Мақала №AP05134319/ГФ «Мәңгілік ел» аясында Қазақстан аймақтарының демографиялық дамуының болашағы» жобасы аясында жарияланған.

Статья опубликовано в рамках проекта №AP05134319/ГФ «Перспективы демографического развития регионов Казахстана в контексте «Мәңгілік ел»»

№AP05134319/ГФ “Prospects of the demographic development of the regions of Kazakhstan in the context of “Mangilik Yel””.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 В.П. Максаковский. Демографическая политика. Издательский дом «Первое сентября». Цифровые технологии в образовании. № 37/2001
- 2 A. Walker, T. Maltby. Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. International journal of social welfare. Volume21, Issues1. March 2012
- 3 R. Lesthaeghe, K. Neels. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. European Journal of Population / Revue européenne de Démographie. December 2002, Volume 18, Issue 4, pp 325–360

- 4 L.Toulemon, A.Pailhé, C.Rossier. France: High and stable fertility. *Demographic Research*. Vol. 19 (July - December 2008), pp. 503-556 (56 pages)
- 5 Тевенон О. Семейная политика в развитых странах: контрастирующие модели // *Population et sociétés*. 2008. N2 448. Septembre. URL: ined.fr/en/resources_documentation/publications/pop_soc/bdd/publication/1368/
- 6 P. Demeny. Population Policy and the Demographic Transition: Performance, Prospects, and Options. *Population and development review*. Volume 37, Issues 1. January 2011, Pages 249-274
- 7 Халықаралық worldbank.org интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://data.worldbank.org>
- 8 ҚР ҰЭМ Статистика Комитетінің ресми сайтының мәліметтерінен, www.stat.gov.kz
- 9 X. Peng. China's Demographic History and Future Challenges. *Science*. 9 November 2018. Vol 362, Issue 6415
- 10 R. Pande. Can Mandated Political Representation Increase Policy Influence for Disadvantaged Minorities? Theory and Evidence from India. *American economic review*. vol. 93, No. 4, September 2003. (pp. 1132-1151)
- 11 B.A.Gustafsson, L.Shi, T.Sicular. Inequality and public policy in China: Issues and trends. Cambridge University Press. Cambridge University Press, 7 april. 2008.
- 12 C.Fang and Dewen Wang (2005) China's Demographic Transition: Implications for Growth, in Garnaut and Song (eds) *The China Boom and Its Discontents*, Canberra: Asia Pacific Press.
- 13 A.Mody, Sh.Aiyar. The Demographic Dividend: Evidence From the Indian States. International Monetary Fund, 2011.
- 14 Th.L.Giang, W.D. Pfau, Demographic Changes and the Long-Term Pension Finances in Vietnam: A Stochastic Actuarial Assessment. *Journal of Population Ageing*. July 2008, Volume 1, Issue 2-4, pp 125-151
- 15 Иран XX Демографическая статистика / под ред. М. В. Карманова. С. 456.
- 16 G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell, R. M. D'Souza. The Continuing Demographic Transition. Clarendon Press, 1998
- 17 И.Григорьева, В.Дюпра-Куштапина, М.Шарова. Социальная политика в области родительства: сравнительный анализ (Россия — Франция) // *Журнал исследований социальной политики*. 2014. Т. 12. № 1. С. 32.
- 18 Халықаралық eurostat.eu интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://ec.europa.eu/eurostat>
- 19 A.Juha, A.Maarten, C.Harri, K.Nico, N.Timo, P.D.Quang. New forecast: Population decline postponed in Europe. *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*, vol. 23, no. 1, pp. 1-10, 2006
- 20 Халықаралық ec.europa.eu ресми сайтының мәліметтерінен, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1110&langId=en&intPageId=4532>
- 21 howtogermany.com интернет ресурстарының мәліметтерінен, https://www.howtogermany.com/pages/parental_allowance.html
- 22 moneyadvice.service.org.uk сайтының ресми мәліметтерінен, <https://www.moneyadvice.service.org.uk/en/articles/maternity-allowance>
- 23 expatica.com, интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://www.expatica.com/new/es/health-care/womens-health/pregnancy-maternity-102276/>
- 24 Халықаралық ec.europa.eu интернет ресурстарының мәліметтерінен, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4790>
- 25 sweden.se интернет ресурстарының мәліметтерінен, <https://sweden.se/society/10-things-that-make-sweden-family-friendly/>
- 26 Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорының ресми сайтының мәліметтерінен, <http://gfss.kz/#/home>

REFERENCES

- 1 V.P. Maksakovskiy. Demograficheskaya politika. Izdatel'skiy dom «Pervoye sentyabrya». Tsifrovyye tekhnologii v obrazovanii. № 37/2001

- 2 A. Walker, T. Maltby. Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International journal of social welfare*. Volume 21, Issues 1. March 2012
- 3 R. Lesthaeghe, K. Neels. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*. December 2002, Volume 18, Issue 4, pp 325–360
- 4 L. Toulemon, A. Pailhé, C. Rossier. France: High and stable fertility. *Demographic Research*. Vol. 19 (July - December 2008), pp. 503-556 (56 pages)
- 5 Tevenon O. Semeynaya politika v razvitykh stranakh: kontrastiruyushchiye modeli // *Population et sociétés*. 2008. N2 448. Septembre. URL: ined.fr/en/resources_documentation/publications/pop_soc/bdd/publication/1368/
- 6 P. Demeny. Population Policy and the Demographic Transition: Performance, Prospects, and Options. *Population and development review*. Volume 37, Issues 1. January 2011, Pages 249-274
- 7 Khalykaralyk worldbank.org internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://data.worldbank.org>
- 8 K-R YEM Statistika Komitetiniñ resmi saytynyñ mǎlímetterinen, www.stat.gov.kz
- 9 X. Peng. China's Demographic History and Future Challenges. *Science*. 9 November 2018. Vol 362, Issue 6415
- 10 R. Pande. Can Mandated Political Representation Increase Policy Influence for Disadvantaged Minorities? Theory and Evidence from India. *American economic review*. vol. 93, No. 4, September 2003. (pp. 1132-1151)
- 11 B.A. Gustafsson, L. Shi, T. Sicular. Inequality and public policy in China: Issues and trends. Cambridge University Press. Cambridge University Press, 7 april. 2008.
- 12 C. Fang and Dewen Wang (2005) China's Demographic Transition: Implications for Growth, in Garnaut and Song (eds) *The China Boom and Its Discontents*, Canberra: Asia Pacific Press.
- 13 A. Mody, Sh. Aiyar. *The Demographic Dividend: Evidence From the Indian States*. International Monetary Fund, 2011.
- 14 Th. L. Giang, W. D. Pfau, Demographic Changes and the Long-Term Pension Finances in Vietnam: A Stochastic Actuarial Assessment. *Journal of Population Ageing*. July 2008, Volume 1, Issue 2–4, pp 125–151
- 15 Iran KHKH Demograficheskaya statistika / pod red. M. V. Karmanova. S. 456.
- 16 G. W. Jones, R. M. Douglas, J. C. Caldwell, R. M. D'Souza. *The Continuing Demographic Transition*. Clarendon Press, 1998
- 17 I. Grigor'yeva, V. Dyupra-Kushtapina, M. Sharova. Sotsial'naya politika v oblasti roditel'stva: sravnitel'nyy analiz (Rossiya — Frantsiya) // *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki*. 2014. T. 12. № 1. S. 32.
- 18 Khalykaralyk eurostat.eu internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://ec.europa.eu/eurostat>
- 19 A. Juha, A. Maarten, C. Harri, K. Nico, N. Timo, P. D. Quang. New forecast: Population decline postponed in Europe. *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*, vol. 23, no. 1, pp. 1-10, 2006
- 20 Khalykaralyk ec.europa.eu resmi saytynyñ mǎlímetterinen, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1110&langId=en&intPageId=4532>
- 21 howtogermy.com internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, https://www.howtogermy.com/pages/parental_allowance.html
- 22 moneyadvice.service.org.uk saytynyñ resmi mǎlímetterinen, <https://www.moneyadvice.service.org.uk/en/articles/maternity-allowance>
- 23 expatica.com, internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://www.expatica.com/new/es/healthcare/womens-health/pregnancy-maternity-102276/>
- 24 Khalykaralyk ec.europa.eu internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1129&langId=en&intPageId=4790>
- 25 sweden.se internet resurstarynyñ mǎlímetterinen, <https://sweden.se/society/10-things-that-make-sweden-family-friendly/>
- 26 Memlekettik әлеуметтік сәтандығу қорының resmi saytynyñ mǎlímetterinen, <http://gfss.kz/#/home>

РЕЗЮМЕ

Демографическая политика – это комплекс мер, реализуемых государством в сфере регулирования воспроизводства населения. В статье проведен сравнительный анализ демографической политики разных стран мира, в том числе Казахстана. При анализе выявлено, что Казахстан относится к странам первого типа воспроизводства населения, где преобладает демографическая политика, направленная на повышение рождаемости и естественного прироста населения.

SUMMARY

A demographic policy is a set of measures implemented by the state in the sphere of regulating the reproduction of the population. The article provides a comparative analysis of the demographic policy of different countries of the world, including Kazakhstan. The analysis revealed that Kazakhstan belongs to the countries of the first type of population reproduction, dominated by demographic policies aimed at increasing the birth rate and natural population growth.

UDC 330 IRSTI 06.51.25

JEL Classification O13

DEVELOPING INTERNATIONAL BUSINESS STRATEGIC APPROACHES FOR AGRICULTURAL SECTOR IN MYANMAR

Onyusheva I.V.,

PhD, Associate Professor, Professor of RAM, RANH,
Turan University, Almaty, Republic of Kazakhstan

San San Su,

MBA

Stamford International University,
Strategy First Institute, Yangon, Myanmar

ABSTRACT

Purpose – this paper is devoted to disclosing international business strategic approaches to develop the agricultural sector in Myanmar as a highly potential market of South-East Asia.

Methodology – the research methodology of this paper is based on conducting the comparative analysis of existing patterns of macroeconomic development, political and social issues in the context of the agricultural industry in Myanmar. It is also implemented PESTEL, SWOT, risk management analysis, systematic vision, causes and consequences analysis, and expert assessment.

Originality/Value – Myanmar, previously known as Burma, is the second-largest country in South East Asia with a strategic geographic location bordering India, China, Thailand, Laos and Bangladesh having many contemporary attractive competitive advantages for international business development. The given research is studied the agricultural industry in the context of analysis of leading agricultural operating both in Myanmar and ASEAN community. Thus, this article presents the most contemporary analytical review of this current international business situation of the agricultural sector in Myanmar based on the most contemporary data.

Findings – in the given research it has been studied the current issues of international business strategic approaches for the agricultural sector in Myanmar. It is carried out risk identification, risk assessment and risk management analysis detecting significant business development environmental factors for the Myanmar agricultural sector. Based on risk management methods, it is suggested possible risk management and control strategies. Moreover, it has been considered the further recommendations for strategic development of the agricultural business in Myanmar.

Keywords – International business, strategy, development, agriculture, generalized system of preferences (GSP), Myanmar.

INTRODUCTION

Myanmar or officially the Republic of the Union of Myanmar, that is previously known as Burma, is a sovereign state in Southeast Asia. Since 1997 it has been included in the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) formed in 1967. The ASEAN's regionalism has a clear example of collaboration and cooperation which is even comparable to other world organizations such as the European Union (EU) [1;2]. Countries within ASEAN promote cultural, financial, political and economic integration to ease activities of trade and stability of the region. The ASEAN and Myanmar are the urgent objects of interest for both business and research exploring as it represents a real highly potential markets and good beneficial opportunities for developing international business in South East Asia.

Among the researchers who studied the issues strategic approaches for of international business development in ASEAN countries, including Myanmar, it should be mentioned the following names. The origin of problems of regional integration considering the case of ASEAN countries is presented in the work

of P. Schmitter [1] in 1970. Further, this idea is continued by M. Kim [2]. Among contemporary scientists, M. Plummer [3] considered the ASEAN economic community comparing with the European Union experience. Another researcher R. Severino [4] spent many time to discover politics of Association of Southeast Asian Nations economic cooperation. J. Sundararajan [5] described the regional integration of capital markets in ASEAN including recent issues and strategies. The ASEAN and the business development it is studied also in the works by T. Ito, A. Kojima, C. Mckenzie, and S. Urata [6], S. Tay, J. Tijaja [7], J. Siswanto, A. Adityo [8], S. Roy, D. Mutum, B. Nguyen [9] and others. Particularly, the strategic approaches for business development in Myanmar have been covered in the works of M. Ramree [10], U. Aiman [11], S. Win [12], T. Chau [13].

At the same time, it should be mention that Myanmar is still not well-studied object of research. It has its historical and political complexities. Myanmar is a rather closed country, formerly a country with a military political regime. For a long time, all the data was classified. And even today we still face this problem. The country is still not represented in the annual reports of the World Economic Forum, the United Nations, and etc. Nevertheless, we tried to collect the maximum possible data, covering 14 years (2004-2017), focusing on the current state (2016-2017). So, choosing such a complex, not well explored object of research from one side, and at with a very high potential for the international business development from the other side, it enhances the value of research and interest readers.

Myanmar's agriculture sector, which accounts for more than a third of the economy, has been seen as an attractive investment opportunity. But productivity has been hampered by factors such as a lack of fertilizers, poor irrigation systems and inefficient sales networks. Myanmar's total exports last year stood at 600,000 tonnes, according to the US Department of Agriculture, making it the world's tenth-largest supplier [10]. Within five years, the government hopes to raise that total to 5m tonnes, putting Myanmar within reach of Vietnam (7.4m), India (7.6m) and Thailand (8m) [11]. Myanmar was the world's top rice exporter when it was a British colony known as Burma. It shipped a record 3.4m tones in 1934, but the sector lost its way during half a century of military rule that continued until 2011 [12].

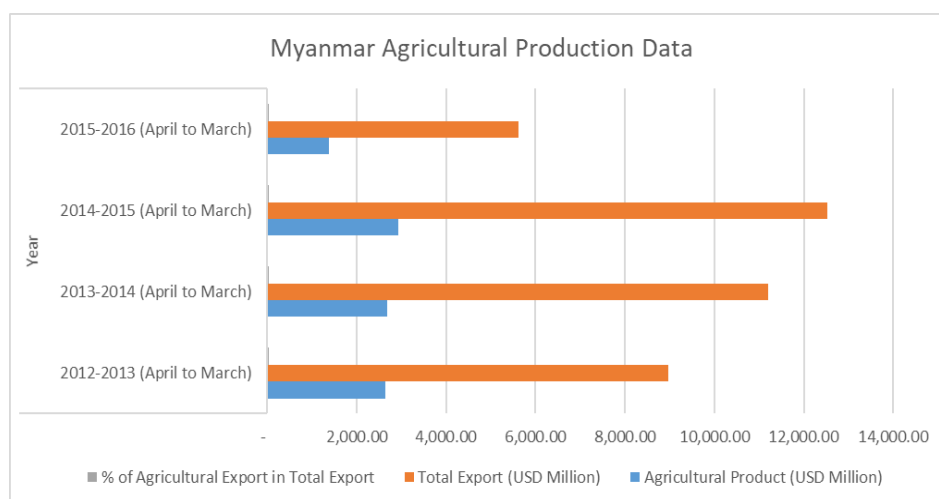

Figure 1 - Myanmar Agriculture Production Data

Note: Source – Compiled on the base of [10;13].

DATA REVIEW: SANCTION EASE OF THE US GOVERNMENT

The Burmese sanctions program of the U.S. government began in 1997 as a reaction to the 'repression of the democratic opposition'. A great part of the sanctions refers to the financial sector. However, since 2012, when reforms in Myanmar started, U.S. sanctions regarding Myanmar have been eased. Except if licensed or otherwise authorized, U.S. citizens are still prohibited from financially dealing with blocked persons (OFAC's Specially Designated Nationals (SDN) list and Blocked Persons list) or any entity (partly) owned by a blocked person. The exportation of financial services to the Myanmar Ministry of Defense, to armed groups (state and

non-state) as well as to entities majority-owned by any of the former is not allowed. Myanmar banks have been on SDN list since 2016. The U.S. citizens are prohibited to invest in any of the blocked banks [14].

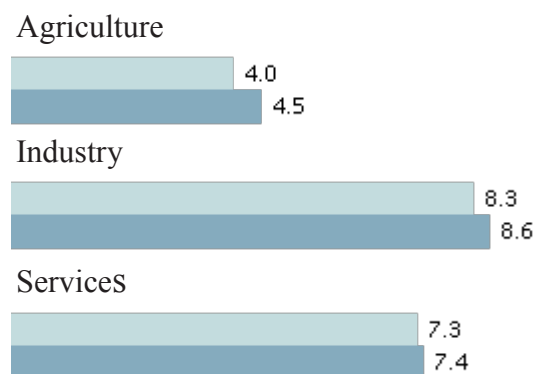

Figure 2 - Origin of GDP (% real change), 2017

Note: Source – Compiled on the base of [14-16].

The World Bank estimated Myanmar's economic growth rate at 7 per cent, International Monetary Fund (IMF) estimated at 7.5 per cent and Asia Development Bank (ADB) estimated at 8.3 per cent respectively. To attain 7 per cent growth target of Gross Domestic Product (GDP) in Financial Year (FY) 2017-2018, the government has to perform for increasing national budget as well as government expenditure and boosting local and foreign investment [15;16].

KEY RESEARCH RESULTS

Foreign Trade Situation in Myanmar

Based on the official data of the Ministry of Commerce of Myanmar [15], it has been analyzed the foreign trade situation in Myanmar for 2004-2017.

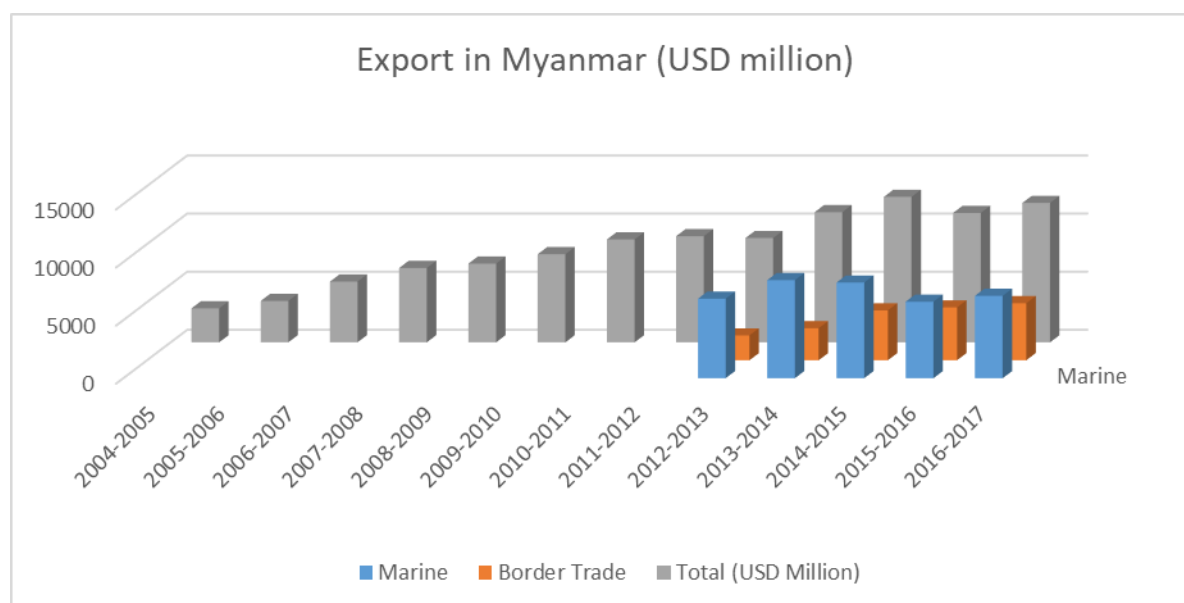

Figure 3 - Export Transactions in Myanmar for 2004-2017, USD mln

Note: Source – Compiled on the base of [14-16].

According to the Figure 3 and 4, the data indicate the time of transactions that the respondents made foreign trade in Myanmar. The amount of transactions is higher year by year.

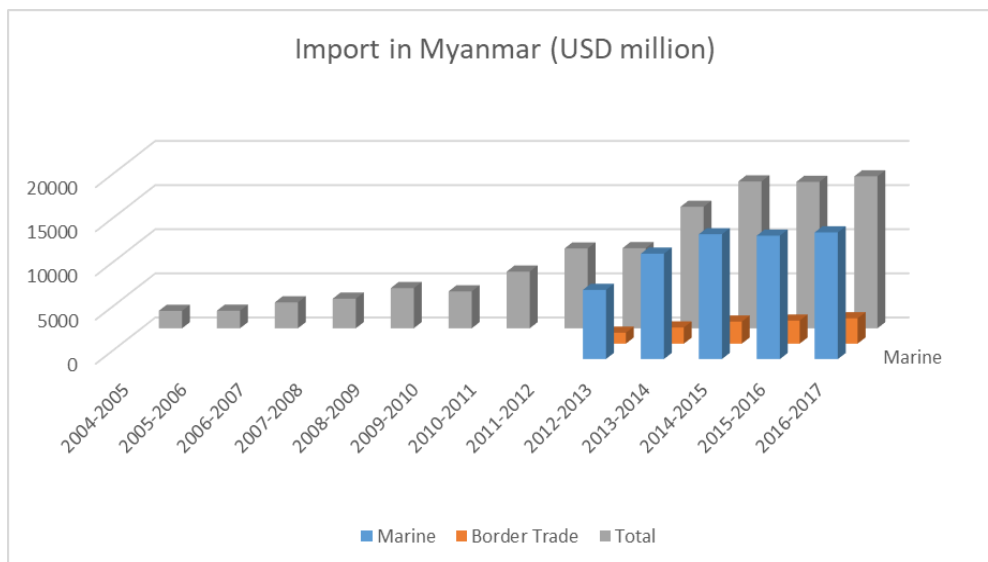

Figure 4 - Import Transactions in Myanmar for 2004-2017, USD mln

Note: Source – Compiled on the base of [14-16].

The import transactions are higher than the export transactions in Myanmar. In Figure 5 it is presented the data concerning total export and import transactions in Myanmar for 2004-2017.

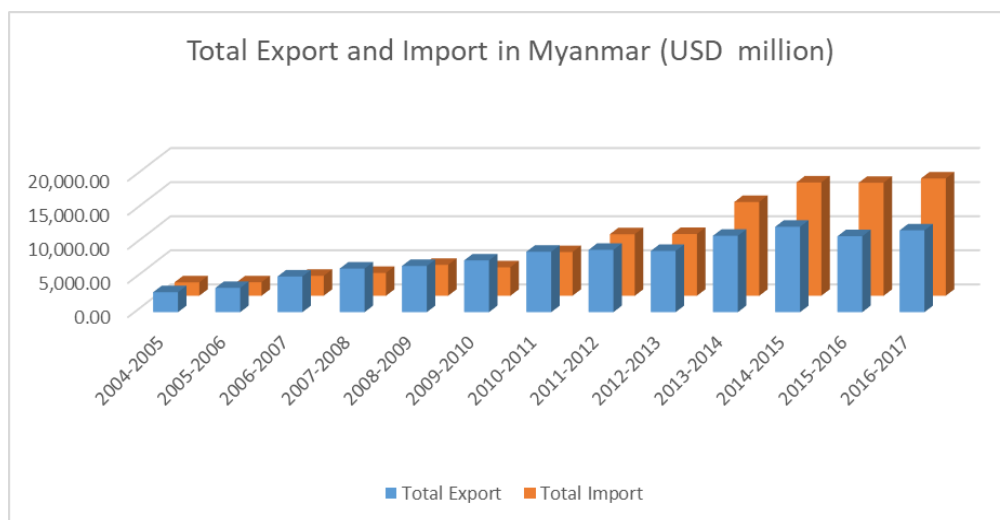

Figure 5 - Total Export and Import Transactions in Myanmar for 2004-2017, USD mln

Note: Source – Compiled on the base of [14-16].

Moreover, the mode of transactions is marine and border trade. The marine trade transactions are higher than the border trade transactions (see Figure 6).

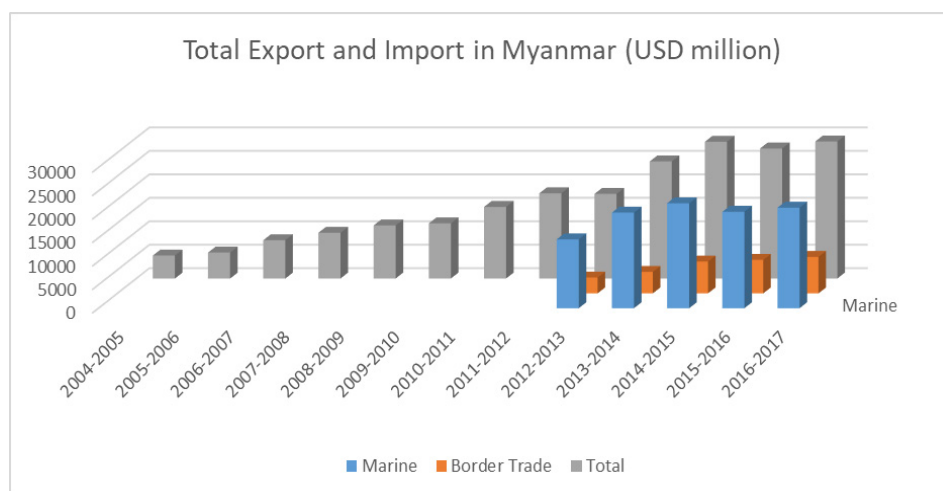

Figure 6 - Total Export and Import Transactions in Myanmar for 2004-2017, Marine, Border Trade, USD mln
Note: Source – Compiled on the base of [14-16].

The foreign investment in Myanmar has to be encouraged under the second short-term five-year plan for development projects from 2016-2017 FY to 2020-2021 FY. Also, exports and privatization will be promoted in collaboration with regional development projects. Private investment must be negotiated to guarantee the benefits of Myanmar people [17;18].

Agreement between Japan Government and Myanmar Government. According to the investment agreement between Japan government and Myanmar government for the purpose of promoting investment for the economic relationship, each contracting party can invest in accordance with international law including fair and equitable treatment, full protection and security [19].

International Business Cooperation

In March 2018, the Republic of the Union of Myanmar Government and Japan International Cooperation Agency (JICA) signed the loan agreements to provide Japanese ODA loans of JPY 117.04 billion for four projects that can support socioeconomic development in Myanmar. Among 4 projects (with annual interest rate 0.01%, repayment period 40 years, and grace period 10 years), there are Agriculture Income Improvement Project (loan amount JPY 30.469 billion) and project (phase II) for Small and Medium-sized Enterprises (SME) Financial Development (loan amount JPY 14.949 billion) [20].

Rice Exporting to Japan and other countries. Japan's rice industry is the most protected among the world, with import tariffs of Y341 per kg, which is exceeding the average selling price in Japan of Y276 per kg, according to the Japanese agriculture ministry. In 1990, Japan government allowed to buy the rice from foreign countries from US and other countries with a limited amount. Since 2000, Japan government bought about 770,000 Tones, which is equivalent to about 9 per cent of the domestic total consumption, annually from United State, Thailand and Australia. In Myanmar, Japanese agriculture ministry official confirmed that Mapco had won an open tender, in which the country of origin is not specified [17;19]. Moreover, the rice delivery contract deal between Japan's Ministry of Agriculture and Myanmar is an observing development for all to continue to follow in Sub-Saharan Africa. The Japanese government would like to see the impact Myanmar's re-entry in a big way like this deal on Asia's rice market. It is a phenomenon for them to watch; considering the rice imports' influence on food import bills in Sub-Saharan Africa.

Main Agricultural Sector Representatives in Myanmar: The 'Gohan' Ltd

The 'Gohan' Company Limited is a private company of agricultural product manufacturer. The active company incorporated on 26th June 2000 with the registered office in Bedfordshire, United Kingdom. According to the latest statement of 26th June 2017, there are 4 shareholders. They are 3 active directors and 1 active

secretary. 'Gohan' has been doing business for over 17 years." 'Gohan' Company business type is Agriculture, fisheries and forestry. Their product items are rice, rice cake, packaged cooked rice and frozen green soybean. Their production is situated in Japan. And they distribute their products in local and foreign. They also have a business in the sale of food, beverages and tobacco in retail sale via mail order houses with its 46170 agents involved [21,22].

SWOT Analysis

Strengths. The 'Gohan' can achieve the differentiated product that can make the distinctive competencies in the industry. Intellectual capital and international experiences can encourage the innovative marketing capabilities. The company can achieve the strong alliances with foreign partners through cross-cultural competencies.

Weakness. At present situation of 'Gohan', the company is weak in brand and distinctive competencies. Extending the business in foreign country can be higher costs for 'Gohan'.

Opportunities. 'Gohan' can increase scale from foreign operations and foreign markets. And the company can exploit a relationship with foreign business partners and government officials.

Threats. Growing bargaining power of foreign governments, costly new government regulations, entry of challenging competitors are treats for 'Gohan'.

As key factors for going international, primarily considered in [23,24], 'Gohan' has been in the business for many years in its domestic market. The following factors are required to go international for 'Gohan': (1) quality and diversity of experience; (2) internationally comparable and competitive products; (3) complex network of sales for multinational markets; (4) disciplined budgeting and financial management.

PESTEL Analysis

Political Factors. The current political situation of Myanmar is needed to be considered for Myanmar is weak in political stability and that can impact to the business in export transaction. However, 'Gohan' can consider another export strategy, the cost in the business will be increased somehow.

Economic Factors. For the economic factors of Myanmar, the government strongly welcome to invest in Myanmar and there are a lot of incentives for foreign investment. That can be the opportunities for 'Gohan' to extend new markets.

Social Factors. Abundant of unskilled labors, poor efficiency and lack of good practice in business competition are still happening in Myanmar. 'Gohan' needs to be well prepared for it. Saving, investing and consumption are in the current trend.

Technological Factors. As Myanmar is in the situation of starting everything to be globalized, the technological factors of Myanmar would not be updated. But 'Gohan' can the good chances upon this situation by introduction new technological concerning with its agri-business.

Environmental Factors. As Myanmar has been delay to develop in the country for one generation, there are lots of raw things such as land that can give great opportunities for investors. As 'Gohan' is an agricultural production and distribution business, the opportunities are very huge as a return of its investment.

Legal Factors. Myanmar is still very weak in legal factors. Unstable rules and regulations can make difficulties for the business. Therefore, 'Gohan' needs to be well prepared for the legal contracts of its joint venture business implementation.

Entry Modes

There are many entry modes for an international company to enter the international markets. The most used modes are International Sales subsidiary, joint ventures, strategic alliances and franchising. For 'Gohan' in Japan, since most of the foreign companies look for local partners, making joint ventures is most advised for the following reasons.

Cheap Land Price for Agriculture

The 'Gohan' can make business joint ventures with one of Myanmar agriculture businesses. There would

be a lot of benefits by doing so. The land prices in Myanmar are quite fair, with less than 1 \$ per one square meter especially in Ayayarwaddy division which is the best place for agriculture, so 'Gohan' will not need to be worry about the high land prices as in other countries. The existence of Pathein, which is the capital of Ayayarwaddy division, and the economic zone sitting along the Ayayarwaddy river, can benefit a lot to do business, rather than with the other neighboring countries [21].

Generalized System of Preferences (GSP)

Myanmar received Generalized System of Preferences (GSP) for 4 countries which are Norway (2012), EU (2013), Canada (2015), US (2016), and that can make trades easier with lower tax rates or completely duty free [16]. For achieving GSP, Myanmar can offer its investors with different levels of incentives such as tax exemption for some products and even no import for raw materials and others. This can result the fair prices of the products, hopefully relying on actual market values and setting prices by 'Gohan' itself. Another advantage is that Myanmar is the land and sea-linked country, the fact that makes Myanmar an ease to ASEAN market, including to the neighboring Countries. Therefore, 'Gohan' can extend its future huge and competitive markets.

Low Cost Labor and Others Chances

Myanmar is attractive and abundance of low-cost labor. The labor population in Myanmar is higher year by year for the young generations are grown up. It is one of the reason to be considered for investing business in foreign country because the labor cost and the age of labor population can impact to the investor's business. Since 2013, Myanmar government has been opening the door of economy and they encourage the foreign investors to invest in Myanmar [12]. As Japan has strong relationship with Myanmar, there are a lot of business supports by Myanmar government for Japanese investors.

Risk Management Analysis

Risk management is a sophisticated process. Methods and tools that are used to protect banks from potential risks may vary from another. Application of appropriate tools is necessary because different reasons and situations bring about different risks. However, it is also important to note that most risks are often interrelated. One risk may lead to the creation of another risk. Operational risks may cause credit risks and credit risk may bring about liquidity risk. Risk management is an ever changing process and it is important to keep abreast with its evolution [25].

Figure 7 - The Model of Risk Management Process

Note: Source – Compiled by authors on the base of [25].

In the framework of risk management implementation, it should be:

- design the plan for capacity building including macro prudential and crisis prevention, and risk-based supervision are most helpful;

- set up the risk management units and also use early warning systems by assessing risk exposure internally;
- hire foreign experts for implementing more effective risk management practices and while recruiting skilled personnel;
- strengthen governance, procedure, structure, process and controls;
- be proactive in responding.

RECOMMENDATIONS

As joint venture is setting up a new organization or company by both the foreign company and local company and dividing the profits equally (or) according to the business situation and agreement of both sides. In order to maintain the whole joint venture, it should raise the roles of local employees by offering foreign employees to work in Myanmar and share the knowledge and experiences. From the environmental point of view, the ‘Gohan’ should keep on performing CSR activities that are done in local country. For example, most of Japanese don't eat rice but the rice is to be sent to plant for liquor processing. As most of the agriculture products are very sensitive to temperature and moisture, the ‘Gohan’ needs to carefully monitor and control of their operation to produce the food safe product taking into consideration local preferences and features.

As an additional strategy for market expansion for the ‘Gohan’ it can be suggested according to the concept presented in Figure 8.

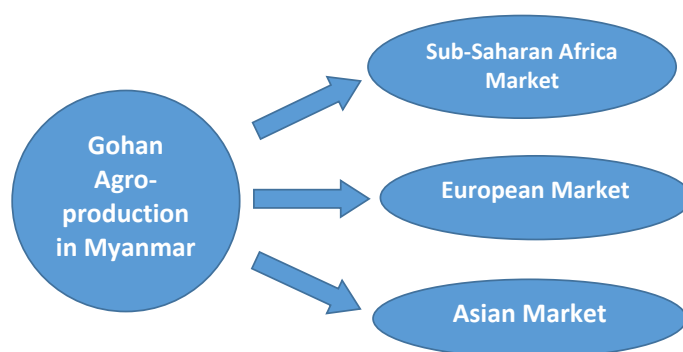

Figure 8 - Market Expansion Concept for the ‘Gohan’ Ltd

Note - Source: Compiled by authors.

DISCUSSION AND CONCLUSION

When choosing a least developed country as Myanmar to become the business partner of the ‘Gohan’, risks are seemed unavoidable, although some of them can be halted and some cannot be resolved from the business perspectives.

There are two main challenges to implement the business investment in Myanmar. Creating the investor-friendly environment is the first one. That are with transparency, the law and rules, and operating conditions stability. The second one is human capital challenge. It is as well as the second biggest challenge for existing investment situations. To increase skills of local population, engaging inside and outside of Myanmar business community become critical to work together. The human capital challenge is bigger than financial challenge and that would determine how the nation fares compared to the rest of ASEAN [13]. In the infrastructure investments, it would be better if Myanmar would be able to measure the development of electricity, road access, the time to market, logistics cost etc.

Businesses in Myanmar need to develop technologically and improve their product quality to compete with neighboring countries. Securing funding is a key aspect for this area of development. The obstacles for these businesses include high bank interest rates and the difficulties to get loans. Firms in neighboring regions have enjoyed a huge lead in fund sourcing as bank interest rates in those countries are comparatively lower. Some pointed to the fact that, in Myanmar, the expenditure for electricity supply, lease and other expenses are much higher than other countries in the region. This puts businesses in a more difficult position.

To conclude, as there is a complex interrelationship between growth and risk, there are two reasons for that the larger a firm, the less risk it is exposed to. The first reason is that size reflects success. The second reason is that the larger the firm, the more resources it will have. The business sector of the 'Gohan' used to be underdeveloped but now blooming gradually. On the other hand, more foreign direct investments are warmly welcomed in Myanmar since 2013 with relaxation of restrictions including by the Government. Therefore, the expansion business in Myanmar and the internationalization strategy would be hopefully bringing the competitive advantages and the best outcomes for 'Gohan' in future.

REFERENCES

- 1 Schmitter, P. (1970). A Revised Theory of Regional Integration. *International Organization*, 24(4), p. 836-868.
- 2 Kim M.H. (2014) Integration Theory and ASEAN Integration. *Pacific Focus*, 29, p. 374-394.
- 3 Plummer, M. (2013). The ASEAN Economic Community and the European Experience, ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration Asian Development Bank, No.1, p. 65-68.
- 4 Severino R. (2011) Politics of Association of Southeast Asian Nations Economic Cooperation. *Asian Economic Policy Review*, available at: <http://www.hssjournal.org> (Accessed: 22.09.2018)
- 5 Sundararajan J.A. (2014) Regional Integration of Capital Markets in ASEAN: Recent Developments, Issues, and Strategies. *Global Journal of Emerging Market Economies*, available at: <http://journals.sagepub.com.ejournal.mahidol.ac.th/doi/pdf> (Accessed: 22.09.2018)
- 6 Ito T., Kojima A., McKenzie C. and Urata S. (2015) ASEAN Economy: Diversity, Disparities, and Dynamics: Editors' Overview. *Asian Economic Policy Review*, 6(1), p.1-21.
- 7 Tay S.S., Tijaja J.P. (2017) Global Megatrends: Implications for the ASEAN Economic Community. Singapore Institute of International Affairs, available at: http://asean.org/storage/2017/09/Global-Megatrends-Implications-for-the-AEC_FULL.pdf (Accessed: 22.09.2018)
- 8 Siswanto J., Adityo A. (2017) ASEAN's pathway to engage the world. *East Asia Forum*, available at: <http://www.eastasiaforum.org/2017/06/03/aseans-pathway-to-engage-the-world/> (Accessed: 22.09.2018).
- 9 Roy S.K., Mutum D.S., Nguyen B. (2017) *Services Marketing Cases in Emerging Markets: An Asian Perspective*. Switzerland: Springer International Publishing, 184 p. ISBN 978-3-319- 32968-0.
- 10 Ramree, M. Agriculture Sector Development. *Myanmar Insider*. [Electronic source]. – 2017. - URL: <http://www.myanmarinsider.com/agriculture-sector-development/> (Accessed: 22.09.2018)
- 11 Aiman, U. (2017) Agriculture [Electronic source]. – URL: <https://www.export.gov/article?id=Burma-Agriculture> (Accessed: 22.09.2018)
- 12 Win, S. P. (2017) Struggle in the agriculture sector. *Myanmar Times* [Electronic source]. – URL: <https://www.mmtimes.com/news/struggle-agriculture-sector.html> (Accessed: 22.09.2018)
- 13 Chau, T. (2017) Investor-friendly environment and human capital essential for Myanmar's success. *Myanmar Times*. [Electronic source]. - URL: <https://www.mmtimes.com/business/26259-investor-friendly-environment-and-human-capital-essential-for-myanmar-s-success-in-the-belt-and-road-initiative.html> (Accessed: 22.09.2018)
- 14 Growth Rate: WB Estimated Myanmar's Economic Growth Rate At 7 Per Cent. *Myanmar National* [Electronic source]. – 2018. – URL: <http://www.myanmarinternational.com/news/growth-rate-wb-estimated-myanmar%E2%80%99s-economic-growth-rate-7-cent> (Accessed: 22.09.2018)
- 15 Official Website of Ministry of Commerce of Myanmar. [Electronic source]. – 2017. – URL: www.commerce.gov.mm (Accessed: 22.09.2018)
- 16 Thu, S. An Overview of Trade Preferences granted to Myanmar. Ministry of Commerce. [Electronic source]. – 2017. – URL: <https://www.myanmartradeportal.gov.mm/kcfinder/upload/files/An%20Overview%20of%20Trade%20Preferences%20Granted%20to%20Myanmar.pdf> (Accessed: 22.09.2018)
- 17 Brasor, P. The sticky subject of Japan's rice protection. *The Japan Times News*. [Electronic source]. – 2011. - URL: <https://www.japantimes.co.jp/news/2011/02/20/national/media-national/the-sticky-subject-of-japans-rice-protection/> (Accessed: 22.09.2018)

- 18 Directorate of Investment and Company Administration of Myanmar. Total Number of Companies. [Electronic source]. – 2017. – URL: <https://www.dica.gov.mm/en/total-number-companies> (Accessed: 22.09.2018)
- 19 Coleman, R. Where Did Japan's Imported Rice Go? Tokyo Review. [Electronic source]. – 2017. – URL: <http://www.tokyoreview.net/2017/07/where-did-japans-imported-rice-go/> (Accessed: 22.09.2018)
- 20 Official Website of Japan International Cooperation Agency (JICA). Signing of Japanese ODA Loan Agreement with Myanmar: Comprehensive support for socioeconomic development [Electronic source]. – 2018. – URL: https://www.jica.go.jp/english/news/press/2017/180329_02.html (Accessed: 22.09.2018)
- 21 Official Website of UK Global Database. 'Gohan' Company Limited Portfolio [Electronic source]. – 2018. – URL: <https://uk.globaldatabase.com/company/'Gohan'-company-limited> (Accessed: 22.09.2018)
- 22 Official Website of Ministry of Foreign Affairs of Japan. Agreement Between The Government of Japan and the Government of the Republic Of The Union Of Myanmar. [Electronic source]. – 2013. – URL: www.mofa.go.jp/mofaj/files/000022695.pdf (Accessed: 22.09.2018)
- 23 Irwin, D. A. (1996). Against the Tide An Intellectual History of Free Trade. New Jersey: Princeton University Press, pp. 46-68.
- 24 Smith, A. (2001). The Wealth of Nations. Scotland: William Strahan, Thomas Cadell, pp. 188-192.
- 25 IRM's risk management standard. UK. Institute of Risk Management (IRM) [Electronic source]. – 2015. – URL: <https://www.theirm.org/knowledge-and-resources/risk-management-standards/irms-risk-management-standard/> (Accessed: 22.09.2018)

ТҮЙІН

Аталған мақала Оңтүстік Шығыс Азияның жоғары әлеуетті нарық ретінде Мьянмадағы агро-өнеркәсіп секторы үшін халықаралық бизнестің стратегиялық көзқарастарын дамытуға арналған. Мақаладағы зерттеу методологиясы Мьянмадағы ауыл шаруашылығы өнеркәсібі контекстінде салыстырмалы және жүйелі талдауға, себептер мен салдарды, статистикалық топтама әдістерін және сараптамалық бағалауды талдауға негізделген. Бұдан басқа, жұмыста PESTEL, SWOT, тәуекелдерді басқару әдістері, жүйелік және себептік-талдаулар, сараптамалық бағалау қолданылған. Мьянманың ауыл шаруашылығы секторы үшін бизнесті дамытуды маңызды факторлары айқындалған. Тәуекелдерді басқару әдістері негізінде тәуекелдерді басқару және бақылау стратегиясы ұсынылған. Бұған қоса, методологиясы Мьянмадағы ауыл шаруашылығы өнеркәсібі бизнесін стратегиялық дамыту бойынша ұсынымдар қарастырылған.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена разработке стратегических подходов международного бизнеса с целью развития агропромышленного сектора в Мьянме как высокопотенциального рынка Юго-Восточной Азии. Методология исследования статьи основана на проведении сравнительного анализа существующих моделей макроэкономического развития, политических и социальных вопросов в контексте сельскохозяйственной промышленности в Мьянме. Помимо, в работе применены PESTEL, SWOT, методы управления рисками, системный и причинно-следственный анализы, экспертная оценка. Проведены идентификация и оценка рисков, а также анализ управления рисками. Выявлены значимые факторы развития деловой среды для сельскохозяйственного сектора Мьянмы. На основе методов управления рисками предложены стратегии управления рисками и контроля. Более того, рассмотрены дальнейшие рекомендации по стратегическому развитию агропромышленного бизнеса в Мьянме.

УДК 338.2
МРНТИ 06.71.63

РОЛЬ СТАНДАРТИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ В ДОСТИЖЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Зейнолла Сауле,

доктор PhD, доцент филиала академии государственного управления
при Президенте РК по г.Алматы
г.Алматы, Казахстан

Тлеппаев Арсен,

доктор PhD, доцент Казахстанско-Немецкого университета
г.Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель – рассмотреть возможности использования стандартов энергоэффективности для достижения устойчивого экономического роста.

Методы исследования – в процессе исследования использовался графический и статистический анализ, методы сравнения.

Оригинальность/ценность – в статье анализируются мнения зарубежных и национальных исследователей в области энергоэффективности и стандартизации, приводятся различные определения, рекомендации международных организаций и лучшие международные практики внедрения стандартов. В статье авторами отмечается, что повышение энергоэффективности и энергосбережения являются ключевыми элементами процесса устойчивого развития, также даны рекомендации на основе мирового опыта для Казахстана.

Выводы – принципы устойчивого развития предполагают комплексное решение проблем по направлениям: экономика, общество и экология. Данный подход поддержан правительствами 170 стран и основан на поддержке использования зеленых технологий. Энергоэффективность может выступать важным индикатором развития различных секторов экономики в направлении внедрения наиболее экологических и ресурсосберегающих технологий и производств. Внедрение стандартов в области энергоэффективности позволяет иметь четкое представление о показателях и процессах, соответствующих заявленным целям программ повышения энергоэффективности экономики по секторам.

Ключевые слова – энергоэффективность, стандарты, экономический рост, устойчивое развитие.

JEL Q48

THE ROLE OF STANDARDIZATION OF ENERGY EFFICIENCY IN ACHIEVING SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Zeinolla Saule,

PhD, Associate Professor of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan

Almaty, Kazakhstan

Tleppayev Arsen,

PhD, Associate Professor of the Kazakh-German University

Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to consider the possibility of using energy efficiency standards to achieve sustainable economic growth.

Methodology – graphic and statistical analysis in the process of research, comparison methods have been applied.

Originality / value – the article analyzes the opinions of foreign and national researchers in the field of energy efficiency and standardization, provides various definitions, recommendations of international organizations and best international practices for implementing standards. In the article, the authors note that improving energy efficiency and energy saving are key elements of the process of sustainable development, also made recommendations based on international experience for Kazakhstan.

Conclusions – the principles of sustainable development imply a comprehensive solution to problems in the following areas: economy, society and ecology. This approach is supported by the governments of 170 countries and is based on supporting the use of green technologies. Energy efficiency can be an important indicator of the development of various sectors of the economy in the direction of introducing the most environmentally friendly and resource-saving technologies and industries. The introduction of standards in the field of energy efficiency allows you to have a clear understanding of the indicators and processes that meet the stated goals of the programs for improving the energy efficiency of the economy across sectors.

Keywords – energy efficiency, standards, economic growth, sustainable development.

ВВЕДЕНИЕ

На современном этапе в мировой практике сложилось объективное понимание того факта, что устойчивость любой экономики должна в значительной мере основываться на реализации принципов «зеленой» экономики, определяющей тот факт, что существует тесная взаимосвязь и причинно-следственные связи между показателями ухудшения экологического состояния и экономическими показателями. Эксперты в области устойчивого развития подчеркивают, что именно рост энергоэффективности может стать центральным фактором формирования экономики, основанной на зеленых технологиях. Такое понимание связи важности роста энергоэффективности для развития зеленой экономики закреплено в концептуальных документах Конференции ООН «Рио+20».

Вопросы перехода к «зеленой» экономике стали центральными в Рио-де-Жанейро в 2012 году. Все чаще говорят о «зеленых» инновациях, под которыми подразумеваются новые технологии с минимальным воздействием на окружающую среду (возобновляемые источники энергии, электротранспорт, биотопливо и т.д.) [1].

25 сентября 2015 года 170 лидеров со всего мира на 70-ой сессии Генассамблеи ООН в Нью-Йорке приняли Повестку дня до 2030 года, задачи которой – положить конец нищете, защитить планету и

обеспечить процветание для всех. Новая повестка дня включает в себя 17 целей в области устойчивого развития (ЦУР) и 167 задач. Необходимость решения экологических проблем отражена в 5 целях из 17, что подтверждает высокую актуальность зеленых технологий для устойчивого развития и именно рост энергоэффективности экономики способствует гармоничному и постепенному переходу к зеленой экономике.

Энергоэффективность связана с устойчивым экологическим развитием, так как является недорогим элементом защиты окружающей среды. Снижение потребления энергии или ее стабильная величина может быть обеспечена за счет улучшения теплоизоляции жилищ, повышения КПД двигателей. По Европейскому Союзу расчеты показывают, что сокращение выбросов CO₂ на 46% может быть достигнуто за счет 32,5% целевых показателей энергоэффективности и 32% возобновляемых источников энергии.

Существующая литература по энергоэффективности включает в себя методологии и исследований по оценке ряда мероприятий, направленных на снижение потребления энергии. Находятся в области определения потенциала энергосбережения в перспективе перехода на зеленую экономику, также связаны с показателями сбережения первичной энергии, ее передачи и распределения, регулирования выбросов парниковых газов, а также оценки внешних эффектов. Именно поэтому важно при выборе методов исследования использовать те, которые в полной мере могут раскрыть исследуемый вопрос. Среди основных программных документов в данной области в зарубежной литературе выделяют: программные документы МЭА, работы: Rosenquist G., Ang B.W., Eichhammer W., Patterson M.G., Herring N., Müller K. G., Голованова Л.А., Башмаков И.А., Маркин В.В. [2-11].

В настоящей статье на основе предыдущих работ применимо к Казахстану ожидаются следующие результаты:

- определение проблем и мер, выполнение которых позволит достичь целей устойчивого развития,
- энергоэффективность может выступать важным индикатором развития в направлении внедрения наиболее экологичных и ресурсосберегающих технологий и производств,
- стандарты являются ценными инструментами политики: в рамках более широкого пакета политики они могут помочь преодолеть как внутренние, так и внешние барьеры. Казахстан с 2010 года начал планомерную работу по переходу к стандартам энергоэффективного развития, эффект от снижения спроса на энергию (или экономии затрат) может повлиять на всю экономику.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Энергоэффективность увеличивает отдачу «услуг», полученных от каждой единицы энергии. Это особенно важно, учитывая, что спрос на энергию обычно растет с ростом населения, развитием и ростом доходов [12]. В отличие от мер по расширению энергоснабжения, однако, например, строительство новой электростанции, энергоэффективность может показаться абстрактной и неосознаваемой, с успехом, измеренной в не потребляемые энергоресурсы или издержки. Таким образом, его называют «скрытым топливом» [13].

Максимизация выпуска на единицу энергии увеличивает ВВП через рост эффективности на единицу продукции и может обеспечить другие макроэкономические выгоды, включая рост рабочих мест, улучшение торгового баланса, снижение цен на энергоносители и повышение безопасности поставок [13]. По расчетам МЭА, изменения, связанные с энергоэффективностью, вызывают рост темпа ВВП в диапазоне от 0,25% до 1,1%. В области занятости исследование показало, что каждый миллион евро, вложенный в энергоэффективность, создает от 8 до 27 рабочих мест. Однако стоит помнить, что не все меры по повышению энергоэффективности являются «экономически эффективными».

Инвестиции должны быть экономически рациональными, учитывая альтернативные издержки и лежащие в их основе постоянные и текущие расходы. Тем не менее, исследования для Международного энергетического агентства (МЭА) World Energy Outlook показывают, что внедрение энергоэффективных технологий, будет иметь положительный экономический эффект в мировом масштабе до 2035 на 18 триллионов долларов США [13]. Энергоэффективность увеличивает выпуск поскольку освобождает

ресурсы для других, более продуктивных инвестиций. МЭА оценивает, что меры по повышению эффективности экономик имеют мультипликативный эффект в 2,5 раза от затрат на энергосбережение.

Инвестиции в энергоэффективность обычно более трудоемкие, чем эквивалентные инвестиции в добывающие отрасли, но создают в три раза больше рабочих мест на миллион долларов инвестиций [13]. Макроэкономические эффекты от увеличения инвестиций в повышение энергоэффективности обусловлены главным образом новым или перераспределением расходов в сектора, производящими товары и услуги, обеспечивающие энергоэффективность. Более энергоэффективная экономика также менее подвержена шокам цен и поставок и может помочь снизить цены на энергоносители. За последние 25 лет энергетические рынки заметно изменились, становясь глобализированными и сильно изменчивыми, с большими, частыми и непредсказуемыми шоками цен. В то время как значительное падение цен на нефть в начале 2015 года оказало положительную помощь потребителям, сохраняются долгосрочные неопределенности в отношении цены, а волатильность цен может иметь отрицательные экономические последствия [14].

Также следует отметить, что более энергоэффективная экономика может помочь снизить и стабилизировать цены. В Новой Политике МЭА (NPS)[15], которая в целом представляет собой текущую стратегию развития мирового рынка, ожидается, что спрос на первичные энергоносители в 2040 году будет на 9% ниже, чем в обычном режиме благодаря росту энергоэффективности. В более оптимистичном сценарии предполагается, что спрос на энергоносители будет еще на 15% ниже.

Как показывает мировая практика, повышение только одного показателя, а именно энергоэффективности по секторам экономики способно в значительной мере решить не только внутренние ограничения и проблемные вопросы развития, но и смягчить глобальное влияние. Этот факт определяет то, что в Казахстане вопросам повышения энергоэффективности уделено значительное внимание.

Так, достижение устойчивого развития Казахстана предполагает реализацию мер по повышению энергоэффективности экономики. В соответствии с принципами устойчивого развития, повышение показателей энергоэффективности положительно влияет на разумное потребление ресурсов и постепенное снижение нагрузки на экологию. Деятельность по названному направлению должна быть основана на процессах развития промышленности, энергетики, транспортного и жилищно-коммунального секторов. Посланием Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 29 января 2010 года «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана» поставлены задачи по устойчивому и сбалансированному росту экономики. Казахстан поставил перед собой амбициозную задачу по снижению энергоемкости внутреннего валового продукта не менее чем на 40% к 2020 году от уровня 2008 года.

В Казахстане в период с 2012 по 2016 годы динамика энергоемкости ВВП и промышленности показывало рост и падение волнообразно. В 2016 году конечное энергопотребление в промышленности составило 20,8 млн. тонн нефтяного эквивалента или 49% от общего потребления первичных энергоресурсов и их эквивалентов. В целом происходит снижение потребления энергии на один тенге произведенной продукции агрегировано по ряду секторов экономики с 2013 года (рисунок 1), хотя в последние годы динамика ее снижения замедляется либо имеет тенденцию к медленному росту, что обусловлено технологическим отставанием отраслей и процессов.

Стоит отметить, что наиболее энергоемкие отрасли аналогичны мировым:

- черная металлургия;
- цветная металлургия;
- химическая промышленность и производство удобрений;
- производство цемента, извести;
- целлюлозно-бумажная промышленность.

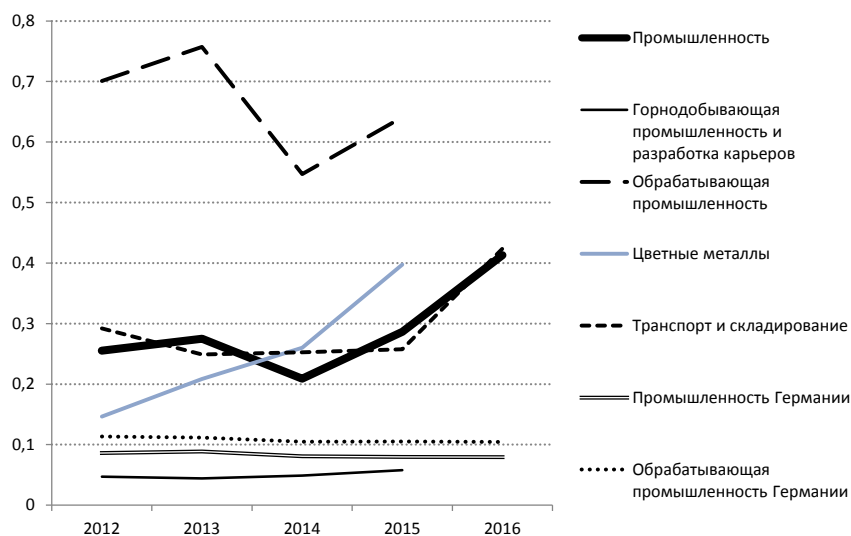

Рисунок 1 – Энергоемкость отраслей Казахстана (кг. н.э/евро, на основа

Рисунок 1 – Энергоемкость отраслей Казахстана (кг. н.э/евро, на основании данных Агентства РК по статистике и ODYSSEE).

Эксперты Энергетической Хартии и Ассоциации KAZENERGY разработали ряд предложений, реализация которых может положительно влиять на показатели энергоэффективности экономики республики [16].

Для энергетического сектора:

- Привлечение инвестиций в обновление инфраструктуры производственного сектора, способствующей снижению потерь в процессе поставки и перераспределения электроэнергии.
- Рассмотрение изменений в законодательстве, которые способствуют повышению требований и ответственности за сохранения показателей качества электроэнергии. Особое внимание следует уделить стандартизации и сертификации в энергетическом секторе.
- Формирование программы реконструкции электросетей в сторону сокращения потерь, увеличения стабильности и качества электроснабжения.
- Разработка алгоритма стимулирования значимых потребителей, реализующих меры по сокращению потерь электроэнергии и компенсации реактивной мощности.
- Проработка путей стимулирования энергосбережения с использованием принципов формирования тарифов.

Промышленный сектор:

- Значительное развитие системы контроля со стороны государства процессов соблюдения выполнения запланированных мероприятий по росту энергоэффективности и энергосбережения на основе постоянного аудита и мониторинга.
- Контроль за соблюдением стандарта ISO50001 – Энергетический менеджмент предприятий различных отраслей экономики.
- Анализ и изменение имеющихся норм потребления энергии.
- Анализ стандартов, применяемых к производственному оборудованию, внесение изменений в стандарты, способствующих использованию оптимальных вариантов для роста энергоэффективности.
- Формирование и реализация моделей государственной поддержки промышленных предприятий.

В секторе ЖКХ (в т.ч. в освещении) рекомендуется:

- Значительное расширение условий и стандартов в области энергоэффективности имеющихся и построенных зданий и сооружений, а также реализация постоянного контроля соблюдения законодательных и строительных нормативов.

- Усиление технического надзора за процессом строительства.
- Разработка и внедрение механизма личной ответственности каждого владельца недвижимости в вопросах потребления тепла и энергии.
- Стимулирование региональных и местных органов власти к разработке целевых программ повышения энергоэффективности.
- Разработка и внедрение финансовых механизмов для конечных потребителей, стимулирующих привлечение инвестиций в модернизацию существующих зданий для повышения их энергоэффективности.

В соответствии с вышесказанным можно сделать вывод, что необходимы конкретные шаги по реализации реальных проектов в различных секторах экономики для повышения энергоэффективности и немаловажным инструментом в данном направлении является изучение, и адаптация как международных стандартов по энергоэффективности по отраслям экономики, так и расширение перечня национальных стандартов. Именно стандарты являются ориентирами, на которые следует обращать внимание при разработке и внедрении любого проекта.

В этом плане интересен опыт Европейского Союза в регулировании энергетической эффективности. Так данная система имеет четкую иерархию и постепенный переход от международных стандартов к национальным (рисунок 2).

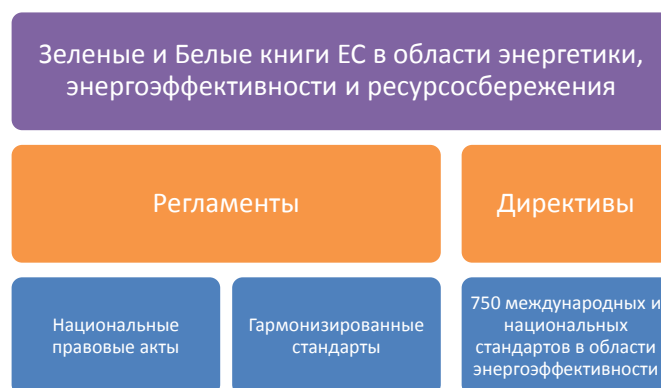

Рисунок 2 – Опыт Европейского Союза в стандартизации энергоэффективности
(разработано автором на основе [17]).

Результатом такой последовательной и целенаправленной работы стало принятие 750 стандартов в области энергоэффективности по отраслям экономики, в данной схеме видно, что регламенты, разработанные на основе Зеленых и Белых книг ЕС обязательны, и применяются во всех странах, а директивы обязательны в части правовых результатов и регулируются отчетностью. В свою очередь, национальные стандарты обеспечивают выполнение требований директив.

На сегодня Европейские страны приняли решения, что до 31.12.20 г. возводимые здания и сооружения должны соответствовать стандартам минимального потребления энергии, большая часть которой должна иметь источник возобновляемой энергии. Проектирование новых зданий будет осуществляться на принципах децентрализованного электроснабжения и внедрения центральных систем обогрева и охлаждения [18-19].

Высокие показатели энергоэффективности предполагается достигать за счет сертификации зданий и дополнительного контроля инженерных коммуникаций сооружений. Все показатели энергоэффективности зданий будут доступны потребителям и публиковаться в рекламных объявлениях, что также отразится на конечную продажную стоимость недвижимости и арендных выплат. Информация, приводимая в энергетическом паспорте сооружения, будет дополнена конкретными рекомендациями по энергосбережению и энергоэффективности. Страны Европейского пространства предполагают систему мониторинга и контроля за показателями энергоэффективности, которая должна быть эффективной и независимой, способной взимать штрафы в случае не выполнения [20-21].

Для реализации положений Директивы разработан ряд европейских стандартов, в т.ч.:

EN 15217 – содержит методы для определения энергетического представления зданий;

EN 15603 - приводится методология оценки общего энергопотребления зданием и типы рейтингов, необходимые для оценки энергетической эффективности зданий,

EN 15316-2-1 – определение эффективности систем отопления;

EN 15232 – определяет требования к инженерным системам зданий с учетом классов энергоэффективности;

EN 12831 – содержит порядок расчета тепловой мощности систем водяного отопления;

EN 13829, EN 14501, EN 13779 – предоставляют возможность сравнения показателей энергоэффективности зданий и их энергетической паспортизации;

EN 7730 – проводится нормирование микроклимата помещений, в том числе по параметрам теплового комфорта помещений;

ISO 13790 – приводится методология расчета потребления энергии для отопления и охлаждения.

С введением директив ЕС процедура расчета энергетической эффективности зданий является обязательной во всех странах Евросоюза.

Подробнее следует остановиться на роли стандартизации энергоэффективности. Так внедрение данных стандартов позволяет:

- установить единую терминологию и измерения;
- кодифицировать лучшие практики и системы менеджмента;
- разработать единую систему методов испытаний, измерений и учета;
- продвигать лучшие практики в области управления энергоэффективностью;
- гармонизировать процессы общей политики энергосбережения;
- снизить технические барьеры в торговле, связанные с энергетической политикой;
- создать единое мировое пространство энергоэффективных технологий;

Вышеперечисленные преимущества от внедрения стандартов в экономику имеют определенные предпосылки. Так, за последние 25 лет глобальная энергетическая система претерпела беспрецедентную экспансию, а с 1990 года спрос на энергию увеличился почти на 60%, чтобы увеличить экономию, которая более чем удвоилась по размеру [22]. Эффективность является важным компонентом любой стратегии по обеспечению доступной энергии, с обилием возможностей сократить спрос и улучшить использование энергетических ресурсов по более низкой цене, чем эквивалентные варианты предложения. Благодаря повышению энергоэффективности страны уменьшают потребность в создании новой инфраструктуры производства энергии. И, уменьшая спрос на энергию, которая часто исходит от ископаемого топлива, эффективность играет ключевую роль в пресечении выбросов парниковых газов. Страны на всех этапах развития могут выиграть.

Казахстан с 2010 года начал планомерную работу по переходу от жесткого предписывающего метода на гибкий параметрический метод нормирования, направленный на строгое соблюдение только требований по обеспечению безопасности эксплуатации зданий и сооружений, а остальные параметры переданы на усмотрения субъектов-участников строительного процесса. В связи с этим параметрический метод нормирования допускает выбор строительных решений, основанных на методах соблюдения параметрических требований технического регламента в области строительства.

Внедрение стандартов позволит снизить спрос и затраты на энергию, эффект от снижения спроса на энергию (или экономии затрат) может повлиять на всю экономику. Рост располагаемого дохода или более высокая прибыль может быть потрачена на другие товары, или в случае производственного сектора - может быть реинвестирована в бизнес или снижения цен на продукцию для потребителей, что может стимулировать рост экономического производства.

Тем не менее, многие возможности энергоэффективности не задействованы, даже если они приведут к экономии, из-за несогласованных стимулов и других рыночных сбоев. Углеродное ценообразование и поэтапное прекращение субсидирования ископаемого топлива являются ключевыми элементами любой политической основы для повышения энергоэффективности, поскольку они обеспечивают отправку правильного политического сигнала для поощрения эффективного использования энергии. Но

ряд неценовых барьеров, таких как усилия, необходимые для изменения, нехватка информации и отсутствие авансовых финансов, могут затруднить эффективность ценообразования на выбросы углерода, если он используется один. Это то, что делает стандарты такими ценными инструментами политики: в рамках более широкого пакета политики они могут помочь преодолеть как внутренние, так и внешние барьеры [23].

Большинство стандартов устанавливаются на национальном уровне, однако очень важно развивать и международное сотрудничество для согласования и повышения стандартов энергоэффективности в глобальном масштабе может значительно повысить выгоды. Конвергенция на «глобальных лучших» стандартах для бытовой техники, зданий, промышленности и транспорта может расширить глобальные рынки для эффективных технологий, снизить нетарифные торговые барьеры и повысить эффективность рынка [24-25]. Это помимо преимуществ экономического роста, рабочих мест, государственных бюджетов, здоровье и конкурентоспособность, полученные в результате экономии затрат на энергию и сокращения использования природных ресурсов.

Говоря об оценке устойчивого развития экономики Казахстана в контексте энергоэффективности можно привести расчеты, которые были получены экспертами в рамках исследований по энергоэффективности в строительном секторе, проводимых ПРООН Казахстан в 2015 г.[26]:

Расчеты показывают, что даже если себестоимость строительства эффективного дома будет на 50% выше стоимости стандартного дома, то совокупная стоимость владения эффективным домом будет в 1,5–2,5 раза ниже стоимости затрат жизненного цикла стандартного дома за счет применения энергоэффективных и экологических технологий, которые способствуют снижению затрат на содержание, обслуживание и потребляемые коммунальные ресурсы, что ведет к снижению совокупной стоимости здания ввиду продолжительности периода эксплуатации здания. Средняя экономия расходования ресурсов при эксплуатации эффективных зданий превышает 30%, в том числе:

- экономия энергии 30%
- сокращение выбросов CO₂ 35%
- снижение потребления воды 30-50%
- сокращение отходов 50-90%

На основании всего вышесказанного можно отметить, что среди рекомендаций по повышению энергоэффективности Казахстана мы предлагаем следующие меры:

- развитие системы статистического наблюдения за уровнями эффективности использования энергии в промышленности, транспорте, сфере услуг и жилищно-коммунальном хозяйстве, состоянии парка энергопотребляющего оборудования;
- проведение энергетических обследований в ЖКХ и промышленности, включая диагностику оптимальности структуры потребления энергетических ресурсов;
- долгосрочные целевые соглашения по снижению удельных расходов на выработку электроэнергии и долгосрочные целевые соглашения по снижению доли потерь в электрических сетях;
- долгосрочные целевые соглашения по повышению энергоэффективности и экономии энергии для наиболее энергоемких предприятий и стандартизация промышленного оборудования по энергопотреблению;
- мероприятия по модернизации и реконструкции многоквартирных домов с применением энергосберегающих технологий, а также внедрение систем регулирования потребления энергетических ресурсов (автоматизация тепловых пунктов, автоматической/ручной балансировки распределительных систем отопления и стояков), тепловая изоляция трубопроводов и повышение энергетической эффективности оборудования тепловых пунктов;
- введение системы формирования целевых установок повышения энергоэффективности, системы сравнения с лучшими практиками («бенчмаркинг») на базе информационных систем, а также системы мониторинга выполнения целевых соглашений по повышению энергоэффективности и результативности реализации программ по типовым проектам;
- классификация и рейтинг жилых зданий по уровню энергоэффективности;
- введение стандартов и маркировки энергоэффективности бытовых энергопотребляющих установок.

ВЫВОДЫ

На основе вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

- Рост энергоэффективности мировой экономики может стать центральным фактором формирования экономики, основанной на зеленых технологиях, а значит соответствующей принципам устойчивого развития.
- Повышение только одного показателя, а именно энергоэффективности по секторам экономики способно в значительной мере решить не только внутренние ограничения и проблемные вопросы развития, но и смягчить глобальное влияние.
- Создание устойчивой модели развития экономики Казахстана невозможно без решения вопросов повышения энергоэффективности и энергосбережения.
- Стандарты являются ценными инструментами политики: в рамках более широкого пакета политики они могут помочь преодолеть как внутренние, так и внешние барьеры на пути устойчивого развития экономики.

БЛАГОДАРНОСТЬ

Данная статья опубликована в рамках проекта AP05131192, финансируемого Комитетом науки МОН РК.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Бобылев С.Н., Захаров В.М. «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития// Бюллетень «На пути к устойчивому развитию России». – 2012. – № 60. – с. 78–91.
- 2 Energy Labels and Standards. International Energy Agency. – Paris, 2000. – 220 p.
- 3 Rosenquist G. Energy efficiency standards for equipment: additional opportunities in the residential and commercial sectors //Energy Policy. – 2006. – №34 (17). – P. 3257–3267.
- 4 Ang B.W. Monitoring changes in economy-wide energy efficiency: From energy-GDP ratio to composite efficiency index. Hong Kong Editorial Board meeting presentations //Energy Policy. – 2006. – №34 (5). – P. 574–582.
- 5 Eichhammer W. Industrial energy efficiency. - Elsevier, New York, 2004. – 420 p.
- 6 Patterson M.G. What is energy efficiency? Concepts, indicators and methodological issues //Energy Policy. – 1996. – №24 (5). – P. 377–390.
- 7 Herring H. Energy efficiency - A critical view //Energy. – 2006. – №31 (1). – P. 10–20.
- 8 Müller K. G., Court, A. W., Besant C. B. Energy Life Cycle Design //J Eng Manuf. – 1999. – №213 (4). – P. 415–419.
- 9 Голованова Л.А., Московцева А.А. Факторы и условия энергоэффективности в промышленности //Вестник ТОГУ. – 2014. – №3 (34). – С. 137–146.
- 10 Башмаков И.А. Разработка комплексных долгосрочных программ энергосбережения и повышения энергоэффективности: методология и практика. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Москва, 2013. – 361 с.
- 11 Маркин В.В. Формирование региональной системы стратегического управления энергоэффективностью. Автореферат на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Санкт-Петербург, 2008. – 390 с.
- 12 Bishop R. New Climate Economy// Raising Energy Efficiency Standards to the Global Best. – URL: <http://www.newclimateeconomy.net>
- 13 Capturing the Multiple Benefits of Energy Efficiency [Электрон. ресурс]. – Paris: IEA, 2014. – URL: http://www.iea.org/bookshop/475-Capturing_the_Multiple_Benefits_of_Energy_Efficiency
- 14 Klewnäs P., Stern N., Frejova J. Oil Prices and the New Climate Economy. – URL: <http://newclimateeconomy.report/misc/working-papers>
- 15 Future Scenarios for Energy Efficiency. – URL: <http://www.iea.org/publications/scenariosandprojections>

- 16 Обзор государственной политики Республики Казахстан в области энергосбережения и повышения энергоэффективности. – Brussels: Секретариат Энергетической Хартии, 2014. – 50 с.
- 17 Бугров С.А., Севостьянов А.А., Мамонов А.М. О необходимости развития регионального законодательства в области стандартов и маркировки энергетической эффективности электропотребляющего оборудования зданий // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2016. – №2, том 8. С. 1–9. DOI: 10.15862/02EVN216
- 18 Кудревич О. Сертификация энергетической эффективности зданий. Анализ передового европейского и международного опыта и рекомендации для Беларуси. – URL: <http://www.effbuild.by/publications/?action=assortment&parent=0&author=22/>
- 19 Кудревич О.О. «Повышение энергетической эффективности жилых зданий в Республике Беларусь». – Минск, 2014. – 59 с.
- 20 Гаязова К. Стандарты энергоэффективности в Европе и Германии// ЭСКО. Энергетический сервис. . – 2013. – № 8. – URL: http://www.journal.esco.co.ua/esco/2013_8/art32.html.
- 21 Directive 2010/31/EU of the European parliament and of the council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32010L0031>
- 22 BP Statistical Review of World Energy June 2015. – URL: <http://www.bp.com/statisticalreview>
- 23 World Development Indicators 2015. – URL: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
- 24 Using Models for Green Economy Policymaking. UNEP. – URL: http://www.un-page.org/files/public/content-page/unep_models_ge_for_web.pdf
- 25 Tleppeyev A., Zeinolla S., Tovma N. Construction of Kazakhstan's system of energy efficiency indicators for the development of industrial competitiveness. Proceedings of the 28th International Business Information Management Association (IBIMA), ISBN: 978-0-9860419-5-2, 11–12 November 2016, Seville, Spain.
- 26 Почему выгодно строительство энергоэффективных зданий? / Под ред. А. Белый. – Астана, 2015. – 24 с.

REFERENCES

- 1 Bobylev S.N., Zakharov V.M. (2012), «Zelenaya» ekonomika i modernizatsiya. Ekologo-ekonomicheskie osnovy ustoichivogo razvitiya// Byulleten' «Na puti k ustoichivomu razvitiyu Rossii», 2012, № 60, pp. 78-91. (in Russian)
- 2 Energy Labels and Standards. International Energy Agency. - Paris, 2000. – 220 p.
- 3 Rosenquist G. Energy efficiency standards for equipment: additional opportunities in the residential and commercial sectors //Energy Policy. – 2006. – №34 (17). – P. 3257–3267.
- 4 Ang B.W. Monitoring changes in economy-wide energy efficiency: From energy-GDP ratio to composite efficiency index. Hong Kong Editorial Board meeting presentations //Energy Policy. – 2006. – №34 (5). – P. 574–582.
- 5 Eichhammer W. Industrial energy efficiency. - Elsevier, New York, 2004. – 420 p.
- 6 Patterson M.G. What is energy efficiency? Concepts, indicators and methodological issues //Energy Policy. – 1996. – №24 (5). – P. 377–390.
- 7 Herring H. Energy efficiency - A critical view //Energy. – 2006. – №31 (1). – P. 10-20.
- 8 Müller K. G., Court, A. W., Besant C. B. Energy Life Cycle Design //J Eng Manuf. - 1999. - №213 (4). – P. 415-419.
- 9 Golovanova L.A., Moskovceva A.A. Faktory i usloviya jenergojefektivnosti v promyshlennosti // Vestnik TOGU. - 2014. - №3 (34).- pp. 137-146
- 10 Bashmakov I.A. Razrabotka kompleksnyh dolgosrochnyh programm jenergosberezhenija i povysheniya jenergojefektivnosti: metodologija i praktika. Dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora jekonomicheskikh nauk. – Moskva, 2013. - 361 p.
- 11 Markin V.V. Formirovanie regional'noj sistemy strategicheskogo upravleniya jenergojefektivnost'ju. Avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni doktora jekonomicheskikh nauk. - Sankt-Peterburg, 2008. - 390 p.

- 12 Bishop, R. New Climate Economy// Raising Energy Efficiency Standards to the Global Best.-URL: <http://www.newclimateeconomy.net>
- 13 Capturing the Multiple Benefits of Energy Efficiency [Электрон. ресурс]. - Paris: IEA, 2014. - URL: http://www.iea.org/bookshop/475-Capturing_the_Multiple_Benefits_of_Energy_Efficiency
- 14 Klewnäs P., Stern N., Frejova J. Oil Prices and the New Climate Economy. -URL: <http://newclimateeconomy.report/misc/working-papers>
- 15 Future Scenarios for Energy Efficiency. -URL: <http://www.iea.org/publications/scenariosandprojections>
- 16 Obzor gosudarstvennoi politiki Respubliki Kazakhstan v oblasti energosberezheniya i povysheniya energoeffektivnosti (2014), Brussels: Sekretariat Energeticheskoi Khartii, 50 p. (in Russian)
- 17 Bugrov, S.A., Sevost'yanov, A.A., Mamonov, A.M. (2016) O neobkhodimosti razvitiya regional'nogo zakonodatel'stva v oblasti standartov i markirovki energeticheskoi effektivnosti elektropotreblyayushchego oborudovaniya zdaniy // Internet-zhurnal «NAUKOVEDENIE», №2, tom 8, pp. 1-9. DOI: 10.15862/02EVN216 (in Russian)
- 18 Kudrevich, O. Sertifikatsiya energeticheskoi effektivnosti zdaniy. Analiz peredovogo evropeiskogo i mezhdunarodnogo opyta i rekomendatsii dlya Belarusi. - URL: <http://www.effbuild.by/publications/?action=assortment&parent=0&author=22/>
- 19 Kudrevich, O.O. (2014) Povyshenie energeticheskoi effektivnosti zhilykh zdaniy v Respublike Belarus, Minsk, 2014, 59 p.
- 20 Gayazova, K. (2013) Standarty energoeffektivnosti v Evrope i Germanii// ESKO. Energeticheskii servis, 2013, № 8. – URL: http://www.journal.esco.co.ua/esco/2013_8/art32.html.
- 21 Directive 2010/31/EU of the European parliament and of the council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32010L0031>
- 22 BP Statistical Review of World Energy June 2015. -URL: <http://www.bp.com/statisticalreview>
- 23 World Development Indicators 2015. -URL: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
- 24 Using Models for Green Economy Policymaking. UNEP. – URL: http://www.un-page.org/files/public/content-page/unep_models_ge_for_web.pdf
- 25 Tleppayev, A., Zeinolla, S., Tovma, N. (2016) Construction of Kazakhstan's system of energy efficiency indicators for the development of industrial competitiveness. Proceedings of the 28th International Business Information Management Association (IBIMA), ISBN: 978-0-9860419-5-2, 11-12 November 2016, Seville, Spain.
- 26 Pochemu vygodno stroitel'stvo jenergoeffektivnykh zdaniy? / Pod red. A. Belyj. – Astana, 2015. – 24 p.

SUMMARY

At the present stage, the Republic of Kazakhstan has implemented many different programs and initiatives in the field of energy efficiency, now it is time to implement real steps to introduce standards that can regulate many aspects of the process of change. It is important to understand what standards should be implemented first, what methodology to use, taking into account the best foreign experience. The purpose of this article is to consider the possibility of using energy efficiency standards to achieve sustainable economic growth. To achieve this goal, the views of foreign and national researchers in the field of energy efficiency and standardization, various definitions, recommendations of international organizations and best international practices for implementing standards were considered. The study concluded that standards can help overcome both internal and external barriers to achieving sustainable growth. The main results of the study include: a comparative analysis of various approaches to understanding energy efficiency standards; a definition has been formed that an increase in energy efficiency indicators can solve various problems, but also reduce the negative global impact. It is necessary to take into account the best foreign practices in the development and implementation of a set of energy efficiency standards

ТҮЙІН

Қазақстан Республикасында қазіргі кезеңдегі түрлі бағдарламалар мен энергия тиімділігін бірқатар бастамаларды іске асырылды, қазіргі кезде стандарттарды жүзеге асыру үшін практикалық қадамдар қажет, олар өзгерту процесінің көптеген аспектілерін реттеуге қабілетті болып табылады. Осы зерттеуде үздік халықаралық тәжірибеге сүйеніп, экономикаға стандарттарды пайдалану әдістемесі, асырылудың тиісті шарттарының маңыздылығы айқындалған. Осы мақаланың мақсаты тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу үшін энергия тиімділігінің стандарттарын пайдалану мүмкіндігін қарастыру болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін, мақалада энергия тиімділігін және стандарттау саласындағы шетелдік және ұлттық зерттеушілердің көзқарастарын, әр түрлі анықтамаларды, халықаралық ұйымдар мен халықаралық озық стандарттарды іске асыру бойынша ұсыныстарың қарастырылды. Зерттеулер стандарттар орнықты өсуге қол жеткізу үшін ішкі және сыртқы кедергілерді еңсеруге көмектеседі деген қорытындыға келді. Зерттеудің негізгі нәтижелері: энергия тиімділігінің стандарттарын түсінуге түрлі тәсілдерді салыстырмалы талдау; энергия тиімділігінің индикаторларының артуы әртүрлі мәселелерді шеше алады, сонымен бірге теріс жаһандық әсерді азайта алатынын анықталды. Энергия тиімділігінің стандарттарының жиынтығын әзірлеу мен енгізудегі озық шетелдік тәжірибені ескеру қажет.

JEL classification: R10

**SIGNIFICANT ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF FIRST LEVEL CITY
AGGLOMERATIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Sansyzbayeva Galiya,

Doctor of Economy Sciences,
University of International Business (UIB),
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Bibatyrova Iztileu,

Candidate of Economy Sciences,
University of International Business (UIB),
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Nurgalieva Kuralai,

Candidate of Economy Sciences,
University of International Business (UIB),
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – the article analyzes the indicators of the development of urban agglomerations with first-tier cities and assesses their importance in the economic development of Kazakhstan. Such indicators as the population of Kazakhstan and agglomerations, the demographic capacity of cities-centers of agglomerations, the gross regional product by activity and retail trade, which confirms their status as centers of economic growth of the country, are analyzed.

Methodology – during the research comparative analysis, methods of system and logical analysis, deduction, observation, expert evaluation were used. The analysis of the numerous program documents directed to the solution of regional problems that not all of them in a due measure are carried out.

Originality / value – the purpose of the analysis is to identify deficiencies in the management of agglomerations and to develop recommendations for improving the mechanism for managing them.

Findings – as a result of the study, positive and negative aspects of the development of urban agglomerations, their role in ensuring the economic growth of the country were identified. The study of foreign experience has shown that not all urban agglomerations are developing successfully. The analysis showed that the official data do not contain accurate information about the structural components of the first level agglomerations, in particular, the Astana and Almaty agglomerations. A number of recommendations were proposed for improving the management of urban agglomeration.

Keywords – city agglomeration, statistical data of the Republic of Kazakhstan and its regions, Almaty agglomeration, Astana agglomeration, Shymkent agglomeration.

INTRODUCTION

Agglomeration processes have a long history. With the development of social progress in various territories, large economic entities were objectively formed – cities around which smaller settlements were accumulated, the economic and labor potential of which was used to serve the vital functions of this territory. The dynamic development of these territories demonstrated the effectiveness of the formation of such associations, resulting from economies of scale and rational resettlement. The evolution of the forms of such associations and the intensity of their formation depended on many factors. These are the advantages of the geographical position, the nature of economic specialization, the number and density of the population, the development of transport communications, and much more. The functions of such territories were formed due to the growing influence of each of these factors and were fixed in specific forms of these associations [1].

With the deepening of the world process of social division of labor and the emergence of new types of industries, as well as the growth of the population, the process of forming new cities in specific territories continued. With the development of these cities, they dragged into the orbit of their influence nearby settlements, which, through the development of diverse connections between them, provided these cities with everything necessary for the functioning of the economy of these cities and for the life of the population.

The industrial revolution of the nineteenth century intensified this process. Around the cities there is a denser cluster of a number of settlements, interconnected by industrial, economic, social, transport, etc. relationships. Large associations are formed that have common economic, social, transport and other systems.

Such associations become prototypes of modern agglomerations. Their formation took place in various forms and reflected the specifics of the development of a particular territory. The accumulation of settlements and various settlements was carried out around the core city, where industrial production, socio-economic, transport, etc. are more developed. The infrastructure, where there is more population and population density. These associations reflect, basically, the essence of the concept of urban agglomeration.

Materials of this research represent the first stage of implementation of the program and target project on development of city agglomerations in the Republic of Kazakhstan. The research showed that the Russian scientists Schmidt A.I. and Khudyakova T.A., Pertsik E.N. pay to questions of formation and development of city agglomerations attention, the Kazakhstan scientists of Nurlanova N.K., Brimbetova N.Zh., agglomerative formation – scientists Tekenov U.A., Kozhamkulova Zh.T. and others deal with issues of regional development. The good definition of city agglomeration reflecting its essence is given in the Program of development of regions till 2020. The analysis of the presented determination of essence of the concept "city agglomeration" can be checked in article of authors of Bibatyrova I.A., Sansyzbayeva G.N. on a subject "City agglomeration: history and possibilities of development in Kazakhstan" which is presented for the publication in the magazine of Institute of economy of KN of MES RK.

The provided analysis proves criteria of the correct selection of the cities centers of city agglomeration on two indicators as the economic potential and demographic capacity. However, statistical data underline possibilities of the large cities of the country, but do not characterize them as centers of agglomerative development. A problem of this research is search of criteria of formation of city agglomeration: distance of the cities and settlements from the center of agglomeration, time of transportation of people for work to the city, existence of transport communications, possibilities of the city to provide to citizens necessary services in the field of housing and communal services and others. The responsible authority for management of development of city agglomeration is for this purpose necessary to intensify implementation of the undertaken responsibility.

Main Part. In Kazakhstan always relevant was a question of regional development. Territorial division of the country is visible from statistical data of table 1. The ninth territory in the world occupies the territory in 2724,9 thousand sq. km which is divided into 177 areas. In Kazakhstan 87 cities, from them the 38th regional value [2]. Three cities – Astana, Almaty, Shymkent (since June, 2018) – carry the status of the city of republican value [3].

Table 1. Administrative-territorial division of the Republic of Kazakhstan for January 1, 2017

Regions	Territory, one thousand sq. km	Districts	Cities			Settlements	
			total	Regional significance	District significance	Township	village
Republic of Kazakhstan	2724,9	177	87	38	47	30	6668
Akmola region	146,2	17	10	2	8	5	607
Aktyubinsk region	300,6	12	8	1	7	-	367
Almaty region	223,6	16	10	3	7	-	731
Atyrau region	118,6	7	2	1	1	-	165
West Kazakhstan region	151,3	12	2	1	1	3	443
Jambyl region	144,3	10	4	1	3	-	373

Karaganda region	428,0	11	11	9	2	10	421
Kostanay region	196,0	16	5	4	1	3	585
Kyzylorda region	226,0	7	4	2	2	2	260
Mangystau Region	165,6	5	3	2	1	-	61
Southern Kazakhstan area	117,3	15	8	4	4	-	836
Pavlodar region	124,8	10	3	3	-	4	394
North Kazakhstan area	98,0	13	5	1	4	-	673
East Kazakhstan region	283,2	15	10	4	6	3	752
City of Astana	0,7	3	1	-	-	-	-
City of Almaty	0,7	8	1	-	-	-	-
Note: [2, с. 8].							

The Republic of Kazakhstan from the developed countries was always distinguished by uneven development of regions. In pre-market time the Scheme of development and placement of productive forces of RK where attention was paid to optimality of placement of production has been approved. For example, power-consuming industries settled down near power sources, labor-consuming – where the congestion of human resources, material-intensive – in places of mining was observed. Social and economic and ecological living conditions of the population weren't considered, recycling of production and emissions of due consideration didn't appear.

Independence of Kazakhstan and processes of globalization force to look at modern problems in a new way: unevenness of development of regions, the differing standards of living of citizens and villagers, extremely worsened ecological situation (emissions of harmful substances much more exceed admissible parameters), social polarization of citizens. Of course, factors as exert impact on development of these regions:

- presence of land, including rich with natural resources;
- climatic conditions;
- geopolitical position of the region;
- quality of agricultural grounds;
- educational and cultural development of the region;
- innovative and investment potential and many other.

The analysis of scientific publications and statistical data on areas underlines need of regional development. It should be noted that regional issues did not remain unaddressed the governments, the Ministry of regional development which not up to the end fulfilled the obligations assigned to it was created. In RK a large number of state programs which to some extent affect development of regions was developed. The Development of Regions program to which corrections were made was adopted and the resolution of the government of the Republic of Kazakhstan of June 28, 2014 No. 728 approved the Program of development of regions till 2020 [4]. Besides, programs of development of rural territories for 2004 – 2010 [5], development of the small cities for 2004 - 2006 [6], monotowns for 2012 – 2020, aimed at sustainable social and economic development of monotowns in the average and long term [7], modernization of housing and communal services for 2011-2020 [8], the forced industrial innovative development [9] were implemented, 16 priority industry programs which implementation will allow to improve considerably economic and social situation of citizens of the country [10], the program of employment [11], the Road map of employment – 2020 and others, the Strategy of territorial development of the country till 2015 [12], the "Akbulak" Programs for 2011 - 2020 [13], "Affordable housing – 2020" [14] have been realized.

One of the directions of realization of regional policy of the country is formation and development of city agglomerations with the centers cities – points of economic growth. According to program documents the cities of the first, second and third level are allocated. Demographic capacity is the cornerstone of such division of the cities, first of all. Astana, Almaty, Shymkent treat the cities of the first level, proceeding from the fact that the population in these cities exceeds the level at which in regions agglomerative effects, that is more than 500 thousand people begin to appear.

Calculations have shown, in 2016 in the cities of the first level – Astana, Almaty, Shymkent – lives more fifth part of the population of the country against 17,2% in 2012. These cities – the centers of agglomerative formations.

Huge capacity of the territory and existence of large supplies of natural resources are used insufficiently effectively. If to consider population density on regions of RK, then the lowest for January 1, 2017 in the Aktyubinsk region – 2,8 people on 1 sq.km, and the highest in the city of Almaty – 2501,9 people on 1 sq.km. On regions of Kazakhstan it varies from 3 to 8-9 people on 1 sq.km that indicates that territorial potential opportunities of the country aren't used in a due measure.

Table 2. The territory and population density of the Republic of Kazakhstan in 2013-2016. for the beginning of year

Regions	Territory, one thousand sq.km	Population density, the person on 1 sq.km				
		Years				
		2013	2014	2015	2016	2017
Republic of Kazakhstan	2724,9	6,2	6,3	6,4	6,5	6,6
Akmola region	146,2	5,0	5,0	5,0	5,1	5,0
Aktyubinsk region	300,6	2,6	2,7	2,7	2,8	2,8
Almaty region	223,6	8,7	8,9	8,6	8,7	8,9
Atyrau region	118,6	4,7	4,8	4,9	5,0	5,1
West Kazakhstan region	151,3	4,1	4,1	4,2	4,2	4,2
Jambyl region	144,3	7,4	7,5	7,6	7,7	7,7
Karaganda region	428,0	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2
Kostanay region	196,0	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5
Kyzylorda region	226,0	3,2	3,3	3,3	3,4	3,4
Mangystau Region	165,6	3,4	3,5	3,7	3,8	3,9
Southern Kazakhstan area	117,3	22,8	23,3	23,8	24,2	24,5
Pavlodar region	124,8	6,0	6,0	6,1	6,1	6,1
North Kazakhstan area	98,0	5,9	5,9	5,8	5,8	5,7
East Kazakhstan region	283,2	4,9	4,9	4,9	4,9	4,9
City of Astana	0,7	1111,6	1163,5	1218,3	1246,5	1389,6
City of Almaty	0,7	2106,9	2152,7	2344,9	2432,5	2501,9
Note: [2, c. 24-25].						

On January 22, 2015 the resolution of the government of the Republic of Kazakhstan No. 15 has approved new edition of the Program of development of regions till 2020 according to which city agglomerations of the first and second levels which purpose was a rational resettlement and improvement of welfare of the population have been allocated. In the program definition of maintenance of the concept "agglomeration-the urbanized congestion of close located settlements around one (monocentric) or several (polycentric) the cities kernels united among themselves by continuous production, cultural and community and other communications and also tending to territorial merge" with which it is quite possible to agree [4] is given.

In the program the cities of the first level which represent points of economic growth on the basis of their most effective specialization, the available innovative, educational and cultural and labor potential are defined, exerting impact on economic growth and competitiveness of economy of the whole country in general. These cities are the Northern Capital Astana, the southern capital of Almaty, the city of Shymkent which in the current year has acquired the status of the city of republican value [3].

Indicators of formation of city agglomerations are:

- the administrative status of the city kernel as they represent the created centers with rather high scientific, natural, human or other potential;
- demographic capacity which is meant as population density of the city, migration, his resource potential;
- logistic infrastructure;
- economic potential, that is specifics of development of the city and settlements which must be a part of the formed agglomeration and more productively exerts impact on development of this region [4].

The agglomerative status of the cities of Astana and Almaty is emphasized with data of table 3 in which the share of these cities in the total number of the population and in the total amount of VRP of Kazakhstan is specified.

Table 3. A gross regional product and population on the cities of the first RK level in 2012-2016.

Наименование показателей	Years				
	2012	2013	2014	2015	2016
Republic of Kazakhstan					
Population on the end of the year, one thousand people	16910,2	17160,9	17415,7	17669,9	17918,2
Gross regional product per capita, one thousand KZT	1847,1	2113,2	2294,8	2330,4	2639,7
Gross regional product, one million KZT	31015186,6	35999025,1	39675832,9	40884133,6	46971150,0
VRP of the Republic of Kazakhstan, as a percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Population of RK, as a percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Astana city					
Population on the end of the year, one thousand people	778,1	814,4	852,8	872,6	972,7
Gross regional product per capita, one thousand KZT	3479,6	4374,3	4821,6	5574,8	5273,3
Gross regional product, one million KZT	2646374,7	3483325,1	4019602,8	4809636,5	4865315,4
Share of VRP of the city of Astana in the total amount of VRP RK, as a percentage	8,5	9,7	10,1	11,8	10,4
Share of the population of the city of Astana in the total number of the population of RK, as a percentage	4,6	4,7	4,9	4,9	5,4
Almaty city					
Population on the end of the year, one thousand people	1474,8	1506,9	1641,4	1702,8	1751,3
Gross regional product per capita, one thousand KZT	3908,0	4779,1	5021,0	5439,6	6138,5
Gross regional product, one million KZT	5715879,2	7127916,4	8143570,2	9100006,0	10601347,8
Share of VRP of the city of Almaty in the total amount of VRP RK, as a percentage	9,4	19,8	20,5	22,3	22,6
Share of the population of the city of Almaty in the total number of the population of RK, as a percentage	8,7	8,8	9,4	9,6	9,8
Note: [It is calculated on a basis 2].					

Indicators show the high growth of VRP of the city of Almaty in 2016 against an indicator of 2012 from 9,4% to 22,6%, with rather low growth of population for the same period from 8,7% to 9,8. Positive dynamics is observed also in the city of Astana though not such high rates as in Almaty. For the analyzed period the share of VRP has increased from 8,5% to 10,4% at increase in a share of population from 4,6% to 5,4%. And in 2016 the share of VRP of the city of Astana has decreased in comparison with an indicator of 2015 from 11,8% to 10,4%. Apparently from the analysis, two cities of the country create nearly a third of VRP of the country, occupying nearly 15 percent of the population that emphasizes their status of the cities – the centers of agglomerations.

If to stop on the following criterion of formation of agglomeration as demographic capacity, then from table 2 it is visible that the highest density in Almaty – 2501,9 people on 1 sq.km and in Astana – 1389,6 people on 1 sq.km. Besides, these cities have high scientific, educational, human, labor, educational, medical, cultural types of potential.

Though in Kazakhstan for years of independence positive dynamics in economy is observed, the standard of living of the population in different regions is various that is visible from data of the table. Gross domestic

product shows growth or decrease in volumes of the made production, the standard of living characterizes an indicator – gross domestic product per capita. For example, the gross internal product of India exceeds a gross internal product of Switzerland for 70,0%, and the standard of living of the population of Switzerland is 60 times higher [15]. So, in the Atyrau region the volume of VRP was in 2016 5200673,2 million KZT, the volume of a gross regional product on population soul - the highest in the country – 8560,4 thousand KZT while 2,8% of the population of the area have incomes below the poverty line, and in rural areas – 5,1% in 2015 [16, page 56].

Table 4. Socio-economic indicators of development of regions of RK in 2016

Regions	Population (on the end of the year), the person	Gross regional product, one million KZT	Gross regional product per capita, one thousand KZT
Republic of Kazakhstan	17 918 214	46 971 150,0	2621,4
Akmola region	734 369	1 344 334,6	1830,6
Aktyubinsk region	845 679	2 071 115,8	2449,1
Almaty region	1 983 465	2 190 005,1	1104,1
Atyrau region	607 528	5 200 673,2	8560,4
West Kazakhstan region	641 513	2 032 669,9	3168,6
Jambyl region	1 115 307	1 182 798,9	1060,5
Karaganda region	1382734	3 712 055,9	2684,6
Kostanay region	879134	1 522 282,1	1731,6
Kyzylorda region	773143	1 308 295,3	1308,3
Mangystau Region	642824	2 463 408,1	3832,2
Southern Kazakhstan area	2878636	2 789 228,0	968,9
Pavlodar region	757014	1 975 487,3	2609,6
North Kazakhstan area	563300	918 236,9	1630,1
East Kazakhstan region	1389568	2 793 895,7	2010,6
City of Astana	972692	4 865 315,4	5001,9
City of Almaty	1751308	10 601 347,8	6053,4

Note: [2, c. 25].

The largest volume of the gross regional product (GRP) is the share of the southern capital of Almaty (10 601 347,8 million KZT), then of the Atyrau region (5 200 673,2 million KZT), the capital of Astana (4 865 315,4 million KZT) and the Karaganda region (3 712 055,9 million KZT). VRP per capita – the highest rate at the cities of Almaty, Astana, then in Mangystau Region. Despite high rates of VRP per capita in the Atyrau and Mangystau regions, the low standard of living of the population is characteristic of these regions. The Jambyl and Kyzylorda regions belonged to depressive regions until recently.

On the city of Shymkent though it is also announced by the city of republican value, in the statistical year-book there are no data of VRP on types of economic activity yet.

Table 5. A gross regional product by types of economic activity on the cities of the first RK level in 2012-2016

The name of indicators	Years				
	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6
Republic of Kazakhstan					
Population on the end of the year, one thousand people	16910,2	17160,9	17415,7	17669,9	17918,2
Gross regional product per capita, one thousand KZT	1847,1	2113,2	2294,8	2330,4	2639,7
Gross regional product, one million KZT	31015186,6	35999025,1	39675832,9	40884133,6	46971150,0
including:					
rural, forest and fishery	1330033,6	1621232,5	1717786,0	1925866,5	2140007,6
Industry	9343705,5	9985996,6	10818122,5	10166976,4	12262514,9
construction	1915692,2	2145248,5	2357993,8	2447736,1	2758760,4

Продолжение таблицы

wholesale and retail trade, car repairs and motor-cycles	4624794,8	5415975,3	6332749,1	6994015,8	7898849,7
transport and warehousing	2294128,9	2736538,1	3144595,2	3520545,5	3876007,8
information and communication	811345,7	946161,4	1005229,0	1071814,5	978417,4
operations with real estate	2659454,9	3019353,0	3283010,9	3685580,4	4101176,8
other services	5548934,5	7026095,6	7992085,7	8971365,2	10321850,9
net taxes on products	2487096,5	3102424,1	3024260,7	2100233,2	2633564,5
city of Actana					
Population on the end of the year, one thousand people	778,1	814,4	852,8	872,6	972,7
Gross regional product per capita, one thousand KZT	3479,6	4374,3	4821,6	5574,8	5273,3
Gross regional product, one million KZT	2646374,7	3483325,1	4019602,8	4809636,5	4865315,4
including:					
rural, forest and fishery	2976,9	5004,9	5168,6	5647,9	4827,9
industry	98828,3	126666,9	146750,7	210496,2	225148,7
Construction	318103,5	320540,6	385230,1	437693,2	534935,3
wholesale and retail trade, car repairs and motor-cycles	585917,8	773798,6	907427,6	1005895,4	861263,1
transport and warehousing	280952,8	330167,8	343080,7	411147,6	310983,1
information and communication	97861,9	246198,9	260394,6	263898,0	265295,9
operations with real estate	344362,8	379357,2	445059,7	545164,0	602321,6
other services	698116,4	1068192,2	1284086,7	1706149,8	1799208,4
net taxes on products	219254,3	233398,0	242404,1	223544,5	261331,4
city of Almaty					
Population on the end of the year, one thousand people	1474,8	1506,9	1641,4	1702,8	1751,3
Gross regional product per capita, one thousand KZT	3908,0	4779,1	5021,0	5439,6	6138,5
Gross regional product, one million KZT	5715879,2	7127916,4	8143570,2	9100006,0	10601347,8
including:					
rural, forest and fishery	476,7	681,5	3378,7	3419,1	3948,8
Industry	323969,2	401557,4	471992,6	421786,4	498553,8
Construction	182229,3	189656,8	243337,1	246076,2	260937,5
wholesale and retail trade, car repairs and motor-cycles	1943539,0	2362081,9	2728213,7	3240321,3	3779066,4
transport and warehousing	310294,4	364745,4	479793,9	500673,5	563523,9
information and communication	549876,8	517370,3	540535,3	562048,0	494394,1
operations with real estate	569898,8	708079,5	839314,9	958286,8	1246056,5
other services	1513083,0	2129713,4	2354826,8	2726724,4	3185198,3
net taxes on products	322512,0	454030,2	482177,2	420670,3	569668,5
city of Shymkent					
Population on the end of the year, one thousand people	662,3	682,5	858,0	886,3	912,3
Total on the cities on the end of the year, one thousand persons.	2915,2	3003,8	3352,2	3461,7	3636,3
Share of number of the cities in the total number of the population of RK, %	17,2	17,5	19,2	19,6	20,3
Note: [It is calculated on a basis 2].					

Calculations show that VRP of the cities of Astana and Almaty make 32,9% of VRP of the whole country, the industrial output of these cities – 5,9% of the total amount of the industry, 28,8% in construction, 58,7% of all trade of Kazakhstan. These figures emphasize that an important task is development of logistic operations and transport communications in these agglomerations. Existence of all vehicles of the country is reflected in table 6.

Table 6. Vehicles of the cities of the first level in RK for 2012–2016

Name of indicators	Years				
	2012	2013	2014	2015	2016
Republic of Kazakhstan					
Trucks	428862	450178	434665	443161	439167
Buses	97268	100963	98954	97688	98652
Cars	3642826	3578282	4000109	3856505	3845301
RK vehicles – all	4168956	4129423	4533728	4397354	4383120
RK vehicles, as a percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
city of Astana					
Trucks	20547	22420	24348	24987	20574
Buses	5802	5999	5915	5987	5299
Cars	233619	236486	248941	244545	246851
Vehicles of the city of Astana – all	259968	264905	279204	275519	272674
Share of all vehicles of the city of Astana in total of RK, as a percentage	6,2	6,4	6,2	6,3	6,2
city of Almaty					
Trucks	31402	35585	32340	33530	31691
Buses	10753	10757	9614	9327	9058
Cars	498866	505202	514266	468337	459501
Vehicles of the city of Almaty – all	541021	551544	556220	511194	500250
Share of all vehicles of the city of Astana in total of RK, as a percentage	13,0	13,4	12,3	11,6	11,4
Note: [It is made on a basis 2].					

Apparently from the presented calculations, 17,6% of total of vehicles are in the cities of Astana and Almaty, and this indicator was reduced against 19,2% in 2012.

Table 7. Transportation of goods and passengers all means of transport in the cities of the first RK level for 2012–2016

Name of indicators	Years				
	2012	2013	2014	2015	2016
Republic of Kazakhstan					
Transportation of goods – everything, one million tons	3231,8	3508,0	3749,8	3733,8	3729,2
including:					
transportation of goods by the motor transport, one million tons	2718,4	2983,4	3129,1	3174,0	3180,7
Goods turnover of all means of transport, one billion t-km	478,0	495,4	554,9	546,3	518,6
Passenger turnover of all means of transport, one million p-km	213036,0	235738,4	246958,5	251250,8	266784,2
Transportations of passengers by all means of transport, one million people	18484,6	20004,3	21281,2	21839,1	22720,1
Transportations of passengers by the motor transport, one million people	18455,7	19905,3	21189,9	21744,7	22239,4
Transportations of passengers by the motor transport, one thousand people	4512,0	4985,6	5434,6	5922,8	6021,7
Services of transport, one million KZT	3439516,0	4004633,0	4600380,0	5100619,0	5898485,0
Astana city					
Transportation of goods by all means of transport, one million tons	112,6	124,1	136,7	142,5	142,6
Goods turnover of all means of transport, one billion t-km	6,1	6,8	7,9	10,4	10,6
Passenger turnover of all means of transport, one million p-km	13962,9	16069,2	18001,5	18371,1	18916,2
Transportations of passengers by all means of transport, one million people	1750,0	1961,0	2180,3	2279,0	2441,0
Transportations of passengers by the motor transport, one thousand people	5,5	1,3	1,4	5,2	34,6
Services of transport, one million KZT	486434,0	539446,0	589408,0	681810,0	560225,9

Продолжение таблицы

Almaty city					
Transportation of goods by all means of transport, one million tons	168,3	194,4	216,8	232,1	252,3
Goods turnover of all means of transport, one billion t-km	17957,6	18928,4	21780,3	23745,7	24044,0
Passenger turnover of all means of transport, one million p-km	28640,5	32400,1	34839,7	36306	38163,5
Transportations of passengers by all means of transport, one million people	3802,7	4238,8	4808,6	4984,8	4984,8
including:					
transportations of passengers by the motor transport, one thousand people	3308,3	3699,1	3786,8	4324,4	3945,5
Transportation of goods by air transport, tons	20997,4	22584,3	17865,0	40704,6	16810,9
Transportations of passengers by the motor transport, one million people	3799,5	4212,0	4778,8	4947,5	4947,9
Transportations of passengers by the motor transport, one thousand people	3308,3	3699,1	3786,8	4324,4	3945,5
Note: [It is calculated on a basis 2].					

Apparently from table 7, from the total amount of the transported freights all means of transport in RK of 10,6% it is the share of the northern and southern capitals of the republic. On the basis of studying of program documents Kapshagay, Kaskelen, Talgar, Gate City, Golden City, Green City, the villages of Esik, Uzynagash, Karasaysky, Talgarsky, Iliysky, Enbekshikazakhsky, Zhambylsky areas of Almaty region are a part of the Almaty agglomeration the city of Almaty; the Astana agglomeration includes the city of Astana, Arshalynsky, Tselinograd, Shortandinsky districts of the Akmola region, nearby 123 villages; in the Shymkent agglomeration – the cities of Shymkent, Arys, Baydibeksky, Tyulkubassky, Kazygurtsky, Tolebiysky, Ordabasynsky, Sayramsky districts of the Southern Kazakhstan area.

From program documents future city agglomerations are formed of regions which statistical data are absent so far. The analysis of development of the Almaty, Astana and Shymkent agglomerations has shown that it is still difficult to conduct assessment of their activity as still Gate City given on the cities, Golden City, Green City, to some areas of Almaty region entering the Almaty agglomeration aren't given in a statistical agency of RK; on the Astana agglomeration there are no statistical data on 123 rural settlements though there is information of akims on positive results of their association in agglomeration. Some indicators of development of the Shymkent agglomeration are presented in table 8. Apparently from the presented calculations, almost tenth part of the population of the country lives in the Shymkent agglomeration, in volume of a retail turn of the country about 9,0% are the share of this agglomeration, 3,5% of industrial output of the country are produced here.

Table 8. Indicators of development of the Shymkent city agglomeration of the Republic of Kazakhstan for 2016

Name of the settlement	Population on the end of the year, persons.	Average monthly salary, KZT	Volume, industrial output, one million KZT	Volume of retail trade, one million KZT
Shymkent	912300	101825	335761,7	270276,7
Arys	74129	94535	7402,6	5372,3
Baydibeksky	55191	81989	2567,0	2828,0
Tyulkubassky	110886	89655	17976,7	8923,2
Kazygurtsky	108417	86640	5918,5	6331,8
Tolebiysky	117463	78013	21576,7	11126,5
Ordabasynsky	117512	88644	16177,1	5058,5
Sayramsky	202809	90496	28955,4	24027,3
In total on the Shymkent agglomeration	1698707		436335,7	333944,3
Indicators across the Republic of Kazakhstan	17918,2		12262514,9	3779066,4
Indicator share in the general indicator on RK	9,5		3,5	8,8
Note: [It is made on the basis of program documents RK, on a basis 2].				

As it was specified earlier, 123 settlements of the Akmola region became structural elements of the Astana agglomeration, and this association promoted increase twice in production of meat and dairy production, construction of social objects has increased in these settlements. For example, from 53 settlements of the Tselinograd district were a part of the Astana agglomeration of 49 settlements that will have a positive impact on their development: social objects, water supply systems, streets will be under construction. Supply of electricity will improve, and they, in turn, will supply the city with agricultural goods and products [17]. However, the Astana agglomeration is positioned as the center of industrial innovative development. In this case, in our opinion, it would be possible to consider pluses and minuses of entry into its structure of the city of Karaganda which is near the capital of the country, being the industrial center of the country. Innovative potential Nazarbayev of the university does not cope with the solution of economic and social tasks of association of the cities and 123 settlements in the Astana agglomeration yet.

Thus, it is possible to note that unambiguous treatment to speak about structure of three allocated city agglomerations of the first level still early, there is no accurate statistical information on efficiency of agglomerations in the specified structure. Besides, it is impossible to tell accurately as far as process of an urbanization is positive or negative in the history of the advanced states. For example, the economy of a number of megalopolises successfully grows in these countries, in others – is reduced. In many respects this progress or failures are defined by the agglomeration which is thought over by policy of a control system.

From the republican budget annually about 300 billion KZT are allocated to regions for production infrastructure. Here again there is a need of formation of the centralized management of city agglomeration to concentrate all efforts to their effective development, to exercise control of rational distribution of the budgetary resources of the country directed to expansion of infrastructure, development of logistics, construction of the social objects providing services to the population.

As the president Nazarbayev N.A. has stated. in one of the performances, it is impossible to track what innovative potential the Almaty or Astana agglomerations which will allow the cities of Almaty and Astana to become the centers of economic growth own.

For example, studying of the numerous program documents directed to the solution of regional problems showed that not all of them in a due measure are carried out. So, according to the resolution of the government of RK [18] one of the industry of ensuring industrial innovative development of the Almaty agglomeration is light industry, "the potential of development of which in the territory of the Almaty agglomeration is based on historical traditions – development of the Almaty cotton plant and also on essential demand for products of the industry (import of products of the industry makes more than 2 bln. dollars of the USA)" [18].

The industry has the big social and economic importance and high labor input. At the same time more than 80% of the busy population in the industry make women.

Besides, on consumption level the industry takes the second position, conceding only to consumption of food products [18]. Pakistan and Canada were the main consumers of products of plant.

FINDINGS AND CONCLUSION

As showed a research, the Program of development of regions adopted by the Resolution of the Republic of Kazakhstan of July 26, 2011 in the field of development of city agglomerations was not implemented also in 2018. The criterion of occurrence of the city is not defined or sat down in structure of city agglomerations of the first level. During the research we have defined positive and negative consequences of formation of city agglomerations. From the analysis of international experience of development of agglomerative processes obvious advantages of agglomerations, in our opinion, can be considered the following:

1. Agglomerations as rather large education get effect of scale and decrease in costs of production that does them more successful, than ordinary economic subjects.

2. Agglomerations are steadier at the macro level to the happening changes of the internal and external environment. Especially it is relevant for Kazakhstan in the conditions of fluctuation in prices of export raw material resources in world economy.

3. They are more attractive to inflow of the foreign investments capable to create new progressive types of productions, so to create new jobs. It stimulates restructuring of national economy as a result of reduction of the raw sector in favor of the innovative processing spheres that promotes diversification of social production.

4. They cause integration of labor markets, increase its capacity, form a variety of goods and services, cause development of modern competences of workers.

5. They contribute to the intensive development and updating of the operating transport and logistic infrastructure that allows to break a space barrier, and it is relevant for all regions, in particular for the countries with the big and sparsely populated territory as Kazakhstan.

6. All resource potential of the subjects entering agglomeration is more intensively and more effectively used, integrating them into a uniform economic complex of the region.

7. Conditions for increase in level and quality of life of the population of this agglomerative association are created. It will reduce dynamics of migration processes as a result of which there is an outflow of the highly educated capital and qualified personnel from underdeveloped regions.

Development of agglomerations can be followed by certain shortcomings also. It is possible to carry the following to them:

1. Intensive development and expansion of the sphere of production and transport and logistic objects of concrete agglomeration inevitably reduces the area of adjacent agricultural grounds and forests that has an adverse effect also on an ecological situation of this territory, and on development of the agrarian sector.

2. Concentration of all resource potential (production, labor, transport, etc.) in rather limited territory will cause the accelerated large-scale use of the natural resources which are available here and will lead to the accelerated their exhaustion that contradicts decisions of the UN not to threaten ability of future generations to satisfy the needs and need to develop the economy which isn't destroying the environment, and more her keeping.

3. Uneven geographical placement of agglomerative associations on the territory of the country will increase regional inequality within the country. The existing differentiation in development of regions and unequal economic and social situation of the population will go deep as the cities and settlements which are far from these centers and poles of growth, in particular border areas in the conditions of limitation of financial means as a result of priority development of agglomerations, will weaken the opportunities to support the production potential which is available for them. And it will cause population shift and outflow of their capital to other regions and will slow down their development that even more will deepen disproportions in development of regions.

4. The uneven spatial organization through formation of agglomerations will weaken coherence and integration of the territory of one country and threatens with weakening of bases of statehood and will reduce the level of national security of the country.

5. Implementation of obligations of Kazakhstan to the world community on performance of tasks of transition to sustainable development is called in question as there is a number of barriers. The economic growth caused by current situation at the present level of use of resources (EIR – an indicator of efficiency of use of resources), will cause both considerable losses of natural resources, and degradation of the natural capital. And taking into account the available saved-up waste, "historical pollution", desertification threats the threat to a condition of the environment and to health of the population, etc. will amplify that already takes place to be.

6. Along with improvement of life of the population of city agglomerations by more and more widespread phenomenon there is a polarization of financial position of people. With increase in number of people with big prosperity grows number and the poor. At the same time the number of the poor in big cities grows quicker, than in rural areas.

However, the marked-out advantages and shortcomings of formation of city agglomerations of Kazakhstan demand their further research. In our opinion, the following is necessary:

- to predict development of city agglomerations for the purpose of satisfaction of needs of the living population for municipal, transport and logistic, cultural and educational and many other services;
- to develop the directions of support from the city – the center of economic growth – to the small cities and settlements which are a part of the developing city agglomeration;
- before making the decision, it is necessary to calculate the necessary volume of financial resources for the solution of objectives;
- it is necessary to prepare the team of professional managers in the field of management of large agglomeration – the megalopolis – for the purpose of minimization of inevitable risks.

REFERENCES

- 1 Animitsa E.G., Vlasova N.Yu. Urban development. <http://group-global.org/ru/node/1596>.
- 2 Regions of Kazakhstan in 2016. Static yearbook in the Kazakh and Russian languages. - 425 s.
- 3 Decree "On some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2018.
- 4 Program "Development of regions until 2020". Approved by the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.
- 5 About the state program for the development of rural territories of the Republic of Kazakhstan for 2004-2010. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of July 10, 2003 No. 1149.
- 6 On approval of the Small Town Development Program for 2004-2006. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 31, 2003 No. 1389.
- 7 On approval of the program for the development of monotowns for 2012-2020. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.
- 8 On approval of the Program of modernization of housing and communal services of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.
- 9 About the State Program on Forced Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 and recognition of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan invalid. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 958.
- 10 On approval of the list of sectoral programs. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan of December 30, 2015 No. 1136.
- 11 On the approval of the Employment Program 2020. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 19, 2013 No. 636.
- 12 About the Territorial Development Strategy of the Republic of Kazakhstan until 2015. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 21, 2011 No. 118.
- 13 On approval of the Program "Ақбқлақ" for 2011–2020. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.
- 14 On Approval of the Affordable Housing - 2020 Program. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.
- 15 McConel, C.R., Bru, S.L. Economics: Tutorial. - M.: INFRA-M, 2003. - 983 p.
- 16 The standard of living of the population in Kazakhstan / Statistical compilation / in the Kazakh and Russian languages. - Astana, 2016. - 111 p.
- 17 123 villages entered Astana agglomeration. 01/26/2018 <http://24.kz/ru/news/social/item/218047-123-selavoshli-v-astaninskuyu-aglomeratsiyu>.
- 18 Interregional scheme of territorial development of the Almaty agglomeration. It is approved by the resolution of the government of RK of May 24, 2016, No. 302.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются показатели развития городских агломераций с городами первого уровня и оценивается их значение в экономическом развитии Казахстана. Проанализированы такие показатели, как население Казахстана и агломерации, демографическая емкость городов-центров агломераций, объем валового регионального продукта по видам деятельности и объему розничной торговли, подтвержден их статус центров обеспечения экономического роста страны.

ТҮЙІН

Мақалада алдыңғы қатарлы қалалар мен қалалық агломерациялардың даму көрсеткіштері талданады және олардың Қазақстанның экономикалық дамуындағы маңызы анықталады. Агломерациялар, Қазақстан халқы, агломерациялық қала-орталықтардың демографиялық сыйымдылығы, қызмет түрлеріне мен бөлшек сауда көлемі бойынша жалпы аймақтық өнім көлемі сияқты көрсеткіштер қарастырылған, елдің экономикалық дамуын қамтамасыз ететін орталықтардың статусы нақтыланған.

JEL Classification: Q13 Agricultural Markets and Marketing, Cooperatives, Agribusiness

WAYS OF AGRICULTURAL COOPERATION DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Cheirkhanova A.,
PhD Student
Narxoz University,
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to investigate the beginning of the cooperation process in Kazakhstan, its development and decline. The management structure of cooperative organizations from the early stages has been studied, as well as the factors influencing the development stages, and the reasons for the stagnation decline.

Methodologically, this paper builds on previously published studies on agricultural cooperatives development, legislative documents, as well as comparative and statistical analysis.

Originality / value – the development of agricultural cooperatives in Kazakhstan has been studied with the focus on management process of cooperative organizations that is key to the overall productivity and effectiveness in cooperative relations.

Conclusion – the challenges of agricultural cooperatives development in Kazakhstan are caused by the shortage in managerial and organizational activity, unclear strategy that directly influence on each stage of cooperative development. Therefore, it is necessary to take measures for the further development of cooperation in Kazakhstan.

Keywords – process of cooperation, organization of cooperation, stages of cooperation development, periods of stagnation, credit cooperatives, consumer cooperatives, agricultural cooperatives.

МРНТИ 68.75.31

ҚАЗАҚСТАНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Чейрханова А.
PhD докторанты
Нархоз университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстанда кооперация үрдісінің басталу себептерін, оның дамуы және құлдырау кезеңдерін зерттеу. Бастапқы кезеңнен кооперативтік ұйымдардың басқару құрылымы қалай жүзеге асырылғандығы, даму кезеңдерінде қандай факторлар әсер еткендігі және тоқырау жылдарындағы құлдырау себептерін зерттеу. Қазіргі кезеңде ауылшаруашылық кооперациясының қажеттілігін анықтау.

Мақаланың әдіснамалық негізі көптеген авторлардың зерттеулеріне, нормативті құжаттарға, салыстырмалы және статистикалық талдау негіздеріне сүйене отырып жасалынды.

Түпнұсқалық/құндылығы - Қазақстанда кооперация үрдісінің бүгінгі күнге дейінгі жағдайы бірнеше кезеңдерге бөліп қарастырылғандығы. Әр кезеңде ұйымдастырушылық жұмыстарының қаншалықты деңгейде жүргізілгендігі және бүгінгі күнге дейінгі – кооперациялық қатынастардың орнықты дамымау себептері. Кооперативтік ұйымдарды басқару үдерісіне баса назар аударылды.

Қорытынды – Қазақстанда кооперативтердің қызмет ету үрдісінің қай кезеңде болмасын ұзақ деңгейде дамымағандығы анықталды. Ұйымдастырушылық және басқару жұмыстарында көптеген олқылықтар орын алып, нәтиже қажетті деңгейіне дейін жетпегендігі. Кооперациялық байланыстардың ұйымдастыруында негіз болатын арқаудың жоқтығы, заманауи басқару әдістері және оның стратегиясының айқындалмауы.

Түйінді сөздер кооперация үрдісі, кооперацияны ұйымдастыру, кооперацияның даму кезеңдері, құлдырау кезеңдері, несиелік кооперативтер, тұтынушылық кооперативтер, ауыл шаруашылық кооперативтер.

КІРІСПЕ

Кооперация адамзат өмірінде өндірісті ұйымдастыру процесі ретінде дамудың және трансформацияның барлық жолынан өткен. «Кооперация» термині кеңінен таралуының себебі, еңбекті біріктіру мен бірлесе жұмыс істеу қызметінің кең қолданылуында. Кооперация негізінде кәсіпорындар мен олардың бірлестіктері құрылады, ұлттық және халықаралық деңгейлерде олардың алға қойылған жалпы міндеттері шешіледі. Ал, ауыл шаруашылық кооперациясы ауылдық елді мекендерді тұрақты дамытудың маңызды факторы болып табылады, бұл ауылдың әлеуметтік дамуына мемлекеттік әсер ету шаралары мен ауыл тұрғындарының өзара байланысы.

Әлемдік тәжірибе жүзінде кооперацияны шаруашылықтың ұйымдық жағдайларын жақсарту мақсатында тек XIX ғасырдың ортасында ғана Батыс Еуропа елдерінде пайдалана бастады. Олардың пайда болуына ықпал еткен әлеуметтік-экономикалық, заңнамалық және идеологиялық алғышарттар еді. Көптеген шетелдік авторлардың еңбектерінде кооперация алғаш ағылшындық рочдельдік тоқымашылары, атап айтқанда 1844 жылы «Рочдельское общество справедливых пионеров» ұйымынан бастау алады деп көрсетеді. Ал кооперация үрдісін зерттеп жүрген Ресей ғалымдары кооперация «жер аударылған декабристер ұйымдастығында» бастау алғандығын жазады [1], бірақ ең бастысы бұл үрдістің қай жерден шыққанында емес, оның сол кезеңде жаппай жедел түрде көптеген елдерде қолдау тапқандығы және осыдан бастап кооперация теориясы және жалпы кооперация түсініктерінің негізі қалыптасып, оның бүгінгі күні де өзекті болып кез келген кооператив қызметіне пайдалануында.

1908 жылдан бастап Ресейде орыс кооператорлары бірінші рет Бүкілресейлік кооперативтер съезінде бас қосып шетелдік әріптестерінің – Англия, Италия, Франция және Германия кооператорларының тәжірибесін пайдалана отырып өздерінің алғашқы қадамдарын жасай бастады [2].

Осы кезде батыс елдерінің ішінде Италия елінің ауыл шаруашылық кооперативтері бойынша тәжірибесі бар болатын. Өйткені 1886 жылдан бастап Үкімет кооперативтердің жұмысын үйлестіру үшін біртұтас басқарушы орган – Италияның кооперативтер лигасын құрған болатын, ол кооперативтер қызметін үйлестірудің барлық функцияларын: оларды тіркеуден түпкілікті өнімді іске асыруға дейінгі ұйымдастыру жұмыстарын атқаратын. 1892 жылы мемлекет бұдан да озық ұйым - Италияның ауыл шаруашылық кооперативтер федерациясын құрды, ол бүкіл елдің кооперацияларын біріктірген. Бұл жаңа ұйымның құрамына бүкіл итальяндық кооперативтер кіріп, олардың саны 1892 жылдан 1906 жылға дейін 18-ден 4173-ге дейін өсіп, 600 мыңнан астам шаруа отбасы мүшелері болды [3].

Осы кезеңде Италияның тәжірибесі негізінде Англия, Франция, Германия, Испания, Голландия елдерінде ауыл шаруашылығы кооперативтері кеңінен етек ала бастады. Германияда бұл кезеңде (1810–1888 жж.) әлемге әйгілі болған ауылдық несие серіктестігінің негізін қалаушы Ф. Райффайзеннің кооперативтік қағидалары кеңінен таралған еді. 1866 ж. оның «Несие серіктестігі кедейлікті жою құралы ретінде» атты кітабы жарық көріп, 1869 ж. Геддесдорф атты шағын мекенде өз қағидаларының негізінде құрылған бірінші ауылдық несие серіктестігін құрған болатын.

Ф. Райффайзеннің кооперативтік қағидалары:

- Серіктестіктің барлық мүшелерінің барлық меншік иелерімен серіктестіктің қарыздары үшін айналмалы жауапкершілігі;
- өндірістік мақсаттағы қарыздар;
- серіктестік мүшелеріне ғана кредит беру;
- серіктестік қызметінің шағын аумағы.

Ф. Райффайзен батыстағы ең алғашқы теоретиктердің ішіндегі өзінің ауылдық несие серіктестігі кооперативінің моделін ұсынған болатын, бұл модель негізінде:

- Жарғылық капиталдың жоқтығы;
- кооператив мүшелері кепілмен қамтамасыз етілген жерді беру;
- банкпен және әр шаруа қожалығымен кредиттік операцияларды тіркеу;
- табыс таратылмайды, бірақ резервте қалу;
- шағын жинақ және депозиттерден қарыздық капиталды құру болды.

Осы аралықта Франция, Швеция және Швейцарияда алғашқы ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру және өткізумен айналысатын алғашқы ет, сүт және ірімшік шығаратын кооперативтер жаппай пайда бола бастады. 1880 ж. Швецияда бірінші сүт кооперативі (май шығаратын) кооператив, май өндірісі пайда болды. 1882ж. бастап осындай кооперативтер Данияда да пайда бола бастады. Дания еуропалық континентте алғашқылардың бірі болып ет өңдеу өндірістік кооперативтерін бастаған ел [4].

Өндірістік кооперативтердің құрыла бастауымен XX ғасырдың басында шаруа (фермер) шаруа қожалықтарына өндірістік қызмет көрсету кооперативтері пайда болды, олар электрмен жабдықтау (электр кооперативтері), жабдықтармен алмасу кооперативтері.

Осылайша, XIX – XX ғасырдың басында. Батыс Еуропада және әлемнің басқа елдерінде келесідей ауыл шаруашылық кооперативтері құрылды:

- несиелеу;
- ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеу және өткізу;
- жеткізу және өндіріс қызметтері.

Осыдан түйіндейтініміз, дамыған елдерде аграрлық сектордың дамуын, оның тиімділігін арттырудың маңызды факторы кооперативтік ұйымдарды дамыту екендігі сол кезден ақ байқалынғандығы. Қай елдің кооперация үрдісін қарастыратын болсақ та өмір сүрудің қиындығы мен ауыр еңбек жағдайлары тұрғындардың кооперативтерге бірігуіне мәжбүр болғандығын анықтайды. Бұл Батыс елдерінің мысалында ғана емес Шығыста Қытай мен Вьетнам елдерінде де байқалды, бұған дәлел, шетелдік авторлар Tursinbek Sultan, Axel Wolz (2012) өз еңбектерінде осы екі елдің ауылшаруашылық кооперативтерінің тарихи құрылуын салыстырмалы талдау әдісімен ашып көрсеткен. Авторлар кең көлемді талдау жасап негізгі жүргізу тәсілдерін қарастырған. Қытай мен Вьетнам елдері кооперативке өту үрдісін басқа социалистік және тәуелсіздік елдерге қарағанда ертеректе бастаған, оған бірден бір себеп болған екі елде де ашаршылықтың болу салдары. Осы себептен де екі елде де ауылшаруашылық секторын көтеру қажеттілігі туындаған болатын. Әрине, Қытай мен Вьетнам елдерінің даму жолдары әр түрлі әдіспен іске асты. Вьетнам үкіметі көбіне ұжымдық шаруашылықты құру жолын көздесе, Қытай шаруалар арасындағы ұйымдастыруды бейресми түрде ұйымдастырды. Вьетнам болса ауыл шаруашылық кооперативтері жұмысын әртүрлі ережелер бойынша жалғастыра алады, Қытайда бастапқыда ауылшаруашылық ұйымдары толықтай жойылып, кейінірек қалпына келтірілді. 1997 жылы Вьетнамда кооператив туралы Заңы қайтадан күшіне енді. Ал Қытайда бұл Заң 10 жылдан кейін ғана пайда болды. Соған қарамастан бүгінгі күні екі елде де ауыл шаруашылығы кооперативтері қарқынды дамып келеді. 2010 жылы Қытайдағы шаруа қожалықтарының 10% және Вьетнамда шамамен 20% кооператив мүшелері болып табылады [5]. Әрине, авторлар мұндай нәтижелер басқа факторлармен қоса үкіметтің бұл саланы белсенді қолдауынсыз болмауы мүмкін еді деп санайды.

Үкіметтің кешенді қолдауынсыз, оның ішінде салық салу саясатына өзгерістер енгізбей кооперация жүйесі тиісті деңгейде дамымайтындығын ресейлік автор В.Г. Егоров (2012) өз еңбегінде дамыған Жапония, АҚШ және Голландия сияқты елдердің кооперациялық қызметін салыстырмалы талдау жасау негізінде кооперацияның тиімді жұмыс істеуі, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттырумен қатар жаһандық экономикаға трансформациялық әсер етуінде ықпалы зор екенін дәлелдеген [6].

Шетелдік авторлар жасаған мәлімдемелерге сүйене отырып, аграрлық секторының ауылшаруашылық кооперациясына іс жүзінде ешқандай шаруашылық ұйымы балама бола алмайды деп және де ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігін арттыратын механизмдердің бірі деп санауға болады.

Әдіснама. Зерттеу көлемі мен мәліметтер саны

Қазақстанға келетін болсақ кооперация үрдісі XIX ғасырдың басынан бастап дами бастады, кейбір кезеңдерде кеңінен таралса, ал бір кезеңдерде оның аумағы азайып кетті де, тіпті толықтай жойылып кеткен уақыттары да болды. Осыған байланысты, біздің елдегі кооперация үрдісін бірнеше кезеңді басынан өткізді деп қарастыруымызға болады. Нақтырақ айтқанда 1886 жылдан бастап кооперацияға бірігу кезеңі несиелік серіктестік түрінде қарапайым кооператив түрлері қалыптаса бастады. Оның түрлерінің өзін Қазан төңкерісіне дейін екі кезеңге бөлуге болады: бірінші - 1909-шы жылға дейін, екіншісі 1909–1914 жылдар аралығы. Егер бірінші кезеңде тек 33 несиелік мекеме құрылса, ал келесі 5 жылда (1909–1913жж.) – 312 несиелік мекеме құрылған, бұл басқарушы органның екінші кезеңде шаруашылықтың барлық түрін кооперативке біріктіруін жаппай қолға алғандығын көрсетеді. Несиелік кооперативтердің санының өсуімен қатар олардың құрамы да тұрақты түрде артып отырған. Несиелік кооперативтер шамамен 760 мың адам немесе халықтың 14% құрады [7]. Мысалы, сол кезде Ақмола облысында жергілікті тұрғындардың 50%-дан астамы несие кооперативтерінің мүшелерін құрады. Жетісу ауданында отырықшы тұрғындар-45% және 10%-дан астамы көшпелі халықты құраған болатын. Жергілікті тұрғындардан құрылған несиелік кооперативтер көбінесе қоныс аударған казактардың шаруашылығына қызмет етті. Несие серіктестігіндегі қоныстанған халықтың үлес салмағы шамалы болды және жеке серіктестіктерде 0,2 пайыздан 37 пайызға дейін өзгерді. Қазақстан аумағында тұңғыш тұтынушылық қоғам 1893 жылдан бастап құрыла бастады. Қазақстандағы ең ежелгі тұтынушылық қоғамдардың ішіне Қарқаралы (1894), Жаркент (1897), Балхаш (1900), Верненский және Лепсинский (1901), Семипалатинск облысының «Ертіс» (1902), Кокчетавский (1904) қоғамдарын жатқызуға болады [8]. Ол кезеңдегі кооперативтер желісі көбінесе шағын және тек сол кооператив орналасқан жерде ғана қызмет көрсетті. 1917 жылдың басында осындай кооперативтер саны 1400 болса, жылдың соңында 1745-ке дейін жеткен.

Алайда, сол кездегі Одақтың Орталық кооперативтік комитетінің ұйымдастыру жұмыстарының дұрыс бағытта жүргізілмегендігінен кооперативтік қозғалысты дамыту бәсеңсіді, оған себеп болған Ресейдегі большевиктік қозғалыстан кейінгі биліктің жаңа күші кооператив жүйесіндегі шаруашылық ұйымдастыру механизмін өз қолына алуға тырысуы еді [9]. Кооперативтердің ұйымдық бірлестігі біраз дағдарыстан кейін қайтадан өз орнын ала бастады. Бұған әрине 1920 жылы құрылған Одақтық «Центрсоюз», 1924 жылы құрылған «Казахский краевой союз потребительских обществ» дәлел бола алады, өйткені 1922 жылдың өзінде «Центрсоюз» қазақ аймақтық одақтарына 179 кооперативті біріктірген 6 губсоюз, 20 райсоюз кіріп өз қызметін жүргізе бастаған. Алайда, В.И.Лениннің тұжырымдамасы бойынша бүкіл елдегі шаруашылық түрін, барлық аумақты қамтитын біртұтас кооператив құру болатын, яғни «кооперацияны толық ұлттандыру», бұл ойын «Жұмысшылардың біртұтас кооперативі» атты еңбегінде айтып кеткен. Бұл әдіс әрине халықаралық кооператив қағидаларына мүлдем сәйкес келмейтін еді.

Бұл кезеңде Қазақстандағы кооперативтік ұйымдардың басқару құрылымы «Центрсоюз» орталық одағының бекітілген құрылымына сәйкес жүзеге асырылып, қазақтарды кооперативке біріктіру үш бағытта жүргізілді:

- тек қазақ кооперативтерін ұйымдастыру;
- қазақтардың ресейлік кооперативтерге кіруі;
- сауда орталықтарын ұйымдастыру (факторий).

Сол кезеңде «Центрсоюз» саясаты бойынша қазақтарды мейлінше отырықшылдыққа икемдеу үшін, оларды кооперацияға жақындату ниетімен және тәжірибе жасап көру үшін фактория әдісін енгізген болатын. Фактория деген атпен кооперацияның дүкендерін ашты. Мұнда қазақтарға қажетті заттар басқа дүкендерден арзан беріледі және сатып алу бағасы керісінше қымбат бағамен алынатын етілген. Бұл дүкендердің міндеті – қазақты кооперацияға тарту, икемдеу оның қажеттілігі мен пайдасын оларға түсіндіру мақсатында еді.

Осы әдістердің нәтижесінде 1925 жылы Қазақстан аумағында 900 тұтынушы кооперативтері тіркелді, оның ішіне 185 мың мүше кірді. Жалпы ауылдық тұтыну кооперативтерінің жалпы санының 315 немесе 32% тек қазақ мүшелері құрады. 1926 жылы жалпы кооперативтердің тауар айналымы 49% шықты. Осы жылдардан бастап кооперативтік ұйымдардың ауқымы едәуір кеңейіп, кооперативтердің

жарғылық формалары барынша икемді және әртүрлі бола бастаған. Мысалы Орал облысында, тұқым, мал еті, ірі қара мал, сүт, мелиоративті өнімдерді сатып алу серіктестіктері көбейген.

Алайда, орталық одақтың басқару құрылымын Қазақстанға түбегейлі сол қалпында қолдану мүлдем дұрыс шешім емес еді. Бұл үрдістің негізгі себебі - кооперативтік қозғалысқа ешқашан қатыспаған байырғы тұрғындар, жер көлемі мен тұрғындардың алшақ орналасуы және оның көпшілігі ең кедей топтарынан еді. Бұл кезеңде де ұйымдастырушы органдардың кооперативтің қажеттілігі мен мағынасын түсіндіру жұмыстарының дұрыс жүргізілмеуінен көптеген қателіктер жіберіліп тығырыққа тіреле бастаған еді.

Қазақстан үшін келесі кезең 1921 – 1922 жж. өте ауыр жағдайға әкеліп соқтырды, жаңа экономикалық саясатпен бірге тоталитарлық, авторитарлық басшылыққа көшу кезеңі басталды. 1921 жылдан бастап-ақ Еділ өзені бойынан бастап, қазақ халқы қуаңшылық болуына байланысты аштыққа ұшырады. Орал, Орынбор, Ақтөбе, Бөкей және Қостанай губернияларында егістіктің көбі күйіп кетті. Мал азығы қажетті деңгейде ұйымдастырылмай, малдың 80% қырылды. Елде жаппай аштық басталып, ашығушылар республика халқының 1/3 бөлігін қамтыды. Ең бірінші кезекте қазақ халқының ұлттық байлығының негізгі көзі болып саналатын мал шаруашылығы құлдырай бастады. 1920–1921 жылдар аралығындағы жаппай таралған жұттан кейін мал басы 1917 жылмен салыстырғанда 75% кеміп кетті. Кеңес үкіметі сөз жүзінде жаңа экономикалық саясат енгізгенімен, іс жүзінде қазақ халқына баяғы қарқынмен өзінің бақылауын жүргізуді тоқтатпады. Мемлекет қала мен ауыл арасындағы айырбасты кооперация арқылы бақылау саясатын ұстанып отырды. 1921 жылы 7-ші сәуірде мемлекет өзінің арнайы декретімен кооперацияға фабрика – зауыттық өнімдерді ауыл шаруашылық өнімдеріне айырбастауды міндетті тапсырма етіп берді. Бұл саясат іс жүзінде тиісті нәтижелерін көрсетпеді, себебі мемлекеттің ұйымдастыруымен іске асырылып отырған тауар айырбасы жеке саудамен қарым қатынас жасаса алмады. Және де мемлекеттік тауар айырбасы жаңа экономикалық саясаттың принциптеріне қарама қайшы еді, яғни сауда бостандығына көптеген кедергілер келтірілді. Осындай жағдайлар халықтың жаңадан ендірілген ауыл шаруашылық саясатына мүлдем сенімсіздігін тудырды.

Осыған қарамастан, кооперативтік қозғалыс одан әрі өз қызметін жүргізе берген, оған дәлел осы кезеңде өндірістік кооперацияның негізгі үш түрі орын алды, олар коммуна, артель және де жерді бірлесіп өңдеу жөніндегі серіктестіктері. Шаруалар ұжымдастыру түрлерін тандағанда негізінен жерді бірлесіп өңдеу жөніндегі серіктестіктерді тандап отырған. Сол уақытқа қарай 1074 тұтыну қоғамы жұмыс істеді, оның 312 – ауылдарда болды, қазақ даласының жекелеген түпкірлерінде 140 факторий құрылды. Қазақ шаруалары 1072 ұжымдық шаруашылықта, соның ішінде 101 коммунада, 17 артельде, жерді бірлесіп өңдейтін 294 серіктестікте кооперативтік және өзара көмек мектебінен өтті. Жаңа экономикалық саясат негізінде республикадағы мал саны артқан болатын, ол 1929 жылы 10,5 млн. – ға жетті [10]. Ауыл мен қыстақтарда орташалар шаруашылықтары көбейіп, орташалардың кедейлермен одағы нығая түсті. Алайда бұл кезең ұзаққа созылған жоқ, өйткені «ұжымдастыру» науқаны басталды. «Барлық формадағы кооперацияны барынша дамыту саясатын» ұжымдастыру бағытына көшіру көзделді. Ұжымдастыру мен отырықшыландыруды жаппай жүргізу үшін ауылдар мен қоныстарға 8 мың жұмысшы және 1204 «жиырма бес мыңдықшылар» жіберілді [10]. Олар Россиядағы колхоз жобасын қайталайтын қоныстандыру үлгісін орнықтырды. Ұжымдастыру жылдары кооперативтендіру қозғалысының өз ісін ашуға мүмкіндік беру, материалдық ынта, кооперативтендіруге шаруаның бірте – бірте өтуіне және еркіндік деген кооперативтік ұстамдары түбегейлі бұзылды.

Қазақстан аумағында тұрғындар шамамен 50% көшпелі және жартылай көшпелі елді мекендерден құралғандықтан, ұжымдастыру 100% көшпенді қоныс аударумен бір мезгілде жүзеге асырылды. Ұжымдастыру үрдісі бойынша шаруа қожалықтары жаппай колхоздарға біріктірілді. Бұл үрдістің қаншалықты қарқынды жүргеніне көптеген авторлардың жазбаларында дәлелдер өте көп, мысалы, Арбалы ауданында шаруашылықтар 70 пайызы дереу ұжымдастырылды, Беркаринский ауданында – 84% және Жәнібек ауданында – 95% шаруашылықтар шұғыл түрде ұжымдастырылды [11]. Дегенмен, тұрғылықты отырықшылық үшін тиісті жағдайлар жасалмады: тұрғын үй, әлеуметтік инфрақұрылым, мал шаруашылығы кешені, жемшөп базасы және т.б. Қазақстанда колхоздық қозғалыстың негізгі формасы мал шаруашылығы артелі болып саналды. Ұжымдастыру үрдісінің саясаты жедел жүруімен қатар кооперацияның да өтпелі формалары кең таралып отырды.

Қазақстанда 1927–1928 жылдарда Ресейдің саясатымен бұрынғыға қарағанда, қарапайым кооперативтерден несие серіктестігі де кеңінен тарады. Осы жылдарда несие серіктестіктеріне шамамен 70 мың шаруашылық кірді және ауыл шаруашылық несиесі 31 млн. рубльді құрады. Осындай жаппай біріктіру аясында 20 жылдардың аяғында барлық аумақтарда кооперативтің барлық шаруашылық түрлері кеңінен таралып өркендеді.

XX ғасырдың 30–40 – жылдарында Қазақстанның тұтынушылық кооперациясы мүлкі мемлекеттік болып одақтық кооперацияның жолын түбегейлі қайталады. Ұлы Отан соғысы кезінде тұтынушылық кооперативтердің ресурстары майданның қажеттіліктері үшін жұмылдырылды. Одан кейінгі кезеңдерде де тұтынушылық кооперативтердің қызметінің негізгі салалары саудаға, сатып алуға, кооперативтік өнеркәсіпке, материалдық-техникалық базаны дамытуға, кадрлар мен әлеуметтік даму қажеттіліктері үшін шоғырландырылды.

Елімізде қайта құру кезеңінде, яғни 80-ші жылдың ортасында сауда саттық тұтынушылық кооперативтің ең дамыған түрі болып қалыптасты. Қалалық кооперативтік сауда, сауда саттық кешендері бөлшек және көтерме сауда, қоғамдық тамақтану салаларында қызмет көрсетті, 1987 жылдардан бастап колхоздарда да жаппай енгізіле бастады, ол шамамен 150 мың адамды құрап, тұрғындардың 43%-на қызмет көрсете бастады.

Дайындау кешені ауыл шаруашылығы өнімдерін, мал және тері шикізатын, жеміс жидектерді алдын ала келісілген баға бойынша алып отырды. Сондықтан да тұтынушы кооператив жүйесінде 200-ден астам дайындау кешені қызметін атқарған. Осының нәтижесінде 1990 жылға дейін дайындау кешенінің сатып алу айналымының үздіксіз өсуінен 1940 жылы 9 млн рубль болса, ал 1990 жылы 1 млрд рубльге дейін өскен. Осы жылдарда кооперация қызметі кеңінен таралғандықтан осы сала қызметкерлеріне де сұраныс өскенін көреміз, мысалы әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік қызметкерлерді дайындау үшін кооперативтік білім беру жүйесінде 1 университет, 10 техникум, 18 кәсіптік училище және әр түрлі мамандықтар бойынша кадрларды даярлау және қайта даярлау курстары жұмыс істеген [12].

Алайда, 1990–1999 жж. аралығында экономикалық және әлеуметтік процестердің жоспарлы басқарылуымен жүз пайыздық иеленуден жылдам түрде нарықтық экономикалық жүйемен жеке меншікке өту процесі басталды. Жоспарланған жүйеден нарықтық жүйеге көшу – көптеген мемлекеттер тарихында кездесетін табиғи процесс еді. Осы кезеңде жұмыс істеп тұрған әрбір екінші кооператив өз қызметін тоқтатып немесе нысан түрін өзгерткен. Осыған карамай, қазіргі күні талдау барысында байқайтынымыз, бүгінгі күнгі ауыл шаруашылық кооперативтерінің қайта жандануының негізгі әлеуметтік базасы және тұтынушылық кооперативтердің негізі сол жылдардағы кооперативтер болып табылатындығы анықталды.

Қазақстан үшін келесі нарықтық экономикаға көшу кезіңінде тұтынушылық кооперациясының алдында жүйені реформалау, мүліктік қатынастарды жетілдіру және кооператив қызметкерлерінің мүшелеріне осылардың барлығын ыңғайластыру сияқты үлкен және жауапты міндеттер тұрды. Осы бағытта белгілі бір жұмыстар да жүргізіле бастады. Тұтынушылық кооперативтерінің меншіктері жеке және заңды тұлғалар-пайшыларының, осы жүйе қызметкерлері мен зейнеткерлердің арасында бөлініске түсті. Меншіктің 31% бөлінбейтін қорда қалдырылып, кооперативтік ұйымдар басқармасына бекітілді. 1995 жылы қаржылық дағдарыс кезінде меншіктің жартысын облыстық әкімшілік пен үкіметке өткізу шешілді. Бұл уақытта тұтынушылық кооперациясының қарызы 1,6 млрд. теңгені құраған еді. Осы тоқырау кезеңінде басқару жүйесінде бірнеше реформалардан кейін нарықтық қатынастар жағдайына ыңғайластырылған тұтыну қоғамдары мен одақтардың негізгі бағыттарын анықтайтын үлгілік жарғылары бекітілді, алайда, қабылданып жатқан шараларға карамастан, тұтыну кооперациясының жағдайы нашарлап барлық кооперативке тән қағидалары мен ережелері бұл жолы да ескерілмегендігі. Еріктілік өзін-өзі басқару сияқты кооператив қызметінің түбегейлі принциптері өрескел бұзылған соң бұл жүйе нарықтық қатынасқа түбегейлі сәйкестене алмады.

Тәуелсіздік алған жылдардағы жаңа кооперациялардың түрі одақтық кооперацияның тағдырын қайталай бастаған болатын. Ұйымдастырушылық басқаруында көптеген қиыншылыққа ұшырады, өйткені кооперативпен қатар Қазақстанда жаңа кәсіпкерлікті дамыту жүйесі қалыптаса бастаған болатын. Сол кездегі 1993 жылғы ресми мәліметтерге сүйенсек өндіріс және қызмет көрсету саласы бойынша жаңа

кооператив саны 3,5 мыңға жуық болатын, алайда, нарықтық қатынас сұранысына шыдамағандықтан жартысы өз қызметін тоқтатты, ал кейбіреуі меншік нысанын өзгертіп жеке шаруашылық қожалығына немесе жеке кәсіпкерлік шаруашылық түрлеріне өтуге мәжбүр болды. Осыған байланысты кооперация арқылы ауылды дамытудың сапалы жаңа деңгейіне шығару - мемлекеттің алдында тұрған маңызды міндеттерінің бір болғанымен, нарықтық кезеңде оны шешуге қажет ауылдық аумақтарды басқарудың ғылыми түрде негізделген әдістемелігінің болмауы да үлкен кедергі болғандығы белгілі болды.

Кооперациялық үрдіс Қазақстан үшін жаңа үрдіс еместігі белгілі болды, сондықтан да басқарушы орган кооперация жүйесі арқылы шаруашылықты біріктіру процесін алға қойып, осы орайда бүгінгі таңда кооперацияны дамытудың жаңа кезеңі басталды. Қазіргі күнгі заманауи нарықтық экономикадағы ауылшаруашылық кооперациясын дамыту шағын шаруашылық түрлері мен, фермерлердің алдында тұрған негізгі міндеттерді шешуге - экономикалық тиімділікті арттыру, бәсекеге қабілеттілігін арттыру, делдалдарды азайту және де өндірістің тауарлық әлеуетін арттыру арқылы тұрғындардың табыстылығын арттыру болып табылуы қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы Жолдауында «Бүгінде әлем Төртінші өнеркәсіптік революцияға, терең және ұшқыр технологиялық, экономикалық және әлеуметтік өзгерістер дәуіріне аяқ басты. Шаруашылықтарды кооперациялау қажеттігін, ауыл шаруашылығы кооперативтеріне жан-жақты қолдау көрсету қажеттігін. Өнімнің сапасы мен экологиясын сақтай отырып, ауыл шаруашылығын интенсивтендіру қажет» деп көрсеткен болатын [13].

Бұған дейін де, Үкімет 2015 жылдың 29 қазанындағы «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңына қол қойған болатын. Бұл заң 2016 жылдың 1-ші қаңтарынан бастап жүзеге асырыла бастады, бұрынғы заңдарға қарағанда ауыл шаруашылығы өндірушісінің алдында тұрған тосқауылдарды анықтап, келесідей толықтырулар енгізілген:

- ауыл шаруашылығы кооперативі коммерциялық ұйым мәртебесіне ие болуы;
- жеке және заңды тұлғалардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында бірлескен өндірістік және өзге де шаруашылық қызметті жүзеге асыру үшін ерікті бірлестігінің мүшелігі негізінде құрылған заңды тұлға ретінде ауыл шаруашылық кооперативінің жаңа құқықтық мәртебесінің енгізілуі;
- кооперативтер қызметтің кез-келген түрімен айналысуға, сондай-ақ бірыңғай жер салығын төлеген кезде арнаулы салық режимін қолдану құқығына ие болуы [14].

Осы заң негізінде және ауылшаруашылық саласында жұмыс істеп тұрған кооперативтер өз қызметтерін қайтадан жандандырып, жаңадан кооперативтер қарқынды түрде құрылуда. Мемлекет тарапынан кооператив жұмыстарына қолдау көрсету мақсатында 2017ж. ақпанда Агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021жж. арналған мемлекеттік бағдарламасыда қабылданды. Бұл бағдарламаның басты мақсаты – нарықта сұранысқа ие, бәсекеге қабілетті АӨК өнімін өндіруді қамтамасыз ету. Оның ішіндегі бірінші мәселе ұсақ және орта шаруашылықтарды ауыл шаруашылығы кооперациясына тарту [15]. Осы шаралар негізінде ауылшаруашылық саласында істеп тұрған және жаңа құрылған кооперативтерге біршама қызметтер көрсетіле бастады. Бұл жұмыстардың тағы да бірден бір қозғаушы күші, мемлекет өз тарапынан қаржылай көмек түрін көрсете бастағандығы. Мысалы, 2017 жылы ауыл шаруашылығын қолдауға 25 млрд. теңге бөлінді. Жеңілдікті несие беру сомасы 18 млн.теңгеге дейін ұлғайып, несие беру мерзімі 5 жылдан 7 жылға дейін ұлғайтылды. Осы процестің қарқынды жүре бастауының дәлелі Ақмола облысында 46 кооператив (11 ет, 35 сүт бағыты бойынша) құрылған болатын, бұл 157 жаңа жұмыс орны ашылуына себеп болды. Несиелік қаражат есебінен 23 модульді сүт қабылдау пункті, 1 сою станциясы, 10 сүт таситын көлік сатып алынды. Сондай-ақ облыста бос тұрмыстық техника сатып алынып, аймақтағы шығынды кооперативтердің үлесі 56,5% жетті [16]. Осы қабылданған Заңды жүзеге асыру мақсатында Ауыл шаруашылығы министрлігі және «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытуда бірлескен іс-қимыл жоспары дайындалып, осы бірлескен жоспар бойынша бірқатар іс-шаралар іске асырылуда.

Бүгінгі күні, ресми статистикалық мәліметтер бойынша 2017 жылдың басынан ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жалпы саны Республика бойынша қарқынды өскенін байқаймыз. 2017 жылдың қаңтар айында 1583 ауыл шаруашылығы кооперативі тіркелсе, 2018 жылдың маусым айында оның

саны 2872-ге жетіп отыр. Оның құрамына 2017 жылдың басынан әр түрлі шаруашылық түрлерінен 40 691 мүше кірсе, оның ішінде 16 843 мүше шаруа немесе фермер қожалықтарынан, 21 441 мүше үй шаруашылығынан кірген. Ал 2018 жылдың маусым айынан 62 825 мүшенің ішінен 26 550 шаруа немесе фермер қожалықтарынан, 30 956 үй шаруашылықтарының мүшелері кіріп отыр. Кооперативке кірген тұлғалардың көп үлесі үй шаруашылығы (51,15%) және шаруа фермер қожалықтары (43,48%) құраған. Бұдан байқайтынымыз, соңғы екі жылдың ішінде шаруа немесе фермер қожалықтары мен үй шаруашылығының мүшелерінің кооперативке кіру процесінің қарқынды өтуі. Бұған тағы да бір дәлел, бір ғана Алматы облысы Ескелді ауданының өзінде соңғы 2 жылдың ішінде ірі қара сою кооперативтері 7, сүт сатып алу кооперативі 8 және де жеміс-жидектер дайындау (оның ішінде бақша өнімдері) кооперативтері құрылған [17].

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстанның ауыл шаруашылық дамуындағы қай кезеңді алсақ та, кооперацияның қажеттілігін, шаруашылық жүргізуде тиімді екенін басқарушы органдар толықтай түсініп, көптеген тәсілдер мен шаралар қолданылып отырғандығын байқаймыз. Оған дәлел XX ғасырдың басындағы несиелік кооперативтерге жасалған шаралар, Центрсоюздың қазақтарды жаппай кооперативтерге біріктіру жөніндегі қолданылған әдістері, шаруалар ұжымдастыру түрлерін енгізгенде жерді бірлесіп өңдеу жөніндегі серіктестіктерінің дамуы, ұжымдастыру үрдісі бойынша шаруа қожалықтары жаппай колхоздарға біріктірілуі, 30-40-жылдардағы тұтынушылық кооперациясының дамуы, 80-ші жылдардағы сауда саттық тұтынушылық кооперативтің қалыптасуы және тәуелсіздік алған жылдардағы кооперациялардың ұйымдастырушылық басқаруындағы жіберген қателіктеріне қарамастан қызметін жалғастыруы.

Қорыта келгенде, осы зерттеуден байқайтынымыз қай кезеңде болмасын Қазақстанда кооперативтердің қызмет ету үрдісінің ұзақ деңгейде дамымағандығы. Ұйымдастырушылық жұмыстарында көптеген олқылықтар орын алып, нәтиже қажетті деңгейіне дейін жетпей, тарихи қателіктердің қайталануында болып отыр. Осыдан кооперациялық байланыстардың ұйымдастыруында негіз болатын арқаудың жоқтығы, заманауи басқару әдістері және оның стратегиясының бүгінгі күні де айқындалмауында. Қазіргі таңда жаппай кооперативтер құрылғанымен тұрақты дамып өзінің даму шегіне жететіндігіне күмәннің барлығы болып отыр. Бүгінгі таңдағы кооперативтердің тұрақты дамыту үшін келесідей шаралар қажет:

- мемлекеттік деңгейде қаржылық қолдауды жүйелендіру стратегиясын жасау;
- ауыл тұрғындарына кооперацияны құруда бөлініп жатқан қаржының тұрақты түрде тиімділігін арттыру;
- аймақтарда пилоттық кооперативтерді іске асыру бойынша көмек көрсету;
- кооперациялық байланыстардың ақпараттандыру деңгейінің үздіксіз жұмыс істеуі.

Бүгінгі күні тарихи қателіктерге талдау жасалынбай, қайтадан сол әдістер қолдануында, бұл ретте айрықша атайтын болсақ кооперативтер «жоғарыдан сілтеу бойынша» емес ерікті түрде құрылуы қажет. Атап айтқанда, бүгінгі таңда ауылшаруашылығын тиісті деңгейге көтеруге, ауылдардың тұрақты дамуының бірден бір жолы – кооперациялық қатынастардың орнықты дамуы болып отыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Харитонов Н.С. Традиционный и инновационный пути развития кооперации в сельской местности России\Состояние и проблемы развития сельской кооперации в России, М.: МГУ, ТЕИС, 2009. –33с
- 2 А.Чаянов, Краткий курс кооперации, 1990, 79с.
- 3 Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения в России/ Буздалов И.Н., Мартынов В.Д., Очинцева Л., Петрико А.В., Серова Е.В., Шмелев Г.И., Янбух Р.Г. – М.: Наука, 1997
- 4 Кооперативные организации Германии. Законодательство. Структура. Деятельность. – Белгород: Издательство Белгородского университета потребительской кооперации «Кооперативное образование», 1998.-109

5 Tursinbek Sultan, Axel Wolz, «Agricultural Cooperative Development in China and Vietnam since Decollectivization: A Multi-Stakeholder Approach», 2012 \Journal of Rural Cooperation\Hebrew University, Center for Agricultural Economic Research, vol. 40(2), pages 1-21.

6 Егоров В.Г. Мировой опыт развития кооперации в сельском хозяйстве\Журнал Лесной вестник 184-189 с [Электрон. ресурс] URL.: <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-opyt-razvitiya-kooperatsii-v-selskom-hozyaystve> (дата обращения: 09.01.2018)

7 Қазақ ССР тарихы, Т3 А-А. 1979ж.

8 Коллективизация сельского хозяйства в республиках Средней Азии и Казахстана. Опыт и проблемы. А-А. 1990г.

9 Файн. Л.Е. Российская кооперация: историко-теоретический очерк. 1861-19306 Монография\Л.Е.Файн. Иваново:Иван.гос.университет, 2002, 320с.

10 Қазақ ССР тарихы, Т3 А-А. 1979ж.

11 Отчетный доклад правления Казпотребсоюза на XVI съезде потребительской кооперации Республики Казахстан//Потребительская кооперация Казахстана 1994г.№3-4

12 Энциклопедия. / Гл. ред. Р.Н. Нургалиев. Алма-Ата: Главная редакция казахской советской энциклопедии, 1986. 606 с.

13 Назарбаев Н. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. – 2018. – 10 января. – с.1-4.

14 Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V ҚРЗ [Электрон. ресурс] URL.: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000372> (дата обращения: 14.09.2018)

15 Қазақстан Республикасының 2017-2021 жылдарға арналған агроөнеркәсіп кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. Астана қ., 2017ж. [Электрон. ресурс] URL.: <http://mgov.kz/a-k-ti-damytu-memleketik-ba-darlamasy-2017/> (дата обращения: 10.08.2018)

16 Ауыл шаруашылығы кооператив мәселелері [Электрон. ресурс] URL.:

17 <http://mgov.kz/auyl-sharuashyly-y-kooperatsiya-m-selesi/> (дата обращения: 1.11.2018)

18 Қазақстан Республикасы Ұлттық Экономика Министрлігі Статистика комитетінің сайты, Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Электрон. ресурс] URL.: <http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publicationsPublications> (дата обращения: 01.11.2018)

REFERENCES

1 Kharitonov N.S. Traditsionnyy i innovatsionnyy puti razvitiya kooperatsii v sel'skoy mestnosti Rossii\Sostoyaniye i problemy razvitiya sel'skoy kooperatsii v Rossii, М.: MGU, TEIS, 2009. –33s

2 A.Chayanov, Kratkiy kurs kooperatsii, 1990, 79s

3 Sel'skokhozyaystvennaya kooperatsiya: teoriya, mirovoy opyt, problemy vrozhdeniya v Rossii/ Buzdalov I.N., Martynov V.D., Ochintseva L., Petriko A.V., Serova Ye.V., Shmelev G.I., Yanbykh R.G. – М.: Nauka, 1997

4 Sel'skokhozyaystvennaya kooperatsiya: teoriya, mirovoy opyt, problemy vrozhdeniya v Rossii/ Buzdalov I.N., Martynov V.D., Ochintseva L., Petriko A.V., Serova Ye.V., Shmelev G.I., Yanbykh R.G. – М.: Nauka, 1997

5 Tursinbek Sultan, Axel Wolz, «Agricultural Cooperative Development in China and Vietnam since Decollectivization: A Multi-Stakeholder Approach», 2012 \Journal of Rural Cooperation\Hebrew University, Center for Agricultural Economic Research, vol. 40(2), pages 1-21.

6 Yegorov V.G. Mirovoy opyt razvitiya kooperatsii v sel'skom khozyaystve\Zhurnal Lesnoy vestnik 184-189 s [Elektron. resurs] URL.: <https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-opyt-razvitiya-kooperatsii-v-sel-skom-hozyaystve> (data obrashcheniya: 09.01.2018)

7 Qazaq SSR tarixı, T3 A-A. 1979j.

8 Kollektivizatsiya sel'skogo khozyaystva v respublikakh Sredney Azii i Kazakhstana. Opyt i problemy.A-A.1990g.

- 9 Fayn. L.Ye. Rossiyskaya kooperatsiya: istoriko-teoreticheskiy ocherk. 1861-19306 Monografiya\ L.Ye.Fain. Ivanovo:Ivan.gos.universitet, 2002, 320s
- 10 Qazaq SSR tarixı, T3 A-A. 1979j.
- 11 Otchetnyy doklad pravleniya Kazpotrebsoyuza na XVI s"yezde potrebitel'skoy kooperatsii Respubliki Kazakhstan//Potrebitel'skaya kooperatsiya Kazakhstana 1994g.№3-4
- 12 Entsiklopediya. / Gl. red. R.N. Nurgaliyev. Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya kazakhskoy sovetskoy entsiklopedii, 1986. 606 s.
- 13 Nazarbayev N. Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan narodu Kazakhstana. Novyye vozmozhnosti razvitiya v usloviyakh chetvertoy promyshlennoy revolyutsii. – 2018. – 10 yanvarya. – s.1-4.
- 14 Awıl sharwashılıǵı kooperativteri twralı Qazaqstan Respwblıkasınıń Zańı 2015 jılǵı 29 qazandaǵı № 372-V QRZ [Élektron. reswrs] URL.: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000372> (data obraşçenıya: 14.09.2018)
- 15 Qazaqstan Respwblıkasınıń 2017-2021 jıldarǵa arnalǵan agroǵnerkásip keşenin damıtwdıń memlekettik baǵdarlaması. Astana q., 2017j. [Élektron. reswrs] URL.: <http://mgov.kz/a-k-ti-damytu-memlekettik-ba-darlamasyny-2017/> (data obraşçenıya: 10.08.2018)
- 16 Awıl sharwashılıǵı kooperativ máseleleri\ [Élektron. reswrs] URL.:<http://mgov.kz/auyl-sharuashyly-y-kooperatsiya-m-selesi/>(data obraşçenıya: 1.11.2018)
- 17 Qazaqstan Respwblıkası Ultıq Ékonomika Mınıstrlıǵı Statistika komitetiniń saytı, Awıl,orman,ańsılıq jáne balıq sharwashılıǵı statistikası\ [Élektron.reswrs]URL.:<http://stat.gov.kz/faces/publicationsPage/publications> Publications (data obraşçenıya: 01.11.2018)

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор рассматривает начало процесса кооперации в Казахстане, ее развитие и процесс спада. Автор обращает особое внимание на описание структуры управления кооперативными организациями, рассматривает факторы, влияющие на этапы развития и причины спада кооперативного движения в Казахстане. В статье проводится анализ организационно-управленческой работы на каждом этапе развития кооперации, а также методы использованные ЦентрСоюза. Статья описывает текущее состояние сельскохозяйственных кооперативов. Автором делается вывод о необходимости принятия мер для дальнейшего развития кооперации в Казахстане.

SUMMARY

In this article, the author deals with the beginning of the cooperation process in Kazakhstan, its development and recession. The author pays special attention to the structure of cooperative organizations management, examines the factors that influence the development stages and the reasons for the decline of the cooperative movement in Kazakhstan. The article analyzes the organizational and managerial activity at each stage of cooperation development, as well as the methods used by the Center Union. The article describes the current state of agricultural cooperatives. The author makes a conclusion that it is necessary to take measures for the further development of cooperation in Kazakhstan.

R1: General Regional Economics

**EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON THE EXAMPLE
OF ALMATY REGION**

Lukhmanova G.K.,

Candidate of Economic Sciences, Acting Professor (Associate Professor)
Zhetysu State University named after I.Zhansugurov
Taldykorgan, Kazakhstan

Abaeyva G.I.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Kostanay State University named after A.Baitursynov
Kostanay, Kazakhstan

Bedelbayeva A.E.,

Master, Senior Teacher
Zhetysu State University named after I.Zhansugurov
Taldykorgan, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – conduct a comprehensive analysis of the state of agricultural development in the Almaty region and assessment of the efficiency of production by areas.

Methodology – when writing the article, were used asbestos-logical, monographic, comparison methods, expert assessments, economic-mathematical, economic-statistical and other methods of economic research.

Originality – the results of the analysis highlight the issues of agricultural production, form the mechanism of sustainable development.

Findings – was carried out performance analysis of agricultural products of the Almaty region, were proposed the ways of sustainable development of the agrarian sector.

Keywords – agriculture, animal husbandry, crop production, agriculture, efficiency.

ӘОК 338.43
ҒТАМИ 06.52.13

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Лухманова Г.К.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент) м.а.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған, Қазақстан

Абаева Г.И.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті
Қостанай, Қазақстан

Беделбаева А.Е.,

магистр, аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Алматы облысының мысалында ауыл шаруашылығы салаларының даму жағдайын кешенді талдап, салалар бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру тиімділігін бағалау болып табылады.

Әдіснама – мақаланы жазу барысында абстрактылы-логикалық, монографиялық, салыстырмалы, сараптамалық бағалау, экономикалық-математикалық, экономикалық-статистикалық және экономикалық зерттеулердің басқа да әдістері қолданылады.

Түпнұсқалылық/құндылық – мақалада жүргізілген талдау жұмыстарының нәтижелері ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту мәселелерін көтереді, аграрлық саланы тұрақты дамыту тетіктерін қалыптастырады.

Қорытындылар – Алматы облысының ауыл шаруашылығы салаларының өндірісіне кешенді талдау жасалды, аграрлық саланы тұрақты дамыту және жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер – ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, агроөнеркәсіп кешені, тиімділік.

КІРІСПЕ

Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта құрылуын талап етеді [1]. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе, Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде ауылшаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды [2].

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылық механизмнің жетілмеуінен, коммерциялық ақпараттың жеткіліксіздігінен, сыртқы орта факторларының (тұтынушылардың іс-әрекеті, нарықтық конъюнктураның өзгеруі, жаңа тауарлардың пайда болуы, т.б.) әлсіз талдануынан және нарықта жұмыс істеу тәжірибесінің жоқтығынан тұрақсыз шарттарда әрекет етіп келеді [3]. Сондықтан, ауыл шаруашылық өнімін өндіру тиімділігін жоғарылату мәселесін қайта қарастыру және күшейту қажет.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Алматы облысы аумағында 16 аудан, 3 облыстық бағыныстағы қала, 731 село мен ауыл, 246 селолық округ бар. Облыстың әр бір ауданы шаруашылықтың барлық санаттары бойынша дәнді дақылдар, техникалық дақылдар, көкөніс алқаптарына бай өңірлердің бірі саналады [4].

2018 жылғы қаңтарда тұтастай республика бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы 105,4 млрд. теңгені құрады, бұл 2017 жылдың қаңтарынан 1%-ға жоғары (кесте 1).

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемінің өсуі тірі салмақтағы мал мен құстың сойылған көлемінің 0,7%-ға, сауылған шикі сүттің - 3%-ға өсуімен түсіндіріледі [5].

Кесте 1. 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы, млн.теңге.

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Қазақстан Республикасы	105 363,4	4 278,6	105 363,4
Ақмола облысы	7 542,9	159,7	7 542,9
Ақтөбе облысы	6 157,6	58,5	6 157,6
Алматы облысы	18 244,8	719,1	18 244,8
Атырау облысы	2 112,3	47,3	2 112,3
Батыс Қазақстан облысы	2 627,4	10,5	2 627,4
Жамбыл облысы	6 745,6	76,0	6 745,6
Қарағанды облысы	7 418,7	214,8	7 418,7
Қостанай облысы	7 273,3	1,8	7 273,3
Қызылорда облысы	2 307,1	2,0	2 307,1
Маңғыстау облысы	640,7	48,3	640,7
Оңтүстік Қазақстан облысы	19 498,5	2 769,3	19 498,5
Павлодар облысы	5 916,6	106,5	5 916,6
Солтүстік Қазақстан облысы	8 004,9	2,8	8 004,9
Шығыс Қазақстан облысы	10 734,3	21,5	10 734,3
Астана қаласы	30,7	14,0	30,7
Алматы қаласы	108,0	26,5	108,0

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].

1-кестеден байқағанымыздай, 2018 жылғы қаңтарда 2017 жылғы қаңтармен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің ұлғаюы республиканың 9 өңірінде байқалған және ауыл шаруашылық өнімдерін шығаруда Алматы облысы екінші орында орналасқан.

2017 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егістік алқабы жалпы республика бойынша 21473,6 мың гектарды құрады, бұл өткен жылға қарағанда 2,1%-ға жоғары. Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың жиналған алқабы 15313,8 мың гектарды немесе нақтыланған егістік алқаптан 99,4% құрады, майлы дақылдардың – тиісінше 1983,9 мың гектар және 97,4%, ашық топырақта өсірілген көкөністердің – 145,4 мың гектарды және 99,7%, картоптың – 186,2 мың гектарды және 99,7%, мақтаның – 109,6 мың гектарды және 100%[6].

Тазалағаннан кейінгі салмақта дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдарды жалпы жинау 2016 жылдың деңгейімен салыстырғанда 10,5%-ға ұлғайды және 20634,4 мың тоннаны құрады, майлы дақылдарды тиісінше – 22,9% және 1902,4 мың тонна, ашық топырақта өсірілген көкөністерді – 6,4% және 3635,7 мың тонна, мақта – 4,7% және 286,7 мың тонна, картоп – 0,7% және 3545,7 мың тоннаны құраған. 2016 жылғы деңгеймен салыстырғанда тазалағаннан кейінгі салмақта дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың түсімі 5,8%-ға өсті және 13,5 ц/га құрады. Жыл майлы дақылдар (түсімділігі 18,9%-ға өсті), қант қызылшасы (22,8%-ға), ашық топырақтағы көкөністер (1,7%-ға) үшін аса өнімді болды.

Ал, 2018 жылғы қаңтардағы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы – 18244,8 млн.теңгені, ағымдағы бағаларда, құрады (кесте 2).

Кесте 2 – 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімінің, қызметінің жалпы шығарылымы, млн. теңге.

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Алматы облысы	18 244,8	719,1	17 520,1
Талдықорған	687,9	2,5	685,1
Қапшағай	215,8	92,6	122,9
Текелі	62,9	29,9	33,0
Ақсу ауданы	588,7	1,5	586,6
Алакөл ауданы	676,4	-	676,2
Балқаш ауданы	604,1	-	603,8
Еңбекшіқазақ ауданы	2 900,6	439,1	2 461,5
Жамбыл ауданы	976,9	27,9	948,8
Кербұлақ ауданы	549,4	-	549,1
Көксу ауданы	393,1	4,4	388,4
Қаратал ауданы	279,9	4,6	274,8
Қарасай ауданы	1 856,7	55,0	1 801,3
Панфилов ауданы	732,9	29,0	703,5
Райымбек ауданы	1176,9	-	1 176,9
Сарқан ауданы	396,9	0,5	396,0
Талғар ауданы	1 221,2	14,8	1 205,9
Ескелді ауданы	498,9	-	498,6
Ұйғыр ауданы	599,8	2,0	597,6
Іле ауданы	3 825,8	15,3	3 810,2
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].			

2017 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 101,8%, мал шаруашылығы өнімі - 17520,1 млн.теңге (2017 жылғы қаңтарға 101,9%), өсімдік шаруашылығы өнімі – 719,1 млн.теңге (100%) болды.

Соңғы бес жылдағы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. Шаруашылықтың барлық санаттары бойынша ауыл шаруашылығының 2013-2017 жылдардағы дамуының негізгі көрсеткіштері.

Көрсеткіш	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Ауыл шаруашылығы, млн. теңге	290 983,8	342 543,2	377 014,0	425 307,9	551 101,1
оның ішінде:					
Өсімдік шаруашылығы	150 361,1	175 248,2	189 290,2	214 429,3	302 633,5
Мал шаруашылығы	139 907,1	166 422,7	186 668,4	209 441,1	246 934,4
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

3-кестеде көрсетілгендей, 2015 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 377 014,0 млн теңге болса, оның 50,2%-ын өсімдік шаруашылығы, ал мал шаруашылығы 49,8%-ын құраған. 2016 жылда ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 425 307,9 млн. теңгеге өскен. Оның 50,4%-ын өсімдік, ал 49,6%-ын мал шаруашылығының есебінен болған. 2017 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 551 101,1 млн теңгеге жетіп, оның 45%-ы мал шаруашылығының, ал 55%-ы өсімдік шаруашылығының жалпы өнім көлемінің есебінен болған болды.

Соңғы бес жылдардағы Облыс аудандарының бөлінісіндегі ауыл шаруашылығының жалпы өнімділігі төмендегі 4-кестеде берілген.

Кесте 4. Облыс аудандарының бөлінісіндегі ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млн.теңгемен.

Облыс аудандарының бөлінісі	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Алматы облысы	290 938,8	342 543,2	377 014,0	425 307,9	551 101,1
Ақсу	10 062,9	12 654,5	13 204,9	15 329,1	19 894,7
Алакөл	13 616,6	17 104,1	19 239,4	24 343,1	31 247,4
Балқаш	9 020,2	10 631,1	11 554,5	14 533,2	18 737,4
Еңбекшіқазақ	38 840,5	48 280,0	50 053,4	56 548,4	72 414,7
Ескелді	11 893,1	13 595,0	15 407,6	17 239,7	22 705,4
Жамбыл	15 848,1	21 990,1	22 723,7	25 037,5	32 680,3
Іле	28 969,3	31 661,6	35 905,5	42 850,1	57 204,3
Қарасай	24 702,9	26 378,8	28 992,6	31 566,3	40 891,7
Қаратал	10 265,0	11 454,1	13 740,0	16 299,0	21 548,1
Кербұлақ	14 099,3	15 518,6	18 740,0	20 977,7	27 334,6
Көксу	9 249,2	10 733,2	13 828,7	16 196,2	21 768,5
Панфилов	18 473,2	22 066,4	22 918,9	26 261,5	34 498,9
Райымбек	18 986,0	22 946,2	24 632,1	26 191,4	34 113,5
Сарқан	12 676,7	14 551,4	16 601,2	18 386,9	24 689,3
Талғар	23 990,2	27 493,1	28 867,1	31 377,2	40 175,3
Ұйғыр	16 675,8	18 959,5	20 868,7	19 357,7	21 713,2
Қапшағай	6 454,0	7 919,8	8 685,4	10 077,0	12 730,4
Талдықорған	5 931,6	7 160,4	9 131,7	10 395,1	13 722,4
Текелі	1 229,2	1 445,3	1 863,0	2 340,8	3 031,0

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].

4-кестеден байқағанымыздай, 2017 жылдағы Облыстың ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім бойынша аудандардың бөлінісінде ең жоғарғы көрсеткіш 72 414,7 млн.теңге ол Еңбекшіқазақ ауданына тиесілі, екінші орында Іле ауданы 57 204,3 млн.т еңгемен, үшінші орында 40 891,7 млн. теңге мен Қарасай ауданы, Талғар ауданы 40 175,3 млн. теңгемен төртінші орында, бесінші орында 34 498,9 млн. теңгемен Панфилов ауданы.

Алматы облысы бойынша өсімдік шаруашылығы өніміне осы жылы жиналған астық өнімдерінің бағасы, жаңа отырғызылған көп жылдық өсімдіктер мен жыл басынан жыл соңына дейін аяқталмаған өндірістің құны кіреді. Соңғы бес жылдағы Алматы облысы бойынша өсімдік шаруашылығының өнімдерінің көлемі 5-кестеде көрсетілген.

Кесте 5 – Алматы облысы бойынша 2013-2017 жылдардағы өсімдік шаруашылығының өнімдері.

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Өсімдік шаруашылығы	150 361,1	175 248,2	189 290,2	214 429,3	302 633,5
Барлық егіс алқабы, мың гектар	909,0	889,6	910,9	921,1	926,2
оның ішінде					
Дәнді дақылдар	470,5	450,5	445,0	447,3	449,2
Бидай	215,4	194,3	167,8	161,4	140,5
Арпа	174,1	172,2	191,2	199,6	223,5
Дәнді жүгері	62,6	66,0	67,8	69,5	72,0
Күріш	14,1	14,2	14,2	14,2	10,6
Техникалық дақылдар	155,4	148,5	162,5	164,1	161,9
Күнбағыс	40,8	35,4	31,4	26,5	26,0
Қант қызылшасы (фабрикалық)	11,1	6,3	1,6	0,4	0,4

Кестенің жалғасы

Темекі	0,7	0,7	0,7	-	-
Картоп, көкөніс- бақшалық дақылдар	66,9	71,0	73,1	74,6	75,1
Жемдік дақылдар	216,2	219,6	230,2	234,65	236,
Бау-бақша мен жүзімдер	20,0	20,4	21,3	21,0	19,6
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

5-кестеге сәйкес, 2017 жылғы 1 қаңтардағы Алматы облысының өсімдік шаруашылығының құрлымы бойынша талдау жүргізер болсақ, барлық егістіктер алқабы 926,2 мың гектарды құрайды. Дәнді дақылда алқабы 449,2 мың гектар, ал техникалақ дақылдар 161,9мың гектарды, картоп, көкөніс-бақшалық дақылдар 75,1 мың гектар болса, жемдік дақылдар 236 мың гектарға тең.

Алматы облысындағы ауыл шаруашылығындағы дақылдардың жалпы өнімі дәнді дақылдар бойынша 2017 жылды 1 220,3 мың тонна болған. Бидай өнімі 279,3 мың тонна, арпа өнімі 451,7 мың тоннаны, ал дәнді жүгері өнімі 441,3 мың тоннаны құраған. Күріш өнімінің көлемі 44,1 мың тонна болса,қант қызылшасы 122,8 мың тоннаға жеткен. Күнбағыс 26,2 мың тонна, картоп өнімі 706,7 мың тонна, ал көкөніс 947,9 мың тонна болған. 2017 жылғы негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін 1 га центнерге есептегенде, дәнді дақылдар 26,1 центнер, бидай 18,6 центнер, арпа 21,1 центнер, дәнді жүгері 61,4 центнер болса, ал күріш 33,1 центнерді құраған. Қант қызылшасы 352,4 центнер, күнбағыс 9,5 центнер, картоп 181,5 центнер болса, көкөніс 291,9 центнер болған [7].

2013 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарығы өсімдік шаруашылығының үлесі 45 пайыз болса, 2014 жылы 43,8 пайызға төмендеген, 2015 жылы оның үлесі 43,1 пайызды құраған. 2016 жылы 36,7 пайызды ғана құрап, 2017 жылда үлесі 38,2 пайызға жеткен. Ал жұршылық шаруашылығында 2013 жылы өсімдік шаруашылығының үлесі 30,3 пайыз болса, 2014 жылы 27,1 пайыз болған. 2015 жылы бұл көрсеткіш 26,1 пайызға түскен, 2017 жылы 26,7 пайызға жетіп, 2017 жылда 40,6 пайызды құраған.

Алматы облысындағы өсімдік шаруашылығының негізгі өнімдерін өндіруді халықтың жан басына шаққанда Астық өнімдері 2013 жылы 587 килограммға, картоп өнімі 341 килограммға, көкөніс 368 килограммға тең болған, 2014 жылы астық өнімдері 525 килограмм, картоп өнімдері 356 килограмм, көкөніс өнімдері 433 килограмм болған, 2015 жылы астық өнімдерін өндіру 556 килограммға, картоп 329 килограммға, көкөніс өнімдерін өндіру 451 килограммға тең. Астық өнімдері 2016 жылы 542 килограммға, картоп өндіру 339 килограмм, көкөніс өндіру 463 килограмм болған. 2017 жылы бұл көрсеткіштер біршама өскен, яғни астық өнімдері 631 килограмм, картоп өндіру 365 килограмм, көкөніс өндіру 490 килограмм болған [7].

Халықтың жан басына шаққанда өсімдік шаруашылығындағы негізгі азық-түлік өнімдерін тұтыну картоп бойынша 2013 жылы 47 килограмм, көкөніс және бақшалық азық-түлік өнімдерін тұтыну 112 килограмм,нан өнімдері 143 килограммға тең болған. Аталмыш өнімдерді тұтыну 2014 жылы картоп 44 килограмм, көкөніс және бақшалық өнімдер 102 килограмм, нан өнімдері136 килограмм болған. 2015 жылы картоп 45 килограмм,көкөніс және бақшалық өнімдер 102 килограмм, нан өнімдері 129 килограммға болса, 2016 жылы нан өнімдері 134 килограмм, көкөніс және бақшалық өнімдері 100 килограмм, картоп өнімдерді 42 килограмм болған.

2017 жылғы 1 қаңтардағы өсімдік шаруашылығы өнімдерінің жалпы өнімділігі аудандар бойынша талдап қарастырсақ бидай өнімділігі Сарқан ауданында 44,2 мың центнерге, Кербұлақ ауданында 394,4 мың центнерге, Жамбыл ауданында 388,2 мың центнерге тең. Арпа өнімділігінде алғашқы орында Кербұлақ ауданы 1 059,2 мың центнермен, келесіде Жамбыл ауданы 646,9 мың центнермен, үшіншіде 450,4 мың центнермен Алакөл ауданы тұр.

Дәндік жүгері өнімділігі бойынша алғашқы орында 1 531,2 мың центнермен Панфилов ауданы, 1 311,1 мың центнермен Еңбекшіқазақ ауданы, 669,8 мың центнермен Қапшағай қаласы орналасқан. Алакөл ауданы 86,9 мың центнермен, Сарқан ауданы 66,6 мың центнермен, Еңбекшіқазақ ауданы 39,6 мың центнермен күнбағыс өнімділігі бойынша бірінші үштік орында. Соя өнімділігі бойынша біріншіде Сарқан ауданы 488,3 мың центнермен, Алакөл ауданы 479,7 мың центнермен екінші, Ескелді ауданы

267,4 мың центнермен үшінші орында. Қант қызылшасы өнімділігі бойынша бірінші үштікте Ескелді ауданы 383,2 мың центнермен, Көксу ауданы 249,4 мың центнермен және Ақсу ауданы 213,1 мың центнермен тұр. Райымбек ауданы 1 434,0 мың центнер, Қарасай ауданы 870,3 мың центнер, Еңбекшіқазақ ауданы 761,6 мың центнер көрсеткіштерімен картоп өнімділігі бойынша алғашқы үштікте. Көкөніс өнімділігі бойынша көрсеткіштер Еңбекшіқазақ ауданында 2 928,8 мың центнер, Қапшағай қаласында 1 314,7 мың центнер, Іле ауданында 967,2 мың центнер болған. Күріш өнімділігі Балқаш ауданында 317,2 мың центнер, Қаратал ауданында 123,6 мың центнер болған (6-кесте).

Кесте 6. 2017 жылдағы ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі

Дақылдар атауы	ауыл шаруашылығының барлық санаттары	ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында	шаруа немесе фермер қожалығында	халықтың үй шаруашылығында
Дәнді дақылдар, барлығы	27,2	24,5	27,0	61,5
одан:				
Күздік бидай	19,9	17,9	20,8	-
Жаздық бидай	19,9	16,3	21,0	-
Күздік арпа	24,8	21,3	25,3	-
Жаздық арпа	19,8	15,2	20,9	-
Сұлы	15,2	16,9	14,4	-
Құрғақ дәндік жүгері	61,4	60,3	61,6	61,5
Күріш	41,8	41,4	43,8	-
Күнбағыс	10,2	6,4	10,7	13,2
Соя	21,7	16,2	22,8	-
Қант қызылшасы	325,4	327,7	329,5	32,1
Картоп	181,5	158,7	180,2	184,7
Көкөніс	291,9	388,1	293,7	270,9
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].				

6-кестенің мәліметтеріне сәйкес, ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы күздік бидайдың жалпы өнімділігі 17,9 га центнер, жаздық бидай 16,3 га центнер, күздік арпа 21,3 га центнер, жаздық арпа 15,2 га центнер, сұлының жалпы өнімділігі 16,9 га центнер, құрғақ дәндік жүгері 60,3 га центнер, күріш өнімділігі 41,4 га центнерге тең. Күнбағыстың жалпы өнімділігі 6,4 га центнер, соя өнімділігі 16,2 га центнер, қант қызылшасы 327,7 га центнер болса, картоп өнімділігі 158,7 га центнер, көкөніс өнімділігі 388,1 га центнер болған. Шаруа немесе фермер қожалықтарындағы күздік бидайдың жалпы өнімділігі 20,8 га центнер, жаздық бидай 21,0 га центнер, күздік арпа 25,3 га центнер, жаздық арпа 20,9 га центнер, сұлының жалпы өнімділігі 14,4 га центнер, құрғақ дәндік жүгері 61,6 га центнер, күріш өнімділігі 43,8 га центнер, Күнбағыстың жалпы өнімділігі 10,7 га центнер, соя өнімділігі 22,8 га центнер, қант қызылшасы 329,5 га центнер болса, картоп өнімділігі 180 га центнер, көкөніс өнімділігі 293,7 га центнер болған. Ал, үй шаруашылығындағы құрғақ дәндік жүгері 61,5 га центнер, күнбағыстың жалпы өнімділігі 13,2 га центнер, қант қызылшасы 32,1 га центнер болса, картоп өнімділігі 184,7 га центнер, көкөніс өнімділігі болса 270,9 га центнер болған.

Қазақстандағы мал шаруашылығын дамытуда Алматы облысы аймақтарының үлесі зор[8]. Себебі, Жетісу өңірінің жері мал шаруашылығына таптырмас жер. Алматы облысының мал шаруашылығының және мал шаруашылығының соңғы бес жылдағы өнімділік жағдайын қарастырайық.

Жоғарыда 2013-2017 жылдардағы ауыл шаруашылығының көрсеткіштерін талдай өткен болатынбыз. Соның ішінде мал шаруашылығының үлесіде анықталған. Енді сол мал шаруашылығын тереңірек қарастырып, талдау жасайтын болсақ. Соңғы бес жылдағы мал мен құс санының өсімі 7-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 7. 2013-2017 жылдардағы мал мен құс санының динамикасы

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Мал шаруашылығы	139 907,1	166 422,7	186 668,4	209 441,1	246 934,4
Мал мен құс саны (жыл басына), мың бас					
Мүйізді ірі қара мал	828,8	832,4	852,5	882,3	899,7
с.і. сиыр	397,0	397,3	411,1	421,6	431,5
Қой мен ешкі	3 101,5	3 138,8	3 152,9	3 190,9	3 264,0
Шошқа	111,8	101,4	97,0	110,3	98,8
Жылқы	239,0	246,2	253,7	264,2	273,0
Түйе (бас)	6 220	7 471	7 833	7 703	6 991
Құс	9 058,6	9 585,5	9 660,5	8 657,8	8 538,0
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

7-кестеде берілген мәліметтерге сәйкес, мүйізді ірі қара малдың 2013 жылғы көрсеткіші 828,8 мың бас, 2014 жылы 832,4 мың бас болса, 2015 жылы 852,5 мың басқа жеткен. 2016 жылы бұл көрсеткіш 882,3 мың бас болса, 2017 жылы 899,7 мың басқа жетіп, айтарлықтай мал мен құс басының артқанын байқалады. Соның ішінде, сиыр саны 2013 жылы 397,0 мың бас, 2014 жылы 397,3 мың бас болса, 2015 жыл 411,1 мың басқа артып, 2016 жылды 421,6 мың бас, 2017 жылы 431,5 мың басқа жеткен.

Қой мен ешкі саны 2013 жылы 3 101,5 мың бас болған. 2014 жылы 3 138,8 мың мал басына артып, 2015 жылы 3 152,9 мың бас болған, 2016 жылы бұл көрсеткіш 3 190,9 мың мал басына жетіп, 2017 жылы 3 264,0 мың бас болған. Шошқаның саны 2013 жылы 111,8 мың бас, 2014 жылы 101,4 бас болып, 2015 жыл 97,0 мың басқа төмендеген. 2016 жылы 110,3 мың бас болып, 2017 жылы 98,8 мың басты құраған. Жылқы саны 2013 жылы 239,0 мың бас болса, 2014 жылы 246,2 мың басқа жеткен. 2015 жылы 253,7 мың бас болып, 2016 жылы 264,2 мың бас, 2017 жылы 273,0 мың басқа жеткен. Түйе саны айтарлықтай көп емес 2013 жылы 6220 бас болса, 2014 жылы 7471 бас, 2015 жылы 7833 басқа жеткен. 2016 жылы мал басы азайып, 7703 басқа, 2017 жылы 6991 бас болған [9].

Байқағанымыздай, түйе саны өте аз, әрі түйе шаруашылығы облысымызда аса дамымаған. Облыстағы мал шаруашылығының ішінде саны жағынан ең жоғары көрсеткіш құс шаруашылығында 2013 жылы 9058,6 мың бас болса, 2014 жылы 9585,5 мың бас болған. 2015 жылы 9660,5 мың басқа жетсе, 2016 жылы 8657,8 мың бас, 2017 жылы 8538,0 мың бас болып айтарлықтан төмендеген.

Соңғы бес жылда мал шаруашылығындағы негізгі өнімдерді өндіруде етті тірі салмақта өндіру 2013 жылы 293,5 мың тонна, 2014 жылы 306,2 мың тонна, 2015 жылы 308,1 мың тонна болған. Ал 2016 жыл 301,7 мың тоннаға төмендеп, 2017 жылы 315,8 мың тоннаға өскен. Сойылған ет салмағы 2013 жылы 169,4 мың тонна, 2014 жылы 123,6 мың тонна болса, 2015 жылдағы 184,9 мың тоннаға жетіп, 2016 жылы 178,3 мың тонна болып, 189,4 мың тоннаға артқан (8-кесте).

Кесте 8. Алматы облысы бойынша 2013-2017 жылдардағы мал шаруашылығындағы негізгі өнімдерді өндіру көрсеткіштері.

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Мал шаруашылығының негізгі өнімдерін өндіру, мың тонна:					
Ет (тірі салмақта)	293,5	306,2	308,1	301,7	315,8
Ет сойылған салмақта	169,4	123,6	184,9	178,3	189,4
Сүт	677,7	669,4	671,0	672,2	680,1
Жұмыртқа млн, дана	878,7	815,8	879,9	980,3	1 057,6
Жүн (таза салмақта)	7,9	7,9	8,0	8,0	8,1
Мал мен құс өнімділігі					
Бір сиырдан сауылған сүт, кг	2 651	2 791	2 810	2 791	2 807
Бір қойдан қыркылған жүн, кг	3,6	3,7	3,5	3,5	3,5
Бір мекиен тауықтан алынған жұмыртқа, дана	269	251	262	263	274

Кестенің жалғасы

Малдың орташа тірі салмағы, кг					
Мүйізді ірі қара	354	374	345	386	398
Шошқа	89	108	115	126	114
Қой мен ешкі	39	37	37	35	35
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

8-кестенің мәліметтеріне сәйкес, сүттің салмағы 2013 жылы 677,7 мың тонна, 2014 жылы 669,4 мың тонна болса, 2015 жылы 671,0 мың тоннаға өсіп, 2016 жылы 672,2 мың тонна болып, 2017 жылда 680,1 мың тоннаны құраған. 2013 жылы жұмыртқа саны 878,7 млн. дана, 2014 жылы 815,8 млн. данаға жетіп, 2015 жылы 879,9 млн. дананы құраған. 2016 жылы 980,3 млн. дана болып, 2017 жылы 1057,6 млн. дана болған. Ал, таза салмақтағы жүн көлемі 2013 және 2014 жылдары 7,9 мың тонна, 2015 және 2016 жылдары 8,0 мың тонна болып, 2017 жылы 8,1 мың тоннаға жеткен.

2013 жыл бір сиырдан сауылған сүт көлемі 2 651 килограмм, 2014 жылы 2 791 килограмм болса, 2015 жылы сауылған сүт көлемі 2 810 килограмм, ал 2016 жылы 2 791 килограммға жетіп, 2017 жылы 2 807 килограммды құраған.

Облыстағы мүйізді ірі қара басының орташа салмағы 2013 жылы 354 килограмм, 2014 жылы 374 килограмм, 2015 жылы 345 килограмм болса, 2016 жылы 386 килограммға жеткен. 2017 жылы бұл көрсеткіш 398 килограмм болған. Шошқа басының орташа салмағы 2013 жылы 89 килограмм, 2014 жылы 108 килограмм болса, 2015 жылы 115 килограммға жетіп, 2016 жылы 126 килограмм болып, 2017 жылы 114 килограммды құраған. Қой мен ешкі басының орташа салмағы 2013 жылы 39 килограмм, 2014және 2015 жылдары 37 килограмм, ал 2016 және 2017 жылдары 35 килограммды құраған.

Мал шаруашылығы өнімдерін өндіруде аймақтардың үлесі зор[10]. 2017 жылғы Алматы облысының мал шаруашылығының жалпы өнімділігі аудандар бойынша мал шаруашылығының жалпы өнімділігі Ақсу ауданында 19894,7 млн. теңге болып, аудандағы жалпы ауыл шаруашылығының 54,9 пайызын құрайды. Алакөл ауданындағы ауыл шаруашылығының 48 пайызбен 31247,4 млн. теңгені құраған. Балқаш ауданындағы мал шаруашылығы 18 737,4 млн.теңгемен 53,7 пайыз болды. Аталмыш көрсеткіштерді төмендегі 9-шы кестеден көре аламыз.

Кесте 9. Аудандар бойынша мал шаруашылығының жалпы өнімділігі, млн. Теңге.

Мазмұны	Барлығы	Мал шаруашылығы	жалпы өнімдегі үлесі
Алматы облысы	551 101,1	246 934,4	45,1
Ақсу	19 894,7	10 891,0	54,9
Алакөл	31 247,4	14 964,2	48,0
Балқаш	18 737,4	9 803,3	53,7
Еңбекшіқазақ	72 414,7	27 088,7	37,6
Ескелді	22 705,4	7 901,9	35,0
Жамбыл	32 680,3	16 001,3	49,9
Іле	57 204,3	31 879,2	55,9
Қарасай	40 891,7	19 828,8	48,5
Қаратал	21 548,1	6 938,8	32,3
Кербұлақ	27 334,6	12 422,0	45,5
Көксу	21 768,5	6 864,8	31,8
Панфилов	34 498,9	14 914,8	43,3
Райымбек	34 113,5	20 444,0	60,0
Сарқан	24 689,3	9 334,1	38,0
Талғар	40 175,3	16 100,1	40,6
Ұйғыр	21 713,2	11 902,2	54,9
Қапшағай	12 730,4	2 197,7	20,2
Талдықорған	13 722,4	6 568,5	49,1
Текелі	3 031,0	889,0	29,3
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].			

Еңбекшіқазақ ауданында бұл көрсеткіш 72414,7 млн.теңге болып, шаруашылықтың 37,6 пайызын құраған. Ал, Ескелді ауданында 22705,4 млн.теңгемен 35 пайызды құрған. 32680,3 млн.теңгемен Жамбыл ауданында шаруашылықтың 49,9 пайызын, Іле ауданында 55,9 пайызбен 57204 млн. теңге болған. Қарасай ауданында 40891,7 млн.теңгемен 48,5 пайызды, ал Қаратал ауданында 21548,1 млн. теңгемен 32,3 пайызды, Кербұлақ ауданында 45,5 пайызбен 27334,6млн. теңгеге жеткен. Көксу ауданында 21768,5 млн.теңгемен 31,8 пайызды, ал Панфилов ауданында шаруашылықтың 43,3 пайызбен, 34498,9 млн.теңгені құраса, 34113,5 млн.теңгемен 60 пайызды Райымбек ауданында құраған.Сарқан ауданындағы көрсеткіш 24689,3 млн.теңгемен, 38 пайызды құраған. 40,6 пайызбен 40175,3 млн.теңгені Талғар ауданында, ал Ұйғыр ауданында 21 713,2 млн.теңгемен 54,9 пайызды құраған. Қапшағай қаласында 12730,4 млн.теңгемен 20,2 пайызды, Талдықорған қаласында 49,1 пайызбен 13722,4 млн. теңгені, Текелі қаласында 3031 млн. теңгемен 29,3 пайызды құраған.

Облыстың шаруа қожалықтарының мал шаруашылығындағы өнімдерін өндіруге негізгі өнімдерді: сүт, жұмыртқа өндіру және мал мен құсты союға өткізу көрсеткіштері бойынша өткен жылмен салыстырғандағы пайызбен берілген. Облыс бойынша шаруа қожалықтарындағы тірі салмақта мал мен құсты союға өткізу 2017 жылы 42,2 тоннаны құраған. Оның ішінде бірінші орында Райымбек ауданы 6,0 тонна, екінші Панфилов ауданы 4,8 тонна, үшінші Жамбыл ауданы 3,9 тонна, ең төменгі өндіріс Қапшағай қаласында 0,1 тонна көрсеткішімен тұр. Сүт өндіру бойынша жалпы облыстық көрсеткіш 71,3 тоннаға жеткен. Оның ішінде 22,5 тоннамен Еңбекшіқазақ ауданы, 11,2 тоннамен Қарасай ауданы, 6,2 тоннамен Іле ауданы, ал ең төменгі көрсеткіш Текелі қаласында 0,1 тонна.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Алматы облысының аграрлық аймақ екендігін ескеріп, ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын келесідей бағыттармен жүзеге асырылуы керектігін атап өткен жөн:

- аграрлық өнеркәсіп өнімінің интеграцияланған және бәсекелестік нарықтарын қалыптастыру, олардың қызмет етуінің құқықтық және институционалдық инфрақұрылымын құру [11];
- қазіргі технология мен жоғары өнімді техниканы тиімді қолдануға мүмкіндік беретін, ауылдағы шаруашылықтың ұтымды формаларының қалыптастыру, нарықтық жүйеде табысты интеграциялану [12];
- аграрлық секторға мемлекеттік көмекті оңтайландыру және оның ынталандырушы бағыттарын күшейту. Саланың қаржылық секторын дамыту [13];
- табиғи жағдайы қолайлы зоналарда аграрлық сектордың өндіргіш күштерін шоғырландыру және ұтымды оңтайландыруды қалыптастыру негізінде аграрлық өндірісті терең қайта құрылымдау және кезеңмен мөлшерлерін оңтайландыру [14];
- ауыл халқының жұмысбастылық формасын аграрлық сектормен өзара байланысты өңдеу өнеркәсібі сегменттері және басқада баламалы жұмысбастылық түрлері арқылы дамыту;
- аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін арттыру және ресурс үнемдейтін және экологиялық таза технологияны ендіру, ғылыми зерттеулерді қолдау және ауылшаруашылығында кеңес беру жүйесін ендіру [15];
- ауылдық өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту;

Осылайша, ұсынылып отырған бағыттарды жүзеге асыру Алматы облысының аграрлық өнеркәсіп кешеніндегі өндіріс тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Габдуалиева Р.С. Сельское хозяйство региона как объект государственного регулирования: Сельское хозяйство. Вестник КазНУ. Серия экономическая. - 2016. - № 6.- С. 55-60.
- 2 Кемел М. Государственное регулирование развития АПК и сельских территорий: Агропромышленный комплекс. Устойчивое развитие КЗ.- 2015.- № 9.- С. 37-42.
- 3 Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O. The features of financial support of the innovative development in Almaty region. Bulletin of the Karaganda university. № 2(82). -2016. -pp. 111-117.
- 4 Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территорий регионов Республики Казахстан. Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. -2013. - № 3(71). - С. 37-45.

- 5 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері// stat.gov.kz/faces/ NavAbout/aboutIVC? _adf.ctrl-state...
- 6 Регионы Казахстана 2017: стат. сб. - Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. - 216 с.
- 7 Казахстан в цифрах: стат. сб. - Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. - 19 с.
- 8 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес - 2020», Астана, 2012 г.
- 9 Официальный сайт АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро» [Электрон. ресурс]. - URL: <http://kazagro.kz> (дата обращения: 06.2017)
- 10 Кинеев М.А., Сансызбай А.Р. Состояние и стратегия развития животноводства на научной основе. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. - Алматы: Бастау, 2016. - 245 с.
- 11 G.K.Lukhmanova, K.S. Sakibaeva, M.B. Seisekenova, R.E. Kuralbayeva, M.S. Orysbayeva. Improving the competitiveness of crop production in the Republic of Kazakhstan. The Journal of Social Sciences Research. Special Issue. 3, pp: 178-181, 2018.
- 12 Bedelbayeva A.E., Lukhmanova G.K. Trends and Problems of Biofuel Market Development in Kazakhstan, Materials Science Forum, 2016. Vol. 870, pp. 683-687
- 13 Valentina Hartarska, Denis Nadolnyak, Xuan Shen, (2015). Agricultural credit and economic growth in rural areas. Agricultural Finance Review, Vol. 75 Issue: 3, pp.302-312, <https://doi.org/10.1108/AFR-04-2015-0018>
- 14 Ajila C.M., Satinder K.B., M. Verma. Sustainable Solutions for Agro Processing Waste Management: An Overview. Environmental Protection Strategies. -2012. - 94 p.
- 15 Lazaridis, P., and Drichoutis, A.C. Food consumption issues in the 21st century. The food industry in Europe, 2005. pp. 21-33.

REFERENCES

- 1 Gabdualieva R.S. Sel'skoe hozyajstvo regiona kak ob"ekt gosudarstvennogo regulirovaniya: Sel'skoe hozyajstvo. Vestnik KazNU. Seriya ehkonomicheskaya.- 2016. - № 6.- S. 55-60.
- 2 Kemel M. Gosudarstvennoe regulirovanie razvitiya APK i sel'skih territorij: Agropromyshlennyj kompleks. Ustojchivoe razvitie KZ.- 2015.- № 9.- S. 37-42.
- 3 Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O. The features of financial support of the innovative development in Almaty region. Bulletin of the Karaganda university. № 2(82). -2016. -pp. 111-117.
- 4 Alashbaeva A., Abdrahmanova R. Modernizaciya ehkonomicheskogo razvitiya territorij regionov Respubliki Kazahstan. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Ekonomika. - 2013. - № 3(71). - S. 37-45.
- 5 Kazakstan Respublikasy Ul'tyik ehkonomika ministrlygi Statistika komiteti malimetteri// stat.gov.kz/faces/ NavAbout/aboutIVC? _adf.ctrl-state...
- 6 Regiony Kazahstana 2017: stat. sb. - Astana: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazahstan, 2017. - 216 s.
- 7 Kazahstan v cifrah: stat. sb. – Astana: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazahstan, 2017. – 19 s.
- 8 Programma po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa v Respublike Kazahstan na 2013–2020 gody «Agrobiznes–2020», Astana, 2012 g.
- 9 Oficial'nyj saj't AO «Nacional'nyj upravlyayushchij holding «KazAgro» [EHlektron. resurs]. – URL: <http://kazagro.kz> (data obrashcheniya: 06.2017)
- 10 Kineev M.A., Sansyzbaj A.R. Sostoyanie i strategiya razvitiya zhivotnovodstva na nauchnoj osnove. Vestnik sel'skohozyajstvennoj nauki Kazahstana. – Almaty: Bastau, 2016. – 245 s.
- 11 G.K. Lukhmanova, K.S. Sakibaeva, M.B. Seisekenova, R.E. Kuralbayeva, M.S. Orysbayeva. Improving the competitiveness of crop production in the Republic of Kazakhstan. The Journal of Social Sciences Research. Special Issue. 3, pp: 178–181, 2018.

- 12 Bedelbayeva A.E., Lukhmanova G.K. Trends and Problems of Biofuel Market Development in Kazakhstan, Materials Science Forum, 2016. Vol. 870, pp. 683–687
- 13 Valentina Hartarska, Denis Nadolnyak, Xuan Shen, (2015). Agricultural credit and economic growth in rural areas. Agricultural Finance Review, Vol. 75 Issue: 3, pp.302–312, <https://doi.org/10.1108/AFR-04-2015-0018>
- 14 Ajila C.M., Satinder K.B., M. Verma. Sustainable Solutions for Agro Processing Waste Management: An Overview. Environmental Protection Strategies. -2012. – 94 p.
- 15 Lazaridis, P., and Drichoutis, A.C. Food consumption issues in the 21st century. The food industry in Europe, 2005. pp. 21–33.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме оценки эффективности производства продукции сельского хозяйства Алматинской области. Проведен комплексный анализ производительности аграрной сферы региона, предложены пути способствующие устойчивому развитию сельского хозяйства.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of assessing the efficiency of agricultural production in the Almaty region. A comprehensive analysis of the productivity of the agrarian sector of the region has been carried out, and ways have been proposed that contribute to the sustainable development of agriculture.

JEL classification: R11

INTELLECTUAL POTENTIAL AS A KEY FACTOR OF THE REGION'S COMPETITIVENESS

Seitkazyeva A.M.,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

JSC «Narxoz University»

Almaty, The Republic of Kazakhstan

Arystanbayeva S.S.,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

JSC «Narxoz University»

Almaty, The Republic of Kazakhstan

Zhunisebekova G.E.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

JSC «Narxoz University»

Almaty, The Republic of Kazakhstan

Tazabekova A.Ch.,

Magister of Economic Sciences,

JSC «Narxoz University»

Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – To analyze the city's competitiveness in terms of intellectual approach and comfortable for living (existence).

Methodology. The quantitative indices of the competitiveness of the Almaty city and other cities have been studied comparatively; the analysis of the city's competitiveness from the point of view of the intellectual approach and comfort for existence has been carried out, used R-program (Data science).

The logical chain “determination of quantitative indicators of the city's competitiveness assessment” was investigated → “identification of weak positions” → “Determining the reserves of increasing competitiveness”.

Originality/value – The conclusion is made about the importance of creating comfortable and favorable conditions, improving the competence of human capital and the education system.

The necessity of an estimation of intellectual potential is proved. When creating methods for assessing intellectual potential, it is advisable to take into account as many factors as possible, including age, level of education and qualifications, competence, staff participation in raising the level of professional training and the intensity of retraining, the number of innovative transformations, the frequency of ideas generation. Further research and development of criteria and indicators for measuring intellectual potential will provide a real assessment of the city's competitiveness, quantify key competencies, assess competitive advantages and concentrate the resources necessary to strengthen them.

Findings – The mechanisms of intellectual potential enhancement can be used both to improve the activities and strategies of the city's development, and within the framework of economic alliances with the participation of our country.

Keywords – appraisal, intellectual potential, region, competitiveness.

УДК 332.122

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

Сейтказиева А.М.,

доктор экономических наук, профессор,
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

Арыстанбаева С.С.,

доктор экономических наук, профессор,
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

Жунисбекова Г.Е.,

кандидат экономических наук, профессор,
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

Тазабекова А.Ч.,

магистр экономических наук
Университет Нархоз,
г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Провести анализ конкурентоспособности города с точки зрения интеллектуального подхода и комфортности для проживания (существования).

Методология – Изучены количественные показатели конкурентоспособности города Алматы и других городов сравнительно, проведен анализ конкурентоспособности города с точки зрения интеллектуального подхода и комфортности для существования.

Исследована логическая цепочка «определение количественных показателей оценки конкурентоспособности города» → «выявление слабых позиций» → «Определение резервов повышения конкурентоспособности».

Оригинальность/ценность – Сделан вывод о важности создания комфортных и благоприятных условий, совершенствование компетентности человеческого капитала и системы образования.

Обосновывается необходимость оценки интеллектуального потенциала. При создании методик оценки интеллектуального потенциала целесообразно учитывать как можно большее число факторов, среди которых возраст, уровень образования и квалификации, компетентность, участие персонала в повышении профессиональной подготовки и интенсивность переподготовки, количество инновационных преобразований, частота генерации идей и др. Дальнейшее исследование и разработка критериев и показателей измерения интеллектуального потенциала позволит получить реальную оценку конкурентоспособности города, количественно выразить ключевые компетентности, оценить конкурентные преимущества и сконцентрировать ресурсы, необходимые для их усиления.

Выводы – Рассмотренные в статье механизмы повышения интеллектуального потенциала могут быть использованы как для совершенствования стратегий деятельности и мероприятий города Алматы, так и в рамках экономических союзов с участием нашей страны.

Ключевые слова – оценка, интеллектуальный потенциал, регион, конкурентоспособность.

ВВЕДЕНИЕ

Проблемы развития городов напрямую связаны с принимаемыми управленческими решениями, которые могут быть малоэффективными, что связано с недоучетом изменения их социальных и экономических параметров. Современный этап социально-экономического развития характеризуется воздействием, с одной стороны, глобализационных процессов, а, с другой, – региональной специализацией. Крупные города становятся центрами и катализаторами региональной деловой активности. Город представляет собой сложный механизм, который обеспечивает, с одной стороны, пространственные условия существования элементов социально-производственных систем, а с другой стороны, - агрегатов этих систем, т.е. способов и форм их взаимодействия (производства, социальной сферы, политических и культурных институтов и пр.) [1].

Разработка стратегии развития городов должна быть ориентирована на стратегию саморазвития, которая предполагает активизацию конкурирующих точек роста, усиление конкурентных преимуществ того или иного города, а не на движение по всем возможным направлениям, преследуя только цель увеличения бюджета для последующего его распределения между факторами территории.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Согласно точки зрения Портера, конкурентоспособность города – это экономическая категория, характеризующая способность территории достигать высокого и постоянно растущего уровня жизни за счет повышения производительности использования труда и капитала как действующими, так и новыми предприятиями – создателями добавленной стоимости. Следуя этой логике, конкурентоспособность города во многом определяется уровнем конкурентоспособности градообразующих предприятий. Однако, на современном этапе в силу постиндустриального характера развития понятие конкурентоспособности становится гораздо шире, чем конкурентоспособность расположенных на его территории предприятий. Города необходимо рассматривать как самостоятельные «хозяйствующие субъекты» конкурентной борьбы, производящие специфические товары (общественные блага), потребителями которых являются население данных юрисдикций, местный и региональный бизнес, внешние инвесторы, туристы и потенциальные новые жители, образующие рынок сбыта «территориального товара» [1].

Процессы глобализации привели к существенной трансформации пространственной организации мирового хозяйства. Основными двигателями глобальной экономики сегодня выступают крупнейшие городские агломерации, функционирующие на транснациональном уровне как центры концентрации и распределения всех видов ресурсов [2].

Экономическая наука, посвященная исследованию проблем крупных городов, во многом связана с поиском факторов, определяющих усиление роли мегаполиса в глобальной экономической системе, и изучению причин, позволяющих определенным городам становиться местами притяжения капитала, человеческих ресурсов, инноваций и в конечном итоге определяя степень их конкурентоспособности. Так, согласно методике ОЭСР такими факторами выступают конкурентоспособность городской продукции, высокие и растущие доходы местного населения; по мнению Стоппера (1997) – привлечение успешных фирм, высокие стандарты жизни; Вэбстер и Мюллер (2000) – рост конкурентоспособности местных продуктов; Гордон и Чешир (2001) – увеличение капитальных ресурсов, контроль рынков, благосостояние местного сообщества; Костийainen (2002) – способность привлечь потоки, инновационная среда, конкурентоспособность фирм, высокий уровень жизни.

Классифицируя факторы конкурентоспособности крупного города, определяющие либо конкурентные преимущества, либо конкурентное отставание, необходимо иметь в виду, что существуют такие факторы как наличие трудовых и природных ресурсов, благоприятных климатических условий и удачного географического расположения, которые не требуют больших инвестиций. Другая группа факторов, требующих значительных капиталовложений (научно-исследовательские организации, высококвалифицированные специалисты, информационно-инфраструктурные объекты), и которые фактически связаны с созданием интеллектуального потенциала города. Результирующим критерием оценки конкурентоспособности города следует признать уровень качества жизни в городе.

Роль интеллектуального потенциала как фактора конкурентоспособности крупных городов подтверждается многочисленными рейтингами мегаполисов [2,3,4], востребованных не только в научной среде, но и бизнес-сообществом (компаниями, выбирающими место для размещения бизнеса), и отдельными индивидами (с целью выбора места жительства, работы, приобретения недвижимости и т.д.).

Согласно методологии Индекса глобальных городов (Global Cities Index and Emerging Cities Outlook), в котором анализируются пять основных групп показателей (деловая активность, человеческий капитал, информационный обмен, культурный уровень и политический вес) 30% в итоговом показателе рейтинга отводится человеческому капиталу (интеллектуальный потенциал) Индекс конкурентоспособности глобальных городов (Global City Competitiveness Index), разработанный консалтинговой компанией The Economist Intelligence Unit, включает восемь факторов оценки, среди которых также присутствует «человеческий капитал» [С.199].

Исследователи данного проекта считают, что в ближайшем будущем конкуренция будет развиваться не только между странами, а преимущественно между городами.

В территориальном обзоре ОЭСР «Конкурентоспособность городов в условиях глобальной экономики» отмечается, что «благоприятным фактором, который способствует более высокой эффективности мегаполисов... является также концентрация в мегаполисах научно-исследовательской и опытно-конструкторской деятельности и их способности генерировать инновации (в странах ОЭСР более 81% патентов приходится на заявителей, находящихся в городах).

Свое исследование мы нацеливаем на оценку влияния интеллектуального потенциала города Алматы как стратегического фактора повышения его конкурентоспособности.

В целях выявления наиболее значимого фактора, влияющего на повышение конкурентоспособности и стратегическое развитие города Алматы, был проведен опрос и разработаны модели с помощью R-программы. Данная программа применяется для статистической обработки данных и работы с графикой.

Для создания моделей в R, в онлайн-режиме опрошено 500 респондентов. В анкете предлагалось 9 ключевых вопросов, по которым, по нашему мнению, возможно определить наиболее значимый фактор, влияющий на объект исследования.

Оцените влияние различных видов потенциала (1-слабое, 5-наиболее сильное) на повышение конкурентоспособности города Алматы? Большинство опрошенных респондентов считают, что инновационный (37 %) и интеллектуальный потенциалы (45%) наиболее сильное влияние влияют на повышение конкурентоспособности города. Далее данный вопрос будем рассматривать в программе R.

Считаете ли Вы, что в Казахстане необходимо сформировать интеллектуальную нацию? 92,7 % - да, 7,3 % - нет. Необходимо формировать интеллектуальную нацию – 92,7 % против 7,3 % отрицательного ответа объясняются тем, что 92,7 % опрошенных считают, что мы в Казахстане смогли создать интеллектуальную нацию.

Ответы на вопрос *«Считаете ли Вы, что интеллектуальный потенциал является наиболее важным фактором конкурентоспособности и стратегического развития г. Алматы?»* ответы были получены такие: да -93,9 %, нет – 6,1%.

На вопрос *«Какой из нижеперечисленных компонентов вы считаете наиболее важным для развития интеллектуального потенциала г. Алматы (1-менее важное, 5-наиболее важное)?»* 57,3 % опрошенных ответили, что качество науки и образования является наиболее важным и значимым фактором, менее важный фактор по их мнению – рост численности работоспособного населения и культура (19 %).

На вопрос *«Какие меры по вашему мнению могут способствовать не только сохранению, но и усилению интеллектуального потенциала г.Алматы (1-слабое, 5 - наиболее сильное)?»* 48,7 % респондентов считают, что поддержка молодежи, совершенствование образования, а также академическую среду могут способствовать усилению интеллектуального потенциала города Алматы. Это объясняется тем, что в г.Алматы очень много учебных заведений.

Какой вклад внесли бы вы для приумножения народного интеллектуального потенциала? Как показывают ответы, именно в этих ответах наиболее всего проявляется личность отвечающего. 18,3 % предпочли знание, 11% - ум, 14,6% - считают труд и дух, всё перечисленное отметили 56,1%.

На каком уровне оценивается человеческий капитал в качестве интеллектуального ресурса в г.Алматы? 2,4% опрошенных считают, что человеческий потенциал оценивается на низком, 35,4%, что на среднем уровне. Для Казахстана важны специалисты, обладающие передовыми знаниями, современными специальностями и имеющие профессиональный опыт. Все это они в будущем обязательно принесут в отечественную экономику.

Ясно, что дальнейшее стабильное развитие экономики города Алматы напрямую зависит от интеллектуального состояния социума.

ВЫВОДЫ

При моделировании с помощью программы R, определяется ключевой вопрос исследования. В данном случае, оценка респондентами влияния на повышение конкурентоспособности города Алматы различных видов потенциала: интеллектуального, инновационного, технологического, экспортного и индустриализации (Модель 1).

```
> A=read.csv("competition2.csv",sep=";",stringsAsFactors=FALSE)
> str(A)
'data.frame': 500 obs. of 6 variables:
 $ competitiveness : int 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 ...
 $ intellectual_potential: int 6 6 5 3 5 5 2 5 6 5 ...
 $ technology : int 2 2 5 3 5 5 2 5 3 5 ...
 $ innovation_potential : int 4 5 6 6 5 5 5 5 4 4 ...
 $ industry : int 2 2 5 3 5 5 2 5 3 5 ...
 $ export_potential : int 2 2 4 3 3 5 2 5 4 5 ...
> model1=glm(competitiveness~intellectual_potential+technology+innovation_poten$
> summary(model1)
Call:
glm(formula = competitiveness ~ intellectual_potential + technology +
    innovation_potential + industry + export_potential, family = binomial,
    data = A)

Deviance Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-2.35218   0.07567   0.14588   0.31770   0.94299

Coefficients:
            Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
(Intercept)    1.6135     1.0454   1.543  0.12275
intellectual_potential  1.1906     0.2797   4.257 2.07e-05 ***
technology      9.2053    1479.3208   0.006  0.99504
innovation_potential  0.9280     0.3334   2.783  0.00538 **
industry     -10.4057    1479.3206  -0.007  0.99439
export_potential  -0.6486     0.3558  -1.823  0.06832 .
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

(Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)

    Null deviance: 180.45  on 499  degrees of freedom
Residual deviance: 143.44  on 494  degrees of freedom
AIC: 155.44
```

Рисунок 1– Модель X1, основанная на критериях, которые влияют на повышение конкурентоспособности г.Алматы.

При интерпретации результатов программы группа значений, близких к числу «1», имеет тесную связь между статистически значимым и основным вопросом.

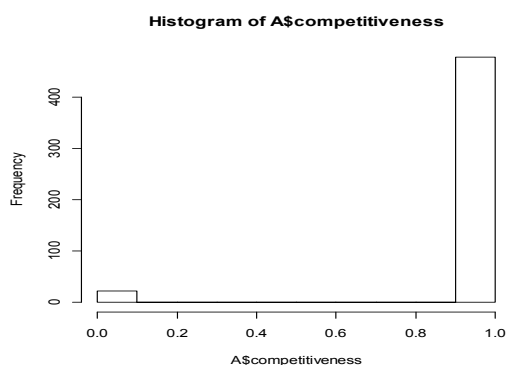

Рисунок 2 – Гистограмма, построенная на основе модели X1.

Гистограмма иллюстрирует главный вопрос анкеты, по оценке конкурентоспособного потенциала города. То есть на вопрос «Считаете ли Вы, что интеллектуальный потенциал является наиболее важным фактором конкурентоспособности и стратегического развития г. Алматы?» 95,8% респондентов ответили «да», и лишь у 4,2% респондентов были противоречивые мнения.

Основываясь на наших данных, модель Х1 была статистически значимой. Можно заметить, что между всеми показателями существует тесная связь. Как показано на рисунке 1, наиболее значимыми показателями для повышения конкурентоспособности и стратегического развития города Алматы являются интеллектуальный потенциал, так как имеет обозначение «три звездочки», и инновационный потенциал, у которого соответственно «две звездочки». Чем больше проявляется значимость коэффициентов, тем совершенней считается модель.

Как было отмечено выше, главные факторы, влияющие на конкурентоспособность города, это – интеллектуальный потенциал, инновационный потенциал, технологический потенциал, индустриализация, а также экспортный потенциал города.²

По мнению респондентов, кроме интеллектуального и инновационного потенциалов все остальные компоненты конкурентоспособности имеют слабое влияние. Для достоверности исследования, составляем следующую модель, оставляя наиболее важные и значимые показатели, которая выглядит следующим образом:

```
> summary(model2)

Call:
glm(formula = competitiveness ~ intellectual_potential + technology +
    innovation_potential, family = binomial, data = A)

Deviance Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-2.55840   0.09685   0.15049   0.30593   0.92001

Coefficients:
              Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
(Intercept)    1.6219     1.0474   1.549  0.12150
intellectual_potential  1.0572     0.2664   3.968 7.24e-05 ***
technology     -1.5361     0.3559  -4.316 1.59e-05 ***
innovation_potential  0.7622     0.2959   2.576 0.00998 **
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

(Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)

    Null deviance: 180.45  on 499  degrees of freedom
Residual deviance: 147.60  on 496  degrees of freedom
AIC: 155.6
```

Рисунок 3 – Модель Х2.

На рис.3 можно увидеть, что технологический потенциал имеет тоже три звездочки, но со стандартной ошибкой -1,5361. Отрицательные значения показателей не имеют значимости. Данная модель еще раз доказывает, что интеллектуальный потенциал является наиболее значимым фактором влияющим на стратегическое развитие и конкурентоспособность г. Алматы. Именно интеллектуальный потенциал в условиях глобализации является одним из наиболее эффективных факторов социально-экономического и политического развития. Он стал главным инструментом формирования и развития инновационной экономики и экономики знаний как высшего на сегодняшний день этапа развития мировой экономической системы.

Перед авторами стояла задача проведения анализа с акцентом на показатели интеллектуального потенциала в контексте обеспечения конкурентоспособности и роста валового регионального продукта города Алматы.

В связи с этим, изучив подходы большинства авторов и используемых ими разнообразных методик расчета интеллектуального потенциала, изучив имеющийся опыт, мы предлагаем рассматривать интеллектуальный потенциал как составляющую из нескольких показателей с присвоением весов. Так, в качестве основных составляющих приняты четыре группы показателей. К индексам данных четырех составляющих интеллектуального потенциала присваиваются веса. По мнению авторов, наибольший вес влияния на интеллектуальный потенциал имеет индекс научного потенциала региона. Так как в

условиях формирования инновационной экономики главным фактором развития становится научный потенциал региона, который обеспечивает возможность быстрого формирования научно-исследовательских групп для решения срочных задач региона, а также позволяет воспринимать и внедрять передовые технологии, созданные в регионе, в стране и за рубежом для обеспечения конкурентоспособности производимых товаров и услуг.

Главным фактором в создании и использовании научного потенциала являются знания, определяющие образовательный потенциал региона, участвующий в создании и использовании знаний. Данному индексу авторами был присвоен вес 0,3.

Авторы выделяют как одну из составляющих интеллектуального потенциала культурный потенциал региона с весом 0,2. Под культурным потенциалом следует понимать способность региона соответствовать запросам общества в целях повышения его морально-этического и духовного уровня.

Таким образом, для определения индекса интеллектуального потенциала необходимо учитывать вклад всех его составляющих: научного, образовательного и культурного потенциалов:

$$IP = 0,3EP + 0,5SP + 0,2CP,$$

где IP - индекс интеллектуального потенциала региона;

EP - индекс образовательного потенциала региона;

SP - индекс научного потенциала региона;

CP - индекс культурного потенциала региона.

Данный подход необходимо было апробировать на примере статистических данных по городу Алматы.

Анализ данных города Алматы показал, что подавляющую долю составляют горожане с высшим образованием, что существенно отличает структуру трудовых ресурсов Алматы от общереспубликанского показателя. Наличие в городе такого количества людей трудоспособного возраста с высшим образованием является положительным фактом и показывает уровень развития интеллектуального потенциала.

Также положительными факторами является высокая доля лиц со средним профессиональным образованием при снижающейся доле людей с начальным профессиональным образованием, что также является свидетельством роста качества человеческого капитала города.

Все это говорит о прогрессивных тенденциях в образовательной структуре экономически активного населения города Алматы.

Для определения образовательного потенциала города Алматы нами были рассчитаны три индекса. Индекс общего числа обучающихся на бакалавриате показывает изменение роли высшего образования в создании интеллектуального потенциала города. Другие два индекса характеризуют фактический выпуск докторантов и магистрантов. Подготовка таких кадров является необходимым элементом развития кадрового потенциала региона. В настоящее время возникает необходимость в подготовке специалистов, которые бы сочетали фундаментальность профессиональных базовых знаний с инновационностью мышления и практико-ориентированным, исследовательским подходом к разрешению проблем. Какое количество специально обученных специалистов высшей школы придет в развитие образовательного потенциала как страны, так и региона играет весомое значение.

Научный потенциал региона мы рассчитали на основании трех индексов. Первый индекс характеризует такой показатель как внутренние и внешние затраты на НИОКР. В Алматы расположены многие научные учреждения, проектные институты и высшие учебные заведения. Основной задачей, стоящей перед развитием в городе, является обеспечение интеграции образования, науки и производства для внедрения результатов научных исследований в производство. Следует отметить, что без больших вложений на НИОКР, переход к высокотехнологичному и интеллектуальному обществу невозможен. К сожалению, затраты на НИОКР в городе Алматы с 2014 года сократились на 80% и составили в 2016 году 28389.2 млн. тг.

Основной проблемой данной сферы является недостаточный уровень технической оснащенности научных организации и высших учебных заведений, и их экспериментальных и лабораторных баз, который ограничивает возможность выполнения исследований на высоком уровне.

Величина научного потенциала также характеризует количество инновационно-активных предприятий региона, а также количество работников, выполнявших научные исследования и разработки. Эти показатели отражают процесс инновационного развития региона, уровень технологического развития, степень вовлеченности населения в научные разработки. Алматы обладает хорошей базовой инфраструктурой для развития инновационного кластера: СЭЗ «ПИТ», большое количество вузов и медицинских учреждений. Город обладает хорошим притоком выпускников и специалистов для развития инноваций. При этом, несмотря на базовый имидж образовательного и медицинского центра страны, недостаточно активно проводятся маркетинговые мероприятия по продвижению города с позиции инновационного центра.

Измерение величины культурного потенциала можно осуществлять на основании индексов, характеризующих число зрителей театров и посетителей музеев. Этот индекс отражает роль культуры в расчетах интеллектуального потенциала и характеризует уровень духовного развития населения. Город Алматы является культурным центром республики. Здесь расположено более 200 организаций культуры и отдыха. в их числе 16 музеев, 30 библиотек, 13 театров, более 100 концертно-зрелищных организаций, клубов и культурных центров; 17 кинотеатров, 8 парков отдыха, цирк и зоопарк.

За последние 3 года динамика количества организаций и числа их посещений находилась в среднем на одном уровне по многим параметрам. Наиболее нестабильную динамику показывает показатель посетителей театров, что нормально в связи со значительным влиянием конкретных репертуаров театров в тот или иной год на посещаемость.

В ходе анализа город Алматы имеет высокие показатели по одному или двум индексам составляющих интеллектуального потенциала. Как правило, это научный потенциал, что позволяет сделать вывод о существующих проблемах в сфере образования.

В данной статье мы рассчитывали индекс интеллектуального потенциала только по городу Алматы, который с учетом всех перечисленных индексов составил 3.05.

Используя корреляционно-регрессионный анализ, мы получили следующую двухфакторную модель:

$$Y = -0,568 + 0,83 IP$$

Коэффициент корреляции 0,97 свидетельствует о тесной связи величины ВРП и интеллектуального потенциала города Алматы. Данное уравнение показывает влияние развития интеллектуального потенциала региона на уровень ВРП. Таким образом с повышением интеллектуального потенциала региона на 1 пункт ВРП увеличивается на 0,83 млн. тенге. Отсюда следует, что менеджменту города настоятельно рекомендуется эффективная модель управления интеллектуальным потенциалом региона в целях его увеличения.

В то же время, корреляционный анализ каждой составляющей интеллектуального потенциала показал, что большая часть исследуемых показателей демонстрирует высокую степень корреляции с индексом интеллектуального развития. Так, наибольшая корреляция 0,97 – фактический выпуск докторантов и величина ВРП. Указанные нами выше необходимость в квалифицированных кадрах, характеризующиеся факторами, по которым можно оценить успешность работы: продуктивность и удовлетворенность результатами труда имеют огромное значение в повышении интеллектуального потенциала региона.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Богомолова И.В., Слепченко В.А. Особенности развития и конкурентоспособность постиндустриальных городов. // Современная экономика: проблемы и решения, 8 (32) 2012.с.8-23, С. 8
- 2 Duff, A. Global strategy: Understanding city competitiveness // A.Duff. – Electronic text data. – Mode of access: <http://innovation4cities.com/global-strategy-understanding-sity-competitiveness>.

- 3 Ю.Ю.Хватов. Сравнительный анализ рейтингов конкурентоспособности глобальных городов. С. 195-202, С.198
- 4 Майкл Е. Портер. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ Майкл Е. Портер; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.
- 5 Lewis Dijkstra, Paola Annoni and Kornelia Kozovska, A New Regional Competitiveness Index: Theory, Methods and Findings. — 2011. — URL: https://www.researchgate.net/publication/259357714_A_New_Regional_Competitiveness_Index_Theory_Methods_and_Findings
- 6 Sérgio J. Teixeira, João J. Ferreira, Regional Competitiveness and Innovation in the Tourism Sector: A Systematic Review and Bibliometric Analysis. — 2017.
- 7 Меникова В. И., Синополец Н. В. Система индикаторов оценки устойчивого развития экономики региона - 2011.
- 8 Patrycja Zwiech, Determinants of regional competitiveness. — 2004. — URL: http://www.mikroekonomia.net/system/publication_files/482/original/2.pdf?1314970052
- 9 Ларсаева Л. Д. Конкурентоспособность региональной экономики и ее факторы в современных условиях. Текст // Актуальные вопросы экономических наук: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь, 2014 г.). — Уфа: Лето, 2014. URL <https://moluch.ru/conf/econ/archive/95/5800/>
- 10 Inna CHERVINSKA, Tetyana BLYZNYUK, Gifted Children – The Intellectual Potential of the Country. — 2010. — URL <http://www.irisro.org/inter2013angol/012InnaChervinska-TetyanaBlyznyuk.pdf>
- 11 Gina Cristina DIMIAN, National and Regional Competitiveness in the Crisis Context. Successful Examples. — 2011. — URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/26774988.pdf>
- 12 Годовой отчет Всемирного банка за 2017 год. — 2017. — URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/27986/211119RU.pdf>
- 13 Сайбонова Л. Н., Интеллектуальный потенциал региона в условиях информационной интеграции. — 2014. — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnyy-potentsial-regiona-v-usloviyah-informatsionnoy-integratsii>
- 14 Gina Cristina DIMIAN, National and Regional Competitiveness in the Crisis Context. Successful Examples. — 2011. — URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/26774988.pdf>
- 15 GÁBOR BÉKÉS, Measuring regional competitiveness: A survey of approaches, measurement and data. — 2015. — URL: <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1529.pdf>

РЕЗЮМЕ

В данной статье обосновывается необходимость оценки интеллектуального потенциала. При создании методик оценки интеллектуального потенциала целесообразно учитывать как можно большее число факторов, среди которых возраст, уровень образования и квалификации, компетентность, участие персонала в повышении профессиональной подготовки и интенсивность переподготовки, количество инновационных преобразований, частота генерации идей и др. Дальнейшее исследование и разработка критериев и показателей измерения интеллектуального потенциала позволит получить реальную оценку конкурентоспособности города, количественно выразить ключевые компетентности, оценить конкурентные преимущества и сконцентрировать ресурсы, необходимые для их усиления. Рассмотренные механизмы повышения интеллектуального потенциала могут быть использованы как для совершенствования стратегий деятельности и мероприятий города Алматы, так и в рамках экономических союзов с участием нашей страны.

ТҮЙІН

Осы мақалада интеллектуалды әлеуетті бағалау қажеттілігі негізделді. Интеллектуалды әлеуетті бағалау әдістемелерін әзірлеу кезінде неғұрлым көп факторлар ескерілу тиіс, атап айтқанда жас мөлшері, білім беру деңгейі, біліктілігі, компетенттілігі, кәсіби дайындау және қайта дайындауды көтеру қарқындылығы, инновациялық өзгерістер саны, идеяның туындау жиілігі т.б.

Интеллектуалды әлеуетті алдағы зерттеулер мен оны өлшеу критерийлері мен көрсеткіштерін әзірлеу қаланың бәсекеге қабілеттілігінің шынайы бағасын алуға, негізгі компетенттілікті сандық бей-

нелеу мен бәсекелік артықшылықтарды бағалауға және оны күшейтуге қажетті ресурстарды тарту, шоғырландыруға мүмкіндік береді. Мақалада қарастырылған интеллектуалды әлеуетті арттыру механизмдері Алматы қаласында өтетін, сондай-ақ еліміздің экономикалық одақтар шегінде қатысатын іс-шаралары мен әрекет ету стратегиясын жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін.

SUMMARY

The necessity of an estimation of intellectual potential is proved. When creating methods for assessing intellectual potential, it is advisable to take into account as many factors as possible, including age, level of education and qualifications, competence, staff participation in raising the level of professional training and the intensity of retraining, the number of innovative transformations, the frequency of ideas generation. Further research and development of criteria and indicators for measuring intellectual potential will provide a real assessment of the city's competitiveness, quantify key competencies, assess competitive advantages and concentrate the resources necessary to strengthen them. The mechanisms of intellectual potential enhancement can be used both to improve the activities and strategies of the city's development, and within the framework of economic alliances with the participation of our country.

МРНТИ 06.81.19
ОӘЖ 519.23:636.6.08(574)

АГРАРЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Сейтова В.Н.,

Докторант,

«Туран» университеті

Алматы, Қазақстан

Таменова С.С.,

экономика ғылымдарының кандидаты,

«Туран» университеті

Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстанның аграрлық құрылымдарында инновациялық қызметтердің (ұйымдық, үрдістік, өнімдік, маркетингтік) қалыптасуын анықтау және даму барысын талдау.

Әдіснама – зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері ретінде шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектері, аграрлық саладағы инновациялық қызметтерге жасалған ізденушінің ғылыми шолулары алынды. Зерттеу барысында заманауи талдау әдістері, оның ішінде алынған нәтижелерді талдау барсында экономикалық-статистикалық, өсіңкілік талдау, салыстыру және қорытындылау әдістері қолданылды.

Ерекшелігі/құндылығы – аграрлық салада инновациялық қызметтердің қалыптасуы мен инновациялық стратегияның рөлін анықтап, аграрлық құрылымдарға инновацияны еңгізу қарқынын арттыру қажет.

Қорытынды – мақалада Қазақстандағы аграрлық құрылымдардың қызметтеріне инновацияның, ғылыми зерттеу жұмыстар жүргізудің, инвестицияның оң әсері бар екені анықталды. Аграрлық саланың мал және құс шаруашылығы құрылымдарының негізгі инновациялық қағидалары: ең аз шығындану бойынша лидер болу, ресурстарды үнемдеуге қол жеткізу, асыл тұқымды мал және кроссті құсты таңдау, азықтандыру, инкубациялау, өсіру, сою, қайта өңдеудің инновациялық жоғары технологиялық өндірістік желілері мен жабдықтарды пайдаланудың тиімді технологияларын ұтымды таңдау. Инновациялық жаңа технологияларды қолданып, жоғары сапалы «инновациялық» өнім өндіру арқылы нарықта бәсекеге қабілеттілікті арттыру.

Түйін сөздер – инновация, инновациялық қызмет, аграрлық сала, аграрлық құрылымдар, кооперация, стратегия, даму, технология, тиімділік, бәсекеге қабілеттілік.

КІРІСПЕ

Аграрлық саланың ресурстық базасын дамытуға, қызмет көрсету мен технологиялық қызметтерді жетілдірудің маңызды факторларының бірі инновация болып табылады. Инновациялар инвестициялар ағынын жақсартуға, жеткізушінің беделін көтеруге, әсіресе нарықта белсенділік қабілетін арттыруға айтарлықтай әсер етеді.

Қазіргі таңда Қазақстанда аграрлық сала құрылымдарында инновациялық қызметті шектейтін негізгі факторлар жетерлік, олар: ынталандыру мен инновациялық қызмет субъектілерін қолдаудың толыққанды жүйесінің жоқтығы, жоғары кәсіпкерлік тәуекелдік, заңнамалық базаның жетілмегендігі, ұйымдардың инновацияға деген өз түсінігінің жетіспеушілігі, сондай-ақ, инновацияға кеткен қаражаттың ұзақ мерзімді қайтым мерзімі, инновациялық жаңалықтарды ендіру барысында білікті мамандардың тапшылығы және тағы басқалар.

Соңғы жылдары аграрлық секторда нарыққа тән күрделі экономикалық жағдайлар мен сыртқы нарықтағы бәсекелестік күреске қарамастан, салада инновациялық үрдістердің бірте-бірте белсенді дамуы орын алды. Бұл, әсіресе, инновациялар мен ғылыми жаңалықтарды өндіріске қарқынды енгізетін ауыл шаруашылығы құрылымдарына қатысты. Соның арқасында, өндірістегі ғылыми әзірлемелерді меңгерген көптеген ұйымдар өндірістік, экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштерінің айтарлықтай жақсаруына қол жеткізді.

Соған қарамастан, нарық сұранысы негізінде, коммерциялық көзқараспен қарағанда, инновацияны әзірлеу және сала өндірісіне ендіру қызметі және саланы дамытуды басқарудың жаңа инновациялық тәсілдерін зерттеуге экономикалық қажеттілік туындады.

ЗЕРТТЕУ БӨЛІМІ

Болашақта аграрлық саланың өнімдерін жаңа инновациялық технологиялар негізінде дайындау, сақтау, өңдеу және сату, инновациялық үрдістер негізінде бір тұтас жүйе ретінде қарастыруды қажет етеді. Қазіргі кезде аграрлық құрылымдардың инновация саласындағы белсенділік деңгейі келесідей: экономикасы қарқынды дамыған елдерде АҚШ, Швеция, Жапония, Австралия 50% дейін, ал Ресейде-12%, Қазақстанда-10% құрап отыр [1].

ТМД мемлекеттерінің инновациялық қызмет көрсеткіштері бойынша, 2017 жылғы халықаралық инновациялық индекс – Ресейде 38,5%, жоғары технологиялық тауарлардың экспорты Қазақстанда – 30,4%, ал ҒЗТКЖ жұмсалған шығындар бойынша Ресей – 1,1% нәтижелерді көрсеткен. Бұл дамыған елдердің инновациялық индекс деңгейі мен инновациялық қызмет нәтижелерімен салыстырғанда әлдеқайда төмен [2].

Инновациялық қызметтің аграрлық құрылымдардың дамуына әсерін және оның байланыстарын айқындау шетелдік ғалымдар зерттеулерінің негізгі мәселелерінің бірі болды. Бұл салада эмпирикалық жұмыстар кеңінен жүргізілгенімен, ғылыми зерттеулерде агрокәсіпорындарда инновациялық қызметтің өнім тиімділігіне ерекше әсерін анықтауға аса маңызды рөл бөлінбеуін ескере отырып (J.Mairesse, et.all., 2009), Италия мысалында, кәсіпорындардың көрсеткіштерін пайдаланып инновация мен оның өндірістегі тиімділігі арасындағы өзара байланысын айқындап, әсер ету деңгейін зерттеген алғашқы ғалымдардың бірі болды [3].

Кәсіпорын, ҒЗТКЖ, жаңа технология және инновациялық қызмет арасында өзара тығыз байланыстар бар (K.Hoffman, et. all.,1998) [4]. Қазақстанда аграрлық салада аталған зерттеулерге аса көңіл бөлінбеген.

Аграрлық өнеркәсіп құрылымдары үшін инновациялық қызметтің нәтижесі аса маңызды, себебі жаңа өнімді шығарғаннан кейін өнімділік екі есеге өскенін өз еңбегінде ұсынады (J.Mairesse, P. Mohnen, E. Kremp 2005) [5].

Компанияның көрсеткіштерін талдау және R&D қарқындылығы, құрал-жабдықтарға салымдар, өнімдік және үрдістік инновациялардың маңызын жоғарылатады. Инновацияның аталған түрлері компанияның өнімділігін арттырады (B. Hall, F. Lotti, J. Mairesse, 2008) [6].

Фирманың өнімділігіне инновациялық қызмет барынша оң ықпалын тигізеді (B. Hall, 2011) [7]. Зерттеушілердің пікірі бойынша инновацияны ынталандырудың ең тиімді жолдарының бірі – елдің экономикалық салаларындағы ірі кәсіпорындарды дамыту болып табылады, жалпы айтқанда, осы кәсіпорындарға қызмет көрсететін ғылыми-зерттеу институттары мен орталықтарды қалыптастыруды өз зерттеулерінде ұсынады (W.Hadhri, 2016)[8].

Инновациялық қызмет өзінің оң нәтижесіне тек сонда жетеді, егер ол ұтымды түрде ұйымдастырылған болса, бұған дамыған елдердің тәжірибесіде дәлел, олар негізінен өңірлік инновацияларды қаржылай қолдай отырып, инновациялық іс-әрекеттің ең тиімді жолын жүзеге асырады[9].

Бірақта дамыған шет елдердің тәжірибесін отандық аграрлық құрылымдарға жай ғана көшіру әр елдің экономикасының ерекшелік жағдайына байланысты тура күткен нәтижелерді бере қоймайды, ең алдымен, энергетикалық және ресурстық сыйымдылықты елеулі түрде азайтуға мүмкіндік беретін, өңірлік ерекшеліктерге және инновациялық жаңалықтарға қажеттілігі бар инвестициялардың тиімділігін арттыратын инновациялық қызметке бағытталған ең қолайлы нұсқалар басымдылыққа ие болуы тиіс.

ТАЛҚЫЛАУ МЕН НӘТИЖЕЛЕРІ

Аграрлық сала құрылымдарында өндірілетін өнімдер көлемін еселеу міндеті сала экономикасын шикізат экономикасынан инновацияға негізделген экономикаға, ғылым мен білім жетістіктеріне негізделген инновациялық өндірісті дамытуға көшкен кезде ғана табысты шешілуі мүмкін. Инновация - бұл қазіргі заманғы экономиканың қарқынды дамуын қалыптастыратын объективті күшті ынталандыру және оның қажетті шарты болып табылады [10].

Инновациялық қызмет тұрақты экономикалық дамудың, бәсекелестік артықшылықтарды қалыптастырудың, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды жүйелік факторларының бірі болып табылады. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру ғылыми зерттеулердің инновациялық нәтижелерін нарықтық тауарға айналдыру тиімділігі мен жылдамдығына байланысты. Экономикалық салалар мен оның кәсіпорындарында бәсекелік артықшылықтардың негізі – ондағы бизнесті дамыту үшін құрылған және қолдау болған инновациялық қызметтерге тікелей байланысты [11].

Инновацияға бағытталған аграрлық сала құрылымдарын қалыптастыру тәжірибесі ғылыми зерттеулердің жетіспеушілігін көрсетеді, себебі ғылыми әзірлемелер мен инновациялар экономика саласын ұйымдастыру мен дамытудың негізі болып табылады.

Аграрлық салаға енгізілетін инновациялар мазмұны бойынша сол саланың салалық, қызметтік, техникалық, технологиялық және ұйымдық сипаттамаларына қарай айтарлықтай ерекшеленеді. Мәселен, қазіргі таңда аграрлық саланың мал шаруашылығы өндірісінде инновациялық даму мен әзірлемелердің басым бағыттары болып: жануарлар мен құстың жоғары өнімді жаңа нәсілі, түрлері мен кросстарын шығару; жануарлар мен құстың өнімділігінің биологиялық әлеуетін арттыру; мал шаруашылығындағы генофонды сақтау және жетілдіру; трансгендік жануарлардың жаңа түрлерін жасау; жоғары өнімді асыл тұқымды жануарлардың аналық таптары мен фермаларын құру; мал шаруашылығындағы экологиялық қауіпсіз және техникалық қалдықсыз технологияларды жетілдіру; қарқынды жемшөп өндірісінің жаңа жүйелері; жемшөпті және жем қоспаларын тиімді пайдалану әдістері; мал шаруашылықтары мен кешендерінде механикаландыру, электрлендіру, автоматтандыру және өндіріс үрдістерін компьютерлендіру жүйелері бойынша кешендерді құру жатады.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасында әртүрлі шаруашылық малдары мен құстың саны және оның серпіні, мың бас.

Жылдар	Ірі қара мал	Оның ішінде, сиыр	Қой мен ешкі	Шошқа	Жылқы	Түйе	Құс, млн. бас
1991	9592,4	3 490,0	34 555,7	2 976,1	1 666,4	145,1	59,9
1995	6 859,9	3 045,0	19 583,9	1 622,7	1 556,9	130,5	20,8
2000	4 106,6	2 014,7	9 981,1	1 076,0	976,0	98,2	19,7
2005	5 457,4	2 442,6	14 334,5	1 281,9	1 163,5	130,5	26,2
2010	6 175,3	2 751,3	17 988,1	1 344,0	1 528,3	169,6	32,8
2015	6183,9	3130,5	18015,5	887,6	2070,3	170,5	35,6
2016	6413,2	3209,9	18184,2	834,2	2259,2	180,1	36,9
2017	6764,2	3358,0	18329,0	815,1	2415,7	193,1	39,9
2017 ж. 2015 жылға, %	109,4	107,3	101,7	91,8	116,7	113,2	112,1
2017 ж. 1991 жылға, %	70,5	96,2	53,0	27,4	144,9	133,1	66,6

Ескерту: [12] негізінде автормен құрастырылған

Сала экономикасының соңғы жылдардағы қызмет нәтижелерін талдау еліміздің аграрлық саласының объективті және субъективті сипатта болған қиыншылықтарға тап болғанын көрсетеді. Осыған қарамастан, өндірістік әдіс бойынша елдің ішкі жалпы өніміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 2014 жылы 4,3%-дан 2017 жылы 7,6%-ға дейін өсті [13].

1-кестеде Қазақстанда шаруашылық мал мен құс басының 1991-2017 жылдар аралығында, алдын қысқарып, соңғы жылдары бірте-бірте бас саны артып келе жатқанын көреміз. Ірі қара мал басы соңғы

үш жылда 9,4%-ға, жылқы басы 116,7%-ға, құс басы 112,1%-ға артты. Бірақ 2017 жылды 1991 жылғы деңгеймен салыстырғанда ірі қара мал басы 29,5%, қой мен ешкі 47,0%, құс басы 33,4% қысқарып кеткенін байқаймыз.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасында мал шаруашылығы өнімдерінің жеке түрлерін өндіру, мың тонна.

Жылдар	Мал мен құстардың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілген еті (тірідей салмақта), мың тонна	Мал мен құстардың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілген еті (сойыс салмақта), мың тонна	Сүт, мың тонна	Жұмыртқа, млн. дана	Жүн, мың тонна
1991	2 573,1	1 524,4	5 556,9	4 075,3	104,4
1995	1 773,8	984,8	4 619,1	1 840,8	58,3
2000	1 054,1	569,4	3 730,2	1 692,2	22,9
2005	1 252,0	675,9	4 749,2	2 514,0	30,4
2010	1 501,2	834,4	5 381,2	3 720,3	37,6
2015	1651,1	931,0	5182,4	4737,0	38,0
2016	1702,0	960,7	5341,6	4757,2	38,5
2017	1794,4	1017,6	5503,4	5103,0	39,0
2017 ж./ 2015 ж., %	108,7	109,3	106,2	107,7	102,2
2017 ж./ 1991 ж., %	69,7	66,7	99,0	125,2	37,4

Ескерту: [12] негізінде автормен құрастырылған

2-кестеден, 1991-2017 жылдар аралығында мал шаруашылығы өнімдерін өндіру соңғы жылдары жылдан-жылға артып келетінін байқаймыз: мал мен құстардың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілген (тірідей салмақта) еті, 2017 жылы 2015 жылымен салыстырғанда 1651,1 мың тоннадан 1794,4 мың тоннаға жетті немесе 8,7%-ға, сүт 6,2%-ға, жұмыртқа – 7,7%-ға, жүн - 2,2%-ға артқанын, ал бұл көрсеткіштер бойынша 2017 жылы 1991 жылмен салыстырғанда ет өнімін өндіру 30,3%-ға, сүт -1,0%-ға, жүн – 62,6% қысқарғанын, тек, жұмыртқа өндірісі 25,2%-ға артқанын көреміз [12].

Соңғы кездерде инновациялық жаңалықтар аграрлық саланың мал шаруашылығына арналған интенсивті технологияларды өндіріске енгізу шаруашылық малдарының өнімділігін айтарлықтай арттырды.

Қазіргі нарықтық жағдайда «құс өнімдері ішкі кешенін» Түркістан облысы деңгейінде тік интеграциялық «агроөнеркәсіптік кешен» құрылымын құру негізінде дамыту жүзеге аспауда және оны жекеменшік құс шаруашылықтарында Кеңес Одағы кезінде жүзеге асыру өте күрделі. Сондықтан сапалы инфрақұрылымдық қызмет атқаратын құрылымдардың жоқтығынан, облыстағы әр бір құс компаниясы өндірістік инновация, үрдістік инновация, өнімдік инновация, маркетингтік инновацияны қолдану негізінде өз өндірісі ішінде тік интеграциялық агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды, яғни, «құс өнімдері ішкі кешенін» құруды жүзеге асыруда [14].

Облыстағы құс компаниялары қолданып жатқан өндірістік, үрдістік, өнімдік, маркетингтік инновациялардың экономикалық мәні төмендегі анықтамалармен тұжырымдалады:

1) Өндірістік инновациялар жаңа өнімдерде, қызметтерде немесе өндірістік процестің технологияларында іске асырылады немесе жаңа өндірісті құру, өндірістік үрдіске жаңа элементтерді енгізуді білдіреді.

2) Үрдістік инновациялар – бұл тауарларды (қызметтерді) өндірудің немесе жеткізудің жаңа немесе едәуір жақсартылған әдісін енгізу. Бұл өндіріс тиімділігін арттыруға бағытталған технологиядағы, өндірістік жабдықтардағы елеулі өзгерістерді қамтиды.

3) Өнімдік инновациялар – техникалық, қызметтік, тұтынушылық сипаттамалары бар жаңа немесе едәуір жақсартылған немесе жетілдірілген материалдарды пайдалана отырып өндірілген тауарлар мен өнімдерді өндіруден тұрады. Инновациялық өнімдер (қызметтер) кәсіпорын үшін жаңа немесе жақсартылған болуы тиіс.

4) Маркетингтік инновациялар – бұл компанияда жаңа маркетингтік тұжырымдамаларды немесе стратегияларды қолдану. Өнімнің дизайнында немесе қаптамасында, өнімді орналастыруда, нарықта жылжытудың жаңа тәсілдерін қолдану немесе баға белгілеуде айтарлықтай өзгерістер болуы мүмкін. Олар сондай-ақ азық-түлік, ет және ет өнімдері үшін олардың сыртқы түрі үшін шешуші мәнге ие орамдағы өзгерістерді қамтиды.

Аграрлық сала өндірісін дамытуда, соның ішінде құс шаруашлығы өндірісіне ғылыми жетістіктер мен инновациялық жаңалықтарды ендіру елдің экономикасын дамытуға тікелей әсерін тигізді, Түркістан облысында екі бағытта: құс шаруашлығында ет өндіру және жұмыртқа өндіру бағыты бойынша мамандандырылған құс өндірісі дамыды. Өндірістік кооперация мен интеграциялық бірлесу құс шаруашылығын қарқынды дамудың маңызды факторлары болды, әсіресе, құс компанияларын өнеркәсіптік негізде қайта құру басталды. Құс компанияларындағы материалдық-техникалық базаны жаңарту, инновация жетістіктерін кеңінен қолдануға алып келді. Мұның бәрі, өз кезегінде, қысқа уақытта құс компанияларында экономикалық тұрғыда тиімді жүйені құруға мүмкіндік берді [15].

Мысалы, «Шымкент құс» ЖШС-де құс өндірісі технологиясының барлық кезеңдері мен сатылары 11 бірліктен құралған өндірістік инновациялар инновациялық интеграциялық байланысқан: жұмыртқаны өндіру, жұмыртқаларды инкубациялау, аналық тауықтарды алмастыру үшін жас шөжелерді өсіру, астық үшін жұмыртқалар өндіру, сұрыптау және қаптау, көтерме және бөлшек сауда, сонымен қатар, өз құстарын өсіру және бордақылау үшін өздерінің жеке меншік азықтық аралас-жем өндірісі құрылған және жоғарыдағы айтылған барлық өндірістік үрдістер тік интеграциялық байланысқан (Кесте 3).

Кесте 3 – «Шымкент құс» ЖШС жұмыртқа өндірісінде «өндіру-өңдеу-сату» технологиясы бойынша жүзеге асырылған, ұсынылатын инновация түрлері.

р/с №	Өндірістік және үрдістік инновациялар	Өнімдік инновациялар	Маркетингтік инновациялар (нарықта сату)
1.	Нәсілдік аналық тауықтар (жұмыртқа өндірісі)	1) нәсілдік жұмыртқалар; 2) гибридік жұмыртқалар	-
2.	Инкубация	3) бір күндік аналық шөже; 4) жас нәсілдік шөже ;	1) өз өндірісін қамтамасыз ету 2) шаруа, тұрғындар қожалығына сату (ұсыныс);
3.	Жас аналық құсты өсіру	5) жас аналық құс; 6) нәсілдік аналық тауық;	
4.	Құсты сою, қайта өңдеу	7) ересек, брак тауық еті; 8) етті сүйекті үн;	3) мұздатылған құс еті; 4) тоңазытылған құс еті; 5) гофра тарадағы құс еті;
5.	Кулинариялық қайта өңдеу	9) жартылай фабрикат; 10) консервілер; 11) ысталған құс еті; 12) шұжықтар;	6) жартылай фабрикаттар; 7) банктегі консервілер; 8) ысталған ет, шұжықтар; 9) вакумдық тарада құс еті;
6.	Жұмыртқаны іріктеу және буып-орау	13) диеталық жұмыртқа; 14) астық жұмыртқа;	10) іріктелген жұмыртқа; 11) буып-оралған жұмыртқа;
7.	Жұмыртқа ұнтағы өндірісі	15) жұмыртқа ұнтағы;	12) қорапта жұмыртқа ұнтағы;
8.	Тауық, шөже бағу үшін азықтық жем өндірісі	16) азықтық аралас жем;	13) шаруа, тұрғындар, шаруашылығына сату (ұсыныс)
9.	Көтерме сауда торы, қоймалар	17) қоймадағ құс өнімдері;	14) көтерме саудада сату;
10.	Бөлшек сауда, дүкендер	18) дүкендегі құс өнімдері;	15) фирма дүкендерінде сату;
11.	Өндірістік инновация - 11 бірлік	Өнімдік инновация - 18 бірлік	Маркетингтік инновация - 15 бірлік

«Шымкент құс» ЖШС-де құс өндірісі соңғы он жыл ішінде қалдықсыз технология негізінде қызмет атқару мақсатында төмендегі 16 бірлік өнімдік инновацияларды жүзеге асырды: нәсілдік және гибридік

тік жұмыртқалар өнімі; бір күндік аналық шөже; жас нәсілдік шөже; жас нәсілдік аналық тауық; ересек және брак тауықтар; етті сүйекті үн; жартылай фабрикаттар мен консервілер; ысталған құс еті мен құс шұжықтары; диеталық және астық жұмыртқалар; жұмыртқа ұнтағы; азықтық аралас жем өнімдерін өндіру инновациялары, сонымен қатар құс көңін қайта өңдеу өнімдік инновациясын жүзеге асыру мәселесін қолға алу ұсынылуда.

«Шымкент құс» ЖШС-і құс компаниясында 3 кестеде көрсетілгендей маркетингтік инновацияларды ендіру (нарықта сату) барлығы 11 бірлікті құрады, олар: мұздатылған және тоңазытылған құс еті; гофратара мен вакуумдық тарада құс еті; жартылай фабрикаттар мен банктегі консервілер; дүттелген құс еті мен құс шұжықтары; диеталық және астық жұмыртқа; жұмыртқа ұнтағы және басқа өнімдердің дизайны, қаптама мен буып түюіне елеулі өзгерістер енгізген, жаңа жарнамалар, бренд имиджі, көтерме сауда, тікелей сату, ет өнімдерін сату кезінде баға белгілеудің жаңа маркетингтік стратегиялары қолданылған.

Ал, «Ордабасы құс» ЖШС күркетауық компаниясы жобасы Қазақстан Республикасының индустрияландыру картасының жеделдетілген индустриялық-инновациялық даму бағдарламасы аясында жүзеге асырылды. Әлемдегі ең үздік өндірушілердің жабдықтарымен жабдықталған бұл құс компаниясы жылына 10 мың тонна күркетауық етін әр түрлі ассортиментте өндіруге қабілетті. «Ордабасы құс» ЖШС құс компаниясының негізгі қызметі, инновация негізінде: нәсілді күрке тауық өсіру, күркетауық етін өндіру және бордақылау, оны толық компания ішінде қайта өңдеу және өзінің брендтік дүкендерінде, сондай-ақ көтерме саудада құс етін сату. Өнімдер күрке еті, шұжық және ысталған ет өнімдері түрінде сатылады: күркетауық еті, күркетауық етінің әртүрлі бөлшектері, және ысталған құс еті өнімдері ел тұрғындарын өз өнімдерімен қамтамасыз етуде [16].

«Ордабасы құс» ЖШС құс компаниясы инновация негізінде соңғы тұтыну өнімдерін: қауырсынсыздырылған құс, кесілген ет, паста, терең қайта өңделген ет өнімі, ет және сүйек ұны және басқаларды да өндіруді қолға алды. Болашақта компанияның инновациялық «Дәмді ет» бренді бойынша шұжық және құс еті өнімдерінің ассортименті 60-тан астам атаумен нарықта сатуда. Қазіргі уақытта компанияның «Дәмді ет» брендімен шығарылған өнімдері Қазақстан мен Ресей тұтынушылары арасында үлкен сұранысқа ие.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстанда аграрлық сала құрылымдарында инновациялық қызметті жетілдіру мақсатында, дамыған елдердің тәжірибесін отандық экономикалық салаларда жүзеге асыру нарықтық инфрақұрылымды қалыптастыруға, инновациялық бизнес-құрылымдар мен ұйымдарды қаржылық қолдауда, шетелдік және отандық инвесторларды тартуға және т. б. қолдау көрсетуге мүмкіндік жара табады.

Түркістан облысындағы құс шаруашылығы компаниялары өндірістік және үрдістік инновация, өнімдік және маркетингтік инновация жетістіктерін

өз өндірісіне ендіріп тік интеграциялық агроөнеркәсіптік кешенді дамытты, терең қайта өңдеу жұмыстарын жүргізді, яғни, «құс өнімдері ішкі кешенін» құруды жүзеге асырды. Бұл инновациялық бағыттағы өндірістік тәжірибені елдің басқа құс шаруашылықтары мен компанияларында қолдану ұсынылады.

Бәсекеге қабілетті нарықта өзі өндірген өнімдерді қалдықсыз технология негізінде қызмет атқару мақсатында соңғы тұтыну затына дейін қайта өңдеуді қолға алу негізінде, өнімдер құнын төмендетіп, ресурстарды үнемдейтін инновациялық технологияларды қолдануды өндіріске ендіретін даму стратегиясы ұсынылады.

Аграрлық саламен оның мал шаруашылығы құрылымдарының негізгі инновациялық қағидалары: ең аз шығындану бойынша лидер болу, ресурстарды үнемдеуге қол жеткізу, асыл тұқымды және крості таңдау, азықтандыру, инкубациялау, өсіру, сою, қайта өңдеу, сондай-ақ жоғары технологиялық өндірістік желілер мен жабдықтарды қолданудың тиімді технологияларын ұтымды пайдалану болып табылады.

Сонымен, аграрлық саламен оның құрылымдарында қолда бар ресурстардың әлеуетін іске асыруды қамтамасыз ететін инновациялық жаңалық пен даму бағыттарын айқын таңдауы, жаһандық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін экономикалық өсудің жаңа үлгісін қалыптастырады. Қолданыстағы инновациялық жаңалықтар, біріншіден, кәсіпорындар мен құрылымдардың орнықты экономикалық өсуін, екіншіден, құрылымдар мен тұтастай аграрлық сала өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік жаратады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Мухаметжанова Ж.С. Экономический анализ инновационной деятельности предприятий Казахстана // Современные исследования основных направлений технических и общественных наук: материалы международной научно-практической конференции. – Казань, 2017, – С. 703-706.
- 2 Официальный сайт службы статистики [Электрон. ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.knoema.ru> (дата обращения 20.09.2018)
- 3 Hall B.H., Iotti F., Mairesse J. Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy // Small Business Economics. – 2009. – № 33. – pp. 13-33.
- 4 Hoffman K., Parejo M., Bessant J., Perren L. Small firms, R&D, technology and innovation in the UK: A literature review // Technovation. – 1998. – № 18 (1). – pp. 39-55.
- 5 Mairesse J., Mohnen P., Kremp E. The importance of R&D and innovation for productivity: A reexamination in light of the French Innovation Survey // Annales d'Economie et de Statistique. – 2005. – № 79/80. – pp. 487-527.
- 6 Hall B.H., Iotti F., Mairesse J. Employment, innovation and productivity: Evidence from Italian microdata // Industrial and Corporate Change. – 2008. – № 17. – pp. 813-839.
- 7 Hall B. H. Innovation and Productivity [Electronic Source] // Working Paper № 17178. – 2011. – URL: <http://www.nber.org/papers/w17178> (accessed: 13.12.2017)
- 8 Walid Hadrhi, Rigas Arvanitis, Hatem M'Henni. Determinants of innovation activities in small and open economies: the Lebanese business sector // Journal of Innovation Economics & Management. – 2016. №. 3 (21). – p. 77-107.
- 9 Патрик Э., Яшин В. Инновационная деятельность в Германии // Проблемы теории и практики управления. – № 1. 2009. – С. 78-85.
- 10 Бочаров Н.В. Новация как предмет формирования малого инновационного предпринимательства // Инновации. – № 4. 2008. – С. 58-64.
- 11 Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Портер: Пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 453 с.
- 12 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті ресми сайты [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 12.03.2018)
- 13 Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2011-2015 жылдарға арналған стратегиялық жоспары туралы» /Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 19 ақпандағы № 158 қаулысы.
- 14 Ускенов М.К., Айдарова А.Б., Есболова А.Е. Формирование и развитие инновационных организационных форм интеграции в птицеводстве // Статистика, учет и аудит, <http://sua.aesa.kz/>, <http://www.aesa.kz/>, Алматы: 4(71) 2018. – С. 172-176.
- 15 Ускенов М.К., Айдарова А.Б., Есболова А.Е. Экономический анализ состояния и развития птицеводства в Республике Казахстан // Вестник КазЭУ. Алматы: «Экономика» - 2016. - №2 (109). – С.99-108.
- 16 Ускенов М.К., Айдарова А.Б., Есболова А.Е. Анализ состояния и развития яйчного птицеводства в Казахстане // Central Asian Economic Review. № 5-6 (118) 2017. – С.140-147.

REFERENCES

- 1 Mukhametzhanova Zh.S. (2017), "Ekonomicheskii analiz innovatsionnoi deyatel'nosti predpriyatii Kazakhstana", *Sovremennye issledovaniya osnovnykh napravlenii tekhnicheskikh i obshchestvennykh nauk: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Kazan', pp. 703-706.
- 2 "Ofitsial'nyi sait sluzhba statistiki" (2018), available at: <http://www.knoema.ru> (Accessed April, 05, 2018) (In Russian)
- 3 Hall B.H., Lotti F., Mairesse J. Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy // *Small Business Economics*. – 2009. – № 33. – pp. 13-33.
- 4 Hoffman K., Parejo M., Bessant J., Perren L. Small firms, R&D, technology and innovation in the UK: A literature review // *Technovation*. – 1998. – № 18 (1). – pp. 39-55.
- 5 Mairesse J., Mohnen P., Kremp E. The importance of R&D and innovation for productivity: A reexamination in light of the French Innovation Survey // *Annales d'Economie et de Statistique*. – 2005. – № 79/80. – pp. 487-527.
- 6 Hall B.H., Lotti F., Mairesse J. Employment, innovation and productivity: Evidence from Italian microdata // *Industrial and Corporate Change*. – 2008. – № 17. – pp. 813-839.
- 7 Hall B.H. Innovation and Productivity [Electronic Source] // Working Paper № 17178. – 2011. – URL: <http://www.nber.org/papers/w17178> (accessed: 13.12.2017)
- 8 Walid Hadrhi, Rigas Arvanitis, Hatem M'Henni Determinants of innovation activities in small and open economies: the Lebanese business sector // *Journal of Innovation Economics & Management*. – 2016. № 3 (21). – p. 77-107.
- 9 Patrik E., Iashin V. Innovatsionnaya deyatelnost v Germanii // *Problemy teorii i praktiki upravleniya*. – № 1. 2009. – S. 78-85.
- 10 Bocharov N.V. Novatsiya kak predmet formirovaniya malogo innovatsionnogo predprinimatelstva // *Innovatsii*. – № 4. 2008. – S. 58-64.
- 11 Porter M. Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otraslei i konkurentov /Markl Porter: Per. S angl. – 3-e izd. – M.: Alpina Biznes Býks, 2007. – 453 s.
- 12 Qazaqstan Respýblıkasy Ulttyq ekonomika ministriligi Statistika komiteti resmı saıty [Elektron. resýrs]. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (data obraeniya: 12.03.2018) (In Russian)
- 13 Qazaqstan Respýblıkasy Áýyl sharýashylyry ministriliginiń 2011 – 2015 jylarda arnalran strategıalyq jospary týraly» /Qazaqstan Respýblıkasy Úkimetiniń 2011 jylry 19 aqpanyary № 158 qaýlysy.
- 14 Uskenov M.K., Aydarova A.B., Yesbolova A.Ye. Formirovaniye i razvitiye innovatsionnykh organizatsionnykh form integratsii v ptitsevodstve // *Statistika, uchet i audit*, <http://sua.aesa.kz/>, <http://www.aesa.kz/>, Almaty: 4(71) 2018. – S. 172-176.
- 15 Uskenov M.K., Aydarova A.B., Yesbolova A.Ye. Ekonomicheskii analiz sostoianiya i razvitiya ptitsevodstva v Respýblıke Kazahstan // *Vestnik KazEÚ*. Almaty: «Ekonomika» - 2016. - №2 (109). – S.99-108. (In Russian)
- 16 Uskenov M.K., Aydarova A.B., Yesbolova A.Ye. Analiz sostoianiya i razvitiya iaichnogo ptitsevodstva v Kazahstane // *Central Asian Economic Review*. № 5-6 (118) 2017. – S.140-147. (In Russian)

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена формированию и развитию инновационных услуг в аграрном секторе и его структурах. На примере птицеводческих компании Туркестанской области проведен анализ экономической деятельности компании. Выявлены и оценены влияния инновационной деятельности на производительность и на достижение устойчивого экономического роста в компании, а также на повышение ее конкурентоспособности на зарубежных и отечественных рынках.

SUMMARY

The article is devoted to the formation and development of innovative services in the agricultural sector and its structures. On the example of poultry companies of the Turkestan region, an analysis of the company's economic activity was conducted. Identified and evaluated the impact of innovation on productivity and the achievement of sustainable economic growth in the company, as well as to increase its competitiveness in foreign and domestic markets.

МРПТИ: 06.71.09

JEL classification: L1 Market Structure, Firm Strategy, and Market Performance

**ANALYSIS THE MARKET ENVIRONMENT OF CIVIL AVIATION IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

Chivazova A.Z.,

Candidate of Economic Science
Almaty Management University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Serikbayeva Zh.D.,

Candidate of Economic Science
Almaty Management University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

Jaxybekova G.N.,

Doctor of Economic Science, Professor
Almaty Management University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The study was conducted in the framework of the grant project of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan AR05136068 “Competitiveness and stress resistance of civil aviation of the Republic of Kazakhstan”.

Purpose – to analyze the current state, trends and the market environment of the civil aviation industry in the Republic of Kazakhstan. Attention is paid to analysis of problems in the industry and to directions of its development.

Methodology – in order to identify the untapped potential for improving the competitiveness and sustainability of the civil aviation industry, economic and statistical methods, groupings, and a graphical method were used.

Originality/value – the criteria and indicators of the civil aviation industry are given, in accordance with which the effectiveness of functioning of the civil aviation system is assessed, development trends and the market environment of the civil aviation industry of the Republic of Kazakhstan are justified.

Conclusion – as a result of research and analysis of the current state of civil aviation in the Republic of Kazakhstan, identified problems of the industry and developed areas to improve the efficiency of its activities.

Keywords – civil aviation, market environment, analysis, infrastructure development, air transportation.

МРНТИ: 06.71.09

JEL classification: L1 Market Structure, Firm Strategy, and Market Performance

АНАЛИЗ РЫНОЧНОЙ СРЕДЫ ОТРАСЛИ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Чивазова А.З.,

Кандидат экономических наук
Almaty Management University
г. Алматы, Республика Казахстан

Серикбаева Ж.Д.,

Кандидат экономических наук
Almaty Management University
г. Алматы, Республика Казахстан

Джаксыбекова Г.Н.,

Доктор экономических наук, профессор,
Almaty Management University
г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – проведение анализа современного состояния, тенденций развития и рыночной среды отрасли гражданской авиации в Республике Казахстан. Уделено внимание анализу проблем отрасли и направлениям ее развития.

Методология – с целью выявления неиспользованного потенциала повышения конкурентоспособности и устойчивости отрасли гражданской авиации использованы экономико-статистические методы, группировок, графический метод.

Оригинальность/ценность – приведены критерии и показатели отрасли гражданской авиации, в соответствии с которыми дана оценка эффективности функционирования элементов системы гражданской авиации, обоснованы тенденции развития и рыночная среда отрасли гражданской авиации РК.

Выводы – в результате исследования и проведенного анализа текущего состояния гражданской авиации в Республике Казахстан, выявлены проблемы развития отрасли и разработаны направления по повышению эффективности ее деятельности.

Ключевые слова – гражданская авиация, рыночная среда, анализ, развитие инфраструктуры, авиаперевозки.

ВВЕДЕНИЕ

Для Республики Казахстан формирование и организация эффективной работы транспортного комплекса, являющегося целостной экономической системой, имеет решающее стратегическое значение как для расширения внутреннего рынка, так и для углубления внешнеторговых отношений республики. Кроме того, географическое положение Казахстана обуславливает его значительную связующую роль в развитии торговых взаимоотношений на Евразийском континенте. Республика входит в число стран, от которых напрямую зависит формирование новых транспортных направлений.

Для повышения конкурентоспособности национальной экономики на международных рынках требуется эффективное развитие транспортной инфраструктуры, способной полностью удовлетворить существующие потребности и перспективы развития страны. Это будет иметь мультипликативный эффект на экономику страны, рост торговли, развитие межхозяйственных отношений, развитие рыночной инфраструктуры. Для Казахстана, занимающего 9 место в мире по размерам территории, с транспортом связаны не только перевозки грузов, но и социально-экономическое развитие регионов, решение мно-

гих проблем, таких как занятость населения, снижение инфляционного давления на цены, повышение качества и уровня жизни людей и т.д. При этом в 2017 году доля транспортной индустрии в валовом внутреннем продукте Казахстана составляет лишь 8%. В странах Европейского Союза данный показатель составляет 20-25%, что свидетельствует об определяющей роли транспортно-логистического сектора в экономике.

Основная часть. Особую роль в транспортной инфраструктуре Казахстана играет гражданская авиация, поскольку республика обладает обширной территорией и низкой плотностью населения, следовательно, основная задача авиационной индустрии состоит в обеспечении граждан доступными возможностями перемещений внутри страны и за ее пределами. Как видим по данным таблицы 1, доля гражданской авиации в общем пассажиропотоке пока очень мала – 6 млн.чел. или 4,2% в 2016 году, но мы отмечаем положительную динамику, так как рост этого показателя составил 33,3% в сравнении с 2012 годом [1].

Таблица 1 – Пассажиропоток по видам транспорта в Республике Казахстан за 2012-2016 гг. (млн.чел.)

	2012	2013	2014	2015	2016	Изм. 2016/2015, в %	Изм. 2016/2012, в %
Перевезено пассажи- ров, млн.чел.	18 484,6	20 004,3	21 281,2	21 839,1	22 332,8	2,3%	20,8%
Из них:							
Железнодорожным	24,4	28,6	23,2	22,5	23,1	2,7%	-5,3%
Автобусным	14 687,5	15 757,3	16 775,4	17 920,0	18 314,4	2,2%	24,7%
Такси	3 692,7	4 147,9	4 414,5	3 824,7	3 925,0	2,6%	6,3%
Троллейбусным	18,2	18,2	16,5	18,9	19,6	3,7%	7,7%
Трамвайным	51,4	40,5	39,1	37,0	31,8	14,1%	-38,1%
Внутренним водным	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	80,0%	-10,0%
Воздушным	4,5	5,0	5,4	5,9	6,0	1,7%	33,3%

Примечание – Составлено авторами на основе [1]

На рисунках 1, 2 наглядно показано преобладание в структуре пассажирских перевозок в Казахстане автобусного и железнодорожного транспорта, а также незначительную долю воздушного транспорта, несмотря на его востребованность.

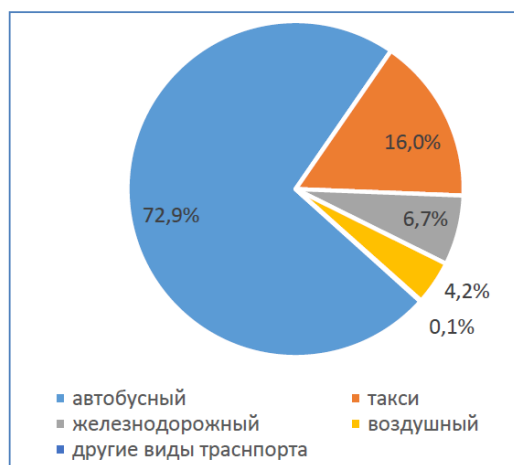

Рисунок 1 – Объем и структура пассажирооборота в РК по видам транспорта в 2016 г.

Примечание – Составлено авторами на основе [1]

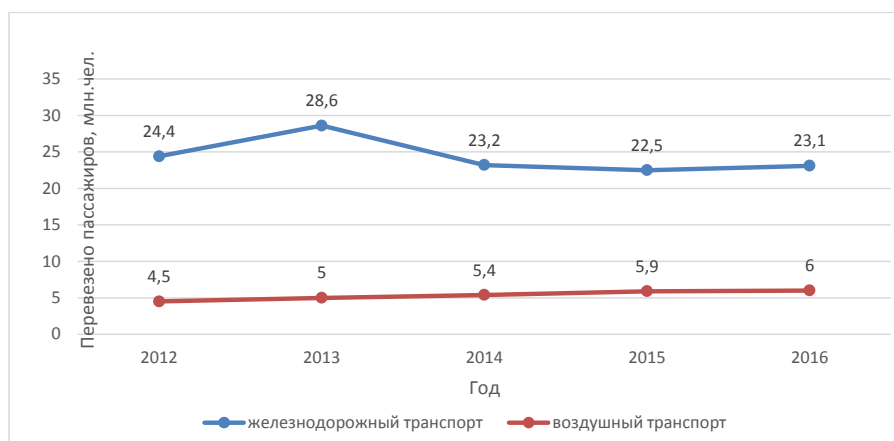

Рисунок 2 – Роль воздушного транспорта в транспортной системе Республики Казахстан
Примечание – Составлено авторами на основе [1]

Над территорией Казахстана пролегают наиболее выгодные по протяженности маршруты между азиатским и европейским континентами. В настоящее время на территории Казахстана действуют 96 воздушных трасс протяженностью 84 166 километров, по которым осуществляют полеты свыше 700 воздушных судов в сутки. Из них основной поток 71 маршрут – приходится на страны СНГ. Загруженность воздушных коридоров со странами СНГ неравномерна. Одним из самых загруженных является коридор на границе Республики Казахстан с Российской Федерацией в районе Уральска, где в сутки проходит до 70—74 воздушных судов. С другими странами СНГ загруженность воздушных коридоров составляет от 10 до 25 воздушных судов в сутки. Основная часть (80 процентов) транзитных перевозок проходит по территории страны по 12 основным маршрутами, соединяющим Европу и Юго-Восточную Азию [2].

Основные пассажиропотоки транзитом через Казахстан отмечены по следующим направлениям: из Китая в Европу, Турцию, Россию и Украину, между Европой и Южной Кореей, из Украины в Узбекистан и Индию, между Кыргызстаном и Индией.

Одной из сопутствующих развитию мер стало внедрение пилотного проекта 72-часового безвизового режима для туристов из Китайской Народной Республики, следующих транзитом через аэропорты Астаны и Алматы в период проведения ЭКСПО, который недавно был продлен до конца 2018 года. В стадии внедрения подобного режима для транзитных граждан Индии и Ирана.

Данный проект предоставляет иностранным авиакомпаниям право на выполнение ежедневных рейсов в Астану с третьей и четвертой степенью свободы воздуха. Это означает, что в случае заинтересованности любая иностранная авиакомпания (за исключением субсидируемых государством) имеет право на выполнение полетов в казахстанскую столицу до семи рейсов в неделю, что соответствует концепции открытости воздушного пространства и позволяют значительно сократить протяженность маршрутов.

В настоящее время наблюдается активный рост авиаперевозок, причем как международных, так и внутренних. Темпы роста пассажиропотока в Казахстане в авиационной отрасли за прошлый 2017 год составили 23%, что действительно является лучшим показателем за последние 25 лет (Рисунок 2). Безусловно, это стало возможным благодаря успешному проведению Международной выставки «ЭКСПО-2017».¹ Ранее отрасль росла ежегодно на 10%, а в кризис рост снижался до 6–7%. Рост транзитных пассажиров составил 30%. За последние 7 лет, в динамике объем перевезенных транзитных пассажиров вырос более чем в 19 раз. По факту 2017 года данный показатель превысил объем в 620 тысяч пассажиров. Всего в 2017 году аэропортами РК было обслужено 14,2 миллиона пассажиров, что больше показателя 2016 года на 17 %. В 2018 году ожидается 900 тысяч транзитных пассажиров [2].

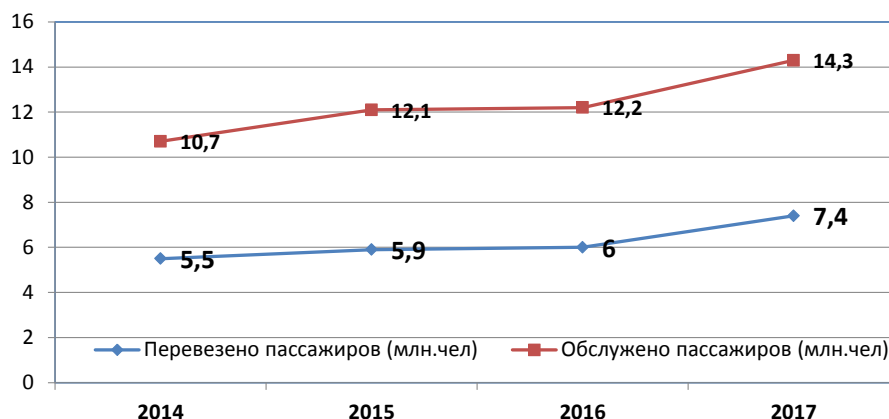

Рисунок 3 – Количество перевезенных и обслуженных пассажиров в Республике Казахстан за 2014-17 гг.
Примечание – Составлено авторами на основе [2]

Ситуация в сфере воздушных перевозок имеет устойчивый положительный тренд. Так, рост объемов в 2016 году составил 6,5%, а в 2017 году почти 24% (Рисунок 3).

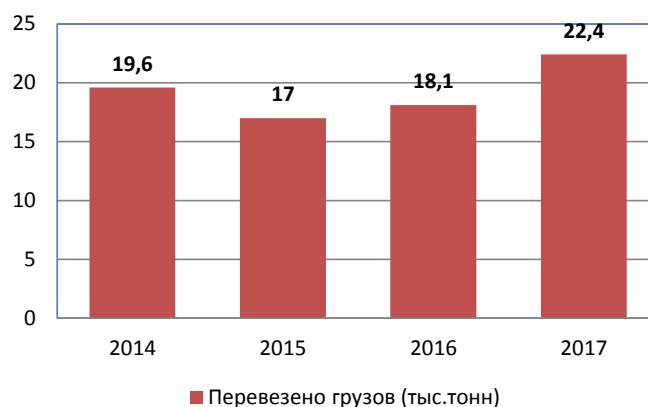

Рисунок 4 – Объемы авиагрузоперевозок в Республике Казахстан за 2014-17 гг.
Примечание – Составлено авторами на основе [2]

Также отрасль демонстрирует достаточно серьезные показатели по транзиту. Рост авиатранзита составил 30% (Рисунок 4). За последние 7 лет, если смотреть в динамике, объем перевезенных транзитных пассажиров вырос почти в 20 раз. По итогам 2017 года этот показатель превысил отметку в 620 тысяч человек. 5–6 лет назад речь шла всего о 20 тысячах транзитных пассажиров.

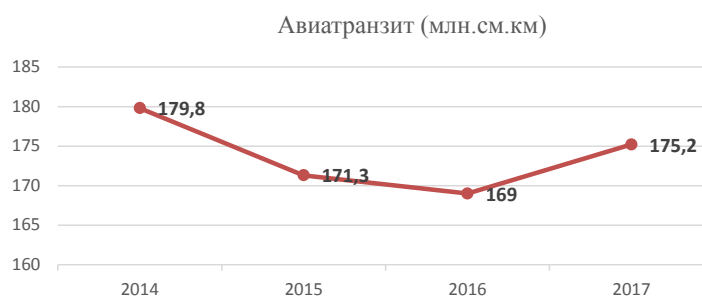

Рисунок 5 – Объемы авиатранзита в Республике Казахстан за 2014-17 гг.
Примечание – Составлено авторами на основе [2]

Ключевой производственно-функциональной единицей в гражданской авиации является аэропорт. Согласно информации Комитета гражданской авиации, на сегодняшний день в республике имеется 19 действующих аэропортов, 11 из них предназначены для обслуживания международных рейсов. Это важная часть транспортной системы, и его техническое состояние и уровень оснащения имеют большое значение для развития рынка авиатранспортных услуг. 10 казахстанских аэропортов категорированы по стандартам ИКАО: аэропорты гг. Астана по категории IIIA и Алматы по категории IIIB, аэропорт г. Атырау по II-й категории, аэропорты гг. Павлодар, Шымкент, Караганда, Жезказган, Актобе, Усть-Каменогорск и Кызылорда по I-й категории ICAO [4].

После 1991 года количество аэропортов в Казахстане сократилось более чем в пять раз, до дезинтеграции СССР их насчитывалось около ста. В своем нынешнем техническом состоянии аэропортовая сеть не способна в полной мере и с требуемым качеством выполнять свои основные функции в интересах экономики и граждан страны, а также не соответствует должному уровню авиационной безопасности. Для исправления ситуации Министерство по инвестициям и развитию намерено интенсивно развивать региональное авиасообщение. За годы независимости проведена реконструкция 15 взлетно-посадочных полос (ВПП) и 12 терминалов аэропортов Казахстана.

В целях модернизации инфраструктуры воздушного транспорта в текущем году в рамках исполнения Послания Главы государства «Нұрлы жол» завершено строительство нового терминала аэропорта Астаны, обеспечивающего комфортное обслуживание пассажиров, как на внутренних, так и на международных авиалиниях, и имеющего широкую возможность обслуживания трансфертных и транзитных пассажиров. Площадь терминала составляет 47 000 м². Пропускная способность нового терминала - 5 млн. человек в год (действующий терминал – 3,2 млн. чел.), итого 8,2 млн. пассажиров в год или 2525 пасс/ час [3].

В 2017 году завершена реконструкция одной из действующих взлетно-посадочной полос аэропорта г. Алматы. Продолжается работа по реализации проекта реконструкции ВПП аэропорта г. Семей. В планах до 2020 года намечена реконструкция ВПП аэропортов городов Костанай и Оскемен. До 2020 года будет завершена модернизация всех аэропортов [5, 6].

Среди участников рынка гражданской авиации Казахстана зарегистрировано 20 авиакомпаний, 5 из них («Air Astana», SCAT, «Comlux», «KazAirJet», «Prime Aviation») имеют право на полеты в страны Евросоюза. Семь из крупнейших казахстанских авиакомпаний показали следующий результат регулярности полетов:

- Air Astana	21 657 рейсов
- SCAT	10 446 рейсов
- Бек Эйр	5 150 рейс
- Qazaq Air	2 544 рейса
- Южное небо	548 рейсов
- Жезказган-эйр	51 рейс
- Жетысу	11 рейсов

На международных и внутренних рейсах несомненным лидером является компания Air Astana, которая выполняет более половины всех рейсов. SCAT же отвечает тем, что открывает все больше рейсов в Россию и Украину, и оживленные курортные направления, как Сочи, Минводы и Симферополь [7,8].

Вместе с тем отмечается сокращение иностранных перевозчиков (British Airways, «Чешские авиалинии», «Австрийские авиалинии», KLM). British Airways и «Чешские авиалинии» прекратили свои полеты в Казахстан еще в 2015 году, «Австрийские авиалинии» – в 2016-м, KLM – в 2017 году. Это не связано с принятием новых тарифов на аэропортовые услуги. Решения обусловлены только экономическими причинами. К примеру, рейсы KLM в Казахстане являлись убыточными, емкость казахстанского рынка для этих компаний оказалась недостаточной [8,9].

К проблемам отрасли гражданской авиации в Казахстане следует отнести отсутствие собственной ремонтной базы и квалифицированных специалистов. Капитальный плановый ремонт по замене внешней обшивки воздушного судна казахстанские эксплуатанты осуществляют за рубежом, что приводит к значительным расходам и отражается на стоимости услуг авиакомпаний.

Завышенный уровень цен на авиабилеты казахстанских перевозчиков объясняется также высокими и нестабильными ценами на топливо, так как потребность гражданской авиации Казахстана в авиационном топливе отечественными нефтеперерабатывающими заводами обеспечивается лишь на одну треть. Аэропорты вынуждены приобретать его на внешних рынках (в основном в России), что, соответственно, обуславливает его высокую стоимость.

В целом доля стоимости авиатоплива в себестоимости авиабилета составляет около 30-35 процентов. В 2018 году прогнозируемое потребление авиационного топлива составляет порядка 776 тысяч тонн при производстве отечественного топлива в объеме 431 тысячи тонн. С каждым годом с ростом производства отечественного топлива уровень дефицита снижается. К 2019 году Министерство энергетики планирует полностью обеспечить авиационный рынок отечественным топливом. Казахские авиакомпании считают, что процедура распределения авиационного топлива между казахскими авиакомпаниями непрозрачна и требует существенной корректировки [10].

ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Решению проблем гражданской авиации, на наш взгляд, будет способствовать следующее:

- развитие туризма, одной из приоритетных отраслей национальной экономики, активизирует интенсивность и рост количества международных маршрутов;
- переход на британскую модель гражданской авиации повысит эффективность государственного управления авиаперевозками, возрастет привлекательность авиатранзита через Казахстан [11,12];
- расширение международных трансферов (концепция «открытого неба»);
- развитие лоукоста (низкобюджетных авиалиний) является современным актуальным трендом во всем мире. Он позволяет авиакомпаниям существенно снизить себестоимость и укрепить финансовую устойчивость. А потребители получают возможность быстро и комфортно путешествовать по доступным ценам.
- использование механизмов государственно-частного партнерства в транспортной отрасли позволит направить на улучшение технического состояния наземной инфраструктуры аэропортового хозяйства.

Таким образом, для того чтобы гражданская авиация Казахстана смогла удовлетворить постоянно возрастающие потребности населения, стала конкурентоспособной на мировом рынке авиаперевозок и обеспечивала должный уровень безопасности полетов, требуется последовательно реализовать вышеперечисленные направления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Основные показатели развития транспорта [Электрон. ресурс]. – 2018. – http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersTransport/ (дата обращения: 19.09.2018)
- 2 Основные показатели по отрасли гражданской авиации [Электрон. ресурс]. – 2018. – <http://aviation.mid.gov.kz/> (дата обращения: 02.09.2018)
- 3 Аэропорты и аэродромы [Электрон. ресурс]. – 2018. – <http://aviation.mid.gov.kz/> (дата обращения: 02.09.2018)
- 4 Международная деятельность [Электрон. ресурс]. – 2018. – <http://aviation.mid.gov.kz/> (дата обращения: 02.09.2018)
- 5 Информация по инфраструктурным проектам [Электрон. ресурс]. – 2018. – <http://aviation.mid.gov.kz/> (дата обращения: 02.09.2018)
- 6 Справочник аэропортов [Электрон. ресурс]. – 2018. – <https://www.aviaport.ru/directory/airports/> (дата обращения: 20.10.2018)
- 7 Справочник воздушных судов [Электрон. ресурс]. – 2018. – <http://www.airfleets.net/> (дата обращения: 20.10.2018)
- 8 Воздушный транспорт [Электрон. ресурс]. – 2018. – http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersTransport/ (дата обращения: 19.09.2018) (дата обращения: 20.10.2018)

- 9 Справочник авиакомпаний [Электрон. ресурс]. – 2018. – <https://www.aviaport.ru/directory/airlines/> (дата обращения: 20.10.2018)
- 10 Летать станет еще дороже? [Электрон. ресурс]. – 2018. – <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-09/letat-stanet-esche-dorozhe> (дата обращения: 20.10.2018)
- 11 Закон Республики Казахстан «Об использовании воздушного пространства Республики Казахстан и деятельности авиации» [Электрон. ресурс]. – 2010. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z100000339> (дата обращения: 20.10.2018)
- 12 План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения: 20.10.2018)

REFERENCES

- 1 Osnovnye pokazately razvitiya transporta, available at: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersTransport/ (Accessed September, 19, 2018) (In Russian)
- 2 Osnovnye pokazateli po otrasli grazhdanskoi aviacii, available at: <http://aviation.mid.gov.kz/> (Accessed September, 2, 2018) (In Russian) (In Russian)
- 3 Aeroporty i aerodromy, available at: <http://aviation.mid.gov.kz/> (Accessed September, 2, 2018) (In Russian)
- 4 Mezhdunarodnaya deyatelnost, available at: <http://aviation.mid.gov.kz/> (Accessed September, 2, 2018) (In Russian)
- 5 Information on infrastructure projects, available at: <http://aviation.mid.gov.kz/> (Accessed September, 2, 2018) (In Russian)
- 6 Spravochnik aeroportov, available at: <https://www.aviaport.ru/airports/> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)
- 7 Spravochnik vozдушnyh sudov, available at: <http://www.airfleets.net/> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)
- 8 Vozдушny transport, available at: <http://stat.gov.kz/faces/homeNumbersTransport/> (Accessed September, 19, 2018) (In Russian)
- 9 Spravochnik aviakompanii, available at: <https://www.aviaport.ru/airlines/> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)
- 10 Letat' stanet esche dorozhe? available at: <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-09/letat-stanet-esche-dorozhe> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)
- 11 Zakon respubliki kazakhstan «Ob ispolzovanii vozдушnogo prostranstva i deyatelnosti aviatsii», available at: <https://zakon.uchet.kz/docs/Z100000339> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)
- 12 Plan natsii – 100 konkretnykh shagov po realizatsii 5 instituzionalnykh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbayeva, available at: URL: <https://online.zakon.kz/Document> (Accessed October, 20, 2018) (In Russian)

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстан Республикасындағы азаматтық авиацияның қазіргі жағдайы мен жағдайы туралы баяндалады, сондай-ақ оларды жеңу жолдарын айқындайды.

SUMMARY

The article highlights the current problems and performance of the civil aviation infrastructure in the Republic of Kazakhstan, as well as ways to overcome them.

JEL classification: H1: Structure and Scope of Government; H11: Structure, Scope, and Performance of Government

RESTRUCTURING OF RAILWAY INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Bakhitgul Chereyeva,
Doctoral Student
University of Narxoz
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – consider the process of restructuring the railway infrastructure and give the results of the restructuring under the influence of the ongoing reforms.

Methodology – the study was conducted using comparison, observation, and quantitative analysis methods.

Originality/value – the author has analyzed the current situation in the railway industry, outlines the stages of reform. Based on the study, the process of restructuring by type of services provided by the railway industry of Kazakhstan was reflected.

Findings – the results of the study showed that the ongoing process of transferring assets to a competitive environment will significantly change the infrastructure of industries, through the merger, reorganization and liquidation of unprofitable assets. The example of NC KTZh JSC, which is an active participant in the second wave of privatization, shows the optimal structure of a company in which assets are combined by type of activity, which significantly reduces the number of assets of companies, given the powers that will be given to facilities after the restructuring of the industry.

Keywords – restructuring, infrastructure, railway industry, state, privatization.

УДК (UDC) 338.242

РЕСТРУКТУРИЗАЦИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Череева Бахытгуль,
Докторант
Университет Нархоз
г.Алматы, Республики Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Рассмотреть процесс реструктуризации железнодорожной инфраструктуры и дать результаты изменения структуры под влиянием проводимых реформ.

Методология исследования – исследование было проведено с использованием методов сравнения, наблюдения и количественного анализа.

Оригинальность/ценность работы – автором был проведен анализ текущей ситуации в железнодорожной отрасли, приведены этапы реформирования. На основании исследования был отражен процесс реструктуризации по видам предоставляемых услуг железнодорожной отрасли Казахстана.

Результаты исследования – результаты исследования показали, что проводимый процесс передачи активов в конкурентную среду значительно изменит инфраструктуру отраслей, за счет объединения, реорганизации и ликвидации нерентабельных активов. На примере АО «НК «КТЖ», которая является

активным участником второй волны приватизации, показана оптимальная структура компании, в которой активы объединены по видам деятельности, что значительно сокращает количество активов компаний, даны полномочия, которыми будут наделены объекты после реструктуризации отрасли.

Ключевые слова – реструктуризация, инфраструктура, железнодорожная отрасль, государство, приватизация.

ВВЕДЕНИЕ

Глава государства в своем послании «Стратегия «Казахстан-2050» поставил задачу по вхождению Казахстана в число 30-ти наиболее развитых стран мира к 2050 году. Это подразумевает рост эффективности транспортной отрасли, как одной из ведущих отраслей социально-экономического развития страны.

В транспортной системе Казахстана значительное преимущество за железнодорожным транспортом. Большие расстояния транспортировки, сравнительно низкие тарифы на перевозки грузов и пассажиров делают железнодорожный путь сообщений наиболее востребованным со стороны потребителей. Как известно, железнодорожная отрасль страны находится в активной стадии реформирования. Главной целью реформ является формирование оптимальной системы работы железных дорог. В этой связи государство проводит масштабную приватизацию, реализуя активы частным лицам для создания конкурентного рынка в железнодорожной отрасли. В данной статье проведен анализ современного состояния железнодорожной отрасли, даны промежуточные итоги реформирования, а также влияние на развитие инфраструктуры, так как приватизация значительно изменит ее структуру.

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ

С 2015 года доля транспортной отрасли в структуре ВВП Казахстана составляет около 8%. За последние 10 лет в транспортную отрасль было инвестировано около 30 млрд. долл. США. За счет инвестиционных вложений было построено 2 тыс. км железных дорог, реконструировано 6,3 тыс. км автомобильных дорог, увеличены портовые мощности до 23,5 млн. тонн на Каспии, а также была проведена реконструкция ВПП в 15 аэропортах [1].

Модернизация транспортной инфраструктуры положительно отразилась на международных рейтингах. В индексе Глобальном индексе конкурентоспособности качество инфраструктуры с 2011 по 2017 годы улучшилось на 14 позиций [2]. Повысился индекс эффективности логистики Всемирного банка (LPI) с 88 места в 2014 году до 77 места в 2016 году [3]. К 2020 году планируется подняться до 40 места, что отражено в программе «Нұрлы жол» [4].

В 2017 г. железнодорожным транспортом было перевезено 272,1 млн. тонн грузов, грузооборот составил 378,8 млрд. т-км. (см. Рисунок 1) [5]. В общем объеме грузооборота страны доля железнодорожного транспорта составила 47,2%. За последние 5 лет грузооборот увеличился на 13,3%, а по сравнению с 2016 годом на 9,7%.

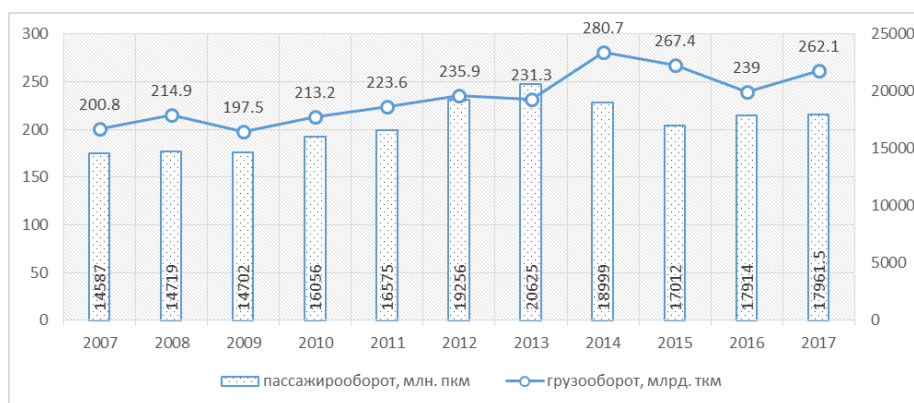

Рисунок 1 – Основные показатели железнодорожной отрасли Казахстана

Примечание – составлено автором на основе [5].

В Казахстане наиболее популярный вид транспорта по перевозке пассажиров – это автомобильный, по которому в 2017 году было перевезено 22619 млн. человек, что в общем объеме составляет 99,5%. На втором месте идет перевозка пассажиров железнодорожным транспортом, в 2017 году было перевезено 22,4 млн. человек, что меньше на 4,1% по сравнению с 2016 годом, а пассажирооборот увеличился на 0,3% и составил 17961,5 млн. п-км. С ростом спроса на авто и авиаперевозки за последние пять лет пассажирооборот железнодорожного транспорта уменьшился на 12,9%.

Как известно, от состояния железнодорожной инфраструктуры и подвижного состава, а также безопасности и качества перевозок пассажиров и грузов зависят не только перспективы дальнейшего экономического развития страны, а также возможности эффективной интеграции отрасли в мировую транспортную систему, повышение доступности транспорта и реализации потребностей граждан и субъектов бизнеса в перевозках, создание приемлемых условий для выравнивания социально-экономического развития регионов на евразийском пространстве. К примеру, в 2017 году было завершено строительство вторых путей на участке Алматы-Шу, что способствовало увеличению транзита из Китая в Европу, страны Центральной Азии, Персидского залива и обратно. А в 2019 году планируется строительство обводной ж/д линии станции Алматы, что в результате сократит сроки доставки транзитных грузов через станцию в среднем на 2 суток, и на 40% разгрузит объем грузовых операций [1].

РЕФОРМИРОВАНИЕ

На сегодняшний день, в активной стадии реформирования находится железнодорожный транспорт Казахстана. Одной из основных задач реформирования является создание конкурентного рынка перевозчиков и предоставить им равные права доступа к магистральной железнодорожной сети. Реформирование железнодорожной отрасли основывается на модели с вертикальным разделением потенциально-конкурентной перевозочной деятельности от естественно-монопольной услуги магистральной железнодорожной сети.

Современный этап реформы железнодорожной отрасли берет свое начало в 2001 году с момента акционирования РГП «Қазақстан темір жолы» (КТЖ). За время проведения реформы, были проведены такие мероприятия, как:

- выделение непрофильных видов деятельности из состава компании;
- разделение железнодорожного тарифа на инфраструктурную, локомотивную и вагонную составляющие;
- отделение пассажирских от грузовых перевозок;
- внедрение механизма субсидирования пассажирских перевозок с помощью использования системы размещения государственного заказа на основе субсидирования маршрутов;
- привлечение на рынок вагонов частных участников;
- существенное обновление отечественного парка вагонов [6].

Основные этапы реформирования железнодорожной отрасли изображены на рисунке 2.

С 2010 года в соответствии с государственными программами «Программа развития транспортной инфраструктуры РК на 2010-2014 годы» [7] и «Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 года» [8] реализуются мероприятия касательно формирования целевой модели железнодорожной отрасли страны и целевой структуры АО «НК «КТЖ».

За данный период в рамках государственных программ были реализованы следующие мероприятия по реформированию железнодорожной отрасли:

- внесение изменений и дополнений в международные соглашения (договоры) и национальное законодательство Республики Казахстан по вопросам железнодорожного транспорта в рамках Единого экономического пространства (ЕЭП);
- унифицированы тарифы на грузовые перевозки по видам сообщений;
- инвестиционная программа, нацеленная на обновление подвижного состава, а также строительство и модернизация железнодорожной инфраструктуры;
- внедрен новый механизм субсидирования убытков перевозчиков, которые осуществляют железнодорожные пассажирские перевозки по социально значимым межобластным сообщениям;

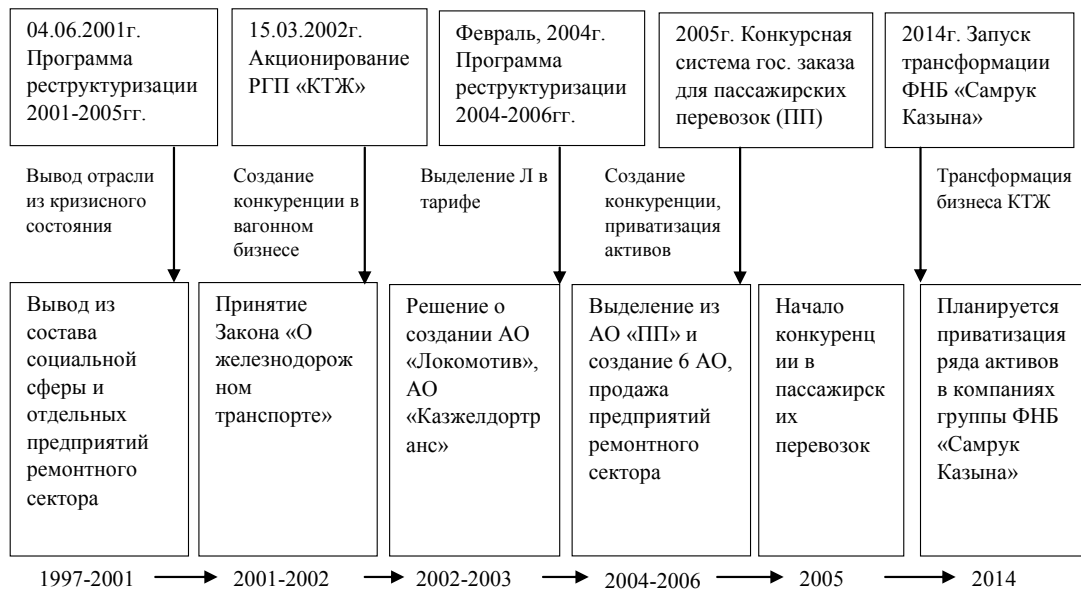

Рисунок 2 – Ключевые этапы реформы железнодорожной отрасли

Примечание – составлено автором на основе [6].

- оптимизация холдинговой структуры АО «НК «КТЖ», а также отчуждение непрофильных и профилно-вспомогательных объектов в конкурентную среду;
- развитие отрасли транспортного железнодорожного машиностроения [9].

В целях развития конкуренции и частного капитала в рамках становления рыночной экономики Правительством страны был инициирован процесс разгосударствления и приватизации государственных активов.

Реализация программы по приватизации направлена решить следующие задачи:

- повысить операционную эффективность компании;
- привлечь финансовые инструменты для развития компаний;
- развить частную инициативу;
- снизить государственное участие в экономике страны;
- развить малый и средний бизнес;
- создать выход на новые рынки сбыта с помощью привлечения стратегических инвесторов;
- развить фондовый рынок Казахстана.

30 декабря 2015 года постановлением Правительства Республики Казахстан № 1141 «О некоторых вопросах приватизации на 2016-2020 годы» утвержден перечень компаний государственного и квазигосударственного сектора, подлежащих приватизации, состоящий из наиболее крупных компаний республиканской собственности, АО «ФНБ «Самрук-Казына», АО «Байтерек» и АО «КазАгро» [10].

В перечень были включены 48 дочерних организаций АО «НК «КТЖ», в том числе 4 переданных Компании в доверительное управление [11]. Организации, передаваемые в конкурентную среду, относятся к объектам обслуживающих железнодорожную отрасль. Имеется вероятность, что передача данных объектов может негативно повлиять на дальнейшее развитие железнодорожной отрасли, так как они могут не получить должного развития под руководством частного лица, к примеру, не выдержать конкуренции, что может привести к банкротству.

ГРУЗОВЫЕ ПЕРЕВОЗКИ

Казахстан, находясь на стыке Европы и Азии, обладает значительным транзитным потенциалом, предоставляя азиатским странам наземную транспортную связь с Россией и Европой. Соседство со

странами, имеющие огромные рынки сбыта, делает развитие казахстанской транспортной системы перспективным. По территории страны проходят основные четыре международных транспортных коридоров – это Северный и Южный коридоры Трансазиатской железнодорожной магистрали, ТРАСЕКА и Север-Юг. Значительная доля наземных путей сообщения приходится на железные дороги.

По итогам 2017 года грузооборот увеличился на 9,6% по сравнению с 2016 годом, в том числе по следующим видам сообщений: во внутриреспубликанское сообщение рост на 9,7%, по экспорту рост произошел на 7,6%, по импорту грузооборот вырос на 12,9%, а в транзитном сообщении увеличение произошло на 12,8% (рисунок 3) [12].

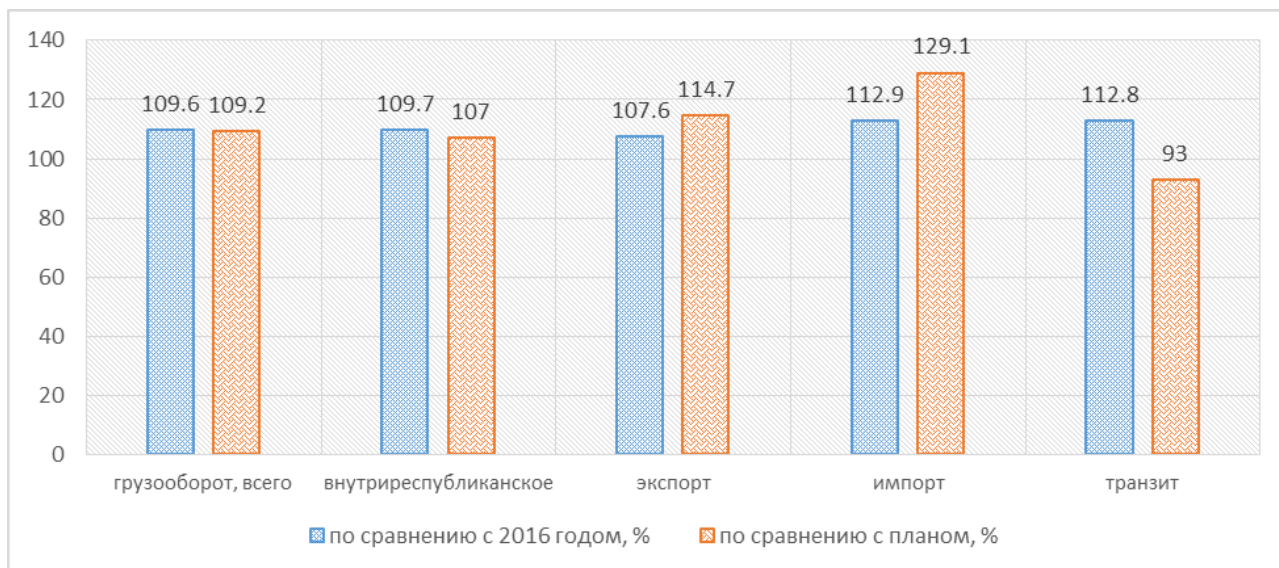

Рисунок 3 – Динамика грузооборота железнодорожным транспортом за 2017 г.

Примечание – составлено автором на основе [12].

Как видно из рисунка, по всем сообщениям кроме транзитных перевозок грузооборот выше запланированных объемов на 2017 год. Основными причинами невыполнения запланированного объема являются нехватка подвижного состава в России в связи с утилизацией парка вагонов, замещение транзитных грузопотоков в страны Центральной Азии экспортными поставками из Казахстана, а также сохранение экономических санкций между странами Запада и России.

Среди факторов, повлиявших на перевыполнение плана объемов грузоперевозок можно назвать следующие: во-первых, это увеличение перевозок угля в связи с ростом его потребления в внутри страны, во-вторых, рост погрузки в экспортном сообщении в направлениях России, Узбекистана, Кыргызстана и Японии, а также с появлением новых направлений, таких стран, как Азербайджан, Швейцария и Кипр, в-третьих, было проведено мероприятия по оптимизации работы вагонного парка.

Отсутствие ценового регулирования на услуги по предоставлению грузовых вагонов собственников грузовых вагонов создают благоприятные условия для обновления подвижного состава.

Согласно имеющейся практики регулирования тарифы дифференцированы в зависимости от вида сообщения и груза. В результате доходы от грузовых перевозок различаются в зависимости от сегмента рынка, который определяется видом сообщения и родом груза. Из них можно выделить основные три группы:

1 группа – это низкодоходные перевозки, к которым можно отнести: каменный уголь (экспорт, межобластное сообщение), руда (экспорт, межобластное сообщение), строительные грузы (импорт), хлебные грузы (экспорт, межобластное сообщение) и остальные грузы межобластного сообщения;

2 группа – это высокодоходные перевозки, то есть нефтяные грузы (экспорт), черные металлы (экспорт, импорт, межобластное сообщение), химические и минеральные удобрения (экспорт, импорт, межобластное сообщение) и импорт остальных грузов;

3 группа – это самоокупаемые перевозки, в составе которых: каменный уголь (импорт), нефтяные грузы (импорт, межобластное сообщение), руда (импорт), строительные грузы (экспорт, межобластное сообщение), хлебные грузы (импорт) и экспорт остальных грузов [6].

В настоящее время АО «НК «КТЖ» является единственным перевозчиком грузов на рынке Республики Казахстан. При этом для осуществления перевозок АО «НК «КТЖ» использует подвижной состав АО «Локомотив», АО «Қазтеміртранс», инвентарные вагоны других железнодорожных администраций и частный парк вагонов операторских компаний.

В нижеследующей таблице структурирован объем грузовых перевозок железнодорожным транспортом по видам сообщений за 2016-2017 годы.

Таблица 1 – Объем перевезенных грузов железнодорожным транспортом по видам сообщений.

Показатели	Ед. изм.	Период		Темп роста, %
		2016	2017	
Внутри-республиканское	тыс. тонн	144241	160713	111,4
экспорт		71478	78013	109,1
импорт		15444	17391	112,6
транзит		13039	16002	122,7
Примечание – составлено автором на основе [12]				

По итогам предоставленных услуг магистральной железнодорожной сети за 2017 год был получен доход в размере 328,3 млрд. тенге, а расходы составили 293,6 млрд. тенге. Помимо АО «Қазақстан темір жолы» в железнодорожной отрасли работают частные компании, которых около 200 на сегодняшний день. 62% парка грузовых вагонов являются инвентарными, а 38% - собственные. Доля эксплуатируемого парка в общем количестве вагонов составляют 93%. Основной проблемой инвентарного парка грузовых вагонов является износ вагонов, который достигает 60% [12].

По данным статистики при средненормативном сроке службы грузовых вагонов 28 лет в структуре парка грузовых вагонов доля вагонов со сроком эксплуатации свыше 25 лет составляет 29%, от 20 до 25 лет – 11%, до 20 лет – 60%.

В железнодорожной отрасли в большинстве используются технически и морально устаревшие модели подвижного состава, изношенные конструкции путей, путевой техники, применяются устаревшие технологии ремонта и содержания основных производственных средств. В этой связи, эффективность использования системы эксплуатации требует больших расходов для поддержания основных фондов в рабочем состоянии, так как государством поставлена задача увеличение объема контейнерных перевозок транзитом через Казахстан, а это требует соответствие международным стандартам.

С 2015 года устойчиво растет общий объем контейнерных перевозок транзитом через Казахстан с приростом до 60 %, то есть 212 тыс. ДФЭ до 347,5 тыс. ДФЭ в 2017 году. При этом в направлении Китай – Европа – Китай ежегодно обеспечивается двукратное увеличение количества контейнеров с 47,4 тыс. в 2015 году до 201 тыс. в 2017 году [1].

В 2020 году в результате создания конкурентоспособных тарифных ставок и скоординированных действий со странами-партнерами объем контейнерных перевозок в транзитном сообщении планируется довести до 2 млн. ДФЭ или увеличить в 10 раз.

ПАССАЖИРСКИЕ ПЕРЕВОЗКИ

В настоящее время в железнодорожной отрасли пассажирские перевозки в межобластных сообщениях осуществляются государственными и частными компаниями по государственному социальному заказу на конкурсной основе с выделением субсидий [13].

В конкурентной модели железнодорожной отрасли компаниям, которые осуществляют пассажирские перевозки, необходимы полный контроль и ответственность за обновление активов, задействованных в перевозочном процессе, а именно локомотивов и вагонов.

На уровне законодательства проведено четкое разграничение ответственности между уровнями государственного управления по организации пассажирских перевозок. Правительство страны обеспечивает создание условий для транспортировки пассажиров в межобластном сообщении, а местные исполнительные органы уполномочены за перевозки в междугородних и межрайонных сообщениях в пределах границ одной области.

В пассажирских перевозках развитие конкуренции и расширение участия частного сектора обеспечивается с помощью франчайзинга и доступа к пассажирскому подвижному составу государственного и частных перевозчиков. На эти цели государством ежегодно выделяется значительный объем денежных средств. Основными задачами реформирования в пассажирских перевозках железнодорожной отрасли являются:

- финансовое и организационное отделение пассажирских перевозок от грузовых;
- достижение прозрачности финансовых потоков;
- сокращение убытков;
- усиление роли частного сектора и внедрение конкуренции в процессе организации пассажирских перевозок.

По функциональному признаку пассажирские перевозки разделены на два блока:

- основная деятельность – это перевозка пассажиров и багажные перевозки;
- обеспечивающая деятельность – это ремонт и техническое обслуживание вагонов, обслуживание пассажиров на вокзалах, в вагонах-ресторанах, услуги прачечных комбинатов и др. [14]. Для осуществления данных видов деятельности в пассажирском хозяйстве создано несколько профильных предприятий.

АО «Пассажирские перевозки» являются субхолдинговой компанией в составе АО «НК «КТЖ» и обеспечивает совместно со своими дочерними и зависимыми организациями процесс перевозки пассажиров. В начале планировалось, что АО «Пассажирские перевозки» будут функционировать в качестве перевозчика в международном и межобластном сообщении, сохраняя в межобластном сообщении только те маршруты, которые не достались частным перевозчикам. Но как показала практика, массовый переход маршрутов от государственного перевозчика к частному не произошло. Поэтому по мере реструктуризации основной деятельности АО «Пассажирские перевозки» были проведены следующие мероприятия с образованием юридических лиц, занимающихся соответствующей деятельностью: для стимулирования конкуренции, был создан перевозчик ТОО «Компания «Жолаушылартранс», участвующий в тендерах на получение права оказания услуг по перевозке пассажиров на между и внутрирегиональных маршрутах. Эта компания включена в список компаний, которые будут переданы в частный сектор.

АО «Пригородные перевозки» было организовано для перевозок пассажиров на расстояния средней дальности в пригородной или междугородней зоне в пределах одной области. Эта компания участвует в конкурсах, проводимых местными исполнительными органами, ответственность за организацию междугородних и внутренних перевозок внутри одной области передана акимату, который на основе франчайзинга передает это право региональным частным компаниям; для снижения входных барьеров на рынок перевозки пассажиров была создана компания АО «Пассажирская лизинговая вагонная компания», обеспечивающая содержание, обслуживание и ремонт пассажирских вагонов, которые переданы от АО «Пассажирские перевозки», а также предоставление их в аренду частным перевозчикам, которые желают войти на рынок через систему франчайзинга. Первоначально планировалась передача 100% акций данной компании в ведение МТК республики для текущего содержания и ремонта вагонов, обновления парка за счет средств республиканского бюджета, а также обеспечения равноправного и недискриминационного доступа к вагонному парку; для организации перевозок багажа и грузового багажа с перспективами расширения данного спектра деятельности создано АО «Багажные перевозки» [14].

Также была осуществлена реструктуризация вспомогательной деятельности пассажирского хозяйства. В частности, работы по капитальному ремонту и обслуживанию вагонов были переданы частному

сектору для обслуживания перевозчиков на основе контракта. Работы по текущему обслуживанию и отцепочному ремонту в пути следования, которые по технологическим причинам не могут быть переданы в конкурентную среду, так как выполняются на магистральных путях, были переданы в АО «Вагон сервис»; на базе зданий железнодорожных вокзалов для оказания сервиса пассажирам было организовано АО «Вокзал сервис». Далее на рисунке 4 показан пассажирооборот за 2017 год.

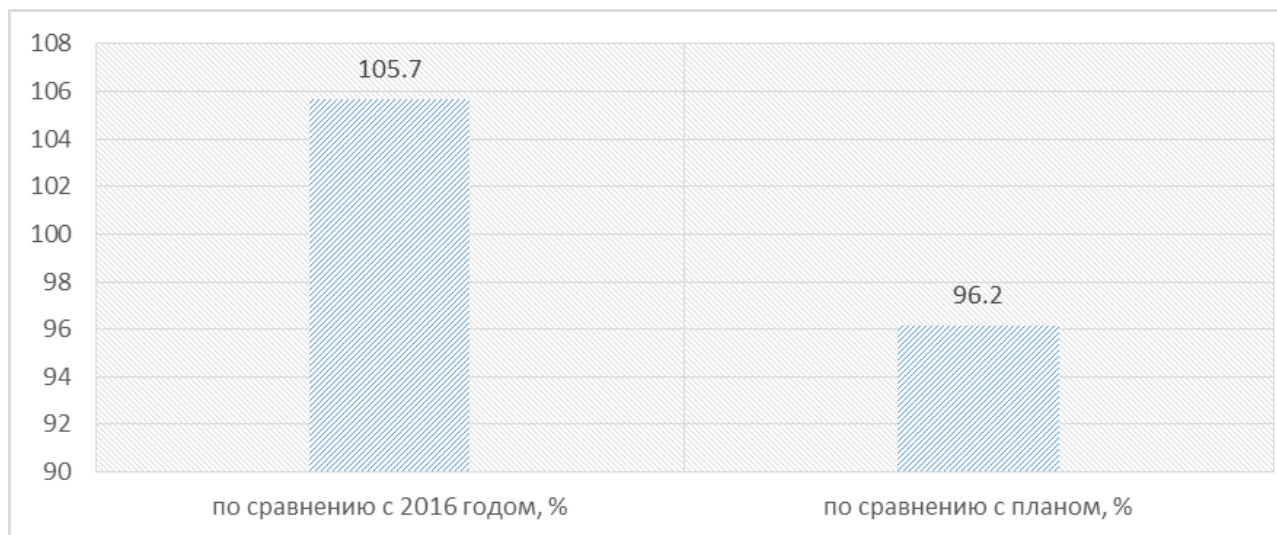

Рисунок 4 – Показатели пассажирооборота за 2017 год

Примечание – составлено автором на основе [12].

Как видно из рисунка 4 пассажирооборот за 2017 год увеличился на 5,7% по сравнению с 2016 годом, но при плане 830147 тыс. п-км фактически выполнил всего 96,7%. Причиной этому послужило следующее: перевозчиками по отношению к плану изменены периодичность курсирования поездов, снижены дни курсирования, отменены некоторые маршруты, отменой беспересадочных вагонов по поездам формирования других железнодорожных администраций, проходящих по территории Казахстана. Это отразилось на доходах АО «КТЖ», так в следствии установления временных понижающих коэффициентов к тарифам в пассажирском движении по социально-значимым маршрутам сумма недополученных доходов за 2017 год равна 17,4 млрд. тенге. Уровень понижающего коэффициента составлял от 94% до 99%. В целом прибыль АО «КТЖ» за отчетный год составила 34,4 млрд. тенге.

РЕЗУЛЬТАТЫ

АО «Казахстан темир жолы» входит в состав ФНБ «Самрук-Казына», который выставляет на продажу 257 активов национальных холдингов. АО «Казахстан темир жолы» передает в конкурентную среду 48 активов, из которых по состоянию на 1 января 2018 года продано 12 активов, сняты с торгов 13 активов. Среди которых АО «Центр транспортных услуг» (100%), ТОО «Temir Zhol Electrification» (51%), ТОО «KTZE-Khorgos Gateway» (49%), ТОО «Мак-Экибастуз» (100%), ТОО «Бас-Балхаш» (100%), АО «Астык-Транс» (50%) и др. [15].

В состав активов АО «Казахстан темир жолы» входят 83 дочерних компаний, из которых 11 находятся в доверительном управлении. По итогам реструктуризации активов оптимальная структура АО «Казахстан темир жолы» будет выглядеть следующим образом:

- 100% владение: АО «KTZ Express», АО «КТЖ-Инфраструктура», АО «КТЖ-Грузовые перевозки», ТОО «Научно-исследовательский институт транспорта», ТОО «Kazakhstan Temir Zholy Finance B.V.»;
- частичный пакет акций: АО «Пассажирские перевозки», АО «Транстелеком», АО «Военизированная железнодорожная охрана», ОТЛК, АО «Казтемиртранс» [6].

Рисунок 5 – Структура АО «НК «Казakhstan темир жолы»

Примечание – составлено автором на основе [6].

Остановимся подробнее на ключевых изменениях в структуре АО «НК «КТЖ».

Во-первых, на базе функционала и имущественного комплекса «Дирекция магистральной сети» будет создана дочерняя компания - АО «КТЖ-Инфраструктура», со 100% участием в уставном капитале АО «НК «КТЖ». Эта компания будет наделена производственными и непроизводственными объектами, самостоятельно нести ответственность за производственно-финансовые результатов, а также самостоятельно предоставлять доступ к железнодорожной инфраструктуре перевозчиков.

Во-вторых, функции оказания услуг по перевозке грузов будут переданы АО «КТЖ-Грузовые перевозки», которое будет создано на базе АО «Локомотив» и части активов АО «НК «КТЖ». Для оказания услуг по грузоперевозкам компании будут переданы магистральные грузовые локомотивы и необходимое технологическое оборудование.

В-третьих, часть пакета акций крупного оператора вагонов АО «Казтемиртранс» будет реализована в рамках приватизации, при этом основной пакет акций останется в АО «НК «КТЖ».

В-четвертых, часть пакета акций АО «Пассажирские Перевозки» будет реализована в рамках приватизации, при этом блокирующий пакет останется в АО «НК «КТЖ» для того, чтобы обеспечить стабильность функционирования отрасли через участие в органах корпоративного управления.

В результате выделения АО «КТЖ-Инфраструктура» АО «НК «КТЖ» будет представлять собой корпоративный центр, осуществляющий стратегическое управление группой компаний АО «НК «КТЖ», формирование портфеля активов компании и обеспечение повышения его эффективности.

Таким образом, учитывая отраслеобразующую роль АО «НК «КТЖ», которая оказывает ключевое влияние на развитие железнодорожной отрасли Казахстана, а также приоритетную необходимость завершения мероприятий по реформированию отрасли, вопрос возможности вывода на рынок ценных бумаг компаний АО «НК «КТЖ» будет рассматриваться после завершения полноценного процесса реорганизации АО «Қазақстан темір жолы».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящее время, в рамках «Программы развития транспортной инфраструктуры» большое внимание уделяется изучению и развитию транзитных возможностей страны. В перспективе транспортная

стратегия предусматривает реализацию повышенного интереса Казахстана к дальнейшему развитию экономических отношений со всеми странами, развитию транзитной транспортной системы, которая содействует экономическому росту, обращению географических особенностей страны в ее конкурентное преимущество. Несмотря на относительную эффективность морских перевозок, доставка грузов сухопутным путем через территорию Казахстана из Азии в Европу и обратно оказывается коммерчески более выгодным направлением. Полноценное участие железных дорог усилит грузопоток и интенсивность товарооборота между странами Азиатско-Тихоокеанского региона и Европы [16]. Этому будет способствовать оптимальная работа всех инфраструктурных объектов железнодорожной отрасли, которую можно получить после проведения эффективной реструктуризации. Дальнейшая интеграция транспортного комплекса Казахстана с мировой транспортной системой повысит ее конкурентоспособность в соответствии с ростом экономики государства.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Доклад Касымбек Ж.М. на тему «Новые вызовы и задачи перед транспортным комплексом Республики Казахстан»/ Официальный Интернет-ресурс Министерство по инвестициям и развитию Республики Казахстан <http://mid.gov.kz/kk/node/26662>
- 2 K. Schwab The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum, Geneva, - 2017. – p. 393 <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
- 3 Global Rankings 2018 // <https://lpi.worldbank.org/international/global>
- 4 Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015-2019 гг. / Утверждена Постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 июля 2018 года № 470.
- 5 Предварительные данные за 2017 год. Статистический ежегодник. – Астана, 2018. – 215 с. Официальный сайт Комитета Статистики МНЭ РК www.stat.gov.kz
- 6 Стратегия развития КТЖ до 2025 года / Утверждена решением Совета директоров АО «НК «КТЖ» от 26 ноября 2015 года. [Электронный ресурс]: <https://www.railways.kz/ru/company/damu-strategyasy>
- 7 Программа развития транспортной инфраструктуры РК на 2010-2014 годы / Постановление Правительства РК от 30 сентября 2010 г. №1006
- 8 Государственная программа развития и интеграции инфраструктуры транспортной системы до 2020 года / Указ Президента РК от 13 января 2014 года, №725.
- 9 Годовые отчеты АО «НК «КТЖ» за 2014-2017 годы / [электронный ресурс] <https://www.railways.kz/ru/investors/godovyye-otchety>
- 10 «О некоторых вопросах приватизации на 2016-2020 годы» / Постановление Правительства РК от 30 декабря 2015 года № 1141
- 11 Реестр государственного имущества / Комитет государственного имущества и приватизации Минфина РК <https://www.gosreestr.kz/ru/>
- 12 Отчет о деятельности по услугам МЖС за 2017 год АО «НК «КТЖ» / [Электронный ресурс] <https://www.railways.kz/ru>
- 13 Можарова В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития. - Алматы: КИСИ, 2011. – 2016 с.
- 14 Итоги деятельности группы компаний АО «Пассажирские перевозки» за 2016 год и приоритетные задачи на 2017 год / [электронный ресурс]: <http://temirzholy.kz/deyatelnost-kompanii/informatsiya-o-kompanii/>
- 15 Kazakhstan Privatization Programme / <https://privatization.gov.kz/>
- 16 Транспортная стратегия РК до 2020 года / Указ Президента РК от 31 января 2005 года №75

REFERENCES

- 1 Doklad Kasymbek ZH.M. na temu «Novye vyzovy i zadachi pered transportnym kompleksom Respubliki Kazahstan»/ Oficial'nyj Internet-resurs Ministerstvo po investiciyam i razvitiyu Respubliki Kazahstan <http://mid.gov.kz/kk/node/26662>

- 2 K. Schwab The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum, Geneva, - 2017. – p. 393 <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>
- 3 Global Rankings 2018 // <https://lpi.worldbank.org/international/global>
- 4 Gosudarstvennaya programma infrastrukturnogo razvitiya «Nyrly zhol» na 2015-2019 gg. / Utverzhdena Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 iyulya 2018 goda № 470.
- 5 Predvaritel'nye dannye za 2017 god. Statisticheskij ezhegodnik. – Astana, 2018. – 215 s. Oficial'nyj sajt Komiteta Statistiki MNEH RK www.stat.gov.kz
- 6 Strategiya razvitiya KTZH do 2025 goda / Utverzhdena resheniem Soveta direktorov AO «NK «KTZH» ot 26 noyabrya 2015 goda. [Elektronnyj resurs]: <https://www.railways.kz/ru/company/damustrategiyasy>
- 7 Programma razvitiya transportnoj infrastruktury RK na 2010-2014 gody / Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 30 sentyabrya 2010 g. №1006
- 8 Gosudarstvennaya programma razvitiya i integracii infrastruktury transportnoj sistemy do 2020 goda / Ukaz Prezidenta RK ot 13 yanvarya 2014 goda, №725.
- 9 Godovye otchety AO «NK «KTZH» za 2014-2017 gody / [elektronnyj resurs] <https://www.railways.kz/ru/investors/godovye-otchety>
- 10 «O nekotoryh voprosah privatizacii na 2016-2020 gody» / Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 30 dekabrnya 2015 goda № 1141
- 11 Reestr gosudarstvennogo imushchestva / Komitet gosudarstvennogo imushchestva i privatizacii Minfina RK <https://www.gosreestr.kz/ru/>
- 12 Otchet o deyatel'nosti po uslugam MZHS za 2017 god AO «NK «KTZH» / [Elektronnyj resurs] <https://www.railways.kz/ru>
- 13 Mozharova V. Transport v Kazahstane: sovremennaya situaciya, problemy i perspektivy razvitiya. - Almaty: KISI, 2011. – 2016 s.
- 14 Itogi deyatel'nosti gruppy kompanij AO «Passazhirskie perevozki» za 2016 god i prioritetnye zadachi na 2017 god / [elektronnyj resurs]: <http://temirzholy.kz/deyatelnost-kompanii/informatsiya-o-kompanii/>
- 15 Kazakhstan Privatization Programme / <https://privatization.gov.kz/>
- 16 Transportnaya strategiya RK do 2020 goda / Ukaz Prezidenta RK ot 31 yanvarya 2005 goda №75

ТҮЙІН

Бүгінгі күні бәсекелестік арқылы тиімділікті арттыру мақсатында мемлекет өзінің жеке секторға қарағанда артықшылығы бар салаларды қайта құрылымдау процесін жүргізіп жатыр. Теміржол саласы да реформалаудың белсенді қатысушы болып табылады, бұл әсіресе оның инфрақұрылымды объектілеріне қатысты болып тұр. Бұл мақалада теміржол саласынның ағымдық жағдайына талдау жүргізіліп, саланың басты қызметтері бойынша реформалаудың аралық нәтижелері берілген. Сондай-ақ оның инфрақұрылымына әсер етуі берілген, өйткені жекешелендіру сала құрылымына едәуір өзгеріс енгізеді.

SUMMARY

Today, the government is restructuring industries in which it has an advantage over the private sector in order to increase efficiency through competition in the industry market. The railway industry is actively involved in the reform process, which especially concerns its infrastructure facilities. The article analyzes the current state of the railway industry, gives intermediate results of the reforms in the context of the main activities, as well as the impact on infrastructure development in the industry, since privatization will significantly change its structure.

JEL classification: O1: Economic Development; O10: General

FOREIGN EXPERIENCE IN REFORMING RAILWAY TRANSPORT

Ospankulov E.E.,
PhD Student
Narxoz University
Almaty, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – analysis and study of foreign experience in reforming railway transport.

Methodology – during the research general scientific and comparative methods were used. At a research of a problem general scientific methods of studying, methods of statistical information processing were applied.

Originality/value – As the analysis of structural changes in different countries carried out in the last century showed, the reform of the industry was a strategic task, which was supported at the state level.

Findings – the article studied the foreign experience of reforming railway transport. The experience of a number of successful reforms allows us to formulate four main points, such as the separation of the existing system of Railways from public administration, the introduction of a management system by type of transport, the introduction of a vertical separation system, the creation of private partnerships.

Keywords – transport, railway transport, goods turnover, passenger turnover, reforming.

ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІН РЕФОРМАЛАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Оспанкулов Е.Е.,
PhD докторанты
Нархоз Университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – теміржол көлігін реформалаудың шетелдік тәжірибесін зерттеу.

Әдіснама – зерттеу барысында жалпылама және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Мәселені зерттеу барысында зерттеудің жалпы ғылыми әдістері, ақпаратты статистикалық өңдеу және жинақтау әдістері қолданылды.

Түпнұсқалылық/құндылық – өткен ғасырда әртүрлі елдерде жүргізілген құрылымдық өзгерістерді талдау көрсеткендей, теміржол саласын реформалау мемлекеттік деңгейде қолдауға ие стратегиялық міндет болып табылды.

Қорытындылар – мақалада теміржол көлігін реформалаудың шетелдік тәжірибесі зерттелді. Табысты түрде жүзеге асырылған реформалар төрт жағдайды сипаттауға мүмкіндік береді, олар: теміржолдың қолда бар жүйесінің мемлекеттік басқарудан бөлініп шығуы, тасымалдар түрлері бойынша басқару жүйесін енгізу, тігінен бөлу жүйесін енгізу, жеке әріптерстіктерді құру.

Түйін сөздер – көлік, теміржол көлігі, жүк айналымы, жолаушылар айналымы, реформалау.

КІРІСПЕ

Аймақтардың игерілуі мен ұйымдастырылуында, экономиканың қалыптасуында, сонымен қатар жергілікті мекендердің өміршеңдігін қамтамасыз етуде маңызы зор теміржол көлігі Қазақстандағы

көліктің маңызды түрлерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты бүгінгі таңда оған ерекше назар аударылуда.

Қазақстан Республикасы теміржолдарының тиімді қызмет етуі ұлттық экономиканың инновациялық даму жолы мен тұрақты өсіміне өту үшін алғышарттар құруда айрықша рөлге ие, сонымен қатар әлемдік экономикалық жүйеде Қазақстанның көшбасшылығын қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасауға септігін тигізеді. Елдің ары қарай әлеуметтік-экономикалық даму болашағы, ұлттық егемендікті қорғау және қауіпсіздік теміржол көлігі жұмысының сапасына тікелей байланысты.

Көлікті дамыту аймақтарды экономикалық дамытудың, оның табиғи, еңбек және өндірістік ресурстарын тиімді пайдаланудың қажетті шарты болып табылады. Ол – орталық буын, онсыз аймақтардағы шаруашылық қызметтің барлық құраушыларының қалыпты қызмет етуі мүмкін емес.

Теміржол көлігі біршама қашық аралықтарға және ірі көлемде материалдар және жолаушылар ағымының орын ауысуын қамтамасыз етеді, осылайша кез-келген елдің экономикалық дамуында ерекше рөл атқарады. Ол келесідей артықшылықтарға ие: жоғары өту және жүкті өткізу қабілеті, ауа-райына тәуелділіктің аз болуы басқа бәсекелік нұсқалар болған жағдайда теміржолды таңдауға септігін тигізеді [1].

Көліктің алуан түрлерінің салыстырмалы сипаттамасы көрсеткендей, дәл осы теміржол ең ұзаққа қатынайтын көлік түрі болып табылады, және ол халықаралық сауда жағдайында қашық аралықтарға тасымалдау кезінде жоғары өзіндік құнымен ерекшеленеді. Қатынас жолдарының ұзақтығы мен қалыптасатын жүк айналымы бойынша көшбасшы-елдердің ішінде «XXI ғасырдың геостратегиялық үшбұрыш» елдерін бөліп көрсетуге болады [2].

Өзінің даму тарихы барысында теміржол көлігіне лайықты назар аударылмаса да, ол әлемнің көптеген елдерінің экономикасы үшін маңызды болып табылады. Теміржолдардың пайда болуынан бастап әлемнің әртүрлі елдерінде олардың белсенді құрылысы жүргізіле бастады. Алайда аймақтық ерекшеліктері мен жеке елдердің экономикалық даму деңгейлерінің әртүрлі болуына байланысты теміржолдардың құрылысы бірқалыпты түрде жүргізілмеді. Одан бөлек, атап айтқанда, мұнайдың ашылуы мен өнеркәсіптік пайдаланылуына байланысты көліктің басқа түрлерінің дамуы да өз әсерін тигізді.

1–кесте. Қатынас жолдарының ұзақтығы, жүк айналымы мен құны бойынша көліктің алуан түрлерінің салыстырмалы сипаттамасы.

Көлік түрі	Әлемдегі қатынас жолдарының ұзақтығы, млн. км	Қатынас жолдарының ұзақтығы бойынша көшбасшы-елдер	Жүк айналымы бойынша көшбасшы-елдер	Құны
Теміржол	1,25	АҚШ, Ресей, Қытай, Үндістан, Канада	АҚШ, Қытай, Ресей, Үндістан	Салыстырмалы түрде жоғары
Теңіз	-	-	АҚШ, Жапония, Сингапур, Қытай	Төмен
Автомобиль	24	АҚШ, Қытай, Жапония, Ресей, Германия, Франция	АҚШ, Жапония, Германия, Италия, Ұлыбритания, Франция	Өзіндік құны жоғары
Ішкі сулар (өзендік)	0,55	Оңтүстік және Солтүстік Америка елдері, Ресей, Шығыс Еуропа елдері	АҚШ, Қытай, Германия	Салыстырмалы түрде төмен
Құбырлы	1,9	АҚШ, Ресей, Канада	АҚШ, Ресей	Ең төмен
Әуе	9,5	Ресей, АҚШ	АҚШ, Ұлыбритания, Оңтүстік Корея, Германия, Қытай, Жапония	Ең жоғары
Ескерту: [2] негізінде автормен құрастырылған				

Ең ұзақ теміржолдар алынатын аумағы бойынша көшбасшы-елдерде (АҚШ, Ресей, Қытай) байқалады, ол ең алдымен мемлекет ішінде шаруашылық байланыстарды тиімді жүргізу, сонымен қатар мемлекет үшін әскери-стратегиялық міндеттерді қамтамасыз ету қажеттілігімен түсіндіріледі.

Әлемдегі теміржолдарды пайдалану ұзақтығы 2014 жылы 1 020 953 км-ді құрады, ол 2006 жылғыға қарағанда 1,2% есе үлкен. 2009-2010 жылдары ұзақтықтың артуы Еуропада тіркелген. Африка мен Америкада желілердің ұзақтығы қысқаруда.

2–кесте. Теміржол көлігін пайдалану ұзындығының серпіні.

Аумақ	2006ж.	2007ж.	2008ж.	2009ж.	2010ж.
Еуропа*	349 548	348 788	349 000	353 747	370 700
Африка	52 159	52 400	52 482	52 299	50 275
Америка	385 272	389 863	386 773	383 079	375 774
Азия және Тынық мұхит	221 788	222 645	221 827	224 151	224 205
Әлемде	1 008 677	1 013 696	1 010 082	1 013 276	1 020 953

Ескерту: [3] негізінде автормен құрастырылған
* Түркияны және Ресей Федерациясын қосқанда

Коммерциялық жүк айналымы бойынша Азия және Океания, АҚШ және Еуропа елдері (3-кесте), жолаушылар айналымы бойынша Азия және Океания, Еуропа елдері (4-кесте) көшбасшылар болып табылады. Әлемнің теміржолдарының негізгі желісі солтүстік жарты шарда шоғырланған, және мұнда жоғарыда аталып өткен ХХІ ғасырдың геостратегиялық үшбұрышты қалыптастыратын НА-ФТА елдерінің, Шығыс Азия және Еуропалық Одақ елдерінің сауда-экономикалық ынтымақтастығын қамтамасыз етуге қабілетті дамыған теміржол байланысының болуы байқалады.

3–кесте. Коммерциялық жүк айналымы, млрд. ткм.

Аумақ	2006ж.	2007ж.	2008ж.	2009ж.	2010ж.
Еуропа*	2 646,6	2 813,6	3 103,0	2 411,4	2 603,8
Африка	142,2	139,2	138,4	137,1	139,2
Америка	3 519,5	3 540,2	3 513,8	2 973,2	3 076,1
Азия және Тынық мұхит	2 872,6	3 095,9	3 452,7	3 466,2	3 462,0
Әлемде	9 180,9	9 588,9	10 207,9	8 987,9	9 281,2

Ескерту: [3] негізінде автормен құрастырылған
* Түркияны және Ресей Федерациясын қосқанда

Теміржол тасымалдары нарығының қатысушыларының өзара әрекеттесуінің өзгерісі, жаңа ойыншылардың бөлініп шығуы, жаңа қарым-қатынастардың реттеушісі ретіндегі мемлекеттің қатысу шарттарының өзгеруі ұзақ уақыт барысында және саланың алғашқы инвесторы – мемлекет тарапынан трансформациялық механизмдерді қаржылық және заңды қолдау барысында жүргізілуде.

4–кесте. Жолаушылар айналымы, млрд. жол.-км

Аумақ	2006ж.	2007ж.	2008ж.	2009ж.	2010ж.
Еуропа*	642,1	642,6	659,7	624,1	611,9
Африка	61,5	61,6	62,0	62,2	62,3
Америка	12,8	13,3	14,0	13,5	12,0
Азия және Тынық мұхит	1 646,0	1 788,6	1 950,9	2 012,0	2 079,3
Әлемде	2 362,4	2 506,1	2 686,6	2 711,9	2 765,4

Ескерту: [3] негізінде автормен құрастырылған
* Түркияны және Ресей Федерациясын қосқанда

Теміржол саласын реформалау стратегиялық мемлекеттік мақсат болып табылады, ол теміржол инфрақұрылымы арқылы ел аймақтары арасындағы байланысты қамтамасыз етуге, тасымалданатын жүктер көлемін ұлғайтуға, тасымалдау уақытын қысқартуға, сонымен қатар мемлекеттік секторға жүктелетін ауыртпашылықты төмендетуге бағытталады. Сонымен қатар, есте сақтайтын жайт, экономикалық мақсаты болып пайда алу саналатын, тасымалдау бойынша өз бетінше қызмет

атқаратын нарық болып табылатындығына қарамастан, теміржол саласының мемлекеттік мүдделер аясында болуы оның елдің макроэкономикасы мен жеке аймақтар экономикасының дамуына әсерімен байланысты.

Теміржол көлігі қызмет етуінің тиімді жүйесін қалыптастыру ең күрделі міндеттердің бірі болып табылады, оны шешуге көптеген қазақстандық және шетелдік ғалымдар ат салысуда. Әр кезде саланың төмен рентабельділігі немесе оның зиян шегу мәселесімен әлемнің көптеген дамыған елдері ұшырасты. Аталған мәселе әртүрлі экономикалық жүйелерде әртүрлі алгоритмдермен шешілуде, алайда жалпыға ортақ тенденция байқалуда, ол – жүйе ішінде қалыптасқан байланыстарды реформалау. Құрылымның, басқару логистикасының түбегейлі өзгеруі және нарықтың бәсекелік сегменттерін бөліп көрсету теміржолдың төмен экономикалық көрсеткіштері мәселесін шешу үшін мүмкіндіктерді айқындады.

Мемлекеттік мүдделердің көпқырлығы мен әртүрлі бағытталуын ескере отырып, мақсаттар иерархиясы бойынша инфрақұрылым жүйесі, атап айтқанда – теміржол көлігі (теміржол қақпағын, жылжымалы құрамды, бекеттер мен жүк кешендерін қосқанда) ең жоғары орынға ие емес. Әдетте, қақпақтар мен жылжымалы құрамның тозуы, саланы басқарудың тиімсіз жүйесі және инвестициялардың қажетті шамасының болмауы мәселелері туындаған жағдайда мемлекетпен саланы қайта құрылымдау туралы шешім қабылданады. Өзгерістерді кешенді енгізудің екі моделі бар: америкалық және еуропалық.

Әртүрлі елдердің реформаторлары алдында бірнеше мақсаттар қойылғандығына, сонымен қатар теміржолдардың өздерінде бірқатар өзгешеліктердің болуына байланысты (мысалы, тасымалдар құрылымы және ара қашықтық) жалғыз ғана бір модельді және реформалау сызбасын бөліп көрсетуге болмайды. Реформалар барысында қалыптастырылған теміржол жүйелерін бірқатар белгілері бойынша жіктейді.

Көп болуына қарамастан, барлық реттеуші модельдерді келесідей үш түрге бөліп көрсетуге болады:

1) Америкалық модель – карама-қайшы тораптарда бәсекеге түсетін, тігінен интеграцияланған бірнеше компаниялардың болуы,

2) Еуропалық модель – инфрақұрылым тасымалдаушылардан бөлінген, олар өз кезегінде инфрақұрылымға қол жеткізу үшін бір-бірімен өзара бәсекеге түседі;

3) Унитарлық модель – темір жолдары мемлекеттік монополия болып табылады. Реформаларды жүргізу барысында модельдердің біріне айналады.

Қазіргі таңда темір жолдарды реформалау кезеңі саланы реформалаудың сәтсіздігі туралы тұжырымдар жасау үшін жеткіліксіз.

Аралық қорытындыларға сүйене отырып, шетелдегі жүргізіліп жатқан реформалардың негізгі қорытындыларына кесте түрінде қысқаша шолу жасайық [1,286].

АҚШ-та жүк теміржолдарын реттеу қолданылады, егерде жүк жіберушілерден алынатын ақы компания шығындарының айнымалы құраушыларының 180%-нан артса. Федералды реттеу қағидасы АҚШ конституциясында жазылған, сәйкес мекеме штатына жеке тәжірибесі бар және шешім қабылдау барысында өзінің тарихи тәжірибесіне және сөзсіз құқығына сүйенетін қызметкерлер кіреді. Кез-келген шешім карама-қарыс дауыстар санының айырмасы үштен кем емес болған жағдайда ғана қабылдана алады. Кейбір штаттардың шектеулі реттеушілік құқықтары бар [4,5].

Ұлыбритания еуропалық комиссиямен мақұлданған қағидаларды тәжірибеде толығымен жүзеге асырды, олардың мәні теміржолдарында бәсекені дамытуың ең күшті әдісі болып инфрақұрылымды тасымалдаудан бөлу және тасымалдар нарығына еркін кіріп шығудың ашылуына негізделеді. Британдық үкімет басқа елдер секілді белгілі бір себептерге байланысты теміржолдар реформасын өткізуге талпынды, яғни шығындарды төмендету және қызметтер сапасын жақсарту үшін [6]. Реформалау барысында Network Rail мемлекеттік компаниясы құрылды, оның қызметі болып инфрақұрылымға қызмет көрсету табылды. Жүк және жолаушылар тасымалдарын жүзеге асыруға франшизалар бөлінді [7]. Сонымен қатар мекемеде SRA және Rail Regulation атты екі құрылымдық бірліктер бөлінді. Алғашқысы франшизаларды, гранттарды, қарыздарды үлестіру есебінен жолаушылар мен жүктерді тасымалдау үшін өткізу қабілетін дамытуды субсидирлеу мәселелерімен айналысады. Екіншісі инфрақұрылымға қол жеткізу құқығына деген жаңа мәмілелерді келістіру немесе қолда бар мәмілелерді өзгерту механизмдері арқылы өткізу қабілетін жеке және тиімді үлестірудің реттеуші функцияларын атқарады.

5–кесте. АҚШ-тағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Жүктерді тасымалдау түрі басым
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Өз инфрақұрылымдарына негізделген, бірнеше тігінен интеграцияланған компаниялардың болуы
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Басқа да көлік түрлері тарапынан күшті бәсекенің болуы; қарама-қайшы субсидирлеудің болуы
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – қалааралық жолаушы тасымалдары Amtrak мемлекеттік компаниясына бөлінген; жүк тасымалдайтын жеке операторлар. Қол жетімділік және бәсеке – Amtrak басқа инфрақұрылымдарды (басқа компаниялардың вагондарын қолданғаны үшін) пайдаланғаны үшін ақы төлейді; жүк тасымалдары нарығында жеке операторлар қызмет етеді. Мемлекеттің рөлі мен реттеу – тиімсіз линияларды жабуға, кикілжінді жағдайларды шешуге рұқсат етілген; жүк жіберушілерден алынатын ақы компания шығындарының айнымалы құраушыларының 180%-нан артса ғана тарифтік реттеу жүргізіледі
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Еңбек өнімділігі артуда
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Теміржол көлігі саласын реформалаудың негізгі сипаттамалары 6-кестеде келтірілген.

Британдық мамандардың берілгендері бойынша, теміржол көлігін реформалау нәтижелерін біржақты қарастыру жеткіліксіз. Бір жағынан, жағымды серпін байқалады: жеке операторлармен жолаушы және жүк айналымы шамамен 35%-ға ұлғайды; 20%-ға поезд-км-ге өскен жағдайда қауіпсіздік деңгейінің арту тенденциясы байқалуда; лизингтік компаниялар (ROSCO) бірқатар мәселелерге қарамастан, жаңа жылжымалы құрам паркін қалыптастырды, ол жолаушылар вагондарының орташа жасын 20-дан 15 жылға төмендетуге септігін тигізді.

Екінші жағынан, инфрақұрылымға қызмет көрсету бойынша Railtrack –тің сәтсіздіктері қателі, өзін-өзі ақтамаған, рұқсат еткені үшін ақы төлеу және мердігерлерге өз жұмысын жоспарлауға және бақылауға мүмкіндік беретін ағымдағы контрактілі жағдай секілді жартылай концептуалды мәселелермен, компаниядағы рөлдердің кикілжінділерімен түсіндіріледі. Сонымен қатар Railtrack менеджменттерінде қажетті тәжірибенің жоқтығы да елеулі фактор болды [8].

6–кесте. Ұлыбританиядағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Жолаушыларды тасымалдау түрі басым
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Мемлекеттік монополия, бірегей құрылым
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Нарықтық жағдайдың өзгерістеріне баяу бейімделу; басқа да көлік түрлері тарапынан бәсекенің болуы
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – мемлекеттік компания Rail-track инфрақұрылымына бөлінген, жолаушы тасымалдары (13 компаниямен жүргізілетін 25 франшиза), жүк тасымалдарының екі операторы. Қол жетімділік және бәсеке – инфрақұрылымға қол жеткізу үшін компанияға лицензия алу қажет, кейбір бағыттарда тек 7-15 жылға франшиза алып қана жұмыс істеуге болады. Мемлекеттің рөлі мен реттеу – мемлекет инфрақұрылымды пайдаланудың бағаларын реттейді, операторларға лицензияларды береді, қызметтердің ең төменгі деңгейін және бағалардың ең жоғарғы мүмкін болатын шегін анықтайды.
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Инвестициялардың екі есе ұлғаюы: апатты жағдайлар деңгейінің төмендеуі, бағалардың өсуі инфляция деңгейінің өсіміне қарағанда баяу жүргізіледі
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Германиядағы көлік саласында жүргізілген реформаның себептері болып теміржолдан басқа көлік түрлерінің үлкен бәсекесі, сонымен қатар жалпы тасымалдардың зиян шегуі табылды (7-кесте). Көлік аясындағы Германияның мемлекеттік саясатының бағыты ірі логистикалық орталық ретінде елді дамытуға бағытталған, сондықтан да тиімді интермодальды көліктік желілерді құру жеткілікті

түрде өзекті мәселе болып табылады. Германияның даму жоспарына сәйкес, барлық көлік кешенін дамытуға 8,8 млрд. евро бөлінеді, оның ішінде 3,47 млрд. – теміржол көлігі инфрақұрылымын дамытуға жұмсалады.

7-кесте. Германиядағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Тасымалдардың нақты бір түрі айқын сипатталмаған
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Мемлекеттік монополия, бірегей құрылым
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Басқа да көлік түрлері тарапынан бәсекенің болуы; қарама-қайшы субсидирлеудің болуы; еңбек өнімділігінің аз болуы, тасымалдардың тиімсіз болуы
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – мемлекетке тиесілі, бірақта коммерциялық негізде жұмыс жасайтын DBAG бірегей холдингінің 5 бөліміне (жүк, алыс қашықтыққа жүретін және аймақтық жолаушылар таситын, бекеттер және инфрақұрылым) бөлінген. Қол жетімділік және бәсеке – техникалық біліктіліктен өткен операторлар инфрақұрылымына қол жетімділік. Мемлекеттің рөлі мен реттеу – теміржолдардың қарыздары кешірілген, мемлекет қала сыртындағы тасымалдарды субсидирлейді, инфрақұрылым тарифтерін реттейді, жаңа линиялардың құрылысы үшін DBAG – қа пайызсыз несие береді
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Еңбек өнімділігі, қауіпсіздік артуда. Тасымалдар көлемі мен салаға жұмсалатын инвестициялардың ұлғаюы
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Швециядағы теміржолдарды реформалау үрдісі 1985 жылы басталды. Бастапқыда 3 негізгі бөлімшелер бөлініп шықты: инфрақұрылымдық, жолаушы және жүк, бұл үрдіс инфрақұрылым қызметтері үшін есеп-айрысулардың ішкі жүйесін міндетті түрде қалыптастырумен қатар жүрді. Және де мұнда мемлекеттік құрылымдар инфрақұрылымдық қамсыздандыруға жұмсалатын шығындар бөлігін өтеуге жұмсалды. Екіншіден, барлық бейінді емес активтер сатылуы тиіс болды. Бұл шешімдер өте баяу түрде жүзеге асырылды. Сонымен қатар аталған елде реформалау тәжірибесі Ұлыбритания тәжірибесімен ұқсас. Мұнда Banverket компаниясы бөлініп шықты, оның қызметі мемлекет тарапынан теміржол саласын қолдауды тепе-теңдестіруге бағытталды. Швециядағы теміржолдарды реформалау қорытындылары 8-кестеде келтірілген.

8-кесте. Швециядағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Жүктерді тасымалдау түрі басым
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Мемлекеттік монополия, бірегей құрылым
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Басқа да көлік түрлері тарапынан бәсекенің болуы; қарама-қайшы субсидирлеудің болуы; еңбек өнімділігінің аз болуы, тасымалдардың тиімсіз болуы
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – Banverket инфрақұрылымына (субсидирленеді) және SJ операторына (субсидирленбейді) бөлінген. Қол жетімділік және бәсеке – жүк тасымалдарының барлық операторлары мен тендерлерге қатысушылары үшін инфрақұрылымға еркін қол жетімділік. Мемлекеттің рөлі мен реттеу – инфрақұрылымды пайдаланғаны үшін операторлардан белгілі бір көлемде ақы алынады; жергілікті биліктер аймақтық тасымалдарға белгілі бір талаптар қояды.
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Еңбек өнімділігінің екі еселенуі, тасымалдарға шығындардың азаюы, субсидиялардың қысқаруы және тасымалдар қауіпсіздігінің артуы.
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Канадада реформаларға дейін теміржолдар екі жүйеден тұратын. Олардың бірі – Канадалық ұлттық теміржолдары – мемлекетке тиесілі, ал екіншісі – Канадалық Тынық мұхитты теміржол – мемлекетке тиесілі емес болатын. Канадалық ұлттық теміржолдары көптеген онжылдықтар бойы зиян шегіп келді және салық төлеушілер ол үшін миллиард долларлар төледі. Мемлекет олардың жағдайына түсіністікпен қарап қарыздарын кешірді (бұл жағдай сала үшін дағдарысты болған 1978 жылы орын алды). 1992

жылы экономикалық төмендеу және автокөлікпен қатаң бәсеке нәтижесінде Канадалық ұлттық темір-жолдары тағы да терең дағдарысқа ұшырады [9]. Және бұл жолы үкімет жолдарға қаржылық көмек көрсетілмейтіндігін білдірді. Канадалық ұлттық теміржолдардың басшылығы теміржолдарды жеке-шелендіру туралы шешім қабылдады [10]. Теміржолдарды жекешелендірудің негізгі қорытындылары 9-кестеде келтірілген.

9–кесте. Канададағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Жүктерді тасымалдау түрі басым
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Өз инфрақұрылымдарына негізделген, бірнеше мемлекеттік компаниялардың болуы
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Қарама-қайшы субсидирлеуден құтылу қажеттілігі
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – VIA RAIL жолаушылар операторы компания бөлімшелерінен бөлінген, мемлекетпен субсидирленеді. Қол жетімділік және бәсеке – компаниялар заңмен қарастырылған шарттар жағдайында өз инфрақұрылымдарын пайдалануға рұқсат беруге міндетті. Мемлекеттің рөлі мен реттеу – іс жүзіндегі үкіметке тәуелсіз органның құрылуы; би-дай тасымалдарына тарификациялау мемлекетпен жүргізіледі; көлік министрлігі тасымалдардың қауіпсіздігін қадағалайды.
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Еңбек өнімділігінің өсуі
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Жапонияның ұлттық теміржолдары пайда болуынан бастап 1987 жылға дейін мемлекеттік құрылым ретінде қызмет етті [6]. 1964 жылдан бастап Жапонияның ұлттық теміржолдары зиян шеге бастады. Мәселені зерттеумен айналысқан сарапшылар Жапонияның ұлттық теміржолдары жұмысы рентабельділігінің төмендеуі меншіктің мемлекеттік нысанымен және мемлекеттің басқару мен бақылауға араласуымен байланысты деген тұжырымға келді. Жапонияның ұлттық теміржолдарының әкімшілігі барлық зияндарды мемлекет сызып тастайды деген сеніммен жұмыстың экономикалық тиімділігі мен пайдаланушылардың сұраныстарын қанағаттандыру мәселесіне көңіл бөлмеді. Осының нәтижесінде 1987 жылы Жапонияның теміржолдарын жекешелендіру туралы шешім қабылданды. 1987 жылдың 1-сәуірінен бастап Жапонияның ұлттық теміржолдарының орнына алты жеке жолаушы-лар (JR) және бір жүк компаниясы (JR Freight) құрылды. Және де үкіметтің теміржолдар қызметіне араласуын мүмкіндігінше азайтуға ерекше мән берілді [11].

10–кесте. Жапониядағы саланы реформалау тәжірибесі.

Теміржолдардың рөлі	Жолаушыларды тасымалдау түрі басым
Реформаларды өткізгенге дейінгі құрылым	Бірегей құрылым
Реформалаудың мақсаттары, мәселелер	Қаржылық көрсеткіштерге назар аударылмайтындығы, экономикадағы болып жатқан өзгерістерге уақытылы әсер ету қабілетсіздігі; көліктің басқа түрлері тарапынан бәсеке; банкроттыққа жақындығы.
Реформалаудың мәні, жүргізілген шаралар	Құрылымның бөлінуі – Жапонияның ұлттық теміржолдары алты тігінен интеграцияланған жолаушылар компанияларынан және жүк операторынан тұрады. Компаниялардың бір бөлігі жекешелендірілген болып табылады. Қол жетімділік және бәсеке – көрсетілетін қызметтердің түрлері үшін франшиза-лар арасындағы бәсеке. Басқа инфрақұрылымды пайдаланғаны үшін ақы мәміле қатысушылары арасында келісіледі.
Мақсаттардың қол жеткізілген дәрежесі	Тасымалдар көлемінің жылына 4-5%-ға өсуі. Еңбек өнімділігінің үш еселенуі, субсидиялардың қысқаруы, апатты жағдайлардың және жолға кететін уақыттың азаюы.
Ескерту: [1] негізінде автормен құрастырылған	

Кестелерде берілген мәліметтер бойынша, қарастырылған елдердегі теміржол көлігі даму мәселелерінің типтілігі туралы тұжырым жасауға болады. Жеке қарастырылған қандай да бір

мемлекеттің реформалау ерекшеліктері саланың реформаға дейінгі жағдайына, сонымен қатар реформалау мақсаттарына байланысты.

Сәтті түрде жүзеге асырылған реформалар төрт жағдайды сипаттауға мүмкіндік береді. Біріншіден, бұл теміржолдың қолда бар жүйесінің мемлекеттік басқарудан бөлініп шығуы. Мұндай қадамға пайдаланушы және коммерциялық функцияларды үкіметпен жүзеге асырылатын әлеуметтік және экономикалық функциялардан бөлу барысында жүзеге асырған барлық трансформацияланған теміржол салалары барды, және де мұндай үрдістерді министрліктерге саяси және реттеуші міндеттерді жүктей отырып елдегі бар құқықтық алаң, теміржол корпорациясы аясында, қалыптастыру негізінде жүзеге асыру қажет. Екіншіден, тасымалдар түрлері бойынша басқару жүйесін енгізу. Қала сыртындағы және қала аралық қатынастардағы жүк және жолаушы тасымалдары сұраныстың, бәсекенің, реттеудің, субсидирлеудің жеке қасиеттеріне ие. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ұзақмерзімді жағымды тиімге қол жеткізу үшін менеджменттің тривиалды емес әдістерін қолдану қажет. Үшіншіден, тігінен бөлу жүйесін енгізу. Инфрақұрылымды пайдалану және басқару функцияларын бөлу қарама-қайшы болып көрінеді. Қазіргі таңда үш тәсіл бар: интеграцияланған жүйе, меншік/пайдаланушы және функцияларды бөлу. Әрбір тәсілді нақты бір жағдайларда қолдануға болады. Линиялардың өткізу қабілетіне үміткерлер көп болған жағдайда немесе сол линияда бәсеке үшін жағдайлар құру қажет болған жағдайда, өткізу қабілетін нейтралды бөлудің қандай да бір нысаны дұрыс шешім болып табылады. Және, төртіншіден, жеке әріптерстіктерді құру. Құрылыс бойынша жобаларды жүзеге асыру үшін және жаңа теміржолдарын іске қосу үшін жеке сектордың мүмкіндіктері өте жоғары (мұндай тәжірибе Еуропалық Одақ, Қытай, Жапония, Солтүстік және Латын Америкасында бар), ол өз кезегінде сұраныс және өнімділік артқан жағдайда тарифтерді және үкімет шығындарын төмендетуге мүмкіндік береді. Қолданыстағы теміржол нарықтық факторларға әсері болмаса тиімсіз болса және оны ұстауға және пайдалануға көп шығындарды талап еткен жағдайда оны тарту өте маңызды. Аталған қадам қажетті болып табылады, егерде экономикалық тұрғыдан тиімді қызмет түрлерін бөліп көрсетуге қажет және теміржолдың жеке қызметтерінің теміржол қызметтері нарығының басқа секторларымен бәсекеге түсу мүмкіндігі болған жағдайда. Алайда мемлекеттік теміржол тасымалдаушыларының көліктің басқа түрлерімен табысты бәсекеге түсуі жағдайында жеке капиталды тартудың қажеті жоқ.

Қазақстандық экономиканың сұраныстары, республиканың интеграциялық бірлестіктерге қатысуы теміржол көлігінің нарықтық қатынастарды дамытуға ықпалын тигізетін және оның халықаралық тасымалдауларға қатысуына мүмкіндік беретін мақсатты іс-шаралар жүргізуді талап етеді. Бұл іс-шаралар мемлекеттік реттеу және корпоративті басқару деңгейіне сәйкес инвестициялар тартуды, сонымен қатар қазіргі халықаралық технологиялармен және тасымалдарды ұйымдастыруды білетін кадрларды даярлауды талап етеді.

Мақалада келтірілген теміржол көлігі дамуының шетелдік тәжірибесін зерттей келе, теміржол көлігі қызмет ету жүйелерінің бірізді және қарқынды түрде дамуын, мемлекеттердің экономикалық даму қарқындарын, жұмысбастылық деңгейін арттыруды, көліктің басқа түрлерімен салыстырғандағы бәсекелік артықшылықтарын анықтайды деуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Ковалев Г.А. Развитие логистической деятельности транспортных холдингов (на примере ОАО «Российские железные дороги»). // Дисс. на соискание уч.степени к.э.н.: Ростов на Дону, 2015. – 152с.
- 2 Могилевкин И.М. Глобальные инфраструктуры в мировой экономике: долгосрочные тенденции, интересы России / И.М.Могилевкин. – М: ИМЭМО РАН, 2012. – 183с.
- 3 Развитие мировой железнодорожной системы. Отчет // Центр научно-технической информации и библиотек, филиал ОАО «Российские железные дороги». – М: ЦНТИБ. – 2013.
- 4 Железные дороги Северной Америки – проблемы и перспективы // Железные дороги мира. – 2011. - №5 – Адрес обращения. <http://www.zhdmira.com/arhiv/2006/zhdm-2006-no-4-1> режим доступа: свободный.
- 5 Модели управления железными дорогами // Железные дороги мира. – 2007. - №11. – Режим доступа: www.zhdmira.com/arhiv/2002/zhdm-2002-no-11 режим доступа: свободный.

- 6 Буянов В.А. Железные дороги Японии: по пути преобразований / А.В.Буянов, В.Л.Коган. // Железнодорожный транспорт. – 2007. - №11. – с. 74-77.
- 7 Стратегии использования железных дорог Великобритании. – Железные дороги мира. – 2010. - №5. Режим доступа: www.zhdmira.com/arhiv/2005/zhdm-2005-no-05 режим доступа: свободный.
- 8 Варианты неизбежных реформ // Железные дороги мира. – 2010. - №9. – с. 9-13.
- 9 Горовая Б.А. Приватизация Канадских национальных железных дорог. / Б.А.Горовая, М.А.Орлова. // Железнодорожный транспорт за рубежом. Серия 1. ЭИ/ЦНИИТЭИ. – 2008. – Вып. 5-6. – с. 11-17.
- 10 Теллер П.М. Приватизация железных дорог в Канаде. / П.М.Теллер. // Железные дороги мира. – 2006. - №9. – с.9-11.
- 11 Приватизация железных дорог Японии – итоги и перспективы / С.Конно, И.Смит // Железные дороги мира – 2008 - №6 – с.3-9.
- 12 EVES – Rail – Economic effects of Vertical Separation in the railway sector/ D.Van de Velde [et al.] // Summary Report for CER and Infrastructure companies; by Inno-V (Amsterdam) in cooperation with University of Leeds- ITS, Kobe University, VU Amsterdam University and cavity management consultants, 2012.
- 13 McNulty Roy (2011). Realizing the Potential of GB Rail, Report of the Rail Value for Money Study, Summary Report. Department for Transport and ORR.
- 14 The role of railway transport in the condition of world economy globalization // Current economic issues & perspectives of the Central Asia region. – Istanbul, 2008. – P.83-86
- 15 Glaister S., Mallard G., Transport Economics: Theory, Application and Policy, Basingstoke UK, Palgrave Macmillan, 2008.

REFERENCES

- 1 Kovalev G.A. Razvitie logisticheskoy dejatel'nosti transportnyh holdingov (na primere OAO «Rossijskie zheleznye dorogi»). // Diss. na soiskanie uch.stepeni k.je.n.: Rostov na Donu, 2015. – 152s.
- 2 Mogilevkin I.M. Global'nye infrastruktury v mirovoj jekonomike: dolgosrochnye tendencii, interesy Rossii / I.M.Mogilevkin. – M: IMJeMO RAN, 2012. – 183s.
- 3 Razvitie mirovoj zheleznodorozhnoj sistemy. Otchet // Centr nauchno-tehnicheskoy informacii i bibliotek, filial OAO «Rossijskie zheleznye dorogi». – M: CNTIB. – 2013.
- 4 Zheleznye dorogi Severnoj Ameriki – problemy i perspektivy // Zheleznye dorogi mira. – 2011. - №5 – Adres obrashhenija. [http: www.zhdmira.com/arhiv/2006/zhdm-2006-no-4-1](http://www.zhdmira.com/arhiv/2006/zhdm-2006-no-4-1) rezhim dostupa: svobodnyj.
- 5 Modeli upravlenija zheleznymi dorogami // Zheleznye dorogi mira. – 2007. - №11. – Rezhim dostupa: www.zhdmira.com/arhiv/2002/zhdm-2002-no-11 rezhim dostupa: svobodnyj.
- 6 Bujanov V.A. Zheleznye dorogi Japonii: po puti preobrazovanij / A.V.Bujanov, V.L.Kogan. // Zheleznodorozhnyj transport. – 2007. - №11. – s. 74-77.
- 7 Strategii ispol'zovanija zheleznyh dorog Velikobritanii. – Zheleznye dorogi mira. – 2010. - №5. Rezhim dostupa: www.zhdmira.com/arhiv/2005/zhdm-2005-no-05 rezhim dostupa: svobodnyj.
- 8 Varianty neizbeznyh reform // Zheleznye dorogi mira. – 2010. - №9. – s. 9-13.
- 9 Gorovaja B.A. Privatizacija Kanadskih nacional'nyh zheleznyh dorog. / B.A.Gorovaja, M.A.Orlova. // Zheleznodorozhnyj transport za rubezhom. Serija 1. JeI/CNIITJeI. – 2008. – Vyp. 5-6. – s. 11-17.
- 10 Teller P.M. Privatizacija zheleznyh dorog v Kanade. / P.M.Teller. // Zheleznye dorogi mira. – 2006. - №9. – s.9-11.
- 11 Privatizacija zheleznyh dorog Japonii – itogi i perspektivy / S.Konno, I.Smit // Zheleznye dorogi mira – 2008 - №6 – s.3-9.
- 12 EVES – Rail – Economic effects of Vertical Separation in the railway sector/ D.Van de Velde [et al.] // Summary Report for CER and Infrastructure companies; by Inno-V (Amsterdam) in cooperation with University of Leeds- ITS, Kobe University, VU Amsterdam University and cavity management consultants, 2012.
- 13 McNulty Roy (2011). Realizing the Potential of GB Rail, Report of the Rail Value for Money Study, Summary Report. Department for Transport and ORR.

14 The role of railway transport in the condition of world economy globalization // Current economic issues & perspectives of the Central Asia region. – Istanbul, 2008. – P.83-86

15 Glaister S., Mallard G., Transport Economics: Theory, Application and Policy, Basingstoke UK, Palgrave Macmillan, 2008.

РЕЗЮМЕ

В статье изучен зарубежный опыт реформирования железнодорожного транспорта. Опыт ряда успешно проведенных реформ позволяет сформулировать четыре основных момента, такие как: отделение существующей системы железных дорог от государственного управления, введение системы управления по видам перевозок, введение системы вертикального разделения, создание частных партнерств.

SUMMARY

The article studies the foreign experience of reforming railway transport. The experience of a number of successful reforms allows us to formulate four main points, such as the separation of the existing system of Railways from public administration, the introduction of a management system by type of transport, the introduction of a vertical separation system, the creation of private partnerships.

JEL classification: Z3 Tourism economics

**KAZAKHSTAN MARKET OF ENTRANCE TOURISM: THE PROBLEMS OF ITS
DEVELOPMENT**

Aimurzina B.T.,

d.e.s., Professor

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade
Astana, The Republic of Kazakhstan

Kamenova M. Zh.,

d.e.s., Professor

Kazakh University of Economics, Finance and International Trade
Astana, The Republic of Kazakhstan

Omarova A.T.,

PhD, Associate Professor

Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz
Karaganda, The Republic of Kazakhstan

Shokhan R.,

c.e.s.

L.N.Gumilyov Eurasian National University
Astana, The Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – to analyze the state and prospects of development of the Kazakhstan market of inbound tourism, to identify problems in this area in the context of global economic instability.

Methodology – the study was carried out using such methods as: abstract - logical and comparative analysis, descriptive method and generalization were also used. The sources of research were theoretical and analytical articles, the works of Kazakhstan and foreign authors, which deal with issues of the Kazakhstan market of the tourist industry.

Originality/value – authors present the main problems and development trends of the Kazakhstan tourism market. The main directions of state support for the effective development of inbound tourism in the Republic of Kazakhstan are proposed.

Findings – in our opinion, the expansion of interregional and international relations of Kazakhstani enterprises of the tourism industry contributes to the increase in the level and quality of tourist services provided, the promotion of the tourist product to interregional and international markets, as well as to ensure the participation of tourist enterprises in international exhibitions and fairs, conferences, seminars, business meetings. The infrastructure of support for inbound tourism should be improved in such a way that it is able to most effectively serve tourism and business activities, both at the republican and local levels.

Keywords – tourism, infrastructure, tourism product, government, market.

УДК 338.2

КАЗАХСТАНСКИЙ РЫНОК ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА: ПРОБЛЕМЫ ЕГО РАЗВИТИЯ

Аймурзина Б.Т.

д.э.н., профессор

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
г. Астана, Республика Казахстан

Каменова М.Ж.

д.э.н., профессор

Казахский университет экономики, финансов и международной торговли
г. Астана, Республика Казахстан

Омарова А.Т.

PhD, доцент

Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Республика Казахстан

Шокан Р.

к.э.н.

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – провести анализ состояния и перспектив развития казахстанского рынка въездного туризма, выявить проблемы в этой области в условиях мировой экономической нестабильности.

Методология – исследование проводилось с применением таких методов, как: абстрактно – логический и сравнительный анализ, также использовались описательный метод и обобщение. Источниками исследования послужили теоретические и аналитические статьи, труды казахстанских и зарубежных авторов в которых рассматриваются вопросы казахстанского рынка туристской отрасли.

Оригинальность/ценность – авторами представлены основные проблемы и тенденции развития казахстанского рынка туризма. Предложены основные направления государственной поддержки эффективного развития въездного туризма в Республике Казахстан.

Выводы – по нашему мнению, расширение межрегиональных и международных связей казахстанских предприятий отрасли туризма способствует повышению уровня и качества предоставляемых туристских услуг, продвижению туристского продукта на межрегиональные и международные рынки, а также обеспечению участия туристских предприятий в международных выставочно-ярмарочных мероприятиях, конференциях, семинарах, деловых встречах. Совершенствовать инфраструктуру поддержки въездного туризма следует таким образом, чтобы она была способна наиболее эффективно обслуживать туристско-предпринимательскую деятельность, как на республиканском, так и на местном уровнях.

ВВЕДЕНИЕ

Индустрия туризма в республике признана одной из важнейших стратегических направлений развития казахстанской экономики, способствующая притоку денежных средств в бюджет государства и созданию новых рабочих мест, содействуя занятости населения. Однако, эффективному развитию индустрии туризма характерны следующие проблемы:

- спад в мировой экономике, который может оказать негативное влияние на эффективное развитие отрасли туризма;
- усиление глобальной конкуренции и все большее увеличение числа искушенных туристов, которые ищут новые и инновационные виды туризма (например, космический туризм, экологический туризм, эзотерический туризм, гастрономический туризм и т.д.);

- слабо развитая транспортная инфраструктура (дороги, водные пути, авиаперелеты, поезда) для быстрого и безопасного передвижения туристов на конкретной территории;
- довольно низкое качество туристского продукта, который в ряде случаев не соответствует потребностям внутреннего и внешнего рынка туристских услуг;
- несовершенная нормативно-правовая база.

МЕТОДОЛОГИЯ

Для своевременного решения перечисленных проблем, необходимо активно осваивать новые профессии, повышать квалификации работников сферы туризма, повысить размеры доходов, что ведет к повышению качества жизни населения, развитию инфраструктуры городских служб. Между тем, интерес туристов к истории и культуре стран вызывает у ее граждан внимание к собственным историческим корням, культуре своего народа, а также желание лучше познать их. В большинстве случаев интерес, которое проявляют туристы к культурно-историческому наследию стран, вызывает у населения чувство гордости, желание сохранить свои памятники истории и архитектуры, национальные традиции, ремесла и промыслы. К тому же, действует сугубо прагматическая необходимость готовить экскурсионные материалы, поддерживать памятники в надлежащем состоянии, что приведёт к сохранению культурного и исторического наследия.

В современных условиях въездной туризм, или рынок въездного туризма стал важным элементом экономической системы Республики Казахстан, так как именно он успешно развивался в условиях кризиса и оказывал поддержку другим отраслям экономики.

В развитии казахстанского рынка въездного туризма немаловажную роль играет его инфраструктура поддержки, представляющая собой комплекс создаваемых или используемых организаций в туризме, обеспечивающих общие условия функционирования и развития субъектов туристского рынка, включая [1, с.6]:

- эффективное регулирование и координация деятельности рынка въездного туризма;
- формирование условий для оказания туристских услуг потребителям;
- своевременное оказание образовательных, консалтинговых, финансовых, деловых и иных услуг, необходимых для эффективного развития въездного туризма [2].

К подобным организациям, оказывающих различного рода услуги, необходимых для развития рынка въездного туризма, по нашему мнению, можно отнести государственные и созданные по инициативе государства организации, неправительственные организации, коммерческие организации, международные и иностранные организации.

К основным элементам инфраструктуры поддержки развития рынка въездного туризма относятся государственные органы власти на всех уровнях, которые реализует государственную политику в области туристской деятельности.

Главным государственным органом, осуществляющим функции по координации политики государственной поддержки в туристской сфере, является Министерство индустрии и новых технологий РК, в структуре которого находится Комитет индустрии туризма. Согласно Положению [3] о комитете, его задачей является участие в формировании и реализации государственной политики в сфере туристской деятельности, участие в формировании и реализации единой политики по привлечению инвестиций в туристскую отрасль, а также осуществление государственного контроля за соблюдением законодательства Республики Казахстан о туристской деятельности.

Немаловажное значение имеет обеспечение государственной поддержки развития въездного туризма на местном уровне. Роль местных исполнительных органов в кластерном развитии туризма заключается в создании условий для развития конкурентоспособной индустрии туризма через повышение качества туристских услуг и укрепление его инфраструктуры. Следовательно, для Казахстана, учитывая огромную территорию страны, развитие системы государственного местного управления и самоуправления обеспечит эффективное развитие туристской отрасли.

В Республике Казахстан, оценивая структурные сдвиги мировой и казахстанской экономики, государство выбирает приоритетные направления поддержки развития туризма как высокорентабельной

отрасли экономики, а также создание условий для развития, прежде всего внутреннего, въездного и социального туризма, которые легли в основу принятия Закона РК «О туристской деятельности в Республике Казахстан» [4] и Концепции развития туризма в Республике Казахстан, где Концепция предполагает формирование целостной государственной политики в сфере туризма, создание правовых, организационных и экономических основ формирования в Казахстане современной конкурентоспособной индустрии туризма [5].

В развитии туристской деятельности РК важным этапом стало принятие Государственной программы развития туризма. Основные мероприятия данной программы направлены на создание конкурентоспособной индустрии туризма в целях обеспечения занятости населения, стабильного роста доходов государства и населения за счет увеличения объемов въездного и внутреннего туризма. При этом общий объем финансирования мероприятий программы из средств республиканского бюджета составил 59,3 млн. тенге.

Следующим решающим шагом по развитию индустрии туризма послужило создание специальных экономических зон (СЭЗ), которые представляют собой ограниченную территорию Республики Казахстан, где действует особый режим предпринимательской деятельности. Функционирование свободных экономических зон регулируется Законом Республики Казахстан «О специальных экономических зонах» от 21 июля 2011 года. На территории Казахстана сегодня действуют 10 специальных экономических зон: «Морпорт Актау», «Онтүстік», «Национальный индустриальный нефтехимический технопарк», «Сарыарка», «Павлодар», «Хоргос-Восточные ворота», «Химический парк «Тараз», «Бурабай», «Астана - новый город» и «Парк инновационных технологий», – которые имеют свою конкретную отраслевую направленность, что способствует наиболее комплексно развивать высокоэффективные и конкурентоспособные производства.

Из перечисленных СЭЗ особо выделяется СЭЗ «Бурабай», созданная Указом Президента Республики Казахстан на период с 1 декабря 2017 года. Основная цель создания СЭЗ «Бурабай» является развитие высокоэффективной и конкурентоспособной туристской инфраструктуры, способной обеспечить и удовлетворить потребности прибывающих казахстанских и зарубежных туристов [6]. Среди приоритетных видов деятельности на территории СЭЗ можно выделить оказание туристских услуг и строительство санаторно-оздоровительных объектов. С момента создания на территорию СЭЗ привлечено около 8,5 млн. долларов. В настоящее время в СЭЗ «Бурабай» за счет частных инвесторов идет строительство туристских объектов, утвержден мастер-план создания туристского центра «Бурабай», согласно которому, реализация проекта запланирована на 12 лет до 2021 года с разбивкой на семь этапов и планируемое привлечение инвестиций в проект составит 3 млрд. долларов США.

В качестве еще одного инструмента государственной поддержки развития конкурентоспособной индустрии туризма выступает проект «Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года», где представлена концептуальная модель государственного регулирования, направленная на устойчивое развитие его путем создания и модернизации инфраструктуры, формирования имиджа Республики Казахстан в целях повышения привлекательности в качестве туристского направления.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Из проведенного нами исследования, выявлено, что формирование рынка въездного туризма в стране в целом проходит перманентно и реализация приведенных выше программ существенно влияет на развитие казахстанского рынка въездного туризма, а также на динамику устойчивого развития туристской инфраструктуры в республике.

Среди основных проблем развития казахстанского рынка въездного туризма, для решения которых требуется государственная поддержка, можно выделить следующие:

- несформированность портфеля актуальной законодательной поддержки въездного туризма, в частности, выставочно-ярмарочной и конгрессной деятельности;
- дефицит квалифицированных кадров, что отражается на качестве обслуживания во всех секторах туристской индустрии, несмотря на некоторое изменение ситуации к лучшему за последние 2-3 года;

- отсутствие достаточного бюджетного финансирования и инвестирования данной отрасли [7];
- усложненный порядок выдачи виз, что сдерживает рост численности въездного туристского потока;
- недостаточный уровень привлечения инвестиций в сферу въездного туризма;
- отсутствие достоверной и полной статистики по состоянию и тенденциям развития въездного туризма в стране [8];
- неразвитая система профессиональной подготовки кадров для индустрии туризма и научное обеспечение этой подготовки;
- отсутствие международного сотрудничества;
- недостаточная государственная реклама туристских возможностей страны, как на внешнем рынке туристских услуг, так и на внутреннем, что создает сложности при целенаправленном формировании позитивного имиджа Казахстана как страны, благоприятной для въездного туризма.

В целях положительного решения вышеуказанных проблем государственная поддержка развития въездного туризма в Казахстане должна осуществляться по следующим направлениям (рисунок 1).

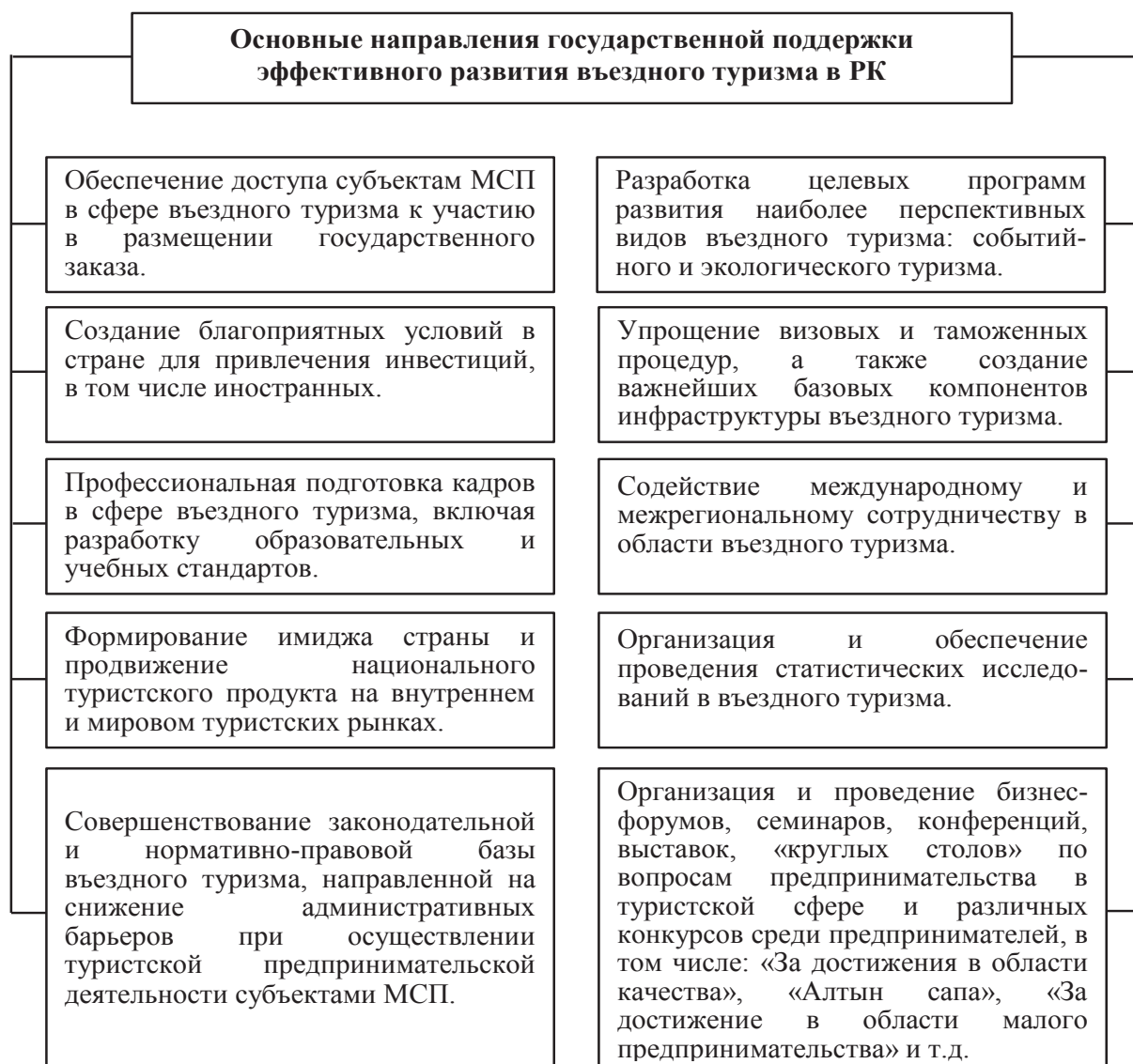

Рисунок 1 – Предлагаемые направления государственной поддержки эффективного развития въездного туризма в РК

Следовательно, реализация предложенных нами направлений будет способствовать повышению уровня привлекательности страны для развития въездного туризма, обеспечению высоким качеством и конкурентоспособностью туристического продукта Казахстана на мировом рынке, привлечению инвесторов, а также развитию инфраструктуры в туристских регионах республики, которая напрямую зависит от государственной поддержки [9].

Подводя итоги можно сказать, что государственная поддержка казахстанского рынка въездного туризма стала объективной реальностью, где государственные органы в рамках социально-экономической политики должны влиять на этот процесс с помощью целевых программ социально-экономического характера.

Значимое место в механизме поддержки въездного туризма занимает АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», который осуществляет финансовые, консультационно-информационные и консалтинговые услуги субъектам туристской отрасли в рамках Программы «Дорожная карта бизнеса 2020». Так, например, с 2010 года по сей день Фонд поддержал 128 проектов в области туризма по Программе «Дорожная карта бизнеса 2020», из которых 24 проекта приходится на г. Астана, 18 - на Жамбылскую область. Помимо этого, среди нефинансовых программ доступным для начинающих предпринимателей разработан проект «Бизнес-Советник», который направлен на краткосрочное обучение населения с предпринимательской инициативой и действующих предпринимателей по созданию собственного бизнеса, маркетингу, управлению человеческими ресурсами, юридическим основам ведения бизнеса, финансам.

В целом, АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», благодаря развитой региональной филиальной сети, содействует развитию предпринимательства в несырьевых секторах экономики, оказывает услуги субъектам туристского бизнеса по повышению профессионализма, а также содействует увеличению числа активно действующих субъектов предпринимательства и количества рабочих мест путем обеспечения доступности финансирования всем субъектам туристско-предпринимательской деятельности, обладающим потенциалом развития. Данное акционерное общество является единственным государственным институтом развития, через который Правительство Республики Казахстан реализует политику поддержки и развития малого и среднего предпринимательства в туризме.

Следующим основным элементом, образующим инфраструктуру для поддержки рынка въездного туризма и его субъектов, являются неправительственные организации. За последнее десятилетие число неправительственных организаций в Казахстане заметно увеличилось, что связано в основном с интенсивным развитием туристской отрасли республики, а также усиление экономических, социальных и других эффектов от его развития [10].

Развитию индустрии туризма в стране содействуют Казахстанская Туристская Ассоциация (КТА), Казахстанская Ассоциация Гостиниц и Ресторанов (КАГиР), ОЮЛ «Атамекен», Ассоциация по развитию внутреннего туризма «Менің елім», Союз гидов-переводчиков, экскурсоводов Казахстана, Туристский Союз Казахстана и т.д.

Неправительственные организации Казахстана, ориентированные на достижение конкретных результатов, выполняют ряд следующих задач: участие в подготовке законодательной базы и программ по развитию отрасли туризма; подготовка и публикация информационных, аналитических и экспертных материалов по проблемам туризма; создание современной системы переподготовки и повышения квалификации кадров туристско-гостиничного бизнеса; организация участия в работе международных туристских выставок [11].

Концентрация и объединение интеллектуальных, финансовых, организационных и других ресурсов неправительственных организаций способствует развитию казахстанского рынка въездного туризма, а также созданию комфортных условий для эффективного функционирования предприятий гостиничной и туристской инфраструктуры на территории РК [12].

На сегодняшний день, как показывает проведенное исследование, в Казахстане создана серьезная институциональная среда для взаимодействия туристского бизнеса и власти. Более того, рост числа неправительственных организаций отрасли туризма неизбежно приведет к упорядочению, технологизации их взаимодействия с органами государственной власти и местного самоуправления.

В Казахстане развитие рынка въездного туризма также непосредственно связано с неправительственными международными организациями. Республика Казахстан участвует в деятельности международных, межпарламентских, межрегиональных организациях в сфере туризма в качестве действительного, ассоциированного члена и наблюдателя. Кроме того, казахстанские туристские предприятия сотрудничают с международными туристскими организациями в целях международного туристского обмена, продвижения туристского продукта на внешний рынок, развития экономического и технического сотрудничества по укреплению материальной базы и инфраструктуры туризма, развития международного сотрудничества в вопросах обеспечения безопасности туристов, а также обмена информацией по туризму.

По нашему мнению, расширение межрегиональных и международных связей казахстанских предприятий отрасли туризма способствует повышению уровня и качества предоставляемых туристских услуг, продвижению туристского продукта на межрегиональные и международные рынки, а также обеспечению участия туристских предприятий в международных выставочно-ярмарочных мероприятиях, конференциях, семинарах, деловых встречах [13].

Устойчивое функционирование и развитие рынка въездного туризма обеспечивается с помощью коммерческих организаций, которые оказывают финансовую поддержку субъектов рынка туристских услуг различными способами, а именно: банковское кредитование, микрофинансирование и лизинговые схемы. На сегодня в Казахстане действует 28 банков второго уровня, где наиболее привлекательными отраслями продолжают оставаться сельскохозяйственная техника (60%), машиностроительное, металлообрабатывающее оборудование (7%) и оборудование для газодобычи и переработки (6%).

Следовательно, система финансово-кредитной и инвестиционной поддержки субъектов казахстанского рынка въездного туризма имеет первостепенное значение для эффективного развития отрасли туризма, что связано с привлечением банков второго уровня, кредитных товариществ, микрокредитных организаций и лизинговых компаний [14].

Таким образом, рассмотренные элементы являются основными в структуре системы инфраструктурной поддержки въездного туризма.

В целях более эффективного решения проблем необходимо предпринять следующие меры:

- создание дополнительных элементов инфраструктуры поддержки въездного туризма, таких как: специализированный государственный орган исполнительной власти, отвечающий за развитие и поддержку въездного туризма на республиканском и местном уровнях; бизнес-инкубаторы при технопарках, что приведет к охвату всех инновационных инициатив; учебные центры для организации и проведения подготовки и переподготовки и повышения квалификации кадров отрасли туризма; различные объединения, ассоциации, союзы по приоритетным видам въездного туризма (конгрессно-выставочного, событийного, делового и экологического туризма);

- усиление сотрудничества с международными туристскими организациями;
- анализ состояния развития туристско-предпринимательской деятельности в республике;
- подготовка нормативных актов, способствующих созданию и успешному развитию механизмов гарантирования и кредитования субъектов рынка въездного туризма;
- предоставление субъектам рынка въездного туризма субсидий на оплату части процентов за пользование кредитами казахстанских кредитных организаций;
- содействие развитию лизинга и системы микрофинансирования;
- поддержка субъектов туристско-предпринимательской деятельности, оказывающих услуги в сфере въездного туризма, а также субъектов туристско-предпринимательской деятельности, осуществляющих разработку и внедрение инновационной продукции и услуг;
- развитие информационного и консультационного обслуживания субъектов рынка въездного туризма [15].

ВЫВОДЫ

Реализация предложенных нами мер позволит, с одной стороны, создать благоприятную основу для поддержки казахстанского рынка въездного туризма и туристского бизнеса, отвечающую всем тре-

бованиям конкурентоспособности рыночной экономики, с другой стороны, обеспечить занятость населения и повысить его профессиональную компетентность.

Таким образом, инфраструктура поддержки является необходимым звеном функционирования казахстанского рынка въездного туризма, обеспечивающая ускорение материальных, финансовых и информационных потоков в экономике. Развитая система инфраструктуры поддержки въездного туризма оказывает влияние на социально-экономическое развитие страны путем роста ВВП, повышения уровня и качества жизни населения, увеличения реальных доходов населения, создания дополнительных рабочих мест и т.д. (рисунок 2). Следует отметить, что недостаточный уровень развития инфраструктуры поддержки въездного туризма в регионах Казахстана может привести к снижению конкурентоспособности отечественной индустрии туризма.

В настоящее время в Республике Казахстан инфраструктура поддержки эффективного развития въездного туризма находится в процессе становления и имеет ряд существенных недостатков: неравномерность распределения объектов инфраструктуры поддержки по территории республики; большинство объектов инфраструктуры возникают стихийно, не учитывая потребности субъектов рынка въездного туризма; институты, оказывающие поддержку въездному туризму, сами нуждаются в поддержке со стороны государства; отсутствие многих элементов инфраструктуры; недостаточный по качеству и количеству объем услуг инфраструктуры поддержки; отсутствие систематизированных данных об элементах инфраструктуры поддержки въездного туризма.

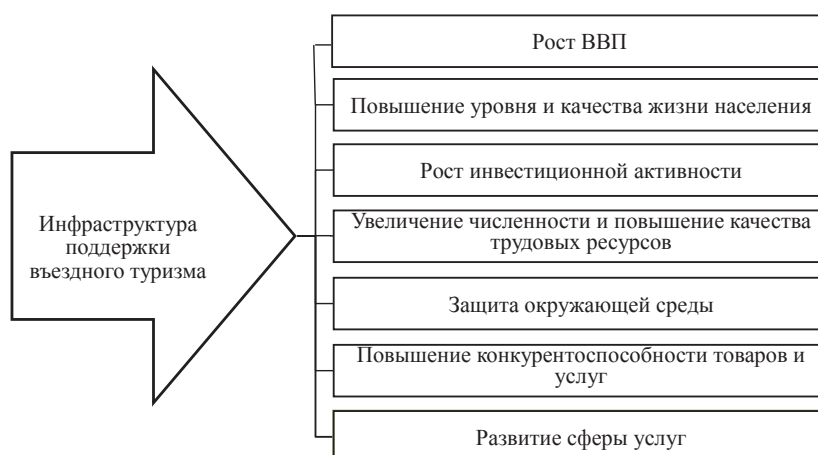

Рисунок 2 – Влияние инфраструктуры поддержки въездного туризма на социально-экономическое развитие Казахстана

Решение проблем инфраструктуры поддержки имеет огромное значение для развития казахстанского рынка въездного туризма, поскольку ее основные элементы создают необходимую для развития туристского бизнеса среду и условия. Совершенствовать инфраструктуру поддержки въездного туризма следует таким образом, чтобы она была способна наиболее эффективно обслуживать туристско-предпринимательскую деятельность, как на республиканском, так и на местном уровнях.

Развитая инфраструктура поддержки необходима для создания в Казахстане благоприятного в первую очередь для туристского бизнеса инвестиционного климата, в котором заинтересованы все субъекты рынка туристских услуг.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Сураганова С.К., Сабатаева Б.О. Инфраструктура туризма: учебник / С.К. Сураганова, Б.О. Сабатаева. – Астана: Астана полиграфия, 2012. – 240 с.
- 2 Синяева И.М. Маркетинг в малом бизнесе: учеб. пособие для студентов вузов / И.М. Синяева, С.В. Земляк, В.В. Синяев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 287 с.
- 3 Положение о Комитете индустрии туризма Министерства индустрии и новых технологий

Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kit.gov.kz/index.php/ru/polozhenie-o-komitete>

4 Закон РК от 13 июня 2001 года №211 «О туристской деятельности в Республике Казахстан» // Казахстанская правда. – 2001. – 23 июня.

5 Постановления Правительства Республики Казахстан от 6 марта 2001 года № 333 «О концепции развития туризма в Республике Казахстан» // Правовой справочник «Законодательство». – Алматы: Юрист, 2004.

6 О создании специальной экономической зоны «Бурабай»: Указ Президента Республики Казахстан от 15 января 2008 года № 512 // Казахстанская правда. – 2008. – 25 января 2008 года.

7 Программа развития перспективных направлений туристской индустрии Республики Казахстан на 2010-2014 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tursport.akmol.kz/news/newsread/news_id-416

8 Вуколов В.Н. История и теория международного туризма. – Алматы, 2002. – 221 с.

9 Корчанов С.В. Концепция SMART-целей - исключительно полезный повседневный инструмент в менеджерской практике. <http://www.mraking.ru>

10 Ritchie J.R., Crouch G.I. The competitive destination: a sustainable tourism perspective. – N.Y.: CABI Publishing, 2003. – 153p.

11 Егоров К.Ю. Оценка эффективности реализации стратегии социально-экономического развития региона // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2010. – №10(72) – С. 10-16.

12 Никулина О.В., Якунина Ю.К. Инновационные технологии в сфере развития туризма в России и за рубежом. Экономический анализ: теория и практика. – Вып. 9 (312). – 2013

13 Najda-Janoszkaa, M., Kopera, S. Exploring Barriers to Innovation in Tourism Industry – The Case of Southern Region of Poland. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 110. – 2014. – P. 190 – 201. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.862>

14 Pivcevic, S., Petric, L. Empirical Evidence on Innovation Activity in Tourism: The Hotel Sector Perspective. *The Business Review*, 17(1). – 2011. – P. 142–149

15 Trigo, A., Vence, X. Scope and patterns of innovation cooperation in Spanish service enterprises. *Research Policy*, 41(3). – 2012. – P. 602– 613. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2011.10.006>

REFERENCES

1 Suraganova S.K., Sabatayeva B.O. (2012) *Infrastruktura turizma: uchebnik*. Astana: Astana poligrafiya. 240 p.

2 Sinyayeva I.M. (2006) *Marketing v malom biznese: ucheb. posobiye dlya studentov vuzov*. Moscow: YUNITI-DANA. 287 p.

3 “Polozheniye o Komite indistrii turizma Ministerstva indistrii i novykh tekhnologiy Respubliki Kazakhstan” (2017), available at <http://www.kit.gov.kz/index.php/ru/polozhenie-o-komitete> (In Russian)

4 “Zakon O turistskoy deyatel'nosti v Respublike Kazakhstan” (2001), available at https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1023618 (In Russian)

5 “Postanovleniya Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan O kontseptsii razvitiya turizma v Respublike Kazakhstan” (2001), available at https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022006 (In Russian)

6 “O sozdani spetsial'noy ekonomicheskoy zony Burabay: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan” (2008), available at https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/hozyaystvennaya_deyatelnost/id-U080000512/ (In Russian)

7 “Programma razvitiya perspektivnykh napravleniy turistskoy indistrii Respubliki Kazakhstan na 2010-2014 gody” (2010), available at http://tursport.akmol.kz/news/newsread/news_id-416 (In Russian)

8 Vukolov V.N. (2002) *Istoriya i teoriya mezhdunarodnogo turizma*. Almaty, 221 p.

9 Korchanov S.V. (2015) *The concept of SMART goals is an extremely useful everyday tool in managerial practice*. <http://www.mraking.ru>

- 10 Ritchie J.R., Crouch G.I. (2003) *The competitive destination: a sustainable tourism perspective*. – N.Y.: CABI Publishing. 153 p.
- 11 Yegorov K. Yu. (2010) *Evaluation of the effectiveness of the implementation of the strategy of socio-economic development of the region*. // Bulletin of the Samara State University of Economics, №10 (72) p. 10-16.
- 12 Nikulina O.V., Yakunina Yu.K. (2013) *Innovative technologies in the development of tourism in Russia and abroad*. Economic analysis: theory and practice, № 9 (312) p.81-89.
- 13 Najda-Janoszkaa M., Kopera S. (2014) *Exploring Barriers to Innovation in Tourism Industry. The Case of Southern Region of Poland*. Procedia - Social and Behavioral Sciences. P. 190 – 201. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.862>.
- 14 Pivcevic S., Petric L. (2011) *Empirical Evidence on Innovation Activity in Tourism: The Hotel Sector Perspective*. The Business Review, 17(1) p. 142–149
- 15 Trigo A., Vence X. (2012) *Scope and patterns of innovation cooperation in Spanish service enterprises*. Research Policy, № 41(3) p. 602– 613. <http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2011.10.006>.

ТҮЙІН

Қазіргі кезеңдегі қазақстандық қоғамның дамуында әлеуметтік - бағдарланған нарықтық экономикаға өту тенденциясын нақты байқалуда. Экспорттық-бағдарланған салаларды дамыту мәселелерінің маңыздылығы артып отыр. Кіру туризмі- болашақта Қазақстан Республикасының экспорттық –бағдарланған басым салалардың қатарына кіре отырып, көптеген әлеуметтік және экономикалық міндеттерді шешуге ықпал етуі мүмкін.

Инфрақұрылым- экономикадағы материалдық, қаржылық, ақпараттық ағындардың жылдамдауына мүмкіндік беретін, қазақстандағы кіру туризм нарығының жұмыс істеуін қамтамасыз етуші негізгі буын. Кіру туризмін инфрақұрылымдық қолдау жүйесін дамыту, жалпы ішкі өнімнің өсуі, тұрғындардың өмір сүру сапасы мен деңгейінің жоғарлауы, тұрғындардың нақты табыстарының өсуі, қосымша жұмыс орындарының ұйымдастырылуы арқылы жалпы мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер етеді.

SUMMARY

The tendency of transition to socially oriented market economy is accurately traced at the present stage of development of the Kazakhstan society. At the same time an important value is occupied by the problems of development of export-oriented industries. In the long term, entrance tourism, as it promotes the solution of many social and economic tasks, can become one of export-oriented branches in the Republic of Kazakhstan.

Infrastructure is a necessary link of functioning of the Kazakhstan entrance tourism market, providing acceleration of material, financial and information streams in economy. The developed system of infrastructure of entrance tourism support exerts impact on social and economic development of the country by GDP growth, increase in level and quality of life of the population, increase in the real income of the population, the creation of additional jobs, etc.

Central Asian Economic Review №5-6 (123) 2018 ж.

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – ***А.Ж. Сарсембаева***

Компьютерде беттеген: – ***М.С. Нусупалиева***.

Басуға / Подписано к печати .

Пішімі / Формат 70×100¹/₈.

Көлемі 41,8 б.т. / Шартты 39,0 б.т. Есептік 31,8 б.т.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-й микрорайон, д. 81.

Fpolygraf@bk.ru

Тел: +7 701 787 32 92, +7 701 906 26 29